

Марія Лаврук

Гуцули Українських Карпат

Ministry of Education and Science of Ukraine
Ivan Franko National University of L'viv

Mariya Lavruk

HUTSULS OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS
(an ethnogeographic study)

L'viv
L'viv Ivan Franko National University
Publishing Center
2005

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Марія Лаврук

ГУЦУЛИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ
(етногеографічне дослідження)

Львів
Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка
2005

ББК С 59 (4 Ук 33) 03 + Т 52 (23 = Ук 3 Гуцули)

Л-137

УДК 911.3:30+39 (=161.2) (292.452)

Рецензенти:

О.В. Заставецька, д-р геогр. наук, проф.

(Національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль)

Я.І. Жупанський, д-р геогр. наук, проф.

(Державний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці)

Рекомендовано до друку Вченою Радою

Львівського національного університету імені Івана Франка

Протокол № 19/5 від 26.05. 2004

Л-137

Лаврук М.М.

Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження): Монографія. — Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. — 288 с.

ISBN 966-613-371-7

У монографії обґрунтовано концептуальні засади і методику етногеографічних досліджень — комплексного географічного вивчення етнічних спільнот.

Гуцули — самобутня етнографічна група (субетнос) українців, разом з територією їхнього проживання, вперше розглядаються як єдиний соціальний етногеографічний комплекс — етногеографічний район, цілісність якого забезпечується геопросторовими і генетичними чинниками, історією розвитку, культурними зв'язками. Детально висвітлено основні види життєдіяльності гуцулів у другій половині ХХ століття — трудова, екстична, репродуктивна, споживча, а також їхня трансформація під впливом суспільних змін. Розкриваються основні проблеми і перспективи збереження самобутності гуцульського краю.

Для науковців-географів, етнологів, демографів, а також студентів, вчителів загальноосвітніх шкіл. Для всіх, хто цікавиться соціально-географічними й етнокультурними проблемами Карпатського регіону України.

Іл. 136. Картох. 14. Табл. 19. Дод. 24. Карта-вкладка. Бібліограф.: 448 назв.

Lavruk M.M.

Hutsuls of the Ukrainian Carpathians (an ethnogeographic study): Monograph. — L'viv: L'viv Ivan Franko National University Publishing Center, 2005. — 288 p.

This monograph focuses on the main concepts and methodological principles of the ethnogeographic study of the combined geographic investigations of the ethnic groups (communities).

Hutsuls is the original group of Ukrainians, they and their territory are considered as an indivisible social ethnogeographic complex — ethnogeographic region, the integrity of which is determined by geoterritorial and genetic factors, history of development and cultural ties. All the main activities of the Hutsul life style — labour, settlement reproduction, consumption and their transformation under the influence of social changes in the second half of the 20th century are elucidated in details. The main problems and perspectives of preservation of identity of the Hutsuls and their area have been.

For geographers-scientists, ethnologists, demographers and also students, teachers of secondary schools, and all those who are interested in socio-geographical and ethnocultural problems of the Ukrainian Carpathians.

ББК С 59 (4 Ук 33) 03 + Т 52 (23 = Ук 3 Гуцули)

ISBN 966-613-371-7

© Лаврук М.М., 2005

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2005

© Дикий І.Я., художнє оформлення, 2005

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	9
РОЗДІЛ I	
МЕТОДОЛОГІЯ ЕТНОГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	11
1.1. З історії етногеографічних досліджень в Україні.....	12
1.2. Етнокультурна самобутність та її географічне вивчення	13
1.3. Етнічна (субетнічна) спільнота як об'єкт географічного дослідження.....	24
1.4. Методи етногеографічного дослідження	27
РОЗДІЛ II	
ГУЦУЛЬСЬКИЙ ГЕОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН	33
2.1. Гуцули в Україні та світі.....	34
2.1.1. Гуцули в Карпатах	34
2.1.2. Гуцули за межами Гуцульщини.....	38
2.1.3. Гуцульська народна культура в національному і світовому контекстах	41
2.1.4. Роль Гуцульщини в національному відродженні України	44
2.2. Гуцульщинознавство та його географічна складова	45
2.3. Особливості гуцульського геопростору	48
2.3.1. Природно-географічні властивості	49
2.3.2. Історико-культурна специфіка	64
2.3.3. Суспільно-політичні та економічні особливості гуцульського простору	67
2.4. Гуцульський досвід життя у горах.....	76
2.4.1. Господарсько-побутовий досвід	77
2.4.2. Духовний досвід	84
2.5. Гуцульська спільнота	95
2. 6. Гуцульщина як етногеографічний район	107
РОЗДІЛ III	
ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ГУЦУЛІВ	
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ	123
3.1. Розселення і середовище життєдіяльності	124
3.1.1. Екологічні умови та природно-ресурсні властивості	125
3.1.2. Поселенська мережа як середовище життєдіяльності	134
3.1.3. Об'єкти життєзабезпечення.....	143
3.2. Трудова життєдіяльність.....	149
3.2.1. Зайнятість	150
3.2.2. Господарсько-виробнича діяльність	152
3.2.3. Духовно-культурна діяльність	167

3.3. Відтворювальна життєдіяльність	174
3.3.1. Чисельність гуцулів.....	174
3.3.2. Статеві-вікова структура.	176
3.3.3. Природний рух	178
3.3.4. Міграції і відтворення.	182
3.3.5. Шлюб і сім'я.	188
3.3.6. Демографічна ситуація.	191
3.4. Споживча життєдіяльність	193
РОЗДІЛ IV	
ГУЦУЛЬЩИНА І СУСПІЛЬНИЙ ПРОГРЕС	197
4.1. Трансформація життєдіяльності гуцулів у другій половині XX століття.....	198
4.2. Збереження самобутності і життєздатний розвиток	200
ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО.....	208
CONCLUSIONS	211
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ.....	215
ДОДАТКИ.....	231

ПЕРЕДМОВА

З другої половини ХХ століття, яке ознаменувалось значними досягненнями науки і техніки, і водночас оголило чимало суперечностей у т. зв. прогресивному розвитку людства, в суспільно-гуманітарних науках простежується зростання інтересу до екологічних, соціальних та етнічних проблем людського буття. Адже саме у ХХ столітті на тлі небувалих здобутків людського суспільства сама людина, за висловом відомого мислителя-гуманіста Еріха Фромма, вмерла. Виявилось, що суспільний прогрес, під яким найчастіше розуміють високий рівень життя і різноманітність споживчих товарів, незважаючи на всі його блага, не забезпечує людині основного — зростання її людської суті.

Пануюча секуляризована культура, звільняючи людське суспільство від релігійних традицій, водночас призвела його до глибокої духовної кризи. Загострилась й екологічна криза через масштабну виробничу діяльність. У великих містах людина опинилась поза життєвою спільнотою, властивою аграрній епосі, втративши тим самим, сприятливий психологічний комфорт свого існування. Відчуження від природи і від собі подібних, яке принесла урбанізована епоха, породило чимало соціально-культурних проблем.

Положення сучасної України у часі є таким, що дає можливість критично оцінювати результати прогресивного розвитку інших країн і в цьому контексті осмислювати власний світ. Активно прагнучи інтеграції з розвиненими країнами світу, і ще не цілком втративши зв'язок з традиційною культурою, українці мають шанс зробити свій внесок у збалансування раціональності і ду-

ховності, прагматизму і романтизму, підприємлихості і природолюбності людини ХХІ століття.

У цьому контексті зрозумілим є і підвищений науковий інтерес до наявних в Україні етнографічних утворень, в яких традиційно-побутова культура збереглась у живій формі. Пізнання таких спільнот, як гуцули, завжди актуальне, оскільки уповільнення суспільного розвитку на їхніх теренах дає можливість збагнути, що саме втрачає людина у стрімкому поступі прогресу, які життєві цінності не можуть замінити високих стандартів споживання.

Екологічний і культурний потенціал таких гірських територій, як Гуцульщина, на початку ХХІ століття є цілком унікальним.

З одного боку, гірські території, як осередки відносно збереженого біологічного і ландшафтного різноманіття, рекреаційних ресурсів, запасів питної води і чистого повітря стають все більш привабливими для мешканців урбанізованих районів. З іншого — гори залишаються середовищем особливого співіснування людини з дикою природою, тому культура життєдіяльності горян, зафіксована у їхніх традиціях, способі життя і світосприйнятті, викликає інтерес у тієї частини суспільства, яка живе в умовах штучного довілля. Духовні цінності й унікальність життєвого досвіду горян на тлі масової культури творять особливе душевно-екологічне середовище, таке важливе для цивілізованого людства з його хронічними втомою, стресами, відчуженням.

Гуцули — частина гірського українського населення Карпат, яка утворює в етніч-

ній структурі українців яскраво виражену субетнічну (етнографічну) спільноту. Будучи носіями народної традиційної культури навіть в умовах суспільної кризи вони демонструють високу життєздатність і в останні десятиліття вирізняються помітним пожвавленням духовно-культурного життя. Це проявляється у щорічних фестивалях і фольклорних святах, зведенні храмів і зростанні релігійної активності, створенні і реалізації регіональних українознавчих освітніх програм, чіткій національно-демократичній позиції, громадській активності місцевої інтелігенції і т. п.

Гуцульщині на зламі століть притаманне не тільки активне етнокультурне відтворення буття, але й природне збільшення населення, що на тлі тотальної депопуляції українців засвідчує значний життєвий потенціал горян.

Властивості духовно-емоційних рис гуцулів, які вони черпають у своєму гірському довкіллі і в традиційних цінностях, і які є чинниками їхнього душевного здоров'я, оптимізму, життєвої сили, не можуть не викликати подиву. В нашому дослідженні ми намагаємося розглянути з позицій географії основні види життєдіяльності гуцулів та їхній прояв у геопросторі під кутом зору традиційної культури, яка розглядається нами як самоцінність.

Досвід використання географічного підходу до вивчення етноспільнот зумовив становлення етногеографічного напрямку, який за методами і змістом наукового пошуку є інтегративним, холистичним (цілісним), оскільки включає етнологічні й географічні аспекти. Він дає можливість побачити життя і діяльність гуцулів комплексно, під кутом зору їхньої самоорганізації, творення власної системи життєзабезпечення, спрямованої на виживання в найскладніших в Україні природно-економічних умовах.

Вперше за понад двохсотлітню історію вивчення гуцулів, ми розглядаємо їх разом з територією проживання, як єдиний соціально-етногеографічний комплекс, цілісність якого забезпечується генетичними і культурними зв'язками. Саме таким ми бачимо формування і суспільного сприйняття цього гірського субетносу, духовно-культурна роль якого в Україні доволі виразна.

Методологічну основу цієї монографії становлять наукові розробки автора, які ґрунтуються на працях географів С. Рудницького, В. Кубійовича, О. Шаблія, Ф. Заставного, М. Фащевського, Л. Гумільова, етнологів — М. Тиводара, Р. Кирчіва, філософів — М. Степико, Б. Попова та ін.

Робота є результатом багаторічних (1993—2004) експедиційних досліджень у різних куточках Гуцульщини і суміжних з нею територіях. Вона ґрунтується на опрацюванні літератури, присвяченої гуцулам і Гуцульщині, аналізі архівних матеріалів, даних обласних, районних і міських управлінь статистики, інших державних установ, організацій і підприємств, а також результатів трьох анкетних опитувань, проведених на Гуцульщині у 1996 — 2002 роках.

Автор висловлює щире подяку гуцульській інтелігенції за допомогу у проведенні опитування місцевого населення, всім гуцульським інформаторам, керівникам державних установ й організацій Верховинського, Косівського, Рахівського, Путильського районів і Яремчанської міськради за підтримку у зборі фактичних даних. Подяку за підтримку складаю колегам — працівникам кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка, рецензентам, а також моїм рідним — чоловікові Анатолію Мельнику та дочці Зоряні за неоціненну допомогу на всіх етапах дослідження.

Автор

РОЗДІЛ I

МЕТОДОЛОГІЯ ЕТНОГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

*Національність таємнича, містична,
ірраціональна як і всяке індивідуальне
буття*

М. Бердяєв

1.1. З історії етногеографічних досліджень в Україні

Сучасне географічне вивчення українського народу пов'язане з розвитком самостійного наукового напрямку у рамках географії України — етногеографії, який лежить на стику географії, історії та етнології.

Між етнологією (з 1991 року в Україні відновлено саме таку назву науки, відому в радянську епоху під назвою «етнографія») і географією здавна існують тісні зв'язки. В історії їхньої взаємодії виділяють два періоди: перший, що тривав з давніх часів і до середини ХІХ століття, коли етнографічні особливості народів розглядались у системі загальногеографічних знань про країни, і другий, який охоплює новітній час, коли етнологія остаточно відокремилась від географії і перейшла в систему суспільно-історичних наук [137].

Проте розмежування етнології і географії не означало повної втрати взаємозв'язків між ними. Спільність об'єкта дослідження, яким є територіальні групи людей, залишається об'єктивною передумовою взаємопроникнення цих наук, застосування підходів і методів географії в етнології і навпаки. Результатом цього, власне, і стало формування в середині минулого століття пограничного наукового напрямку — етнічної географії (етногеографії), яка трактується етнологами як галузь етнології, а географами — як суспільствознавча наука географічного характеру [3, 316].

У радянський період етнічна географія України розвивалась як галузь саме етнографії (етнології), а її предметним завданням було «...вивчення етнічного складу населен-

ня країн і районів, а також територіальних взаємин народів..., аналіз особливостей розселення етнічних спільностей у минулому і на сучасному етапі..., а також визначення чисельності народів і вивчення динаміки цієї чисельності» [45, с. 392]. І хоч у колі предметних інтересів етногеографії розглядалась і така складна проблема, як вивчення взаємодії між етнічними спільнотами і природним середовищем, вона все ж розвивалась як етнографічна дисципліна, специфіка якої полягала у застосуванні географічних методів, головню картографічних, і через це її правомірніше було б називати географічною етнографією — геоетнографією. Підтвердженням цього є той факт, що найдинамічнішою галуззю етнічної географії радянської епохи була етнічна картографія. В Україні в цьому напрямку найбільший науковий доробок належить етнологу В. Наулкові, який уклав етнічну карту України [199, 200].

Певні напрацювання з геоетнографії має і колектив Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, зокрема з картування окремих елементів матеріальної культури етнічних меншин, та Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні — з картування духовної культури. Досліджувались в українській етнічній географії і окремі народи, котрі населяють Україну: болгари (Прилипка, 1963; Демиденко, 1970), вірмени (Дашкевич, 1971), білоруси (Пашкова, 1976; Соколова, 1979), молдаване (Гребинь, 1986), чехи (Чернявська, 1988) [28, с. 30].

Між тим, початки етногеографії України як географічної науки, закладено ще в другій половині ХІХ століття в працях вітчизняних етнологів та істориків — П. Чубинського,

А. Антоновича, М. Грушевського. Однак теоретичні, методологічні та методичні основи географічної за змістом етногеографії розроблені дещо пізніше визначними українськими географами С. Рудницьким (1877 — 1937) та В. Кубійовичем (1900 — 1985).

З виходом у світ праці С. Рудницького «Основи землезнання України» (1926), друга книга якої мала назву «Антропогеографія», були закладені основи антропогеографії — прообразу нинішньої соціально-економічної географії [313, с. 44]. С. Рудницький виділив основний предмет досліджень цієї гілки географії — «взаємини людини з природою усієї землі, та, зокрема, краю» [248, с. 6], вказавши тим самим на необхідність етногеографічного підходу в суспільно-географічних дослідженнях. З етногеографічних позицій він описав узагальнено українців, а також їхні локальні групи — гуцулів, бойків, лемків та інших. Розглядаючи український народ разом з його територією як основну антропогеографічну одиницю, що має свій самостійний антропогеографічний тип, а також виділяючи регіональні відміни в його рамках, С. Рудницький тим самим підкреслював генетичну і функціональну єдність людей і геопростору, який їх вміщує. Цей вчений, за висновком О. Шаблія, використавши хорологічний метод, поставив на наукову основу регіональні географічні характеристики, започаткувавши тим самим географічне українознавство [313, с. 42].

Антропогеографічну діяльність академіка С. Рудницького продовжив професор В. Кубійович, давши приклади географічного обґрунтування взаємодії природи і людини. Зокрема, його дослідження Карпат, у результаті якого було опубліковано майже 50 наукових праць, стосувалися проблем розселення, використання земельних угідь, пастушого життя горян у контексті особливостей їхньої ойкумени (заселеної території). В. Кубійович вперше об'єктивно оцінив вплив різних чинників на формування різноманітних господарських моделей в умовах ведення натурального господарства у Східних Карпатах.

Однак географія людини С. Рудницького і В. Кубійовича, в якій розглядалась люд-

ська діяльність і сама людина у її зв'язку з природним оточенням, не знайшла дальшого розвитку в географічній науці радянського періоду, оскільки антропогеографічні ідеї в науковій методології ототожнювались з географічним детермінізмом.

Гіпертрофований суспільно-економічний погляд на людину, коли її розглядали переважно як трудовий ресурс і споживача, діяльнісний підхід до тлумачення феномену культури, згідно з чим суспільний прогрес стирив її етнічні особливості, винесли етнологічну проблематику на периферію дослідницького поля географів, звівши її до просторового поширення етнокультурних явищ (до геоетнографії).

В останнє десятиліття, в умовах незалежної України, на етногеографічних ідеях С. Рудницького і В. Кубійовича етногеографія України отримала дальший розвиток завдяки працям О. Шаблія, Ф. Заставного, Б. Заставецького, І. Винниченка, М. Дністрянського, Р. Лозинського, Р. Сливки та ін.

Незважаючи на відсутність чіткого трактування предметних завдань цього наукового напрямку і бачення його місця в системі географії, етногеографія, безперечно, є важливою складовою сучасного географічного українознавства.

Ми не ставили за мету вирішити методологічні проблеми сучасної української етногеографії як географічної науки, але все ж спробували торкнутись тих її теоретичних і методичних аспектів, без яких неможливо виконати завдання цього дослідження.

Для окреслення об'єкта і предметних завдань етногеографії як міждисциплінарної науки, насамперед необхідно врахувати нові концептуальні підходи до тлумачення етнокультурних явищ, а також напрацювання тих пограничних напрямків, які виникли навколо проблеми буття етносів.

1.2. Етнокультурна самобутність та її географічне вивчення

Буттєва парадигма етнічних спільнот. Гуманізаційні процеси, які чітко проявились на зламі другого і третього тисячоліть у суспільствах з різними політичними системами і рівнем розвитку як протистояння со-

ціальній, екологічній, демографічній та ін. кризам сучасної людської цивілізації, стимулювали поступ гуманістичного напрямку в дослідженнях суспільних і природничих наук. З'явилися нові ціннісні орієнтації в парадигмі людського буття. Спочатку в західній соціальній філософії, а тепер і в українській, акценти на екзистенціальні аспекти людського існування окреслюють нові методологічні підходи до пізнання таких феноменів, як «етнічність», «культура», «соціум», «буття людини».

Наприкінці ХХ століття в Україні з'явилася низка філософських робіт: «Етнос і соціум», «Життя етносу», «Теорія етносу», «Буття етносу» та ін., в яких простежується спроба дати нові виміри етно- і соціокультурним явищам.

Найголовнішою методологічною метаморфозою сучасної філософії є її відхід від абсолютизації суспільно-діяльної парадигми людського буття, а це означає, що з установлені в радянську епоху концепції культури зроблено спробу відкинути її «наріжний камінь» — спосіб діяльності.

Тлумачення культури як специфіки способу людської діяльності (до нього належать і засоби діяльності) «є оригінальним російським підходом, який не має аналога в західній науці» (останній притаманний ціннісний погляд на культуру, яка розглядається як сукупність створених людиною матеріальних і духовних цінностей) [175, с. 155]. Діяльний підхід був запропонований в 70-ті роки минулого століття Е. Маркаряном [170] і ліг в основу концепції етнічних явищ, вибудованої етнографічною школою Ю. Бромлея. У способі діяльності, на думку класика радянської етнології, зосереджуються «всі основні відмінні особливості етнічних одиниць» [цит. за: 275, с. 12]. В домінуючій в радянській етнографії схемі (культура — спосіб людської діяльності — спосіб виробництва — тип суспільства) етнічне «губиться», замінюється соціальним, а останнє ототожнюється з суспільним. З такої логіки випливає, що в епоху технологічного суспільства, із стандартизацією способу виробництва, етнічно виражена культура має зникнути. Однак реалії людського існування доводять проти-

лежне — поряд із т. зв. масовою культурою, в якій відобразилися процеси глобалізації, проявляються у різних формах і риси національних культур.

Як переконливо доводить М. Степико — автор монографії «Буття етносу» — діяльний підхід виявляє лише всезагальні сутнісні риси культури (усе створено діяльністю), але він не дає можливості пояснити відмінності культур різних народів, адже різновиди людської діяльності — праця, забезпечення харчуванням, житлом, одягом, народження і виховання дітей, відпочинок тощо ідентичні для всіх за своїм основним змістом, *«але форми, а ще більше смисли, яких набуває в різних людських колективах ця діяльність... варіабельні»* [275, с. 35].

На думку українських філософів, для пояснення феномену культури недостатньо виходити лише із сутності людської діяльності уже тому, що поняття «діяльність» онтологічно обмежене, є лише одним із вимірів людини і не охоплює всієї повноти людського існування [97, с. 42]. Онтологічна обмеженість діяльності, за М. Степико, проявляється, по-перше, в тому, що вона приносить людині страждання, причому, не від недостатнього розвитку, а, навпаки, чим сильніше і всебічніше вона розвинута. Підтвердженням цього є складна екологічна ситуація окремих регіонів і планети в цілому. До того ж руйнації зазнають не лише умови існування, але й людина втрачає і себе як живу та культурну істоту — руйнуються елементарні людські почуття, духовність, культурне середовище.

По-друге, діяльність має позадіяльнісні основи, адже вона регулюється ціллю, яку не можна вивести з самої діяльності (праця ж не заради праці). Тому філософи все частіше звертаються до недіяльнісних основ цілепокладання, серед яких ключову роль відіграють такі феномени, як життєвий світ, досвід, національна ментальність.

По-третє, обмеженість діяльності як основи людського буття полягає в тому, що воно завжди є буттям у світі і «ніколи не буває цілком покладеним у людських намірах, цілях, «проектах» або зусиллях. Буття є те, що трапляється,...що твориться з

людиною... і (його)... ніколи не можна вивести із самої по собі людської діяльності» [97, с. 41].

По-четверте, діяльністю не можна охарактеризувати зв'язок людини з тими реаліями, від яких людина невіддільна як жива, самовизначена істота. Цей зв'язок універсальний і охоплює дуже широке коло життєвих реалій — від батьківщини до конкретних осіб і речей, і виражається такою моральною категорією, як «любов». Отже, людська діяльність, як доводить М. Степико, не може бути всеохопною парадигмою осягнення феномену етнічності, оскільки не має субстанційного характеру щодо всіх етапів антропогенезу [97, с. 42].

Проте діяльнісна парадигма буття, яка зародилась в епоху появи промисловості, хоч і виявилась неспроможною внести гармонію у стосунки людини з природою, чи дати відповідь на питання про сенс людського існування, є і дотепер основою буття т. зв. «розвинутого» суспільства.

У праці М. Степико «Культурологічний контекст етногенезу» знаходимо важливі для методології етногеографії соціокультурні моделі суспільства традиційного (аграрного) і суспільства модернізованого. Для першого цільність існування і рівновага з довкіллям є метою, що замінює прогрес, для другого діяльність і споживання її результатів становить основу існування. У зв'язку з цим «відбувається... профанація сприйняття навколишнього середовища, землі. Втративши свій сакральний зміст, вона стає просто територією, географічним ландшафтом, універсальним предметом праці, який в особливих формах діяльності втрачає свої загальні, космологічні характеристики. Загальним стає єдине — ставлення людини до природи на основі необхідності, потреби. В онтопсихологічному плані тепер уже не єдність людини і природи, а підкорення людиною природи виступає як змістовна життєва подія» [97, с. 46].

Найцікавішим є те, що діяльність як активна, перетворююча сила не використовується людством для вдосконалення світу, а спрямовується, як показує далі філософ, на «забезпечення ритуально-престиж-

ного споживання, в якому, на відміну від вітального, продукти зношуються не фізично, а морально, і зростання якого практично не має меж. На цю сферу за нових часів припадає більша частина витрат речовини та енергії — тих самих витрат, стрімке зростання яких і стало однією з безпосередніх причин кризових явищ у природному довкіллі, а також міждержавних і міжетнічних конфліктів..., світових воєн за переділ сфер впливу». І далі: «як не парадоксально, найбільш розвинуто розуміння людини та світу (як зараз так і в минулому) в тих суспільствах, де менше всього розвинуті виробництво та наука. Раціоналізм спрощує, «спрямляє», формалізує світосприймання й світовідношення» [97, с. 47— 48].

Підтвердженням значимості цінностей життя, що мають духовні, а не виробничо-споживчі засади, є оригінальне буття гірських українців, в якому домінують традиційні ідеали. Гірський край гуцулів, що в усі епохи перебував на периферії суспільно-виробничого розвитку, уже кілька століть приваблює своєю оригінальною культурою українських, польських, німецьких, американських, англійських та ін. дослідників, письменників, художників і просто допитливих людей. Цей факт цікавості і захоплення є незаперечним аргументом існування феномену гуцульської культури, який породжений високою духовністю, а не високими технологіями. Гуцульський феномен є водночас і культурним парадоксом, який неможливо пояснити категоріями сучасних суспільних наук, які здебільшого тлумачать соціально-культурні явища під кутом зору прогресу. До характеристики Гуцульщини не застосуєш поняття «прогрес», але до неї не застосуєш і поняття «відсталість», хіба що абстрагуючись від найістотніших її рис, що було б глибокою необ'єктивністю, якої так намагається уникати наука.

В контексті вищесказаного можна стверджувати, що сьогодні географія людини (таким терміном умовно окреслимо суспільно-географічні науки загалом) стоїть перед суперечливою дилемою: з одного боку, вона вивчає діяльність людини в просторі, оцінюючи цю діяльність у вимірах прогресу, з ін-

шого, — уже кілька десятиліть актуальною географічною проблемою вважається пошук раціональної моделі оптимальних стосунків людини з довкіллям. Безрезультатність цих пошуків лише в царині раціонального, як і неспроможність реалізувати концепцію «раціонального використання природи» у суспільстві, де імперативом розвитку є прогрес (в цьому контексті його можна окреслити як всезростаюче виробництво і споживання), ставить суспільну географію перед необхідністю переоцінки критеріїв людської діяльності. Для етногеографії, яка, як і всяка географічна дисципліна, вивчає діяльність людини в конкретному просторі, таким загальним критерієм діяльності має бути, на нашу думку, гармонія екологічного, етнокультурного і соціального середовищ, які забезпечують відтворення етнофора — людини як носія етнічних ознак, котрі найповнішою мірою характеризують її як духовно-тілесну істоту.

Вивчати діяльність з таких позицій набагато складніше ніж через виробничі показники «продуктивності», «ефективності», «доцільності» та ін. Тим паче, що проблема «вимірів» недіяльнісних аспектів людського буття, рівно ж як і проблема параметрів спільнотного, а не лише суспільного її існування, перебуває зараз лише на рівні постановки філософією, соціологією та ін. гуманітарними науками.

Етнічне, соціальне, суспільне. З абсолютизацією діяльності пов'язаний і суспільствоцентризм філософії, який розвинувся в добу індустріалізму і досягнув, за висловом українського філософа Б. Попова, «розмірів світоглядної патології у марксизмі-ленінізмі» [97, с. 83]. Людина розглядалась суспільними інституціями як «коліщатко» і «гвинтик» суспільного організму і така її сутність «обґрунтовувалась» гуманітарними науками. Зокрема, із суспільної географії людина в її соціокультурному контексті «зникла», опинившись у безликих категоріях «населення» і «трудового ресурсу».

Концептуальне нехтування сутності життя, надмірний суспільствоцентризм властивий і західній філософії індустріальної епохи. Сьогодні він усвідомлюється самими

філософами як методологічна криза, тому проблема соціокультурних вимірів життя ставиться як «найактуальніша для сучасного філософського мислення» [97, с. 85].

На відміну від суспільствоцентричної філософії, людинознавча філософія постмодерну намагається концептуально відобразити цілісність існування людини як етносоціальної та суспільної істоти.

Насамперед сучасна філософія розрізняє «соціальне» і «суспільне» як дещо різні за походженням і характером аспекти існування людини. Як справедливо зауважують українські філософи, «аж ніяк не в суспільстві народжуються, живуть і вмирають люди. Безпосередньо люди живуть в умовах спільностей — моно- або поліетнічних [93, с. 20].

На відміну від виробничо-трудової концепції соціуму, яка впливає з діяльнісного підходу, в сучасному трактуванні феномену соціального підкреслюється його вітальний (життєвий) і спільнотний характер. Розглянемо ці риси соціуму детальніше, оскільки вони особливо цікаві для етногеографії.

Суть спільнотних зв'язків у соціумі яскраво показав західний соціолог Ф. Тьонніс. Підкреслюючи органічні, життєві зв'язки всередині спільноти, він назвав її «гемайншафтом», відрізнивши цим самим від «гезельшафту» — механічного утворення, яке передає суть суспільства [275, с. 28].

Найяскравішим прикладом спільноти є, звичайно, сім'я. До територіальної спільноти гемайншафтного типу належить село з властивим йому тривалим у часі сумісним життям, тоді як у місті переважає суспільний характер зв'язків з притаманним йому особистісним відчуженням. Територіальні спільноти, або за Ф. Тьоннісом «гемайншафт спільного проживання», які є результатом розвитку в часі і просторі родинних спільнот («гемайншафту крові»), за певних умов розвиваються і ускладнюються до спільноти культурної, національної («гемайншафту духу»).

Через це етнічне часто і небезпідставно ототожнюють із селянським. Етнічна спільнота, за Б. Поповим, реалізується в безпосередньому життєвому процесі «там, де відтворюється людський субстрат, люди наро-

джуються, живуть і вмирають, знаходиться Дім людини, тобто таке середовище, в якому одна людина є продовженням другої, де почуття одного збагачують розум другого, моя пам'ять і вміння є нашою пам'яттю і вмінням» [93, с. 20].

Отже, в територіальній спільноті на першому місці стоїть забезпечення життя (життєзабезпечення) в його біологічному й екзистенціальному сенсі, яке здійснюється через життєдіяльність і всяка діяльність в такому контексті — засіб, а не мета. Б. Попов називає територіальні спільноти буттєвими (життєвими), підкреслюючи водночас, що за класичних умов така спільність є етнічною і лише в урбанізованих регіонах набуває поліетнічного характеру [97, с. 25].

Таким чином, можемо констатувати, що *етнічне* розглядається сьогодні філософами як *форма соціального*, а в *соціальному*, на їхню думку, *проявляється насамперед етнічне, а не суспільне*.

Соціальне, за М. Степико, — «це у певному розумінні спосіб буття, поведінки, діяльності індивіда, визначений як природною, так і людською реальністю, що має яскраво виражені етнічні характеристики» [275, с. 42].

І якщо соціальна організація життя, згідно з відкритими у XX столітті біологічними соціумами, властива усім тілесним організмам, то етнічна є сутнісною ознакою тільки людського існування. Очевидно, етнічне адаптує суспільне до соціального, надаючи йому життєвого характеру.

З такого органічного зв'язку етнічних і соціальних явищ випливає важливе для етногеографії методологічне положення, яке окреслює її об'єкт — *етносоціальний комплекс*, а також предметні проблеми, найзагальніша серед яких — його буття в просторі.

Проте, хоч у соціумі і проявляється етнічне, все ж соціальне не ідентичне тільки етнічному. «Розвинутий сучасний соціум, — пише Б. Попов, — являє собою дві підсистеми існування — державно-адміністративні правові структури надособового функціонування соціальних організацій та етнічне життя людей з властивими йому рисами морально-естетичної та тілесно-індивідуальної культури» [97, с. 75].

Отже, як організована цілісність етнокультурна спільнота складніша за суспільство. Адже суспільство функціонує, а етнос живе (вислів Б. Попова). Пізнання такого складного об'єкта має ґносеологічні труднощі, оскільки потребує теоретичного моделювання надзвичайно складної системи. Як зазначають філософи, на сьогодні соціологія і культурологія мають приклади лише аналітичного трактування елементів соціокультурної системи, однак ще нікому не вдалося змоделювати її цілісність. Такий метод пізнання сутності складного явища через зведення його до сукупності певних елементів, ознак, функцій (метод редукції) застосовується і в соціальній географії, якій також ще не вдавалось змоделювати реальний процес життя спільноти в просторі.

І тим не менше, в етногеографічних дослідженнях необхідно враховувати *взаємодію етносоціального і суспільного*, яка проявляється в просторовому житті спільноти, і, зважаючи на суперечливість цих відносин, виявляти в територіальному плані вплив суспільних процесів на руйнування самотутності спільноти, а також з'ясовувати можливості згладжування цих суперечностей з боку суспільства.

Культура і досвід. Повернемося до питання про субстанційну сутність феномену етнічності. Українські філософи (В. Іванов, С. Кримський, Б. Попов, І. Вардзар, М. Степико та ін.) вбачають таку субстанцію у культурі, яку вони трактують не як спосіб діяльності, а як спосіб буття.

Такий підхід, вважає М. Степико, дає змогу розглядати культуру всіх етапів історичного поступу: додіяльнісного, діяльнісного та сучасного — інформаційно-комунікативного, як певну органічну цілісність. Разом з тим, на відміну від конценції прогресу, яка розглядає кожний наступний історичний етап вагомим за попередній, культура на всіх етапах історичного поступу є самодостатньою, вартісною, самоцінною, без всякої меншовартості попередніх етапів перед наступними [275, с. 4].

«Визнана» філософією самоцінність культури дає підставу етногеографії розглядати всякий вияв самотутності не з позицій ар-

хаїчності, примітивності або відсталості, а в контексті вічних цінностей, для яких гучульська дерев'яна різьблена церква є таким же ж досягненням людського духу і розуму, як космодром в Байконурі чи Флориді. З цих позицій життя верховинця, загартоване щоденними труднощами, не можна розглядати як менш якісне, ніж життя його етнічного побратима, який проживає в Чикаго, лише тому, що перший значно менше споживає цивілізаційних благ.

Яка ж реальність виступає основою відтворення самотності етносу? На думку М. Степико, ні свідомість, ні діяльність, ні «народний дух» чи «національний характер» не можуть претендувати на цю роль, оскільки не мають субстанційного характеру щодо буття людини. «Цю особливість має така інтерсуб'єктивна реальність, як досвід людського життя» [275, с. 7]. Тут досвід як категорія розглядається не в ґносеологічному плані, як результат пізнання чи практики, а в онтологічному, згідно з яким він є насамперед *сумою здібностей та здатностей людей* виробляти ситуативно-проблемні (адекватні моментів, потребам, інтересам, завданням) теоретичні концепції, практичні програми та реальні установки до дії [275, с. 161]. Іншими словами, досвід — це відповідь народу на питання, як жити (вижити) в тому середовищі, яке займає етнос, і яке, за М. Степико, складається з кількох рівнозначних «навколишніх середовищ» — природно-географічного, соціально-економічного, історико-політичного. «Життєвий досвід народу, — пише автор, — це закріплені в свідомості, традиціях, звичках, стереотипах поведінки та діяльності, етосі, нормах моралі, установках, віруваннях... способи розв'язання проблем людського буття, які за допомогою навчання, наслідування та носіїв діахронної інформації передаються з покоління в покоління в межах культурного ареалу даного етносу» [275, с. 11].

Хоч географія безпосередньо не вивчає інтерсуб'єктивних реалій, яким є досвід, але для географічного дослідження етнокультурних спільнот важливим є те положення, що досвід, як субстанційну ознаку культури, значною мірою визначає середовище, в яко-

му проживає етнічна спільнота. Звідси випливає важливий висновок: спільноту індивідів об'єднує не стільки просторове сусідство (геометрична близькість), скільки сформований у конкретних просторових умовах досвід співіснування.

Отже, як феномен, досвід є інтеграційною та диференціюючою ознакою. Так, очевидним є припущення, що досвід життя (відповідь на питання, як жити в рідному середовищі) мешканця передгір'я відрізняється від досвіду життя горянина і, незважаючи на їхню господарсько-адміністративну єдність, в етнокультурному плані мешканець гірського Яворова інший, ніж мешканець рівнинного Рожнева одного і того ж Косівського району. Через це досвід у різних його проявах (у виборі господарювання і розселення, у відносинах між членами спільноти і стосунках з природними стихіями, у вихованні певних цінностей і т.д.) в етногеографії є критерієм «відмінності місця», тобто виступає розмежувальною ознакою.

Досвід як субстанційна риса культури, дає можливість по-новому оцінити традиції, завдяки яким функціонує етнонаціональне життя. Довший час у суспільних науках традиції визначались негативними термінами, розглядались як перешкода суспільному прогресові, протиставлялись категорії раціонального. Традиційна культура розцінювалась як рудиментарне явище, приречене на зникнення. Традиційними суспільствами вважались усі докапіталістичні суспільні структури, в індустріальну ж епоху традиціям, нібито, не залишалось шансів на існування. Проте в 60-х роках ХХ століття саме на Заході, де традиції мали найбільше шансів зникнути під натиском модернізації суспільства, культурологами була поставлена під сумнів «закостенілість» традицій, їхня антагоністична протилежність модернізації. Згодом з'явився погляд на традицію як категорію, яка охоплює усі способи фіксування, передачі і відтворення культури [175, с. 172].

Надавши, таким чином, поняттю «традиція» загального значення (у вузькому під традицією найчастіше розуміють «звичай» і «обряд»), її вже розглядають у взає-

мозв'язку з інновацією. В традиції виявили значні адаптивні можливості, які породжують специфічні національні форми модернізації. Та й саме життя засвідчує реальність симбіозу традиційної та інноваційної сторін буття (яскравий приклад — Англія у Європі, Японія та ін. східно-азійські країни).

Сучасною методологічною настановою щодо традиційних форм життєдіяльності етносу є не ігнорування традицій, а поєднання останніх з інноваційними формами, що і забезпечує суспільний прогрес [97, с. 118].

Розуміння культури як способу буття того чи іншого народу має, на нашу думку, принципове значення для окреслення предметного поля етнологічних і суміжних з ними досліджень, адже вони не можуть бути зведені до пізнання лише тих сторін культури, які відповідно до нової концепції є тільки її зовнішніми формами — звичаїв, обрядів, ритуалів тощо і затіняють її носія — певний етнос. Так, для етнологіко-географічних досліджень цікавим аспектом існування етнокультурної спільноти є просторові вияви її життєдіяльності і життєзабезпечення, способи життя та інші риси культури, які є значно ширшими, ніж етнографічні аспекти.

Отже, виходячи з буттєвого, а не діяльнісного розуміння культури, а також розрізняючи, у зв'язку з цим, суспільну і спільнотну (соціальну, етнічну) сторони існування людини можна, на нашу думку, визначити етнологічну географію (етногеографію) як соціальну за об'єктом (етносоціальний комплекс) і предметом дослідження (просторові аспекти життєдіяльності цього комплексу) галузь географії. Правомірність приналежності етногеографії до соціальної географії, а не до географії населення, куди її зараз відносять, зумовлена тим, що, по-перше, географія населення вивчає територіальні спільноти, об'єднані суспільно-політичними чинниками (ні гуцули, ні бойки чи інші «буттєві» спільноти українського етносу до них не належать. Мало того, адміністративний переділ їхньої території суспільством не сприяє збереженню самотності чи плануванню соціального розвитку з урахуванням буттєвої оригінальності). По-друге, географія населення з її суспільно-адміністративним підходом ме-

тодично неспроможна охопити територіальну цілісність бойків чи гуцулів. Спираючись на адміністративний поділ і відповідну йому статистичну інформацію вона змушена долучити до них і мешканців передгір'я, які в культурному плані є іншими, або розглядати населення одного адміністративного району й екстраполювати висновки на решту етнокультурної спільноти, що не зовсім об'єктивно. Отже, *етногеографію, яка вивчає буттєві спільноти, некоректно, на наш погляд, відносити до географії населення, що вивчає людину під кутом зору суспільства.*

Соціальна ж географія вивчає форми організації життя людей передусім з огляду на саму людину — умов її життя, відтворення, розвитку та ін. Етнічні спільноти, як було вже сказано, якраз і є «природною» формою людської організації, в якій етнічне і соціальне тісно переплітається між собою. Тому етногеографію як соціальну за об'єктом і предметом дослідження дисципліну треба відносити до соціальної географії.

Різниця між соціальною географією в етнічному розумінні та соціальною географією в суспільному її розумінні стосується більшою мірою об'єкта дослідження, тобто характеру спільнот. Суспільно-соціальна географія вивчає групи людей, які утворились через функціонування суспільства, — різного рівня адміністративно-господарські спільноти (спільноти гезельшафтного типу), етнічно-соціальна географія, або етногеографія, має досліджувати територіальні спільноти гемайншафтного типу — деми (сільські спільноти), локально-територіальні групи (субетноси, етнографічні групи), народ як етнічну спільноту найвищого рангу. Таке виокремлення різних сторін цілісного буття людини в просторі, звичайно, штучне, пов'язане із складністю об'єкта пізнання. Однак воно дає можливість підкреслити цільність людського існування, бо охоплює і його етнокультурний напрям.

Феномен етнічного і географічний погляд на нього. Термін «етнічність», який з'явився на Заході в 70-х роках минулого століття (точна дата — 1972 рік, коли його тлумачення дав Оксфордський словник англійської мови), сьогодні вживається у шир-

шому значенні, ніж синонім до понять «народ», «нація». Він може виступати як збірне поняття, яке, окрім згаданих народу і нації, окреслює будь-яку спільноту (групу людей), які усвідомлюють своє спільне походження та мають спільні інтереси. В такому значенні термін «етнічність» поширений на Заході. Для прикладу, в американській суспільній літературі під етнічністю розуміють сукупність цінностей, вірувань, смаків, самосвідомості, усвідомлення спорідненості і т.д., тобто набір певних об'єктивних характеристик, які можна віднести до способу буття [275, с. 112].

Радянська етнографія, зокрема, школа Ю. Бромлея, давала суспільно-історичне тлумачення сенсу етнічності, розглядаючи етнос як певну стадію суспільного розвитку (попередніми стадійними формами є рід, плем'я, народність) і надаючи йому таксономічних рис. У такому контексті під етносом розуміють стійку сукупність людей, яка історично склалась на певній території і має спільні, відносно стабільні, особливості мови, культури і психіки, а також усвідомлює свою єдність, зафіксовану у самоназві (етнонімі) [18].

Як уже зазначалось вище, українські філософи, зокрема М. Степико, висунули історико-культурну концепцію сутності етнічного, яку вбачають в онтологічному сенсі досвіду, оскільки «етнічне — це зернятка вистражданого, пережитого народом, а не просто абстрактно соціальне. Світ етнічного — це світ життя, напружених моральних пошуків, а не готових соціальних рецептів, світ, де кожен етнос має сам пройти свій життєвий шлях, обстояти свою долю.

Отже, засади етнічного — це, з одного боку, сталі форми соціальності, а з іншого, — стихія життя. А етнічне — не етнографічна визначеність буття, як вважається й досі (звичай, стереотипи поведінки, особливості одягу, житла, знарядь праці тощо), а цілком певне *ставлення того чи іншого народу до звичаїв, стереотипів поведінки, одягу, житла та ін.*, яке й окреслює саме неповторний світ етносу. Наприклад, німці, японці — це люди звичаїв, моралі, релігії..., росіяни, українці, та й усі слов'яни загалом, — *нігілісти*» [275, с. 187].

Таке трактування феномену етнічного зміщує акценти з «ностальгії» за втратою етнографічної самобутності — явища об'єктивно неминучого, на з'ясування готовності спільноти бути самобутньою. У зв'язку з цим, в етногеографічному дослідженні уваги потребує виявлення самосвідомості спільноти, ставлення до елементів власної культури, настрів регіональних еліт тощо.

Наприкінці ХХ століття в гуманітарній науці пострадянських країн набула популярності цілком відмінна від суспільно-культурних теорій *природознавча концепція походження етносу й етнічних процесів*. Вперше з позицій природничої етнології російський історик і географ Л. Гумільов дослідив походження, розвиток і занепад багатьох народів і зробив висновок, що етнічність пов'язана не з суспільним розвитком і не з культурогенезом, а як специфічна форма існування людського роду, є природним феноменом, тобто біофізичною реальністю, «зодягнутою» в ту чи іншу соціальну оболонку [68, с. 30].

Суть етнічного, за Л. Гумільовим, проявляє себе насамперед у способі поведінки індивіда. «Стереотип» поведінки, як основна етнічна ознака, виникає завдяки своєрідності ландшафту, з яким етнос перебуває у безпосередньому контакті. Через це Л. Гумільов робить висновок, що етнос — явище географічне, тобто це природно-географічна спільнота людей, яка склалась на засадах оригінального стереотипу поведінки. «У географічному аспекті етнос у момент свого виникнення є групою схожих особин, які пристосовували певний ландшафтний регіон до своїх потреб і водночас самі пристосувались до нього» [69].

Об'єднуються члени спільноти в єдиний етнос завдяки позитивній компліментарності (підсвідомій симпатії, почутті «свого» і «чужого»).

Етнос, за Л. Гумільовим, має мозаїчну структуру — складається із субетнічних спільнот, консорцій та конвіксій.

Деякі концепти Л. Гумільова, які стосуються походження субетносу, будуть розглянуті нами далі, а поки що зауважимо, що природнича модель етногенезу, хоч і має дискусійний характер, однак географізація фе-

номену етнічності ще раз привернула увагу науковців до зв'язків етносу з природним середовищем, впливу останнього на увесь комплекс його життєдіяльності.

В історії географічної науки роль природних чинників у суспільно-етнічній диференціації світу в різні часи оцінювалась по-різному. Ідея безпосереднього впливу природних умов на культурну специфіку та рівень суспільного розвитку народів, яка найповніше проявила себе в працях німецького географа Ф. Ратцеля (1844 — 1904) лягла в основу концепції географічного детермінізму. Згодом, на початку XX століття, ідея географічного детермінізму проявила себе і в концепції інвайронменталізму.

Одночасно з абсолютизацією впливу природно-географічних чинників на етносуспільні явища в гуманістичній географії кінця XIX — початку XX століття існував і більш зрівноважений підхід, який зародився у Французькій географічній школі під назвою поєсибілізм. Згідно з концепцією поєсибілізму природне середовище надає людині різні можливості для діяльності, які визначаються соціальними чинниками. Водночас суспільству необхідно раціонально пристосуватись до природних умов і це має проявитись у гармонії між способом життя населення, формами його діяльності і властивостями середовища [196, с. 192].

Розвиток індустріального суспільства, в рамках якого зв'язок соціокультурних явищ з природним оточенням значно послабився, сприяв економізації географії людини, а в комуністичних країнах — ще й відповідної її політизації, яка «визнавала» вплив тільки суспільних чинників.

У сучасній географії методологічні підходи до проблеми впливу природного середовища на етнічні процеси і явища, на думку географа М. Дністрянського, можна окреслити такими положеннями:

- дія природних чинників на етногеографічні процеси має конкретно-історичний і значною мірою опосередкований характер. Єдність етносу з територією є особливо помітною в аграрному суспільстві і втілюється у традиційному природокористуванні. В суспільстві, яке пере-

йшло на вищий рівень економічних відносин, цей зв'язок послаблюється, однак особливості природи етнічної території продовжують впливати на світосприйняття, відтворюватись у фольклорі, національних міфах, символах — тобто існують у духовній сфері;

- культурна самобутність етносу невіддільна від його території, на якій зафіксована ця неповторність, а усвідомлення єдності з територією є чинником диференціації останньої на краї, країни незалежно від суспільно-політичного поділу;
- у функціонуванні етнонаціональної сфери значна роль належить природним бар'єрам (гірським хребтам, великим рікам), які, обмежуючи територіальні зв'язки, сприяють консервації локальних рис традиційної культури, тим самим урізноманітнюючи її етногеографічні типи. Однак сучасні комунікації долають такі бар'єри, зв'язуючи етнос в однорідне ціле;
- детермінованість фізико-географічними чинниками етногеографічних особливостей проявляється у традиційному природокористуванні та специфіці сприйняття населенням різних ландшафтних форм, які відображені у культурно-ментальних формах [80].

Для етногеографічного підходу важливо виділити такий аспект феномену етнічного, як географічна зумовленість (в комплексному, а не тільки фізичному розумінні цього поняття) його походження. Це дає підстави розглядати етнічні процеси як пристосування спільноти до особливостей природного і суспільно-політичного простору, а також до культурного сусідства.

Таким чином, взаємодію із середовищем, яке займає спільнота, в якому вона виробила і продовжує виробляти певний досвід буття — свою культуру, можна окреслити через поняття «адаптація».

Поняття «культурна адаптація», яке стало провідною парадигмою суспільних наук XIX століття, було своєрідною проекцією на соціальні явища еволюційної теорії Ч. Дарвіна, в якій адаптація живих організмів до середо-

вища проживання розглядалась як механізм їхнього виживання.

Адаптаційна концепція культури розвивається на Заході з кінця XIX століття у рамках культурної екології, засновниками якої вважають Л.Уайта і Дж. Стюарда.

Як відповідь на ідеї культурної екології, в радянській етнографії в другій половині 70-х років тема взаємозв'язку соціального і природного у сфері культури, а також етнічного і природно-географічного набула чималої популярності.

Проблематика взаємодії етнічних спільнот з природним середовищем знайшла відображення в концепції господарсько-культурних типів (ГКТ) Левіна-Чебоксарова. Згідно з нею, в народів, які проживають в подібних природних умовах і знаходяться на приблизно однаковому рівні соціального розвитку, історично складаються подібні риси господарства і культури, головню матеріальні. Так виділили господарсько-культурні типи арктичних мисливців, скотарів сухих степів і напівпустинь та ін. [165].

В цей час були опубліковані етноекологічні за змістом статті відомих етнографів Ю. Бромлея, В. Козлова та ін., а на початку 80-х років, на стику етнографії та екології людини (соціальної екології), з'явилась наукова дисципліна під назвою **етнічна екологія**, яку вважають аналогом західної культурної екології.

Предметом етнічної екології є *«вивчення традиційної системи життєзабезпечення етнічних груп і етносів в природних і соціокультурних умовах їхнього проживання..., використання етносами природного середовища і їхнього впливу на середовище, традицій раціонального природокористування, закономірностей формування і функціонування етноекосистем»* [138].

Таким чином, західна культурна екологія і російська етнічна екологія розробили адаптивне бачення в етнології, яке може слугувати методологією етногеографії.

Найдетальніше вивченими на сьогодні є питання матеріального пристосування до природного середовища проживання, а також матеріальної системи життєзабезпечення. Етноекологією поставлена, але значно слабше вивчена, проблема психологічної адаптації, а також адаптації до соціокультурного середовища. За вивчення останніх взялась **історична етнологія**, яка заявила про себе в Росії наприкінці XX століття появою роботи С. Лур'є

«Историческая этнология» (1998). На думку її автора, історична етнологія має вивчати психологічну і соціокультурну адаптацію народу до умов його існування, які постійно змінюються, — насамперед політичних, соціальних і культурних [175].

Адаптація, що є основним поняттям культурної та етнічної екології, історичної етнології, розглядається цими науками як процес і як результат встановлення такого способу взаємодії між народом і навколишнім середовищем, який дає змогу народу вижити в цьому середовищі (навіть якщо воно з боку видається екстремальним). Культура — це результат адаптації і основний механізм, через який людські колективи пристосовуються до навколишнього середовища (в цьому процесі, на наш погляд, якраз і проявляється досвід як субстанційне щодо культури поняття — Л.М.). У культурі зосереджені такі моделі поведінки, наслідування яких дає можливість здобувати їжу, будувати житло, виготовляти одяг найбільш раціональним щодо конкретних умов чином [175, с. 119].

Адаптивні функції досвіду і культури свідчать про динамічність процесу культурогенезу. Тобто культурогенез, так як і етногенез, — не якийсь одноразовий акт походження культури в глибоку давнину, а постійний процес породження нових культурних феноменів. Як динамічне явище і як адаптивний механізм, культура є водночас і консервативною (в досвіді спільнот закріплені певні навички природокористування, форми поведінки, звичаї тощо), вона дає їм можливість зберегти свою самобутність, і, разом з тим, пластичною, гнучкою, адже середовище проживання постійно змінюється і до нього необхідно пристосовуватись.

Адаптивна модель культури, оскільки вона спирається на діяльнісне її трактування, є, звичайно, вузькою, адже не всі елементи людської культури можна розцінювати як пристосування. Зважаючи на характер людського духу їх можна, слідом за А. Тойнбі, розглядати і як виклик середовищу. Проте для географічного вивчення етнокультурної спільноти адаптивний підхід до культури методологічно важливий через те, що досвід є надмірно загальною категорією для харак-

теристики життєдіяльності спільноти. Пристосування ж безпосередньо пов'язане із середовищем, яке є предметом географічного вивчення і водночас, як процес, воно включає діяльність та її наслідки, які у вигляді матеріальних об'єктів осідають у середовищі спільноти, змінюючи його.

Тому одним із загальних завдань етногеографічного дослідження є з'ясування специфіки моделі життєдіяльності етноспільноти як процесу і результату пристосування до своєї екологічної ніші, а також впливу інноваційних тенденцій суспільного походження на традиційний простір групи.

Культура як життєтворення. Розуміння етногенезу як культуротворення, а культури як способу людського буття, привертає увагу до складного і всеохопного поняття «буття», яке означає саму по собі життєтворчість. В останній філософи виділяють різні рівні: спочатку «потреби» та «інтереси», які після їхнього переосмислення перевтілюються в «цілі», «проблеми» і «завдання» як поточних днів, так і віддаленої перспективи, а далі синтезуються у понятті «життєдіяльність» людей, груп, народів, здійснюється в певних сферах або галузях..., де матеріалізуються і об'єктивуються їхні повсякденні потреби, інтереси, цілі, проблеми, завдання, які називають сферами (видами) життєдіяльності («сферами суспільного життя») [275, с. 84].

Принципово новим у методологічній концепції М. Степико є, за його ж підкресленням, відсутність поряд з цими сферами якоїсь особливої — етноісторичної сфери буття (вона проявляється лише на першому етапі етногенезу), прояв етнічного як «специфіки взаємозв'язку сфер суспільного життя, їхньої неоднакової ролі у бутті різних народів» [275, с. 85]. Словом, кожний народ творить свою модель життєдіяльності, яка репрезентує його культуру.

Тому культура, за М. Степико, — це *«специфічно національна парадигма життєтворення, яка, акумулюючи в матеріальних та духовних цінностях, знакових системах певні знання, значення, творчі здібності й уміння народу, виступає особливим, стосовно інших, способом буття певного етносу»* [97, с. 40].

Як спосіб людського буття, культура функціонує у формі життєдіяльності спільнот. Життєдіяльність, як категорія, застосовується і в суспільній географії, яка має певний досвід у вивченні життєдіяльності територіальних спільнот. Він започаткований у відділі географії населення Інституту географії НАН України. В суспільно-географічній концепції життєдіяльності, розробленій співробітниками Інституту М. Фащевським, О. Паламарчуком, А. Старостенком, М. Демченком, життєдіяльність розглядають як «складний комплекс взаємодії територіальної спільноти людей між собою та з середовищем свого проживання, що відноситься до всіх сфер людського життя і охоплює всебічне існування людини як найскладнішої природно-соціальної системи» [299, с. 62].

Звісно, географію цікавлять насамперед просторові аспекти життєдіяльності. Причому, в соціально-географічних дослідженнях життєдіяльності населення виділяють «територіальну організацію **суспільного життя**» (підкреслення наше) і акцентують увагу на соціально-економічному функціонуванні населення, тобто сукупності таких процесів життєдіяльності, як розселення, трудова діяльність, споживання, відтворення та соціоприродна діяльність. У *суспільно-географічному вимірі* серед цих п'яти, найважливіших за роллю в житті людини видів життєдіяльності, провідною вважається трудова діяльність, тому що вона є «стержнем людського буття» [298].

У географічних дослідженнях життєдіяльності спільноти в етнокультурному (буттєвому) вимірі найширшою проблемою є просторові аспекти цілісної моделі її життєдіяльності, в якій відображена специфіка взаємодії окремих видів життєдіяльності та роль кожної з них у формуванні самобутності спільноти. Так, у гуцульській моделі життєдіяльності дотепер частково зберегла свою провідну роль відтворювальна життєдіяльність. Це проявляється не тільки у помірно розширеному природному зростанні цього гірського населення, але і в його духовно-культурній активності, консервативній системі цінностей, в якій вітальні переважають над меркантильними навіть у повільнішому, ніж у мешканців рівнин, ритмі життя.

залежав від конкретних обставин дослідження. Результати опитування основних інформаторів фіксували в «Опитувальних листах», решти — в польовому щоденнику.

Формування інформаційної бази етногеографічного дослідження

Характерною особливістю географічного вивчення етнографічного району є проблема використання даних державної статистики. Статистична інформація, яка є незамінним джерелом соціально-географічних досліджень, подається лише в розрізі політико-адміністративних територій, причому деякі показники визначаються тільки на рівні області і країни. Тому зведених узагальнених статистичних даних, які стосувались би етнографічних груп і районів їхнього проживання, немає. Етнографічні території, в т.ч. й Гуцульщина, з точки зору адміністративного поділу включають як цілі адміністративні райони, так і їхні частини, а також входять до складу різних областей. Це значно ускладнює, або й унеможливорює використання статистичної інформації районного і обласного рівнів.

У дослідженнях, які проводились на Гуцульщині в другій половині XX століття, використовувалася статистична інформація з трьох адміністративних районів — Верховинського, Путильського, Рахівського (хоч останній не є повністю гуцульським), а також Яремчанської міської Ради. З аналізу випадала Косівська і Надвірнянська частини краю. В деяких працях [71, 140] використано статистичні матеріали, що стосуються Косівського, Надвірнянського і Рахівського районів загалом, які екстрапольовані на всіх гуцулів. Це значною мірою спотворює реальну картину, оскільки рівнинні передгірські частини цих районів не є гуцульськими. З цієї причини наявні в літературі дані про чисельність гуцулів, демографічні характеристики та інші аспекти їхньої життєдіяльності неточні.

Для відтворення об'єктивної соціально-економічної ситуації в етнографічному краї й особливостей життєдіяльності його населення залишається єдиний, досить трудомісткий, шлях — аналіз і узагальнення пер-

винних статистичних даних, які стосуються населених пунктів, сільських, селищних і міських Рад, сільсько- й лісгосподарських підприємств, об'єктів промисловості, рекреації тощо. Власне такий підхід і був покладений нами в основу вивчення життєдіяльності етнографічної групи гуцулів у другій половині XX століття і витримувався на рівні послідовних (головно десятилітніх) зрізів.

У дослідженні використано матеріали переписів населення (1959, 1970, 1979, 1989 і 2001 рр.), а також спеціальні статистичні облікові форми («Динамічні ряди зі статистики населення», «Динамічні ряди зі статистики народного господарства»), які з 1965 р. ведуть районні статуправління в розрізі населених пунктів, сільрад, господарств і підприємств. В роботі також використані первинні статистичні звіти, що стосуються обліку населення, діяльності підприємств, охорони навколишнього середовища, які наявні в районних і обласних управліннях статистики, в районних та обласних архівах, а також матеріали органів РАГС та інших державних установ і організацій різних рівнів (зокрема, в системі лісового господарства, освіти тощо).

Основою інформаційної бази географічного вивчення сучасних соціальних процесів у субетнічних спільнотах може слугувати запроваджена в 1991 р. нова форма комплексної статистичної звітності «Соціально-економічна характеристика сільського населеного пункту» (форма 1 — село). Вона сприяє детальному вивченню рівня соціального й економічного розвитку сільської місцевості, в т.ч. етнографічного району як єдиного цілого. І хоча ця інформація стосується тільки сільської місцевості, вона є базовою для характеристики життєдіяльності етнографічної групи, оскільки функція збереження і розвитку етнографічних особливостей належить саме сільському населенню. Воно ж і становить основну частку мешканців етнографічних районів (на Гуцульщині питома вага сільського населення — 73 %).

Узагальнені первинні дані державних статистичних обстежень сільських поселень у 1996 і 2001 роках лягли в основу територіально-адміністративної, господарської, соці-

альної й демографічної характеристики сучасної Гуцульщини.

Комплексна інформація (за формою 1 — село) зібрана з усіх 140 сільських населених пунктів Гуцульщини і оброблена за допомогою спеціально розробленої для цієї статзвітності програми. Інформація узагальнювалась на трьох рівнях: перший включає цілісні гуцульські адміністративні райони (Верховинський і Путильський) та Яремчанську міську Раду і гуцульські частини адміністративних районів — Косівського, Рахівського і Надвірнянського; другий відповідає історичним частинам Гуцульщини — Галицькій, Буковинській і Закарпатській; третій рівень — це інформація, що стосується всієї Гуцульщини. В результаті отримано 244 таблиці з узагальненою і систематизованою демографічною і соціально-економічною інформацією, що стосується сільської місцевості Гуцульщини всіх трьох рівнів.

Цінність такої інформації в етногеографічному дослідженні надзвичайно велика. Вона дає можливість, по-перше, охарактеризувати за кількома десятками параметрів увесь етнографічний край як єдине ціле, що неможливо зробити на основі інших статистичних матеріалів, які подані в розрізі адміністративних районів. По-друге, узагальнена за частинами краю (незалежно від їхньої адміністративної цілісності чи розділеності) інформація робить можливим порівняльний аналіз між ними з демографічних, соціальних, економічних показників. Використовуючи поточну статистичну інформацію, такі порівняння можна робити лише для адміністративних районів, а ті частини краю, які не є цілісними адміністративними одиницями, випадають з поля дослідження. По-третє, наявність стандартизовано обробленої соціально-економічної інформації з сільської місцевості Гуцульщини дає можливість порівнювати її з іншими етнографічними районами (після відповідно обробленої інформації) та сільською місцевістю українського етносу загалом.

При всій своїй значимості, фактичні дані, отримані із статистичних документів, все ж недостатні для повної характеристики реальної картини життєдіяльності етнографічної

групи. Тому значну роль у відтворенні етносоціальних аспектів життєдіяльності гуцулів відіграло проведене нами анкетне опитування населення, яке дало можливість отримати достатньо надійну інформацію етнічного і соціального характеру.

За весь період нашого дослідження гуцулів Українських Карпат було проведено три опитування, в ході яких отримана інформація різного змісту. В 1996 році здійснено перше опитування сільського населення Гуцульщини, яке торкалось різних аспектів життя гуцулів і мало на меті з'ясувати їхні сучасні етнографічні особливості та вплив останніх на соціальні явища і сучасне економічне життя, зайнятість населення, професійну орієнтацію, міграцію, рівень доходу тощо.

Основним інструментарієм цього вибіркового опитування був розроблений нами «Лист етносоціологічного опитування мешканців Гуцульщини». Формуючи запитальник, ми використали досвід етносоціологічних обстежень в соціології, етнографії і географії [8, 211, 284].

Складений лист анкетного опитування включає запитання, що «сюжетно» об'єднані в блоки: «Крайова самосвідомість», «Соціально-демографічний статус», «Інвайронментальний світогляд» (сприймання довкілля), «Релігійна свідомість», «Внутрішні етнографічні зв'язки».

Необхідність детальнішого пізнання способу життя гуцулів як основної ідентифікаційної ознаки їхньої самобутності, та виявлення характеру гуцульської спільноти зумовили застосування методу анкетного опитування ще раз, у 2002 році. Були застосовані два питальники з п'ятьма блоками запитань щодо способу життя («Праця», «Харчування. Споживання», «Відпочинок», «Виховання дітей», «Просторова мобільність») та низкою запитань конкретного етногеографічного змісту.

Інструментарії розробляли так, щоб вони могли бути використані для двох видів опитування — анкетування, коли респондент залишається наодинці із запитальником, та інтерв'ювання, що передбачає наявність посередника в процесі опитування. Перевага

віддавалась методу інтерв'ю, який забезпечує більшу достовірність первинної інформації. Отримати репрезентативну інформацію в процесі опитування дала можливість стратифікована вибірка, яка передбачає попереднє знання структури статистичної сукупності [284]. Статєво-віковий і соціальний склад останньої ми з'ясували з матеріалів статистичного обстеження сільського населення 2001 року.

Обсяг вибірки, здійсненої згідно з вимогами до такого типу обстеження, становив не менше 400 респондентів (мінімальний обсяг вибіркової сукупності, який забезпечує надійну інформацію [211, с. 101]) у кожному опитуванні (п'ять осіб для сільських Рад з населенням до 2000 осіб і 10 — для більш людних), що є достатнім для репрезентативності генеральної сукупності, яка нараховує 96 тис. осіб (все доросле населення сільської Гуцульщини). Репрезентативність вибірки забезпечувалась однорідністю (за етнографічною ознакою) генеральної сукупності (через це опитування проводилось серед сільських жителів), а також визначеною, на основі стратифікації за віком і зайнятістю населення, кількісною пропорцією респондентів. З огляду на це в опитуванні взяли участь респонденти, 61% яких зайнятий у традиційних для краю сільському і лісовому господарствах, 21% — у державних підприємствах і установах та 18% — учні, пенсіонери, безробітні. Більше половини (58%) опитаних — особи середнього віку (29 — 54 роки). Місцеве походження (не менше третього покоління) мають 98% респондентів.

Опитування проводили представники місцевої інтелігенції, які отримали відповідну інструкцію щодо підбору респондентів і процедури опитування.

Результати анкетування подані у формі таблиць, в яких зазначена частка відповідей респондентів (у відсотках) загалом по Гуцульщині і, зокрема, по п'яти її частинах (Яремчанська і Надвірнянська частини з огляду на їхнє суміжне положення, подібність географічних умов і незначну людність останньої розглянуті разом). Питому вагу тих чи інших відповідей ми врахову-

вали в роботі як додатковий важливий аргумент у характеристиці рівня життя, соціально-демографічних процесів, а також як віддзеркалення тенденцій соціально-етнографічних змін у Гуцульському краї.

Методи і прийоми оброблення етногеографічної інформації

На завершальному, синтетичному етапі етногеографічного аналізу, нами була використана ціла система методів і методичних прийомів, властивих соціальній географії. Не вдаючись до їхньої детальної характеристики, зупинимось лише на деяких з них. Зокрема, ми зробили спробу шляхом використання методики бальних шкал, які містять елементи як якісного, так і кількісного оцінювання, інтегрально охарактеризувати демографічну ситуацію в сільських поселеннях Гуцульщини, яка яскраво відображає тенденції змін у краї.

Демографічну ситуацію в сільських населених пунктах Гуцульщини визначили способом бальної оцінки за кількома параметрами (чинниками): частка осіб працездатного віку, частка осіб молодше працездатного віку, частка осіб пенсійного віку, співвідношення між чоловіками і жінками у віці 16 — 28 років (в якому найчастіше укладаються шлюби), коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт смертності, коефіцієнт механічного руху.

Названі параметри ми оцінювали за п'ятибальною шкалою. Шкалірування кількісних показників кожного з восьми параметрів проводилось загально-відомим способом [184]. Але, разом з тим, екстремальні їхні значення ми не включали в шкалірування, оскільки вони, як правило, трапляються в декількох дуже малих поселеннях Гуцульщини і не віддзеркалюють властивості краю демографічної ситуації (див. дод. 20). Кожний інтервал значень, визначений за певним кроком ($i = a_{\max} - a_{\min} / 5$), отримав конкретний бал (від 1 до 5). Провівши бальну оцінку демографічних параметрів за відповідними інтервалами значень показників, і, проставивши бали для кожного сільського населеного пункту, підсумували їх та згрупували за величиною набраних балів. Крім того, для

кожного поселення визначено кількість негативних балів («1», «2»).

На основі виділених інтервалів сумарних значень балів і співвідношення кількості негативних параметрів нами виділено п'ять якісних типів демографічної ситуації в селах етногеографічного району. *Першому типу (I)* відповідає *найліпша* демографічна ситуація, якій властиві оптимальні значення всіх демографічних параметрів, що сприяють розширеному відтворенню населення. *Другому типу (II)* відповідає *помірна* демографічна ситуація, яку ми назвали так через те, що їй властиві один — два негативні параметри (як виняток до неї віднесено також деякі села з трьома негативними параметрами), що однак компенсуються високими значеннями протилежних чинників (наприклад, низька народжуваність — значним механічним приростом), що загалом сприяє зростанню людності поселень. *До третього типу (III)* демографічної ситуації, який ми назвали *ускладненим*, віднесено поселення, в яких три — чотири параметри мають негативне значення (нижче за середнє в краї) і водночас лише деякі з них компенсуються протилежними чинниками. Однак природний приріст у селах із ситуацією такого типу все ж зберігається. *До четвертого типу (IV)* демографічної ситуації, яка за основними параметрами є *складною*, ми віднесли села, в яких половина із розглянутих параметрів має негативні значення, а населення скорочується. В таких селах відсутній природний приріст населення або спостерігається дуже великий його відплив. Як *катастрофічну* (п'ятий тип (V)), оцінено демографічну ситуацію в тих селах, де із восьми

п'ять і більше демографічних параметрів мають значення, що ведуть до депопуляції. За цих тенденцій такі поселення найближчим часом можуть зникнути.

Важливим видом життєдіяльності етнографічної групи є екістична. Цілісне уявлення про особливості розселення в межах конкретного етнографо-географічного району дає демографічний потенціал поля розселення. При визначенні його для території Гуцульщини за вихідні умови було взято людність всіх поселень краю та найбільших прилеглих поселень Карпатського регіону (Коломия, Чернівці, Івано-Франківськ, Ужгород, Хуст, Надвірна й ін.), а також віддалі (в координатній системі) між усіма згаданими населеними пунктами. Математичне і технічне забезпечення розрахунків поверхні демографічного потенціалу виконано відповідно до програми, розробленої В. Грицевичем.

Винятково важливого значення в географічному аналізі життєдіяльності гуцулів ми надавали картографічному методу. Тематичне картографування дало можливість точно відобразити просторові закономірності різних аспектів життєдіяльності населення Гуцульщини: розселення, господарства, демографічної ситуації тощо, а також його зв'язки з мешканцями суміжних територій.

Використання топографічних карт, планів та карт земле- і лісоустрою різних масштабів послужило основою для детального багатогалузевого картування етногеографічного району на рівні господарських територій населених пунктів і сільських Рад. Карті і картограми є, разом із текстом, основною формою аналізу й опису результатів етногеографічного дослідження.

РОЗДІЛ II

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ГЕОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

*Силою, яка держить у своїх руках
колиску кожного народу, є природа його
землі*

В. Ключевський

2.1. Гуцули в Україні та світі

2.1.1. Гуцули в Карпатах

Гуцули — це частина гірського українського населення Карпат, одна з найяскравіших складових українського етносу, котра зберегла свою самобутність до теперішнього часу.

Фізико-географічне положення. Етнографічна земля гуцулів знаходиться в Східних Карпатах і охоплює південно-східну, найвищу частину Українських Карпат у верхів'ях рік Бистриця Надвірнянська, Тиса, Прут, Черемош, а також у Румунських Карпатах — верхів'ях річок Тиси (басейн р. Вішеул), Молдови і Сучави.

Гуцульщина у межах, які будуть обґрунтовані згодом, в системі географічних координат розміщена між $47^{\circ}32'$ і $48^{\circ}37'$ пн. широти та між $24^{\circ}00'$ і $25^{\circ}38'$ сх. довготи, тобто географічно вона лежить у середній частині Європи (точку, яка знаходиться в західній частині Гуцульщини, у XIX столітті австрійські геодезисти вважали центром континенту, про що до сьогодні нагадує відповідний знак в селі Діловому поблизу Рахова).

Оскільки єдиної методики визначення геометричного центру такої неправильної фігури, як континент, немає, то в сучасній Європі існує декілька місць, які в той чи інший спосіб визначені як «центр Європи»: у Польщі (поблизу містечка Суховола), у Словаччині (містечко Кремніца), в Білорусі.

Геометричний центр Європи, який був визначений Інститутом географії Франції у 1989 році із застосуванням методу «центр тяжіння», знаходиться в Литві, між містами Вільнюс та Утеніс, поблизу села Порнуссеса. На цьому місці встановлено монумент Центру Європи і закладено Парк Європи [245, 318].

У геопросторі Гуцульщина загалом успадковує конфігурацію Східних Карпат, простягаючись з північного заходу на південний схід на 146 км, і з північного сходу на південний захід — на 81 км (по лінії Косів — Рускова). Площа території Гуцульщини — 6,5 тис. км².

В етноісторичному плані вищеокреслений край став приблизно з XIV—XV ст. цілісною етнографічною територією українців-гуцулів (частиною етнічної території України), на якій вони створили власну традиційно-побутову культуру гірських скотарів.

Українська частина Гуцульщини. В Україні гуцули заселяють територію в її крайній західній, пограничній з Румунією, частині, в межах найбільш віддалених від обласних центрів районів — Рахівського (209 км до райцентру), Верховинського (150 км), Путильського (115 км), Надвірнянського і Косівського та Яремчанської міської Ради. Лише Верховинський і Путильський адміністративні райони та Яремчанська міськрада є цілком гуцульськими. Рахівський район (за винятком кількох сіл) заселяють гуцули, а в решті названих адміністративних одиниць гуцули проживають частково.

Українська частина Гуцульщини, яка становить 80 % загальної її площі, розміщена між $47^{\circ}43'$ і $48^{\circ}37'$ північної широти та між $24^{\circ}00'$ і $25^{\circ}21'$ східної довготи. Вона простягається з північного заходу на південний схід (по лінії сіл Бистриця — Селятин) на 110 км, а з північного сходу на південний захід (по лінії сіл Шешори — Хмелів) — на 78 км, займаючи площу 5,2 тис. км² (0,9 % від загальної площі держави). Для порівняння: за розмірами території українська частина Гуцульщини менша у 1,5 рази від найменшої

адміністративної області України — Чернівецької (8,1 тис. км²).

В Гуцульщині традиційно виділяють три історико-географічні частини: Галицьку — в межах Івано-Франківської області — площею 2,8 тис. км² (53% від території краю); Закарпатську — в межах Закарпатської області — площею 1,5 тис. км² (30 % від території краю) і Буковинську, яка входить до складу Чернівецької області, площею 0,9 тис. км² (17 % території краю).

Румунська частина Гуцульщини. В Румунії гуцули компактно проживають уздовж українсько-румунського кордону в повітах Марамуреш та Сучавському.

Марамороські гуцули були насильно від'єднані від свого народу після Першої світової війни, коли в результаті загарбницьких змагань між Румунією та Чехословаччиною Мараморощина, освоєна українцями і румунами, була поділена по річці Тиса на дві частини. Територію на південь від Тиси, яку населяли румуни й українці, приєднали до Румунії, а північну, заселену здебільшого українцями і румунами, — до Чехословаччини. Так значна частина гуцулів та рівнинних українців Мараморощини опинилась в Румунії, а в Чехословацькій (Закарпатській) її частині поряд з гуцулами на своїх етнічних землях залишилися румунські жителі поселень Біла Церква, Нижнє Водяне, Середнє Водяне, Діброва, Солотвино, в яких румуни донині становлять 90 % населення. До Другої світової війни спілкування між українцями і румунами по обидва боки Тиси не припинялось, оскільки чесько-румунський кордон на Закарпатті був «прозорим». Але з 1945 року, коли Закарпатська область вже у складі УРСР увійшла до Радянського Союзу, живе спілкування румунів і українців припинилось.

Українське населення, що політичним насиллям було відірване від свого народу, опинившись у чужому оточенні, котре за вживання української мови «катувало і посиляло на шибеницю», пробувало в 1945 році об'єднатись з Радянською Україною. У лютому 1945 року відбувся I з'їзд народних комітетів Мараморош-Сигетського округу, на якому обговорювалась тема возз'єднання. Було

зібрано 46 петицій українських сіл Мараморощини, на яких стояло близько 40 тисяч підписів за об'єднання з Радянською Україною. Однак прагнення марамороських українців жити зі своїм народом залишилось поза увагою політиків [81].

Для населення по два боки Тиси, роз'єданого на рівні родин, не було створено на міждержавному кордоні жодного пропускного пункту. І лише на початку 90-х років XX століття з розпадом у Європі тотальної комуністичної системи, демократичним вибором незалежної України і посткомуністичної Румунії, родинні і культурні зв'язки жителів по обидва боки Тиси і Сучави відновились.

Наприкінці 90-х років румунські географи українського походження, які навчались у складі групи румунської української молоді в Україні, В. Куреляк та І. Дубович захистили у Львівському національному університеті імені Івана Франка дисертаційні дослідження, які дали змогу отримати об'єктивну інформацію про українське населення Румунської Мараморощини і Південної Буковини, в т.ч. і про гуцулів [87, 154].

У монографії «Українці Румунської Мараморощини» (2001) В. Куреляк, на підставі етногеографічного дослідження, робить висновок про збереження етногеографічних ознак гуцулами цієї частини краю, незважаючи на спрямовану румунізацію в недалекому минулому [154, с. 128].

Основним ареалом розселення гуцулів у Румунській Мараморощині до сьогодні залишається Вишівщина — територія між річками Васер, Вішеу і Тиса, площа якої 577 км² і на якій проживало у 1996 році понад 25 тис. гуцулів [154, с. 131].

В етногеографічному районуванні українських комун Румунської Мараморощини, яке здійснив В. Куреляк на підставі історико-етногеографічних джерел, власних польових досліджень і етносоціологічного опитування населення, ці комуні поділяються на гуцульські — Бістра, Репедя, Рускова і Потеніле де суб Мунте, змішані: гуцулів і потисян — комуна Рона де Сус і потисян — комуні Бочікою Марє і Ремєці.

Центром Марамороської Гуцульщини є долина річки Рускова, в якій розміщені дуже великі за людністю села-комуни — Репедя (давня назва — Русь Кривий) з хуторами Черешніка, Грунь, Говдя, Плаїк, Аршиця, Глибока та ін., в яких разом проживає майже 5 тис. мешканців, Рускова, яке зберегло автентичну назву і в якому разом з присілками мешкає понад 5 тис. осіб, а також найбільше українське поселення в Румунській Мараморощині — комуна Поєніле де суб Мунте з населенням, яке перевищувало у середині 90-х років 10 тис. осіб [154, с. 119]. В минулому це гуцульське село мало назву Поляна, Руська Поляна (Русь Поляни), а сучасну румунську назву отримало у 1900 році. До цієї комуни входить 13 хуторів, які зберегли гуцульські назви: Верхні, Середні та Нижні Луги, Пасічний, Квасниця, Іванчиков та ін. Усі ці села гірсько-долинні за своїм топографічним положенням, мають характерне для гуцульських поселень дисперсне розселення, подекуди зберігся гуцульський стиль забудови, а в Полянці збереглась навіть гуцульська церква XVI ст.

До другої гуцульської підзони Вишівщини В. Куреляк відносить село Бістра (Бистрий), яке знаходиться у нижній частині долини річки Вішеу і об'єднує в одну комуну ще й села Красна Вішеулуй і Валя Вішеулуй. Всього в комуні Бістра проживає 5 тис. осіб. Незважаючи на територіальне сусідство з румунською комуною Петрова і навіть адміністративну приналежність якийсь час до неї, комуна Бістра зберегла гуцульське «обличчя»: давні гуцульські господарські об'єкти (млини і сукновальню в Красній), дерев'яна церква, збудована 1820 року, стояла в Бистрії аж до 1989 року [154, с. 122].

Українці всіх цих поселень у середині 90-х років XX століття становили понад 90%, а результати анкетного опитування їхніх мешканців віком понад 60 років, проведеного В. Куреляком, засвідчило, що до етнографічної групи гуцулів зараховують себе від 54 до 88 % опитаних. Гуцульською говіркою розмовляють жителі сіл Бістра, Красна Вішеулуй, Валя Вішеулуй (понад 90 %), а в долині Рускови показник володіння українською мовою найвищий — понад 95 %. Ра-

зом з тим, чимало українців-гуцулів старшого покоління так і не вивчили румунську мову, тоді як молодь у побуті спілкується здебільшого саме цією мовою. Святковий одяг, який носять жителі сіл у долині р. Рускова зараз має гуцульські і румунські мотиви, а в селах Валя Вішеулуй та Бістра трапляється ще типовий гуцульський одяг, хоч і дещо осучаснений. А от у селі Красна Вішеулуй гуцульський одяг майже повністю замінений румунським, характерним для комуни Петрова, до якої свого часу належало це село [154, с. 96].

Гірські природні умови гуцульських поселень Румунської Мараморощини зберегли традиційні види господарювання їхніх мешканців — вівчарство, лісівництво, домашні промисли, а також пов'язані з ними обряди. Донині добре зберігся обряд весняного вигону овець на полонини, святкування Різдва, Великодня та інших релігійних свят, яке відбувається за давніми звичаями.

Найпоширенішими видами сучасних народних промислів у румунських гуцулів є виготовлення сукна, ткацтво і різьбярство. Особливо популярні в регіоні яскраві гуцульські ткани вироби, які за кольоровою гамою багатші ніж румунські.

Завдяки детальному етногеографічному дослідженню В. Куреляка можна порівняти за деякими соціально-демографічними параметрами марамороських гуцулів Румунії з українськими. Так, румунські гуцули в цьому районі зберегли значно вищу (у 3 – 4 рази), порівняно з українськими, народжуваність, що дає удвічі вищі показники природного зростання (у румунських поселеннях в середині 90-х років воно становило 9 – 12 ‰ проти 6 ‰ в українських). Однак міграція гуцулів Румунської Мараморощини, які так само шукають ліпшої долі в країнах Західної Європи й Америки, у 2 – 3 рази вища, ніж серед українських гуцулів, що є наслідком складних соціально-економічних умов регіону і насамперед високого безробіття.

Марамороські гуцульські села значно молодші, порівняно з українськими, за віковим складом мешканців: молоді допрацездатного віку у перших вдвічі більше, ніж в україн-

ських, що свідчить про ліпшу демографічну перспективу, але водночас і про більшу проблему працевлаштування. Рівень освіченості населення гуцульських комун нижчий, порівняно з українськими гуцулами, особливо за кількістю осіб, які мають повну середню і вищу освіту. Значно вищим є і показник відсутності будь-якої освіти (за даними на 1992 рік у гуцульських комунах він становив від 131 до 189 осіб на 1000 жителів). Низький рівень освіти румунських гуцулів є найбільш репрезентативним показником складних умов їхнього життя у чужинському середовищі, в якому десятки років не було жодної школи з рідною мовою викладання. Водночас румунські гуцули отримали від демократичних перетворень у своїй державі більше шансів на господарський розвиток: влада повертає гуцулам їхній основний засіб господарювання — ліс (до 30 га), в якому вони, як засвідчує досвід, дбайливо господарюють. Значно ширші можливості є в Румунській Гуцульщині і для розвитку зеленого туризму, оскільки тамтешні дороги мають добрий стан [25]. Одна з таких доріг через перевал Присліп (1300 м н. р. м.) з'єднує марамороських гуцулів з буковинськими.

Буковинські гуцули, які 1940 року разом з південною частиною краю увійшли до складу Румунії, проживають головню у Сучавському повіті. За даними румунського дослідника Т. Бенецяну, які він навів у своїй книзі «Буковинське народне мистецтво» (1975), у долині річки Сучава до гуцульських належать села Ульма, Мегура, Селаші, Нісіпіт, Платін, Бродина, Бродина де Жос, Садеу, Фалкеу, Єгрешти; у долині річки Молдова — Ізвоареле, Бродина, Гроби, Бобейка, Молдова, Суліца, Беня, Бряза, Поршескул, Мегура; у долині Молдовиці — Арджел, Молдовиця Ферестреу, Рошка, Домакуша, Сікріешу, Валя Боулуй, Чумирна; у долині Золотої Бистриці — Кирлібаба, Ієдул, Воля Стинчій, Флутуріка, Татарка; в долині річки Сухої — Остра, Джеменя [243].

Точних відомостей щодо чисельності буковинських гуцулів у Румунії на сьогодні немає. Згідно з офіційною румунською статистикою у повіті Сучава в 1992 році прожива-

ло 9549 українців, але українські дослідники вважають цю цифру заниженою [95].

Зберегти етнокультурні риси в умовах тотальної денаціоналізації за комуністичного режиму гуцулам Румунської Мараморощини вдалось завдяки своєму природному оберегові — горам, а також глибокій етнічній самосвідомості, яка властива всім гуцулам. Велику роль у цьому відіграла національно свідома інтелігенція, зокрема, священики і вчителі. Відновлений після падіння режиму Чаушеску Союз українців Румунії під керівництвом депутата румунського парламенту С. Ткачука здійснює культурно-просвітницьку і видавничо-публіцистичну діяльність серед українців Румунії: виходять часопис «Український вісник», газета «Вільне слово», літературно-культурний журнал «Наш голос», літературний щорічник «Обрій». Україна, на жаль, не надає дієвої допомоги українцям Румунії у їхньому національно-культурному відродженні. За 12 років незалежності Україна не спромоглась на державну програму підтримки українців за її межами, тому й «гірко плаче» (за висловом С. Ткачука) українська духовність на задвірках України [25].

Українцям зарубіжжя, які бачать реальну підтримку інших меншин з боку їхніх матірніх держав, очевидно, важко збагнути, що українська духовність «плаче» і в самій Україні. Суспільні й етнокультурні явища вже вкотре в українській історії мають різні вектори розвитку, через що український етнос виживає своїми силами, демонструючи невмирущість власного буття.

Географічне положення Гуцульщини в Україні та Європі в сучасну епоху набуло нових рис. ХХІ століття Гуцульщина розпочала вже як не окраїна поліетнічної азійсько-європейської імперії, а у складі етнічно спорідненої суверенної європейської держави — України. У суспільно-політичному сенсі такого вигідного положення Гуцульщина не мала понад 600 літ (від часу розпаду Галицько-Волинського князівства). Незважаючи на те, що у своїй державі Гуцульщина займає периферійне положення, вона безпосередньо контактує з європейськими державами, що надає їй чимало шансів для транскордонно-

го економічного і культурного співробітництва. Така можливість у політично новій Європі важлива для Гуцульщини і в етнічному сенсі, оскільки нарешті є нагода соціально-культурного спілкування з гуцулами Мараморощини і Південної Буковини, які проживають у Румунії. Основна українська територія Гуцульщини (Рахівська, Верховинська і Путильська її частини) мають зараз можливість (хоч до кінця і не реалізовану) спрощеного переходу українсько-румунського кордону: пішо — у с. Шепіт, автотранспортом — у с. Руська (Путильський район), та залізницею — у с. Ділове Рахівського району, а в перспективі — і пішохідний перехід в с. Зелене Верховинського району.

На рубежі XX — XXI століть транскордонні зв'язки Гуцульщини з європейськими державами розпочались у рамках популярної в Європі форми територіальних зв'язків — участі у функціонуванні Єврорегіонів. З 1993 року територія Гуцульщини входить до асоціації «Карпатський Єврорегіон», яка складається з прикордонних адміністративних одиниць п'яти карпатських держав — Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії та України, а з 2000 року — і до складу Єврорегіону «Верхній Прут», який об'єднує Чернівецьку й Івано-Франківську області України та прикордонні повіти Румунії і Молдови.

Адміністративно-територіальна приналежність Гуцульщини до прикордонних областей України, органи влади яких мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, реалізувати конкретні транскордонні економічні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології тощо дає можливість гуцульському краю співробітничати не тільки з Румунією, з якою він безпосередньо межує, але й з Угорщиною, Словаччиною, Польщею, Молдовою, які входять до цих Єврорегіонів [191].

Загалом політичне, культурне та економічне положення Гуцульщини на початку третього тисячоліття, як ніколи, сприятливе, і дальший розвиток цього краю залежить від того, наскільки місцева влада та самі гуцули зуміють скористатись усіма його перевагами.

2.1.2. Гуцули за межами Гуцульщини

Окрім своїх етнографічних земель, гуцули розсіяно заселяють інші регіони України, а також Європи, Азії, Америки, Австралії, що зумовлено як їхньою високою міграційною рухливістю під впливом економічної відсталості гірського краю, так і насильницькою депортацією, здійсненою в 40 — 50-х роках XX століття комуністичним режимом.

Найближче до Гуцульщини її вихідці осідають в Передкарпатті і Закарпатті, особливо в містечках, розміщених біля підніжжя гір з обох боків Карпат: Делятині, Надвірній, Косові, Вижниці, Берегометі, Великому Бичкові, Хусті, а також найближчих рівнинних містах — Коломиї, Івано-Франківську, Чернівцях. У радянський період в цих містах чимало гуцулів, здобувши фахову освіту та роботу, поселилось на постійне проживання. Своєю життєдіяльністю вони надають, до певної міри, гуцульського колориту прикарпатським і закарпатським поселенням, хоч їхні звичаї, зважаючи на сучасні тенденції уніфікації життя, мають тут більшу перспективу до нівелювання, ніж до збереження.

В усіх найближчих до Гуцульщини містах і містечках діють громадські товариства гуцулів і їхніх симпатиків під назвою «Гуцульщина», які пропагують гуцульську культуру, долучаючись до організації фестивалів, фольклорних свят.

Гуцульська «діаспора» є і в найбільшому місті Карпатського регіону — Львові, де діє гуцульське товариство, виходить часопис «Гражда».

Про райони розселення гуцулів в Україні можна робити висновок на підставі аналізу міграційних потоків з Гуцульщини, а також опитування місцевого населення, з яких довідуємось, що гуцули осіли на родючих землях Полтавщини, Черкащини, чимало їх є і в Київській області та й по всій Україні.

Про розселення гуцулів в минулому на території України свідчать топоніми, ононіми і господарська лексика. Так, на Лівобережній Україні, зокрема, у Чернігівській області трапляються як гуцульські топоніми (наприклад, село Свидовець), так і гуцульська назва продуктів вівчарства — овече молоко

слобожанці називають «бринзою». У Полтавській і Сумській областях є численні села та кутки з назвою «Грунь», яка властива гуцульському регіону [183, с. 49]. Чимало і прізвищ по всій Україні, ідентичних назві етнографічної групи чи похідних від неї — Гуцуляк, Гуцул, Гуцал, Гуцало, Гуцевич, Гуценко, Гоцул та ін.

Поширення на значній території України гуцульських (як і карпатських загалом) топографічних назв та прізвищ, рівно ж як і збереженість давньоруської культури в Карпатах, на думку географа П. Масляка, вказує на існування в Карпатах ландшафтно-етнічного притулку (схоронку) української нації, в якому здавна українці перечікували несприятливі часи ворожої навали і звідки знову заселяли українське підсоння [183, с. 48].

У Росії та Казахстані гуцули і їхні нащадки постійно проживають у районах їхнього примусового поселення в результаті депортації, яку застосовував комуністичний режим в 40-х – 50-х роках до національно свідомих і господарних українських горян, а ще в місцях колишніх ударних новобудов, на які «вербувались» у 70-х роках, здібні до будівництва, гуцули — в Казахстані, Сибіру, на Далекому Сході. Так, в Карагандинській області, уродженець с. Яблуниця О. Кубайчук отримав у 70-х роках звання Героя Соціалістичної Праці, а серед теперішніх активних українців цієї області є й з характерними для гуцулів прізвищами: М. Савчук, М. Шкурган, М. Костенюк [295].

Про кількість гуцулів, які проживають за межами Гуцульщини в Україні і на теренах колишнього СРСР, можна скласти наближене уявлення, зваживши на інтенсивність міграції гуцулів у 1960 – 1991 роках (див. п.3.3.4.). У той період Гуцульщину покинуло понад 20 тис. її мешканців, більшість з яких проживає нині в різних областях України та на всьому пострадянському просторі.

В Західній Європі та Америці на постійному місці проживання гуцули з'явилися на початку XX століття. Якщо документально підтверджено появу перших українських емігрантів з Галичини на Американському континенті, що датується вереснем 1891 року

(перша хвиля міграції до Канади), то щодо гуцулів існують відомості, що в 1904 році до Канади прибули перші емігранти, якими були вихідці з Космача. У розвідці «Космацькі гуцули на еміграції» краєзнавець і фольклорист Д. Пожоджук наводить цікавий факт, який може пролити світло на часовий аспект появи гуцулів за океаном. У США, в одному з музеїв, увагу цього дослідника привернула вишита традиційним космацьким «лекичим» орнаментом чоловіча сорочка. Експонат датувався 1885 роком. Оскільки «лекичий» орнамент, як стверджують фахівці, є виключно космацьким витвором, то появу сорочки в музеї на «Острові сліз», де в свій час емігранти проходили медичний контроль, можна пов'язувати з появою перших гуцулів на цьому континенті [225].

Більш масово відчайдушні горяни емігрували до США і Канади після Першої світової війни. Дослідник гуцулів доктор філософії І. Сеньків з Німеччини вказує на те, що перша конкретна відомість про гуцульських поселенців в Америці письмово датується 1926 роком у зв'язку з добродійними акціями гуцульських поселенців США для мешканців рідного краю [114].

Ще інтенсивнішою була міграційна хвиля гуцулів на Захід після Другої світової війни. В ній виділяються дві категорії мігрантів. Одну із них становила вивезена під час війни на примусові роботи до Німеччини гуцульська молодь, яка після закінчення війни мала право залишитись на території Західної Німеччини, оскільки до війни мала польське громадянство. Багато з цих молодих гуцулів, пізнавши за кілька років окупації 1939 року суть радянського режиму, скористались цим правом. Згодом емігранти переїхали на постійне проживання до Великобританії, Франції, а то й до Америки, деякі залишились у Західній Німеччині. Друга категорія гуцульських емігрантів того часу — це учасники української дивізії «Галичина», сформованої німцями в 1943 році для боротьби з радянською армією. В цій дивізії питома вага вихідців з Галицької Гуцульщини і Покуття, як національно свідомих і ревних до боротьби за незалежну Україну, була найвищою. Ті, хто не загинув під Бро-

дами та в інших боях, потрапили до англійського полону і після дворічної примусової праці в Італії в 1947 році були депортовані до Англії. Одні залишились жити в цій країні, інші емігрували до Канади, США, Австралії [114].

У США гуцули другої хвилі міграції мешкають переважно у північно-східних промислових штатах — Пенсильванія, Нью-Джерсі, Нью-Йорк; в Канаді — у провінціях Альберта, Саскачеван, Манітоба; у Великобританії — у північних містах Галіфаксі, Ноттингемі та ін.

Гуцули західної діаспори, потрапивши в демократичні середовища, відразу після освоєння в нових умовах, зорганізувались у товариства, щоб підтримувати свою ідентичність в умовах чужини. Перші гуцульські громади утворили мігранти ще першої хвилі (до і після Першої світової війни). З масовішою появою гуцулів на Заході після Другої світової війни, їхні товариства виникли у 50-х роках ХХ століття у США і Канаді, де тоді проживало приблизно 300 гуцульських родин, а в 60-х роках такі товариства були організовані й у Великобританії. Вони носили назви, значимі для кожного гуцула: «Трембіта» (Клівленд), «Чорногора» (Чикаго), «Довбуш» (Боффало), «Черемош» (Філадельфія), а у Великобританії — «Гуцульщина» [84].

Гуцули західної української діаспори проявили згуртованість, об'єднавши в 1975 році свої товариства в централізовану організацію — Українське світове об'єднання гуцулів (УСОГ), яке з 1993 року стало називатись «Об'єднання гуцулів західної діаспори» з центральним органом у Торонто [23]. Гуцульські товариства ставили собі за мету поширення між українцями-емігрантами та американцями знань про гуцульську культуру, розвиток гуцульського мистецтва, проявляючи у такий спосіб свій глибокий патріотизм.

Паралельно з Українським Світовим Об'єднанням Гуцулів у Північній Америці функціонувала ще одна централізована гуцульська громадська установа — Конференція гуцульських товариств Америки і Канади, яка з 2002 року розширила свою гео-

графію, ставши Конференцією гуцульських товариств світової діаспори з центром у Чикаго. У цьому великому американському місті з 1966 року виходить журнал гуцульської єдності «Гуцулія», діє Гуцульський Дослідний Інститут, який займається науковою проблематикою Гуцульщини і гуцулів діаспори. Очолює Інститут доктор економічних наук, гуцул з Микуличина — Микола Домашевський, за редакцією якого в 1975 — 1986 роках вийшла у світ тритомна «Історія Гуцульщини». Після створення Української незалежної держави Гуцульський Дослідний Інститут у співпраці з українськими науковцями видав ще три томи «Історії Гуцульщини», присвячених маловивченим, через несприятливі радянські часи, сторінкам історії гуцулів.

Згуртовані в регіональні товариства, діаспорні гуцули через рік зустрічаються на з'їздах і храмах (у день традиційного для гуцулів свята святого Юрія), а за адресами делегатів цих з'їздів можна судити про географію розселення гуцулів у сучасному світі. Так, на з'їзді Ліги гуцульських товариств, який відбувся 1997 року в Лісабоні (Португалія), були присутні делегації з США, Канади, Аргентини, Парагваю, Бразилії, Австралії, Австрії, Франції, Великобританії, Італії, Чехії, Румунії, Польщі, Голландії, Швейцарії, Туреччини, Росії, Казахстану, Грузії, Таджикистану, Молдови, Японії [204].

Діаспорні гуцули не тільки зберігали свої традиції, але й помітно розвинули їх у царині народного мистецтва: різьбі по дереву (майстри М. Гапчук, Л. Ясельський, П. Демидюк з Великобританії), виготовленні музичних інструментів (М. Цикалюк, В. Потек з Великобританії), вишивці (С. Мироняк з Великобританії, Є. Сороханюк з США, К. Колотило з Австрії), писанкарстві (Я. Кушнірчук, О. Чупірчук з США, К. Лайщук з Великобританії) та ін. видах гуцульського мистецтва.

Часто подвижницька праця гуцульських емігрантів щодо збереження своєї культури має виняткове значення. Члени товариства «Черемош» (Філадельфія) для увічнення музичної спадщини гуцулів видали в 1963 році платівку «Гуцульщина в пісні і музиці» якій

Румунські гуцули

*Гуцулки з Нісініту пишуть писанки на святі Лук'яна Кобилиці. 2002 р.
Світлина В. Дмитрюка*

*Радісна мить зустрічі гуцулки з села Ульма Сучавського повіту з українським
гуцулом з села Киселиці Путильського району. 2002 р. Світлина В. Дмитрюка*

Гуцули діаспори

Велика Британія, українська оселя Тарасівка: гуцули у поході до символічної могили полеглим за волю України. 1998 р. З фотоархіву Д. Пожоджука

Канада, м. Гамільтон: гуцули святкують Різдво. 1993 р. З фотоархіву Д. Пожоджука

досі немає аналогів у мистецькому світі гуцулів [84.]. Прикладом може бути і п'ятдесятилітня робота Євдокії Сороханюк (народилась у селі Ільці під Верховиною) з Філадельфії. З часу свого від'їзду з України і упродовж всього життя вона збирала вишиті низинкою гуцульські узори та опублікувала їх у своїй книжці «Гуцульщина в низинці» (2002), зберігши тим самим характерний для свого краю і рідкісний у світі вид вишивки, який за часів радянського нігілізму в материнському краї занепав [54]. До класики українського вишивального мистецтва увійшли і роботи відомої уродженки гуцульського села Підзахаричі Ксенії Колотило, які вона створила, перебуваючи в еміграції.

В той час, коли Гуцульщина була за «залізною завісою», у світі її популяризували гуцульські емігранти. Водночас західна гуцульська діаспора не лише плекала свої традиції, але як найактивніша частка української діаспори підтримувала національно-політичний рух своїх етнічних співвітчизників за державність України. Така підтримка проявлялась у протестах проти комуністичного режиму в Україні, створенні постійних стипендійних фондів, зокрема, для науковців Українського Вільного Університету у Мюнхені, підтримці українських дисидентів. Після утворення суверенної Української держави гуцули з діаспори фінансували спорудження у рідному краї церков, каплиць, пам'ятників національним героям, видання краєзнавчої літератури тощо.

Учасники четвертої хвилі еміграції до Америки, яка почалась після розпаду Радянського Союзу, — космачани П. Рибчук — журналіст у Нью-Йорку, котрий видає приватну українську газету, П. Горганюк — віртуозний музикант-цимбаліст, П. Андрухович з Микуличина та десятки інших гуцулів провадять активне українське життя в США [70, 225].

Широку географію має і сучасна заробітчанська міграція гуцулів, але через здебільшого нелегальне перебування за кордоном ці гуцули мають обмежені можливості щодо прояву своєї етнічної активності. Разом з тим, гуцули, які перебувають на заробітках у розвинутих європейських країнах

та Росії, після здобуття Україною незалежності є основними інвесторами свого краю. Завдяки заробленим на чужині коштам Гуцульщина і в період зatoryжної економічної кризи розбудовується, що особливо помітно у закарпатській її частині.

2.1.3. Гуцульська народна культура в національному і світовому контекстах

У геокультурному просторі України і Карпат Гуцульщина виділяється насамперед оригінальним *культурним ландшафтом* (поєднання природних і створених людиною особливостей геопростору), в якому мальовничо поєднуються м'які обриси гір, розсіяні по схилах дерев'яні оселі і лама-ні геометричні узори дерев'яного вориння, високі стіжки сіна і блискучі бані хрещатих церков. Гуцульський культурний ландшафт, окрім оригінального вигляду, має і неповторне звучання: шум гірських потоків у теплу пору року звучить в унісон з розмі-реним, приємним для слуху теляньканням дзвіночків маржини (худібки), яка пасеться на царинках, в лісі, на полонинах. Донедавна гуцульський ландшафт сповнювався ще й неповторними звуками трембіти, ріжка, сопілки, дримби. Мальовничий вигляд і особливе звучання гуцульського ландшафту доповнюють властиві йому запахи хвойних дерев, квітучих луків і скошеної трави влітку або чистого снігу взимку.

Гармонія традиційного укладу життя і природи на більшій території Гуцульщини вражає навіть на початку ХХІ століття, надаючи гуцульському культурному ландшафту неповторних рис. Його привабливість, порівняно з іншими гірськими ландшафтами (наприклад, кримськими чи навіть кавказькими), полягає в тому, що в гуцульських горах схили не контрастують гнітючою дикістю з перенаселеними долинами, — на них є людська присутність, яка вкраплена лише настільки, що утворюється довершена гармонія величавості і затишку.

Досконала форма гуцульського ландшафту поєднується з високим змістом народної культури. Роль Гуцульщини і гуцулів в українській і світовій культурі проступає у двох ракурсах: у тому, що створено сами-

ми гуцулами і в тому, що створено українськими та іншими митцями під впливом Гуцульщини. Обидва ракурси творять своєрідну і цілісну гуцульську «марку» в етнічній культурі українців і карпатських народів Європи.

Гуцульська народна культура найбільше відома в Україні і світі з мистецького боку: художньою обробкою дерева, шкіри і металу, ткацтвом, вишивкою, писанкарством, музикою, танцями, коломийковим співом, мальовничим одягом. Вироби гуцульських умільців експонуються у музеях майже всіх європейських столиць, а також великих американських міст, де вони гідно репрезентують українське народне мистецтво [7].

Але, крім того, як і кожен гірський етнос, гуцули створили власну культуру господарювання, хоча вона й не стала прогресивною через натиск суспільних систем, продемонстрували досвід соціально-політичної боротьби (опришківський рух, Гуцульська республіка в Ясіні (1918) і Космацька самостійна республіка (1944)) і, нарешті, свою систему світосприйняття, в якій переплелись дохристиянські і християнські вірування, гостре відчуття природи і потужний опір суспільним ідеологіям, які зазіхали на їхню самотність.

Культурологам ще належить фахово оцінити роль гуцульської народної культури в загальнонаціональному і світовому контекстах, ми ж розглянемо в цій роботі найбільш яскраві її прояви, якими досі вабить до себе Гуцульщина.

В українському і світовому народному мистецтві чільне місце належить **гуцульській різьбі**, яка відзначається орнаментальною вишуканістю і віртуозним виконанням. Слава різьбярської школи гуцулів, про яку заговорив світ з появою у другій половині XIX століття робіт талановитого майстра з Яворова Юрія Шкрібляка, примножена сотнями майстрів з різних кутків Гуцульщини. Мистецьки різьблені вироби гуцулів як вишукані подарунки підносили цісареві Австро-Угорщини Францу Йосифу, керівникам радянської держави — Й. Сталіну, Л. Брежнєву, вітчизняним і зарубіжним високопосадовцям. Гуцульські дерев'яні різьблені та інкрустовані

вироби експонувалися на всесвітніх виставках у XIX – XX століттях, вони зберігаються у найбільших музеях України, Європи, Америки та в приватних колекціях.

Художнє ткацтво гуцулів, зокрема, такі його види, як ліжникарство і килимарство — ще один вид розвинутого регіонального промислу, який упродовж XX століття забезпечував не лише Гуцульщину красивими і потрібними в побуті виробами з натуральної сировини. Гуцульський ліжник і килим у радянську епоху був поширеним елементом домашнього інтер'єру міських і сільських сімей від Карпат на заході до Тихого океану на сході. Ліжникарство Гуцульщини на відміну від інших регіонів України (Поділля, Полісся, Слобожанщини), де воно зникло ще до кінця XIX століття, маючи в цій частині Карпат благодатну мистецьку і сировинну базу, збереглось до цього часу. Цей декоративно-ужитковий виріб, який постійно вдосконалюють гуцульські майстрині, тепер поширюється і на захід від Карпат.

У мистецькій культурі українців специфічно локальним художнім явищем є **гуцульська народна вишивка**, зразки якої знаходяться у збірках вітчизняних та світових музеїв [71, с. 79]. Неперевершеними вважаються орнаментальне, колористичне і технічне багатство гуцульської вишивки, якою верховинці прикрашали і прикрашають одяг — сорочки, кептарі, сердаки, капчури і т.д., а також інтер'єрні речі — рушники, доріжки, скатерки.

Наприкінці XIX століття відомий дослідник Гуцульщини В. Шухевич описав 12 видів техніки гуцульської вишивки, з яких найпоширенішою є низинка — одна з найстародавніших і найскладніших технік вишивання, що має найвищий художній рівень саме в Гуцульщині [71, с. 380 – 381]. Орнаментальні особливості гуцульської вишивки — переважання геометричних мотивів, в основі яких є ромби, квадрати, круг, розетки, хрести тощо — також мають давнє походження і використовувались у мистецтві східних слов'ян ще в X—XIII століттях, а оригінальний «лекичий» узор космацьких уставок має суто місцеве походження [71, с. 381]. Ще одна характерна риса гуцульської

вишивки — поліхромність. Вишивальниці використовували увесь спектр кольоровою гами і багато відтінків, що в гармонійному поєднанні з геометричним узором створювало декоративну досконалість вишитих речей.

Високі художні якості властиві гуцульському писанкарству. Гуцульські писанки рясно вкриті візерунками, які «більш прецизно виконані, ніж в інших районах писанкарства» [71, с. 430], а космацькій писанці немає рівних в Україні і світі. Геометричні, рослинні, та зооморфні орнаменти гуцульських писанок сповнені символами дуже давнього світосприймання, а у переважанні геометричних орнаментів мистецтвознавці вбачають відбиток стилю ще дослов'янських культур.

Гуцульщина збагатила українську етнічну культуру в оригінальному пісенному жанрі — **коломийках**, який набув тут особливого значення. Коломийка, як одна з найдавніших пісенних форм, є найбільш живучим явищем українського фольклору, залишаючись завжди сучасною. Коломийкова форма пісні виявилась найбільш вдалою для відтворення багатого народного життя гуцулів, які на коломийкові мотиви співають більшість своїх пісень, в т. ч. і колискові. Цей вид пісні був, і ще до певної міри залишається, формою спілкування гуцулів за святковим столом та в інших життєвих okazіях, в яких безпосередньо і створюються коломийки. На коломийкову «вервицю» від давніх часів і до сучасних днів нанизано багато тисяч філософських, патріотичних, еротичних і просто життєвих гуцульських коломийок, записаних українськими, польськими, російськими, чеськими фольклористами, чи відомих лише в народі.

Переважно гуцули були творцями ще одного фольклорного феномену українців — **співанок-хронік**, які можна почути і нині у їхньому краї.

До класики народного мистецтва України належать популярні в країні і поза її межами **гуцульські танці**, в яких віддзеркалились оригінальний побут, етнічна історія і пасіонарність гуцульської натури. Найпоширеніші коломийкові та коломийково-козачкові танці — «Чабан», «Коломийка», «Верхови-

на», «Гуцулка» у сценічній обробці входять до репертуару найвідоміших українських колективів народного танцю, а популярний чоловічий танець «Аркан», в якому переплелись гуцульські, романські і тюркські хореографічні елементи, за своєю експресивністю є чи не найяскравішим у танцювальному мистецтві України.

Не менш відомою є і гуцульська **інструментальна музика**. Самобутній музичний колорит Гуцульщини в Україні і в Карпатах створюють суто гуцульські музичні інструменти — пастуший ріг, трембіта, телинка, флюяра, дримба [71, с. 352]. Інструментальна музика гуцулів у виконанні «весільної капели» (аналог «троїстих музик» у східних регіонах України), до якої традиційно входять цимбали, скрипка, сопілка, бубон і, залежно від місцевості, інші інструменти, неймовірно енергійна (за цією рисою вона не має аналогів в Україні), проста і природна. Очевидно, через це гуцульські музичні мотиви уже століттями входять як до класичних (Ф. Колесса, М. Колесса, С. Людкевич, А. Кос-Анатольський, М. Скорик та ін.), так і до популярних пісенно-музичних творів (М. Леонтович, В. Івасюк, Р. Савицький, П. Дворський, М. Мозговий та ін.). На початку ХХІ століття гуцульська музика дала життя найяскравішим явищам українського шоу — «гуцульські хіти» Руслани Лижичко — «Знаю я», «Дикі танці» отримали найвищу оцінку масового глядача не тільки в Україні, але й у світі.

На теренах Гуцульщини за мотивами її культури знято відомий у світі фільм — «Тіні забутих предків» (1964), що став лауреатом понад ста кінофестивалів, а також інші класичні українські кінострічки: «Олекса Довбуш», «Гори димлять», «Анничка», які увіковічили оригінальність гуцульського буття, сприяли відродженню українського духу.

Гуцульщина живила мистецьку школу відомого українського живописця Олекси Новаківського та його учнів — Михайла Мороза, Григорія Смольського та ін., надихала мистецькі пейзажі Івана Труша і була улюбленою темою для чисельної когорти українських і польських художників [256, с.372 – 417].

Але найбільше Гуцульщина репрезентована в літературі [214, 256]. В українській класичній літературі гуцульська тема яскраво розкрита у творах Івана Франка — поетичні збірки «Буркутські станси» (1901), «Буркутська романса» (1913), оповідання «Терен у нозі» (1902), «Гуцульський король» (1910); прозі Ольги Кобилянської — «Природа» (1895), «Некультурна» (1897), «В неділю рано зілля копала» (1909), та Богдана Лепкого — «На Сокільській» (1900), «В Розтоках» (1900).

На гуцульських матеріалах написані відомі повісті Гната Хоткевича — «Камінна душа» (1910), «Довбуш» (опубл. 1965) і Михайла Коцюбинського — «Тіні забутих предків» (1911).

Мальовничі картинки гуцульського життя змалював Олександр Олесь у поетичному циклі «На зелених горах» (1915) та драматичній поемі «Ніч на полонині» (1945).

У радянський час образи гуцулів та їхнього краю відтворені у поетичних і прозових творах Володимира Сосюри, Максима Рильського, Платона Воронька, Андрія Малишка, Дмитра Павличка, Ірини Вільде, Олеся Гончара, Романа Федоріва, Романа Іваничука, Тараса Мельничука, Степана Пушика та ін.

Прославили свій край і літературні митці з самої Гуцульщини: Юрій Федькович (1834 — 1888), який народився і творив у Путилі, Данило Харов'юк (1883 — 1916) з Підзахарич, Марія Колцуняк (1884—1922) з Яворова, Петро Шекерик-Доників (1889—?) та Онуфрій Манчук (1899 — 1941) з Жаб'єго (Верховини).

З Гуцульщини вийшли такі відомі сучасні письменники як Марія Влад (уродженка села Розтоки Косівського району), Марія Матіос (уродженка села Розтоки Путильського району), Микола Яновський (с. Брустур Косівського району). На її теренах народились і творять поети і прозаїки: Василь Кухта (м. Рахів), Василь Піпаш-Косівський (Рахівська Гуцульщина), Михайло Іванюк (Буковинська Гуцульщина), Оксана Зеленчук-Рибарук, Калина Ватаманюк (Верховинська Гуцульщина), Дмитро Пожоджук (Косівська Гуцульщина) та ін.

В літературі інших народів найчастіше на образи гуцулів і Гуцульщини можна натрапити в польських письменників [332]. Найвидатнішим польським літературним твором про Гуцульщину є епопея Станіслава Вінценза «На високій полонині».

Писали про цю незвичайну землю і чеські класики — Станіслав Костка Нейман, Ярослав Затлоукал, Іван Ольбрахт, Геза Вчелічка, єврейські письменники — Йосип Бурга і Мордехай Еренпрейс та ін.

2.1.4. Роль Гуцульщини в національному відродженні України

З етнокультурної точки зору Гуцульщина, і, зокрема, такі її відомі поселення, як Космач, Криворівня, Красноілля, Жаб'є (Верховина), Яворів з другої половини ХІХ і упродовж ХХ століття, займають в етнічній Україні чи не центральне положення, оскільки тут живе і примножується автентична українська культура, закорінена в активну релігійність і високу національну свідомість гуцулів, підхоплена творчістю найвидатніших постатей нашої національної історії та сучасності, — Михайлом Грушевським, Іваном Франком, Лесею Українкою, Михайлом Коцюбинським, Гнатом Хоткевичем, Дмитром Павличком, Романом Іваничуком, Іваном Миколайчуком та ін., які тут жили і працювали, знаходячи в Гуцульщині натхнення.

Попри жорсткий ідеологічний тиск і фізичний визиск населення Гуцульщини з боку румунського, угорського, польського і радянського режимів, огорожені горами гуцули зберегли традиційні звичаї і обряди, які сягають своїм корінням часів Київської Русі і далі, вглиб віків. Спрощені, збіднені сучасним секуляризованим суспільством найбільші християнські свята — Різдво і Великдень, найважливіші в бутті людини події — народження, весілля, похорон — у гуцульському краї постають ще у своїй багатогранній духовній значимості і багатій самотутній формі, що на сьогоднішній день є безцінним живим джерелом культури людини як духовної істоти. В цьому сенсі на випаленому атеїзмом і антинаціоналізмом культурному просторі пострадянської України Гуцульщина,

як особлива складова Західної України, відіграє роль національно-культурного оазису.

На початку 90-х років XX століття на Гуцульщині розпочався потужний рух за відродження власної культури, який діє у кількох напрямках: громадському, науково-освітньому, культурно-мистецькому і релігійно-духовному.

Роз'єднані адміністративно, але прагнучи єдності, гуцули створили у Верховині в 1990 році громадсько-культурне товариство «Гуцульщина», яке згодом стало Всеукраїнським, об'єднавши філії, які виникли по всьому Карпатському регіону. Всеукраїнське об'єднане товариство «Гуцульщина» (голова Д. Ватаманюк) організовує проведення гуцульських фестивалів і конгресів, визначає стратегічні завдання розвитку краю, сприяє консолідації гуцулів, які проживають в Україні та за її межами, видає журнал «Гуцульщина» і щорічник «Гуцульський календар» [321, с. 34].

Над науково-практичними основами національно-культурного відродження і розвитку гуцульської самобутності у Верховині працює філія «Гуцульщина» науково-дослідного Інституту Українознавства Міністерства освіти і науки України, яка досліджує проблеми етносу, мови, освіти і культури в цьому регіоні.

Унікальним освітнім явищем в Україні є регіональна українознавча навчальна програма «Гуцульська школа», в рамках якої, окрім сучасної базової освіти, гуцульські діти глибоко студіюють і практично оволодівають гуцульськими ремеслами. «Гуцульська школа» має дуже багату методичну базу, яка розроблена і постійно поповнюється працівниками регіональної науково-дослідної лабораторії «Гуцульська етнопедagogіка і гуцульщинознавство» (м. Косів), а її роботу координує Гуцульська освітянська рада, очолювана член-кореспондентом АПН України, заслуженим вчителем України П. Лосюком. Рада видає журнал «Гуцульська школа». Отож, в Україні Гуцульщина служить добрим прикладом того, як реально можна зробити школу національною за змістом, ураховуючи конкретні місцеві умови, і не нижче європейського рівня.

Найяскравішою формою гуцульського відродження і розвитку матеріальної та духовної культури стали мистецькі фестивалі, які з 1991 року щорічно проходять у гуцульських містечках, збираючи гуцулів України і діаспори на феєричні дійства. За 12 років своєї історії гуцульські фестивалі стали в Україні суспільно-культурним явищем загальнодержавного значення, які подібно до щорічного Сорочинського ярмарку та інших фольклорних свят, репрезентують сучасне етнічне обличчя України.

Окрім Всегуцульських мистецьких фестивалів, у краї щорічно відбуваються й інші видовищні етнографічні свята: весняний вихід на полонини — у Путилі, осіннє свято-ярмарок «Гуцульська бринза» — у Рахові, Різдвяний фестиваль «Гуцульська коляда» — у Верховині, свято гуцульського гумору «Веселий гарчик» — у Підзахаричах.

На хвилі піднесення культурного життя з'явилися самобутні етнографічні колективи, які вже завоювали популярність в Україні та Європі: музична капела «Черемош» товариства «Гуцульщина» з Верховини (керівник Р. Кумлик), танцювальний ансамбль родин Ванджураків-Ілюків із села Віпче Верховинського району, фольклорно-етнографічні колективи села Розтоки Путильського району і села Говерла Рахівського району та десятки інших, які беруть участь у світових мистецьких фестивалях. Відродився і знаменитий гуцульський театр Гната Хоткевича у селі Красноїлля (Верховинський район).

За умов відсутності в Україні реальної державної підтримки української культури, завдяки патріотизмові гуцулів і подвижницькій праці гуцульської інтелігенції (як української, так і діаспорної), Гуцульщина на зламі XX—XXI століть, незважаючи на гострий економічний занепад, активно відтворює свій культурно-духовний потенціал, продовжуючи тим самим виконувати роль берегині української національної культури.

2.2. Гуцульщинознавство та його географічна складова

Гуцули, як самобутня етнографічна група українців, цікавили дослідників ще з кін-

ця XVIII століття. І сьогодні, зважаючи на кількість публікацій — монографій, збірників наукових праць і окремих статей, Гуцульщина є найбільш вивченою серед інших етнографічних територій України, а детальний аналіз стану її вивченості знаходимо в роботах багатьох дослідників: В. Гнатюка (1917); В. Грабовецького (1982); П. Арсенича (1987); І. Сеньківа (1995); І. Пелипейка (2002) та ін.

В історії дослідження Гуцульщини можна виділити кілька періодів. З кінця XVIII і до початку XX століття — період переважно етнографічного вивчення цього краю, який входив тоді до складу європейських держав і приваблював своєю незвичайністю не лише українських, але й польських, австрійських, німецьких і навіть британських мандрівників, істориків, етнографів. Найвагоміші праці цього періоду: чотиритомне московське видання 1878 року, праця Я. Головацького «Народні пісні Галицької та Угорської Русі», в яку увійшов багатий фольклорний матеріал, зібраний на Гуцульщині; праця німецького етнографа Р. Кайндля про буковинських гуцулів — «Гуцули» (1894) та «Етнографія гуцулів» (1897) і велика п'ятитомна монографія В. Шухевича «Гуцульщина», яка вийшла на зламі XIX і XX століть (1899—1908) з детальною інформацією про господарство, етнографію, фольклор і мистецтво гуцулів.

У першій половині XX століття поряд з етнографічними дослідженнями започатковується вивчення історії Гуцульщини (в 1929 році вийшла праця видатного історика І. Крип'якевича «З історії Гуцульщини»), її полонинського господарства (роботи відомого географа В. Кубійовича — «Пастуше життя у Східних Бескидах» (1926), «Пастушество Буковини» (1937)) та інших сторін життєдіяльності гуцулів.

Повоєнний етап дослідження гуцулів і краю розпочався після Другої світової війни. На цьому етапі вивчення гуцулів можна виділити два напрямки: радянські дослідження, які здійснювались в дусі матеріалізму та пролетарського інтернаціоналізму, через що у найґрунтовніших дослідженнях цього часу гуцульська унікальність спростовувалась, протиставлялась новим «здобут-

кам» радянської культури, а найважливіші риси історико-культурних процесів (збереження віри, опір окупації і т.д.) взагалі не розкривались.

Паралельно «заочно», в архівах та бібліотеках, Гуцульщину вивчали за кордоном у Німеччині, США, Польщі вихідці з України та іноземці. Науковий інтерес до Гуцульщини в цей період мав комплексний характер і був зумовлений також діяльністю міжнародної комісії з вивчення народних культур Карпат і Балкан. У цьому руслі посилювався інтерес до археології та історії краю, поглибилися і диференціювались етнографічні дослідження, детально вивчались різні аспекти матеріальної і духовної культури гуцульського населення. Однак радянський період вивчення гуцулів і Гуцульщини не був особливо плідним у науковому відношенні, оскільки напрями і характер досліджень мали строгу ідеологічну визначеність.

Найвагомішими роботами з гуцульської тематики повоєнного (радянського) періоду є історична праця В. Грабовецького «Гуцульщина XIII — XIX століть. Історичний нарис» (1982), монографія М. Мандибури «Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX — 30-х років XX ст.» (1978), колективна монографія «Гуцульщина» (1987), в якій комплексно розкрито матеріальну і духовну культуру гуцулів.

Із зарубіжних видань цього періоду, здійснених гуцульською діаспорою, помітними є книжки-есе відомого гуцульського дослідника М. Ломацького, які містять цінний матеріал з історії, етнографії, фольклору: «Українське вчительство на Гуцульщині» (1958), «Верховино, світку ти наш» (1956, 1960), «Нариси з Гуцульщини» (1962), «Гомін гуцульської давнини», «Заворожений світ» (1965, 1966) та ін., а також «Історія Гуцульщини» в 3-х томах (1975—1986) за редакцією М. Домашевського [215].

В умовах незалежної України науковий інтерес до Гуцульщини спалахнув з новою силою, оскільки з'явилася можливість об'єктивно висвітлювати сторінки її історії, культурного і господарського життя. Зацікавленість гуцульською проблема-

тикою значною мірою ініційована місцевою і діаспорною гуцульською інтелігенцією. Від Першого світового конгресу гуцулів (Івано-Франківськ, 1993) і Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми Гуцульщини» (Косів, 1993) розпочалась традиція щорічних зібрань науковців з України та зарубіжжя, які відбуваються у рамках Всегуцульських фестивалів і присвячені найактуальнішим проблемам гуцульського життя.

На початку 90-х років у Верховині була створена перша на Гуцульщині наукова університетська установа — філія «Гуцульщина» Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (директор — кандидат історичних наук Петро Шкрібляк). Філія, яка об'єднує двох академіків, 50 кандидатів наук, значне число активістів товариства «Гуцульщина», працює над науковою проблемою: «Етнос, мова, освіта, культура гуцулів: історія, стан, проблеми розвитку». У Косові діє науково-дослідна лабораторія «Гуцульська етнопедagogіка і гуцульщинознавство». У Львові над гуцульською проблематикою працює «Регіональне об'єднання дослідників Гуцульщини», яке очолює професор лісотехнічного університету, уродженець Косова Нестор Библюк.

У 90-х роках в Україні вийшли друковані праці про гуцулів, поява яких була неможливою за радянської доби: багатогранне дослідження українського етнографа з Німеччини доктора наук І. Сеньківа «Гуцульська спадщина» (1995), історична розвідка про Гуцульську республіку українського вченого зі Словаччини М. Мушинки «Лицар волі» (1995), а також три томи (четвертий, п'ятий, шостий) «Історії Гуцульщини» (1999 — 2001) за сприяння Гуцульського дослідного інституту в Чикаго. Пожвавішав на зламі століть інтерес до «старовіцької» Гуцульщини і в Європі та Америці. Найчастіше нею цікавляться польські дослідники, які видали за цей час вагомі наукові і науково-популярні праці про гуцульський край, зокрема, краєзнавчо-туристичний тритомник професора Варшавського університету Януша Ґудовського «Ukrainskie Beskidy Wschodnie» (Вар-

шава, 1997—1998), написаний на матеріалах польових досліджень, колективну монографію «Pasterstwo na Huculszczyźnie: Gospodarka, Kultura, Obyczaj» (Варшава, 2001), присвячену сучасному полонинському господарству гуцулів у контексті пастушої культури гірських народів світу. Цікавить польських науковців і гуцульська дерев'яна архітектура (Влодзімеж Вітковські, Лодзь), гуцульський епос, різні аспекти якого обговорюють на регулярних наукових конференціях, гуцульський діалект. Щодо діалекту: в 1996 році лінгвістичний комітет Польської Академії Наук разом з Українським дослідним інститутом Гарвардського університету (США) випустили лексичний атлас, який містить 255 карт, на яких зображено поширення в мовному просторі України слів гуцульського говору.

Відомо також, що на американському континенті гуцульською культурою цікавляться тамтешні вчені, зокрема, Ентоні Амато зі штату Індіана захистив у 1998 році докторську дисертацію на тему: «У диких горах: говірка, господарство, світогляд гуцулів України, 1849 — 1939».

Популярною є гуцульська тематика і серед єврейських науковців, які вивчають її в контексті історії хасидів — єврейської релігійної течії, яка зародилась у XVIII столітті на Косівщині [216].

Активна і плідна дослідницька увага до Гуцульщини впродовж останніх двох століть свідчить про сформованість *наукового напрямку в рамках українознавства — гуцульщинознавства*, яке охоплює всі галузі знань про цей край: географію, геологію, біологію, історію, археологію, економіку, етнографію, фольклористику, літературознавство, мистецтвознавство, педагогіку.

Географічна складова гуцульщинознавства являє собою знання про геопросторове розміщення її природно-антропогенних об'єктів та їхню загальну характеристику, що є підсумком праці науковців упродовж XVIII — XX століть.

Як відомо, перше дослідження Гуцульщини під кутом зору географії було здійснено професором Львівського університету, австрійським природознавцем Бальтазаром

Гакетом (Nacquet, 1794). Певну увагу географічним особливостям Гуцульщини приділяли свого часу польські дослідники — В. Поль (1851), А. Бельовський (1857). Об'ємною роботою, яка стосувалась географії Гуцульщини, була монографія Я. Головацького «Карпатска Русь. Географо-статистические и историко-этнографические очерки Галичины, северо-восточной Угрии и Буковины» (1885). Окремі її розділи стосуються політико-адміністративного поділу цієї території, населення і його історико-етнографічних особливостей і, що особливо важливо, подається етнографічна карта Карпат та детальне пояснення до неї, де у розділі «Горяни-гуцули» наводиться кількість жителів Гуцульщини у розрізі населених пунктів станом на 1872 — 1874 роки.

Всебічну характеристику природи і господарства галицьких гуцулів містить перший том виданої у 1899 році монографії В. Шухевича «Гуцульщина».

В 30 — 40-х роках ХХ століття карпатську, і в т. ч. гуцульську ойкумену (заселену територію), вивчав відомий географ — професор В. Кубійович. Географічні проблеми розселення і пастушого життя гуцулів підняті у його працях «Верхня межа розселення у долині Бистриці Надвірнянської» (1929), «Пастушество Буковини» (1937), а також статтях, які стосувались антропогеографії (географії населення) Карпат. Ці проблеми В. Кубійович розглядав комплексно — залежно від природних передумов, етнокультурних рис, соціально-економічних та історичних чинників, і що найважливіше, — в останніх вчений вбачав підґрунття особливого способу життя горян-гуцулів [152, с. 18].

Згодом, у 1955 році, в другому томі «Енциклопедії Українознавства» В. Кубійович подав коротку узагальнену географічну характеристику Гуцульщини — її географічного положення, межі, природи, населення і господарства [151].

У другій половині ХХ століття географи активно досліджували територію Гуцульщини як складову природних (Українські Карпати) та господарсько-адміністративних (Карпатський економічний район, адміністративні області) регіонів. Прикладом

є колективні роботи «Украинские Карпаты: История. Экономика. Культура» (1988, 1989), «Природа Ивано-Франківської області» (1973), «Природа Чернівецької області» (1978), «Природа Закарпатської області» (1981).

Природно-екологічні і соціально-географічні особливості Гуцульщини висвітлені у наукових статтях, які активно з'являються на початку 90-х років ХХ століття. Однак комплексної географічної роботи з досліджень Гуцульщини, як цілісної природної і соціокультурної території, немає, оскільки в такому ракурсі в радянський період її не мислила ні наука, ні суспільна політика.

В нових суспільних умовах географічний розділ гуцульщинознавства мав би, на наш погляд, насамперед утвердити в українській суспільній свідомості, і в гуцульській регіональній зокрема, цілісний просторовий образ Гуцульщини, як у плані єдності її історичних частин (як природно-історичного комплексу), так і в розумінні цілісності, яку утворюють природа, системи життєдіяльності і культура гуцулів (як етноприродного комплексу). Таке бачення Гуцульщини мало б стати підґрунтям збереження її самобутності і соціально-культурного поступу.

Оскільки про гуцулів і Гуцульщину накопичено дуже багато різноманітного матеріалу, то є необхідність узагальнити його для пояснення існування в просторі цього феномену. Географічний підхід до вивчення життєдіяльності гуцулів дає можливість синтезувати знання, здобуті вужчими дослідницькими напрямками і, тим самим, системно розкрити унікальність цієї етнокультурної спільноти.

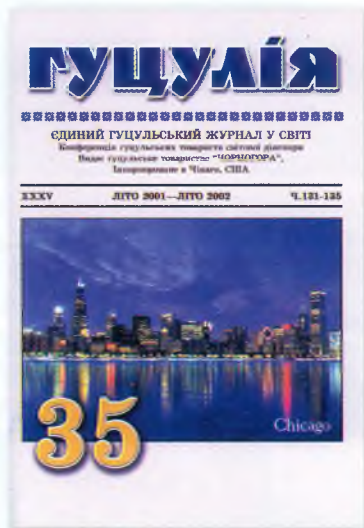
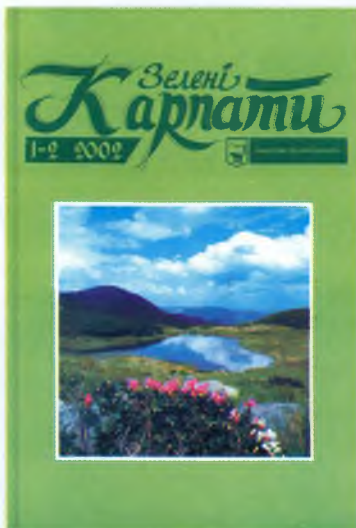
2.3. Особливості гуцульського геопростору

Географічний простір як етноформуючий чинник трактується науковцями по-різному. Як ми уже згадували, Л. Гумільов розглядає середовище етогенезу в його природно-географічному сенсі. Етнічні особливості конкретної спільноти, на його думку, залежать від того, яким чином вона взаємодіє з природним середовищем, в якому виникла

Атрибути громадського товариства гуцулів

Герб і прапор Всеукраїнського товариства «Гуцульщина»

Гуцульські часописи

Гуцули відомі в Україні і світі

Популярна українська співачка Руслана серед космацьких гуцулів під час зйомок кліпу «Знаю я». 2002 р. З фотоархіву Д. Пожоджука

Сучасні зарубіжні видання про гуцулів

[68]. В контексті таких міркувань неважко пояснити відмінність і подібність культур, які формуються в різних ландшафтних умовах, чи навіть і в споріднених. Так, до різних гірських систем нашої планети, зважаючи на їхню висоту, геологічні і кліматичні особливості, населення пристосовувалось по-своєму, хоч у культурі горян є і чимало подібних рис.

Західний філософ А. Тойнбі характеризує середовище як подвійне за своєю суттю — як суспільно-природне, яке може стати джерелом викликів, як природних, так і людських. Опір середовищу, відповідь на його виклики, за А. Тойнбі, — основа розвитку цивілізації (культури) [285].

У вітчизняній культурології ця проблема розглядається під впливом поглядів М. Грушевського, І. Лисяк-Рудницького, Є. Маланюка та ін., в працях яких проаналізовано історичний розвиток української культури залежно від географічного розміщення національної території. В поняття «геопростір» українські культурологи вкладають природний і культурний зміст, а культуру розглядають як форму адаптації етноспільноти до того географічного і культурного простору, в межах якого вона виникла і розвивається. З культурологічної позиції середовище в житті національної культури виконує дві функції — це контекст життєдіяльності спільноти і це невід’ємна складова культури [237, с.97 – 105].

Географічний погляд на проблему впливу геопростору на культурні особливості етноспільноти впливає з самого поняття «географічний простір», яке є концептуальним у географії. Географічний простір є сукупністю зв’язків (відносин) між географічними об’єктами, які знаходяться на конкретній території і розвиваються в часі [3, с.100]. Саме ці поняття — «взаємодія», «взаємозв’язок», «розвиток» забезпечують цілісність географічного простору.

Складним географічним об’єктам відповідає складний географічний простір, тому такі об’єкти, як етногеографічні райони або ще масштабніші — етнічні (національні) території, є результатом взаємодії його складових симплексів — природного, суспільно-політичного, культурного. Вплив останнього

проявляється як своєрідна проекція геокультурного поля сусідніх етносів і тих народів, які населяли цю територію раніше.

Таким чином, якщо з позиції географії розглядати географічний простір як середовище формування етнокультурного (чи будь-якого іншого) феномену, то до уваги необхідно брати не лише вплив природних особливостей території (саме такий підхід поширений у гуманітарних науках), але і суспільно-культурних явищ у їхньому історичному розвитку.

Розглянемо особливості геопростору, який заселили гуцули, в його етноутворюючому контексті.

2.3.1. Природно-географічні властивості

Ландшафтні умови (тут і далі під терміном «ландшафт» ми розуміємо індивідуальні природні територіальні комплекси як органічне поєднання рельєфу, клімату, поверхневих вод, ґрунтів, рослинного і тваринного світу) мають певний вплив на формування не тільки матеріальної і духовної культури тієї спільноти, яка населяє ландшафт, але і на психофізичні риси її членів та колективну свідомість в цілому. Етнопсихологи вважають, що нащадки спільних предків, проживаючи у різних природних середовищах, через необхідність адаптуватись до них, стають неподібними між собою вже через кілька поколінь [90, с.103; 208].

А це означає, що гуцули, маючи спільні етнічні корені з рівнинними мешканцями Прикарпаття і Закарпаття, за кількасотлітнє проживання в горах набули чимало особливостей, які зафіксувала їхня неповторна культура.

Головна особливість гуцульського етногеографічного району полягає в тому, що він розміщується виключно в горах (тобто вище 500 м н.р.м), займаючи найвищу (максимальна висота г. Говерла — 2061 м н.р.м.), переважно середньогірну (середні висоти 1000 м н.р.м. і вище), південно-східну частину Українських Карпат.

Приуроченість життєдіяльності гуцулів до найвищих гір Східних Карпат відображена у таких географічних назвах, як Гуцульські Альпи, Гуцульські Бескиди, які вживались

переважно у дорадянський період дослідниками цього регіону.

Так, В. Кубійович, досліджуючи Східні Карпати, виокремив Карпати Гуцульські, зважаючи на особливості орографії, геологічної будови, краєвиди, а також з етнополітичних міркувань [15, с.8]. Інший географ — М. Койнов пропонував назву Гуцульські Карпати для найвищих масивів краю — Чорногори і Свидовця [139].

Назву «Альпи», яка несе певну географічну характеристику гір, — «скелясті льодовикові форми», додавали до різних районів гуцульських гір С. Рудницький, М. Котов, В. Чопик. Академік С. Рудницький вживав назву Гуцульські Альпи для території, що простягається у межиріччі Тиси, Чорного і Білого Черемошу, тобто зачислав до них найхарактерніші для полонинської Гуцульщини гори — Чорногору, Гринявські і Чивчинські. М. Котов і В. Чопик називали Гуцульськими Альпами Рахівський масив.

Народний топонім «бескид», що означає «гірське пасовище», «гірський хребет», «схил» для означення конкретних частин гуцульських гір вживали В. Кубійович, В. Фішер, П. Біланюк.

Бескидом Гуцульським професор В. Кубійович називав Чивчинські гори, а П. Біланюк назву Гуцульські Бескиди поширював на сучасні Чорногору, Гринявські та Чивчинські гори [15, с.9].

У радянський період в районуванні Східних Карпат назва автохтонного населення була неоправдано знехтувана, що позбавило цей природний регіон його етнокультурної ідентифікації.

Природні умови цієї частини Карпат мають риси, властиві гірській країні загалом, характеризуються відносною однорідністю і, разом з тим, певною внутрішньою різноманітністю, зумовленою особливостями геологічної будови і рельєфу.

Гірські ландшафти потребують від горян відмінної від жителів рівнинних територій системи життєзабезпечення та інших духовно-матеріальних навичок. Отже, гори значно інтенсивніше, ніж рівнини, впливають як на весь спектр життєдіяльності, так і на психофізичні властивості своїх мешканців.

Вважають, що саме гірські території, завдяки значній розмаїтості природи, яка визначається складним рельєфом, мозаїчною гео-

логічною будовою і вертикальною поясністю, відіграли в історії людства роль потужного каталізатора біохімічної еволюції людських організмів, розвитку соціального і культурного життя. В горах більшою мірою виражені радіаційні, електромагнітні, гравітаційні та інші аномалії фізичних полів Землі. Через інтенсивні процеси вивітрювання, що оголюють надра, в горах особливо часто трапляються геохімічні відхилення — вода ущелин насичується елементами, які посилюють мутагенез організмів.

Завдяки підвищеному локальному контрасту і просторовій мінливості гірських ландшафтів, їхнє населення здатне виживати в умовах широкої екологічної амплітуди, пристосувавшись до різних природних ситуацій. А щоб вижити в складному гірському середовищі люди змушені гуртуватись в спільноти. Якщо до цього ще додати такі сприятливі для молодого людства ознаки гір, як наявність природних жител (печер) і сховку від ворогів, матеріалу для виготовлення знарядь праці, високу концентрацію мисливських тварин і розмаїття рослин, які згодом були окультурені (майже всі сучасні зернові, садові, а також багато овочевих культур і картопля мають гірське походження), то стає зрозумілим, чому більшість найдавніших цивілізацій зародилась у горах (Середземномор'я, Передньої Азії, Тибету, Індокитаю, Абіссинії, Мексики, Перу).

Заселення земних просторів, рівно ж як і поширення землеробства і скотарства, йшло в напрямку з гір на рівнини, а не навпаки. Коли в горах виникало демографічне перенапруження, зумовлене ростом населення, горяни заселяли прилеглі рівнини. Навіть ті древні цивілізації, які на перший погляд є цілком рівнинними — шумерська, єгипетська, мають гірські корені.

Існує наукова версія про походження предків шумерів, котрі дали людству писемність, з гір Курдистану, куди у XV — XII тисячоліттях до н.е. вони прийшли з Грузії. У верхів'ях р. Муреш (Трансильванія, західне передгір'я Східних Карпат) виявлено давні глиняні таблички зі знаками, які нагадують шумерське піктографічне письмо, що датуються п'ятим тисячоліттям до н.е. Історики припускають, що саме тут, а також на Балканах, існувала прабатьківщина семіто-хамітських народів (балканська культура Вінча).

В ізольованих долинах Альп дотепер проживають ретороманські народи (романші, лади-

ни — нащадки найдавнішого населення Європи, що близьке до етрусків (IX–VIII ст. до н.е.) чи іллірійців [43, с.58 – 69].

Отже, складніші, порівняно з рівнинними, умови гірського життєвого середовища відіграли в історії людства позитивну роль, загартовуючи людину як біологічну і духовну істоту.

Розглянемо основні риси гірської природи Гуцульщини з позиції умов її освоєння людиною.

Рельєф. Східні Карпати у тій часатині, яку заселяють гуцули, належать до середньовисоких гір, тому що переважаючи тут висоти не перевищують 2000 м над рівнем моря, а це означає, що гори з такою висотою ні в минулому, ні зараз не піднімаються вище снігової лінії. Ту частину висотного поясу, яка вкрита природними луками, вище межі лісу — полонинами, ще називають «високим середньогір'ям» (1500 — 2000 м н.р.м.). До справжнього високогір'я належить тільки п'ять вершин Чорногірського хребта, який в епоху плейстоценового зледеніння фрагментарно був покритий льодовиком, про що свідчать відповідні форми рельєфу — кари, трогові долини.

Така висота гір, при їхньому положенні в помірних широтах, свідчить про відсутність значних площ скелястих масивів, які виникають у результаті дії льодовиків, та на відносно сприятливі для життя кліматичні умови. Як і більшість середньовисоких гір, Гуцульські Карпати (тут і далі цим терміном ми окреслюємо етнографічно-поселенську територію гуцулів) мають округлі вершини, виположені схили, що, порівняно з Кавказом чи Альпами, полегшує їхнє поселенське і господарське освоєння.

Ще один важливий параметр заселеного гуцулами гірського масиву — його ширина і наявність поперечних річкових долин. Гуцульські гори розміщені у найвужчій (порівняно з Західними і Південними Карпатами) частині Карпатської гірської країни і простягаються від окраїнних хребтів на Прикарпатті до долини Тиси на Закарпатті лише на 80 км (для порівняння: Південні Карпати мають ширину до 430 км [240], ширина Великого Кавказу без Закавказзя — майже

200 км, Альп — 260 км). Така незначна, як для гірського масиву, ширина, поєднана з поперечними річковими долинами Пруту, Тиси і Черемошу, уможлиблювала, навіть у давні часи, наскрізні контакти гуцулів з населенням прикарпатської і закарпатської рівнин, що сприяло єдності господарства і культурних рис горян і долинян.

Гори, заселені гуцулами, мають різний гіпсометричний рівень та орографічний характер (крутизна схилів).

Північно-східна частина Гуцульщини належить до Зовнішніх (Скибових) Карпат. Вона має назву **Покутсько-Буковинські Карпати**, і є своєрідною ділянкою Східних Карпат. Ці, майже типові складчасті гори з антиклінальними хребтами і синклінальними долинами, що їх розділяють, згідно з архівними даними, і були найраніше заселені предками гуцулів (села Космач, Акрешори, Брустури, Яворів, Підзахаричі та ін).

За структурно-геоморфологічними ознаками в Покутсько-Буковинських Карпатах виділяють два райони: низькогірного і середньогірного рельєфу [308]. Найсприятливішим для поселення є район низькогір'я, якому властиві м'які, положистохвилясті контури хребтів з невеликим підняттям куполоподібних вершин. Головні гірські ланцюги Покутсько-Буковинського низькогір'я — хребти Дубовий – Кам'янистий, Карматура – Хоменський, Брусний – Сокільський, ланцюги Рожен, Максимець – Глинистий, мають висоти до 1000 м. Пологі схили і долини річок Пістинки, Рибниці, Черемошу, які розширюються в бік Передкарпаття, займають розкидані оселі косівських і путильських гуцулів. У Покутсько-Буковинському низькогір'ї виділяється перша смуга суцільного дисперсного розселення гуцулів з віссю Космач – Яворів – Розтоки (Путильські).

В середньогірних Покутсько-Буковинських Карпатах зростають абсолютні висоти і крутизна схилів, тому в цьому районі є більше незаселених територій, особливо в Буковинській його частині (див. карту-вкладку, картосхему 1). Скупченість осель у цьому районі наростає в долинах Чорного Черемошу і Черемошу, проте зберігається і дисперсне розселення по схилах. У цій частині Карпат найвищими

поселеннями (майже 1000 м н.р.м.) є села Буковець, Бережниця, Верхній Ясенів.

Північно-західна частина Зовнішніх Карпат у межах Гуцульщини — це **Скибові Горгани**, які мають значно складніші для поселення рельєфні умови. Горганам властивий дуже розчленований рельєф, значні абсолютні (1700 — 1800 м, максимальна висота у межах краю — г. Добошанка 1754 м.) і відносні висоти (800 — 1000 м), велика крутість схилів (до 45° і більше), поширення схилових кам'яних розсипищ [249, с. 42]. В цих горах можливе скупчене заселення переважно річкових долин (завдяки м'яким породам менілітової світи долини Пруту і Бистриці Надвірнянської утворюють подовгасті чи округлі улоговини — Ворохтянську, Микуличинську, Яремчанську, Бистрицьку).

Горгани складені твердим ямненським тонкоритмічним пісковиком, який в епоху зледеніння інтенсивніше піддавався вивітрюванню. Покриті продуктами вивітрювання — цекотами (великими кам'яними брусами) — найвищі ділянки в західних Горганах непридатні для поселення і ведення господарства. Тому західні Горгани є природним рубежем, який розділяє гуцулів від іншої гірської групи українців — бойків.

Центральний (вододільний) смузі Українських Карпат, яка збігається з середньою частиною української Гуцульщини, через приналежність до синклінальної (увігнутої) зони, властивий низькогірний рельєф (900 — 1000 м н.р.м.). Геоморфологи вважають цю частину гір, яка отримала назву **Ворохта-Путильське низькогір'я**, древньою повздовжньою Ясіня-Черемоською долиною, яку поперечні потічки розчленували на окремі пологі горби [308].

Ворохта-Путильське низькогір'я проходить практично через усю територію Гуцульщини в її середній частині, утворюючи три підрайони: Бистрицько-Яблуницьке, Ворохта-Верховинське і Путильське низькогір'я [249, с.53]. Тут знаходяться сприятливі для освоєння міжгірські улоговини: Ясінянська, Жаб'євська, Путильська, які заселені не набагато пізніше, ніж Покутсько-Буковинські Карпати. У цій частині Гуцульських гір горбистий рельєф оптимальний для садиб і сі-

нокосів, через що в ній майже не залишилось лісу, а на його місці розкинулись найрозлогіші дисперсні села. Від Кривопілля до Селятина в Україні, а далі до хр. Курматуріл, що на території теперішньої Румунії, гуцульські розкидані села, переходячи одне в одне, простягаються на 60 км, утворюючи в межах краю другу смугу суцільного розселення (див. карту-вкладку).

Горбогір'я — улюблена місцевість заселення гуцулів. Ці пологі низькі горби, до яких тулились їхні поодинокі «оседки», свого часу гуцули називали «верховиною» на противагу скупченим поселенням у долинах річок [231, с.48].

Центральна частина Гуцульщини (якщо враховувати і її Румунську територію), яка відповідає антиклінальній зоні, — це найвища в Українських Карпатах **Полонинсько-Чорногірська область**, до якої входять гірські масиви: **Свидовець** з найвищою вершиною — г. Близницею (1880 м), і **Чорногора**, яка має п'ять вершин, вищих 2000 м н. р. м. (Петрос — 2020 м, Ребра — 2001 м, Гутин Томнатик — 2016 м, Піп-Іван Чорногірський — 2020 м, Говерла — 2061 м). У цій гірській області багато полонин, на яких гуцули випасали свою худобу, але вона малоприсадатна для постійного поселення. Безпосередньо на північно-східні схили Чорногірського хребта піднімаються оселі найвищого гуцульського поселення — Бистреця (до 1300 м н.р.м.)

На південному сході від Чорногори, наче її продовження, є гірські групи **Гриняви і Лосової**. Тут домінує середньогірний сильно розчленований рельєф із реліктами давніх поверхонь вирівнювання у вигляді слабпохилих привододільних ділянок, над якими підносяться куполоподібні вершини (Скупова — 1583 м, Пневі — 1585 м, Гостин — 1585 м, Яровиця — 1574 м).

Хребти Гринявських гір і Лосової, найвищі вершини яких — Баба Людова (1590 м) і Яровиця (1574 м), є місцем полонинського господарювання гуцулів. На них розміщувались лише сезонні оселі вівчарів — стаї. Постійні поселення — Гринява, Пробійнів-ка, Грамотне, Голошине на відрогах Гринявських гір закладені у нешироких річкових долинах, на виположених гребенях та спа-

дистих схилах. Буковинські села Випчина і Верхній Яловець на відрогах Лосової і Яровиці розміщені на виположених гребенях. Усі ці села за гіпсометричним рівнем є одними з найвищих на Гуцульщині: їхня висота сягає 1200 м н. р. м.

На південь від лінії найвищих гір Гуцульщини — Свидовця на північному заході і Чорногори в центрі, Гриняви і Яровиці на південному сході, характер рельєфу малосприятливий для дисперсного розселення. Тому Мараморощину гуцули заселяли скупчено, а в Чивчинах використовували тільки полонини.

Марамороський кристалічний масив, в основі якого лежить давньо-кристалічне ядро внутрішньої антиклінальної зони, вклинюється з півдня в українську частину Гуцульщини двома відрогами (основна частина його знаходиться в Румунії): один із них (північно-західний) називають **Рахівськими горами** (з висотами до 1937 м), а другий (північно-східний) — **Чивчинами** (1776 м).

Рахівсько-Чивчинський район має бриловий альпійський рельєф, для якого характерна значна амплітуда відносних висот (600 — 1100 м), глибокі, часто ущелиноподібні долини, гострі гребені хребтів з конічними вершинами, дуже круті і надзвичайно круті схили (20 — 35°). В цьому районі заселені долини річок Білої Тиси і Тиси, Косівської, Шопурки.

На схилах найвищої вершини району — Попа Івана Марамороського (1937 м) збереглись льодовикові кари плейстоценового зледеніння [249, с. 61]. Через такі риси цей район ще називають **Гуцульськими Альпами**. Складні рельєфні умови не сприяли утворенню тут постійних поселень. Природні полонини Мараморощини використовувались румунськими і гуцульськими пастухами. Останні колонізували цю частину Карпат у XVII столітті, заселивши більш сприятливу південно-західну частину масиву у долині Рускови (Румунія).

Чивчини завдяки сусідству з Гринявськими горами і власну рельєфну складність є найбільш відлюдними горами Гуцульщини. Тут ніколи не було постійного населення, через віддаленість не будували і зимарок, але

до Другої світової війни було майже півсотні стай, в яких літувало понад 250 пастухів [256, с. 123].

На крайньому східному відрозі Чивчин розміщене найвіддаленіше українське гуцульське поселення — Сарата, яке піднімається на висоту 1200 м н. р. м.

Малоприсадабний для поселення рельєф має і західна частина Гуцульщини, для якої, з огляду на цей чинник, характерне скупчене розселення і просторова відокремленість поселень. Так, для верховинців Рахівського району складний орографічний характер території мав вплив на деяку етнографічну відособленість Ясінянських, Богданських, Рахівських і Великобичківських гуцулів [283].

Загалом більшу площу низькогірних ландшафтів, яким властиве характерне дисперсне розселення гуцулів має Східна Гуцульщина (див. карту-вкладку).

Вищий, порівняно з рештою Українських Карпат, гіпсометричний рівень Гуцульських гір зумовлений їхнім літологічним складом. Свидовець і Чорногора складені твердими пісковиками, які утворились в олігоцені морі понад 25 млн років тому. Товсті пачки цього пісковика стійкіші до вивітрювання, тому сприяли збереженню цим масивом свого вищого рівня.

Гуцульська частина Українських Карпат переважно складена флішевими породами (нашарування аргелітів, алевролітів) і лише подекуди — пісковиками, а в Закарпатській частині — твердими метаморфічними породами.

Літологічний склад гуцульських гір має певні наслідки як для умов життєдіяльності в них, так і для побутової культури верховинців. Завдяки здатності всмоктувати воду, алевроліти й аргеліти легко насичуються, набухають і втрачають стійкість. В поєднанні з тектонічними рухами, які властиві Карпатам як молодій гірській системі (щороку вони піднімаються на 1 — 4 мм), це зумовлює зсувні та опливні явища. Зсувні зміщення корінних порід різних типів — від масивних блокових зміщень до опливин делювію на схилах, спостерігаються на Гуцульщині в багатьох місцях. Майже суцільна смуга зсувних і опливних

форм рельєфу простежується вздовж Покутсько-Буковинських Карпат і Ворохта – Путильського низькогір'я, місцями — у Рахівських горах [249, с. 42,61]. Ось деякі факти небезпечних зсувних явищ, які мали місце на заселеній гуцулами території в минулому столітті.

В 1927 році у верхів'ї Чорного Черемоша змістився по тектонічному розлому величезний (до 25 млн.м³) блоковий зсув. У басейні цієї ж річки в 1969 р. на правому схилі долини (в районі с. Верхній Ясенів) змістилися корінні пісковики об'ємом 10 – 12 млн.м³. У 1981 р. різко активізувався великий зсув на гірському схилі в районі с. Косівська Поляна, а в 1998 р. активізувались зсуви в районі цього ж села та селища Кобилецька Поляна [310].

У 2002 р. на схилі гори Ігрець (с.Буковець) активізувався давній зсув, який охопив площу понад 11 га, поставивши під загрозу існування на ньому 11 гуцульських садиб [58].

Оскільки флішеві породи непридатні для будівництва, а пісковики виходять на денну поверхню аж у високогір'ї, то кам'яних будинків у гуцулів практично немає. На відміну від балканських, кримських чи кавказьких горян, в яких оселі побудовані переважно з каменю, відсутність кам'янистих порід і проживання на висоті зростання лісу визначило дерев'яний напрям гуцульської культури — архітектури, ремесел.

Незважаючи на порівняно «м'якші» орографічні умови, ніж у Західних чи Південних Карпатах, Гуцульські Карпати були і є найбільш складною ділянкою Українських Карпат з точки зору життєвого середовища.

В процесі життєдіяльності гірським жителям доводиться витрачати чимало енергії на освоєння схилів. Великі матеріальні затрати пов'язані з подоланням наслідків руйнівних процесів, спричинених гірським рельєфом.

Розчленований рельєф зумовлює збільшення з висотою частки гравітаційної енергії у природних процесах, тому у горах геоморфологічні процеси мають високий руйнівний ефект. Так, ерозійні явища з особливо

значним лінійним розмивом у горах можна спостерігати під час теплої пори року протягом кількох днів чи місяців, тоді як на рівнинах аналогічні наслідки водної ерозії можливі через десятки, а то й сотні років [43, с.17 – 27].

Окрім орографічно-літогенних умов (висоти, характеру рельєфу і геологічної будови), найважливіше значення серед природних умов життєвого середовища горян мають кліматичні властивості, які, крім безпосереднього впливу на людину та геопроцеси, ще й визначають умови зростання сільськогосподарських культур.

Клімат. Кліматична картина гірських країн, на відміну від рівнинних, особливо мозаїчна. Сезонні відмінності у розподілі опадів, місцевих вітрів, ході добових і екстремальних температур, атмосферних явищ тощо проявляються в горах на коротших, ніж на рівнинах, часових і просторових віддалях. Так, різниця температури на різних схилах одного хребта може бути такою, яка в рівнинних умовах спостерігається на відстані кількох десятків, а то і сотень кілометрів [144, с. 69].

Особливість кліматичних умов Гуцульщини, як і всякої гірської місцевості, полягає в тому, що серед кліматотвірних чинників, які властиві цій географічній широті (певна кількість сонячної радіації, західний напрям атмосферної циркуляції), на клімат найбільше впливає орографія місцевості. Особливості кліматичних показників у горах пов'язані з такими властивостями, як висота над рівнем моря, що впливає на зональний розподіл метеорологічних елементів (зниження температури повітря, збільшення вологості повітря з висотою), та експозиція і крутизна схилів, які безпосередньо впливають на величину радіаційного і теплового балансів, а через них — на температурний і вітровий режими схилів.

Як відомо, з підняттям угору на кожних 100 м температура знижується на 1°, але в гірських умовах завдяки гірсько-долинній циркуляції найчастіше спостерігається температурна інверсія, коли на схилах тепліше, ніж у долинах. У холодну пору року повітря на вершинах охолоджується сильніше і сті-

кає вниз, залягаючи на дні долин, де температура порівняно зі схилами понижується. Влітку подібне явище відбувається протягом доби: вночі на дні долин холодніше, бо нагріті вдень повітряні маси піднімаються на схили, несучи туди тепло. Отже, клімат гірських долин різкіший, ніж на схилах та невисоких хребтах. З огляду на таку властивість термічного режиму гір, гуцули цілком раціонально будували свої оселі на схилах, а не в долинах.

Абсолютний термічний максимум у високогірній області Гуцульщини сягає $27 - 30^{\circ}\text{C}$, а мінімальний — $(- 37^{\circ}\text{C})$ [170, с. 16].

У змінах пір року на Гуцульщині помітне збільшення тривалості холодного періоду: зима на висотах 600 – 700 м порівняно з прилеглою рівниною довша на 2 – 3 тижні, а в середньгір'ї триває п'ять місяців. На полонинах, вище 1000 м, стійкого переходу температури через 15°C (ознаки початку теплого періоду) взагалі не спостерігається. На високих вершинах середня температура навіть літніх місяців не перевищує $7 - 8^{\circ}\text{C}$.

Тривалість утримання снігу різна і залежить від висоти та експозиції схилу. В середньгір'ї сніг лежить майже 7 – 8 місяців (з листопада по травень), а в карах північно-східного макросхилу можуть все літо зберігатись локальні залишки снігу — «сніжники».

Несприятливою для гірського садівництва і городництва Гуцульщини є висока (набагато вища ніж на рівнині) ймовірність у теплий період року заморозків. Останні весняні заморозки можуть бути на висотах 800 — 1000 м ще в середині червня, а перші осінні — уже в кінці серпня [20]. В міжгірських пониженнях пізні заморозки значної інтенсивності спостерігаються щорічно, через що вирощування плодкових культур тут розвинуто слабо. Навіть на дні захищених гірських долин, абсолютна висота яких сягає 500 – 750 м, створюються такі ж умови для утворення заморозків, як і на високих відрогах і вершинах гір (1300 – 1500 м). Лише в деяких гірських котловинах (наприклад, Рахівській, Яремчанській), через вплив фенових явищ,

ймовірність пізніх заморозків близька до рівнинної [170, с. 111].

Середня тривалість безморозного періоду на висотах 600 – 700 м однакова для обох макросхилів і на кожних 100 м висоти скорочується приблизно на п'ять днів. На вершинах гірських хребтів вона становить у середньому 120 днів, але в окремі роки цей період в найбільш морозонебезпечних місцях може зменшуватись до 70 – 100 днів (спостереженнями зафіксовано на Пожижевській — 72, в Селятині — 76 днів) [170, с. 114]. За таких термічних умов на гуцульськихгородах у відкритому ґрунті можна вирощувати доволі обмежений асортимент овочевих та плодоягідних культур.

До найменш сприятливих щодо умов життя і господарювання метеорологічних чинників Гуцульщини належить кількість і режим атмосферних опадів. Територія краю безпосередньо прилягає до найвологішого місця України і всієї Карпатської гірської країни (ним є басейн р. Тересви, де випадає за рік 1600 – 1700 мм опадів) [125, с.28]. Середньорічна сума опадів на Гуцульщині у два рази перевищує їхню кількість на прилеглих рівнинах і становить 1200 – 1500 мм. Більш зволеним є південно-західний макросхил (Рахівська Гуцульщина), де протягом року випадає 1300 – 1400 мм опадів (максимум належить басейну р.Шопурки: в пункті Кобилецька Поляна їхня кількість становить 1488 мм). На північно-східному макросхилі Гуцульських гір річних опадів трохи менше: 1000 – 1200 мм (тут найбільш вологим місцем є верхів'я Бистриці Надвірнянської, де випадає 1231 мм опадів) [125, с.24 – 25].

Атмосферне зволоження території Гуцульщини відбувається під домінуючим впливом західного та південно-західного перенесень відносно теплих і вологих повітряних мас. Основна частина опадів відбувається під час проходження циклонів і фронтів. Більша зволоженість південно-західного макросхилу зумовлена проходженням через нього вологіших, порівняно з атлантичними, повітряних мас, які формуються над Адріатичним морем і залишають в Закарпатській Гуцульщині значні опади. При західному перенесенні південно-західний макросхил також зрошу-

ється значною кількістю опадів, хоча і меншою, ніж у попередньому прикладі.

Режим зволоження на різних макросхилах упродовж року різний. Річний режим опадів характеризується двома максимумами — більшим, літнім, який припадає на липень, і меншим у грудні, та двома мінімумами: у січні та жовтні.

У весняний період циркулювання повітряних мас визначається впливом азорського антициклону і середземноморських циклонів. Кількість опадів зростає на обох макросхилах, з переважанням на південно-західному, де у квітні їх буває у 1,5 – 2 рази більше (100 – 160 мм), ніж на північно-східному. Проте вже у травні центр максимального зрошення зміщується на північно-східний макросхил, де в басейні Бистриці Надвірнянської випадає 160 мм опадів.

Влітку, під час проходження південно-західних циклонів та з активізацією місцевого конвективного циркулювання атмосфери, на обох макросхилах Гуцульщини випадає максимальна кількість опадів (40 % річної кількості). В липні, який є в краї найбільш дощовим місяцем, у верхів'ях Білої Тиси випадає 170, у верхів'ях Пруту — 174, а Бистриці Надвірнянської — 190 мм опадів [125, с. 27 – 30].

Дощовий максимум на Гуцульщині збігається в часі з періодом заготівлі сіна, тим самим ускладнюючи цю найважливішу працю горян влітку. У найвологіших місцях (долині Бистриці Надвірнянської, Пруту) скошену траву гуцули змушені сушити не на землі, а на спеціальних дерев'яних конструкціях — «драбинах».

Восени, з послабленням циклонічної діяльності кількість опадів зменшується і вирівнюється за величиною на обох схилах, становлячи у вересні 60 – 70 мм. У жовтні центр зрошення знову зміщується на південно-західний макросхил, на якому через переміщення південних циклонів кількість опадів істотно збільшується: до 110 – 164 мм у листопаді, дещо зменшуючись у грудні. Через такий характер атмосферного циркулювання в цей період на території Рахівської Гуцульщини можливі паводки, катастрофічний характер яких спостерігався, зокрема,

в 1998 та 2001 роках. А на північно-східному макросхилі у цей час навпаки, опади затухають [125, с. 30 – 31].

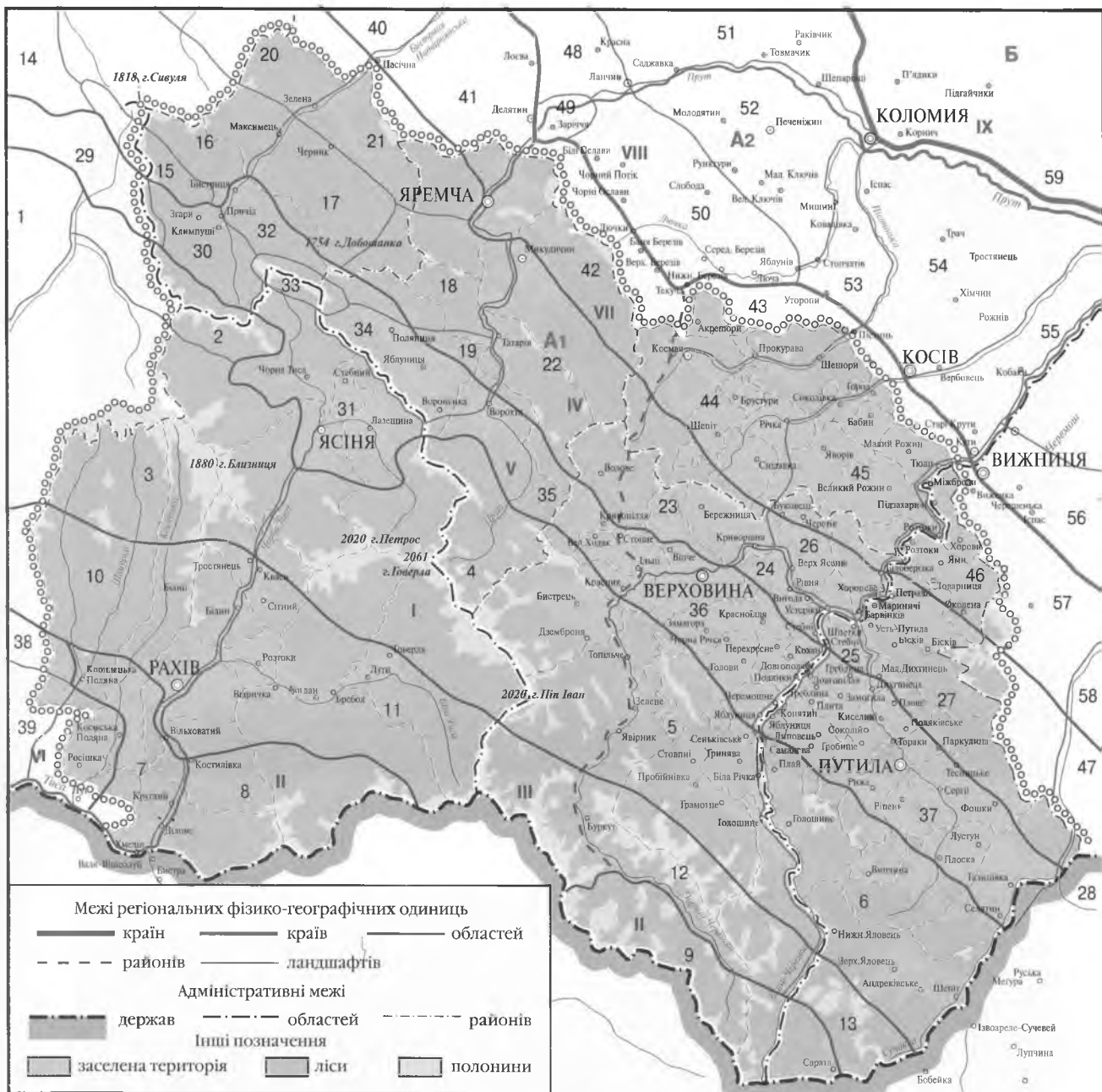
Солярно-орографічні умови схилів різної крутизни та експозиції є причиною надзвичайно нерівномірного розподілу температур і розвитку в горах активної турбулентності, яка сприяє збільшенню хмарності та випаданню термоорографічних опадів. Вони мають характер локальних короткочасних злив над ділянками площею від одного – двох до кількох десятків квадратних кілометрів і часто є руйнівними. Сильні локальні опади з катастрофічними наслідками — поширене явище на гуцульській території. Так, улітку 1999 року раптові зливи у басейнах Черемошу і Сірету спричинили людські жертви і завдали значних збитків місцевому господарству [144, с. 70].

Через орографічний чинник сума опадів від кожної зливи у Карпатах в декілька разів перевищує опади, які б випали з такої ж повітряної маси над рівниною [244, с. 121]. Дуже сильні дощі гуцули називають «хмаролом», «пролом хмар». В 1955 році, 23 червня, на Гуцульщині, в Жаб'єму (тепер Верховина), був зафіксований найвищий за час спостережень у Карпатському регіоні рівень опадів протягом доби — 340 мм [32]. Це на 100 мм менше від річної норми опадів на півдні степової зони України.

Взимку опадів у вигляді снігу випадає від 270 мм на північно-східному макросхилі до 360 мм — на південно-західному. Потужність снігового покриву з висотою зростає: на рівні 600 – 800 м його висота змінюється від 20 до 70 см, а вище 800 м досягає 1 м і більше (на схилах і в улоговинах, куди сніг заносить вітер — до 5 – 6 м) [170, 244].

Вітровий режим у гуцульській частині Українських Карпат доволі неоднорідний і визначається не тільки особливостями циркулювання, про яке йшла мова вище, але й залежить від висоти, експозиції гірських хребтів і долин, захищеності місцевості.

Посилення вітру до 15 м/с і більше (саме вітри з такою швидкістю вважаються сильними) найчастіше відбувається на відкритих підвищеннях і високих вершинах. Так, на найвищій в Українських Карпатах мете-

Картохема 1. Фізико-географічне районування Гуцульщини (за А. Мельником, 1999)

А. КАРПАТСЬКА ГІРСЬКА ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНА КРАЇНА

Провінція Українські, або Лісисті Карпати

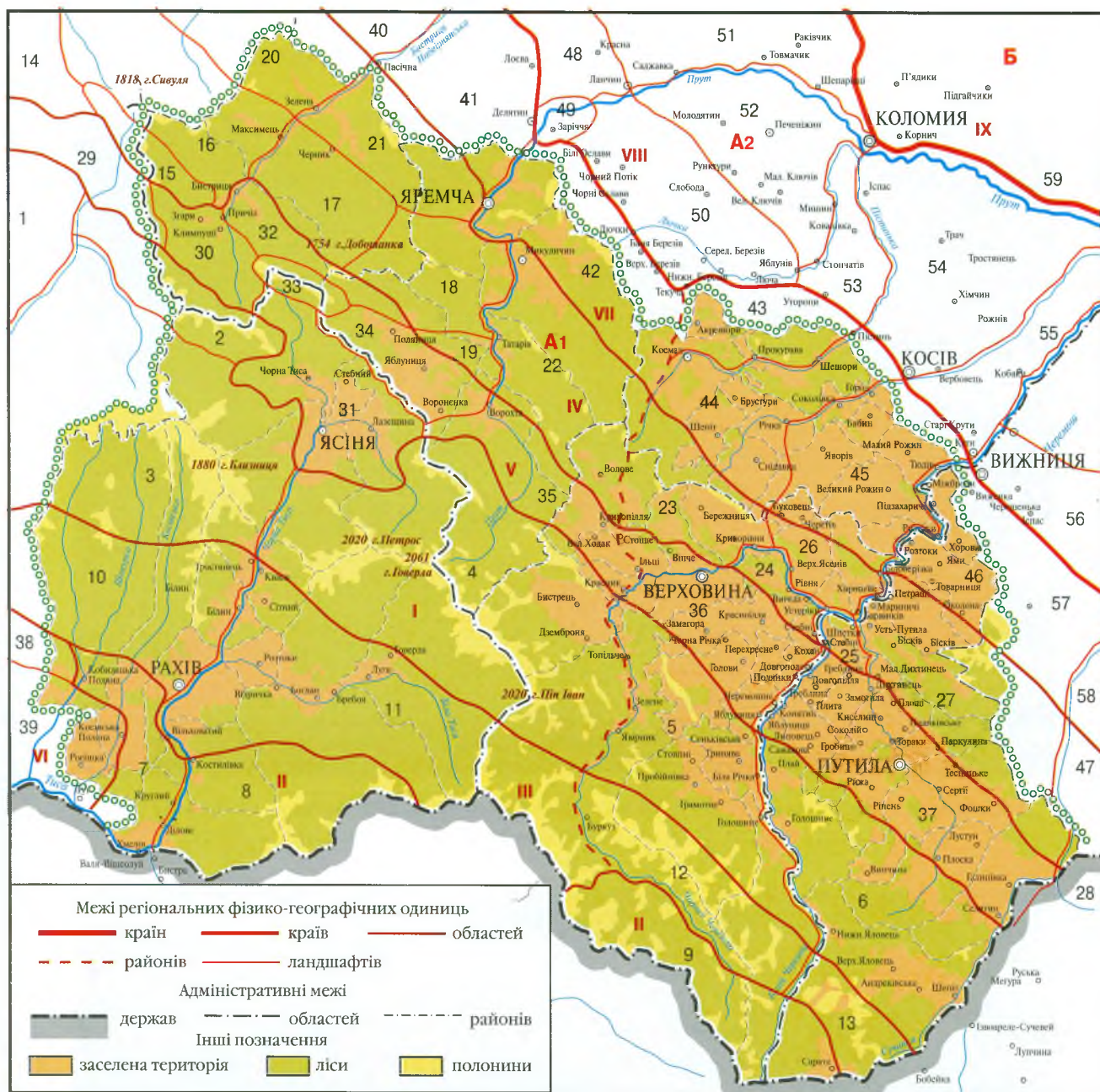
A1. Гірськокарпатський край. I. Високогірно-полонинська область (Чорногірська)*. I.1. Негровецько-Буштульський район (Привододільних, або Внутрішніх Горган). Ландшафти: 1 – Буштульський, I.2. Свидовецько-Чорногірський район. Ландшафти: 2 – Братківський, 3 – Свидовецький, 4 – Чорногірський. I.3. Гринявський район. Ландшафти: 5 – Скупівський, 6 – Максимецький. **II. Область високогірно-полонинського ядра (Рахівсько-Чивчинська).** Рахівсько-Чивчинський район. Ландшафт: 7 – Косівсько-Полянський, 8 – Івано-Мармароський, 9 – Чивчинський.

III. Середньогірно-полонинська область (Полонинська). III.1. Стіг-Плайський район. Ландшафти: 10 – Апецьківський, 11 – Стізький. III.2. Пневсько-Яровицький район. Ландшафти: 12 – Пневський, 13 – Яровицький. **IV. Середньогірно-скибова область (Зовнішніх Карпат).** IV.1. Горганський район (Скибових, або Зовнішніх Горган). Ландшафти: 14 – Гроф'янський, 15 – Таупширський, 16 – Сивулянський, 17 – Добошанський, 18 – Хом'яцький, 19 – Магуро-Горганський, 20 – Станимирський, 21 – Синецький, 22 – Хординський. IV.4. Район середньогірних Покутсько-Буковинських Карпат. Ландшафти: 23 – Габарянський, 24 – Сеницинський, 25 – Шпетківський, 26 – Писанокаміньський, 27 – Шурдинський, 28 – Чимернівський.

V. Міжгірно-верховинська область (Вододільно-Верховинська). V.1. Міжгірно-улоговинний район (Улоговинний). Ландшафти: 29 – Лімницько-Тересвянський, 30 – Верхньобистрицький, 31 – Ясінянський, 32 – Довжинецький, 33 – Плоскінський, 34 – Яблунецький, 35 – Ворохта-Ільцівський. V.2. Путильський район (Ворохта-Путильське низькогір'я). Ландшафти: 36 – Верховинський, 37 – Путильський. **VI. Низькогірно-стрімчакова область (Міжгірських улоговин і Стрімчакових гряд).** VI.1. Угольський район. Ландшафти: 38 – Калинівський, 39 – Великобичківський.

VII. Низькогірно-скибова область (Крайового низькогір'я). VII.1. Район горганського крайового низькогір'я. Ландшафти: 40 – Битківський, 41 – Любінянський, 42 – Рокитянський. VII.2. Район низькогірних Покутсько-Буковинських Карпат. Ландшафти: 43 – Карматурський, 44 – Річківський, 45 – Рожанський, 46 – Виженський, 47 – Банилівський. **A2. Передкарпатський край. VIII. Передгірно-височинна область (Передкарпаття).** VIII.1. Підобласть пригорганського передгір'я (Середнє Передкарпаття). Ландшафти: 48 – Лоївський, 49 – Делятинський, 50 – Слобода-Рунгурський, 51 – Середньомайданський, 52 – Печеніжинський. VIII.2. Підобласть покутсько-буковинського передгір'я (Східне Передкарпаття). Ландшафти: 53 – Ковалівський, 54 – Химчинський, 55 – Кобаківський, 56 – Брусницький, 57 – Багнівський, 58 – Міжсиретський.

Б. СХІДНО-ЄВРОПЕЙСЬКА РІВНИННА КРАЇНА.
Західно-Подільський край.
IX. Прут-Дністровська область. Ландшафти: Гостів-Обертинський

Картосхема 1. Фізико-географічне районування Гуцульщини (за А. Мельником, 1999)

А. КАРПАТСЬКА ГІРСЬКА ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНА КРАЇНА

Провінція Українські, або Лісисті Карпати

A1. Гірськокарпатський край. I. Високогірно-полонинська область (Чорногірська)*. I.1. Негровецько-Буштульський район (Привододільних, або Внутрішніх Горган). Ландшафти: 1 – Буштульський, 1.2. Свидовецько-Чорногірський район. Ландшафти: 2 – Братківський, 3 – Свидовецький, 4 – Чорногірський. I.3. Гринявський район. Ландшафти: 5 – Скупівський, 6 – Максимецький. **II. Область високогірно-полонинського ядра (Рахівсько-Чивчинська).** Рахівсько-Чивчинський район. Ландшафти: 7 – Косівсько-Полянський, 8 – Івано-Мармароський, 9 – Чивчинський. **III. Середньогірно-полонинська область (Полонинська).** III.1. Стіг-Плайський район. Ландшафти: 10 – Апецьківський, 11 – Стізький. III.2. Пневсько-Яровицький район. Ландшафти: 12 – Пневський, 13 – Яровицький. **IV. Середньогірно-скибова область (Зовнішніх Карпат).** IV.1. Горганський район (Скибових, або Зовнішніх Горган). Ландшафти: 14 – Гроф'янський, 15 – Таупширський, 16 – Сивулянський, 17 – Добошанський, 18 – Хом'яцький, 19 – Магуро-Горганський, 20 – Станимирський, 21 – Синецький, 22 – Хординський. IV.4. Район середньогірних Покутсько-Буковинських Карпат. Ландшафти: 23 – Габарянський, 24 – Синицинський, 25 – Шпетківський, 26 – Писанокамінський, 27 – Шурдинський, 28 – Чимернівський. **V. Міжгірно-верховинська область (Вододільно-Верховинська).** V.1. Міжгірно-улоговинний район (Улоговинний). Ландшафти: 29 – Лімницько-Тересвянський, 30 – Верхньобистрицький, 31 – Ясін'янський, 32 – Довжинецький, 33 – Плоскінський, 34 – Яблуницький, 35 – Ворохта-Ільцівський. V.2. Путильський район (Ворохта-Путильське низькогір'я). Ландшафти: 36 – Верховинський, 37 – Путильський. **VI. Низькогірно-стрімчакова область (Міжгірських улоговин і Стрімчакових гряд).** VI.1. Угольський район. Ландшафти: 38 – Калинівський, 39 – Великобичківський. **VII. Низькогірно-скибова область (Крайового низькогір'я).** VII.1. Район горганського крайового низькогір'я. Ландшафти: 40 – Битківський, 41 – Любін'янський, 42 – Рокитнянський. VII.2. Район низькогірних Покутсько-Буковинських Карпат. Ландшафти: 43 – Карматурський, 44 – Річківський, 45 – Роженський, 46 – Виженський, 47 – Банилівський. **A2. Передкарпатський край. VIII. Передгірно-височинна область (Передкарпаття).** VIII.1. Підобласть пригорганського передгір'я (Середнє Передкарпаття). Ландшафти: 48 – Лівський, 49 – Делятинський, 50 – Слобода-Рунгурський, 51 – Середньомайданський, 52 – Печеніжинський. VIII.2. Підобласть покутсько-буковинського передгір'я (Східне Передкарпаття). Ландшафти: 53 – Ковалівський, 54 – Химчинський, 55 – Кобаківський, 56 – Брусницький, 57 – Багнівський, 58 – Міжсіретський.

Б. СХІДНО-ЄВРОПЕЙСЬКА РІВНИННА КРАЇНА

Західно-Подільський край.

IX. Прут-Дністровська область. Ландшафти: Гостів-Обертинський

Природно-географічні властивості Гуцульщини

Вершина Піп Іван (2020 м) у Чорногірському хребті (на дальньому плані) — «священна» гора гуцулів. Вид з г. Бребенескул. 2001 р. Світлина Т. Кравченко

*Вершина Петрос (2020 м) здіймається над хмарами. Характерне для зимового періоду перетікання повітряних мас з пд.-зах. на пн.-сх. макросхил.
Січень 2004 р. Світлина М. Фізяра*

Природно-географічні властивості Гуцульщини

Високогір'я влітку. Чорногірський ландшафт. 2001 р. Світлина Ю. Кречуняка

Гуцульські Альпи з виразними формами давнього зледеніння. На світлині: найвища вершина масиву — Піп Іван Мармароський (1937 м). 2001 р. Світлина О. Телегуза

Природно-географічні властивості Гуцульщини

Полонини середньогір'я здавна використовуються гуцулами як пасовища. На світлині: Яловичора — один з найбільших осередків полонинської господарки колгоспного періоду. Путильський район. 2001 р. Світлина автора

Гірські вторинні луки Гуцульщини (царинки) багаті на різнотрав'я. На світлині: цвіте арніка у заповідному урочищі Бабина Яма. 1985 р. Світлина автора

останції Пожижевська щорічно буває майже 100 днів з сильним вітром. Водночас у долинах сильні вітри бувають значно рідше. Наприклад, на метеостанції в Яремчі найбільше число днів з сильним вітром сягає 23, в Рахові — 18, а в захищеному схилами Селятині — лише 6 [170, с. 58]. Разом з тим, максимальна швидкість вітру, яку фіксували на цих різних за висотою і характером рельєфу метеостанціях, також суттєво відрізняється: на Пожижевській вона може перевищувати 40 м/с, такої ж величини може сягати швидкість вітру і у верхів'ях Пруту (ст. Яремча), а от у Селятинській долині вітри швидкістю понад 17 м/с не простежувались [170, с. 60].

У гуцульській частині Українських Карпат часто спостерігають значне вертикальне посилення вітру (нормальне посилення вітру становить 0,3 м/с на 100 м висоти) на певній висоті — т. зв. струмені. Вони спричиняють значні вітроломи, а також причетні до формування катастрофічних злив [170, с. 65]. З дією струменів пов'язують і формування полонин на сідловинах хребтів, де найчастіше спостерігаються ці вітри, які перешкоджають залісненню [235].

Несприятливими метеорологічними явищами Гуцульщини є також висока хмарність, а на високогір'ї — часті тумани (мряки). Частота туманів тут найвища в Україні. Найбільше число днів з туманами (більше 100 в рік) відмічено у високогірних районах (ст. Пожижевська), де хмарність досягає поверхні землі, що фіксується як наявність туману.

На високих відкритих гірських вершинах і схилах частота туманів в холодний і теплий періоди майже однакова, а в глибоких гірських долинах, де переважають радіаційні тумани, вони найчастіше спостерігаються в теплий період року (так, на станції Селятин максимальну кількість туманних днів — 10 зафіксовано в липні) [170, с. 94].

З гірськими особливостями гуцульської території пов'язане доволі поширене тут метеорологічне явище, небезпечне для життя і господарювання, — грози. Гірські хребти помітно активізують грозову діяльність, оскільки сприяють виникненню потужних

висхідних потоків повітря і загостренню холодних фронтів. Якщо в передгір'ях Карпат і в Закарпатті число днів з грозою коливається в межах 35 – 40, то у високогірних районах їх число збільшується до 45 [170, с. 101]. Найчастіше грози утворюються на навітряних схилах, а в долинах і гірських котловинах, оточених хребтами, їхня діяльність послаблюється.

Найбільше число днів з грозою припадає на літо. По всій території вони частіше проходять у червні, а у високогір'ї — в липні.

В Карпатах грози можуть бути затяжними. Середня тривалість однієї грози становить 3 – 5 годин, але максимальна може сягнути і 40. Наприклад, у Селятині 11 – 12 чарвня 1948 року гроза тривала 37 годин [170, с. 102].

Найчастіше грози виникають після обіду і до ночі затухають. Літні грози в 80 – 90 % випадків супроводжуються зливами і градом, а навесні і восени 40 – 50 % з них буває без опадів.

Удар літньої грозової стихії в горах найважче перенести пастухам, які в цей час мандрують з худобою по полонинах. Хрестити на місці загибелі горян від удару блискавки можна побачити на багатьох високих полонинах. Цей вид стихійного явища здавна вважається у гуцулів найнебезпечнішим. Підтвердженням цього є гуцульський календар, в якому зазначено майже півтора десятка «громових сет». Останніх навіть більше, ніж свят «маржинових». Щоб відвернути грозову стихію гуцули не працювали у ті дні, які вважались громовими святами.

Щодо комфортності метеоумов територія Гуцульщини неоднорідна. Жодна з її частин немає цілком сприятливого клімату. Можна відзначити лише менш або більш сприятливі місця. До більш сприятливих для життя і господарювання належать кліматичні умови низькогірних ландшафтів та міжгірських улоговин.

У закритих хребтами гірських котловинах — Ясінянській, Жаб'євській, Ворохтянській та ін. через меншу хмарність влітку поверхня місцевості добре прогрівається (в Ясіні до 30°C) і менше зволожується, ніж сусідні хребти і масиви (850 – 880 мм). Рахівська

котловина, закрита з усіх напрямків, окрім південно-західного, взимку зігрівається теплими повітряними масами з Середньодунайської низовини, які зумовлюють відлиги і фєнові явища, а в теплу пору року ці ж повітряні маси, перевалюючи через гірські масиви, які оточують котловину, залишають на них свою вологу. У Рахові щорічно випадає 1122 мм опадів, що на 300 мм більше, ніж у Ясінянській котловині та котловинах північного макросхилу [144, с. 72 – 73].

На північно-східному макросхилі у ландшафтах низькогір'я клімат, що формується під впливом північно-західних повітряних мас, є більш прохолодним але із стабільнішими погодними умовами. Проте взимку (грудень – січень) та ранньою весною при відповідних синоптичних ситуаціях у Ворохта-Путильському низькогір'ї можливі сильні (до 20 м/с) і навіть ураганні вітри, які спричиняють вітроломи і завдають шкоди господарству.

До найменш комфортних, з огляду на кліматичні умови, місцевостей Гуцульщини належать високе середньогір'я та високогір'я, які відзначаються тривалішим холодним періодом і частішими несприятливими метеоявищами — сильними вітрами, частими туманами, грозами.

Поверхневі води, які є дзеркалом кліматичних властивостей території, мають на Гуцульщині найгустішу в Україні сітку. Недарма гуцули, характеризуючи свій край, кажуть, що вони живуть там, де закінчується хліб і починається вода.

Згідно з гідрологічним районуванням Українських Карпат крайній захід Гуцульщини лежить у Тисо-Латорицькій області *значної водності*, а решта території — в Центральнo-Карпатській області *високої водності* [37].

Через це насиченість її території річками — найвища в Україні. В басейні Білого Черемошу, де річкова сітка найгустіша, цей показник сягає 2,5 км/км², тобто в середньому через кожних 400 м протікає мала річка, струмок чи потічок [244, с. 27 – 37].

Гуцульські річки переважно дуже малі і малі. До малих (довжина русла 26 – 100 км) у басейні Пруту належать Черемош (80 км) та його притоки: Чорний Черемош (87 км) і

Білий Черемош (51 км), Путила (42 км); притока Пруту — Пістинька (56 км). В басейні Тиси малими річками є її притоки: Чорна Тиса (49 км), Біла Тиса (26 км), Косівська (41 км), Шопурка (28 км). Бистриця Надвірнянська, яка належить до басейну Дністра, також є малою річкою (94 км). На території Гуцульщини формуються верхів'я і середніх за величиною рік — Тиси і Пруту.

Річки Гуцульщини мають типово гірський характер: вузькі долини (ширина від 50 м до 3 км), глибокий вріз (глибина долини Чорної Тиси — 600 м, Черемошу — 500 м), вузьку заплаву (75 – 300 м), вузькі русла (1 – 10 м), численні пороги і водоспади [170, с. 18].

Через значний похил (від 3 м/км на Черемоші до 28 м/км на Косівській [244] річки Гуцульщини доволі швидкі: середня швидкість течії Пруту на ділянці Ворохта – Яремче — 0,55 – 0,43 м/с, а максимальна — 0,92 – 1,28 м/с. Білий і Чорний Черемош мають ще більшу швидкість течій: на гідропосту в Яблуниці середня швидкість течії Білого Черемошу становить 0,85 м/с, а максимальна — 1,26 м/с. На Чорному Черемоші у Верховині середня швидкість течії — 0,88 м/с, а максимальна — 1,44 м/с. Тиса на рівні Рахова несе свої води із середньою швидкістю 0,95 м/с, а максимальною — 1,19 м/с. Найшвидшу течію серед гуцульських річок має Бистриця Надвірнянська, цілком оправдовуючи свою назву: її середня швидкість перед виходом на рівнину (гідропост у Пасічній) — 0,88 м/с, а максимальна — 1,72 м/с [31, с. 43 – 46].

Зважаючи на значну густоту річкової сітки, високе зволоження і гірський рельєф Гуцульщина належить до одного з найбільш повененебезпечних районів України та Європи [244, с. 21].

Про частоту повторень і масштаби повеней на гуцульських річках, які відбувались до 40-х років ХХ століття (часу запровадження на них систематичних гідрометричних спостережень), можна судити зі спогадів та епізодичних спостережень, які велись на середніх карпатських річках з середини ХІХ століття.

Так, протягом ХХ століття регіональних (які охоплюють увесь макросхил па-

водків на північно-східному макросхилі (Галицька і Буковинська Гуцульщина) було сім — у 1911, 1927, 1941, 1955, 1969, 1980 роках. Усі вони відбулись в теплу пору року — влітку.

На південно-західному макросхилі регіональні катастрофічні паводки відбувались в холодну (осінь – весна) пору року: у 1926, 1947, 1957, 1970, 1998 роках — всього п'ять. Щодо локальних (охоплюють басейни окремих річок) катастрофічних паводків, то вони відбуваються на Гуцульщині через кожні 2 – 3 роки або й щорічно [127, с. 51].

Локальні паводки на гірських річках здебільшого формуються дуже швидко — ще під час дощу. Швидкість підйому рівня сягає 0,5 – 0,9 м за годину, а загальний підйом — 5 м і більше [31, с. 38]. Так, 24 серпня 1998 року на р.Путила через сильну зливу у басейні її притоки Фошки за 2 години сформувався і пройшов паводок висотою до 4 м, який затопив центральну частину смт Путили [141].

Швидкість течії води під час паводка сягає 3 – 8 м/с (для порівняння: на рівнинних річках 1 – 3 м/с) [170, с. 122]. Через це, руйнівна дія раптового паводка на гірській річці досить значна. Наприклад, паводок у верхів'ях Черемошу в червні 1999 року за короткий час зруйнував 5 мостів, 7 км дороги, завдав великої шкоди селянам Грамотного і Гриняви, а п'ятеро верховинців втопилося у його бурхливих водах [56].

У липні 2002 року через інтенсивну зливу, яка тривала трохи більше години, рівень води у гірських річках басейну Чорного Черемошу піднявся на 3 – 4 метри, а в Дідушковій річці — на 5 метрів. У селах Голови, Чорна річка, Замагора, Красноїлля раптовий вал води упереміж з камінням, вирваними деревами, рухаючись з великою швидкістю усе змітав на своєму шляху: зруйнував 6 залізобетонних мостів та 11 пішохідних кладок, розмив 25 км автодоріг, підтопив десятки житлових будинків гуцулів, знищив урожай на присадибних ділянках. Про силу валу води можна судити з того факту, що стихія забрала три гаражі разом з легковими автомобілями [57].

Гідрометеорологічний вплив у вигляді злив і зяжених дощів на складені флішем гуцульські гори проявляється у ще одному характерному для краю руйнівному природному явищі — селях. Головними районами розвитку селів є Полонинсько-Чорногірська і Скибова зони. В останній, яка густіше заселена, селі найчастіше формуються на Бистриці Надвірнянській (с.Зелене), Пруті (між селами Татарів і Дора), Чорному Черемоші (до с. Розтоки) [249, с. 74].

Отже, гідроекологічні умови вузьких долин гуцульських річок доволі небезпечні для поселення. На відміну від теперішніх гуцулів, які воліють селитись у долинах, поближче до доріг, їхні предки враховували досвід життя і вибирали для осель місця на підвищенні, куди не сягали руйнівні паводкові води.

Ґрунти Гуцульщини формуються в умовах значної літологічної диференціації ґрунтовірних порід, рельєфу і гідрокліматичних властивостей цієї території.

Як і скрізь в Українських Карпатах, ґрунтоутворення в гуцульських горах відбувається за двома типами: буроземному і підзолистому.

Для більш поширеного буроземного типу властиве утворення водонерозчинних сполук заліза, які надають гірським ґрунтам бурого забарвлення. Гірсько-лісові бурі ґрунти мають тут багато типів і родів, які відрізняються хімічними властивостями. Провідна роль належить буроземам кислим. Підвищення їхньої кислотності зі збільшенням абсолютної висоти місцевості, пов'язане із зростанням вологості і пониженням температур, що разом менше сприяє розкладу органічних речовин (рН змінюється від 4,1 до 5,2) [230, с. 45].

Буроземи здебільшого мають невелику потужність: 30 – 40 см, інколи трохи більшу. Нижче розміщений шар із щебеню та каміння. За механічним складом вони легко - та середньосуглинисті, щебнисті, вміст гумусу у верхніх горизонтах 2,4 – 9 %. Ці ґрунти досить погано забезпечені фосфором, азотом та іншими поживними речовинами і мають низьку потенційну родючість при розорюванні, але сприятливі для проростання лісу високого бонітету.

Гірсько-лісові підзолисті ґрунти формуються в умовах інтенсивного промивного режиму, який спостерігається на крупнокам'янистому елювії-делювії пісковиків і конгломератів, морені, на розсипах кварцитів. Через це вони найбільш поширені на пісковиках ямненської світи (в Горганах), чорногірської і топільчанської світ (в Чорногорі і горах Гриняви), моренних відкладах, на відрогах Марамороського кристалічного масиву, особливо в районі Чивчин. За ступенем родючості ці ґрунти належать до оліготрофних (бідних на поживні речовини) і можуть використовуватись під сінокоси і пасовища.

Під трав'янистою рослинністю субальпійського високогір'я в умовах холодного клімату сформувались буроземні гірсько-лучні ґрунти, які мають малопотужний профіль, значну скелетність. Торфово-дерновий горизонт у профілі цих ґрунтів сягає глибини 10 см, а вміст гумусу становить понад 9 %. На цих ґрунтах можливе проростання гірсько-лучної рослинності, яку використовують як природні пасовища.

Ґрунти долин гірських річок — дерново-підзолисті глееві (долини Бистриці, Пруту, верхів'я Тиси), дерново-глееві глибокі (долина нижнього Черемошу) сформувались на алювіальних відкладах різного петрографічного і механічного складу (галька різних розмірів, піски і супіски). Неглибоке залягання ґрунтових вод спричиняє оглеєння нижніх горизонтів цих ґрунтів. Оглеєні ґрунти малогумусні (вміст перегною у верхньому шарі — 1,8 – 2,8 %), мають високу кислотність, не структуровані, що несприятливо позначається на їхньому водно-повітряному режимі. Для вирощування городини ці ґрунти потребують, окрім гончарного дренажу, частого розпушування і внесення мінеральних добрив [139, с. 54].

Невисока родючість ґрунтів Гуцульщини, в поєднанні з гірським рельєфом і малосприятливими гідрокліматичними умовами, не сприяла землеробському освоєнню цієї частини Українських Карпат.

Рослинний покрив, тваринний світ. Орографічно-кліматичні умови Гуцульщини сприятливі для зростання лісу, який за винятком високогір'я покривав у минулому

всю її територію. Ліси, які застали перші поселенці цього краю в XV – XVII століттях цілком відрізнялись від теперішніх за видовим складом. До промислової експлуатації гуцульські ліси були мішаними: хвойні породи — ялина європейська, ялиця, сосна кедрова, тис ягідний — у корінних деревостанах росли разом з листяними породами — буком, явором, дубом.

Північно-східний макросхил (Галицька і Буковинська частини краю) до 1790 – 1830 років покривали корінні деревостани бука, дуба й ялиці. В Закарпатській частині (басейн Білої Тиси) до початку XIX століття росли буково-ялицеві ліси, які вже в середині XIX століття замінили смерекові [289].

Звичайним хвойним деревом гуцульського лісу на початку середньовіччя був тис ягідний, який має неперевершену за міцністю деревину, що дала можливість цьому виду існувати з середини мезозойської ери (понад 200 мільйонів років), вистоявши всі геологічні і кліматичні катаклізми.

Про поширення тиса в краї свідчать топоніми. Окрім гуцульських річок Біла і Чорна Тиса, назву цього знаменитого дерева колись мало і село Розтоки на Черемоші, яке називалось Тисова Рівня.

Ґуцули з гілок і трісок тису вистругували цвяхи, якими збивали дошки і закріплювали на дахах покрівельну дражку. З тису робили найцінніші меблі, чепіги, лопати, фундаменти мостів, греблі та ін. [176, с. 50]. Тисовою деревиною Ґуцули сплачували данину феодалам і австро-угорському урядові, через що тисові ліси на Гуцульщині були повністю винищені ще до XX століття. Зараз поодинокі екземпляри цього реліктового дерева збереглись у резерваті Тисовий Ґрунь Карпатського заповідника, у Кузіївському масиві та в прилеглому до Гуцульщини Княздівському тисовому заповіднику (площа 70 га).

Природна збалансованість порід дерев у гуцульських пралісах, яка надавала їм стійкості перед частими сильними вітрами, сприяла такій же ж видовій гармонії тваринного світу.

Перших стихійних поселенців Гуцульщини чекали важкопрохідні праліси, повні ди-

ких звірів. На полонинах випасались олені і дикі козулі (серни), в букових лісах було багато диких кабанів, які харчувались жолудями. У великій кількості водились вовки, рисі, лісові куниці, а також бурі ведмеді. Гірські річки були повні риби, зокрема, форелі, яку гуцули називають «пстругами». Над річками жили видри, бобри [171].

Мисливство і рибальство, збиральництво в лісах — це основа життєзабезпечення перших поселенців Гуцульщини (особливо тих, які переховувались в горах) і суттєве доповнення гуцульського харчового раціону до першої третини XX століття.

Упродовж XIX і перших 60-ти років XX століття на більшій частині залісненої території Гуцульщини створено монокультурні смерекові ліси. На значних просторах, особливо в низькогір'ях, лісовий покрив замінений вторинними луками. Через антропогенне втручання в лісові та гірськолущні екосистеми значно збіднено видовий і, особливо, кількісний склад тваринного світу.

Рослинні пояси Гуцульщини мають вертикальний характер, а границі між ними залежать від експозиції схилів.

У низькому гірському лісовому поясі (від 500 до 900 – 1000 м н.р.м. на північно-східному макросхилі (Галицька і Буковинська Гуцульщина), і до 1030 м н.р.м. на південно-західному макросхилі (Закарпатська Гуцульщина) поширені переважно букові й ялиново-смереково-букові ліси. Підлісок бучин рідкий і складається з малини, вовчого лика, смородини альпійської та ін. видів.

У верхньому лісовому поясі (до 1500 м н.р.м.) поширені темнохвойні ліси. З них найбільшу частку займають ялинові (смерекові). На межі із зоною букових лісів до ялини долучаються ялиця, явір. В темнохвойних лісах зрідка трапляються кедрова сосна, тис ягідний та ін. Підлісок і трав'яний покрив у цих лісах розвинутий слабко. Серед гірських лісів бувають ділянки вторинних різнотравних луків.

Типовими представниками тваринного світу в лісовому поясі є альпійський тритон, живородна ящірка, глухар, рябчик, чорний дятел, бурий ведмідь, рись, карпатський олень, європейська козуля, карпатська біл-

ка та інші (всього в лісах нараховують 8 видів земноводних, 5 плазунів, 72 птахів і 45 ссавців).

Субальпійський пояс охоплює гребені гірських хребтів висотою понад 1400 – 1500 м н.р.м., покритих гірськососновим і зелено-вільховим криволіссям, білоусником і мохово-лишайниковими пустошами з чорницею, брусницею та ін. В результаті нераціонального полонинського господарювання природна верхня межа лісу понижена на 200 – 300 метрів і на початку XXI століття збереглась у своєму первісному виді тільки у кількох недоступних випасу місцях, зокрема, у Чорногорі. У переважній більшості гірських масивів верхня межа лісу тепер проходить на висотах 1100 – 1200 м н.р.м [178].

Вище субальпійського поясу поширені альпійські луки (полонини) з формаціями костриці лежачої, ситника трироздільного, осок зігнутої і вічнозеленої, брусниці, зрідка заростями рододендрону. На схилах Чорногори, Свидовця, Чивчин ще трапляються ендемічні та рідкісні види рослин. Субальпійська та альпійська рослинність у багатьох місцях замінена вторинними пустищними луками, на яких панує біловус стиснутий і щавель кінський.

Субальпійські луки — основа традиційного пасовищного тваринництва гуцулів. Найбільша кількість природних полонин — майже три сотні загальною площею 200 км², припадає на Галицьку Гуцульщину [256, с. 126]. В гірському масиві Чорногора сприятливі для випасання луки знаходяться на висоті 1200 – 1600 м (площа 60 км²), в Чивчинах — на висоті 1500 – 1600 м (площа понад 40 км²), в Гринявських (Лудованських) горах — на висоті 1100 – 1700 м (приблизна площа — 50 км²), на Скупові, Кринті, Костриці, Кукулі — на висоті 1400 – 1500 м.

В Покутських Карпатах полонин небагато. Вони штучного походження і через наближеність до поселень перетворені на сінокоси.

Закарпатська Гуцульщина має природні полонини на схилах Свидовця і Чорногори, Братківської (1788 м н.р.м.) і Чорної Клеви (1719 м н.р.м.) — всього понад 90 полонин загальною площею 195 км² [110].

На території Буковинської Гуцульщини майже всі полонини являють собою вторинні луки. Природні полонини є лише у смужі гір Яровиця – Томнатик, Лучини. Загальна площа полонин у цій частині краю становить понад 170 км² [256, с. 130].

Фауна субальпійського криволісся і полонин наближається до лісової, але відзначається значно меншою видовою різноманітністю.

Незважаючи на втрату багатства флори і фауни за час антропогенного освоєння Гуцульщини, цей регіон має доволі високий рівень біорізноманіття і є важливою складовою традиційних ландшафтів Карпат, які занесені Всесвітнім Фондом Природи до реєстру «Global 200», як одна з двохсот найвищих значніших на сьогодні природних територій планети. Життєва важливість для України і Європи природного різноманіття Гуцульщини, як складової Східних Карпат, загалом пов'язана із порівняно великою площею гуцульських пралісів, поширенням ендемічних видів рослин, збереженням життєздатних популяцій найбільших хижих європейських ссавців (бурого ведмеда, вовка, рисі) [271]. В Карпатах і, зокрема, на Гуцульщині, яка має усі висотні пояси цієї гірської країни, зберігається половина генофонду рослин і тварин України [44].

У краї знаходяться найбільші і найцікавіші заповідні екосистеми Українських Карпат і Карпат загалом. Серед них — чотири заповідних масиви, які входять до складу *Карпатського біосферного заповідника*, включеного в 1993 році до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. А це означає, що Чорногірський, Свидовецький, Мараморський, Кузійський масиви цього заповідника, що знаходяться на території Гуцульщини, мають екосистеми, які віднесені до найцінніших на планеті [41].

Чорногірський заповідний масив займає південний схил Чорногірського хребта в межах 950 – 2061 м над рівнем моря. Він покритий найбільшими в Карпатах унікальними еталонними буковими (урочище Рогнеска) і мішаними смерековими пралісами (урочище Білий Потік та інші). В них трапляються поодинокі дерева смереки й ялиці

у віці 300 – 400 років заввишки понад 50 м і в діаметрі до 1,5 м. Ці праліси через важкодоступність місцевості ніколи не піддавались суцільним вирубкам. В них водяться олені, ведмеді, дикі коти, кабани, рідкісні крупні лісові птахи — глухар, пугач. На південно-західному макросхилі Чорногори під полониною Рогнеска знаходиться найбільший у Карпатах осередок чистих яворових лісів.

Багатий флористичний склад мають гірські луки Чорногірського заповідника. Значну частину полонинних угідь займають чагарники (чорничники, брусничники), зарості сланкої гірської сосни, рідкісні види рослин, які здавна займають чільне місце у лікарській практиці гуцулів — тирлич жовтий, родіола рожева, валер'яна лікарська тощо. Всього на території цього заповідного масиву зростає близько 50 карпатських ендеміків, а також карпато-балканські, карпато-судетські і рідкісні види [277].

Свидовецький заповідний масив з вершинами Близниці (максимальна висота — 1880 м н.р.м.) охоплює найвищу частину другого після Чорногори потужного хребта гуцульських гір. Тут також зосереджені значні масиви оригінальних пралісів, які відзначаються великою різноманітністю флори і фауни. Серед рідкісних рослин Свидовця — квітка-символ Гуцульщини — знаменитий едельвейс (білотка альпійська).

На південних відрогах Свидовецького хребта розміщений *Кузійський заповідний масив* з найвищими вершинами Темпа (Кимпа) (1089 м н.р.м.) і Полянський (1094 м н.р.м.). На першій з них, на виходах юрських мармуроподібних вапняків, знаходиться найвище в Україні місцезростання дуба звичайного та скельного. В урочищі Кузій збереглися осередки реліктової рослини — тиса ягідного.

Неповторним природним об'єктом Гуцульщини є Мараморський кристалічний масив, складений твердими породами — гнейсами, слюдяними і кварцовими сланцями тощо. Унікальність рельєфу одного з найцінніших районів Українських Карпат, зумовленого геологічною будовою, доповнюють оригінальні біогеографічні ознаки. На скелястих

схилах Попа Івана Марамороського (1937 м н.р.м.) та інших вершин Гуцульських Альп, збереглися рештки унікальних пралісів, рідкісна флора та фауна [277].

Крайня північно-східна частина Мараморосько-Чивчинського масиву — «Чорний діл», яка належить Буковинській Гуцульщині, має статус державного ландшафтного заказника. Тут зростає майже 50 видів флори, десять з яких занесені до Червоної книги України. Заказник «Чорний діл» (площа 263 га) є одним з рідкісних ареалів зростання білотки альпійської.

Гори Марамороша – Чивчин, як давнє ядро Карпатської гірської системи з унікальними природними комплексами, незабаром матимуть статус міждержавного румунсько-українського біосферного заповідника «Гуцульські Альпи». Його проект розробляється Європейським Союзом відповідно до програми ФАРЕ – КРЕДО/ ТАСІС [274].

Ландшафтно-екологічна, ботаніко-географічна та рекреаційна цінність північно-східного мегасхилу гір, заселеного гуцулами, сприяла утворенню тут першого в Україні Карпатського національного природного парку (1980 рік) площею 50,3 тис. га. Основна мета створення КНПП — збереження унікальних для Центральної Європи природних ландшафтів, які відзначаються багатим генотифом.

Найнедоступніша високогірна кам'яниста частина Довбушанських Горган (найвища вершина масиву — гора Довбушанка, 1754 м н.р.м.) з 1996 року оголошена природним заповідником «Горгани» (площа 5344, 2 га). Ландшафтна своєрідність цієї частини Гуцульщини зумовлена кам'янистими розсипами, утвореними ямненськими пісковиками, майже незайманим рослинним покривом — ялицевими і смерековими пралісами, криволіссям сосни гірської, ендемічними і реліктовими видами судинних рослин, багатим тваринним світом [232].

Унікальні природні комплекси Покутських Карпат увійшли до створеного у 2002 році на площі 30 тис. га національного природного парку «Гуцульщина». На теренах парку закладається гуцульське село-музей під відкритим небом [223].

Загалом площа природоохоронних об'єктів різних форм заповідності на початку ХХІ століття становила на Гуцульщині майже 110 тис. га, або 21 % її території. З них територія заповідників, яка вилучена з рекреаційно-господарського використання, займала майже 40 тис. га (8 % площі краю), що є найвищим показником серед регіонів України та Європи.

Ландшафтне і біологічне різноманіття найвищої частини Українських Карпат, яку заселили гуцули, належить до сприятливих чинників освоєння цього краю. Нині, коли гуцульські гори виявились найменш зміненими людською діяльністю, вони залишаються осередками екологічного балансу для значної прилеглої території України та центрально-європейських країн. Через це гуцулам необхідно коректувати види своєї діяльності, яка б забезпечила збереження природи їхнього унікального краю. З іншого боку, згідно з міжнародною Конвенцією про охорону біологічного різноманіття держава, відповідно до національного законодавства, має забезпечити гуцулам, як корінній спільноті, котра зберігає традиційний спосіб життя, що має значення для сталого використання біологічного різноманіття, повагу і підтримку їхньої життєдіяльності [253, с. 246].

До природних чинників, які споконвіків ускладнювали освоєння території Гуцульщини і з врахуванням яких складалась культура життєзабезпечення гуцулів, належать:

- розчленований рельєф: амплітуда гіпсометричних рівнів поселення і господарювання гуцулів сягає 1200 м. На її подолання використовується переважно особиста енергія, енергія в'ючних тварин, рідше техніка;
- високий руйнівний ефект гідро-геоморфологічних процесів, пов'язаних з пересічним рельєфом, особливостями геологічної будови і значною кількістю опадів, які потребують значних матеріальних затрат для прокладання й експлуатації комунікацій, ліквідації наслідків частих стихій, а при низькому рівні економіки є головною причиною територіальної ізоляції горян;

• нестабільність погодних умов, через які теж потрібні додаткові, порівняно з рівнинними територіями, затрати для досягнення прибутку первинних галузей господарювання (обмежуються види культивованих культур, ускладнюється заготівля кормів і вирощування адаптованих видів сільськогосподарських культур).

2.3.2. Історико-культурна специфіка

Особливості гуцульського середовища надзвичайно сприятливі у плані етнотворення, адже у цій частині Карпат відбувалась взаємодія різних етносів, або, за висловом історика М. Костомарова, — «взаємне тертя народів», які брали участь у їхній колонізації. Гуцульський феномен багато в чому визначений географічним положенням на «кордоні культур».

Заселення Гуцульщини, на думку істориків, — багатовіковий процес, у якому були задіяні різні етноси, одні з яких проживали на цих землях тривалий час, інші переходили в епоху великого переселення. Як і всяка гірська система, Карпати давали впродовж віків прихисток багатьом народам, але їхня менша за масштабом і доступніша за орографічними рисами (порівняно з Альпами чи Кавказом) природа, сприяла частішим змінам місцевої етнічної картини.

Археологічні дані про сліди людської діяльності на теренах сучасної Гуцульщини датуються кінцем II тисячоліття до н.е. Львівські археологи Л. Крушельницька і М. Бандрівський розкопали у 1994 році на території Космача (присілок Медвежий) досі невідомий науці солевирибний осередок, який на півтисячі літ древніший за відомі у Європі соляні штольні місцевості Гальштатт (Австрія). Видобуток солі на північних схилах Карпат і транспортування її одним із трьох транскарпатських шляхів, який проходив через Гуцульщину (Яблуницький перевал) у Трансильванію та Середньодунайську низовину, де «північні фракійці» використовували, як гадають історики, гуцульську сіль у виробництві металевих і бронзових виробів, свідчить про присутність людини та взаєм-

ний обмін культур у гуцульських горах ще в епоху пізньої бронзи [149].

Однак археологам ще не вдалось знайти підтверджень проживання в гуцульських горах у ті часи постійного населення.

В історичному зрізі основне етнокультурне тло, на якому сформувалась гуцульська самобутність, було слов'янським. Незважаючи на відсутність остаточної теорії щодо прабатьківщини слов'ян, в сучасній історичній науці, особливо з огляду на нові концепції індоевропейської прабатьківщини в регіоні Дунаю, чимало дослідників вважають достатньо доведеною гіпотезу про Карпато-Дунайську початкову батьківщину слов'ян. У Руському літописі згадано про осілість слов'ян вздовж Дунаю тричі. Висновки багатьох російських, польських, німецьких істориків (серед них таких відомих, як С. Соловійов, М. Погодін, В. Ключевський, В. Кобичев,), славістів (Л. Нідерле, П. Шафарик, О. Трубаčov) та накопичений останнім часом великий археологічний матеріал, дають підстави локалізувати індоевропейців і протослов'ян на Дунаї. Зокрема до ареалу слов'янської культури відносять територію середньодунайського регіону Паннонія аж до Потисся і Карпат [111, с. 67].

На користь саме слов'янського заселення цього регіону свідчать і численні ідентичні топоніми, які збереглись дотепер на території Угорщини, Румунії і в Українських Карпатах. Наприклад, назви рік: Красна, Бистра, Суха, Сучава, Молдава, Путна, Яблониця; гір: Свічеві, Студені, Родна і т.д.; населених пунктів: Пригор, Білобрежка (на Гуцульщині вона трансформувалась у Білоберізку), Потік, Козла і т.д.. Характерні для архаїчних слов'янських словосполучень декілька приголосних — брда, вра, гвда, вкра, скра, попрад, гор, хорб, грб, хрб трапляються і в багатьох карпатських топонімах [111, с. 60].

Лінгвістичні розвідки О.М.Трубачова щодо мовного розвитку слов'янських етносів доводять давнє проживання слов'ян у регіоні середнього Дунаю і в області Карпат, та дальшого їхнього розселення з цього регіону. Це засвідчує наявність у різних слов'янських народів карпатських назв

типу плонина – полонина – плоніна, архаїчного слова «бидро – бедро» у розумінні гора, гребінь, та й топонім «Карпати» має архаїчну слов'янську основу — карб – карп (горб). Основною топонімікою в Карпатах, на той час, коли сюди вже прийшли угри, були назви узгір'їв «Карпач», «Хиртоп». Від топоніма Карпат, на думку лінгвіста В.П. Кобицева, походять такі слова, як хорват, хрват, храбр, що означає «горянин».

Про зв'язок давніх слов'ян з горами (не тільки Карпатськими, але і Балканськими) засвідчують спогади давніх хроністів – Прокопія Кесарійського, Маврикія Стратега, котрі зазначали, що добрі воїни слов'яни люблять воювати в гористих і важкопрохідних місцях, уникаючи рівнин. За припущенням українського історика В. Ідзьо, на час римського завоювання Подунав'я, слов'яни вже давно проживали у регіоні Карпат, Прикарпаття, Подністров'я і Побужжя, де римські історики у I ст. н. е. знали їх як автохтонний етнос під назвою венеди. Румунський дослідник М. Макрі вважає, що до приходу римлян у I ст. н. е. в Дакію, слов'яни були досить численними у цій, пізніше римській, провінції і, пішовши звідси на північ та схід, залишили після себе топонімічні та гідронімічні назви [111, с. 62].

Даки-тракійці, котрих римляни витіснили з Тракії (гористий південь сучасної Болгарії), через що їх ще називають тракійцями (фракійцями), у першій половині I ст. н. е. утворили могутню державу, яка на півдні спиралась на Балканські гори, на півночі простягалась до Дністра, на сході — до Бога (Південного Бугу), а на заході до Дунаю в Паннонії [99, с. 13]. Романізовані даки, як відомо, були етнічним прототипом румунського народу і мали культурні зв'язки з гуцульськими пращурами. В гуцульському лексиконі збереглись латиномовні терміни, з яких найпоширеніший — назва воїна «легінь» (від лат. «legionaire»), і улюблена фраза: «Ej ware, leginju!» («Будь обережним, легіню!»).

У II столітті на північ від римської Дакії, згідно з географією Птолемея, мешкали бастарни, певкіни і войовничі карпи. Про державу карпів, яка існувала з II по V століт-

тя, згадують античні джерела, а через два століття (з VI – VII ст.), відповідно до свідчень Костянтина Багрянородного, тут концентрувалась Велика, чи Біла Хорватія, в якій об'єднувались численні слов'янські племена [131, с. 139 – 140]. До цього утворення, на думку російського історика І. Забеліна, входили, окрім хорватів, карпи, певкіни, бастарни, а, зважаючи на описане Птолемеєм їхнє географічне розміщення, бастарнів можна ототожнювати з буковинцями, *хорватів з гуцулами*, певкінів з бойками, лемками [111, с. 61].

Для розуміння багатьох архаїзмів, які властиві культурі карпатського населення, важливо врахувати не лише сам факт формування слов'ян ще до початку нашої ери на просторі між Дунаєм, Адріатичним морем і Карпатами, але й сусідство праслов'ян з іллірійцями, фракійцями, кельтами, яке проявилось у мовних спільностях, деяких звичаях, народному мистецтві про що піде мова далі.

Наявність слов'янських, слов'яно-кельтських, слов'яно-фракійських старожитностей у Карпатах і в Дунайському регіоні є свідченням зміни просторової локалізації давніх слов'ян, які під тиском сильніших південних сусідів змушені були заселяти гори і передгір'я, а в більш сприятливі часи знову повертались на південь.

Так, кілька родів білих хорватів у VI столітті перейшли на Балкани (згодом сюди перейшли й інші слов'янські племена, розселившись аж до Адріатичного моря), а в X столітті тут уже було 14 їхніх адміністративно-територіальних утворень, одне з яких носило назву «Гуцик» — тобто місцевість, населена родом гуців. Про це згадує візантійський хроніст Костянтин Багрянородний. Оскільки частина хорватів залишилась на своїй батьківщині в Карпатах, то дехто з істориків припускає, що тут була територія зі спорідненою назвою, яка мала корінь «гуц» [203].

Наявність етноніма «гуцули» уже в XIII столітті (тобто раніше на п'ять століть від його відомої на сьогодні письмової згадки), на думку буковинського філолога К.Ф. Герман, може підтверджувати згадка назви гір Гацалі в монгольському літописі Юань-Чאו-

бі-ші, в якому йде мова про перехід полчищ Батия через Карпати [46]. Хронологічно ця згадка збігається з повідомленням анонімно-го історика угорського короля Бели про те, що під час переходу угрів через Карпати їхніми провідниками були руські воїни і жителі сіл цього краю [177, с. 89].

Отже, ще в період Київської Русі в гуцульських горах, через які проходили транзитні шляхи на Закарпаття, в Угорщину і Семиграддя, існували укріплення та поселення.

Використання слов'янами Карпат, як природної фортеці, в якій вони переживали нашість сильніших племен, повторилось уже в часи Київської Русі, але на відміну від праслав'ян, яких з півдня витіснили у гори кельти, а потім римляни, руські племена відступали в гори під натиском зі сходу монголо-татар. Таким чином, Карпати загалом є природним схоронком слов'янської культури, а Українські Карпати, зокрема, — ландшафтно-етнічним притулком української нації, в якому збереглись риси нашої прадавньої культури [183].

З антропологічної точки зору українське карпатське населення — це своєрідний «місток» між українським народом і етнічними групами Центральної та Південної Європи. На думку антрополога Є. Данилової, генетичну своєрідність населення Українських Карпат можна пояснити, по-перше, територіальною близькістю цього регіону з Балканським півостровом і давніми генетичними взаємостосунками з етнічними групами південно-східної Європи, по-друге, — спільним з Балканами напрямком мутагенних процесів, зумовленим схожістю ландшафту і відносною ізоляцією окремих невеликих популяцій у гірській місцевості, що мала місце в минулому [255, с.100].

За підсумками соматологічних (будови тіла), одонтологічних (будови зубів), дерматогліфічних (шкірного рельєфу долонь і підошв) і гематологічних (складу крові) досліджень карпато-українці характеризуються яскраво вираженим європеїдним комплексом морфофізіологічних характеристик (безщонайменшої монголоїдної домішки). Гематологічні дослідження засвідчили близькість карпатських українців до молдаван, болгар,

північно-східних румунів, угорців, словаків [255, с.100].

Давні контакти гуцульських предків або ж навіть дунайсько-балканське походження проявились у конкретних особливостях їхнього фізичного типу: чітко вираженій брахікефалії (округлості голови), вузькому і високому обличчі, найпрямішому серед українців лобі з найслабшим розвитком надбрів'я, найвищому в Україні відсоткові темних очей, дуже темній барві волосся, значному переважанні випуклих носів над вгнутими.

Від «класичного» динарського (балканського) антропологічного типу, до якого належать серби, чорногорці, боснійці, південно-західні румуни та інші балканські народи, гуцулів відрізняє тільки властивий їм дещо нижчий зріст [255, с. 99].

Однак гори в ті часи були рідше заселені, ніж передгір'я, а щодо напрямку поселенського освоєння, то серед істориків переважає погляд про поступове заселення гуцульських гір «знизу вгору», тобто з передгір'їв. Цей процес ставав особливо активним під час спустошливих турецько-татарських набігів, а згодом унаслідок посилення феодального гніту. В результаті стихійного заселення території Гуцульщини виникали поодинокі розкидані садиби, які з часом об'єднувались в сільські громади, письмові згадки про які є значно пізнішими, ніж поява в горах поселенців [147, 260].

Про освоєння полонин Гуцульщини предками східних слов'ян ще у V – VII століттях, на думку істориків, свідчить відповідність замкнутих полонинських скотарських стоїщ слов'янським укріпленням городищам, а гуцульських колиб і стай — ранньослов'янським житловим будівлям [302].

Оскільки предки гуцулів заселяли землю, яка лежала на контакті кількох етносів (українського, угорського, румунського), то паралельно відбувалось освоєння «диких гір» і представниками цих народів. Так, Мараморощину з XIV століття колонізували румунські та українські пастухи, закладаючи по сусідству свої поселення, між якими існували умовні етнічні межі. Територіальне сусідство і господарська спорідненість (по-

лонинське пастушество) сприяли взаємному проникненню етнічних культур цих народів [154, с.29].

Пастуша культура гуцулів етнічно і територіально споріднена з волоською через наявність у цій частині Українських Карпат природних полонин, які здавна викликали зацікавленість кочових скотарів цим ресурсом (у бойківських горах їх значно менше). Разом з тим, з волоською не означає з румунською. Незважаючи на те, що «волоське питання» дискутується істориками доволі давно, під кінець XX століття в цій проблемі окреслилась тенденція до не ототожнювання волохів (валахів) з румунами. Вона виникла серед слов'янських (чеських, російських) вчених як протиположна намаганням румунських істориків довести давність румунського етнічного субстрату у Східних і Західних Карпатах [64, с. 81]. Історики і мовознавці слов'янських карпатських країн розглядають поняття «валах» як синонім поняттю «гірський пастух». Вважається, що традиції скотарів-валахів (влахів) походять від давнього романизованого населення Балканського півострова. Влахи були скотарями, що кочували з отарами овець по гірських пасовищах і це так утвердилось у свідомості народів, які їх оточували, що з часу середньовіччя валахами почали іменувати *слов'ян* Карпато-Балканського регіону, які займалися відгінним скотарством [19].

Відомий чеський спеціаліст з проблем волоської колонізації Д. Кранджалов вважав, що скотарство з'явилося у слов'янській частині Карпат ще до приходу волохів-колоністів. У карпатській притоки Тиси його нібито принесли балканські пастухи і саме звідси відгінне вівчарство поширилось у Західні і Південні Карпати [64, с. 170].

Залишаючи це питання для дальшого вивчення історикам, зауважимо, що, на думку етнографів, пастуша культура гуцулів своїми головними рисами дуже подібна до балканської. Іван Сеньків у монографії «Гуцульська спадщина» (1995) детально проаналізував ці карпато-балканські споріднення, до яких він зараховує: ідентичність святого покровителя карпатських і балканських пастухів, яким є св. Юрій; культ живої ватри; зв'язок з по-

лонинським життям гуцулів опришківського руху, що є аналогом єднання болгарських пастухів з гайдуками (болгарські опришки); ідентичність способу рахування за допомогою карбів на дереві — полонинський раваш; наявність у космогонічних уявленнях гуцулів і балканських пастухів богомільських (апокрифічних) ересей, батьківщиною яких була Болгарія; культ ласиці і, пов'язане з ним, святкування дня св. Уласія — патрона свійських тварин; забави біля покійного; обряд колядування [256, с. 153 – 160].

До цих аналогій необхідно віднести ще й ідентичну породу овець — круторогих цакелів, яких розводили балканські і карпатські вівчарі, і які мають дуже давнє балканське походження [67].

Деякі із цих культурних рис притаманні, за словами І. Сеньківа, й іншим карпатським народам, у т.ч. і румунам, які також успадкували чимало слов'янських рис, властивих карпатському відгінному скотарству.

Отже, культура гуцулів-скотарів є складним переплетенням традицій, господарського лексикону, способу життя і боротьби слов'янських і неслов'янських (фракійських, іллірійських, кельтських) карпато-балканських народів з деяким впливом пізніших сусідніх етносів — румунського й угорського.

2.3.3. Суспільно-політичні та економічні особливості гуцульського простору

Через розміщення гуцульської території на стику кількох етносів цей край неодноразово ставав об'єктом боротьби, а отже, і територіального переділу, в зв'язку з чим його політико-географічне положення змінювалось. Так, з кінця XIV і до середини XV-XVIII століть Гуцульщину поділили між собою Польща, Молдавія і Угорщина, з кінця XVIII століття і до початку XX століття гуцули на якийсь час об'єдналися під владою Австро-Угорщини, а між Першою і Другою Світовими війнами їхня земля знову була розділена, на цей раз Чехословаччиною, Румунією і Польщею.

Тривала приналежність окремих частин Гуцульщини до різних держав позначилась

на матеріально-побутовій культурі, релігійно-конфесійній приналежності, діалекті і навіть ментальності її мешканців, через що в історико-етнографічному плані розрізняють галицьких (прикарпатських) гуцулів, які перебували найдовше у складі Польщі, буковинських гуцулів, серед яких найбільше відчутні румунські впливи, і закарпатських гуцулів, культура яких має сліди угорського, чеського, румунського впливів. Однак ці відмінності не зруйнували генетичної єдності гуцулів і цілісності їхньої культури.

Суспільно-економічні чинники розвитку гуцульського краю, від яких залежав характер системи життєзабезпечення горян, пов'язані передусім з *типами господарювання і формами власності на землю*. В зв'язку з цим можна виділити кілька періодів у господарському розвитку гуцульського краю. Перший — з початку інтенсивного заселення території (XV ст.) до середини XIX століття, якому властиві феодальне і громадське володіння лісами та пасовищами, переважаючий розвиток тваринництва, що відіграло основну роль у життєзабезпеченні гуцулів, а також значна роль мисливства і рибальства, глибоко натуральний характер індивідуального господарювання гуцулів, зародження лісосплавного та лісопереробного промислів. Другий — з 1848 року до Першої світової війни, коли з відміною в Австро-Угорській імперії кріпосного права на Гуцульщині певного розвитку набувають торгово-ринкові (капіталістичні відносини), що проявилось у значному зростанні лісозаготівельної промисловості та появі перших сухопутних комунікацій. У цей час у системі життєзабезпечення гуцулів поряд з тваринництвом важливе місце посідають лісові роботи, домашні ремесла, торгівля і сезонні заробітки. Третій період — між двома світовими війнами — можна виділити через зміни політичних режимів і деяке поглиблення капіталістичного розвитку. Четвертий (40 – 80 роки XX ст.) відзначений знищенням приватної власності і соціалістичним розвитком господарства, характерний тим, що в цей час відбуваються найкардинальніші за всю гуцульську історію зміни у їхній системі життєзабезпечення. П'ятий розпочався з

утворенням незалежної України і в економічному плані відзначається реформуванням господарства на ринкових засадах, а також прилученням гуцулів до глобалізаційних процесів. Коротко зупинимось на основних властивостях цих періодів.

У XV – XVI століттях, коли гуцульська територія уже була поділена Польщею, Молдовою й Угорщиною відбувалось її активне заселення на засадах т. зв. «волоського права», яке сприяло розвитку тваринництва в краї.

Волоське пастуше право сформувалось у XIII – XIV століттях в Угорщині, як звичаєве право, що регулювало стосунки румунських вівчарів з угорськими землевласниками. В наступному столітті ця форма пастушого права, яка передбачала регульоване (через уповноважених «осадників» — «солтисів», «князів») заселення селянами неосвоєних земель, звільняючи їх за це від феодальних повинностей, набула поширення в Молдавії, Мараморощині, Закарпатті, а під кінець століття і в Галичині. У XV – XVII століттях в усій дузі Карпат і навіть чеській Моравії, відбувалось заселення гірської території на волоському праві. Оскільки воно передбачало мінімальний розвиток рільництва, та повне виключення рільничої панщини, то набуло такого поширення, що на волоське право в Українській частині Карпат переходили навіть старі поселення [256, с.68].

Узагальнюючи вплив волоського звичаєвого права на розселення і господарську культуру гуцулів, не можна не зауважити, що це право добре поєдналось з природними особливостями Гуцульщини і тим самим сприяло формуванню її культурної самобутності, незважаючи на культурно-побутову спорідненість з усіма карпатськими українцями. Будучи поширеним серед гірських і передгірських українців майже два століття (до кінця XVIII ст.), цей тип гірського господарювання, що передбачав привілейований пастуший стан, мав природне підґрунтя затриматись і надалі лише на Гуцульщині, де рільнича панщина була недоцільною. Коли в Передкарпатті і навіть у бойківських та лемківських горах у XVIII – XIX століттях вже розорали придатні землі і провадили зем-

леробсько-скотарський спосіб життя, гуцули й надалі залишались пастухами, не змінюючи своєї побутової культури і характеру розселення.

Упродовж XV – XVII століть тваринництво, в якому домінувало вівчарство і свинарство, а також бджільництво, були основою господарства Гуцульщини. Його кормова база (пасовища, сінокоси) розширювалась за рахунок вирубування лісів. Для відгодівлі свиней використовували букові ліси, куди їх виганяли на «жир» (жолуді). Полювання в багатих на дичину пралісах доповнювало основні заняття селян.

В Угорській (Закарпатській) частині Гуцульщини вже з кінця XV століття розпочалася лісозаготівля. Деревну продукцію — дошки, смолу, поташ частково вивозили в Галичину, Угорщину, Словаччину, Трансильванію. В цій частині Гуцульщини дещо раніше, ніж в Галицькій і Буковинській, з'явилося мануфактурне виробництво (XVI – XVII ст.), яке мало феодальний характер. У Кобилецькій Полянці діяла мануфактура ливарного виробництва, в Ясені — лісопильня.

Підугорська (Закарпатська) Гуцульщина в XV – XVI століттях була менш заселеною, порівняно з її північною Польською частиною, тому надаючи пільги (звільнення на шість років від усяких податків), мадярський уряд сприяв міграції гуцулів з цього району на Закарпаття. Галицька колонізація, особливо після затвердження церковної унії 1596 року, яку прохолодно сприйняли православні галичани, охопила широкі простори від верхів'я Тиси до Попраду [236, с. 315].

Характерно, що гуцули з-над Черемошу і Пруту селились у гірській місцевості — Богдані, Ясені, Рахові. В XIV – XVI століттях галицькі гуцули заселили Вишівську долину в Мараморощині. Тоді виникли поселення Рускова, Поляни, Репедя, Бистра. Таким чином, всі гуцули мають здебільшого галицьке коріння, пам'ять про яке зберігають дотепер [154, с. 26].

Через відсутність у краї товарного виробництва, в той час (XVI – XVII ст.), коли на крайньому заході Європи через стрімкий роз-

виток легкої промисловості англійські селяни почали забувати, що таке народний одяг, гуцули серед своїх, ще не вирубаних пралісів, вели цілком натуральне господарство, в якому все необхідне вироблялось власними руками. До того ж, умови суспільно-політичної залежності не тільки не сприяли економічному розвитку краю, але й диктували його мешканцям особисту залежність. Феодали визначали навіть форму одягу для селян. Так, у 1606 році власті Мараморського комітату, до якого входив і теперішній Рахівський район, видали розпорядження про штрафування селян, які б насмілились носити одяг з дорогих фабричних тканин і взувати чоботи замість постолів [236, с. 317]. Отже, суспільні умови опосередковано (відсутність товарного виробництва) і безпосередньо (антидемократичні закони) сприяли збереженню етнографічних ознак місцевого населення.

В XVI – XVII століттях Гуцульщина не мала ввозних доріг. На полонини, до осель, на ярмарки вели стежки вздовж річкових русел і гірські плаї (шляхи) по яких можна було пересуватись пішки, або верхи на коні. Торгівля мала тваринницький напрям. Великі регулярні ярмарки з продажу худоби відбувались у великих поселеннях Мараморощини — Сігеті, Великому Бичкові, Рахові, куди вели на продаж худобу і галицькі гуцули. З початком розвитку торгівлі, у XVII столітті з Польщі на Гуцульщину переселяються євреї, які відразу «прибирають» її до своїх рук. Починає рости «ракова пухлина» жидівського лихварства і корчмарства на тілі гуцульської господарки, яка в недемократичних суспільних умовах так і не змогла позбутись цієї економічної «недуги».

У доавстрійський період землеволодіння на Гуцульщині мало дві основні форми — домініальну (феодальну і державну) і рустикальну (селянську). Селяни мали у спільному користуванні пасовища і ліси та індивідуальні невеличкі городи поблизу осель. Податки платили натурою (2 круги сиру, одного барана, 3 куни вівса тощо) і грішми [62]. Відсутність у горах «ґрунтового підданства» — цієї найважчої форми панщини, яка в той час уже розвинулась на перед-

гір'ї, мала сприятливіші наслідки для гуцульської культури.

Зміна політичного режиму в другій половині XVIII століття, коли Галичина і Буковина увійшли до складу Австро-Угорщини, мала деякі позитивні наслідки для гуцулів: вони знову опинились в одній державі. Проте земельні відносини не зазнали суттєвих змін. Йосифінські метрики 1785 – 1788 рр. свідчать, що значна кількість земельних угідь — луки, пасовища і всі ліси були неподільною власністю доміній, а селяни-гуцули мали невеличкі городи і пасовища [75]. Проте були і дуже заможні селяни, які володіли великими масивами землі (полонин, луків, лісів) — від 200 до 2000 моргів (1 морг — 0,56 га) [116, с. 113].

З початком австрійського періоду, у другій половині XVIII століття все виразнішою стає лісопромислова спеціалізація Гуцульського регіону. Найперше і найшвидше вона розвивається в Закарпатській частині краю, де вперше в Українських Карпатах ще в 1724 році на правій притоці річки Лазівщини (потік Стебний) було збудовано штучне водосховище для сплаву лісу [48, с. 181].

У першій половині XIX століття в Закарпатській Гуцульщині інтенсивно розбудовуються лісопереробні мануфактури. Найбільше нових тартаків, які розпилювали деревину для будівництва барж і човнів, виникало на річках Мараморощини: Шопурці, Косівській, Чорній і Білій Тисі. Центрами перероблення деревини, окрім передгірського Бичкова, стають гуцульські поселення Ясіня, Рахів, Брустури (тепер Лопухів), Косівська Поляна, Луги. На тартаках виготовляли дошки, крокви, діжки, драмки, вікна, двері, а згодом і шпали для залізниць. На одному тартаку в середньому працювало 20 – 25 робітників, з яких третину становили спеціалісти. Останні були, звичайно, не гуцули, а німецькі колоністи, чи спеціалісти з Чехії [236, с. 322].

Поява німецьких колоністів у місцях розвитку лісоперероблень проявилась у характері забудови закарпатських гуцульських поселень. Лише в цій частині Гуцульщини, зокрема, в Рахові, Ясіні, частково в Богдані, з XVIII століття центральні частини поселень забудовувались у вигляді вулиць та рядів.

Вулиці мали правильну лінію. Перпендикулярно до вулиці, щільно один біля одного, стояли будинки, виставляючи на вулицю свою бічну частину [259, с. 74]. Такий характер забудови у долиnnій частині цих поселень зберігся дотепер і є особливою ознакою їхнього загального вигляду.

З другої половини XVIII століття в Закарпатській Гуцульщині починає розвиватись металургія і металооброблення на місцевій залізній руді, видобутій в околицях сіл Кобилецька і Косівська Поляна та Коситівка [115].

Більші можливості для промислового розвитку Гуцульщина отримала внаслідок суспільних змін у результаті революції 1848 року в Австрії та скасування кріпосного права. Проте австрійські підприємці не поспішали вкладати капітал у виробничу сферу периферійної, позбавленої всяких комунікацій, території, якою була тоді Гуцульщина. Тому навіть ті галузі промисловості, які з'являються, характеризуються неглибоким переробленням сировини, заготовленої в краї.

В 1857 році у Микуличині почав діяти скляний завод (скляна гута) — дрібне приватне підприємство австрійського барона, на якому працювало лише 32 робітники. Виготовляли віконне скло та інші скляні вироби, які за якістю не поступались перед відомим богемським склом [63, с. 27].

Високого рівня розвитку у другій половині XIX століття досягло шкіряне виробництво, що було зосереджене на Прикарпатті, особливо на Косівщині. Вірменські ремісники налагодили в Кутах виробництво сап'яну — сировини для пошиття чобіт. Ще в 1811 році в Кутах діяло 30 цехів (табахарень), на яких щорічно переробляли 72 тис. шкір, які вивозили в Європу [63, с. 31]. Потреба в сировині стимулювала збільшення поголів'я овець та кіз, шкіри яких переробляли на сап'ян. Прикарпатська Гуцульщина була основним регіоном постачання сировини для найвідомішої на теренах Австро-Угорської імперії Кутської сап'янової промисловості.

Сировинний характер мала і головна промислова галузь підавстрійської Гуцульщини другої половини XIX століття — лісопиль-

на і деревообробна, причому перша розвивалась інтенсивніше.

Карпатські праліси з цінними породами дерев — кедром, тисом, дубом, смерекою — опинились у центрі економічної уваги потужної імперії. Праця в бутинах (на лісорозробках) і лісосплав набули в цей час серед гуцулів більшого поширення, ніж господарювання на полонинах.

До середини ХІХ століття лісові масиви в глибині гір не експлуатували через відсутність комунікацій. З середини ХІХ століття в усіх частинах Гуцульщини починається інтенсивне лісотранспортне освоєння річок. Наприкінці ХІХ — початку ХХ століття всі річки Гуцульщини перекрили численні «клявзи» (водосховища), «гамованки» (водонапірні греблі), «решітки» (перешкоди для виловлювання колод) перетворивши їх у справжні гідрокомплекси для сплаву лісу. Сплавний шлях басейну Черемошу мав протяжність 205 км (від клявзи Лостун до Залуччя), включаючи великі водозбірники на Чорному Черемоші — «Шибений-1» (об'єм води — 420 тис. м³, «Лостун» (об'єм води — 225 тис. м³), — всього 12 клявз. У басейні Білого Черемошу найбільший водозбірник споруджено на Перкалабі (об'єм 180 тис. м³), а всього їх в той час було 10. На притоках Бистриці Надвірнянської у 70-х роках ХІХ століття нараховувалось 9 водозбірників, а на річках Закарпатської Гуцульщини споруджено 13 гребель. Про обсяг сплавних робіт протягом лише одного року свідчать такі цифри: у 1900 році Черемошем сплавлено 3800 плотів, або 992,5 тис. колод, Бистрицею Надвірнянською — 910 плотів [13, 261, с. 358].

Ефективність сплаву гірськими водотоками залежала від вправності плотаря, який мав знати рельєф дна, кожен поворот русла, щоб не створити на річці затору, під час якого плоти найжджали один на одного, утворюючи величезні «загати». Плотарі працювали лише на своїх ділянках, а їхня вмілість мала бути підтверджена «посвідченням сплаву», яке видавало державне водне управління [63, с. 40].

Зі сплавом лісу пов'язана поява в гуцулів таких професій, як плотар (гуцульська

назва «бокораш»), керманич, штрихар (доглядальник річища), які вимагали спритності, витривалості, мужності, а тому стали об'разно-символічними в гуцульській культурі. Вправних гуцулів-сплавників підрядчики часто винаймали сплавляти дерево з Чорногори аж до гирла Дунаю, з чим вони добре справлялись. Щороку з Гуцульщини виїжджало 1,5 – 2 тис. робітників, які сплавляли плоти по всіх ріках Австро-Угорщини та Румунії [63, с. 42].

Розвиток лісової промисловості у другій половині ХІХ — на початку ХХ століття спричинив винищення лісових масивів на Гуцульщині. У Закарпатській частині знищено букові ліси через виробництво деревного вугілля, яке зосереджувалось у Великому Бичкові, у Довгопільському окрузі Буковинської Гуцульщини повністю знищено ліси від Вижниці до Путили [63, с. 37]. Дорогоцінний карпатський тис і кедр у вигляді панщинних повинностей і державних податків вивезено з Гуцульщини до Австрії, Чехії, Німеччини ще до реформи 1848 р. За даними історика П. Сіреджука лише протягом одного року (1782) з кутського староства вирубано і вивезено 113400 штук дерев тису [261, с.358].

Лісорозроблення, які принесли значні доходи австрійським фірмам та місцевим власникам лісу, не поліпшили матеріальні доходи гуцулів, які виконували найважчі роботи: рубали ліс у складних зимових умовах, коли доводилось жити в промерзлих колибах, розчищали русла рік від каміння і загнаних колод, збивали дараби і сплавляли їх. Всі ці види робіт виконувались вручну і за невисоку плату. Наприклад, плотар (а це була кваліфікована робота — Л.М.) за сплав дерева від Перкалаби до Гриняви (31 км складного верхнього русла) отримував 0,7 злотих, від Гриняви до Тюдева (69 км) — 0,6 злотих, а за всі 205 км сплаву — 1,75 злотих [63, с. 55].

«Лісова промисловість у гірських районах була організована як велике капіталістичне виробництво, тоді як інші галузі промислового виробництва не вийшли з першої його стадії — ремесла», — пише історик В. Грабовецький, характеризуючи

моноспеціалізацію гуцульської сировинної промисловості того часу [63, с. 36]. Проте і ремісників, навіть у найбільших гуцульських поселеннях, було небагато (5 – 10 % від усіх жителів). За переписом 1900 року в Рахові з 2054 осіб 1664 були зайняті в сільському господарстві, 207 — в ремісничому виробництві (столяри, ковалі, шевці тощо), 55 — у торгівлі, 65 — на транспорті. В Ясіні в цей же час із 3454 жителів в ремеслах було зайнято 219, в сільському господарстві — 1439, на сезонних роботах — 330, ще 255 працювали робітниками-поденниками, а 150 — прислугою. В Путилі в 1910 р. на 2027 жителів було лише 48 ремісників [115 – 117].

Розвитку глибокого перероблення сировини на території Гуцульщини перешкоджала насамперед відсутність сухопутних шляхів. Навіть тартаки для розпилювання круглого лісу розміщували переважно в передгір'ї, тому що спроба сплавити дошки виявилась невдалою [63, с. 42].

Система гірських пішо-кінних доріг («плаїв», «суток») забезпечувала екстенсивний розвиток тваринництва і зв'язок між окремими частинами краю, але унеможлиблювала інтенсивний економічний розвиток Гуцульщини. До середини XIX століття, — періоду, який в історії України знаменується як початок промислового перевороту, на Гуцульщині не було навіть вантажних доріг. Зв'язок з гірськими селами басейнів Тиси, Пруту, Черемошу здійснювався верхи на конях або пішки [48, с. 25].

Будівництво доріг у гірських умовах потребувало великих капітальних вкладень, тому австрійські шляхові проекти стосувались здебільшого передгірських, густіше заселених територій, а на гуцульських теренах їх прокладено одиниці. Лише наприкінці XIX — початку XX століття військові стратегічні цілі активізували спорудження сухопутних комунікацій і в горах.

Будівництво громадських сільських комунікацій розпочалось у 60 – 70-х роках XIX століття. Уздовж водних артерій вимощено гужові дороги: Косів – Соколівка – Яворів – Верхній Ясенів – Криворівня – Жаб'є — вздовж р. Рибниці, через гору Буковець і

вздовж р. Чорний Черемош; Кути – Тюдів – Розтоки – Устеріки – Довгопілля – Яблуниця – Гринява — вздовж рік Черемош і Білий Черемош; Вижниця – Розтоки – Мариничі – Усть-Путила – Путила — вздовж рік Черемош і Путила; Надвірна – Пнів – Пасічна – Зелена – Рафайлова (тепер Бистриця) — вздовж р. Бистриці Надвірнянської; Великий Бичків – Кобилецька Поляна — вздовж р. Шопурки [48, с. 26]. До багатьох гуцульських поселень у верхів'ях обох Черемошів, допливів Тиси і далі вели тільки плаї.

У 1785 році було прийнято рішення про будівництво державного тракту із села Ясіня (Рахівський район Закарпатської області) через Яблуницький перевал до Делятина (Надвірнянський район Івано-Франківської області), яке дуже довго втілювалось у життя: з галицького боку її прокладання розпочато аж у 1826 році [261, с. 330]. Ще одним надбанням Австро-Угорського панування в цій частині Карпат стала залізнична вітка «Станіслав – Вороненка», по якій пущено перший поїзд 1894 року. В цьому ж році завершено будівництво залізниці Сігет – Рахів – Ясіня, що сприяло встановленню залізничного зв'язку Закарпатської Гуцульщини з Галичиною [236, с. 324]. Всі інші дорожні проекти австрійського уряду були реалізовані в передгір'ї Карпат, а Гуцульщина залишалась без шосейних доріг до 30-х років XX століття. Для порівняння: у сусідній Бойківщині в цей самий період (др. пол. XIX – поч. XX ст.) було значно більше гужових доріг, придатних для регулярного сполучення між окремими селами та передгірськими районами з галицького і закарпатського боків [48, с. 220].

Відсутність транспортного сполучення мала для Гуцульщини відповідні економічні (обмежений продуктивний розвиток і збереження натурального господарства) і культурні (незначний цивілізаційний вплив і збереження традиційної культури) наслідки.

Основна роль у життєзабезпеченні гуцулів у цей період і далі належала тваринництву (до такого висновку підводить структура зайнятості гуцульського населення, приклади якої ми описували), а ще — зростаючим домашнім промислам. Земельно-правові нор-

ми післяреформенної австрійської Гуцульщини виявились менш сприятливими для тваринницької галузі, порівняно з дореформенним періодом. Про те, що реформа фактично скоротила гуцульське громадське користування полонинами і лісами свідчать т. зв. сервітутні процеси. Селяни тривалий час намагались через суди повернути право користування полонинами і лісами, які опинились в поміщицькій власності. Історики стверджують, що на початку XX століття в гірських повітах, порівняно з іншими районами Галичини, було значно більше селянських господарств, які не мали худоби. До того ж, зовсім не мали худоби 17 %, не мали коней 83 %, великої рогатої худоби не було у 27 % населення [206].

Властиве системі капіталу соціальне розшарування простежується і на Гуцульщині. Заможні селяни-дуки у Жаб'єму, Краснолі, Ворохті, Ясенові Горішньому мали десятки коней і дійних корів, сотні овець та кіз. Їм належали і сотні гектарів полонин, а в господарствах працювали наймити [62, с. 62].

Проте загалом гуцульське село в 60 – 90-х роках XIX століття було убогим: «...села понад Жаб'є і більшого лиха шукати дарма» — писав у той час Іван Франко [300, с. 417], через що верховинці змушені були шукати заробітків на Поділлі, в Бессарабії, у Росії, а починаючи з 90-х років — у США, Канаді, Бразилії. Проте еміграція за океан серед гуцулів, особливо закарпатських, не набула такого розмаху, як, наприклад, на Лемківщині, де до Першої світової війни через еміграцію вже не було приросту населення [120, с. 48].

Домашні промисли через малоземелля і нерозвинутість промислового виробництва давали гуцулам необхідні для виживання товари (одяг, предмети господарювання і побуту), а також були основним товаром для обміну в низинних районах на хліборобську продукцію. А прокладання залізниці в західній частині краю і тракту до Яворова, поява на Гуцульщині рекреантів пробуджує інтерес до її народних ремесл. У цьому часі почало розвиватись візерункове ткацтво — виготовлення килимів, ліжників, поясів, яке відра-

зу здобуло собі славу за межами Гуцульщини. До того часу, як селяни програли сервітутні процеси і позбулися лісу, розвивалось бондарство, в якому використовували м'які породи дерев (виготовлення дерев'яних мисок, ложок, корит, діжок та ін.). В той же ж час стають відомими гуцульські різьблені вироби, популярність яких сягнула столиці імперії — Відня.

У системі життєзабезпечення гуцулів цього періоду значна роль належала торгівлі, яка за оцінкою історика П. Сіреджука, в XIX столітті досягла свого найбільшого розквіту [261, с. 361]. До прикарпатських і закарпатських містечок гуцули гірськими шляхами приводили на продаж худобу та привозили бринзу і вироби домашніх промислів. Вони часто бували на ярмарках і торгах Поділля, Буковини. Галицькі гуцули через Чорногору ходили на ярмарки Закарпаття, звідки привозили металеві вироби заводу з Кобилецької Поляни.

Велику рогату худобу та овець купували у гуцулів бойки і покутяни, а також поляки (і не лише на містечкових ринках, але і в горах); коників-«гуцуликів» — австрійці і чехи. Шерсть горяни збували на ринках Коломиї і Чернівців, звідки її експортували до Англії, Франції та Голландії. Мистецькі твори гуцулів охоче купували італійці. До Італії та Голландії відправляли сукно, яке виробляли в Брустурах і Річці [261, с. 358 – 361].

Гуцули, які завжди відзначались простою мобільністю, на своїх витривалих кониках ходили торговими караванами вглиб Угорщини — до Сегеда і Дебрецена, а також до столиці — Відня. Яскраві описи гуцульських караванів на гірських пляжах залишили очевидці: С. Витвицький, Я. Головацький, В. Шухевич. За описами С. Витвицького гуцули ходили на торги за кордон кілька разів на рік. Найбільший похід здійснювали на святого Августина або святого Іллі. Похід, в якому брали участь горяни з різних сіл мав організований характер, керував ним вибраний начальник, який добре знав дорогу [261, с. 361].

Історики стверджують, що наприкінці XIX століття в селах Гуцульщини існувала

спеціалізація продажу певного виду товару, а сама торгівля набула товарного характеру. Так, річківські, космацькі і брустурівські гуцули продавали боднарське начиння, микуличинські — гутне скло, тюдівські — фрукти і т.д. [261, с. 348 – 351].

До підсумків майже півторастолітньої австрійської окупації Гуцульщини можна віднести її безпосередній зв'язок у цей період з Центральною Європою, піднесення цивілізаційного (прокладення комунікацій, будівництво перших підприємств) і культурного (запровадження шкільництва) рівнів. Цісарський період гуцульської історії до цього часу у сприйнятті верховинців оповитий ореолом романтичної ностальгії, а портрети габсбургських монархів, як і австрійські монети, підвішені до намиста, ще можна побачити в гуцульських оселях. Проте, крім позитивних рис австрійської окупації, історики відмічають і негативні, яких більше: економічний визиск (вивезено мільйони кубометрів гуцульського лісу), низький рівень життя горян, протегування поміщицько-консервативних елементів, германізація і румунізація автохтонного населення [99, с. 91].

Перша світова війна, бойові дії якої відбувались і на території Гуцульщини, загальмувала економічний розвиток краю, значно погіршила майнове становище гуцулів. Політичні зміни, які відбулись після війни, виявились малосприятливими для її подальшого розвитку. В результаті розпаду Австро-Угорської імперії гуцульські землі знову були розділені між кількома державами: Галицька Гуцульщина підпала під владу Польщі, Буковинська — Румунії, а Закарпатська — Чехословаччини. Покраяна політичними кордонами Гуцульщина міжвоєнного періоду втратила свою господарську єдність і можливість здійснювати торгівельні, заробітчанські і пастуші переміщення в довоєнних масштабах.

Окремі частини Гуцульщини, належачи до різних держав, розвивались по-різному. В чехословацькій Закарпатській Гуцульщині вагому роль у життєзабезпеченні гуцулів відігравала лісова промисловість. Незважаючи на земельну реформу, забез-

печення ріллею рахівських гуцулів було незначним. В. Кубійович, характеризуючи тваринництво Рахівщини незадовго до Другої світової війни, писав, що в цій частині Карпатської України в розрахунку на 100 осіб сільської людності найнижче забезпечення худобою — 30 – 40 одиниць умовних голів, тоді як у лемків — 60 – 90. Знавець пастушої господарки пояснював такий стан відсутністю кормової бази через нераціональне полонинське господарювання [120, с. 59 – 60].

І все ж, певні зрушення у полонинському господарюванні цього часу були: на полонинах Менчул і Рогнесці закарпатські гуцули почали впроваджувати голландський тип перероблення молока, виробляючи на рік понад 12 тонн високоякісних ементальських та тильжицьких сирів [120, с. 85].

Однак у міжвоєнний період у закарпатських гуцулів лісові роботи мали вагоміше значення у системі життєзабезпечення, ніж скотарство. Лісоперероблення, особливо після війни, тут добре розвивалась, про що свідчить кількість лісопильних підприємств: у Богдані і Ясіні було по п'ять тартаків, у Рахові і Трибушанах (теперішньому Діловому) — по два; по одній лісопильні мали Кваси, Кобилецька Поляна і Косівська Поляна. У Великому Бичкові функціонувала наймодерніша в тодішній Європі фабрика сухої десятиляції дерева — «Клотильда», яка виробляла деревне вугілля, оцтову кислоту, ацетон, дьоготь. Працювали й інші промислові підприємства: металургійний завод в Кобилецькій Полянці, мармуровий кар'єр в Трибушанах [120, с. 52, 60]. На них гуцули могли знайти роботу, але найважчу і найнижче оплачувану.

В Галицькій Гуцульщині, яка опинилась в цей час під владою Польщі, тваринництво не мало значного піднесення — кількість худоби утримувалась на довоєнному рівні. На застій галузі вплинули важкі умови збуту, спад цін, висока оплата за випас у полонинах, а також брак кормових угідь через занедбаність полонин [29, с. 191]. Піднести полонинське господарство намагались через школу гірської господарки, яка була заснована в 30-х роках XX ст. у Жаб'єму, та че-

рез відому кооперативну організацію «Маслосоюз».

На піднесенні були домашні промисли, особливо килимарський. Найпоширенішим цей промисел був серед косівських гуцулів, в яких налічувалось кілька тисяч килимарських верстатів. У 20-х роках у Косові діяли кооперативи промисловців: «Гуцульське мистецтво», «Гуцульщина», які виготовляли якісні килими з місцевої сировини; «Гуцульська різьба» — з виробництва і збуту різьблених виробів.

У надпрутській Гуцульщині в цей період інтенсивно розвивається літникарство і туризм, але «неосвічена гуцульська людність скористала з цього руху дуже небагато», — писав І. Витанович. Гуцули з Яремчі, Дори, Ворохти продали свої землі під санаторії, а самі подались в гори [29, с. 194]. Традиційні навички гірського життя гуцулам було важко поєднати з вимогами гостинного господарства для прогресивних рекреантів.

Промислових підприємств у польській Галицькій Гуцульщині практично не було. Лише у припрутській частині, вздовж залізниці, діяв, побудований перед Першою світовою війною, лісопильний завод у Ворохті і тартак у Микуличині [116, с. 411, 438]. В Чорногорі функціонувала невеличка фабрика з виробництва олії з гірської сосни. Трохи більше невеликих промислових підприємств було на межі Гуцульщини, у передгір'ї — Косові, Кутах, Надвірній.

У Буковинській Гуцульщині, окупованій з 1918 року королівською Румунією, економічна і соціально-культурна ситуація була в цей період найскладнішою в гуцульському краї. Порівняно з попередньою, австрійською, румунська окупація принесла великий застій і регрес в усі суспільні галузі життя [99, с. 197]. Румуни протягом 22-х років свого панування намагались знищити усі українські особливості Буковини і перетворити її в румунську провінцію. Була запроваджена адміністративна реформа, внаслідок якої чисто українські повіти, в т. ч. і Вижницький, до якого належали буковинські гуцули, скасовано. Створено нові повіти, в яких поряд з українським населенням знаходились і румунські громади. Гуцули на-

лежали до повітів Кимполунг і Сучава [99, с. 116]. В шкільній і церковній сферах заборонено українську мову. Навіть буковинські вишиванки опинились під забороною, через що традиційний стрій буковинських гуцулів «почорнів», чим уподібнився до румунського.

Румунська влада тримала Буковину в напівколоніальному стані, не відбудовуючи спричинених війною руїн і не розвиваючи її економіку.

Про характер колоніальних режимів, які панували в різних частинах Гуцульщини перед Другою світовою війною, дають уявлення спогади гуцульських старожилів. Якщо закарпатські гуцули чеський період характеризують переважно позитивно, то серед буковинських інформаторів ми не виявили жодного доброго спогаду про румунський режим.

Якісно новий етап у суспільно-економічному розвитку Гуцульщини розпочався після Другої світової війни. Його політична особливість пов'язана з включенням краю (за винятком Південної Буковини) до складу Української РСР, а економічна — із запровадженням суспільної власності на землю та засоби виробництва. Примусове створення колективних господарств і державне дотування їхнього розвитку, будівництво промислових підприємств і системи автомобільних шляхів, обов'язкова загальна зайнятість працездатного населення, перетворення найбільших гуцульських поселень в міста і селища міського типу, адміністративні методи господарювання на якийсь час піднесли соціально-економічний рівень розвитку краю, водночас завдавши значних збитків його природному середовищу і гуманітарно-культурному потенціалу.

Методи суспільних перетворень, які проводила радянська влада у повоєнній Гуцульщині, нагадували дії попередніх загарбницьких режимів. Спустошеній війною Радянській імперії насамперед потрібен був гуцульський ліс. Нерегульовані жодними нормами масові вирубування лісів, які встигли покрити схили, опустошені Австро-Угорською імперією, відбувались під патріотичними гаслами на зразок: «Стій товаришу! Чи ти виконав план по вивозці лісу?!» [330, с. 36].

Щодо жорсткості перебудови свідомості горян більшовицький режим перевершив «прокляті часи польського варварства» [172, с. 23] і ненависне панування румунів. Досі залишаються нез'ясованими кількість вивезених з краю і знищених національно свідомих та господарних гуцулів. Якщо із західноукраїнських земель за період з 1939 по 1955 депортовано 20,5 % корінних мешканців, то з «бандерівської» Гуцульщини, як її складової і оплоту бойових груп УПА, населення вивезено не менше.

Вивезення гуцулів з гір Буковинської Гуцульщини розпочалось у жовтні 1946 року. За неповними даними було вивезено понад 40 тисяч осіб до Сибіру, Караганди, на крайню Північ [65, с. 25].

Аналогічними методами НКВС діяло у Галицькій і Закарпатській Гуцульщині. В цей період боротьби комуністичного режиму з «буржуазними націоналістами» на Гуцульщині зникали цілі села нескорених верховинців. Так, із села Зеленого, що у Верховинському районі, тільки одного дня, 2 березня 1950 року, відправлено в сибірську тайгу 145 осіб. Надчеремоські села Хороцеве і Барвінкове в той час перестали існувати, оскільки всі їхні жителі були депортовані, а житлові і господарські приміщення знесені [321, с. 28].

Цей найбільш трагічний період гуцульської історії ще чекає об'єктивного дослідження, а його тяжкі наслідки для господарсько-культурного потенціалу краю відчутні до цих пір.

Відчуження від землі — примусове зселення з «верхів», руйнування традиційного хутірної господарства — комуністичний режим поєднував з ідеологічним утиском і приниженням самотньої культури гуцулів, на яку було поставлено клеймо «націоналістичного пережитку» і «патріархальщини». Взамін віковим традиціям і вкоріненню в свою землю пропонувався абстрактний радянський патріотизм «без дому і без вулиці». Лісорозроблення без норм, тваринництво без урахування місцевих умов (на привізній соломі в обмін на ліс), Різдво без коляди, весілля і похорон без священика, церкви — музеї

атеїзму та інші «здобутки» радянського періоду не можуть бути урівноважені тим прогресивним поступом продуктивних сил краю, які мали місце в той час. Саме в цей період закладались чинники глибокої кризи, яка настала після розвалу СРСР. Вони стосуються насамперед людського чинника: суспільної пасивності громадян, безгосподарності на всіх рівнях, відчуження від землі, безвідповідальності державних посадовців перед народом, неповаги до своєї культури, морального занепаду, злочинності і т.д.

Підсумовуючи вищесказане про умови суспільного розвитку, в яких опинялись гуцули впродовж своєї історії, відмітимо основні загальні риси, які мали найсуттєвіший вплив на особливості їхньої культури. До них належить: економічна депресивність цього регіону, слабка інтегрованість з економікою решти країни, сільськогосподарська освоєність, нерозвинутість транспортної інфраструктури, політико-адміністративна роз'єднаність, низька частка зайнятості (окрім радянського періоду) жителів у суспільному секторі виробництва.

На такому суспільному тлі традиційна культура мала можливості тривалого збереження найбільш архаїчних своїх рис, а значні труднощі виживання надали їй компенсуючих властивостей: життєствердного характеру, вольових устремлінь, зятятості і впертості, розважливості і природного оптимізму, які проявили себе як у духовній, так і матеріальній складовій гуцульської самотності.

2.4. Гуцульський досвід життя у горах

Зважаючи на суспільно-природні особливості середовища життєдіяльності, гуцули виробили власний досвід існування в ньому, основні риси якого мало змінювались протягом століть. Кардинальні зміни настали лише у другій половині ХХ століття.

Гуцульський досвід як модель буття або культура життєзабезпечення (див. 1.2) проявив себе у типі господарювання і відповідному йому розселенні, у стосунках з природними стихіями і між членами спільноти, в одязі і танці, у характері і світогляді.

Гуцульський кінь і круторога вівця, гуслінка і кулеша, кептар і постולי, трембіта і писанка та інші елементи культури є взаємопов'язаними компонентами цілісної відповіді верховинців на суспільно-природні умови свого життя, результатом якого є їхня самобутня культура.

Детальніше розглянемо гуцульський життєвий досвід у контексті пристосування і протистояння своєму середовищу.

2.4.1. Господарсько-побутовий досвід

Гірсько-ландшафтна структура заселеної гуцулами території визначила тип їхнього господарювання, який можна назвати лісівничо-скотарським. Тваринництво та випасання влітку худоби на високогірних пасовищах (полонинах), причому не тільки зі свого краю, але й з передгір'їв, упродовж кількох століть було головним заняттям гуцулів. Випасом займалися професійні пастухи, котрі лігували в полонині, а здатне до роботи населення, яке залишалось вдома, заготовляло на зиму сіно.

Гуцульське тваринництво, з огляду на кормову базу й екологічний стан регіону, мало найраціональнішу спеціалізацію — вівчарство, яке ще називають «чистим» тваринництвом. Вівці, які на випасі поїдають понад 300 видів трав і чагарників (на відміну від великої рогатої худоби, для якої придатними є лише 70 видів складників), мають на Гуцульщині значно більшу кормову базу. До того ж, віці можуть пастись і в неприступних для ВРХ місцях, а також менше руйнують тонкий шар ґрунту на крутосхилах [67, с. 94].

Місцеві вівці, яких розводили гуцули до 50-х років XX-го століття, були максимально адаптованими до Карпатських умов. Ця порода, яку через свердлоподібні роги називають «цакель», походить, на думку науковців, з Балканського півострова, де вона була поширена ще в часи стародавньої Греції, а зараз у невеликій кількості трапляється в Болгарії та Македонії. «Волоські» вівці, як їх ще називали через походження, мали неоднорідну вовну, основною частиною якої була довга товста ость. Четверту частину від об'єму вовни гуцульської вівці

займав короткий пух. Така структура вовни була оптимально пристосована до вологого прохолодного клімату карпатського середньо- і високогір'я, оскільки зігрівала тварину і залишалась сухою (вода швидко стікала з довгої ості).

Особливості вовни карпатської вівці мали і певні культурні наслідки: завдяки їм гуцульське сукно, з якого шили сардаки, гуглі, гачі, мало відмінну якість. А знаменитий гуцульський ліжник, як виявилось уже в часи радянських господарських експериментів, можна виготовити лише з вовни гуцульської вівці, бо тонкі пухові волоконця забезпечували йому міцність, а довгі остьові — приємний волохатий вигляд.

Цей тісний взаємозв'язок між усіма елементами традиційної культури, зміна яких має ланцюговий характер, показово проявився у радянську добу, коли було прийнято рішення «поліпшити» вовну карпатської вівці шляхом схрещування місцевих маток з баранами цигайської породи, яких завозили з півдня України. Цигаї походять з Малої Азії, мають благороднішу однорідну вовну, пристосовану до сухого теплого клімату. Результат селекційної роботи не мав успіху: однорідне руно нової породи овець під час полонинського випасу затримувало воду, через що тварини хворіли і гинули. А однорідна технологічна вовна, придатна для промисловості, виявилась непридатною для ліжникарств — вона «вилазила» з ліжників [67].

Породи інших свійських тварин, яких розводили гуцули, були також пристосованими до місцевих гірських умов. Корови старої гуцульської породи — невеликі на зріст, з широкими грудьми і короткими рогами, задовільнялись будь-якою пашею, витривалі, давали чимало молока. Свині давньої гуцульської породи мали високі ноги, довге рило, були невибагливими до їжі і стійкі до захворювань [179, с. 50].

Здобутком господарської культури гуцулів є, виведена ними в місцевих умовах, відома у світі порода коня, яку так і називають — «гуцульською». На формування гуцульського коня, якого вважають прямим нащадком тарпана лісового і степового дикого коня мишастої масті, суттєвий вплив

мали природно-кліматичні, фізико-географічні умови, а також годівля та використання [276, с. 243]. В походженні цього унікального коня віддзеркалилась найдавніша історія Гуцульщини, адже в нього є риси від коней монгольського кореня, які потрапили до краю з татарськими ордами, коней старого норійського типу, які з'явилися в гуцульських горах в часи Римської імперії, арабських коней, що опинилися в Карпатах під час турецьких війн [там само].

Гуцульські коні малого росту, гнідої, карої та строкатої масті, спритні і відважні при переходах через провалля, невибагливі до їжі і дуже витривалі, — з в'юком вагою 100 – 150 кг вони можуть пройти кам'янистими стежками до 100 км за день, чим перевершують будь-яку іншу породу, до того ж, темпераментні і веселі на вдачу [24]. Гуцульський традиційний уклад життя і господарювання немислимі без цього коня, якому належала найважливіша роль у системі життєзабезпечення верховинців. Ним їздили в полонину, на торги, до церкви, на весілля, в гості, на війну. Завдяки цьому знаменитому конику, який був винищений у радянській Гуцульщині, а за її межами має світове визнання, сформувався образ гордого і незалежного гуцула, а за твердженням самих гуцулів і назва спільноти: гуцули — від «гуцкати» на коні.

В. Шухевич у своїй монографії «Гуцульщина» наводить промовистий щодо гуцульського коня факт, який проте не привернув увагу етнографів чи істориків, як одна із версій походження назви гуцулів. Старий гуцул у 1870 році на запитання: «Як то у вас і люди гуцули, і коні гуцули?» відповів, що це коників горяни називають гуцулами, а самих себе вони називають «крескени», «руснаки» [324, с.26].

Гуцульська порода коней здобула визнання і попит, як тільки Гуцульщина була «відкрита» європейськими державами. Німець Гакет, якому належать перші письмові згадки про Гуцульщину (XVIII ст.) описував факти закупівлі гуцульських коней для австрійського війська. Закуповували їх Угорщина й князівство Люксембург, а після Першої світової війни, під час якої проявились

виключні властивості цього гірського коня, їх почали вирощувати ще в низці європейських країн [276, с. 244].

Упродовж багатьох поколінь, зазначають історики, в Гуцульщині виробився великий досвід в організації вигону та випасу худоби на полонинах. Гуцули уміли найраціональніше розмістити полонинське господарство — стоїще, що поєднувало різні за функцією будівлі: господарські («стая», «кошара», «струнка» та ін.), житлові («колиба», «застайок», «зимарка»), а також загороди («ломи», «вориння», «плоти»). Полонинські пастухи виробили способи оберігання худоби на полонинах від диких звірів та хвороб за допомогою практичних і магічних засобів. Мовознавець Й. Дзендзелівський записав у різних місцях Гуцульщини понад 120 «вівчарських заборон», що стосуються побуту вівчарів та догляду за вівцями, у яких зосереджено гуцульський досвід чистого тваринництва [78].

Займаючись протягом століть вівчарством, гуцульські полонинники удосконалили технологію перероблення молока овець, корів і кіз на високопоживні продукти тривалого зберігання — бринзу, будз, жентицю, масло, гусянку.

Під час літування на полонинах зародилось багато пастуших звичаїв, своєрідних обрядів та вірувань, які разом узяті дали оригінальну пастушу культуру гуцулів [256, с. 116]. Скотарську спеціалізацію верховинської господарки, яка впливала із природної специфіки краю, ілюструють і гуцульські коломийки, серед яких найбільш відома:

*Чорногора хліб не родит,
Не родит пшеницю,
Викохує вівчариків,
Сирок і жентицю.
Чорногора хліб не родит,
Нічим ї орати,
Викохує вівчариків,
Як рідная мати.*

Полонинське господарство єднало гуцулів, які проживали у басейнах різних рік, у різних державах. Полонини були місцем зустрічей, обміну досвідом, братання і підготовки до боротьби (часто суворе полонинське середовище формувало майбутніх опришків,

з полонинським господарюванням пов'язане життєзабезпечення месників, які переховувались у горах).

Душевна прив'язаність гуцулів до полонин збереглась і по сьогоднішній день, незважаючи на те, що роль тваринництва як основної сфери прикладання праці, значно зменшилась. Полонини — найулюбленіша місцевість краю для третини його дорослих мешканців. Такі результати проведеного нами опитування у всіх частинах Гуцульщини (див. дод. 23).

Тваринництву гуцули підпорядковували земельні угіддя, які використовували для сінокосів і випасу. У традиційній системі господарювання не було прийнято орати навіть придатні угіддя для посіву трав'яних культур і підвищення у такий спосіб продуктивності луків і пасовищ. У літературі зафіксована позиція гуцулів щодо розорювання гірських земель. Як пояснює С. Витвицький вони вважали гріхом «землю Божу пороти плугом» [30, с. 24], а за В. Шухевичем, гуцули боялись орати землю, бо там сидить аридник (чорт) [324, с. 36]. Дослідники гуцульського життя пояснюють нехоть верховинців до обробітку землі зневажливим ставленням до хліборобства, як до принизливого кріпацького заняття. Очевидно, через це плуг у Гуцульщині з'явився, на думку істориків, аж у другій половині XIX століття, хоча на невеличких городах біля своїх осель горяни споконвіку вирощували квасолу, льон, коноплі, а з XVIII століття — картоплю [256, с. 118].

Позиція гуцулів щодо інтенсивного обробітку гірської землі, можливо, ґрунтувалась на їхньому інтуїтивному передбаченні можливих негативних екологічних наслідків її розорювання (боязнь «випустити з неї чорта»). Етнограф Г. Кожолянюк наводить такий факт з життя буковинських гуцулів: «Навіть для танців на весіллі чи під час будь-якої іншої забави гуцули обов'язково споруджували дерев'яний поміст, «щоб не гнівити землю» [136, с. 192].

Окрім трепетного ставлення до легкоруйнівної гірської землі, гуцулам була властива і прагматична оцінка родючих можливостей бідних кам'янистих ґрунтів в умовах ма-

лосприятливого клімату. Вони вважали, що маржинка (худоба) у горах годує так само, як і хліб, тому і зосередились на тваринництві.

Але навіть незначне за масштабами гуцульське городництво було максимально пристосованим до місцевих умов: кислих ґрунтів, дефіциту окремих елементів живлення, підвищеної вологості, значного розвитку грибкових захворювань. В Гуцульщині, як і в інших місцях Карпатського регіону, був поширений реліктовий вид зернової культури — полби (пшениці двозернянки, що належить до найдавніших хлібних культур), яка мала місцеву назву «оркиш», «лусктиця». Як стверджує співробітник Центру генетичних ресурсів рослин України Т. Ткаченко, під час останньої своєї експедиції в 1940 році М. Вавілов знайшов посіви полби на Путильщині. Вона, очевидно, потрапила в Карпати через Балкани зі своєї прабатьківщини — Середземномор'я [119].

З полби виробляли смачну високопоживну крупу, однаково корисну як для людей, так і для тварин, однак вона давно уже зникла з Гуцульського регіону.

Сучасні експедиційні дослідження на гуцульських теренах уже згаданого Центру генетичних ресурсів рослин України виявили цікаві форми місцевої квасолі, бобів, маку, тмину, які ще залишились з тих часів, коли в краї вирощували давні адаптовані види городніх і кормових культур [там само].

Ліс, який вкриває 78 % гуцульського терену, — ще одна репрезентативна риса географічного середовища гуцулів, а праця в бугах (лісосіках) — таке ж традиційне їхнє заняття, як і догляд за худобою.

В лісовому промислі гуцули набули чимало оригінального досвіду і навиків. Особливо виділяються способи транспортування деревини. В етнографічній літературі детально описана гуцульська технологія спуску по схилах зрубаних дерев спеціально вимощеними жолобами — «ризами», яка мала природооберігаючий характер. Руслами потоків гуцульські лісоруби споруджували водяні «ризи» і «гаті» — невеликі греблі для підняття рівня води в річці. У спорудженні

водяних риз гуцульські лісоруби були найкращими майстрами в Українських Карпатах [71, с. 121]. У другій половині XIX століття, коли розпочався масовий сплав лісу з краю, гуцульські традиційні навички лісосплаву були використані для створення на річкових системах Тиси, Бистриці Надвірнянської, Пруту, Черемошу складних гідротехнічних комплексів, які складались із «клявз» і «гатеїв» — високонапірних гребель для накопичення води, що транспортувала деревину, «гамованок» — низьконапірних гребель, які утворювали обширні плеса, де гасилась швидкість плотів, «решіток» для затримування колод і плотів [13, с. 294].

У способах збивання деревини в плоти проявились винахідливість й уміння гуцулів використовувати місцеві матеріали. Зокрема, для скріплення колод використовували дерев'яну гужву, яку виготовляли з молодих смерек, а щоб надати їй міцності смереки пекли у вогні і скручували [324, с. 173]. У басейнах Черемошу і Тиси склались різні традиційні способи формування плотів («дараб»).

Сам процес сплавання плотів швидкими повноводними потоками потребував неабиякої спритності, фізичної сили і витривалості. Сплавники лісу — «бокораші», «корманичі» — професії, якими гуцули оволоділи упродовж XVIII – XX століть, були аж до 1979 року, — коли остання дараба пропливла Черемошом, такою ж «візиткою» етнографічної спільноти, як і пас-тух у полонині.

Складне географічне середовище, в якому проявилась природна специфіка гір (насамперед малодоступність) і суспільно-економічна нерозвинутість периферійної території, спонукала гуцулів до виготовлення усіх необхідних предметів побуту в домашніх умовах. Ось чому домашні промисли і ремесла займали в гуцульській системі життєзабезпечення таке вагоме місце, як ніде більше в Україні. Цьому сприяла і наявність часу — ще одного важливого ресурсу горянина. Сировину, яку давало гуцулам їхнє господарство і природне оточення, — вовну, шкіру, деревину, коноплі і льон вони обробляли за правдавними, відомими слов'янам та іншим

народом, технологіями, проте внесли до них чимало власного. Шедеврами гуцульського винахідництва є, на думку етнографа І. Сеньківа, господарсько-технічні споруди, зроблені виключно з дерева і розміщені на річках для валяння сукна — фолюші, для ворсування ліжників — «валила». Останні збереглись у Косівській частині краю і функціонують дотепер.

Ткацтво, кушнірство, ковальство та інші ремесла не лише забезпечували гуцулів необхідними у повсякденному житті виробами, але й стали спеціалізацією цього краю завдяки нагромадженню гірськими майстрами досвіду, що дало їм можливість займатись цими промислами не тільки вдома, але й шукати ідентичного заробітку в низинних районах.

Гуцульські кушніри володіли майстерністю пошиття кептарів і кожухів та багатого їхнього декорування, і майже до половини XX століття забезпечували зимовим одягом горян і мешканців підгір'я. Пошиттям одягу з полотна і сукна, виготовленням постолів, займались у кожній селянській хаті, а завдяки вільному часові, якого у горян-скотарів було більше, ніж у рівнинних землеробів, гуцульський одяг декоративно значно багатший і локально різноманітніший.

Бондарство і ковальство забезпечувало гуцулів знаряддями праці та предметами побуту і також відзначалось високим художнім рівнем виробів [71, с. 135 – 146]. Бондарство, маючи в краї добру сировинну базу, досягнуло на Гуцульщині піку свого розвитку у XIX столітті, перерісши з домашнього промислу у ремесло. Бочками, цебрами, відрами, бербеницями, боклагами гуцули забезпечували не лише своє господарство, але й рівнинних мешканців аж до Дністра.

На багатій лісовій сировині здавна в Гуцульщині розвивались допоміжні заняття, які забезпечували основні потреби натурального господарства. Серед них вуглярство — одне з найдавніших занять гуцулів. Деревне вугілля використовували у ковальстві для виробництва залізних виробів, а з другої половини XIX століття — як джерело енергії в ремісничих майстернях і як експортний товар [71, с. 146].

Здавна виготовляли гуцули і поташ для відбілювання полотна, виробництва скла, фаянсу. Витоплювали смолу та виготовляли дьоготь для господарських потреб. Пилома-теріали для житлового та господарського будівництва забезпечувало теслярство. Гуцульські теслі за допомогою простих інструментів (сокири, долота, пили) споруджували добротні житла й ошатні церкви не лише в своєму краї, а як досвідчені майстри — і далеко за його межами.

Мисливство, рибальство, збиральництво — це гуцульські промисли, які мають давню традицію і відігравали колись помітну роль у забезпеченні горян продуктами харчування, хутром, а мисливство було водночас і способом регулювання чисельності популяції хижаків, які завдавали шкоди господарству.

Ґрунтово-кліматичні і рельєфні умови краю визначили специфіку поєднання дикоростучих і культурних рослин, а також свійських і диких тварин, які сформували гуцульський харчовий раціон. Гуцульщина — не зерновий край, тому серед місцевих страв не так багато борошняних. Навіть хліб гуцули пекли лише на свята, а зазвичай споживали прісні коржі (мелаї), які пекли з кукурудзяного або з вісяного чи пшеничного борошна, змішаного з картоплею. Головною гуцульською стравою стала кулеша (мамалига), яку готували з кукурудзяного борошна, виміняного у долинян (у горах кукурудза маловрожайна), і яка добре поєднувалась з молочними продуктами — бринзою, сметаною, гуслянкою, а також із солониною (салом).

Крім страв з кукурудзяного борошна, поживу готували з тих культур, які росли на гуцульських городах — картоплі, квасолі, бобу, капусти, яку споживали квашеною.

Вагоме місце у гуцульському раціоні належало молочним продуктам. Технологія їхнього виготовлення, яка відома не тільки гуцулам, але й усім гірським етносам Карпато-Балканського регіону, — це яскравий приклад пристосування процесу перероблення і збереження молочних продуктів в доіндустріальних умовах.

Гуцули споживали продукти з овечого і коров'ячого молока, які запасали під час лі-

тування худоби в полонині. Найвідоміші з них: будз — грудковий сир, вурда — сир, який отримують після проварювання рідини, що залишається після того, як вибрано будз, бринза — сир, який отримують у результаті розтирання і просолювання будзу і вурди. Завдяки застосуванню в технології виготовлення цих продуктів сичужної закваски (телячої жовчної витяжки), вони набували особливого смаку і добре зберігались протягом року.

Ще один повсякденний гуцульський молочний продукт — гуслянка (вид ряжанки), яку готували в полонинських і домашніх умовах з кип'яченого молока. Гуслянка мала перевагу над менш популярним у гуцулів кислим молоком, оскільки довго зберігалась у бербеницях, стаючи все міцнішою [324, с. 140 – 144].

До свого раціону з гірського середовища гуцули долучили дикоростучі ягоди: чорницю, малину, суницю, брусницю, які сушили або вимочували, а також гриби, які споживали печеними на вогні (сироїжки), соленими (рижки, грузді), смаженими і вареними. З лікувальною метою гуцули використовували чаї з різних трав (родіоли рожевої, тирлича, звіробою, валер'яни, підойми та ін.), які заготовляли в Чорногорі на свято Івана. Чистили зуби і дезінфікували ротову порожнину природною жуйкою з живиці — смерекової смоли.

Одяг гуцулів — це найяскравіший приклад пристосування до умов проживання. Матеріал, з якого верховинці шили свій одяг, як і їхня їжа, був визначений рідним довкіллям. Полотно для виготовлення натільного одягу ткали з чисто лляної або конопляної пряжі ручного прядіння. Сукно для пошиття верхнього одягу виробляли з вовни домашнього прядіння, зберігаючи натуральний колір вовни — білий, сірий, чорно-бурий, або фарбували рослинними барвниками [71, с. 190]. Вовна і шкіра домінували у традиційному гуцульському вбранні і найліпше підходили до гірського клімату за своїми теплоізоляційними властивостями. В цьому проявився своєрідний ефект заміщення: в конкретних ландшафтних умовах ростуть такі види рослин і тварин, які дають про-

дукцію, що за своїми властивостями компенсує особливості окремих компонентів, яких бракує. Так, вовна і смушок, з якого гуцули шили кожухи і кептарі, зігрівають, але не спричиняють перегріву тіла, шкіряний одяг захищає від вітру, який часто здійснюється в горах.

Усі компоненти традиційного гуцульського одягу добре пристосовані до природного середовища і господарської специфіки: легкі, зігрівають і навіть захищають тіло, не сковують рухів. Спільним елементом чоловічого і жіночого одягу гуцулів є кептар — прямоспинна безрукавка з овечого хутра, який добре захищав від різких змін погоди і водночас був зручним у роботі. Кептар не лише зігрівав, але й оберігав від дощу — для цього його вивертали хутром наверх. Гуцульські кожухи, які носили чоловіки і жінки, були коротшими, порівняно з тими, які носили у передгір'ї, оскільки в гірській місцевості доводилось перелазити через вориння, перестрибувати потоки, підніматись по схилах.

Постоли — старовинний тип взуття, який побутовував у Гуцульщині до 60-х років ХХ століття, добре вписується у гірські умови пересування. Виготовлені зі шкіри постоли добре облягають ногу, легкі, гігієнічні, а в поєднанні з вовняними онучами або капчурами (плетеними вовняними шкарпетками) це взуття ще й тепле та м'яке і дає змогу долати багато кілометрів гірської дороги. Цікавий факт пристосування постолів навіть до зимових умов наводить В. Шухевич. Нogu обмотували м'якою вовняною онучею, а поверх неї — великою грубою вовняною онучею. Надійно утепливши у такий спосіб ноги, зверху їх ще обмотували мокрою пряденою онучею, і, взувши постоли, відразу виходили на двір. Верхня онуча замерзала і подібно до гумових чобіт, яких не знали у той час, не пропускала вологи і холоду. Подібним способом від вологи і холоду оберігались гуцули, працюючи взимку на річках: на вовняні штани одягали вологі полотняні штани (гачі) на яких утворювалась захисна льодяна кірка [324, с. 138 – 139].

Екологічно пристосованим був і одяг полонинських пастухів, які весь робочий день

проводили під відкритим небом. Незамінний його компонент — «сорочка-мазанка», виварена у лої, захищала від атмосферної вологи, регулювала теплообмін, оберігала від комах-кровопивців.

Традиційний повсякденний стрій гуцула, який складався з таких компонентів: вузькі сукняні (влітку полотняні) штани, тунікоподібна сорочка, яку носили поверх штанів, підпоясуючи широким ременем (чересом), кептар, повстяний капелюх, шкіряна торба на плечі (тобівка), давав можливість швидко рухатись, регулювати теплообмін, захищав органи черевної порожнини від надриву під час важкої праці, або поранень. Топірець, який доповнював гуцульський стрій, був засобом особистої охорони, а також давав змогу прочищати, у разі потреби, стежку від повалених вітром дерев, пробиратись хащами.

Одяг гуцулки функціонально також пристосований до гірських умов і господарки. Оскільки жінки їздили верхи на конях, то це, очевидно, сприяло збереженню в краї найстарішого типу поясного незшитого жіночого одягу — дволатових запасок, однолатових загорток [71, с. 195]. Запаски одягали поверх сорочки і підпоясувались тканим вовняним поясом. Замість топірця жіночий стрій доповнювала спеціальна палиця — келеф.

Гуцульський традиційний одяг, особливо святковий, багатий на художнє оформлення, адже «відповідно природі Гуцульщини достроюють її мешканці і свою ношу мальовничо» [324, с. 120].

Як і всякий народний одяг, він підкреслював гідність статі і стану, був візитною карткою горянина, бо орнамент і кольорова гама, багатство прикрас свідчили про адресу її власника, його соціальний і подружній стан. За оздобленням сорочок і кептарів визначали, з якої місцевості Гуцульщини її власник, з якого села. В селах мешканців присілків і кутів (хуторів) упізнавали за властивим їм оздоблювальним узором. Ідентифікаційним особливостям одягу надавали великого значення — без нього людина почувалась безликою. В Закарпатській Гуцульщині одна респондентка-довгожителька по-

яснила бажання літніх людей бути похованими у традиційній носі так : «Щоб батьки впізнали».

Житло гуцулів, як і одяг, у результаті пристосування до гірського довкілля і основного заняття — скотарства набуло оригінальних рис. В Гуцульщині сформувався своєрідний тип садиби — гуцульська гражда, яка являла собою замкнуту забудову із житловими та господарськими будівлями, обведену дерев'яною огорожею з дашком. На думку етнографа І. Сеньківа, «найдавніший тип замкнутого двору у гуцулів сформувався у XIII – XIV століттях, коли тваринники почали будувати свої садиби високо на хребтах та схилах гір, вільних від лісу, щоб бути близько до своїх отар. Від примітивних пастуших кошар, стай і шаласів аж до величавих дворів-гражд — такий довгий шлях розвитку й удосконалення гуцульського будівництва, пристосування його до складних умов гірського життя» [256, с. 162]. Гражда була своєрідною фортецею посеред гір, маючи виразну оборонну мету: про це свідчить висока огорожа із вирізаними маленькими віконцями-стрільницями, з яких можна було боронитися від небезпечного розбійника чи хижака, адже гуцульські оселі стояли далеко одна від одної і на чийсь допомогу не можна було розраховувати. Житло з господарськими будівлями сполучувалось критими переходами, що давало можливість господареві у негоду доглянути худобу. Гуцульські криті двори за плановим і конструктивним рішенням фахівці вважають найдовершенішим типом високогірних будівель [71, с. 170].

Найпоширенішим типом гуцульського житла була трикамерна хата-зруб, яку будували із смерекових колод, обтесаних сокирами. Смолиста деревина смереки — це один із найліпших будівельних матеріалів для затишного житла в умовах вологого і прохолодного клімату краю. Покривали хати стрімкими чотирисклими дахами з драниць (дерев'яних дощечок) або гонту. Дах спадав доволі низько, особливо з тильного боку хати, утворюючи навіс. З боків і торцевого фасаду хати під продовженням даху прибудовували «притули». Бічні притули призначались на дровітню чи комору, а

в притулі взимку тримали вівці. Таке сусідство давало додаткове тепло житлу, оскільки тильна стіна оселі, як правило, повернена на північ і тому найхолодніша, і, разом з тим, взимку, під час окотів, господареві було зручно забирати до теплої хати народжених ягнят.

Під висунутим спереду хати дахом будували галерею (ганок), в який заходили через низьку хвіртку. На ганку під навісом можна було сушити в дощову погоду пучки зілля, випраний одяг. Незважаючи на велику площу, дах гуцульської хати не провалювався під вагою снігу, тому що дим, який виходив у сіни від печей жилих приміщень, постійно обігрівав його.

Піч — найважливіша споруда всередині гуцульської хати, займала четверту частину її площі і слугувала надійним джерелом тепла в холодні зими. Збереженню тепла сприяли і маленькі вікна, а ще майже обов'язковим утеплюючим елементом гуцульського житла була підлога. Ця риса гуцульського житла безпосередньо пов'язана з господарською специфікою верховинців. На відміну від навколишніх рівнинних сусідів у гуцулів навіть бідняки змушені були дбати про підлогу, оскільки в сильні морози та заметілі заганняли в сіни або хату дрібну худобу [71, с. 175].

Розміщення гуцульських осель на місцевості відповідало певним господарсько-побутовим, ландшафтно-естетичним та геоекологічним вимогам. Такі місця мали бути затишними: захищеними від вітру і достатньо обігріті сонцем, наближеними до пасовищ і джерел, а також з позитивною геоенергетикою — чистими від злих духів та чортів. Не відаючи в ті часи про існування геопатогенних зон, все ж із життєвого досвіду гуцули знали про несприятливі для життя місця. Спостерігаючи за поведінкою тварин у місці майбутньої забудови, — а вівці, коні, кози дуже чутливі до патогенного випромінювання і ніколи не відпочивають у таких місцях, визначали придатність місцевості до житла. Зважали і на «історію» місця, де мали закладати хату, — чи не було на ньому нещасних випадків, вбивства, поховань. Хату не будували на місці старої, щоб не

виродився рід. Найліпшим місцем для оселі вважалося те, де лягала корова, де земля була «спокійна», росли дерева, а вранці не бувало роси (тобто воно було достатньо сухим) [124]. Сухість місця під забудову перевіряли ще й у такий спосіб: ставили увечері глиняний горщик уверх дном, а під нього клали жмут вовни, і вранці дивились, чи вона не волога, бо на мокрому місці хата могла б «дістати гриба».

Хату починали будувати навесні чи влітку, у четвер або вівторок, під час повної фази місяця («аби в хаті всього було вдосталь»). На перший камінь підмурівка, або у підвалу клали гроші і обов'язково писанку, написану господинею на свято «Сорока мучеників», на якій мав бути безконечник — символічний візерунковий знак, що вказував на безперервність життя. У новій хаті мав переночувати півень — провісник дня, символ світла, а входи в нову оселю розпочинались з благословення на всі боки іконою, яку потім ставили на покутті [224].

Поєднані з природою найтіснішими зв'язками життєзабезпечення, гуцули цінували мальовничість свого оточення, тому в розміщенні свого житла враховували краєвид, який відкривався з ґанку. З тепер уже давніх гуцульських «оседків», які ще збереглись подекуди високо в горах, відкриваються надзвичайно красиві багатоперспективні панорами гірських ландшафтів. Красиви з гуцульських осель відзначаються не лише красою, але й динамічністю. Часті зміни погодних умов, сезонні перетворення природи, полонинське господарювання, за яким подекуди можна спостерігати з порога такої домівки, дають верховинцеві відчуття руху життя, є джерелом різноманітних вражень, надихають до творчості. Тому горяни, навіть позбавлені близького сусідства, віддалені від прискореного темпу цивілізації, не нарікають на нудьгу, не впадають у депресію. Гуцул не тільки живе в просторі — він живе простором, який має для нього екзистенціальну рису. Цей аспект маловідомий мешканцям густозаселених рівнинних територій, де життєве середовище перенасичене антропогенною інформацією, через що й позбавлене саме цієї сутнісної основи.

Пристаювавши своє господарство і побут до умов гір, гуцули і самі набули деяких відмінних рис від сусідів-долин'ян.

За фізичними властивостями горяни здебільшого худорлявої тілобудови, оскільки повсякденно багато рухаються по пересічній місцевості. Рухливість є необхідною рисою життєдіяльності у їхньому середовищі. «Люде були дуже здібні до пішешодства. Так легонько ходили з верхів та у верхе... тай шше несли на плечьох натерхані бисаги», — пише у своїх оповіданнях гуцульська народна письменниця Параска Плитка-Горицвіт [221].

Енергійність і витривалість як запорука виживання у горах, проявились і в характері гуцулів, який на тлі рівнинних українців вирізняється вищою пасіонарністю (див. далі).

Ми розглянули далеко не всі явища господарсько-культурного і побутового пристосування гуцулів до їхнього гірського середовища. Але навіть з наведених прикладів вимальовується картина оригінальної, екологічно зумовленої та екологічно спрямованої моделі традиційного матеріального життєзабезпечення горян. В усіх основних ланках цієї моделі: виробництво — розселення — житло — одяг — харчування простежується вироблена традицією гармонійність.

Не менш виразною є і духовна адаптація гуцулів до своєї ойкумени.

2.4.2. Духовний досвід

Органічний зв'язок гуцулів з природою простежується у їхніх дохристиянських віруваннях, які мали виразний екологічний характер, бо орієнтували горян на підпорядкування своїх дій законам природи, фетишизованому ставленню до рослин і тварин, як представників вищих сил на землі, до самої землі, як тіла божества. Тому в гірському середовищі, де природні стихії проявляють себе з особливою силою, верховинці зосереджували свої духовні зусилля на встановлення гармонії з ними, досягаючи, завдяки глибокій інтуїції, необхідність молитовного звернення до вищих сил і власного вдосконалення.

Тонке, загострене відчуття природної стихії і своєї спорідненості з нею, віддзеркалилось у частково живучій понині гуцульській демонології. Характерною її рисою є тісне переплетення язичницьких і християнських вірувань, які утворюють в уяві верховинців цілісну картину світобудови. В гуцульській уяві, яка близька до світогляду українців та інших народів, світ природи має певну ієрархію і від Сонця до травинки одухотворений. Майже всі об'єкти і явища неживої природи гуцули персоніфікували, надавши їм рис християнської релігії: Сонце — то праве лице Боже, Місяць — то ліве лице Боже, вітер — то Божий дух і т.д. Культ Сонця у гуцулів язичницький і християнський одночасно: Сонце, що сходило, вони зустрічали глибоким поклоном, трикратним голосом трембіти, предковичною молитвою, ритуальним умиванням в струмку, додаючи до цього і знак хреста [126, с. 255]. Грім, який уявляли зброєю св. Іллі проти чортів, умилювали утриманням від праці в дні «громових» свят, яких дотримуються дотепер.

Самотіючи у своїх відокремлених «осідках» і безпосередньо спілкуючись з таємничим довкіллям, гуцул заселив свій навколишній світ міфічними істотами, що уособлювали прихильність і ворожість цього довкілля. В лісах і горах жили «нявки» («мавки», «майки», «повітрулі», «лісовиці»), які допомагали доглядати худобу, засівали полонини рослинами і садили дерева, а молодих хлопців приваблювали до себе співом. Свято цих, нібито, лісових помічниць — «Розігри» (6 липня), що дійшло до нового часу, властиве тільки Гуцульщині [126, с. 252].

Оригінальним образом гуцульської демонології є «чугайстер» — «лісовий чоловік» високого (понад смереки) зросту у білому одязі, який нищить нявок, але до людей ставиться доброзичливо, а ще «мудрий і вічний газда гір і лісів — невидимий дід-Лісовик, який ніколи не чинив людям зла» [329, с.18]. Попри добрі лісові духи гуцульська демонологія має і цілий ряд злих і небезпечних істот («дика баба», «нічниці», «блуд», «вихор» і десятки інших), від яких боронились силою цілющого зілля (найчастіше час-

ником, який обов'язково носили при собі) та «живою» ватрою (вогнем).

Культ живого вогню, поширений серед слов'янських народів, у гуцулів, на думку етнографів, найповніше зберіг свій первісний характер. Розведенням «живої ватри», як своєрідним освяченням взаємин людини з природою, яке забезпечувало захист від злих духів, кожного сезону розпочиналось життя на полонині, а також заселення нової хати, святкування Святвечера і Великодня [126, с. 246]. Культ «живої ватри» зберігся в гуцулів дотепер, хоч ритуал її запалювання (тертям шматків дерева) осучаснений використанням сірників.

Тісний зв'язок усіх видів життєдіяльності з природним оточенням, екологічний світогляд і цінності гуцулів яскраво проявляються у їхньому календарі. В ньому майже кожне церковне свято (православне чи греко-католицьке) має екологічно-господарське спрямування.

Свят, які відзначали «для маржини», в гуцульському календарі не менше дванадцяти. Не можна було працювати на Уласія (24.02) — щоб ласиця маржину не кусала, на Теплому Олексі і Благовісника (30.03 і 08.04) — щоб град худобу не бив, на Николи (19.12), на Федора (02.03), а також Перші і Другі Петночкы (27.10 і 10.11), на Кознена (14.11) — щоб не мерзла худоба, на Николи (19.12) — щоб звір не нападав. Ще низка свят була днями особливої уваги до маржини, важливих скотарських справ: перший і другий Святий вечір гуцульські гасди дуже добре гудували маржину, бо то і її «Сетий Вечьир», у Живний четвер (перед Великоднем) застригали вівці, у Живну середу запалювали живу полонинську ватру, а на Юрія (06.05) проводжали пастухів і маржину у полонину [319].

Як уже згадувалось вище, особливо небезпечною стихією на Гуцульщині є гроза, тому гуцули святкували ті свята, які вважались «громовими»: усі четверги після великих свят, Десяту (після Великодня) п'ятницю, Чесної Ризи (15.07), Прокопа (21.07), Гавріла (26.07), Курика (28.07), Марини (30.07), Іллі (02.08), Анни Спенної (07.08), Бориса-Гліба (06.08), Пантелія (09.08). Забо-

рону працювати в ці дні багато гуцулів зберігають понині.

Господарський ритм гуцулів так само визначав церковний календар, оскільки за народною уявою успіх усякої праці залежить від Божого благословення і заступництва святих. Вважали, що кожен сезон року має свого святого покровителя: у весни — святий Юрій, у літа — святий Петро, у осені — святий Дмитрій, а у зими — святий Миколай. Тому дні цих святих гуцули відносять до «головних рокових» [319, с. 63].

У побуті гуцули використовували тижневий календар. Тижні року рахували від Різдва, тому кожне велике свято припадало на конкретний тиждень (наприклад, Стрітенне на шостий тиждень). Кожен тиждень протягом сезону, згідно з багаторічними спостереженнями горян, мав певний температурний і фенологічний характер. Так, гуцули, що заселяли північно-східний макросхил регіону знали, що 14-й і 15-й тиждень після Різдва (середина квітня) — «варка весна», тому не варто нічого сіяти чи садити, бо нічого не вродить. Шістнадцятого тижня від Різдва — «бізівна весна», сімнадцятого — «мірна весна», вісімнадцятого — пізна весна, а дев'ятнадцятого тижня — «искінчена весна» [319, с. 55].

У скотарському циклі робіт утримування овець у «фоєнках чи хлівах» тривало від Дмитрія до Благовіщення, від Благовіщення до Юрія їх тримали під відкритим небом, готуючи до полонин, а період літування у полонинах визначався днем святого Юрія і Другою Богородицею.

Календарем визначались і городні роботи: як і рівнинні українці, гуцули висівали розсаду капусти, брюкви на Одокії (13.03), на Сорок святих вибирали усяке зерно на насіння, вірячи, що з кожної зернини восени вродить сорок зерен, на Івана Довгого (21.05) садили огірки («щоб росли довгі»), на Луки (31.10) — часник.

Є в гуцульському календарі і такі дні, в які заборонялось шкодити неживій і живій природі. Так, дичину не можна вбивати на Преображеніє (19.08), ходити до лісу на Здвиження (27.09), коли «усе диханіє хова-

ється на зиму», прати два тижні по Ардані (Водосвятті), бо у всіх річках тоді свята вода, а також у четверги після великих свят.

Якщо зважити на те, що в гуцульському традиційному календарі понад 40 свят, в які не можна «тяжко» працювати, та ще 10 – 15, в які існувала заборона на певні види роботи (шити, прясти, прати тощо), то стає очевидним, що традиційний світогляд гуцулів не передбачав значного антропогенного навантаження на довкілля. Наріжним у цьому світогляді був характерний для традиційної культури трепет перед Природою і пошук гармонії з нею.

У гуцульській традиційній культурі, яка повніше збереглась порівняно з рівнинними регіонами, природа безпосередньо включена в цінність життя і тим самим виступає важливим мотиваційним чинником поведінки, екофільної за своїм характером. *Екологічний етикет* гуцулів вимагав пошанування особливих рослин і ввічливого ставлення до диких та свійських тварин. Саме ввічливого, а не бережливого, адже часто рослини і тварини для гуцула були уособленням могутньої сили. Дерево гуцули вважали живим, а тому критикувати його вважалось гріхом. В цьому факті проявилась дивовижна народна інтуїція, адже тепер наукою доведено, що рослини реагують на тембр голосу, на емоційний стан людини, яка їх доглядає. Доглядати плодів дерева можна було лише духовно чистої людині. В сад, щоб добре родив, заходили після мирування в церкві (нанесення на лоб освяченим миром знаку хреста), і витирали у кожний саджанець чоло, відганяючи в такий спосіб від дерев лихо (хвороби). Покриткам не дозволяли ходити в сад, бо вважалось, що через їхню гріховність усе згине [207, с.41].

Традиційний екологічний етикет гуцулів вимагав вітання з рослиною, щоб вона не розгнівалась, а вже з тими, що мали цілющі сили, гуцули по-справжньому церемонились. У В. Шухевича є опис поведінки гуцулів з матриганом (валер'яною лікарською): «Єго можна рвати лише на Івана, причім треба довкола себе метати дрібні гроші; при копанню танцюють гуцули довкола него, притискають до него

горівку, обіймають, цілують его і примовляють до него» [326, с.263].

Вітались гуцули і з дерном (кизилем), щоб весна була гарна і тепла, вітали птахів, зокрема, перше кування зозулі, за яке їй дякували. Обов'язково з подякою звертався гуцул у своїй молитві до землі святої, яку називав мамою, і просив: «Будь добра, Землице свята, погодуй нас і далі...» [224]. Зустрічаючись на гірських пляях, гуцули вітали не лише один одного, а й своїх вірних помічників — коників, до яких звертались співчутливо: «А єк ти, сарако?» [33].

Овечку, яка годувала і зодягала, гуцули обожнювали: «Светила би си Божа овечка (а вона і на образі в руках Ісуса, і на престолі у церкві, випікають баранчиків з тіста на Великдень та святять) — з овечки усе: молоко, вурда, жентиця, гусянка, бриндза, кожух, сардак, ліжник ще й буджениця» [36].

Гуцули ставились до всієї домашньої худібки з душевним теплом, бо «...не для багатства жие гуцул на світі, — саме плекання маржини сповняло радістю серце. Як дитина для мами — такою була для нього худібка» [146].

Особливе ставлення у гуцулів до диких тварин: ведмедів, вовків, змій, ласиць, яких вони намагались не прогнівати і без зайвої потреби не чіпати. Вважалось, що медвідь (ведмідь) походить із чоловіка, адже йому, за спостереженням гуцулів, властивий неабиякий розум, а сила рівна силі дванадцять хлопів (чоловіків). Його і називають так як родича — «вуйко» (дядько). Вовк — ще розумніший: він має «за дванадцять хлопів розуму і за трьох сили». Вважали, що він демонічного походження і має магічний вплив на людину. Гадина — погана живина (істота). Під час посту гуцули не вимовляли її ім'я, щоб влітку не кусала. Проти укусів тіло натирали любистком, бо з досвіду знали, що це зілля «відгоняє» її. Зміям приписувалась надприродна сила: гадячим ліновищем (скинутій під час ліньки шкірі) проганяли з хати блощиць, тарганів, жалом заправляли стрільбу, клали у ташку, щоб коса «люто косила».

Жіноче походження приписували гуцули птахам: ластівка — з жінки, зозуля — з дівчини. Такими ж благородними вважались

і жаби — «карапані», яких називали паннами. Спостерігаючи за жабами навесні, — товсті вони чи худі прогнозували, яким буде рік: худі жаби — до неврожайного року.

Персоніфікація і лагідне обходження в гуцульському екологічному етикеті властиві полонині — полонинці, як любовно вони її називають у своїх коломийках:

*Ватаг стаю запирає, а вівчар кошеру,
Будь здорова, полонинко, на всю Божу зиму.*

Полонинко, верховинко,

чим єс так згорділа,

Ци не тими овечками, шос тільки уздріла?
[325, с. 204]

Глибока спорідненість з природою, яка сягає дохристиянських часів, коли культ природних сил був нормою життя людини, проявляється і в гуцульському мистецтві. Народне мистецтво, зокрема, відомий своєю красою багатий гуцульський орнамент, яким горяни незмінно прикрашали мало не всі предмети побуту і обов'язково одяг, мав не просто естетичну функцію, а був своєрідним закодованим світоглядом верховинців, їхнім оберегом. Те, що сучасною людиною сприймається як естетичний ефект, мало для предків гуцулів (як і для всіх народів у давнину) глибокий культовий сенс. Культові символи втілені на Гуцульщині в різьбі, інкрустації, мосяжництві, вишивці і, особливо, писанкарстві. Їхнє смислове прочитання лише розпочалось.

Ю. Боберський виділяє такі характерні риси гуцульського орнаменту: геометричність рисунків, що створюються прямими, ламаними і регулярно хвилястими лініями та простими фігурами (трикутником, колом, півколом, квадратом, ромбом); різноманітність рисунків, яка досягається композиванням ліній і фігур; повторюваність однакових рисунків, які уже стали для майстрів штампами; типовість окремих рисунків, які наслідуються майстрами без змін, як табу (розетка, різноманітні хрестові композиції в колі або квадраті, які, ймовірно, є символічними знаками божеств) [14. с.77].

Як уже згадувалось на початку цього розділу, ці геометричні символи мають дуже давню історію. У свій час Бальтазар Гакет

звернув увагу на круговий танець у гуцулів, який в іллірійців (індоєвропейські племена, які проживали на північному заході Балканського півострова в III – IV ст. до н.е.) називався «колом», і на дуже символічний характер кола у гуцульському весільному обряді: звичай «ловитись у колесо» — утворювати коло під час весільних танців, кругла форма калача, який розривали («відривали» від родини одного із членів — молоду чи молодого) [107, с.150].

Для гуцульського писанкового орнаменту характерні дрібні узорні елементи, серед яких чимало символічно-екологічних: «метелик», «вороняча лапка», «білокрильці», «баранчики», «гільє», «барвінок», «звізди», «вітрячки» та ін. Щодо орнаментів гуцульських писанок, то вони глибоко космогонічні. Наприклад, солярна орнаментация, для якої властиві давні сонячні знаки — хрест (символ Всесвіту, знак чотирьох сторін світу, чотирьох пір року), свастика, яку гуцули називають «вітрячками» (знак святого вогню і сонця), триквер (символ вогню, безсмертя, чоловічої і материнської сили), — символічно відтворювали основи світобудови і людського буття, а з прийняттям християнства стали символами євангельської віри.

Язичницькі символи, породжені духовною інтуїцією і згодом усвідомлені у світлі Христової науки, у писанковому світі гуцулів відтворюють багатогранність Буття. Найпоширеніші елементи писанкового орнаменту — колесо є знаком досконалості, яка виявляється в природі безперервним повторенням, відродженням життя; «граблі» — як символ дощу вказують на єдність горішньої і долішньої води (на кругообіг води в теперішньому розумінні); блискавка — це небесний вогонь, рівночасно караючий і освячуючий, вістунка божественного; спіраль — знак вегетативної й органічної плодючості; церква-вежа — символ святої гори, верхи якої сягають небес, уособлює стремління до вічності; птиці символізують вільність святих від земних клопотів та їхнє вознесення до Бога; олень є символом світла, дороговказувачем і провідником смерті; значок «дерево життя» — як космічне дерево символізує небесну вісь і скарбницю життя, а також є обра-

зом Божої мудрості, вкорінення у Божу волю і Боже довір'я [226].

Символічно образними є й елементи орнаменту, який використовується у тканні килимів і ліжників — великі та малі ромби із східчастими або зубчастими контурами, які мають форму гірських вершин і смerek. Ромби є давнім символом родючості землі, материнства, тому гуцулки вишивали рукави весільних сорочок узором, який складався з ромба і, вписаного в нього, маленького ромба, називаючи його «кнегиньковим» [150].

Символічними вважаються і кольори: жовтий — світла і чистоти, поваги і визнання; оранжевий, як колір вогню і полум'я, символізує силу і владу; зелений, що домінує у гуцульському довікклі, — свободу і волю; червоний — духовне пробудження; коричневий є символом матері-землі; синій — життєдайне повітря, простір, здоров'я... Сполученням кольорів народні митці символізували щастя, успіх, мир, любов [226].

Отож, колористика й орнаментальні мотиви мали у гуцулів, як і у всякого етносу, смислову культову інформацію (це був культ могутніх сил природи, особливо помітних у горах), були естетичною формою молитви до вищих сил, оберегом від негоди і шкоди, запорукою доброї долі. Тому творення орнаментів і декорування ними побутових речей було таким же необхідним елементом життєзабезпечення, як і всяка діяльність для фізичного виживання. «Гуцул, одягнений у святковий одяг, де кожний краєчок його компонентів обшитий вишивкою, як оберегом від злого, почуває себе спокійним і життєрадісним, бо не тільки в нього, але й у тих, хто бачить його у вишиванці, виникає почуття доброзичливості та естетичного комфорту, які гармоніюють з чудовою красою природи Карпат», — влучно сказав Ю. Боберський [14].

Магічна сила гуцульського орнаменту — естетична і символічна, — це досконала відповідь горян на виклик їхнього непростого за умовами середовища, з яким вони зуміли знайти взаємну гармонію, це їхня гідність перед Творцем і унікальність в людській культурі.

Природно-географічні властивості Гуцульщини

*Високогірне озеро льодовикового походження
Бребенескул. Світлина Ю. Кречуняка*

*Потік Грамітний з порогами і водоспадами проклав своє русло в товстошаруватих масивних пісковиках. На світлинах: фрагменти потоку на околиці с. Грамотне Верховинського району. 2002 р.
Світлини автора*

Природно-географічні властивості Гуцульщини

Річки Гуцульщини чисті і холодні. На світлині: злиття Білого і Чорного Черемошів в с. Устеріки Верховинського району. 2002 р. Світлина автора

Річка Черемош об'єднує буковинських і галицьких гуцулів (підвісна кладка через Черемош у Розтоках). 2003 р. Світлина В. Дмитрюка

Природно-географічні властивості Гуцульщини

*Гуцульські ліси могутні і багаті:
на світлині вгорі – мешканці с. Верхній
Яловець Путильського району поверта-
ються з «тихого полювання»;
внизу – ялина звичайна віком понад 300
років у Чорногірському пралісі (Карпат-
ський біосферний заповідник, Рахівський
район). 2002 р. Світлини автора*

Небезпечні стихійні явища

Зсувні процеси — поширене в Гуцульщині стихійне явище. На світлині: жилий будинок в епіцентрі зсуву біля перевалу Буковець. 2002 р. Світлина автора

Наслідки паводку в центрі села Гринява Верховинського району. 2001 р. Світлина автора

Піднесенню духу горян слугували і їхні музичні інструменти. Цимбали, трембіта і сопілка найточніше передають риси гуцульського культурного ландшафту. Звуки цимбалів — це бризки гірської води у кам'янистих руслах, трембіти — потуга гір, сопілки — розмірене, сплетене з легкої туги і мрійливих меланхолій, життя гуцула. Гуцульські мелодії, виконані на інструментах, виготовлених руками майстрів, дають за сучасними уявленнями, психотерапевтичний ефект. Слухачеві передається не лише висока і, головне, гармонійна енергія мелодії, але й фізичний вплив самого інструмента (частота звукових коливань). Звучання давніх струнних інструментів, до яких належать улюблені гуцулами скрипка і цимбали, збігається з частотою енерговібрацій людського тіла, що має благодатний вплив на слухачів. Відомий дослідник української старовини А. Пастернак у книзі «Козацька медицина» пояснює феномен довголіття кобзарів їхньою грою на бандурі, вбачаючи у цьому давньому струнному інструменті потужний генератор електромагнітних коливань [195]. Терапевтичний ефект гуцульських інструментів науково ще не досліджений, але гуцульський досвід підтримування душевного здоров'я й оптимізму у складних умовах життя і при обмеженому спілкуванні, свідчить про його наявність. Недарма ще донедавна горяни носили за пазухою сопілку, дримбу, тримали на полонині трембіту. Гуцульський письменник М. Яновський змальовує такий штрих полонинських буднів: «(Ватаг)... трембітаві і мав від того задоволення. Трембіта піднімала людям дух, пробуджувала фантій настрій. Люди мовби перемінювалися» [329].

Екологічно зумовленими є й етнопсихологічні риси гуцулів. Верховинці самі відчували вплив гір на властивості власної натури і висловили це відчуття у міфах та фольклорі. В гуцульській демонології є легенда про напівдемонічне, напівлюдське походження гуцулів: «Це діти чорта і дівчини, яких охрестив священик, але благословенство знову ж таки дав чорт, відмовившись перед тим від них і звелівши: «Як будете йти попід високої гори, то маєте весело дивитись вгору тай красно мені співати»... З тих дітей пороби-

лись гуцули. Гуцул як іде тепер попід гору, то все весело споглядає на гору, грає собі на сопілку, а сопілка йому співає. Вони й груди тому так виставляють, що і в зимі голі, а мороз їх не береться, бо вони з тих дітей» [52].

Так гуцули пояснювали особливість і яскраво виражену суперечливість своєї натури, в якій поєднана простота, чистота і наївність, безтурботність і життєвий оптимізм (риса Дівчини) і водночас — імпульсивність, непередбачуваність, відчайдушність і сміливість (риса Чорта).

Психологічні риси гуцулів, які виразно проступають у їхній історії і притаманні всякому гірському етносу, — войовничість, цілеспрямованість, висока здатність до організації, з точки зору геосоціоніки, детерміновані енергетичними властивостями геосинклінальних зон, в яких утворюються гори [92, с. 59].

Окрім геофізичного впливу, механізм якого мало вивчений сучасною наукою, гори мають потужний естетичний вплив на емоційну сферу людини. З усіх природних ландшафтів, лише гірські мають надзвичайну здатність викликати у людини палітру найвищих і найглибших за силою переживання почуттів: радості, захоплення, страху, благоговіння, трепету, святості. Гори називають «престолами природи», «церквою природи» за їхню здатність підносити людський дух до трансцендентальної реальності.

Потужна тектонічна енергія горотворення, втілена в окремих вершинах чи гірському масиві (трансформована в енергію рельєфу), різноманітність і значна динаміка усіх природних процесів, які відбуваються в горах, несуть високий енергетичний заряд для людської психіки, коли при короткому спілкуванні з горами з'являються відповідні емоції, а при постійному контакті формуються певні риси темпераменту і характеру: імпульсивність, швидкість реакції, емоційність, пристрасність, сміливість, мужність. Ці риси характеру горян можна розглядати як пристосування до гірського середовища, адже завдяки їм в ньому можна вижити. Гори додають життєвої енергії, але вони потребують і більших її затрат.

Відмінність впливу географічного середовища на формування психічних рис верховинців і мешканців передгір'я, демонструють результати проведеного нами анкетного опитування, в якому респондентам (двом сотням гуцулів і стільком же долинянам Передкарпаття з однаковими соціально-демографічними параметрами) була надана можливість самостійно оцінити ступінь цього впливу.

Як з'ясувалось, різниця доволі помітна: 61 % горян стверджує, що природа їхньої місцевості значно вплинула на їхній духовний світ (у долинян відповідний показник дорівнює 43 %) (див. дод. 32).

Є відмінність між горянами і долинянами і в характері емоцій, які спричиняє в них рідне природне довкілля. Гуцули переважно милуються красою свого оточення (55 %), або навколишня природа захоплює їх своєю загадковістю (так вважає третина опитаних верховинців). Байдужих до рідного краєвиду серед горян лише 7 %, тоді як серед долинян аж 19 %. Естетичну насолоду та захоплення загадковістю рівнинне природне оточення викликає у своїх мешканців на 6 – 8 відсотків рідше, ніж у гірських (там само).

Якщо схильність до глибоких емоційних переживань можна вважати індивідуальною характерологічною рисою (як засвідчило опитування, приблизно половина жителів обох середовищ не схильна до глибоких емоційних потрясінь під впливом природи), то все-таки в гірських ландшафтах сильні емоції їхні жителі переживають частіше (на 4 відсоткові пункти). Порівнюючи діапазон сильних вражень від природних явищ і об'єктів у тих горян і долинян, яким їх довелося пережити, бачимо, що у перших він ширший і включає такі, невідомі для жителів рівнин, враження, як зустріч з дикими звірами, захоплення водоспадами, великими паводками.

У рівнинних мешканців яскраві враження від природи зумовлені здебільшого метеорологічними явищами — веселкою, грозою, зливою, а ще глибокі емоції залишають у них відвідини гір, а не рідні рівнини.

Підстав до здивування від природних об'єктів та явищ у верховинців також більше: окрім затемнення Сонця, яке їх так

само, як і долинян, здивувало найбільше (опитування проводилось невдовзі після цього явища), горян дивують ще й потужні зсуви (15 %), різка зміна погоди (13 %), силуети гір (10 %), поведінка звірів (7 %).

Відрізняється і палітра природних чинників, які породжують гнітючі емоції у жителів двох середовищ. Попри однак важке сприйняття повеней і паводків (20 – 22 %), грози (буреломів) — 13 – 19 % і граду (8 %), верховинців до того ж часто гнітять вирубані ділянки лісу (18 %) та зсуви (15 %).

Комплексний вплив гірських ландшафтів як середовища проживання на людину ми намагались з'ясувати через його оцінку горянами і жителями рівнин. Обидві категорії респондентів продемонстрували однастайні погляди, розцінюючи життя в горах здебільшого як звичайне, тільки з дещо іншими проблемами, ніж на рівнині (40 і 39 %). Таким, що більше сприяє гартуванню людського духу вважають його 18 % долинян і стільки ж горян. Разом з тим, долиняни частіше (18 %) розцінюють життя в горах як незахищене, у постійній боротьбі за виживання (серед гірських респондентів так вважає лише 8 %). Горянам частіше, ніж долинянам воно видається таким, що сприяє особливому спілкуванню з природою і людьми (так вважає 30 % верховинців проти 23 % долинян, і це одночасно друга, після оцінки «звичайне життя», позиція гірських жителів). Цікавими є і варіанти власної оцінки життя в горах їхніми мешканцями (таких було 5 %): «більш просте», «ближче до природи і Бога».

Гуцули дещо міцніше закорінені у своє природне середовище, порівняно з рівнинними мешканцями, про що свідчать їхні відповіді щодо вибору місця проживання — якби навіть була можливість переселитись у місцевість, забезпечену цивілізаційними благами, 46 % гуцулів вибрали б те місце, де живуть (у долинян таких 40 %).

«Аш дивно, шо то Гуцули так були прив'язані до свого гірського й ни легкого — виомогливого, устанчовитого життя», — згадує у своїх повістях про гуцульську прив'язаність до рідного краю народна письменниця Параска Плитка-Горицвіт. І далі: «Аби гуцул

був оженився на доліській дівці, на жите у поділях, то вже ни переказана біда — жити у долішнях. Таке верхе рідніші, тай притежніші из своїми вимогами и ни легкеми житєвицями — у щоденних розрухах» [221].

З усього вищесказаного можна зробити висновок про існування об'єктивних відмін у формуванні психологічних рис мешканців гірських і рівнинних ландшафтів, що відрізняє їх від етнічно споріднених підгорян і решти українського народу. Ця психічна особливість, як наслідок ландшафтно-екологічних умов, має шанси зберегтись навіть тоді, коли під суспільним впливом знівелюються соціально-побутові особливості гуцулів.

Розглянемо основні риси гуцульської ментальності, яка має екологічну (особливість середовища проживання, до яких належить комплекс природних умов), геополітичну (особливість географічного положення і вплив різних суспільних систем) і релігійну зумовленість. Водночас зазначимо, що відносно нове для пострадянської науки поняття «ментальність» (від лат. «спосіб мислення», «душевний склад») розглядається соціологами як певна інтегральна характеристика людей, які живуть у конкретній культурі, що дає змогу описати своєрідність бачення цими людьми оточуючого світу, успадкованого ними від попередників, і пояснити специфіку їхнього реагування на нього. Як складна ієрархізована система, що складається історично, ментальність визначає спрямованість людини зокрема і спільноти загалом, цілі та мотиви їхньої життєдіяльності [268].

На думку філософів, найперше завдання ментальності як феномену — адаптація до довкілля (в соціально-екологічному розумінні цього поняття) і максимальне розгортання себе-буття в ньому, через що ментальність, як складова культури, є органічною частиною досвіду життя.

Попередньо вже йшла мова про такі психоповедінкові архетипи гуцулів, як героїзм, культ мистецтва, релігійність, що межує з язичеством, культ предків, культ вогню (живої ватри), піднесення до ореолу святості деяких предметів, обожнювання домашніх тварин, які історично лежать в основі їхньої

ментальності [9]. Нерозвинутість соціально-економічного життя, поєднана з постійною залежністю від примх природи, сприяє тривалішому збереженню у гуцулів властивого всім українцям магічного мислення, яке переважає над раціональним: чаклування, приворожування, замовляння побутують у верховинців до цих пір, особливо у народній медицині («підкурювання», «зливання воску», «гасіння вогню» тощо), догляді за худобою, екологічній поведінці.

Геопсихічно закономірними і виразними є і такі риси гуцулів, як споглядальність і спостережливість, емоційне мрійництво, самозаглиблення, розвинена уява. Заглиблення у різні грані буття для гуцульської ментальності є такою ж необхідністю, як і праця для підтримання фізичного існування. «Набутися» — це чисто гуцульське поняття (на весіллі вони «набуваються», а не «гуляють», в опришки також ішли щоб «набутися»), яке, за висловом відомого історика і публіциста В. Мороза, є таким станом, «...коли людина продирається крізь товщу буднів до чистого екстазу, у країну світла, де починається духовне, де починається творчість, — ...хотів би таке відумати, чого світ не видів» [194, с. 104].

Продуктом рефлексій верховинців є гуцульські співанки. Роздумам над своїм чи іншим життям сприяли часи самотності, яких доволі у їхньому способі життя, «коли ніхто не заважає, ніщо інше не захоплює, не хвилює, окрім виношеного в душі, наболілого, щемкого» [329, с. 57].

Окрайне положення і підвладне становище в етнічно чужих державах потребували від гуцулів постійної пильності і готовності до боротьби: «Треба завжди сокотитись!» (стерегтись), «Спритність май, хитрість, бо інакше від тебе зістануться лиш постולי». Закон предків велів дбати про опору гір, вірити в свої сили: «Рости твердим» — веліли батьки синам, «Не дай себе вести на чужому курмею» (віршовці) [329].

Готовність до протистоянь і боротьби, рішучість і стійкість — характерні риси гуцульської вдачі. Л. Гумільов називає такі характерологічні риси «пасіонарністю» (з лат. «пристрасть»), пов'язуючи її з високою енергетикою натури (джерелом енергії

є ландшафт). За значимістю він прирівнює пасіонарність до таланту. Для пасіонарних натур властиве внутрішнє прагнення (часто неусвідомлене), спрямоване на здійснення якоїсь мети (навіть ілюзорної, навіть супроти інстинкту самозбереження). Модуси пасіонарності різноманітні: гордість, жадібність, ревність, а стосовно ідеї — фанатизм, мучеництво. Пасіонарність передається з покоління в покоління, а також від однієї особи до іншої, утворюючи певне енергетичне поле спільноти («етнічне поле» за Гумільовим) [68, с. 33 – 41].

Пасіонарність не має конкретних фізіологічних вимірів, вона проявляє себе в етнічній (згуртованість спільноти), соціально-екологічній (ставлення до праці і природного оточення) та культурній сферах. Навіть поверховий аналіз гуцульської історії (див. 2.5.) свідчить про переважання серед гуцулів пасіонарних характерологічних типів.

Незважаючи на те, що за своєю суттю пасіонарність є «антиінстинктом» в якому переважає опір, а не пристосування, вона все ж таки є формою адаптації до складних умов життя в горах, котрі непасіонарні натури не могли б ні заселити, ні організувати в них життя.

Кожна епоха вимагала від гуцулів певного виду опору: на самих початках — «дикій природі гірських пралісів, коли доводилось жити у «лісових гущах-нетрях, у скельних дебрях-проваллях, на високих полонинах, з ведмедами і вовками по-сусідству» [171, с. 17], у XVII — XIX століттях — визискам угорських, румунських, польських магнатів і єврейських ділків, у другій половині XX століття — кривавій більшовицькій системі. Вже в епоху самостійної української держави гуцулам доводиться чинити опір глибокій економічній кризі, яка змусила їх масово покинути свій край у пошуках заробітку, але, незважаючи на неї, їм вдається залишатись однією з найжиттєздатніших регіональних спільнот України в демографічному (є природний приріст населення) і національно-культурному відношеннях (спалах відродження етнокультурних традицій) [164].

У відомій статті «Хроніка опору» (1970) історик, публіцист, дисидент Валентин Мо-

роз пояснив феномен гуцульської самобутності умінням зберігати усі пласти своєї культури і наявністю духовної сили опору усім тим чинникам, які посягають на неї. «Гуцул завжди брав нове з великою обережністю і тільки те, що добре припасовувалось до старого. Так поступив і з християнством: день святого Уласія добре припасувався до дня ласиці, а день Божого Фоки до дня вогню... Опускання хреста у воду на Водохрестя гуцули донині вітають потужним ревищем трембіт і рогів, так само, як вітали колись Ярила або Хорса» [194, с. 116].

Глибока прив'язаність до своєї спадщини і геопсихічна особливість середовища сформували у гуцульської спільноти загострене почуття власної гідності, притаманне більшості гірських етносів (на пострадянському просторі його виразно демонструють чеченці, грузини та інші кавказькі етноси). Воно проявилось в опришківському русі, коли перед гуцулом розкривались два шляхи: або стати рабом, або йти до лісу [194, с. 104], в особливостях гуцульського етикету, в якому самоповага і повага до іншого зведена до своєрідного культу. Гоноровість — так називається у гуцулів це почуття — поєднується в них з глибоким індивідуалізмом, до якого спонукала відокремленість садиб і специфіка господарювання, економічна незалежність, яку отримувала молода сім'я відразу після одруження і весь уклад життя, що потребував напруження, настирливості.

В. Хрущ і О. Хрущ, експедиційно вивчаючи сучасну етнопсихологію гуцулів, стверджують про прояви підвищеної самоповаги у тих верховинців, які мешкають на хуторах, присілках. Такі гуцули, йдучи до центру села, одягають ліпший одяг і взуття, переживають піднесення, а в громадських місцях ведуть себе без метушні і поспіху, що властиво міським жителям, з явною самоповагою, з підкресленою гідністю підтримують розмови на господарські, морально-етичні та суспільно-політичні теми [305].

Гуцульський фольклор, літературні твори багатьох письменників, котрі описували життя верховинців, дають яскраву картину міжособистісних взаємин у цій спільноті. Дослідник фольклору гуцульського етно-

етикету Д. Пожоджук вважає його близьким до інших регіонів України [224]. Водночас, будучи «кастою» пастухів, гуцульська форма взаємин багато в чому оригінальна, вона органічно влітається у гірське життя і полонинську господарку. Чемність, вихованість, гречність, люб'язність, поштивість, привітність — такі риси виховувались у цій спільноті, як ідентифікаційна ознака, а історична ситуація дала можливість зберегтися їм довше, порівняно з рештою території радянської України.

Давня традиційна форма звертання на Гуцульщині до молодого хлопця — «легіну», до чоловіка — «братчику» («Ой, наш братчику, сідай коло нас!») [256, с. 216]. Навіть у радянські часи при звертанні до старшої людини додавалось слово «пане», «пані», незважаючи на їхнє офіційне вилучення з ужитку [305, с. 127]. Традиційне ставлення до жінок — шляхетне, лицарське:

Не бійся, білявице, студеної роси,

Сам ся ззую, тебе вбую, а сам піду босий.

Як і всі українці, гуцули дуже гостинні, але застілля у верховинців має особливі риси. Під час частування гуцули п'ють по колу один до одного, використовуючи спільну для всіх чарку. Застільні тости мають форму коломийок. Фольклорист Д. Пожоджук записав у Космачі таке тостування:

Послухайте, люди добрі, що хочу робити:

Я си хочу до Палагни горівки напиту.

Ой, кувала зозулечка — сіла на горішок,

А прошу Вас, Палагночко,

прийміт цей кілішок.

Горілки не наливають повну чарку, бо це могло б розцінюватись як натяк на пияцтво партнера, а в традиційній гуцульській культурі пияцтво зневажалось. «Оправдовуючись» за неповну чарку співають далі:

Скакав баран через паркан —

на нім довга вовна,

Вибачайте, Палагночко, порція не повна.

Послухайте, Палагночко, що мате робити:

Як вип'єте цю горівку — прошу закусити
[224].

І досі гуцульське застілля часто обходиться одним келішком, без загальних тостів, але з шанобливими індивідуальними віншуваннями.

Вітають гуцули одне одного (навіть в офіційних ситуаціях) християнським коротким привітом, який часто звучить так: «Слава Йсу» — «Слава навіки!», а якщо зустрічають когось за роботою, то обов'язково кажуть: «Боже, помагай!». Всяку справу, а особливо прийом їжі, по сьогодні гуцули розпочинають молитвою. Найвищий ступінь зичення добра звучить так: «Абис Божим стався!», а проклинання — «Абис дідьком стався!» [30, с. 49].

В прокльонах гуцули такі ж щирі, як і в добрих побажаннях, а переплетення молитви і прокльону навіть у сакральних місцях — характерна риса суперечливої натури українця-гуцула, про пасіонарність якої влучно висловився сучасний французький журналіст Томас Гуасн: «Гуцули не мають холоду в серці».

Особливість гуцульської ментальності замішана якраз на високій експресивності натури і релігійному світогляді, через що їхня поведінка часто має крайні форми, а висока енергійність горянина поєднується з пасивністю і смиренням християнина.

Стрижнем традиційної культури, яка домінувала в гуцулів аж до тотального наступу радянської ідеології, була релігія, яка визначає мотив буття. Гуцули, як і українці загалом, за віросповіданням переважно православні християни (за конфесійною приналежністю є чимало і греко-католиків, але це суттєво не змінює віросповідання). Тому їхня традиційна культура усіма своїми гранями — мистецтвом, обрядом, народною педагогікою — виховує покірність тим умовам, — природним і суспільним, — які є. У православному Символі Віри, який щодня упродовж всього свідомого життя «змовляє» гуцул, закладений імператив людського буття — «... очікую воскресіння мертвих і життя майбутнього віку». «Очікування» аж ніяк не передбачає бездіяльності, пасивності, однак творчу енергію православний християнин спрямовує насамперед на прославляння Творця (звідси багатство народної культури, сакральної за своєю суттю) і на вдосконалення власного духу, плекання моральних чеснот, гідне, мужнє перенесення страждань, у т.ч. і соціальних негараздів. Така світо-

глядна ціннісна установка формує відповідну ментальність неспідириємливості, а в культурі, створеній на цій установці, поряд існують відносна байдужість до «світу цього» (умов побуту, господарювання, кар'єри, влади, краю і Батьківщини загалом) і «стягання» світу іншого у своє мистецтво, обряди, звичаї, яких завжди ревно дотримувались горяни.

Значний творчий потенціал гуцулів (як і українців загалом) і водночас відсутність політичних та економічних досягнень, до певної міри можна пояснити специфікою віросповідання, яке формує їхню етичну доктрину (систему норм і правил поведінки).

Ще на початку ХХ століття відомий західний соціолог М. Вебер у своїй роботі «Протестантська етика і дух капіталізму» показав, як тип релігійної віри впливає на економічний розвиток і культуру. Західний заможний світ — «земний рай», створений ментальністю протестантів, для яких запорука спасіння — успіх, а не терпіння. У формуванні протестантської психології більшу роль відіграють старозавітні ідеї, згідно з якими, єдність з Богом має проявлятися вже у земному житті віруючого: в його щасті, достатку, соціальному успіхові. В етичній доктрині протестантизму основним поняттям, що визначає індивідуальну і колективну поведінку, є поняття покликання і обов'язку. Виконання обов'язку у межах світської професії — найвище завдання віруючого. Невдачу, бідність та інші терпіння протестантизм розглядає як кару за порушення цього етичного імперативу. Тому до успіху віруючий протестант докладає всіх зусиль — від чистоти власного помешкання і садиби, до сумлінної праці на робочому місці та вимогливого ставлення до вибраної ним влади. Він громадянин своєї держави, яку він любить і поважає, бо вона дає йому можливість стати успішним, а отже, спасеним.

Православні ж християни бачать себе громадянами Царства Небесного, віруючи в обітницю Христа «нової Землі» і «нового Неба», адже тільки Творець зможе змінити те, що зіпсував людський гріх. Тому, хоч і любить православний християнин свою землю, але не прагне перетворювати її в

«обітовану». Останню він очікує як Божий дар за те, що «витримав до кінця». В основі психології соціального смирення традиційного українця і гуцула, зокрема, є Новий Завіт, який не обіцяє тим, «що в Христа христилися» вигоди у земному житті, а навпаки, попереджує про переслідування, приниження з боку світу — суспільства, важку боротьбу із спокусами і т.д., бо «учень не більший від свого Учителя» [254].

До епохи тотальної секуляризації з боку комуністичного режиму, українська народна культура спрямовувала своїми традиціями весь спектр життєдіяльності у русло спасіння в православному його розумінні. Десятиліття безбожництва і сучасні глобалізаційні процеси, до яких активно долучається й Україна, вносять нові пріоритети в життя. Традиційна культура перестає бути захисною і живильною плацентою, яка оберігає духовний світ особистості (принаймні на стадії становлення) від небезпеки схиблення і безплідних пошуків. Тому теперішню епоху можна розцінювати як час вибору, який кожен робить індивідуально, свідомо розвиваючи в собі або традиційні погляди консервативних предків, які в свою модель життя наріжним каменем поставили очікування в терпіннях «майбутнього віку», або приймаючи імперативи існування світу модерного, який має досвід створення дочасного (в православному розумінні) достатку і радості.

В ментальності сучасних мешканців Гуцульщини ще відчутний вплив саме традиційної культури, з її релігійно-етичним акцентом. Гуцули здебільшого задоволені своїм життям (і це незважаючи на глибоку соціально-економічну кризу!): таких 86 %, що на 26 відсоткових пунктів більше, ніж серед рівнинних мешканців Карпатського регіону і на 67(!) більше, ніж серед українців загалом (згідно з даними Інституту соціології НАН України серед сучасних українців, задоволених своїм життям, лише 18,6 %) [327, с. 12].

Найважливішим у житті, поряд із здоров'ям (36 %) та родинним благополуччям (24 %), верховинці вважають саме життя

(16 %) і спасіння душі (16 %). Разом дві останні цінності трапляються у відповідях гуцульських респондентів на 12 відсоткових пунктів частіше, ніж у більш «прогресивних» мешканців рівнин Карпатського регіону. А такі необхідні для сучасного світу з його ринковою економікою особистісні риси, як підприємливість, уміння домогтись соціального успіху, прагнення багатства тощо, найважливішими вважають лише 5 % опитаних горян, що за величиною є таким же ж показником, як і в долинян, і свідчать про непритаманність українцям «духу капіталізму».

Отже, сучасна гуцульська ментальність загалом має традиційний характер. У ній збереглися ті риси, які були притаманні гуцулам ще в XIX столітті, коли англійська письменниця М. Дауї (1867 – 1945) писала, що поряд з обдарованістю, працьовитістю, чесністю гуцулам властива непрактичність, невідприємливість, неамбітність, але, разом з тим, гуцул меланхолійно щасливий з свого гірського способу життя [4, с. 90].

Притаманні гуцулам і такі етнопсихологічні риси, які властиві українцям загалом, — індивідуалізм і звичка розраховувати на Бога та на власні сили, недовіра до влади та відсутність потягу до громадянської активності, які впливають не тільки з особливостей їхнього географічного середовища, але є наслідком півстолітнього панування антигуманної комуністичної системи з політикою подвійних стандартів. Однак у час суспільних зрушень пасіонарність гуцульської натури і загострене почуття гідності проявляються дуже виразно. Так, уже в перші дні Помаранчевої революції 2004 року гуцули стояли на Майдані Незалежності та в наметовому містечку село за селом: Микуличин, Татарів, Яблуниця, Ворохта, Устеріки, Космач...

Підсумовуючи сказане про досвід життя гуцулів у горах, виокремимо такі важливі, на наш погляд, моменти:

- гуцульський життєвий досвід є оригінальним в українській культурі, але в основних своїх рисах пов'язаний з моделлю життєдіяльності давніх українців;

- консервативний характер гуцульського середовища сприяв актуальності їхнього досвіду життя майже до середини XX століття;
- сучасний досвід життя гуцулів має ще чимало традиційних рис, особливо у духовно-ментальній сфері.

2.5. Гуцульська спільнота

Сучасна етнологія розглядає народ-етнос як складне утворення, в якому поєдналися його історична й соціально-політична доля, а також знайшла відображення різноманітність природно-географічних умов, в яких він виник. Внутрішньою мозаїкою відзначається більшість етносів. І це не випадково, адже структурна складність є умовою існування етносу, тоді як спрощення етнічної системи до мінімальної кількості складових частин призводить, на думку етнологів, до її руйнації [227, с. 107].

Мова йде про відміни всередині певного етносу, а не про поліетнічне утворення, яким є більшість сучасних націй, в т. ч. українська. Складовими етносами українського народу-нації є, окрім українців, росіяни, поляки, євреї, білоруси і т.д. Ті з них, хто поза межами України мають свої держави, наприклад, росіяни, євреї в український народ входять як національні меншини, тих же, які не мають своїх національних держав (наприклад, карайми, гагаузи та ін.) прийнято називати *етнічними* групами українського народу, на відміну від *етнографічних* (субетнічних) груп українського етносу, якими є бойки, гуцули, лемки.

Етнос, як динамічна в просторі і часі цілісна міжпокоління людська спільнота має, на думку етнологів, етногенетичну (вертикальну) й етнотериторіальну (горизонтальну) будову.

М. Тиводар у своїй праці «Етнологія» наводить такий вертикальний «зріз» етносу: *етнофор* (найнижча мікроодиниця, якою є індивідуум з притаманними йому етнічними ознаками) — *сім'я* (найменша цілісна структура етносу, в якій відбувається його відтворення) — *дем* (сім'ї, об'єднані в територіально-популяційні групи, типовим прикладом якої є село) — *локально-територіальні гру-*

ни (етнографічні групи, субетноси) — *етнічна спільнота* (народ) [282, с. 92].

Розглянемо детальніше суть локально-територіальних груп, як структурних частин етносу. Ці підрозділи етносу в сучасній українській етнології трактують по-різному. До речі, і в радянський період в українській етнології був поширений інакший, ніж у російській етнографічній школі підхід до виділення мозаїчних частин етносу. Ю. Бромлей, В. Козлов та інші відомі російські етнографи пропонували розрізняти *субетнічні* та *етнографічні групи* як частини етносу, які набули оригінальних рис культури завдяки особливостям історичного розвитку. Водночас субетнічні групи, на їхній погляд, володіли ще й особливою, подвійною самосвідомістю, яка проявлялась у самоназві (субетнонімі) [18, с. 47 – 50].

Українські етнографи вважали інакше: групи українців з подвійною самосвідомістю (до них зараховували гуцулів, бойків, поліщуків та ін.) характеризували як етнографічні, а регіональні спільноти, які були протоетносами українців (древляни, поляни, сіверяни, волиняни та ін.), — як субетноси українського етносу [227, с. 107 – 108].

Зараз більшість українських етнологів виділяють як структурні частини українського етносу лише етнографічні групи, розглядаючи їх як підсистеми етносу.

Інший погляд на мозаїку українського етносу має етнолог М. Тиводар, який розрізняє в ньому субетнічні та етнографічні спільноти як **різнорівневі** структурні частини етносу. Відмінність між цими підсистемами етносу М. Тиводар, услід за вже згаданими російськими етнологами, вбачає у наявності в субетносу *самоназви, самосвідомості та самоідентифікації*, які не притаманні етнографічній групі. Отже, якщо етнографічні групи можуть усвідомлювати або не усвідомлювати себе як окрема спільнота (Р. Кирчів, С. Макаручук), або виявляти два рівні самосвідомості — загальноетнічну і локально етнографічну (А. Пономарьов, О. Нельга), то для субетносу наявність самосвідомості — характерна риса. М. Тиводар дає таке визначення субетносу — *«це внутрішня територіальна частина етносу, яка вирізняється*

певною культурно-побутовою специфікою, самоназвою, протиставленням себе оточуючим на основі взаємної компліментарності, локальною і загальноетнічною самосвідомістю» [282, с. 97].

В українському етносі субетнічні риси, на думку цього етnologа, властиві лише *гуцулам і кубанським козакам*, які проживають на українських етнічних землях, а серед переселенців — українцям-руси́нам колишньої Югославії, які переселились із Закарпаття в район Бачки (низовини між Дунаєм і нижньою течією Тиси) у XVIII столітті і понині зберігають свою русинську етнічну ідентичність [там само, с. 99].

Інші групи карпатських українців: бойків, лемків, які слабо самоусвідомлюють себе, М. Тиводар відносить до етнографічних груп. За його визначенням *«етнографічні групи — це внутрішні територіальні складові етносів із слабо розвинутою локальною самосвідомістю, прийнятою сусідами назвою, зрідка самоназвою та місцевими особливостями культури, побуту, говірок»* [282, с. 103].

Отже, характерна риса субетносів — наявність самосвідомості. Якщо субетнос втрачає самосвідомість, то він перетворюється на етнографічну групу. Походження субетносів різне.

Етнолог М. Тиводар наводить такі способи утворення субетносів: в одному випадку — це колишні етноси, які, втративши свою культурно-побутову специфіку і соціально-політичну повноту, асимілювались і увійшли до складу державотворних етносів. Приклад: *мещера* — північно-європейський субетнос росіян, який утворила зрусіфікована фінська мещера; *кумани* — змадяризовані половці у складі угорців.

В іншому випадку субетноси — це колишні племена, які становили протоетнос. У процесі інтеграції вони утворили новий цілісний етнос, в рамках якого зберегли свої культурно-побутові відміни і самоназву. Так, субетносами німецького етносу є *шваби* (колишнє плем'я севів), *баварці* (колишнє плем'я квадів), *саксонці* (в минулому плем'я саксів), *тюринги* (нащадки плем'я гермундурів).

Межа етногеографічного району Гуцульщина: суспільно-політичні аспекти

*Політичні кордони розділяли і розді-
ляють гуцулів.*

*На світлині вгорі — один
із пограничних стовпів, які
розмежовували польську (галицьку)
і чеську (закарпатську) частини
Гуцульщини, зберігся поблизу перевалу
Легіонів (Надвірнянський район).*

*На світлині внизу: за лінією кордону
— Буковинська Гуцульщина, тепер
територія Румунії. 2001 р.
Світлини автора*

Межа етногеографічного району Гуцульщина: суспільно-політичні аспекти

Звивиста лінія українсько-румунського кордону на території буковинської Гуцульщини (с. Сарата Путильського району). 2001 р. Світлина автора

Крайня хата України. Ліворуч – кордон (с. Сарата Путильського району). 2001 р. Світлина автора

Межа етногеографічного району Гуцульщина: етнографічні аспекти

Традиційний одяг мешканців буковинських сіл Долішнього Шепота (вгорі) і Берегомета (внизу), Вижницький район. 1996 р. Світлини автора

Межа етногеографічного району Гуцульщина: етнографічні аспекти

*Жіночий одяг мешканок долинного села Луг Рахівського району що на межі з Гуцульщиною. 2003 р.
Світлина автора*

*Вишита сорочка та спідниця мешканок села Лопухів (Брустури) Тячівського району на Закарпатті. 2000 р.
Світлина автора*

Гуцулка із села Росішка Рахівського району (ліворуч) у сорочці з вишитими уставками і двоплатовій запасці. Мешканка сусіднього з Росішкою села Луг в традиційній для жінок села спідниці і сорочці. 1995 р. Світлини автора.

Український (русинський) етнос сформувався в епоху середньовіччя з племен-субетносів: дулібів і бужан, полян, уличів, тиверців, сіверян, радимичів, хорватів. Регіональна культурно-побутова специфіка українців вкорінена ще у часи існування цих племен, хоча вона і зазнала значного нівелювання. Втратили колишні племена-субетноси українців і свою локальну самосвідомість.

Субетноси, за Тиводаром, можуть формуватись також і в результаті саморозвитку переселенських груп етносів у своєрідних природно-географічних і політичних умовах. Прикладом таких субетносів є помори і челдони у складі росіян. Перші з них — це нащадки новгородських словен, в яких у природно-географічних умовах півночі склався своєрідний господарсько-культурний тип промислового господарства і сформувалась субетнічна самосвідомість. Селяни-челдонці Сибіру також формували свою самотність в особливих природних умовах. А в українському етносі переселенським субетносом є уже згадувані українці-русини колишньої Югославії.

Переселенським субетносом українців новітнього походження є і кубанські козаки, які появились у пониззі Кубані в кінці XVIII — на поч. XIX століття в результаті переселення за царським наказом запорізьких козаків, а також козаків із Слобідської України. У формуванні субетносу «кубанські козаки» (а також «донські козаки» в Росії) відіграв свою роль особливий правовий статус, який мали козацькі групи. Ці субетноси склались як соціально-політичні спільноти. На їхній культурній специфіці і самосвідомості сильно позначився військовий компонент [282, с. 97 – 98].

Оригінальну гіпотезу, яка розкриває «механізм» утворення субетносів, запропонував російський етнолог Л. Гумільов. На його думку, субетноси утворюються не так, як етноси — в результаті пасіонарного поштовху, а через певні соціальні зміни всередині етносу. В результаті цих змін зароджується початковий етнічний колектив, який Л. Гумільов назвав консорцією. *Консорції* — це групи людей, об'єднані спільною історичною

долею. Це можуть бути релігійні секти, банди, артілі, гуртки та інші нестійкі об'єднання [68, с. 22].

Отже «спільною долею» може бути і певний вид заняття, наприклад скотарство у волохів, або спільна ідея, — боротьба у козаків, опришків, чи віра, як у отців-пілігримів, які вирушили до Америки будувати нове суспільство, або ж у сторообрядників, які ізолювали себе від решти суспільства. Важливо те, що спільна доля чи мета *об'єднує* людей на основі компліментарності, — так Гумільов назвав специфічне (етнічне, а не соціальне за походженням) почуття солідарності (єдності).

Не всі консорції виживають. Вони розпадаються або руйнуються під впливом зовнішніх чинників, але якщо ці утворення зберігаються протягом життя кількох поколінь, то вони стають *конвіксіями* — групами людей з однохарактерним побутом, звичками, світоглядом, смаками, сімейними зв'язками тощо. В рамках цього компліментарного об'єднання зберігається інерція потягу один до одного, тобто відчуття споріднення, яке є основою спільноти. З втратою активності, яка, за Гумільовим, проявляється як відсутність впливу на середовище (це збігається з втратою самосвідомості — Л.М), конвіксія переходить, за образним виразом вченого, «у компетенцію етнографії, оскільки таку групу об'єднує лише побут (тобто вона перетворюється в етнографічну групу)» [68, с. 29].

У світлі вищевикладених концепцій походження субетносів розглянемо проблему становлення гуцульського субетносу, яка залишається дискусійною в історико-етнологічній літературі.

Якщо розглядати етогенез гуцулів через призму їхньої оригінальної культури, то можна знайти риси принаймні трьох із чотирьох способів утворення субетносів, на які вказує М. Тиводар. По-перше, гуцули — це нащадки давніх слов'янських племен. Однак серед науковців немає єдиної думки щодо прагуцульського племені: філолог Б. Кобилянський вважає, що ними були уличі і тиверці [130], історик Л. Нідерле виводить їх від білих хорватів [203]. Ще є версії про походження гуцулів від

романомовних волохів, слов'янізованих даків, готів, а то й тюркомовних узів (уців) [256, с. 83 – 86].

По-друге, гуцули в якійсь мірі — спадкоємці переселенців, які, як стверджують історики, втікали у Карпатські гори з усіх кутків Лівобережної України, щоб уникнути татарської навали і кріпацького гніту. Окрім русинів-українців, у горах знаходили притулок і втікачі з Угорщини, Румунії, а також певний етнічний вплив привнесли вірмени, євреї, поляки; німці. Отож, до гуцулів правомірно застосувати термін «переселенці», які у своєрідних природно-географічних (гори) і політичних (кількасотлітнє панування іншо-етнічних держав) умовах витворили власну самобутність.

Однак є в гуцульській спільноті є ще одна риса, яка надає їй серед інших етнографічних утворень не лише особливої ознаки, але й пояснює, певним чином, згуртованість гуцулів, — це яскраво виражена мілітарна складова їхньої культури.

Гуцульські лицарі-легіні (від військового поняття «легіон») з топірцем-барткою в руках, войовничі і відважні, за висловом польського дослідника В. Поля, «були на пограниччю осель слов'янських в Карпатській країні тим, чим в інших часах і під впливом інших обставин була козаччина на Запоріжжі, ...тільки що гуцульське плем'я не піднялось до сили окремого політичного життя» [324, с. 30].

Військова слава гуцулів бере свій початок ще з княжих часів, коли вони охороняли карпатські перевали від ворожої навали з півдня. Пізніше гуцули активно включились у визвольні війни гетьмана Богдана Хмельницького. Під проводом Олекси Довбуша та Лук'яна Кобилиці войовничі верховинці боролись проти соціального гніту, а під час Першої світової війни про військовий хист гуцулів, який вони проявили у боях з російськими царськими військами, писали угорські, німецькі, австрійські, канадські часописи [328]. В австрійській армії за військові здібності гуцулів називали «тирольцями сходу». У міжвоєнні часи в легіоні Українських Січових Стрільців вони створили Гуцульську

Сотню, а в Українській Галицькій Армії — Гуцульський Курінь, який за відчайдушну відвагу називали «Куренем Смерті». Під час Другої світової війни чимало гуцулів вступило в ряди 1-ої Української Дивізії УПА, в дивізію «Галичина», діяли в групі «Говерла», яка воювала в горах з більшовицьким режимом і після закінчення війни.

Як і в козаків, військові здібності гуцулів поєднувались з їхньою високою національною свідомістю та політичною активністю, що проявлялась у всі окупаційні періоди життя їхнього краю. В мирні часи гуцули демонстрували громадську активність: в Галичині вони першими стали скликати громадські віча, на яких обговорювались питання економічної і політичної боротьби. Перше таке віче відбулось у Жаб'єму 1885 року. Досвіду зорганізованості і підготовки до національно-визвольної боротьби набували гуцули і в популярній серед них військово-спортивній організації «Січ», яка діяла на поч. XX століття в понад 40 галицьких гуцульських селах.

В історичному вихорі XX століття гуцули продемонстрували не лише національну свідомість, але і здатність до державотворення, таки піднявшись і до політичного життя: двічі за першу половину XX століття вони започатковували власну незалежність — у 1919 році, проголосивши Самостійну Незалежну Гуцульську Республіку з центром у Ясіні, і в 1944 році, утворивши Космацьку Республіку.

Створення Гуцульської республіки розцінюється сучасними істориками як базовий етап процесу національно-державного відродження українства на Закарпатті після Першої світової війни [182, с. 2].

На час розвалу Австро-Угорської монархії (1918) Угорщина намагалась створити на Закарпатті автономну Руську країну, проте з боку закарпатських українців поширився рух за приєднання до України (у Львові в цей час була проголошена ЗУНР). Особливої інтенсивності національний рух набув серед гуцулів, де в містечку Ясіня Степан Ключурак — освічений офіцер австро-угорської армії, очолив гуцульську міліцію. Вже через кілька днів, озброєна відібраною у місцевої мадярської жандармерії зброєю, міліція перетвори-

лась на Гуцульську Народну оборону, до якої входило понад 200 стрільців. При її підтримці у Ясіні було утворено Ясінянську Українську Народну Раду, за зразком якої було засновано аналогічні ради в інших селах Гуцульщини та в Марамурському Сиготі. Усі вони підтримували ідею приєднання Закарпаття до України.

На Різдво 1919 року сотня гуцульських вояків під керівництвом Степана Ключурака розпочала повстання проти угорських окупантів, військо яких мало шестикратну перевагу. Хитрістю і спритністю гуцули заставили угорців скласти зброю без бою. А вже 8 січня в Ясіні було проголошено Самостійну Незалежну Гуцульську Республіку, президентом якої обрали Степана Ключурака [258].

У рамках Республіки гуцули започаткували власний досвід державотворення. Парламент новоствореної республіки — Гуцульська Народна Рада — складався з 42 членів, уряд — Виконавчий орган — мав чотири секції (міністерства) та кілька підсекцій. Були в Гуцульській Республіці й інші державні інституції — збройні сили, суд, варта порядку (громадська міліція), гроші (мадярські коруни та українські гривні), велась торгівля (в основному з Галичиною), приділялась увага розвитку шкільництва і культури [219].

Однак у ворожому оточенні гуцульська держава протрималась недовго, а на сам факт її існування, як і на президента, — неприйнятного націоналіста як для австро-угорської, так і для радянської імперії, накладена заборона історичної згадки аж до здобуття Україною незалежності у 1991 році.

У 1920 році в селах Галицької Гуцульщини — Головах, Жаб'єму, Довгополі, Перехресному, Красноіллі та ін. вибухнуло гуцульське повстання проти Польської держави, в якому була ідея створення власної держави Чорногора та вигнання поляків за Сян [251].

Ще одним доказом гуцульської свідомості і політичної зрілості є проголошення 1944 року Космацької Республіки, як форми опору радянському окупаційному режимові.

Характерно, що у всіх формах гуцульського визвольного руху ніколи не було ідей сепаратизму щодо України. Навпаки, ідея об'єднання з «великою Україною» супроводжувала усі відчайдушні спроби гуцулів позбавитись чужоземного панування. Так, Звернення Української Народної Ради в Ясіні закінчувалось словами «Хай живе

один великий український народ від Тиси аж по Чорне море і гори Кавказ» [301].

Оскільки в історії гуцулів є факти їхньої високої самосвідомості і згуртованості, які дають підстави вважати їх саме субетносом, а не тільки етнографічною (культурно-побутовою) групою, то в гуцульському генезисі необхідно шукати такі чинники, які б пояснювали їхній спільнотний (а не тільки однорідний) характер, їхню локальну самосвідомість. Для цього врахуємо те, що гуцули — лише одна з трьох груп карпатських українців. Приблизно в таких же ж умовах (географічних і політичних) поряд з гуцулами в Українських Карпатах формувались бойки і лемки, у яких, однак, єдність і самосвідомість не проявились упродовж історії так виразно, як у гуцулів.

Що ж тоді сприяло більшій, порівняно з сусідами, єдності гуцулів? Якщо спиратись на концепцію походження субетносів Л. Гумільова, то прогуцульських консорцій могло бути аж дві: пастухи (об'єднання за заняттям) і опришки (об'єднання розбійників-месників), які фактично одночасно і паралельно появились у Східних Карпатах у зв'язку із загарбницькою і соціальною експансією, характерною для XIII-го і дальших століть.

Полонинські скотарі (валаські пастухи), як уже згадувалось, появились у Східних Карпатах в XIII – XIV століттях, очевидно, через турецьку експансію на Балканах. Мандрівне скотарство валахів було не просто видом заняття, а чітко організованим способом життя і діяльності в гірських екстремальних умовах, який за окремими своїми рисами нагадує військове. Подібно до мілітарних утворень на чолі пастухів стояв ватаг, який відав основними організаційними, господарськими і охоронними питаннями полонинського життя, був чіткий розподіл функцій і дотримання режиму, постійна готовність до захисту (худобу і власне життя доводилось рятувати від частих стихійних лих і звірів). Навіть у такій нормі полонинського життя, як заборона на спілкування з жінками, життя скотарів-полонинників нагадувало військове.

Досвід вільного пастушого життя, організація якого передбачає більшу згуртованість,

ніж у землеробів, увібрав у себе, окрім специфічної технології, особливості спілкування, які передбачали витончений етикет, привабливі манери у поведінці, уміння приємно вести бесіду, а також потяг до танців, пісень, вільного родинного і статевого співжиття. Таким чином, окрім господарсько-організаційної згуртованості, приналежність до когорти вільних скотарів — більш шляхетного стану, порівняно із землеробами, згуртовувала ще й станово-психологічно.

Отже, консорція полонинських скотарів була основана на самоорганізованості, особливих уміннях і специфічному світосприйнятті, які надавали їй спільнотного характеру. І хоча відгінне скотарство на волоському праві властиве усім етнографічним групам карпатських українців, але на Гуцульщині полонинське господарство через природні умови мало найвищу питому вагу, що й сприяло їхній більшій згуртованості, яка мала своєрідний кастовий характер.

Окрім об'єднання на ґрунті полонинського скотарства, згуртуванню гуцулів і їхній високій самосвідомості сприяв опришківський рух. Наявність руху народних месників у всіх Карпатах була тісно пов'язана з гірським скотарством, яке давало їм можливість вижити в горах. Сезон боротьби месників і літування вівчарів був синхронним, спосіб їхнього життя подібним і взаємопов'язаним, а лідери обох організацій називались ідентично — ватагами.

Роль опришківського руху у становленні гуцульської спільноти потребує спеціального дослідження, але очевидним є те, що опришки, як організована група, що дислокувалась на теренах Гуцульщини, маючи яскравих лідерів (окрім Довбуша — Пинту, Баюрака та ін.), безпосередньо вплинули на гуцульську згуртованість. Особливою є роль опришківства у формуванні ідеалізованого гуцульського образу. Ідентифікація з образом народного месника відіграла чи не найважливішу роль у становленні самосвідомості гуцулів, у формуванні почуття спільноти. Постать благородного розбійника, вимальована народною традицією, була поширена в XVII – XIX століттях у всіх Карпатах. У гірській Словаччині, Польщі, Моравії як

віддзеркалення антифеодальної боротьби, в той час склались збойницькі пісні, які прославляли народного заступника, міфічного героя Ондраша [64, с. 116]. Гуцульщина в той час ще мала реального Олексу Довбуша, загін якого складався здебільшого з гуцульських легінів. Успішні дії опришків Довбуша на Прикарпатті та значний прилеглий до краю території створили героїчний образ гуцулів в українській історії, а для багатьох ці поняття стали синонімами, через що назва «гуцул» сприймалась її носіями позитивно і навіть з гордістю.

Витоки гуцульського субетносу з пастушо-опришківської консорції проявились і в їхній громадській самоорганізації: на чолі сільської громади у гуцулів стояв ватаг.

Пастушо-опришківська консорція гуцулів, яка склалась за певних соціальних умов, перейшла в стійку форму — *конвіксію*, не зазнавши руйнації, тому що цьому сприяла специфіка гуцульських гір: в них не було (і не могло бути) запроваджене землеробство (як у сусідніх бойків, де вже у XVI столітті з наступом панщини розорали частину гірських земель), на Гуцульщині не знайшли потужних запасів нафти чи іншої промислової сировини, видобуток і оброблення якої могли потягнути за собою промисловий розвиток краю та уніфікацію способу життя в ньому. А політико-географічне положення гуцульської спільноти дало їй можливість уникнути такої тотальної руйнації, якої зазнала інша гірська група українців — лемки.

Отже, в тому, що гуцули склались і вистояли як спільнота можна бачити сприятливе поєднання багатьох чинників природного і суспільного характеру. Щодо природно-географічних чинників, то вони були вельми сприятливими для підтримування спільнотних зв'язків.

Як уже було сказано в методологічній частині цього дослідження, гуцульська територіальна спільнота має гемайншафтний характер, оскільки вона сформувалась через розвиток у часі і просторі родинних спільнот. Цьому сприяло т. зв. зимаркове розселення, пов'язане з тваринницьким напрямом господарювання. «З материнського села, — пише

історик Р. Сілецький, — виділявся присілок, який формувався із тимчасових сезонних житлово-господарських будівель — «зимарок», розміщених на віддалених пасовищах та сінокосах і призначених для зимівлі худоби» [259, с. 36]. Оскільки ці сезонні будівлі були віддалені від основних садиб на кілька кілометрів, то за певних умов, — поділу між дітьми батьківського господарства, стихійних лих (так, за народною легендою село Ясіня в Закарпатській Гуцульщині засноване Петром Струком, який не зміг через негоду повернутись з вівцями в Галицьку Гуцульщину), вони перетворювались на постійно заселені садиби, а потім села. «Дочірніх» сіл у Гуцульщині доволі багато. Історик П. Сіреджук на підставі архівних матеріалів виділяє появу зимаркових поселень як окремий етап заселення Гуцульщини, який розпочався в середині XVIII ст. і внаслідок якого гуцули осіли по горах [260].

Схема утворення присілків, а згодом і дочірніх сіл, нагадує куцїння живої рослини і підкреслює спільнотні (як родинні, так і просторові) зв'язки між гуцульськими поселеннями. До цих пір мешканці гірських сіл зберігають перекази про місце (село) виходу своїх предків. Так, жителі Косівської Поляни на Закарпатті твердять про своє косівське походження (про це свідчить і топонім), а в сусідньому селі Кобилецька Поляна під час польових досліджень нами записана народна гіпотеза Жаб'євського (Верховинського) походження її мешканців. Пам'ятають про своє галицьке коріння і марамороські гуцули Румунії [154, с. 26].

Підкреслюємо, що ці відомості зберігаються у живій пам'яті народу, що можна розцінювати як наявність риси спільноти у гуцулів. Це засвідчує і той факт, який наводили інформатори зі згаданих сіл: з населенням закарпатських низин вони спілкувались неохоче. Через це межа Гуцульщини на Закарпатті, як буде описано далі, практично, лінійна.

Для формування гуцульської спільноти важливим є те, що специфіка заселеного нею геопростору сприяла розвитку «гемайншафту крові» (спільноти територіальної) до

«гемайншафту духу» (спільноти культурної, див. 1.2).

До таких чинників можна віднести наявність полонин, на яких літували пастухи з різних частин Гуцульщини. В єдину територіальну спільноту гуцулів пов'язувала і система гірських шляхів, яку утворювали «плаї» (піші і кінні шляхи) і «сутки» (обгороджені шляхи для вигону худоби на пасовища). Гірські шляхи були найкоротшими транзитними лініями зв'язку між поселеннями, розміщеними у басейнах різних рік, — від Бистриці Надвірнянської на північному заході до Сучави на південному сході. З усіх кінців краю вони вели до Чорногірського масиву, по якому проходив своєрідний трансгуцульський плай — головна полонинська «магістраль», яка починалась від сідловини між Петросом і Говерлою, і через вершини Пожижевська, Данциж, Туркул, Ребра, Менчул вела до Чорної Гори (Попа Івана), а звідти, — через гору Васкул до гори Стіг. Від цього головного плаю розходились окремі шляхи до поселень у басейнах Черемошу, Пруту, Білої Тиси. У XIX столітті Чорногірський хребет перетинали у напрямку з Галичини на Закарпаття щонайменше два десятки гірських плаїв (див. картосх. 2). Мережа транзитних пішо-кінних стежок, які перетинали Вододільно-Верховинські Карпати, тим самим з'єднуючи гуцульську територію на двох макросхилах в одне ціле, була в цьому краї значно густішою, ніж у сусідніх бойків, які частіше користувалися возовими дорогами уздовж рік, що вели до передгір'їв [48, с.30].

Впорядковані гужові дороги з'явилися на Гуцульщині тільки у XIX столітті, а сучасна мережа автошляхів склалась уже в радянський період [261, с. 330]. Її конфігурація, на відміну від мережі плаїв, несприятлива для спілкування гуцулів поміж собою, бо сучасні дороги, які прокладені в річкових долинах, дають вихід до передгір'їв, але не зв'язують внутрішню гірську частину краю. В цьому ж напрямку (до передгір'я) пролягають і сучасні щоденні міграційні потоки гуцулів.

Занепад тваринницької галузі значно зменшив спілкування гуцулів у верхах —

Картохема 2. Шляхи сполучення на Гуцульщині на початку ХХ ст. (Укладено за [48, 261])

на полонинах і плях. Парадоксально, але в епоху комунікацій, у межах вже єдиної держави, гуцули територіально більше роз'єднані, ніж у минулому, коли вони активно використовували гірські плаї.

Спільнотному характеру територіально-го розміщення гуцулів сприяв і гірський рельєф та відповідне топографічне розміщення осель, що в поєднанні з верховими шляхами дає особливе сприйняття сусідніх поселень. Будівництва садиб на схилах, від-

критість пейзажу і наявність кількох перспектив дає можливість верховинцеві бачити зі своєї оселі чи плаю не тільки своє село, але часто і декілька сусідніх сіл.

Дисперсне розселення гуцулів, яке особливо проявилось в Покутсько-Буковинському і Ворохта-Путильському низькогір'ях, з'єднує їхні поселення в єдині сільські смуги розселення, що об'єднують десятки сіл і простягаються на десятки кілометрів (наприклад, у смугу Красник – Селятин входить 40 по-

селень Верховинської і Путильської частин краю). Таким чином, у східній частині краю гуцульський територіальний гемайншафт особливо виразний і є унікальним явищем сільського розселення в Україні (див. карту-вкладку).

Особливістю гуцульського гемайншафту є і те, що візуальну цілісність поселенської території доповнює акустична. Завдяки відбиванню звукового сигналу від схилів, сулідів (навіть далеких) не лише видно, але й чути. Особливий зв'язок у горах краю, для якого використовують звукові коридори, іноді називають гуцульським телефоном. Здавна верховинці спілкувались поміж собою знаменитим «гей» – «гей» змагаючись у колористиці звучання цього оклику.

Незважаючи на відокремленість гуцульських садиб, їхні мешканці через особливості повсякденного візуального й акустичного взаємного сприйняття, яке можливе тільки в горах і тільки при розміщенні садиб та шляхів у верхах, могли відчувати себе просторовою спільнотою.

До інших рис етнічної самобутності, які лежать в основі етнічної самосвідомості, відносять: *міф про спільних предків, спільну історичну пам'ять* [275, с. 46]. Разом з тим, услід за культурологами зазначимо, що всім етнічним атрибутам, про які піде мова далі, властивий глибокий суб'єктивний зміст, тобто у царині етнічних характеристик важливим є не те, що кажуть про спільноту, а те, *що вона сама про себе каже, як уявляє своє «Я»*.

Етнічне минуле, до якого спільнота звертається як до власного першоджерела, в якому відкриває для себе свою «справжню природу» і звідки виводить свій досвід буття, відображена у міфі про спільних предків. Гуцульська етнічна міфологія, на відміну від наукових гіпотез, не зазначає їхнього походження від якогось особливого племені чи на позаукраїнську прабатьківщину. Навпаки, у народних переказах, легендах підкреслюється, що предки гуцулів — «з України». Називають різні регіони: Поділля, Надбужжя, Волинь, Київщину. Від інформатора-довгожителя із села Грамотне І. Лобудяка ми почули переказ, дуже подібний до того, який

записав філолог І. Сенько від косівської гуцулки [257, с. 76]. Згідно з розповідями цих інформаторів, поява гуцулів в Карпатах є наслідком втечі в гори за наказом київського князя найздібніших майстрів і митців, які мали переховатись у важкодоступних місцях від татарської навали, і тим самим, вберегти русинську культуру. Ця пов'язаність гуцулів з українцями Київської Русі проявляється і в зафіксованому В. Шухевичем наприкінці XIX століття етнонімі «руснак»: «Самі гуцули називають себе крескени, руснаки, руські люди» [324, с. 4].

Тут ми підійшли до одного з основних атрибутів етнічної спільноти, яким є *власна групова назва (етнонім)*. Чи є субетнонім «гуцули» власною назвою цієї спільноти? Філолог І. Сенько, детально проаналізувавши самоідентифікацію гуцулів, відображену у їхньому фольклорі, виділив у ній декілька аспектів.

По-перше, біологічний, тобто гуцулом необхідно народитись:

Гуцулка мя породила, гуцулка мі мати,

Гуцулка мі постелила: «Лягай сину, спати».

З гуцулкою (в цьому глибока суть, бо саме жінка в сім'ї підтримує традиції) необхідно й одружитись, щоб продовжувався гуцульський рід:

Гуцулка мя породила, гуцулка мі мати,

Як не возьму гуцулочку, не буду жонатий.

По-друге, територіальний, коли гуцулами є лише ті, хто народились у горах:

Та не тото гуцул, гуцул, що погуцулив си,

Але тото, кажи, гуцул, що в горах родив си.

По-третє, гуцули самоідентифікують себе за особливостями одягу:

Ой я гуцул молоденький,

по гуцульськи ходжу,

Та я свою гуцулочку попід боки воджу.

Та як би я, молоденький, гуцулом не звався:

Маю черес та крисаню, у кептар убрався.

По-четверте, гуцули мають свою мову (говірку):

І ти гуцул, і я гуцул, єдна у нас мова,

Єдну рибку любуємо, най буде здорова.

По-п'яте, самі гуцули відзначають своєрідність власного характеру, в якому виділяють такі риси, як волелюбність, незалежність, войовничість:

селень Верховинської і Путильської частин краю). Таким чином, у східній частині краю гуцульський територіальний гемайншафт особливо виразний і є унікальним явищем сільського розселення в Україні (див. карту-вкладку).

Особливістю гуцульського гемайншафту є і те, що візуальну цілісність поселенської території доповнює акустична. Завдяки відбиванню звукового сигналу від схилів, суходів (навіть далеких) не лише видно, але й чути. Особливий зв'язок у горах краю, для якого використовують звукові коридори, іноді називають гуцульським телефоном. Здавна верховинці спілкувались поміж собою знаменитим «гей» – «гей» змагаючись у колористиці звучання цього оклику.

Незважаючи на відокремленість гуцульських садиб, їхні мешканці через особливості повсякденного візуального й акустичного взаємного сприйняття, яке можливе тільки в горах і тільки при розміщенні садиб та шляхів у верхах, могли відчувати себе просторовою спільнотою.

До інших рис етнічної самобутності, які лежать в основі етнічної самосвідомості, відносять: *міф про спільних предків, спільну історичну пам'ять* [275, с. 46]. Разом з тим, услід за культурологами зазначимо, що всім етнічним атрибутам, про які піде мова далі, властивий глибокий суб'єктивний зміст, тобто у царині етнічних характеристик важливим є не те, що кажуть про спільноту, а те, *що вона сама про себе каже, як уявляє своє «Я»*.

Етнічне минуле, до якого спільнота звертається як до власного першоджерела, в якому відкриває для себе свою «справжню природу» і звідки виводить свій досвід буття, відображена у міфі про спільних предків. Гуцульська етнічна міфологія, на відміну від наукових гіпотез, не зазначає їхнього походження від якогось особливого племені чи на позаукраїнську прабатьківщину. Навпаки, у народних переказах, легендах підкреслюється, що предки гуцулів — «з України». Називають різні регіони: Поділля, Надбужжя, Волинь, Київщину. Від інформатора-довгожителю із села Грамотне І. Лобудяка ми почули переказ, дуже подібний до того, який

записав філолог І. Сенько від косівської гуцулки [257, с. 76]. Згідно з розповідями цих інформаторів, поява гуцулів в Карпатах є наслідком втечі в гори за наказом київського князя найздібніших майстрів і митців, які мали переховатись у важкодоступних місцях від татарської навали, і тим самим, вберегти русинську культуру. Ця пов'язаність гуцулів з українцями Київської Русі проявляється і в зафіксованому В. Шухевичем наприкінці ХІХ століття етнонімі «руснак»: «Самі гуцули називають себе крескени, руснаки, руські люди» [324, с. 4].

Тут ми підійшли до одного з основних атрибутів етнічної спільноти, яким є *власна групова назва (етнонім)*. Чи є субетнонім «гуцули» власною назвою цієї спільноти? Філолог І. Сенько, детально проаналізувавши самоідентифікацію гуцулів, відображену у їхньому фольклорі, виділив у ній декілька аспектів.

По-перше, біологічний, тобто гуцулом необхідно народитись:

Гуцулка мя породила, гуцулка мі мати,

Гуцулка мі постелила: «Лягай сину, спати».

З гуцулкою (в цьому глибока суть, бо саме жінка в сім'ї підтримує традиції) необхідно й одружитись, щоб продовжувався гуцульський рід:

Гуцулка мя породила, гуцулка мі мати,

Як не возьму гуцулочку, не буду жонатий.

По-друге, територіальний, коли гуцулами є лише ті, хто народились у горах:

Та не тото гуцул, гуцул, що погуцулив си,

Але тото, кажи, гуцул, що в горах родив си.

По-третє, гуцули самоідентифікують себе за особливостями одягу:

Ой я гуцул молоденький,

по гуцульськи ходжу,

Та я свою гуцулочку попід боки воджу.

Та як би я, молоденький, гуцулом не звався:

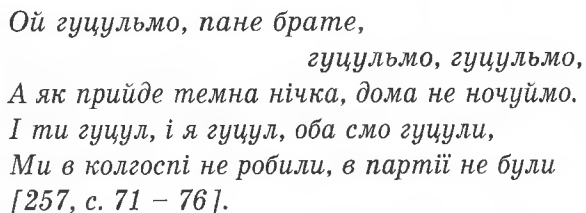
Маю черес та крисаню, у кептар убрався.

По-четверте, гуцули мають свою мову (говір):

І ти гуцул, і я гуцул, єдна у нас мова,

Єдну рибку любуємо, най буде здорова.

По-п'яте, самі гуцули відзначають своєрідність власного характеру, в якому виділяють такі риси, як волелюбність, незалежність, войовничість:

Таким чином, спільність походження гуцулів і заселення ними території Гуцульщини головню з боку Галицької частини краю, історичні факти про їхню зорганізованість на ґрунті господарювання, збройної боротьби і політичних рішень, самоусвідомлення своєї єдності, зафіксоване у фольклорі засвідчують не лише етнокультурну однорідність, зумовлену середовищем проживання і господарською спеціалізацією, але і риси спільноти, що дає підстави вважати гуцулів субетносом.

Звичайно, з'ясовувати такі трансформаційні зміни ліпше з історичної віддалі, однак спробуємо виявити сучасні тенденції розвитку гуцульського субетносу, адже в них приховані корінні суспільні зміни останнього півстоліття — жорсткий нівелюючий тиск тоталітарної радянської системи, здобуття державної незалежності українським народом, субетносом якого є гуцули, а також залучення українців до інтенсивних процесів глобалізації, не менш нівелюючих за своїм впливом.

Гуцульську самосвідомість ми досліджували двічі: у 1996 році було проведено анкетне опитування корінних місцевих мешканців на теренах усього краю, під час якого респондентам різного віку і соціального стану безпосередньо ставилось запитання про субет-

нічну самосвідомість, і в 2002 році, коли запитання стосувались поглядів на гуцульську спільноту. У двох опитуваннях взяло участь 829 осіб, які за соціально-демографічними параметрами є репрезентативними для населення Гуцульщини.

Субетнічну самосвідомість ми з'ясовували запитанням щодо самоназви: «Як Ви себе називаєте?». Запитання ставилось про самоназву, а не про «відчуття» себе гуцулом, через те що, по-перше, самоназва історично властива гуцулам і нам було цікаво виявити сучасний її рівень, а по-друге, самоназва є свідомим вибором етнофора, своєрідним лакмусовим папірцем його відданості чи нехтування етнокультурною спільнотою. Зважимо і на те, що в середині 90-х років, у гуцулів не було суспільно-політичних застережень щодо прояву своєї самоназви. Отже, респонденти могли назвати себе (вибрати варіанти відповідей), гуцулом (гуцулкою), українцем (українкою) або вказати свою «подвійну» приналежність: українець(-ка) — гуцул (-ка), чи вказати власний варіант самоназви.

За результатами опитування в усій Гуцульщині гуцулами назвали себе 37 %, українцями — 50 %, а подвійну самосвідомість продемонстрували лише 11 % респондентів. Ще 1 % опитаних назвали себе верховинцями (похибка результатів становить 2,5%) (див. дод. 21.1).

Однак у різних частинах краю субетнічна та етнічна самосвідомість його мешканців проявилась по-різному: найвищу гуцульську самосвідомість засвідчили верховинські та путильські гуцули (41 – 42 %), а найнижчу — надвірнянські (разом з мешканцями Яремчанської міської Ради) — 19 %. Українцями-гуцулами найчастіше називають себе путильські гуцули (22 %).

Вияв субетнічної самосвідомості гуцульських респондентів залежить також від віку, статі, освіти та соціального становища. (див. дод. 21.2). У молоді (15 – 29 років) вона найнижча — 35 %, але поволі зростає в наступних вікових категоріях і є найвищою у віці понад 60 років — 48 %. Відповідно у зворотному порядку зменшується частка самоназви «українець».

Щодо подвійної самосвідомості (українець-гуцул), то вона дещо вища у гуцулів

Межа етногеографічного району Гуцульщина: етнографічні аспекти

Архітектура жилих будинків Прикарпаття відмінна від гуцульської. На світлині: хата з ганком збудована на початку XX століття у селі Середній Березів Косівського району. 2002 р. Світлина автора

В традиційному одязі мешканців передгір'я поєднуються покутські та гуцульські елементи. На світлині: етнографічний колектив села Мишин Коломийського району. 1993 р. Світлина В. Миронюка

Межа етногеографічного району Гуцульщина: етнографічні аспекти

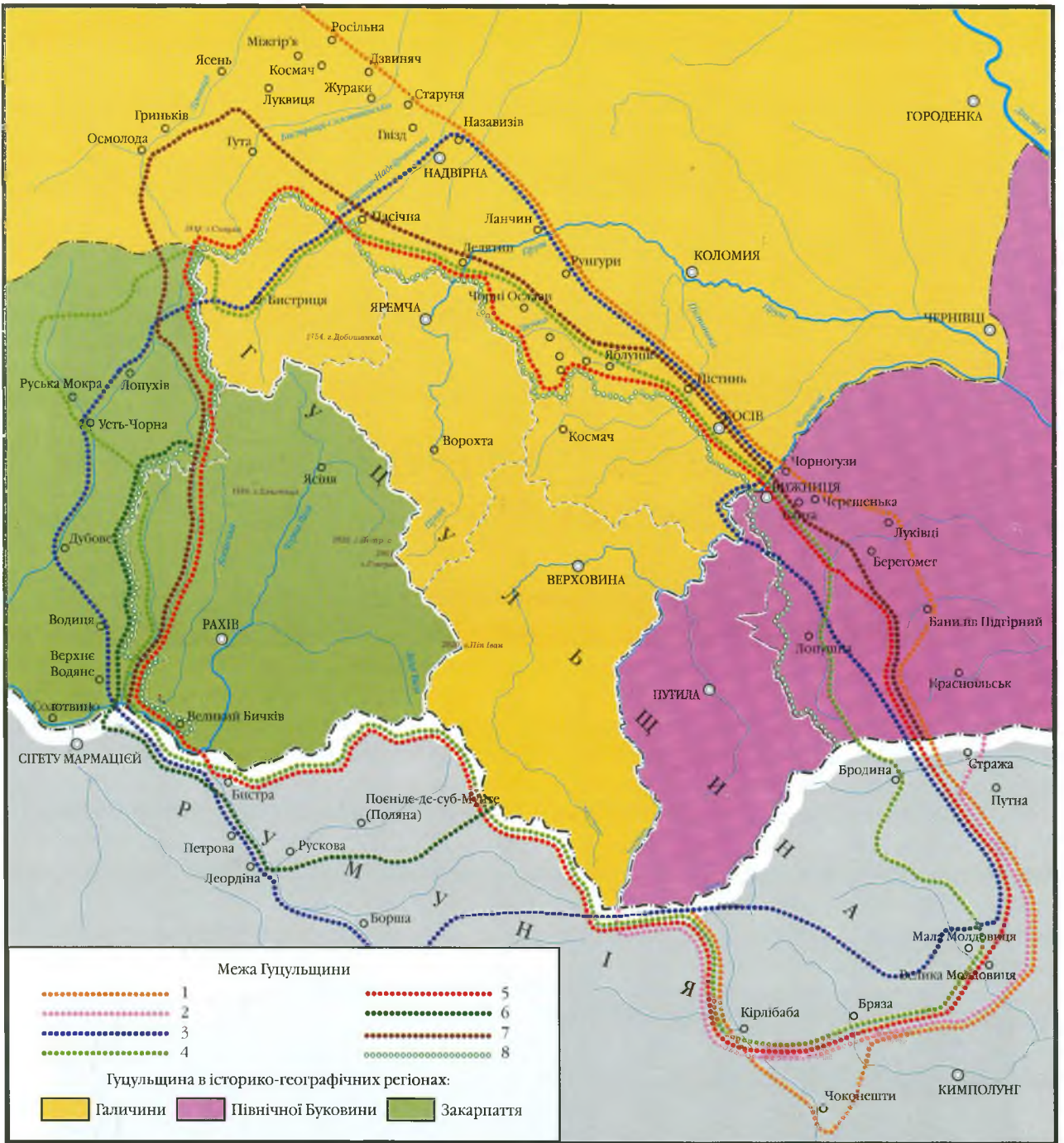

*Такі кептарі носили до 70-х років XX ст.
у селі Слобода Коломийського району.
2002 р. Світлина автора*

*Давній чоловічий байбарак і капелюх де-
монструє житель цього ж села. 2002 р.
Світлина автора*

Межа етногеографічного району Гуцульщина

Картохема 3. Межа Гуцульщини (бачення її дослідниками):

- 1 - С. Витвицький, 1863; 2 - Г. Купчанко, 1875; 3 - «Галичина, Буковина, Угорська Русь», 1915;
4 - В. Гнатюк, 1923; 5 - В. Кубійович, 1955; 6 - В. Кубійович, 1955 (межа перехідної території Гуцульщини);
7 - Ю. Гошко, 1987; 8 - М. Лаврук, 1997

Межа етногеографічного району Гуцульщина: природний аспект

*Етногеографічна межа Гуцульщини чітко проявляється в просторі. На світлинах: прикарпатські поселення Уторопи (вгорі) і Делятин (внизу) відділяють від Гуцульщини крутосхилі лісисті окраїнні хребти Карпат (задній план світлин).
2003р. Світлини автора*

середнього віку. А от між рівнем освіти гуцулів і їхньою субетнічною самосвідомістю залежність обернена: серед респондентів з неповною середньою освітою гуцулами назвали себе 50 %, а з вищою — 37 %. Простежуючи зв'язок субетнічної самосвідомості з освіченістю гуцулів, необхідно взяти до уваги той факт, що через систему радянської заідеологізованої, і по суті, антинаціональної освіти, пройшло понад три чверті нинішніх мешканців Гуцульщини, на світогляд і духовну культуру яких вона мала чималий вплив.

Вид зайнятості також впливає на рівень гуцульської самосвідомості. Закономірно, що вона є найвищою серед працівників освіти і культури — 40 %, а якщо додати ще й показник подвійної свідомості, то виходить, що субетнічне самоусвідомлення гуцулів в освіті та культурі трохи більше половини (53 %), і це вселяє певну надію, що згодом саме освіченість сприятиме зростанню гуцульської самосвідомості.

Як і слід було чекати, найчастіше субетнічну самосвідомість (якщо враховувати і її дворівневий прояв) виявляють працівники традиційних для Гуцульщини галузей: сільського і лісового господарства, художніх промислів, котрі в щоденній трудовій діяльності торкаються гуцульських способів творення, світосприйняття і мислення (57 %). А от серед респондентів-керівників установ та організацій рівень гуцульської та подвійної самосвідомості найнижчий — 34 %.

Гуцульські чоловіки і жінки майже однакостайні у виборі своєї самоназви (54 і 52 % відповідно), але водночас чоловіки-гуцули майже удвічі частіше за жінок проявляють подвійну самосвідомість.

Оскільки етнічну самобутність живить селянська культура, то закономірно, що серед гуцулів-селян відсоток тих, хто вважає себе тільки гуцулами, або гуцулами-українцями, значно вищий, ніж серед міщан (54 проти 42 %).

Загалом, якщо зважити на соціально-демографічні аспекти субетнічної самосвідомості гуцулів, то найвищий її рівень — понад 90 % — виявили сільські респонденти, яким більше 60-ти років, і які відповідно мають низький рівень освіти та працювали у традиційних галузях господарства. Тому

можна стверджувати, що в ретроспективному плані гуцулам справді була притаманна висока субетнічна самосвідомість, яку до початку ХХІ століття витіснила етнічна (національна) самосвідомість.

Оскільки під час першого Всеукраїнського перепису 2001 року громадяни України мали можливість вказати своє етнічне походження (6-й пункт переписного листа передбачав вказання національності, народності або етнічної групи, разом з тим, останню в передпереписній роз'яснювальній кампанії неправильно ототожнювали з етнографічною групою), то ми намагались з'ясувати результати цього суцільного обстеження. Проте, як виявилось, у ході перепису в різних адміністративних областях та районах через неоднозначне тлумачення поняття «етнічна група», його переважно ігнорували, тому навіть у чисто гуцульських районах за даними перепису гуцулів немає. Так, серед мешканців Рахівського району зафіксовано 72 гуцули, в Путильському районі — жодного. Наймасовіший прояв приналежності населення до етнографічної групи гуцулів Всеукраїнський перепис зафіксував у Косівському районі — 15296 гуцулів (17 % від населення району). Приблизно такою ж виявилась частка гуцулів і у Верховинському районі [447].

В суміжних з Гуцульщиною районах (Коломийському, Богородчанському, Надвірнянському, Тячівському) гуцулами вважали себе одиниці. І хоча дані перепису щодо етнографічної приналежності не мають наукової цінності, бо питання тлумачилось по-різному, все ж простежується певна тенденція тяжіння населення краю до національної, а не до субетнічної (етнографічної) самоідентифікації.

Іншою рисою субетнічної самосвідомості, яку ми намагались з'ясувати під час опитування, є ставлення гуцулів до власної традиційної культури. І в цьому аспекті внутрішній потенціал для збереження гуцульської самобутності доволі значний. Підтвердженням цього є високий відсоток тих респондентів, які з повагою (57 %) і гордістю (37 %) ставляться до власної культури. Лише 2 % опитаних заявили про своє байдуже ставлення до неї, як до явища, що відмирає. Такої думки дотримують-

ся мешканці Гуцульщини переважно немісцевого походження (див. табл. 21.2).

У соціальному розрізі ставлення до традиційної гуцульської культури на перший погляд дещо несподіване, адже найчастіше на почуття гордості за неї вказувала керівна еліта краю, яка, як уже згадувалось, проявила найнижчу субетнічну самосвідомість. Водночас працівники культурно-освітньої сфери і традиційних галузей господарства продемонстрували саме повагу до своєї культури (див. табл. 21.2). І хоча, можливо, такий розподіл є суперечливим, насправді в ньому виявляються сутнісні мотиви культурно-особистісних зв'язків. Для керівної еліти феномен гуцульської культури — це передусім «візитка» краю, який вони представляють як його лідери, а оскільки вона загальноновизнана, то нею можна гордитись. Для освітньої і культурної еліти, яка у повсякденній діяльності безпосередньо торкається цієї культури, повага до неї є складовою частиною її пропагування чи відтворення. До такого висновку підводить нас і ставлення до своєї культури тієї категорії респондентів, які проявили найвищу субетнічну самосвідомість: найстарші і найменш освічені гуцули здебільшого ставляться до традиційної культури саме з повагою. Не заглиблюючись у сутність поняття «гордість» відзначимо, що воно поєднується з певним відчуженням від предмета, на який спрямована, гордості властива здебільшого оцінююча складова ставлення, тоді як повага є органічним почуттєвим компонентом живої безпосередньої причетності до процесу відтворення традицій.

На підставі аналізу виявленої гуцулами під час опитування субетнічної та етнічної (національної) самосвідомості, можна зробити такі висновки:

- наприкінці XX століття майже половина мешканців Гуцульщини проявила у самоназві свою причетність до гуцульського субетносу, водночас чверть і з них мали дворівневу самосвідомість;
- друга половина мешканців краю вважала себе тільки українцями, виявляючи повагу і гордість до традиційної гуцульської культури;
- серед молоді, високоосвічених гуцулів, міських жителів та адміністративних

працівників Гуцульщини національно-етнічна самосвідомість переважає над субетнічною;

- зважаючи на вищевказану соціально-демографічну залежність розподілу самосвідомості, надалі можна прогнозувати зростання у гуцулів її національно-етнічної складової і зниження субетнічної.

Чому гуцульська самосвідомість, яка проявлялась у політично несприятливі часи, менше властива сучасним верховинцям, які прожили кілька років у своїй демократичній державі, увагу на яких (правда, лише під час фестивалів) звернули державні високопосадовці і засоби масової інформації? На нашу думку, тут є дві причини: насамперед значна інерційність людської свідомості загалом і самосвідомості етнофора зокрема. Десятки років у радянських громадян, до яких належали гуцули, використовувались не те що місцевий патріотизм, але і національна самосвідомість. На все народне суспільство чіплявся ярлик патріархальщини, відсталості, через що кожне молоде покоління старалось відмежуватись від «старовіччя». Гуцули, які часто виїжджали з краю на заробітки, виховувались в пришкільних інтернатах (на присілках не було шкіл) немісцевими вчителями, таки перейнялися духом «прогресивного» інтернаціоналізму, який вмить не зміниш.

Проте є й інша причина зниження субетнічної самосвідомості, яка, як було сказано раніше, найвиразніше проявляла себе в моменти боротьби із поневолювачами. Коли Україна, з якою гуцульська спільнота ідентифікувала себе упродовж всієї своєї історії, за незалежність якої завжди боролась, стала незалежною державою, то свідомі свого етнічного споріднення з українцями, гуцули віддали перевагу саме національно-етнічній ідентифікації.

Отже, сучасні суспільно-політичні умови об'єктивно і закономірно сприяють зростанню національної і зниженню субетнічної самосвідомості гуцулів. За умов демократичного розвитку України і виховання місцевого патріотизму у мешканців Гуцульщини може зростати дворівнева самосвідомість, тобто усвідомлення себе українцями-гуцулами, що було б ідеальною умовою збереження ними своєї самобутності.

Погляд гуцулів на власну згуртованість — цю важливу рису спільноти, ми намагались з'ясувати під час анкетного опитування у 2002 році. Більшість мешканців Гуцульщини (54 %) вважає себе територіальною групою, якій властива природна і культурна однорідність. Реальною спільнотою з такими її атрибутами, як усвідомлена самотність і єдність, наявність етнокультурного центру і лідерів, бачать себе трохи менше третини гуцулів. Ще 7 % респондентів важко було відповісти на запитання, що ж являють собою гуцули, а 2 % вважають свою групу (спільноту) взагалі надуманою (див. дод. 23).

У територіальному розрізі погляди гуцулів на характер своєї спільноти доволі відмінні. Мешканці Верховинського району найчастіше сприймають гуцулів як спільноту, що закономірно з огляду на їхню високу субетнічну самосвідомість і активний громадсько-культурний рух, центром якого є Верховина. А от путильські гуцули попри такий же рівень самосвідомості здебільшого не вважають себе спільнотою. Нижче, ніж загалом по Гуцульщині, відчуття спільноти і в косівських гуцулів.

Причини такої неоднотайності у поглядах гуцулів на власну згуртованість можна шукати і в характері повсякденних зв'язків (у косівських і путильських гуцулів вони спрямовані до передгір'я), і в рівні громадсько-культурної роботи місцевих осередків гуцульських товариств, і в історичних традиціях прояву згуртованості, а також у суспільно-культурній політиці тих адміністративних районів і областей, до яких входять гуцули. Поки що усі ці чинники оптимально поєднуються у верховинських гуцулів, від яких, як від етнокультурного центру, може зростати культурна і соціальна згуртованість усієї спільноти.

Незважаючи на те, що половина гуцульських респондентів не вважає себе спільнотою, все ж основна частка респондентів (74 %) вказала на почуття спорідненості з гуцулами інших районів (найвища вона у косівських та рахівських гуцулів див. дод. 23). Почуття спорідненості, на думку 48 % опитаних, спричинене подібністю у звичаях, мові, характері, ще 34 % респондентів вбачають основу гуцульської компліментарності у гірському середовищі. Для 5 % воно ви-

кликане просто симпатією, а 9 % не змогло пояснити, чим воно зумовлене.

Властиве сучасній гуцульській спільноті і бачення власної самотності: 95 % респондентів-горян усвідомлюють свою відмінність від долинян насамперед у звичаях (41 %), мові (34 %), а також характері (18 %). Тільки 5 % (серед косівських гуцулів таких більше — 12 %) вважають, що в сучасних умовах відмінностей між горянами і долинянами уже немає.

Як бачимо, суб'єктивні чинники субетнічної спільноти гуцулів на межі XX – XXI століть мають двовекторну тенденцію — вони спрямовані як на її збереження, так і на нівелювання. Який із них буде домінуючим, певною мірою залежить від гуцульської інтелігенції, від її усвідомлення того, що у нових суспільних умовах власне суб'єктивні чинники (субетнічна самосвідомість, намагання подолати спільні соціальні проблеми, однотайна культурно-політична позиція щодо розбудови держави тощо) є головними у згуртуванні гуцулів, а отже, і збереженні ними власної самотності.

2. 6. Гуцульщина як етногеографічний район

В українському етносі гуцули виділяються власною ойкуменою — геопростором, якому вони своєю життєдіяльністю надали особливих рис. Ця природно-культурна територія називається Гуцульщиною, яку можна розглядати як природно-етнографічний район України. Підкреслюючи об'єктивну роль географічного чинника (особливості географічного положення і природних умов) у його формуванні, назовемо Гуцульщину етногеографічним районом (ЕГР).

У географічному розумінні поняття «район» означає не тільки територіальну дислокацію певного явища. Як уже згадувалось у методологічній частині нашого дослідження, район — це таксономічна одиниця, яка має типологічні ознаки: особливість і цілісність, або іншими словами, район — це просторове виявлення геокомплексу, в цьому випадку — етногеографічного, в якому цілісно (взаємозалежно) поєднуються природні ландшафти, уречевлені результати діяльності і життя в них людини,

що загалом надає йому неповторних рис, робить оригінальним, відмінним від інших територій. Так, для всієї Гуцульщини характерне поєднання субальпійських природних лук (полонин), відгінно-пасовищного скотарства, дисперсного розселення і ще цілої низки рис: дерев'яної архітектури, одягу, говірки, фольклору, які вирізняють її від сусідньої Бойківщини – іншого етногеографічного району гірських українців, який розміщений у середньо- і низькогірній частині Карпат. Цей район різниться землеробсько-скотарським господарюванням, формою сільських поселень (у бойків вона переважно ланцюгова), а також іншими рисами побуту, архітектури, одягу тощо.

Отже, суттєва риса ЕГР — це порівняно висока залежність економічних і соціально-культурних явищ від природного середовища. Власне в цьому виявляється цілісність ЕГР. В Україні, окрім Карпат, подібну цілісність природи, господарства і культури ще можна спостерігати на Поліссі. На більшій же частині етнічної території України під впливом глобальних соціально-економічних чинників ознаки етнографічної специфіки і цілісності втрачені, через що можна говорити про ареали поширення певних культурно-побутових явищ, або про локально-територіальні групи українців (наприклад, покутян — населення між Дністром і Прутом, ополян — мешканців Опілля, слобожанців — населення північного сходу України і т.д.), але не про етногеографічні райони в таксономічному трактуванні цього поняття.

Як таксономічна одиниця ЕГР має певну *територіальну структуру*. З огляду на внутрішню структуру гуцульський район однорідний, адже кожна його територіальна частина наділена гуцульською ознакою (однотипові риси середовища і життєдіяльності). Проте культура гуцулів, як складне явище, формувалась під впливом різних історично-політичних чинників. Закарпатська, Буковинська і Галицька частини Гуцульщини розвивались у дещо відмінних суспільно-політичних умовах, входячи відповідно до складу Чехії, Румунії і Польщі, що позначилось на матеріальній і духовній культурі гуцулів цих частин краю.

Маючи історико-етнографічну специфіку і являючись на сьогодні цілісними територі-

ями через географічний (дві із трьох частин ЕГР розміщені у басейні середньої за величиною річки, а в гірських умовах це об'єднуючий чинник) та адміністративний чинник (відповідна приналежність до Закарпатської, Чернівецької та Івано-Франківської областей), ці частини гуцульського ЕГР об'єктивно є його *підрайонами (субрайонами)*.

Проте навіть у рамках цих підрайонів, які охоплюють невеликі території, простежуються етнографічні відміни, що є результатом природно-географічної відокремленості окремих сіл чи груп сіл (особливо це характерно для закарпатських гуцулів, які заселяють ущелини рік), їхнього походження (зимаркове розселення визначило подібність дочірніх сіл до материнських), шлюбної замкнутості, яка була властива гуцулам до кінця 70-х років XX століття та ін. чинників. Через це в межах гуцульських підрайонів можна виділити ще більш гомогенні щодо культурно-побутових особливостей частини, які етнолог М. Тиводар називає *етнографічними окружностями* [282, с. 107]. Вони, зокрема, чітко проявляються в закарпатському підрайоні Гуцульщини.

Через значну крутизну Рахівсько-Чивчинських гір закарпатські гуцули закладали свої оселі переважно у вузьких долинах рік. Менша, ніж у буковинських чи галицьких гуцулів дисперсність розселення сприяла більшій ізольованості поселень, а отже, і культурно-побутовим відмінам серед закарпатських гуцулів, які закріплені у їхній самосвідомості. У зв'язку з цим М. Тиводар виділяє в Закарпатській Гуцульщині ясінянських гуцулів (до них належать мешканці смт Ясіні та сусідніх сіл: Чорної Тиси, Лазещини, Стебного), рахівських (окрім рахівчан, це ще мешканці Білина, Розток, Ділового, Костилівки), богданських (суміжні з Богданом села над Білою Тисою), великобичківських гуцулів, які мешкають у басейнах річок Косівська і Шопурка (сmt Кобилецька Поляна, Косівська Поляна, Росішка) [283, с. 30 – 31].

В Галицькому підрайоні Гуцульщини природна відокремленість, а з нею і господарсько-культурна відособленість властива гуцулам, які мешкають над Бистрицею Надвірнянською (села Бистриця та Зелена з присілками)

та у верхів'ях річки Прут — гуцули Яремчі, Микуличина, Татарова, Ворохти, котрі мають порівняно однорідні етнографічні риси.

А от гуцули, які мешкають у Ворохта-Путильському низькогір'ї в межах басейну Чорного і лівобережжя Білого Черемошів, через дисперсне розселення, яке подекуди об'єднує села у суцільну смугу, і часте господарсько-побутове спілкування у діалектно-етнографічному плані майже однорідні [22, с. 35]. Тому усі 43 поселення Верховинського адміністративного району і саме містечко Верховину можна окреслити як етнографічну окружність у межах галицького підрайону Гуцульщини для якої властиві однотиповість говірки, орнаменту і кольорової гами традиційного одягу, архітектурного стилю, фольклору тощо. До верховинської етнографічної окружності можна віднести, за висновком Л. Вардзарука, і гуцульські села Косівщини: Розтоки, Яворів, Снідавку, Шепіт, Брустури, Річку, Соколівку, Город, Малий і Великий Рожин, які розміщені на лівому березі Черемошу та у басейні Рибниці.

Етнографічна подібність косівських і верховинських гуцулів має генетичне підґрунтя: деякі поселення верховинців виникли як дочірні села косівських гуцулів. За даними історика П. Сіреджука, село Буковець засноване вихідцями із села Соколівки, Верховина (Жаб'є) — дочірнє поселення Косова. Верховинські і косівські гуцули здавна пов'язані господарськими зв'язками (на верховинських полонинах останні до цих пір випасають худобу), адміністративними (до 1962 року верховинські села належали до Косівського району), а також родинно-шлюбними зв'язками, що дає підстави, незважаючи на деякі відміни між верховинцями і гірськими косівчанами в одязі та мові, виділяти їх як одну косівсько-верховинську етнографічну окружність.

Серед усіх гуцулів яскравою самобутністю виділяються космацькі гуцули. Займаючи міжгірську улоговину та схили прилеглих до неї гір, космачани утворюють своєрідну етнокультурну автономію. Їхній традиційний одяг, художні ремесла, говірка, фольклор виокремлюються серед гуцулів косівсько-верховинської окружності. Лише сусідні з Космачем села — Прокурава, Шешори

та Акрешори етнографічно подібні до нього [22]. Отже, Космач разом з цими поселеннями утворює в галицькій Гуцульщині виразну етнографічну окружність — космацьку.

У буковинському підрайоні Гуцульщини (Путильський район) внутрішня етнографічна відмінність менш виразна через приналежність дисперсних поселень гуцулів до басейну однієї річки (Путилки та інших правих приток Білого Черемошу). Тому цей підрайон, на нашу думку, є водночас етнографічною окружністю путильських гуцулів (про характер етнографічних відмінностей мешканців Лопушної і Шепоту Долішнього, які живуть в басейні Серету, і жителів Виженки Вижицького району піде мова далі).

Етнографічна структурованість ЕГР, яка відображає його внутрішню мозаїчність, не обмежується лише складовими частинами (підрайонами та етнографічними окружностями). Не менш важливими є такі складові елементи, які забезпечують цілісність району. У суспільно-географічних районах функціональна цілісність забезпечується їхнім *територіальним центром*, який пов'язаний з усією територією, а також функціонально-територіальними зв'язками. Але етнологічний район не функціонує, — він живе, і зв'язки в ньому через господарсько-культурну однорідність в основному родинні. Це підтвердило і опитування, згідно з яким на такий характер зв'язків вказали 69 % респондентів (див. дод. 21.1). Господарським і торгівельним зв'язкам у межах етнографічного району відведено незначне місце — 8 і 5 % відповідно.

За частотою відвідин гуцулами сусідніх районів свого краю можна зробити висновок про незначну спільність життя між частинами Гуцульщини: 45 % респондентів вказало на частоту перебування у краях-сусідів один раз на рік, 28 % — один раз на кілька років і 27 % — один раз на місяць. Географи вважають зв'язки між територіями інтенсивними, якщо на одного жителя припадає не менше десяти переміщень на рік [76]. Відповідно до результатів опитування інтенсивними зв'язками між різними частинами Гуцульщини охоплено тільки 27 % її населення, через що можна зробити висновок про слабкість внутрішніх зв'язків у гуцульському ЕГР.

Через слабкі внутрішні контакти у краї немає такого поселення, яке б в історичному минулому чи тепер було пов'язане зв'язками управління з усією Гуцульщиною. Минулий і сучасний адміністративний устрій її території налічує декілька центрів (ними можна вважати усі районні центри — Рахів, Верховину, Путилу, Косів), що суперечить територіальній єдності гуцульського ЕГР. Місцеві центри домінують і в сприйнятті Гуцульщини самими гуцулами. Цей висновок ілюструють результати опитування. Більшість респондентів (48 %) не змогли відповісти на запитання, чи має Гуцульщина свій етнографічний центр, ще 40 % вказали його, але серед названих ними центрів переважали назви їхнього районного центру. Лише путильські, надвірнянські та яремчанські гуцули назвали його поза ареалом свого проживання. Загалом по Гуцульщині респонденти в своїх уявленнях про центр краю віддали перевагу місту Косову (40 %), мотивуючи свій вибір найбільшим розвитком у ньому художніх промислів. На Верховину, як на центр етнографічного району, вказало значно менше респондентів — 28 % (див. дод. 21.1).

З поняттям центру гуцульського ЕГР пов'язане і питання про «столицю» Гуцульщини. Неодноразово в контексті проведення Всегуцульських фестивалів піднімалися суперечки довкола гуцульської «столиці», якою вважають то Верховину, то Коломию, то Косів, а селище Ясіня, зважаючи на історичну подію — проголошення в 1919 р. Гуцульської республіки, фактично було кілька місяців столицею Гуцульщини (її Закарпатської частини).

Отож, питання про центр ЕГР гуцулів з огляду на зміст самого таксономічного поняття «центр» є проблематичним, адже центр, як структурний елемент таксону «район», не є синонімом поняття «геометричний центр», який означає середину території. Центром, як було вже сказано, може бути лише такий об'єкт, який *функціонально* пов'язаний з усією територією району. Проте, як етнокультурне явище, ЕГР не функціонує, а живе (див. методологічний розділ), через що поняття «центр етногеографічного району» має не управлінський, а генетично-культурний сенс, і ним є те місце етнотериторії, яке було (або було і є) містично-сим-

волічним фокусом даної культури (точкою тяжіння, об'єктом культурно-географічної ідентифікації), або, іншими словами, «священним місцем» етноспільноти.

Для гуцулів, з їхнім розсіяним розселенням в горах і полонинським господарством таким місцем — центром гуцульської єдності, спілкування і священнодійства, не міг бути населений пункт, а тільки гори (гора), що цілком закономірно для етнографічної спільноти, тісно пов'язаної з природним оточенням. Відомо, що люди традиційних релігійних культур вважають гірські вершини символами своїх духовних устремлінь. Гори були місцями одкровення, центрами ойкумени, шляхом до неба, храмами богів [11].

В історичній і краєзнавчій літературі наведено чимало фактів про знакові для гуцулів вершини, що пов'язані з давніми святами, історичними подіями, легендами. Наприклад, Розігри «лісових» дівчат у перший понеділок Петрівки відзначали на Скуповій, Писаному Камені, Івана Купала — на вершині гори Піп Іван, опришківські «установчі збори» традиційно відбувались на горі Стіг. Більшість скелястих вершин свого краю гуцули пов'язують із захованими скарбами опришків.

У гуцульському фольклорі містично-символічним центром усіх верховинців найчастіше є Чорна гора, або Попиван, — так називають гуцули одну з найвищих вершин Чорногірського хребта — Піп Іван (2026 м н. р. м.). Назва Чорної гори з часом поширилась на увесь хребет, який в сучасній науковій і місцевій термінології відомий як Чорногора.

Уособлюючи найістотніші риси гуцульського менталітету — гордість і волелюбність, надихаючи своєю захмарною таємничістю і спрямованістю вгору, однаково досяжна через мережу гірських шляхів для закарпатських, буковинських і галицьких гуцулів, Чорногора була і є тим місцем, яке єднало і пастухів, і опришків, де гуцул почував себе гуцулом — господарем гір. Яскраво сказав про це Гнат Хоткевич: «Чорногора... Всякий гуцул знає її бодай з назви. Про неї тоскує кожне гуцульське серце, і побувати далекому гуцулові на Чорногорі — це однаково як правдивішому в Мецці. До неї звертаються гуцульські очі, коли її видно на об-

рії, й контури її знає кожний хлопець, хоч би він жив і коло бойків» [304, с. 72].

Є в гуцульському фольклорі і вислів «матінка Чорногора». Фольклорист Д. Пожоджук записав у Верхньому Ясенові таке традиційне побажання плотогонам: «Най Господь Бог вам допомагає, най Черемош бистрий від каліцтва вберігає, най сонечко ясне до вас си всміхає, а громи-гровиці най наша матінка Чорногора тогди не пускає».

До цих пір щоліта, на свято «Івана» (07.07) та «Івана Купала» (воно у гуцульському календарі зазначено 8-го, а не 7-го липня), на Піпіван жителі найближчих, а то і далеких сіл здійснюють свої традиційні масові сходження, під час яких збирають лікарське зілля. Побувати бодай один раз на рік на Чорногорі для сучасного гуцула, навіть далекого від містичного сприйняття свого довкілля, означає «підзарядитись» енергією гір, отримати наснагу.

Проте у дохристиянські часи Чорна гора, очевидно, мала магічний вплив на мешканців цієї частини Карпат, а то й більшої території. У місцевих краєзнавців та істориків є припущення, що на цій горі було язичницьке капище, де поклонялись Сонцю, Землі і природним стихіям — Вогню, Вітру, Воді.

Івано-Франківський археолог Б. Томенчук стверджує, що культ Чорногори у давніх слов'ян був так само розвинутий, як культ Олімпу у греків, Фудзіями у японців, Арарату у вірменів. На Чорній горі був осідок їхнього верховного бога, а в час християнізації Русі цьому язичницькому місцю надали ім'я одного з найвизначніших святих — Івана Христителя, або в протонародній формі — Попа Івана. В описі центрального святилища слов'ян «арабським Геродотом» — мандрівником і картографом ал-Масуді, який жив у X столітті, на думку коментаторів його творів, є свідчення власне про Чорну гору в Карпатах, яка знаходиться в оточенні «кольорових» рік (Чорного і Білого Черемошів, Чорної і Білої Тиси) [286].

Учасники зведення перед Другою світовою війною на Попі Івані обсерваторії, звернули увагу на незвичайну форму і знаки на каменях, що лежали на цій вершині і були використані як будівельний матеріал. Інформа-

ція одного з них — В. Палійчука, — гуцула з Бабина, який керував дерев'яними роботами під час будівництва обсерваторії, детально записана науковим співробітником інституту Гуцульщинознавства І. Зеленчуком. Пошуки фактів про Чорногору, як священний центр предків гуцулів, тривають.

Сучасні гуцули, для яких священними є християнські храми, не схильні сакралізувати якісь природні об'єкти свого краю. Як засвідчило опитування, проведене в усіх частинах Гуцульщини, зараз до природних символів Гуцульщини її мешканці відносять найбільш характерні об'єкти свого краю: полонини (23 %), смереки (23 %), гори (22 %). На конкретні об'єкти — Чорногору, Говерлу, як символи Гуцульщини, вказало значно менше гуцулів — 4 і 8 % відповідно (див. дод. 22). Помітна в останні роки тенденція до надання Чорногорі, і зокрема Говерлі, значення культурно-символічного центру Гуцульщини має переважно рекламний характер, пов'язаний з розвитком туризму, але підстави для цього є цілком об'єктивні.

Культурно-символічний центр Гуцульщини (Чорногора) знаходиться майже посередині ЕГР (якщо враховувати і його румунську частину). У напрямку до нього наростає складність рельєфу і гідрокліматичних умов, а отже, ускладнюється транспортне і промислове освоєння території, через що тут повнішою мірою збереглися традиційне господарювання, уклад життя й етнографічні риси гуцулів загалом. Внутрішня, найбільш віддалена від індустріального впливу, частина гуцульського краю найповніше репрезентує його етнокультурні ознаки — розселення, господарювання, одяг, архітектуру, фольклор, а також самосвідомість, тобто таксономічно є *ядром* етногеографічного району.

Для виявлення територіального ядра («серцевини» Гуцульщини) ми зіставили об'єктивні риси етнографічної самобутності гуцулів із 143 їхніх поселень, врахувавши тенденції розвитку за останні 50 років. Серед цих ознак, на нашу думку, найважливіші такі: структура господарювання (частка зайнятих у традиційному для краю сільському і лісовому господарствах); тип поселень (частка сільського і міського населення); ха-

раактер розселення (частка хуторів і малих сіл, яка свідчить про властиву гуцулам розсіяність заселення); ступінь шлюбної замкнутості (частка внутрішніх гуцульських шлюбів); рівень гуцульської самосвідомості.

Порівнявши різні частини Гуцульщини за цими показниками, її можна поділити на зони з *однаковою інтенсивністю прояву етнографічних ознак*. Найбільш модернізованою є західна частина Гуцульщини, через яку 100 років тому було прокладено залізницю. Вона сприяла промисловому розвитку надпрутської і надтисянської частин краю (наприкінці 80-х років XX ст. в галузях промисловості та сферах послуг працювало понад 70 % зайнятих рахівських гуцулів), зростанню питомої ваги міського населення (43 % на Рахівщині та 56 % на теренах Яремчанської міськради), а також значному збільшенню частки мішаних шлюбів (у надпрутських призалізничних поселеннях у 1960 – 1995 роках вони становили третину всіх шлюбів). У зв'язку з цим гуцульська самосвідомість мешканців західної частини краю, виявлена нами під час опитування в 1996 році, доволі низька: від 43 % серед мешканців Рахівського району до 24 % — серед населення Яремчанської міськради (див. дод. 21.1).

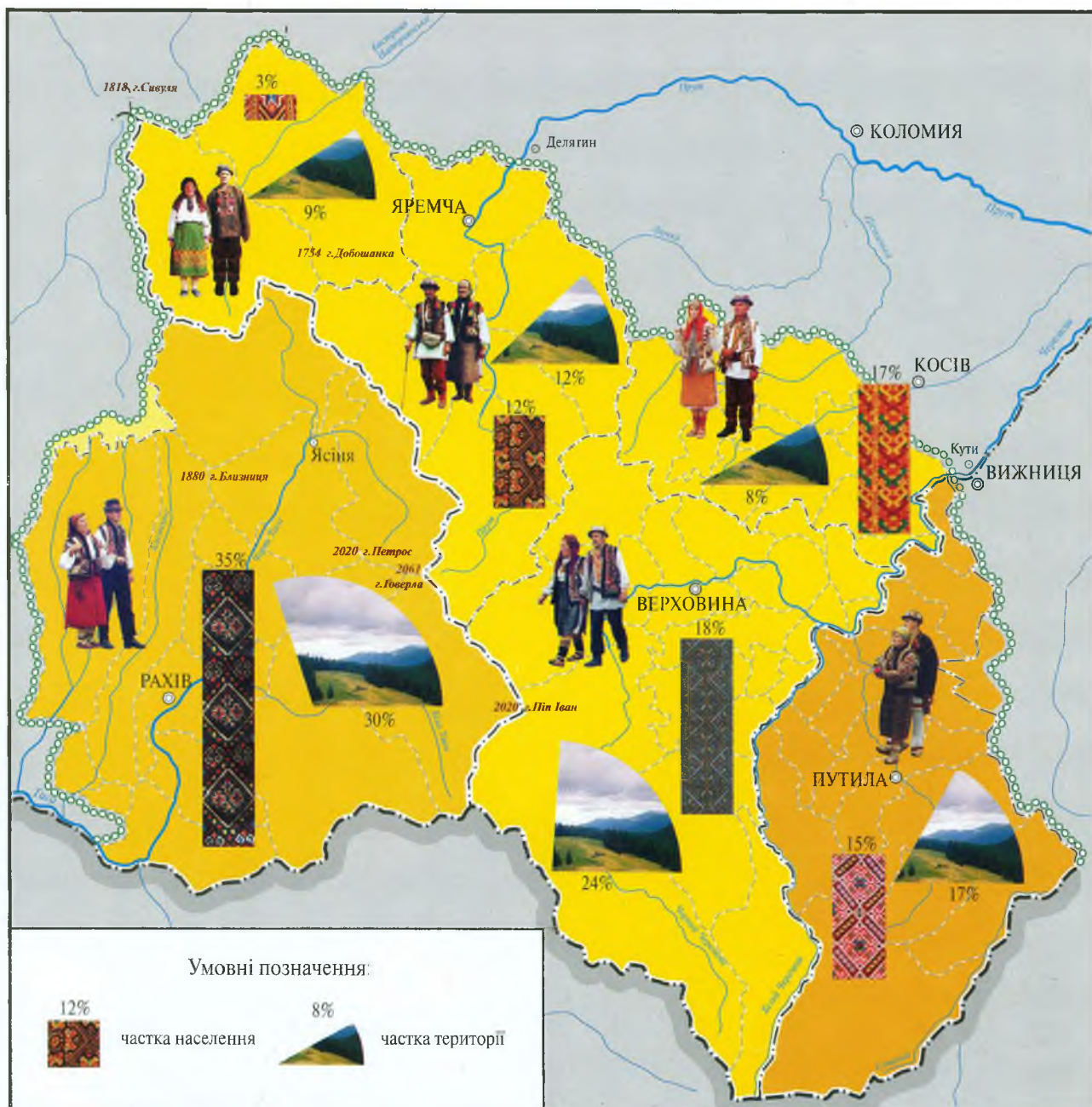
Через внутрігірське положення надчеремоської Гуцульщини (Верховинський і Путильський райони) такі об'єктивні риси її етнографічної самобутності, як традиційна структура господарювання (понад 50 % працездатних на кінець 80-х років XX ст. були зайняті в сільському і лісовому господарствах), дисперсне розселення, вища ніж будьде в краї частка внутрігуцульських шлюбів (90 %), відсутність міст сприяли і сприяють порівняно ліпшому збереженню тут властивого гуцулам етнокультурного середовища. Найвищою є і крайова самосвідомість верховинських і путильських гуцулів — 60 – 64 % опитаних назвали себе гуцулами (враховуючи дворівневу самосвідомість).

Отже, найповніше на зламі XX – XXI століть гуцульські ознаки проявляють себе на північний схід від Чорногори, в басейнах Чорного і Білого Черемошів. Польові дослідження засвідчили, що серед верховинських

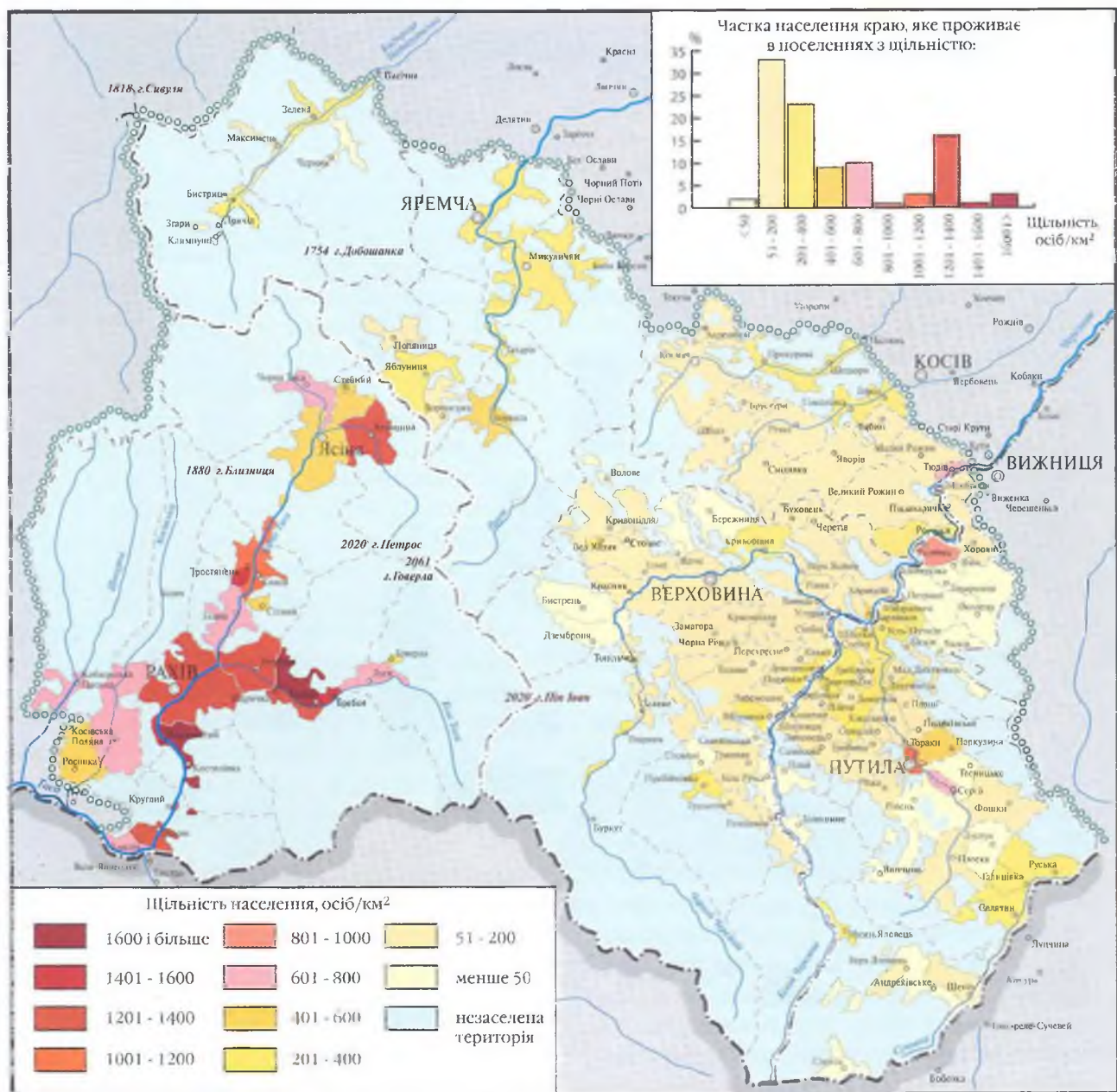
гуцулів найбільше тих, які одягають у святкові дні традиційний одяг, у ньому ж відбувається вінчання і поховання верховинців. Особливо ревно підтримують моду на доволі дорогий традиційний одяг, який носять дорослі і діти, мешканці сіл Красноїлля, Чорна Річка, Замагора та інших поселень гуцульської смуги сіл, яка тягнеться від Верховини до Білого Черемошу. У цьому скупченні сіл ми зафіксували і найвищу гуцульську самосвідомість (99 – 100 %). Однак уже за Гринявськими горами вона знижується, а в мешканців Пробійнівки, Грамотного та інших найвіддаленіших сіл Верховинського району моди на традиційний одяг майже немає.

Таким чином, за ступенем проявлення найголовніших етнографічних рис в Гуцульщині виокремлюється група поселень, яка утворює *етногеографічне ядро краю*. Ними, на нашу думку, можна вважати поселення, розміщені на території, яку оконтурює з півночі і заходу Чорний Черемош, зі сходу — Білий Черемош, з півдня — Гринявські гори. Ці поселення займають серединне положення найбільшого за площею ареалу компактного заселення гуцулів (див. карту-вкладку), що і сприяло збереженню ядра їхньої самобутності. Немалу роль у цьому відіграє і дисперсне розселення у низьких горах, яке позитивно впливає на посилення просторових зв'язків, а отже, *колективно* підтримуванню традицій. Очевидно, географічне положення цих поселень у порівняно сприятливому для життя низькогір'ї та ще й близько до найбільшого масиву природних полонин і священного в минулому центру — Чорногори зробило їх колискою Гуцульщини. З огляду на це не можна не згадати, що ще в кінці XIX століття відомий дослідник Гуцульщини В. Шухевич писав: «...за правдивих гуцулів вважаються жителі з Жаб'я, Криворівні, Ясенова, Голов, Перехресного, Зеленої, Ворохти, Гриняви, Довгополя, Ферескулі. Тих, що живуть ближче (до) Підгір'я, як з Тюдева, Шешор, Лючі, Дори, називають перевідниками, а про тих, що сиде на обшарах поміж перевідниками і правдивими гуцулами, кажуть: Се так собі Гуцули!» [324, с.72].

Суспільні і природні чинники позитивно впливали на те, що «правдиві гуцули» і надалі залишаються серцем Гуцульщини. Спри-

Картосхема 4. Співвідношення території і населення між адміністративними частинами Гуцульщини

Картохема 5. Щільність населення Гуцульщини в межах господарських територій поселень

Розселення гуцулів

Смуга суцільного сільського розселення у Ворохта-Путильському низькогір'ї має понад 40 поселень (вид з гори Магура). 2001 р. Світлина автора

Гніздова форма розселення у міжгірських улоговинах. На світлині: найбільше гуцульське село – Космач (Косівський район). 1995 р. Світлина автора

Розселення гуцулів

Присілок Ворохти Завуєла. Вдалині – Чорногора, 2001 р. Світлина автора

Дисперсна форма розселення гуцулів у Покутсько-Буковинських Карпатах (вид з хребта Ігрець). 1996 р. Світлина А. Мельника

Розселення гуцулів

Найвіддаленіше гуцульське поселення в Україні – прикордонна Сарата Путильського району, 2001 р. Світлина автора

Надвірнянська Гуцульщина: село Бистриця, 2000 р. Світлина автора

Гуцульські садиби

Гуцульський оседок (садиба) поч. XX ст.: жилий будинок, пасіка, сад. З садиби відкривається мальовничий вид на полонину Братківську (присілок Згари села Бистриця Надвірнянського району) 2000 р. Світлина автора

Садиба в селі Грамотне Верховинського району. Маленькі ділянки землі біля хати, засаджені картоплею та іншою городиною, — увесь город гуцула. 2001 р. Світлина автора

Міста і селища міського типу Гуцульщини

Курортне місто Гуцульщини – Яремча. 1999 р. Світлина автора

Гуцульське місто Рахів у долині Тиси. 2002 р. Світлина автора

Міста і селища міського типу Гуцульщини

Містечко Верховина (колись Жаб'є), яке Іван Франко назвав гуцульською столицею. 2000 р. Світлина В. Мануляка [35]

Центр буковинських гуцулів – смт. Путила. 1995 р. Світлина Л. Калиняка

Житло гуцулів

*Будинок мансардного типу, поширеного на Гуцульщині у 70-80-х рр. ХХ ст.
(с. Верхній Ясенів Верховинського району). 2001 р. Світлина автора*

Нова архітектурна форма гуцульського жилого будинку (с. Пробійнівка Верховинського району). 2001 р. Світлина автора

Центром розкиданого гуцульського села традиційно вважається церква

Церква в селі Бистриця Надвірнянського району. 2000 р. Світлина автора

Дерев'яна дзвінниця і церква покриті гонтом у Дорі (Яремча). 2003 р. Світлина автора

Пам'ятка архітектури, церква святого Іллі в селі Шепіт Путильського району. 2000 р. Світлина В. Дмитрюка

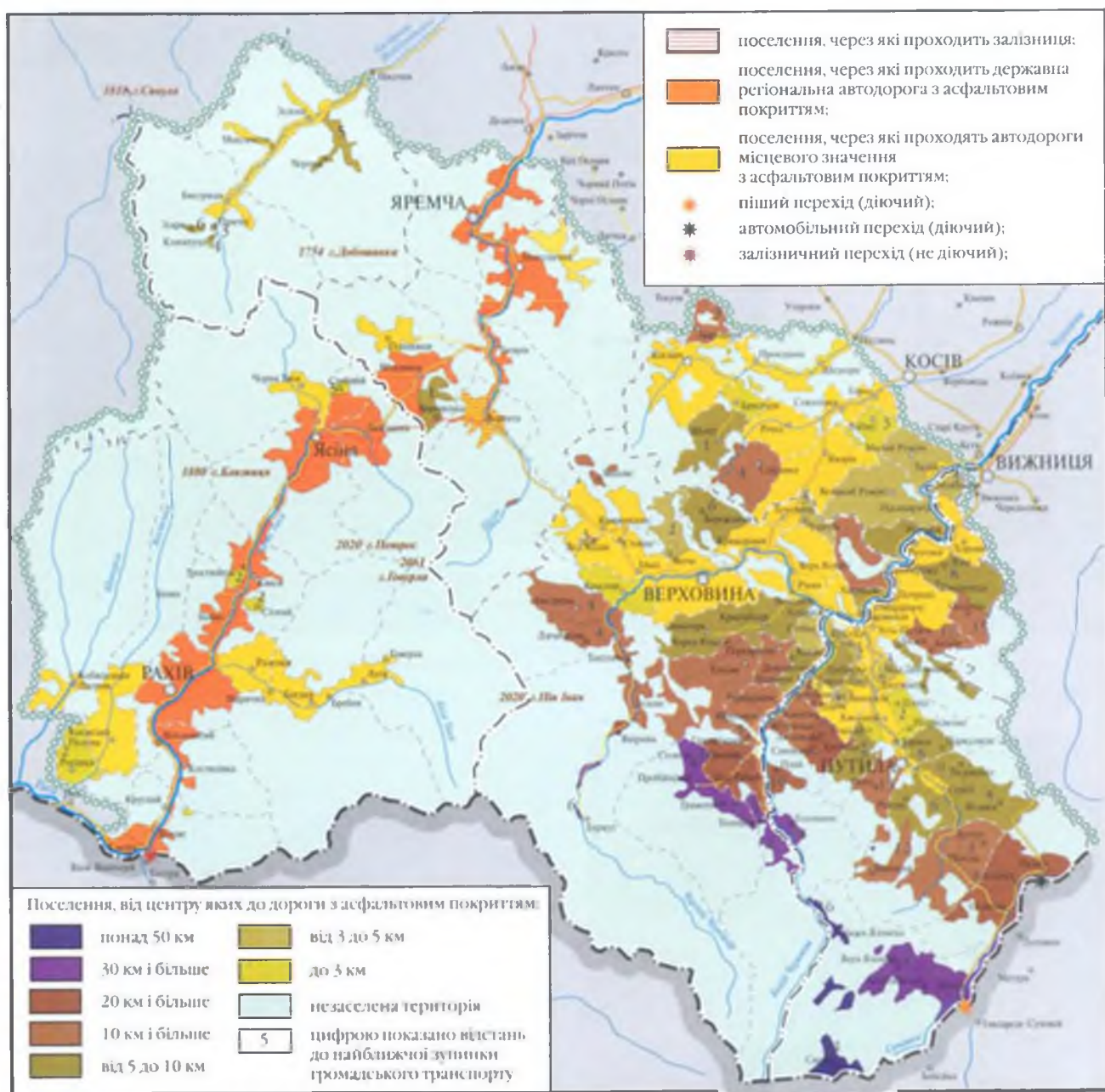
Придорожні хрести і каплички

*Давній придорожній хрест на перетині шляхів Верховина–Замагора. 2001 р.
Світлина автора*

*Дерев'яна капличка австрійського періоду в с. Рижі Путильського району (ліворуч)
і нова капличка на околиці Верховини. 2003 р. Світлини В. Дмитрюка і автора*

Картосхема 6. Транспортна доступність поселень Гуцульщини (станом на 2001 р.)

Транспорт і шляхи Гуцульщини

Дизельному потягу "Червона рута", який курсує по єдиній в Гуцульщині залізничній колії, вже понад 40 років (смт. Ворохта). 2002 р. Світлина О. Позднякова

*На традиційні свята гуцули приїжджають на конях. 2001 р.
Світлина автора*

Найбільша проблема Гуцульщини взимку – відірваність від світу, яку не можуть подолати старі автобуси на заметених дорогах. На світлині: по дорозі з Космача до Коломиї... З фотоархіву Д. Пожоджука

*До віддалених сіл гуцули часто ходять пішки. Косівський район. 2001 р.
Світлина автора*

Транспорт і шляхи Гуцульщини

*Кінний плай (шлях) із села Бистрець на полонину Кострича. 2000 р.
Світлина Ю. Кречуняка*

Кінь незамінимий трудівник у господарстві гуцула і навіть у ХХІ ст. – це його найперший транспортний засіб. На світлині: на зимовій дорозі в селі Пlosка Путильського району. 2000 р. Світлина В. Дмитрюка

є цьому і висока самосвідомість верховинців, яка ще до проголошення України незалежною державою проявила себе створенням у Верховині у 1990 році громадського товариства «Гуцульщина», котре покликане виражати інтереси гуцулів в усіх сферах громадського життя, а також сприяти активному відродженню традиційної культури [273]. Звідси беруть початок гуцульські фестивалі, які щороку збирають гуцулів України і діаспори, популяризуючи оригінальне мистецтво горян. Містечко Верховина — найбільше поселення, суміжне з етнокультурним ядром Гуцульщини, в якому зосереджені основні громадські, наукові інституції гуцульського ЕГР та музеї гуцульської культури і побуту, має шанси стати етнокультурним центром усіх гуцулів.

Окрім структурних елементів, ще одним аспектом об'єктивного існування ЕГР є його обмеженість у просторі, адже своєрідність будь-якого явища чи об'єкта — це передусім його відмінність від інших утворень, яка фіксується в геопросторі чіткою (лінійною), або розмитою межею.

Питання про *межу* Гуцульщини є одним з найдискусійніших в історико-етнографічній літературі про цей край. У свій час територію проживання гуцулів окреслювали дослідники К. Мілевський (1825), І. Вагилевич (1838, 1839, 1842, 1855), Я. Головацький (1855, 1878), В. Поль (1851), С. Витвицький (1863, 1873), В. Шухевич (1899 – 1908), В. Гнатюк (1923), В. Кубійович (1955), В. Грабовецький (1982), Ю. Гошко (1987), Л. Вардзарук (1994) та ін. Співвідношення уявлень тих дослідників, які конкретно визначали просторові обшири Гуцульщини зображено на картосхемі 3.

Відсутність чітких критеріїв, відповідно до яких те чи інше поселення можна віднести до гуцульського, породило значне розходження між дослідниками у цьому питанні. Найбільш «спірною» є прикарпатська межа Гуцульщини, тому що саме з Прикарпаттям Гуцульщина контактує найдовшою частиною своєї території, що зумовлено напрямом більшості її річкових долин, а з ними і комунікацій.

Оскільки ширина Карпатських гір у тому місці, де їх заселили гуцули порівняно невелика — 70 – 80 км, — вони опинились на двох макросхилах: північно-східному, який

відповідає басейну верхнього Пруту і його притоки Черемошу та південно-західному, який належить до басейну Чорної і Білої Тиси. У цих напрямках, визначених географічно і закріплених адміністративно-господарським устроєм, пролягають основні вектори просторової життєдіяльності гуцулів. В усі суспільно-історичні епохи соціально-економічне життя гуцулів тяжіло до передгір'їв: Прикарпаття та Закарпаття. Центрами інтенсивного обміну продукції і ресурсів Гуцульщини на необхідні їм продукти харчування та соціальні блага стали містечка у контактній зоні «гори – рівнина»: Великий Бичків на Закарпатті, Надвірна, Делятин, Косів, Коломия, Кути, Вижниця в Прикарпатті, які є своєрідними *фокусами (точками тяжіння) життєдіяльності* гуцулів.

Контактна зона гуцулів з долинянами Прикарпаття доволі широка: якщо врахувати переміщення гуцульських майстрів та торгівців у минулому, то вона сягає річки Дністер, а учасниками торгівельно-обмінних відносин з прикарпатцями є не тільки галицькі гуцули, але й закарпатські, яких уже століття зв'язують дві залізничні вітки — на Івано-Франківськ і Коломию. Отже, через господарсько-обмінні зв'язки, а також переселення певної частини гуцулів із безземельного краю в Прикарпаття, взаємних культурних рис у мешканців Гуцульщини і Прикарпаття чимало, а це робить проблематичним їхнє розмежування.

Є ще один аспект їхньої нероздільності: згідно з гіпотезою істориків Ю. Гошка (1976), В. Грабовецького (1982), П. Сіреджука (1982, 1994) заселення Гуцульщини (в т. ч. і Закарпатської) відбувалось саме з Прикарпаття. Посилаючись на архівні матеріали, історики стверджують, що спочатку (XI – XVст.) виникли поселення у місцях виходу з гір рік Черемошу, Пруту, Бистриці Надвірнянської та їхніх приток. Так виникли поселення Уторопи, Делятин, Пістинь, Старий Косів [260]. Мешканці передгірних поселень водночас із солеварінням займались скотарством — спочатку в околицях сіл, а потім і в горах, де були наявні багаті пасовища-полонини, які згадуються ще в староруських літописах [62]. Перші поселення на

теренах Гуцульщини з'явилися в Покутському низькогір'ї у XV столітті, де за даними П. Сіреджука виникли такі села: Город, Бабин, Космач, Шешори, а також в долинах Пруту — Микуличин і Черемошу — Жаб'є (Верховина), яке перетворилось з присілка Косова у самостійне село [260].

Особливо інтенсивно мешканці передгір'я, разом з утікачами з Поділля, Волині, переселялись в глибину гір під тиском татаро-турецьких набігів і посилення панщини у XVI — XVIII століттях.

Якщо припустити, що гіпотеза про поступове заселення Гуцульщини з прикарпатської підгірської території вірна, а отже, покутяни і гуцули генетично споріднені, то все-таки між мешканцями підгір'я і гір за кілька століть виникла суттєва відмінність, зумовлена *способом життя у різних середовищах*. Ця відмінність стосується не лише господарювання і звичаїв, але навіть ментальності (див. 1.2). Тобто, незважаючи на єдність у далекому чи навіть ближчому минулому, мешканці гір і підгір'я в етнокультурному плані все ж таки різні. Ця відмінність підсилена ще й етнічним впливом на гуцулів румунського й угорського етносів, з якими верховинці безпосередньо контактували і який проявився в топоніміці, господарському лексиконі гуцулів, музичному фольклорі.

Для внесення ясності в проблему делімітації етногеографічної території Гуцульщини, на нашу думку, необхідно враховувати такі принципи:

- 1) гуцульська культура — функція географічного положення (на стику етносів) і *гірського середовища*, що консервувало давні елементи слов'янської та культур інших народів, які дислокувались на цій території, і особливості якого позначились на всіх видах життєдіяльності та менталітеті гірських мешканців;
- 2) необхідно розрізняти межу етногеографічного району гуцулів, в якому сформувалась їхня самобутня культура і де залишається сукупність умов для її відтворення, від *межі поширення елементів гуцульської культури* — музики, танців, вишивки тощо, пов'язаних як з просторовими зв'язками між гуцулами і мешканцями Прикарпаття та За-

карпаття, так і з переселенням у низинні райони певної частки вихідців з гір. Якщо перша межа є чіткою в геопросторі і фактично збігається з межею Карпат, то друга — нечітка, і являє собою широку смугу з обох боків Карпат;

- 3) межі між етнографічними територіями є за своїм характером не розділяючими, а зв'язуючими, тобто виступають своєрідними контактними зонами різної ширини [242];

- 4) межа етнографічної території (якщо під останньою розуміти геопростір з виразними самобутніми рисами) є *історично динамічною*. Загальносуспільні умови XX і XXI століття не сприяли і не сприятимуть збереженню автентичної традиційної культури, яка ґрунтується на натуральному господарстві і територіальній замкнутості, тому в етнокультурному плані Гуцульщина зазнає стагнації, причому темпи скорочення території, на якій проявляється жива гуцульська автентика з кожним роком зростають як результат прогресивного розвитку краю. Зважаючи на це, до сучасного етнографічного району гуцулів можна віднести ті поселення, в яких традиційна культура ще жива, тобто де хоча б у свята вдягають традиційний одяг, в яких спілкуються гуцульською говіркою, розвиваються традиційні ремесла і зберігається традиційний уклад життя. В територію з такими ознаками уже десятки років «не вписуються» окраїнні містечка Гуцульщини: Великий Бичків, Делятин, Косів, Кути, Вижниця, Берегомет, а також центральні частини внутрішніх її міст — Рахова, Яремчі. Проте, якщо етнографічна територія Гуцульщини скорочується, геопростір, де виявляється вплив деяких елементів її культури, навпаки може розширюватись, завдяки популяризації через фестивалі і засоби масової інформації.

Тепер з'ясуємо найістотніші ознаки гуцульських поселень, за якими можна виявити їхню приналежність до Гуцульщини.

По-перше, як уже було сказано, вони є гірськими, тобто такими, що знаходяться на

висоті не нижче 500 м н. р. м. і мають розчленований рельєф (значну амплітуду висот, круті схили). По-друге, гуцульські села здебільшого дисперсні: забудовані безсистемно, їхні садиби віддалені одна від одної і розміщені на схилах гір, рідше — рядами уздовж рік. По-третє, мешканцям гуцульських сіл властиві очевидні етнографічні риси: традиційний одяг, прикрашений вишитим геометричним орнаментом певної кольорової гами і, по-четверте, гуцули як субетнос володіють доволі високим рівнем самосвідомості, що дало можливість під час опитування з'ясувати етнографічну приналежність населення. Інші етнографічні риси — говірка, архітектура, які найбільше знівелювались упродовж ХХ століття, враховувались нами на підставі висновків етнографів.

Польові спостереження з метою делімітації етногеографічного району ми проводили у радіальних напрямках від його етногеографічного ядра, що дало змогу ефективніше застосувати порівняльний метод для виявлення гуцульських поселень.

На Прикарпатті усім вищеназваним критеріям гуцульських відповідають села, що розміщені в горах до окраїнних хребтів Горган і Покутських Карпат, тобто до лінії Делятин – Косів – Вижниця (див. карту-вкладку). Села, які розміщені між Карпатами і Слобода-Рунгурським острівним низькогір'ям — Заріччя, Білі і Чорні Ослави, Лючки, усі Березови, Текуча, Люча, Уторопи, Пістинь, забудовані переважно на виположених ділянках Прикарпатської височини. Рисунок розселення з огляду на переважно вуличне розміщення осель у цих селах цілком інший, ніж у сусідніх, гуцульських, селах — Акрешорі, Космачі. Та й архітектура старих жилих будівель інша, ніж у гуцулів. Так, у Середньому Березові будинки, збудовані на початку ХХ століття мають на вході невеличкий ґанок, а не галерею вздовж всієї фронтальної стіни як у гуцульських будівель. Відомий сучасний дослідник української архітектури — етнограф А. Данилюк відносить стиль забудови цих сіл до покутського [77]. Інакшою, ніж у гуцулів, є в цих селах і орнаментика та кольорова гама вишитих сорочок.

Краєзнавець із Космача Л. Вардзарук, відзначаючи відмінність мешканців Березовів від гуцулів, вказує на такі характерні етнографічні риси перших: дещо бідніший музичний фольклор, який водночас є багатшим за покутський, тверду вимову шиплячих звуків і вживання дієслівної частки «сі», а також своєрідний одяг, у якому в жінок немає власних гуцулкам запасок. Березовці, на думку Л. Вардзарука, становлять окрему етнографічну підгрупу, до якої близькими є мешканці сіл Текучої і Лючок, а також сіл Чорних і Білих Ослав, Чорного Поточу [22].

Усі вищеназвані села через місцезнаходження на межі гір і передгірських рівнин у ХХ столітті зазнали значного впливу рівнинного способу життя (про це свідчить висока розораність земель у цих селах за колгоспної доби, маятникова міграція їхніх мешканців на промислові підприємства Делятина і Коломиї тощо).

Гуцульська самосвідомість мешканців Березовів і Текучої доволі низька: 10 % за результатами опитування 1996 року вважають себе гуцулами. А ось як оцінюють березовців і мешканців суміжних з ними сіл найближчі до них гуцули: «уни не ході по-гуцульськи», — переважна відповідь яворівців, «уни берутсі до гуцулів», — так вважають мешканці Соколівки. В цій оцінці проявляється основна ознака підгірських мешканців — перехідний характер їхньої культури, в якій змішані риси гуцульські і покутські, що також надає їм оригінальності.

На правому березі Пруту за природними умовами, розселенням і зайнятістю дуже подібними до гуцульських сіл є села Слобода і Рунгури Коломийського району. Село Слобода цілком розміщене у Слобода-Рунгурському низькогір'ї, яке сягає висоти понад 700 м н. р. м., а села Чорний Потік Надвірнянського району, Марківка, Рунгури, Великий Ключів Коломийського району, Стопчатів і Яблунів Косівського району невеликими присілками, чи окремими садибами піднімаються на схили цього низькогір'я.

З тектонічної точки зору Слобода-Рунгурське низькогір'я належить до Прикарпаття. Це невелике гірське пасмо шириною 4 – 5 км і протяжністю 10 – 12 км з усіх боків оточене рівниною (долини річок Ослави, Лючки,

Сопівки). Через таку географічну специфіку поселення Слобода і Рунгури виглядають острівцями Гуцульщини посеред Прикарпаття. Однак відірваність від компактної території горян, оточення рівнинними селами і відносна близькість до покутського міста Коломиї (20 – 25 км) надає цим селам чимало покутських етнографічних рис. Це і одяг і майже відсутнє самоусвідомлення себе гуцулами. Відповіді слобідчан на запитання щодо своєї етнографічної приналежності звучать так: «Гуцули ми, але у Космачі, у Микуличині «гірше» гуцули», «Тут Прикарпаття, а гуцули в Карпатах», «Гуцулами нас називають у Коломиї» тощо.

І все ж, деякі гуцульські культурні риси властиві усім вищезгаданим селам, а також селам Великий Ключів і Мишину. Останнє хоч і цілком рівнинне, однак лежить уздовж гуцульського шляху з Буковецького перевалу на Коломию, завдяки чому акумулювало багато рис гуцульської культури.

Подібності господарсько-побутової культури сіл Прикарпатської височини і гористої Гуцульщини сприяло й аналогічне для горян і підгірців заняття скотарством, тривалі просторові зв'язки, які мали господарський і родинний характер. Але, незважаючи на те, що на горбистому Підгір'ї населення також займалось скотарством, умови і культурні наслідки цього заняття у прикарпатців не ті, що в гуцулів. Про це добре сказав письменник Гнат Хоткевич у своїй повісті «Довбуш», порівнюючи підгірське пастуше заняття з полонинським: «І в них дома (в Печеніжині – Л.М.) вівці, і вони знають, як їх пасти у горах, але яка велика різниця! Та де — і порівнювати не можна» [304, с. 85]. І в іншому місці цієї ж повісті: «Пастухи є і в Печеніжині, але — не та марка. Пастух печеніжинський — це убогий кустар у порівнянні з ватагом, директором великого виробничого заводу на полонинах» [там само, с. 93].

Порівнюючи середовища, в яких жили і трудилися верховинці та підгірці, Гнат Хоткевич передає враження Довбуша — вихідця з прикарпатського села Печеніжин — таким висновком: «...печеніжинським хлопцям нема чим похвалитись перед справжніми

гірськими жителями. Сама вже серйозність масштабів пригнічувала. А головне — стільки ж то знають ці гірські хлопці такого, про що наші й поняття не мають.

Скажимо — ведмідь. Печеніжинські хлопці знають, що такий звір десь є, але як він виглядає, можуть догадуватися лише з опису. А ці хлопці на власні очі бачили ведмедя і то не раз» [там само, с. 86].

Отож, гірські пастухи мали інший досвід життя, ніж долиняни, що разом з колоритним середовищем виховувало іншу ментальність, іншу культуру. Через це «...після високих музикально-мовчазних гір, безконечних просторів полонинських, після загадок і таємниць Чорногорки, після трембітання... на вечірніх зорях, ...ночей у застайці — прісно і нудно було Олексі на печеніжинських толоках... (де) спекота, курява, одноманітність пейзажу й роботи» [там само, с. 131].

У підгірців і горян є певні культурно-побутові відміни, але їх еднають господарські зв'язки, закріплені адміністративно-територіальним устроєм. Почуття земляцтва накладається на культурно-побутову спорідненість, яка часто ототожнюється як населенням, так і місцевими керівниками. В останні роки, вірно зорієнтувавшись в тому, що гуцульська самотність може дати певну економічну вигоду у рекреаційній сфері, з'явилися навіть заклики до надання «статусу гуцульських» прилеглим рівнинним адміністративним районам [86].

Зважаючи на адміністративно-територіальну єдність населення в кількох окраїнних районах, в яких живуть горяни-гуцули і підгірці, і необхідність проведення між ними етнокультурної межі для оконтурення Гуцульщини, ми провели детальне дослідження в одному характерному районі — Косівському. Виявлення етносоціальних відмін у його межах з метою розмежування горян-гуцулів і підгірців, мало комплексний характер і складалося з детального вивчення способу життя мешканців гірської і рівнинної зон району, а також рівня їхньої самосвідомості (дослідження здійснено спільно з випускницею географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка С. Панчук).

Увага до способу життя як диференційної ознаки, зумовлена тим, що спосіб життя — це спосіб відтворення людини з усіма її властивостями, а також її безпосереднього просторово-предметного середовища. Іншими словами, етнокультурні риси населення і території — це результат певного способу життя на ній.

Узагальнена картина способу життя гірських і рівнинних мешканців Косівщини була отримана нами на підставі анкетного опитування 260 жителів сіл Снідавка, Яворів, Великий Рожин (гірська зона), Старі Кути, Рожнів (рівнинна зона). Запитання анкети стосувались основних компонентів способу життя — сфер повсякденної діяльності: праці, відпочинку, харчування, виховання дітей, ставлення до традицій, отримання інформації, просторової рухливості тощо (див. дод. 22).

Сучасна трудова діяльність сільських жителів Косівщини у різних зонах району відрізняється як за видами, так і за способами її здійснення. Запитання ставилось таким чином, щоб з'ясувати, які види трудової діяльності є основними з огляду на витрачений на них час, що опосередковано свідчить про спосіб життя. З'ясувалось, що серед гірських косівчан найбільша група тих, які щодня зайняті *доглядом за худобою, заготівлею кормів* і обробіткою городу — 33 % респондентів. Серед рівнинних косівчан майже третина опитаних основним своїм заняттям вважає *догляд за городом* і худобою (серед гуцулів таких удвоє менше). У горян другою після тваринників за кількістю витраченого часу є група тих, які в основному зайняті виготовленням у домашніх умовах виробів з дерева, вовни, рідше металу (28 %). Серед долинян така ж частка опитаних основним заняттям, зі щоденно витраченого на нього часу, назвала роботу в суспільному секторі (з гірських мешканців лише 20 % витрачають на неї найбільше свого часу). З інших видів діяльності серед горян і долинян виділяється ще частка тих, які зайняті «човниковим» бізнесом — вона майже однакова: 11 і 10 % відповідно. У двічі більше серед рівнинного населення і тих, які основним місцем праці назвали роботу у приватній фірмі — 10 проти 5 %.

Доповнюють картину сучасної зайнятості селян Косівщини відповіді респондентів на

запитання про традиційні види діяльності в їхніх поселеннях. Горяни серед таких назвали вирощування ВРХ — 38 %, ткацтво (переважно виготовлення ліжників) — 38 %, виготовлення «сувенірної» продукції (декоративно-ужиткових виробів) — 33 %, городництво — 30 %, садівництво — 27 %, вівчарство — 11 %. Мешканці рівнини традиційними для свого села найчастіше називали городництво — 59 %, садівництво — 55 %, виготовлення «сувенірної» продукції — 55 %, свинарство — 25 %, вирощування ВРХ — 16 %.

Отже, в горах району, незважаючи на деякі новачі, донині зберігся традиційний спосіб життя гуцула-тваринника, гуцула-майстра, гуцула-торгівця, який везе на ринок свої вироби, а способи догляду за худобою — випас, лікування і т.д. ще мають традиційні етнографічні риси, на які вказали лише гірські мешканці. У найвіддаленіших гірських селах — Снідавці, Шепоті, присілках Яворова можна помітити і риси натурального господарювання, коли необхідні товари виробляються вдома. У рівнинних селах праця селян більш спеціалізована, зорієнтована на продаж. Окрім традиційного городника, тут більш поширений спосіб життя дрібного бізнесмена, суспільно-зайнятого працівника.

Характер праці, зокрема, її ритм, також надають відмін у способі життя горян і долинян. За їхньою власною оцінкою ритм праці горян повільніший. Так, 44 % респондентів-горян відповіли, що мають доволі вільного часу, щоб повноцінно відпочити, тоді як серед долинян таких виявилось лише 25 %. Нормальним свій темп життя вважають 49 % опитаних мешканців рівнинних сіл і 72 % (!) респондентів з гір, прискореним — 35 % долинян і 22 % горян. Отже, в гірських селах ритм трудового життя здебільшого має за мету відтворення самого життя, а не прагматичні цілі. Горянам ще властива, визначена релігійним календарем і повір'ями, заборона на працю у певні дні (до яких належать не лише великі релігійні свята), відпочинок-споглядання, роздуми, неквапливе спілкування тощо.

Значні відміни зафіксовані нами і в просторовій поведінці гірських і долинних меш-

канців Косівщини. Горяни є більш рухливими в локальній (районній) системі розселення, а також частіше ніж долиняни відвідують місто Коломию, що можна пояснити більшою потребою перших у збуті власної продукції і придбанні необхідних товарів, а також найелементарніших соціальних послуг, яких немає в гірських селах. Водночас серед гуцулів значно вища частка тих, які ніколи не були в обласному центрі чи інших великих містах України — 17 % проти 4 % серед мешканців рівнинних сіл. Косівські долиняни порівняно з горянами більшою мірою пов'язані з містом і психологічно: потреба у відвідинах міста, як осередка цивілізованого життя, серед них набагато вища — 22 % проти 5 %. До того ж, долиняни частіше сприймають поїздку до міста як свято: 17 % проти 11 % у гуцулів. Серед останніх вищий відсоток і тих, які взагалі не люблять їздити до міста — 22 % проти 18 %.

Умови для просторової мобільності у повсякденній діяльності гуцулів і підгірців також значно відмінні. Переважаюче топографічне положення осель горян — на схилах гір, що передбачає щоденне спускання і підняття по них в процесі різних видів життєдіяльності. Садиби віддалені одна від одної на 100 – 600 м, що потребує просторових зусиль навіть при спілкуванні із сусідами. Відвідини міста чи центру села ускладнені через віддаленість від доріг із твердим покриттям, яка в гірських селах району становить у середньому 6 км, а в 9-х з 16-ти гірських сіл зовсім немає вулиць з твердим покриттям доріг.

Отже, в способі життя горян витрати часу, коштів і зусиль на долаття відстаней значно більші, ніж у долинян, а в разі їхньої відсутності просторова скутість і, через неї зведе-не до мінімуму, споживання благ цивілізації — типова риса життя в горах.

Спосіб життя населення на теренах Косівського району, який часто вважають повністю гуцульським, доволі відмінний і ця відмінність як безпосередньо, так і опосередковано зумовлена географічним середовищем району. Тому в сучасних суспільних умовах та й надалі за способом життя, як інтегративною етнокультурною й етносоціальною ознакою, в районі виділятимуться горяни (гуцу-

ли) і підгірці, яким більше притаманні риси стандартної масової культури.

Вивчення етнографічної самосвідомості мешканців репрезентативних сіл Косівщини засвідчило, що на неї наклало відбиток усвідомлення одночасної приналежності до двох територіальних спільнот: етнографічної й адміністративної. Під впливом міста Косова, як центру локальної системи розселення, сформувалась соціально-економічна єдність адміністративного району. Косів, як уже згадувалось, є центром просторових зв'язків між горянами і долинянами, головне найближче місто гуцулів району, культурно-освітні заклади якого акумулювали в собі їхню етнографічну самобутність.

Таким чином, феномен Косова — кілька віків тому справді гуцульського села, а тепер міста, з якого цивілізація витіснила традиційний для гуцула спосіб життя (етнограф І. Сеньків підмітив: «Місто Косів уважається столицею мистецької Гуцульщини, хоча його мешканці ображаються, коли хтось називає їх гуцулами» [256, с. 11]), але яке залишається центром життєдіяльності для гуцулів, що живуть до Буковецького перевалу і навіть за ним, — поширюється у свідомості багатьох мешканців на весь район. Ось чому у сприйнятті багатьох мешканців району (та й за його межами), вся Косівщина — Гуцульщина.

На це вказує і характер аргументації своєї приналежності до гуцулів у відповідях рівнинних респондентів: «Я гуцул (-ка), бо живу у Косівському районі», або: «Всі люди, що живуть на Косівщині — гуцули», «Я гуцул, але є ще справжні гуцули».

Такий вид самосвідомості, який походить від територіально-адміністративного почуття спільноти, проявили 55 % від тих респондентів рівнинних сіл Косівщини, які вважають себе гуцулами (останніх виявилось 62 %). Ще 8 % долинян, хоч і «визнали» себе гуцулами через цей таки земляцький чинник, водночас уточнили, що не відчують себе ними. Лише 12 % рівнинних «гуцулів» вважають себе такими через спорідненість звичаїв, а ще 25 % не змогли пояснити, чому вони вважають себе гуцулами. Не визнали своєї приналежності до гуцульської спільноти 38 % від опитаних жителів рівнинних сіл Косівщини, причому з від-

даленням від Косова ця частка зростає: якщо у Старих Кутах 25 % не назвали гуцулами, то у Рожневі — вже 57 % (див. дод. 22).

Відсутність гуцульської самосвідомості третина з них пояснює тим, що проживає не в горах, а на рівнині, виділяючи тим самим, головну ідентифікаційну ознаку гуцулів — гірське місцепоходження. Ще 25 % рівнинних респондентів взагалі цураються такої приналежності, оскільки для них вона має негативне забарвлення, а 8 % вважають, що етнографічна приналежність зараз виглядає безглуздо. Окрім приналежності до гуцулів, 1 % опитаних жителів рівнинних сіл вважає себе покутянами і ще 1 % — бойками.

Етнографічна самоідентифікація у мешканців гірських сіл Косівщини, як і слід було чекати, більш однастайна і однозначна — 90 % опитаних вважають себе гуцулами. Серед головних критеріїв своєї етнографічної приналежності респонденти-горяни назвали (за часткою відповідей): а) гуцульське походження («народились і виросли на Гуцульщині», «предки були гуцулами»); б) любов, глибока прив'язаність до гуцульських традицій; в) проживання в гірській місцевості. В жодній з отриманих відповідей респонденти-горяни не пов'язували свою приналежність до гуцулів з проживанням у Косівському районі, як це здебільшого робили респонденти з передгірських сіл.

Таким чином, етнографічна самосвідомість у горян Косівського району є органічною, бо пов'язується ними з гуцульським походженням, з любов'ю до гуцульських звичаїв і традицій, розглядається у зв'язку з гірським місцепоживанням, тоді як у мешканців рівнинних сіл вона пов'язана з адміністративною приналежністю до «гуцульського» району, а тому має здебільшого формальний характер (у Старих Кутах серед тих, хто вважає себе гуцулом, проживання у Косівському районі є основним ідентифікаційним аргументом).

Такий розподіл етнографічної самосвідомості в районі добре узгоджується з картиною збереження місцевих традицій, оцінку якій дали його мешканці. Більшість респондентів з гірської зони району відмітили, що традиції в їхніх селах живуть (66 %), тоді як на підгір'ї і рівнині аналогічну оцінку дало лише 37 %

опитаних. Більше половини рівнинних респондентів вважають, що традиційна культура у їхніх селах відмирає — 55 % проти 22 % у горах, а ще 2 % розцінює її як таку, що зникла (серед горян такої оцінки не дав ніхто).

Такі відміни у тенденції відтворення етнокультурних рис населення Косівщини у різних її географічних зонах підтверджує і традиція вдягати у святкові дні одяг ручної роботи: вишиті сорочки, запаски, кептарі тощо. У гірській частині переважна більшість респондентів (89 %) вказала не те, що в їхньому селі традиційний одяг носять у релігійні свята люди різного віку, а в рівнинних селах серед оцінок помітною є частка такого варіанта відповіді: «тільки старші люди», а також вищий відсоток відповіді «рідко хто вдягає» — 18 % проти 12 % (див. дод. 30).

Виявлені на теренах Косівщини особливості способу життя горян і долинян та їхньої етнографічної самосвідомості дають підстави екстраполювати їх і на решту прилеглої до Гуцульщини території з метою проведення просторових її меж — Рахівського, Вижицького, Надвірнянського районів. Гуцулів від решти населення цих районів відділяють *окраїнні гірські хребти*. На схили останніх з боку компактного масиву гір поширюється поселенська і господарська діяльність горян-гуцулів, а з протилежного боку — підгірців.

Проте у Буковинській частині Українських Карпат провести сучасну межу Гуцульщини по окраїнних хребтах не зовсім об'єктивно. Насамперед з огляду на те, що на відміну від Покутських Карпат крутосхилі Буковинські Карпати до перевалу Шурдин майже не заселені. Лише три села — Виженка, Лопушна і Долішній Шепіт повністю, хоч і неглибоко, розміщені у цих горах, утворюючи два невеликі і значно відокремлені лінійні ареали уздовж річок Виженка і Серет. Ще три підгірських поселення — селище Берегомет, села Мигове і Банилів Підгірний проникають у гори однією-двома вулицями вздовж потічків. Оскільки основна частина цих сіл знаходиться на рівнинному передгір'ї, то їхні мешканці не ідентифікують себе гуцулами.

Не вважають себе гуцулами і жителі Лопушної та Шепоту Долішнього Вижицького району. Під час опитування респонденти із

цих сіл найчастіше називали себе українцями, рідше — буковинцями. Гуцули, на їхню думку, проживають за «перевалом» (Шурдин — Л.М.), «у Фошках», «Шепоті Ізвірському» (село Шепіт Путильського району) тощо. Тяжіння до передгір'я, а точніше, певне дистанціювання від гуцулів ми спостерігали і в самосвідомості мешканців гірського села Виженка, що поблизу містечка Вижниця. Свою відмінність від гуцулів-«пастухів» сусіднього Путильського району, деякі виженські респонденти пояснювали традиційною для їхнього села спеціалізацією з виготовлення декоративних виробів, особливо вишитих.

Про переважання просторових зв'язків з буковинським передгір'ям мешканців усіх цих трьох поселень свідчить і їхній народний одяг. У сучасних мешканців Долішнього Шепота, Лопушної не зберігся гуцульський автентичний стрій. Одяг літніх селян за кроєм, декоративними елементами відрізняється від гуцульської «вбері» жителів сусіднього Путильського району. Вісімдесятирічна мешканка Долішнього Шепота Третяк Ганна Прокопівна пригадує, що в їхньому селі лише дуже старі жінки носили запаски-горбатки, а переважали серед жіночого одягу «юпки» (спідниці) і полотняні сорочки, вишиті скромним рослинним орнаментом. Сердаки тут не прикрашали китичками, як гуцули, і застібали їх на гудзики. У мешканок Виженки, окрім сорочки-рукав'янки, популярна і сорочка-кантівка, яка поширена в Галицькому і Буковинському передгір'ях. Мистецтвознавець І. Карпинець у своєму дослідженні «Кептарі Українських Карпат» (2003) відносить кептарі Вижницького району і села Виженки, зокрема, до передгірських [123, с.11].

На картосхемі типів окремих елементів чоловічого і жіночого одягу буковинців, яку уклав етнограф Г. Кожоляно, чітко простежується їхнє поширення по басейнах річок: над Білим Черемошем і його притокою Путилкою чоловічий і жіночий одяг має ті ж елементи, що і в галицьких надчеремоських гуцулів, тоді як у верхів'ях Серету одяг, властивий підгірцям, поширений і серед мешканців долин уздовж його допливів в гірській частині [136, с.263].

Для нас у цій відмінності важливим є те, що одяг свідчить про дещо інший спосіб життя, який з плином часу у мешканців цих сіл все більше ставав подібним до підгірського: проживання вздовж дороги, по якій возом, за недовгий час (а автомобілем і за кілька десятків хвилин) виїдеш на рівнину, зробило вже у позаминулому столітті непотрібним використання запаски, яка зручна для їзди на конях. Частий зв'язок з підгір'ям і значно рідший з горами за перевалом, надав нечисленним (це також причина) гірським мешканцям Вижницького району більшої подібності до підгірців. Про це свідчить і їхня негуцульська самосвідомість, що дає підстави за способом життя і сучасними культурними рисами віднести мешканців Долішнього Шепота, Лопушної, Виженки, як і Берегомета, Банилова Підгірного, Мигова до перехідної зони між гуцулами і рівнинними мешканцями Буковини.

На північному заході гуцульського краю спірним питанням є приналежність до гуцулів мешканців великого села Лопухів (колишне Брустури), що у Тячівському районі на Закарпатті. У ХІХ столітті етнограф і письменник Я. Головацький відніс це поселення до Гуцульщини. І до цього часу розкиданий характер розселення та місцеві топоніми вказують на те, що тут, очевидно, жили гуцули.

Однак у 1944 році Брустури майже повністю були спалені угорськими фашистами, а його жителі виселені в інші села Тересвянської долини. Після війни, завдяки інтенсивним лісорозробленням, у селі, перейменованому на честь загиблого радянського лейтенанта Лопухова, інтенсивно осідали вихідці з низинного Закарпаття. Народний одяг, який можна побачити у місцевому краєзнавчому міні-музеї, а також говірка засвідчують значну спорідненість сучасних лопухівчан із закарпатськими долинянами. Але старожили — мешканці уцілілих під час війни присілків, згадують, що до Першої світової війни брустуриянки носили сорочку-гуцулку, запаски і прикрашені різнокольоровими шматками шкіри кептарі, які тут називають «бундами». Разом із закарпатськими і галицькими гуцулами брустурияни літували в полонинах, активними були зв'язки і з

гуцулами Рафайлова (тапер Бистриці Надвірнянської) через перевал Рогози (місцева назва перевалу Леґіонів). Проте жоден із опитаних нами довгожителів теперішнього Лопухова не ототожнив себе з гуцулами. Скидалось на те, що цю назву вони вперше чують.

Отже, якщо раніше Лопухів і був гуцульським поселенням (для підтвердження цього необхідні детальніші дослідження), то через свою значну просторову відірваність від решти гуцулів та історичні події він втратив очевидні гуцульські етнографічні риси. Втрачена гуцульська самобутність лопушан ще раз доводить те, що для збереження культурної специфіки необхідні як широкі контакти з етнографічним «масивом», так і наявність етнографічної самосвідомості, що дає можливість підтримувати звичаї предків.

Відсутність гуцульської самосвідомості зафіксована нами і в жителів тих поселень Рахівського району, які етнолог М. Тиводар відносить до етнографічної окружності «Великобичківські гуцули» — Великого Бичкова, Верхнього Водяного, Стримби [283, с. 31]. Оскільки вони сформувались з мішаного долинянсько-гуцульського населення, і до того ж займають окраїнне, здебільшого рівнинне положення, в другій половині XX століття тут відбулось інтенсивне нівелювання самобутності. Та й діалект цієї групи мешканців, так само, як і жителів села Луг, відрізняється від гуцульської характерною заміною голосних звуків і окремих складів на звук «у» («дубруніч» — добраніч, «утки» — звідки і т. д.).

А от у поселенні Кобилецька Поляна цієї окружності, в якому помітна частка угорців, третина інформаторів назвала себе гуцулами. Тут зберігся традиційний гуцульський одяг, але не в активному використанні, а також пам'ять про походження кобилецьких гуцулів «від жиби́вських» (верховинських). Через прямі виходи з околиць села в полонини, мешканці Кобилецької Поляни літують з худобою, святкують «Івандень» — притаманне всім гуцулам свято на Івана Купала, яке вони проводять на полонині. З усієї окружності Великобичківських гуцулів корінні мешканці Кобилецької Поляни, розміщеної з цієї групи сіл найглибше в го-

рах, найліпше зберегли гуцульські ознаки, що дає нам підставу віднести це поселення до сучасної Гуцульщини.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити такі узагальнення щодо основних ознак гуцульського етногеографічного району та проблеми його делімітації в умовах індустріального суспільства, яким є Україна:

- Гуцульщина є морфологічним (культурно-генетичним), а не функціональним районом, через що у просторовому відношенні це однорідна, а не цілісна територія;
- відсутність просторової функціональної єдності Гуцульщини при наявності ідентичних соціально-економічних і культурних інтересів усіх її мешканців потребує створення культурно-громадського центру ЕГР, який доречно розмістити в його територіальному ядрі — місці найбільшого збереження самобутності і найвищої самосвідомості гуцулів (містечко Верховина);
- у вдосконаленому адміністративно-територіальному устрої України Гуцульщину, як цілісний природно-культурний район, необхідно включити в одну адміністративно-територіальну одиницю найвищого порядку (зараз ними є області, в майбутньому можуть бути краї чи інші одиниці [85]. Наявність одного центру, а не трьох, як зараз, дасть можливість оптимізувати вирішення соціально-культурних і господарських проблем всієї Гуцульщини;
- основним критерієм делімітації етногеографічного району є комплексний показник, а не окремі етнографічні елементи. Такою інтегративною диференцієюю ознакою є *спосіб життя*, який визначається типом і характером розселення, віддаленістю (транспортною доступністю) від урбанізованих осередків, традиційною зайнятістю, а також етнографічною самосвідомістю, що в комплексі забезпечує відтворення етнospільноти. Значна відмінність якогось із цих аспектів способу життя позбавляє його самобутності, характерної етнографічної спільноті;

- чіткість прояву в геопросторі етноспецифіки залежить і від компактності просторової дислокації спільноти, яка уможливорює активні територіальні зв'язки в межах усіх структурних частин ЕГР, що є запорукою колективного збереження і розвитку культурної специфіки. В поселеннях, які через зміну напрямів повсякденних геопросторових зв'язків не мають контактів з етнографічною спільнотою, етнографічна специфіка зазнала значного нівелювання, а гуцульська самосвідомість майже не проявляється. Тому такі поселення (наприклад, Лопухів Тячівського району, Лопушна, Шепіт Долішній, Виженка Вижницького району) можна класифікувати як перехідні за своєю культурною суттю;
- межу Гуцульського ЕГР, зважаючи на характер розселення і господарську діяльність його мешканців, яка поширюється на схили гір, необхідно проводити не по долинах рік, як це прийнято в етнографії, а вододілами;
- ареал етногеографічного району, оконтурення якого ґрунтується на вищевказаних критеріях, має в просторі чітку (лінійну) межу через значну зумовленість способу життя географічними чинниками і означає автентичний досвід буття гуцулів, на відміну від ареалів поширення окремих елементів матеріальної і духовної культури, які не збігаються з межами поширення етнографічної групи (через дифузний характер поширення культурних явищ);
- господарсько-родинні зв'язки гірського і рівнинного населення на прилеглій до етногеографічного району підгірській території, проявляються у змішаному (гірсько-рівнинному) характері культури цієї місцевості, яку можна означити як перехідну. Перехідна зона, як контактна смуга різної ширини (залежно від наявності прилеглих поселень), не має чіткої зовнішньої межі в просторі (див. картосхему на форзаці). Оскільки в пе-

рехідній зоні етнографічна самобутність на початку ХХІ століття проявляється слабо, її населення не включене в наше дослідження.

Враховуючи результати досліджень В. Шухевича (1899 – 1908), В. Кубійовича (1955), Л. Вардзарука (1994) та ін., а також власні польові спостереження, які дали можливість виробити критерії делімітації ЕГР, сучасну етногеографічну межу Гуцульщини в рамках України ми окреслюємо так: від г. Сивуля по вододілу рік Бистриця Солотвинська і Бистриця Надвірнянська до села Пасічна Надвірнянського району; далі через вододіл рік Бистриця Надвірнянська і Прут до смт Делятин; потім по гребенях окраїнних хребтів Горган і Покутських Карпат до смт Кути (включаючи села Акрешори, Шешори і Город та Тюдів (останнє умовно)); далі по вододілу рік Черемош і Сирет, включаючи невелику частину верхів'я р. Виженки в межах Путильського району, до державного кордону України з Румунією; по державному кордону до західних окраїн села Хмелів (включно), а звідти — гірськими хребтами до північної окраїни села Луг (виключно); потім по вододілу рік Кісва і Шопурка (включаючи село Росішку) до південної окраїни смт Кобилецька Поляна (включно); далі по вододілу р. Тересва з річками Шопурка, Чорна Тиса і Бистриця Надвірнянська до г. Сивуля (див. карту-вкладку).

В адміністративному плані територія Гуцульщини включає Верховинський, гірську частину Косівського та Надвірнянського (за винятком с. Пасічне і смт Битків) районів і територію Яремчанської міської Ради Івано-Франківської області, Путильський район Чернівецької і Рахівський (за винятком смт Великий Бичків і сіл Луг, Біла Церква, Середнє Водяне, Верхнє Водяне і Водиця) район Закарпатської областей.

Всього в межах української частини Гуцульщини, пропонованих в нашому дослідженні, на час Всеукраїнського перепису 2001 року налічувалось 147 населених пунктів, з яких є 7 міських і 140 сільських. У них проживало 170 тис. осіб.

РОЗДІЛ III

ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ГУЦУЛІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

У зеленій полонинці
вітер повіває,
Що си на сім світі роби,
усе си минає!

З гуцульської коломийки

3.1. Розселення і середовище життєдіяльності

Будь-яка життєдіяльність людини відбувається в географічному просторі, який має природні і суспільно-культурні складові. На відміну від ділянок дикої природи, що залишаються на планеті поза сферою безпосереднього впливу людини, заселені, а отже, пристосовані до життєдіяльності через систему розселення і просторову структуру господарювання, території ще називають «ойкуменою» (дослівно від грец. — «населяю»).

Територія проживання гуцулів, яку вони окультурили своєю життєдіяльністю, є своєрідною, відмінною від інших, ойкуменою. Але оскільки ця ойкумена утворена субетнічною групою, а не етносом, який досяг державного існування і сам регулює свій суспільний розвиток, у гуцульській ойкумені знайшли відображення не тільки етнографічні риси окультурення простору, але й насаджені панівними суспільними системами способи його перетворення, що не завжди відповідало інтересам гуцулів.

В нашому дослідженні, об'єктом якого є корінні мешканці цієї ойкумени, ми розглянемо останню з точки зору умов життя і діяльності в ній горян.

Конкретизацією властивостей ойкумени через призму умов життєдіяльності в ній можна вважати поняття «життєве середовище», яке все частіше застосовується в сучасній соціально-економічній і географічній літературі. Зміст цього поняття ще не окреслений у чіткій дефініції, але структура і функції *середовища життєдіяльності* (надалі будемо вживати і такий синонімічний варіант цього поняття) у сучас-

ній суспільній науковій літературі мають певну визначеність. Його розглядають як сукупність трьох складових: *природної, речово-організаційної («друга природа»)* та людської [320, с. 256 — 278].

Природна складова середовища життєдіяльності включає як ландшафтні умови, так і ресурсний потенціал території, який є об'єктом прикладання праці населення. Для гірського населення ця складова має виняткове значення, бо, порівняно з рівнинними територіями, вона відчутніше впливає на увесь спектр його життєдіяльності.

До речово-організаційної складової життєвого середовища, яка включає все створене чи пристосоване людиною, належать об'єкти прикладання праці і забезпечення життєдіяльності (виробничо-управлінська та соціальна інфраструктури).

Людська складова життєвого середовища, окрім розміщеного на території населення, включає і надбання духовно-культурної життєдіяльності — традиції, спільнотні взаємини, морально-етичну атмосферу та інші грані взаємного проживання і діяльності.

Середовище життєдіяльності, як форма пристосування населення до конкретних природних умов, що особливо помітно на етногеографічних територіях, еволюційно проявляє себе у системі розселення, яка є похідною соціального розвитку території. Отже, система поселень у своєму становленні, функціонуванні і розвитку є безпосереднім середовищем життєдіяльності людей, тому життєве середовище гуцулів і їхнє розселення ми аналізуємо у взаємозв'язку.

Насамперед розглянемо такі складові гуцульського життєвого середовища, як природні умови і природні ресурси.

Найважливіші особливості природного середовища гуцулів висвітлені в п. 2.3.1., а в цій частині роботи спробуємо оцінити їх з точки зору комфортності проживання, враховуючи ще й медико-екологічні властивості цього середовища.

3.1.1. Екологічні умови та природно-ресурсні властивості

Природні умови всебічно впливають на повсякденне життя гірського населення: особливості його праці, відпочинку, побуту, самопочуття, настрій.

Сумарна оцінка природних умов визначається рівнем їхньої *комфортності* для людини. Для його виміру використовують майже 30 параметрів, серед яких і тривалість сезонних періодів, і контрастність температур, і вологість клімату, і вітровий режим, і наявність природних вогнищ інфекційних захворювань та ін. [10, с. 20].

За рівнем комфортності виділяють екстремальні, дискомфортні, гіперкомфортні, прекомфортні і комфортні території.

Детальних сучасних досліджень щодо рівня комфортності природних умов життя в Україні, на жаль, немає, але відомо, що гірські території, залежно від зони і висоти, належать до гіперкомфортних, дискомфортних та екстремальних.

Враховуючи природні параметри Гуцульщини, її заселену і полонинську частину, де відбувається господарська діяльність (висоти до 1100 — 1500 м н. р. м.), можна віднести за умовами життя до гіперкомфортної, тобто території з обмежено сприятливими природними умовами, а субальпійський та альпійський пояси (верхня межа лісу і вище) до дискомфортних територій.

На сьогоднішній день проблематично цілісно охарактеризувати екологічну якість гуцульського довкілля, оскільки в краї відсутня сучасна система моніторингу якості основних складових навколишнього середовища: повітря, води, радіаційного фону тощо. Наближене уявлення про стан довкілля Гуцульщини дають лише епізодичні дослідження. На початковій стадії перебуває і комплексне медико-географічне вивчення ландшафтно-геохімічних властивостей цього регіону

(наукові розвідки чернівецького географа В. М. Гуцуляка висвітлюють низку геохімічних особливостей Буковинської частини Гуцульського регіону [72, 73, 74]. Власне комплексне дослідження основних природних компонентів, які відіграють особливу роль у формуванні геохімічних властивостей ландшафтів, — мінерального складу гірських порід, ґрунтових і поверхневих вод, рослинності тощо дають можливість оцінити властивості території під кутом зору здоров'я її жителів.

З наявних на сьогодні результатів геохімічних розвідок регіону можна окреслитити його загальні фізико-хімічні риси, які мають вплив на здоров'я гірського населення.

Для гірсько-лісових ландшафтів, які переважають на Гуцульщині, характерний високий вміст кисню (окислюваність природного середовища). Кисла реакція середовища не сприяє поширенню інфекційних захворювань, в т. ч. таких небезпечних, як правець, лептоспіроз, сибірська виразка та ін. Цим ландшафтам через пересічний рельєф властива значна міграційна здатність хімічних елементів (транселювіальний геохімічний режим), в результаті чого інтенсивно виносяться біохімічно важливі елементи (Са, Mg, I, Co, Cu, та ін.), що загалом є несприятливим чинником для здоров'я населення і може спричинити різні паталогії. Водночас транселювіальні гірські ландшафти мають високу здатність до самоочищення, що сприяє добрій екологічній ситуації.

Загалом медико-екологічні дослідження, які наразі стосуються лише Буковинської частини Гуцульщини, дали підстави оцінити ландшафтно-геохімічну зумовленість соматичних захворювань у цьому регіоні як мінімальну [73, с. 108].

До сприятливих чинників гуцульського природного середовища відносять високоякісне повітря, яке, окрім кисню, насичене фітонцидами, що їх виділяють хвойні ліси, та від'ємними аероіонами. Вміст негативно заряджених іонів, які через їхній благодатний вплив на здоров'я ще називають «вітамінами повітря», в гірському повітрі в сотні разів вищий, ніж в міському середовищі [263]. Завдяки цьому гірське повітря набу-

ває цілющих властивостей, а ці його особливості сприймаються гуцулами як характерна ознака їхнього краю (див. дод. 23).

Вода, яку споживають гуцули, переважно джерельного і криничного походження. Лише у містах і окремих селищах міського типу є централізоване водопостачання.

Природні хімічні якості питної води на Гуцульщині дуже різні. Відомо, що поверхневі води цього регіону слабомінералізовані, тому що вони формуються під впливом високої зволоженості та поширення бідних на солі флішових порід. М'яка вода (середні показники жорсткості гірських ґрунтових вод у 2 – 3 рази нижчі, порівняно з рівнинними) ефективна для побутових і технічних потреб. Водночас постійне споживання населенням бідної на кальцій та мікроелементи води з струмків, річок, колодязів, може спричинити захворювання рахітом, псування зубів, спричиняє ендемію зобу (дуже поширене захворювання серед горян у дорадянський час, поки не була налагоджена система профілактики йододефіциту). Нестача йоду в карпатській воді, як і в інших гірських регіонах світу, призводить і до розумової відсталості, тому йодопрофілактика є дуже актуальною для населення краю.

Разом з тим, чимало гуцулів мають можливість споживати природну мінеральну воду, яка дуже поширена в краї. Про цілющі властивості «буркутської» води («буркутом» гуцули називають джерела мінеральної води) горяни знають з досвіду своїх предків, але лікарські показання і протипоказання, дозування і схема споживання тієї чи іншої води широкому загалу не відомі, оскільки джерела мінералізованої води на Гуцульщині маловивчені, не мають паспортів та відповідного позначення на місцевості.

Чистота води, яку споживає населення Гуцульщини, залежить від місця її забору. Чим вище оселя, тим чистішу воду споживають жителі. Деяко гірші споживчі якості має вода, яку використовують мешканці гуцульських міст і селищ міського типу, розміщених на найнижчому в краї гіпсометричному рівні, оскільки забруднення гірських річок зростає вниз за течією. Це засвідчують дослідження верхів'я басейну р. Прут. На-

приклад, у водах, що стікають у цю річку із слабоосвоєного хребта Завоєли вміст іонів SO_4^{2-} становить 8,8, а на околицях с. Микуличин — 70,4 мг/л [88 с. 70].

Часті паводки на Тиси, Пруті, Черемоші супроводжуються інтенсивним поверхневим стоком, внаслідок чого забруднюються джерела водопостачання (особливо колодязі). Ймовірнісний метод прогнозу концентрацій забруднюючих речовин, апробований на річках басейну Тиси, засвідчив, що у разі проходження паводка в 95 % випадків буде спостерігатись перевищення гранично допустимої концентрації (ГДК) важких металів у кожній, відібраній у цей час пробі води. Так, у воді р. Тиси (м. Рахів) було відмічено перевищення цинку у 58 разів, марганцю в 67 разів [265].

Після кожного великого дощу значною є ймовірність появи в річковій воді фенолів, нафтопродуктів та інших небезпечних для здоров'я людини речовин, оскільки в містах і селищах береги потічків і малих річок часто є місцями стихійних сміттєзвалищ, складання гною, миття автомобілів і т.п. Наразі в жодному з найбільших поселень краю не створена система попередження водокористувачів і населення щодо параметрів якості води.

Характер течії гірських річок й інтенсивний режим зволоження в регіоні сприяють швидкому їхньому очищенню, але інтенсивне антропогенне забруднення річок Гуцульщини, навіть із зменшенням скидів промислових стічних вод через економічну кризу, продовжується. Наприкінці 90-х років згідно зі статистичними даними, в поверхневі водойми краю протягом року скидалось близько 3 млн м^3 стічних забруднених вод. Половина з них потрапила в р. Тиса. Найбільший її забруднювач — Рахівська картонна фабрика (1,5 млн м^3). Другим за величиною джерелом забруднення поверхневих вод є Закарпатський арматурний завод (сmt Кобилецька Поляна), що скидає за рік 290 тис. м^3 забрудненої води в притоку Тиси Шопурку [159, с. 89].

Значна частка в об'ємі скидів стічних вод належить комунальному господарству. Наприклад, у 1995 році комунгосп та інші установи м. Яремча скинули в річку Прут

205 тис. м³ стічних вод, а смт Ворохта — 107 тис. м³ [356]. Цей факт викликає особливу тривогу, оскільки має пряме відношення до розвитку рекреації на Гуцульщині. Зараз верхньопрутська рекреаційна басейнова екосистема починає забруднюватись практично від самих витоків — спортбази «Заросляк», розміщеної в межах заповідника поблизу підніжжя г. Говерли. Протягом року в р. Прут (до м. Яремча включно), скидається 366 тис. м³ стічних вод. І це лише дані офіційної державної статистики, що надходять від підприємств, які мають очисні споруди. Статистичним обліком скидів не охоплено майже 30 рекреаційних об'єктів в гірському басейні Пруту, використана і не очищена вода яких інтенсивно забруднює річку.

Окремою проблемою є ефективність роботи очисних споруд і якість стічних вод. Комунальні очисні споруди є застарілими, працюють з перевантаженням і не забезпечують необхідної якості очищення вод. Незадовільно працюють очисні споруди в Рахові, Ясині, Богдані [264, с.310], а стічні води, що надійшли в річки Галицької Гуцульщини в 1995 р. за нашими підрахунками містили 1 т завислих речовин, 118 т сухого залишку, 23 т сульфатів, 17 т хлоридів, а також інші шкідливі речовини [356].

Проблема забруднення поверхневих вод Гуцульщини і надалі зростатиме, адже вже зараз власники новозбудованих жител намагаються відводити використану воду найпростішим і найдешевшим для себе способом — скидаючи її в річку, рівчак.

Окрім води і повітря, які є найбільш критичними компонентами екологічних умов у сучасному суспільстві і в Україні зокрема, актуальним для території нашої держави є і радіаційне забруднення.

В радіологічному відношенні основній території Гуцульщини відповідає властивий Карпатам природний фон 5 – 20 мкР/год. Аномальний природний фон інтенсивністю 30 – 40 мкР/год простежується лише у верхів'ях річок, де є виходи бітумінізованих аргелітів та коричневатого-чорних пісковиків нижньомелітової світи палеогенової системи, які містять в собі уран та його сполуки [2, с.221].

Радіоактивне забруднення ґрунту ізотопом цезію-137 унаслідок Чорнобильської катастрофи, виявлено на Гуцульщині в декількох місцях: кілька ареалів у Покутсько-Буковинських Карпатах, у верхів'ях і середніх течіях Чорного і Білого Черемошів та їхніх приток. У Верховинському і Путильському районах за допомогою аерогаммазйомки виявлено ділянки із щільністю забруднення радіонуклідом цезій-137 1,0 – 1,86 Ки/км², що у 2 – 3 рази менше, ніж на аналогічних «цезієвих плямах» Прикарпаття і значно нижче гранично допустимої норми, яка становить 8,0 Ки/км² [2, с.224].

Незважаючи на те, що Гуцульщина, порівняно з промисловими районами України, має сприятливу екологічну ситуацію, місцеве населення, як засвідчило анкетне опитування, стурбоване у зв'язку із забрудненням свого прородного оточення. На актуальність цієї проблеми в краї вказали 40 % респондентів. Однак третина опитаних вважають її не дуже актуальною в умовах Гуцульщини.

Найбільш негативно гуцули сприймають у власному докільлі стихійні смітники (36 % опитаних), що свідчить про відсутність організації в краї системи збору, захоронення та утилізації побутових твердих відходів через безгосподарність місцевих Рад. Забруднення твердими побутовими відходами околиць населених пунктів, територій уздовж доріг і, як уже згадувалося, малих річок — зростаюча проблема краю, невирішення якої шкодить його екологічному та естетичному стану.

Загалом за ступенем забруднення Гуцульщина належить до *відносно чистих* (території заповідників, ліси) та *умовно чистих* регіонів України, сумарна питома вага яких від площі держави становила на початку ХХІ століття тільки 15 % [292, с. 24].

Оскільки гірські природні ландшафти є особливо чутливими до способів господарського впливу на них, то комплексна оцінка їхнього екологічного стану потребує врахування не лише забруднення, але і ступеня антропогенної модифікації, в якій переважно приховані чинники екологічного неблагополуччя, що проявляються вже зараз, або проявлять себе в майбутньому.

Ландшафтознавчий аналіз екологічних умов Українських Карпат щодо сприятливості їхнього природного середовища для життєдіяльності людини, здійснений львівським географом А. Мельником, який класифікує природнотериторіальні комплекси (ПТК) так:

- 1) за потенційною сприятливістю їхніх природних умов для життя населення, тобто за їхнім природноекологічним потенціалом;
- 2) за ступенем антропогенної трансформації геокомплексів, що виражається в різночасових антропогенних станах — антропогенних модифікаціях, яким властиві специфічні спектри негативних стихійних процесів;
- 3) за сприятливістю для людини антропогенно зумовлених екологічних умов природно-територіальних комплексів, пов'язаних із забрудненням ландшафтного середовища [186, с. 214].

Відповідно до першої позиції класифікації *сприятливими* для життєдіяльності людини за своїм природним екологічним потенціалом є *висотні місцевості середніх і низьких річкових терас Пруту, Тиси, Черемошу та ін.* (крім урочищ першої тераси), *пологосхилого вторинно лучного низькогір'я* (ландшафтні райони Покутсько-Буковинських гір, Ворохта-Путильського низькогір'я, Ясінянської улоговини).

Малосприятливою для життєдіяльності людини є *висотна місцевість крутосхилого лісистого низькогір'я* в Покутсько-Буковинських горах і Ворохта-Путильському низькогір'ї.

Висотні місцевості крутосхилого лісистого середньогір'я, які займають більше половини території Гуцульщини, *давніольодовиково-аккумулятивного лісистого середньогір'я, різко ввігнутого давніольодовиково-ерозійного субальпійського високогір'я та пенепленізованого альпійського високогір'я* екологічно *несприятливі*. Несприятливими за екологічними умовами є також урочища перших річкових терас у зв'язку з інтенсивною береговою ерозією (підмивом берегів) та загрозою паводкового затоплення.

Наявність стаціонарних джерел забруднення й обсяги викидів забруднюючих речовин (антропогенний екологічний чинник) послужили підставою для розмежування в Українських Карпатах (за рівнем забруднення) територій кількох екологічних груп геокомплексів: умовно чистих, помірно забруднених, забруднених, дуже забруднених і надзвичайно забруднених [186, с.217]. На Гуцульщині відсутні дві останні групи геокомплексів, хоча з розвитком нафтодобування, яке розпочалось у Микуличині, поява дуже забруднених ПТК можлива і на її теренах (зараз надзвичайно і дуже забруднені геокомплекси локалізовано поширені в місцях масштабних гірничих розробок і викидів шкідливих речовин — у передгір'ї, де з огляду на ці чинники утворились техногенні геохімічні аномалії: Калуська, Долинська, Надвірнянська, Чернівецька, Свалявська, Воловецька та ін).

Забрудненими в межах Гуцульщини є місцевості терасованих днищ річкових долин, які зайняті великими населеними пунктами і дорогами (усі міста і селища міського типу, а також великі села західної частини Гуцульщини з високою щільністю населення). До *помірно забруднених* зачисляють низькогірні висотні місцевості з вторинними луками і сільськими населеними пунктами дисперсного типу.

Відносно чистими в гуцульському етногеографічному районі можна вважати середньо- і низькогірні ландшафтні місцевості, покриті лісом, у яких немає постійних поселень [там само]. Питома вага таких ПТК від площі всієї Гуцульщини дуже висока — понад 70 % і за цим показником гуцульське життєве середовище практично найліпше в Україні (Полісся виключаємо з порівняння через його радіоактивне забруднення).

Проте чистота ПТК, які не мають джерел забруднення, є все-таки відносною через місцезнаходження Гуцульщини в полі дії західних атмосферних перенесень. Завдяки їм Гуцульщина зазнає впливу шкідливих викидів промислових підприємств, розміщених у Західних Карпатах, та на прилеглих територіях Центральної Європи. Так, 112 проб атмосферних опадів, які проводились протягом

1998 – 1999 років на території Карпатського національного парку, засвідчили, що третину опадів у цих роках можна класифікувати як кислі і слабокислі, і це при тому, що в межах парку практично відсутні джерела техногенних викидів [142].

Окрім забруднення, сучасний екологічний стан ПТК залежить від їхньої антропогенної трансформованості. Глибина модифікації визначається переважно тим, які компоненти ПТК зазнали змін. Так, трансформація біотичних компонентів, як правило, зумовлює слабкі, часто зворотні зміни геокомплексів. Порушення ж літогенної основи спричиняє докорінні, переважно незворотні зміни в ПТК.

На підставі аналізу площинних антропогенних навантажень, які зафіксовані у сучасній структурі земельних угідь, в Українських Карпатах і на Гуцульщині зокрема, виявлено такі антропогенні модифікації геокомплексів (вони ж — стадії антропогенної дегресії): *умовно корінна, вторинно лісова, вторинно лучна, польова (ріллянича), селищна і промислова* [186, с. 218]. Наслідки кожної із таких модифікацій у різних ПТК неоднакові. Наприклад, вторинно-лучна стадія модифікованості в геокомплексах крутосхилого середньогір'я слугує передумовою для розвитку селевих і паводкових явищ, а в ПТК крутосхилого низькогір'я вона, крім того, спричиняє значну лінійну ерозію і зсувні процеси.

Співвідношення площ різних антропогенних модифікацій у межах висотних місцевостей, характер прояву негативних стихійних явищ та ступінь геохімічного забруднення стали підставою для *інтегративної класифікації* за природними та антропогенно-зумовленими екологічними умовами геокомплексів Українських Карпат. Таким чином, за рівнем якості сучасних екологічних умов виділено п'ять груп геокомплексів: 1) умовно незмінені (найменший антропогенний вплив, але найскладніші природно-екологічні умови); 2) слабозмінені (помірно сприятливі умови); 3) середньозмінені (задовільні умови); 4) сильнозмінені (погіршені умови); 5) дуже сильнозмінені (напружені умови) [там само].

На Гуцульщині дуже сильнозмінених геокомплексів немає, а до *сильнозмінених з погіршеними умовами життя* належать місцевості середніх терас та терасованих днищ річкових долин. У цих ПТК, які займають найнижчий гіпсометричний рівень і через те є найщільніше заселеними людиною, максимально проявляється антропогенна модифікація і забруднення. Крім того, вони зазнають несприятливого впливу вищерозміщених змінених місцевостей. Зокрема, вторинно-лучна стадія модифікованості крутосхилого середньогір'я сприяє розвитку селів і паводків, руйнівний вплив яких найпотужніше проявляється на нижніх терасах рік (місто Рахів і всі великі поселення Закарпатської Гуцульщини).

Середньозмінені геокомплекси із задовільними умовами життя — це заселені місцевості пологосхилого низькогір'я (Ворохта-Путильське низькогір'я і Покутсько-Буковинські гори).

Слабозмінені ПТК з несприятливими умовами життя характерні для високо- і середньогірних незаселених ландшафтів, а також незаселених низькогірних Покутсько-Буковинських Карпат і Ворохта-Путильського низькогір'я.

До *слабозмінених з помірно сприятливими екологічними умовами життя* можна віднести незаселені місцевості з вторинно-ліською модифікацією. До них належать покриті лісом середньо- і низькогірні геокомплекси, які займають значну територію краю.

До *умовно незмінених геокомплексів з несприятливими умовами життя* належать більшість урочищ давньольодовиково-ерозійного середньогір'я в Чорногорі і Свишовці, а також геокомплекси з наближеними до корінних фітоценозами (пралісами) в межах заповідних територій (заповідників, заказників тощо) [186, с. 218].

Отже, враховуючи природно-екологічні умови Гуцульщини, які ускладнюються з висотою, і антропогенно зумовлену екологічну ситуацію, що погіршується зверху до низу, зараз оптимальними для життєдіяльності гуцулів є низькогірні і середньогірні геокомплекси (урочища спадистих схилів і випуклих поверхонь низькогірних хребтів).

Іншими словами, розміщення осель у «верхах», звідки в радянський час зселили гуцулів і де вони неохоче закладають будівлі за раз, з екологічної точки зору є більш доцільним, ніж заселення нижніх річкових терас, які зазнають і зазнаватимуть найближчим часом найбільшого екологічного тиску природно-антропогенного походження.

Оцінюючи екологічні умови проживання населення, враховують не тільки показники загального забруднення довкілля та ступінь прояву несприятливих природних екзогенних процесів, які ускладнюють життєдіяльність населення (повені, землетруси тощо). Звертають увагу і на показники економічного освоєння території, які засвідчують потенційну можливість відповідного рівня життя і отримання медико-профілактичної допомоги. За цими показниками умови проживання на більшій території Гуцульщини є, як і здебільшого в Україні, *задовільними*. Лише путильські та верховинські гуцули, згідно з медико-екологічною оцінкою території України, живуть у *погіршених* умовах [72, с. 63]. Складність цих умов зумовлена незначною господарською освоєністю території.

З позиції повсякденного буття гірські умови потребують від гуцулів більших затрат життєвої енергії, але водночас сприяють загартуванню організму, роблять його фізично стійким. Разом з тим, з'явилися перші в цьому регіоні медичні дослідження, які свідчать про негативні наслідки інтенсифікації життєдіяльності гуцулів через гірський чинник. Так, було з'ясовано, що середня тривалість життя путильських гуцулів є нижчою, ніж у жителів передгірської території Чернівецької області, саме через високу напруженість способу життя горян [281].

З точки зору господарювання кліматичні та геоморфологічні умови Гуцульщини, по-

рівняно з рівнинною територією, потребують вищих матеріально-енергетичних затрат. Наприклад, при розміщенні об'єкта у зсувній зоні, необхідні одноразові і поточні витрати на реалізацію протизсувних заходів, основою яких є закріплення схилів і запобігання зволоженню порід. Водночас збільшення додаткових будівельних витрат, у порівнянні зі сприятливими умовами, сягає від 20 до 430 % (!), а експлуатаційних — від 10 до 55 % [269].

Чи інший приклад: повені та селі, які частіше завдають шкоди гуцульським поселенням, сильно порушують у них ритм життєдіяльності, а необхідний термін його відновлення становить 1–3 роки [там само].

Отже, через природні умови Гуцульщина потребує значних матеріальних витрат на господарсько-соціальне освоєння та підтримування екологічного балансу складної місцевості.

Природно-ресурсний потенціал (ПРП) гуцульської території доволі високий і характеризується властивою гірським регіонам значною різноманітністю. Оскільки наприкінці 90-х років була здійснена оцінка ПРП України на рівні адміністративних районів [246], є можливість порівняти природно-ресурсний потенціал гуцульських районів з іншими адміністративними районами областей, до яких входить Гуцульщина, та районами України (див. табл. 3.1).

Усі гуцульські райони мають у своїх областях за сумарним показником ПРП не нижче 3-го місця: Рахівський район, який, як бачимо, серед гуцульських районів має найпотужніший ресурсний потенціал, у Закарпатській області стоїть на 2-му місці після Тячівського (3,394), Верховинський в Івано-Франківській області за сумою ПРП — на 3-му місці після Долинського (2,556) і Надвірнянського (2,413) районів, а Путиль-

Табл. 3.1

Природно-ресурсний потенціал гуцульських районів (за [246])

Райони	Потенціал ресурсів, % від загальнодержавного						
	Мінеральних	Водних	Земельних	Лісових	Фауністичних	Природно-рекреаційних	Сумарний
Рахівський	0,001	1,385	0,075	0,980	0,001	0,625	3,089
Верховинський	0,006	0,969	0,064	0,478	0,001	0,233	1,751
Путильський	—	0,747	0,090	0,329	—	0,090	1,256

Табл. 3.2

Компонентна структура природно-ресурсного потенціалу гуцульських районів
(за [246])

Райони	Потенціал ресурсів, %					
	Мінеральних	Водних	Земельних	Лісових	Фауністичних	Природно-рекреаційних
Рахівський	0,05	44,9	2,4	31,7	0,05	20,9
Верховинський	0,03	55,3	3,7	27,3	0,1	13,3
Путильський	—	59,5	7,1	26,2	—	7,2

ський в Чернівецькій області є на 3-му місці після Сокирянського (1,416) і Сторожинецького районів.

Завдяки багатому ресурсному потенціалу в обласних господарських комплексах гуцульські райони стабільно виконують роль постачальників сировини, зокрема, деревної, і рекреаційних територій. Разом з тим, різноманітність ресурсів Гуцульщини з господарської точки зору дає можливість більш різнобічно і збалансовано організувати на її території структуру господарювання.

У компонентній структурі ПРП Гуцульщини, на прикладі трьох районів (див. табл. 3.2), найвищу питому вагу займають водні і лісові ресурси (потенціал водних ресурсів визначають за економічним ефектом, отримуваним від використання води у галузях водоспоживання з урахуванням середньорічного об'єму стоку; потенціал лісових ресурсів враховує потенціал ресурсів деревини, який обчислюють як добуток щорічного приросту основних лісоформуючих порід, помножений на їхню площу і кадастрову ціну 1 м³ знеособленої деревини, та побічне лісокористування). Помітну роль, особливо у Рахівському районі, відіграють природні рекреаційні ресурси (потенціал природних рекреаційних територій визначають через грошову оцінку вільного часу, мінеральних вод і лікуваль-

них грязей — за величиною експлуатаційних запасів) [246. с. 532].

Мінеральні ресурси Гуцульщини (до них належать корисні копалини) як для гірської території небагаті, тому і не надали цьому регіону промислової спеціалізації. Сучасні фауністичні ресурси (мисливські, рибні, медоносні) згідно з проведеною оцінкою також незначні.

Ще одним показником, який характеризує забезпеченість території ПРП, є щільність цих ресурсів, або їхня кількість на душу населення (див. *табл. 3.3*).

З такого розподілу випливає, що свою життєдіяльність гуцули можуть ґрунтувати на лісових, водних і рекреаційних ресурсах. Якщо врахувати, що лісові ресурси повністю належать державі, рекреаційні також є національним надбанням, то гуцулам залишається вода, яку неможливо приватизувати.

Кількість земельних ресурсів на одного гуцула, оцінена в балах, порівняно зі степовими районами країни, де земля приватизована селянами, менша у 15 – 20 разів, тому у горян значно нижчі можливості вижити у власному краї.

Традиційна система життєдіяльності гуцулів базувалась на незначних у краї земельних ресурсах, а також лісових і до певного часу — фауністичних. Розглянемо детальніше структуру перших двох ресурсів.

Табл. 3.3.

Забезпеченість гуцульського населення природно-ресурсним потенціалом
(за [246])

Райони	Потенціал ресурсів на душу населення, бали						
	Мінеральних	Водних	Земельних	Лісових	Фауністичних	Природно-рекреаційних	Сумарний
Рахівський	—	655	12	1452	20	414	190
Верховинський	4	1306	28	2020	40	425	308
Путильський	—	1149	45	1589	—	188	252

Земельні ресурси. Станом на 01.01.1996 р. площа земельного фонду Гуцульщини, розрахована нами за даними районних і Яремчанського міського управлінь земельних ресурсів, становила 522,5 тис. га і мала таку структуру: землі лісогосподарського призначення займали 78 % її території, на сільськогосподарські угіддя припадало 19 %, ще 3 % становили інші землі (див. рис. 3.1, дод. 1–3).

В межах окремих частин краю частка сільськогосподарських угідь від усієї території становить від 39 до 3 % (в Косівській Гуцульщині — 39, Путильській — 29, Верховинській — 27, Рахівській — 13, Яремчанській — 4 і Надвірнянській — 3 %).

За абсолютною величиною площа цих угідь у краї становить 99,4 тис. га, з них 33,8 тис. га припадає на Верховинську Гуцульщину (34 % від загальної площі сільськогосподарських угідь), 25,2 тис. га — на Путильську (25 %), 19,9 тис. га — на Рахівську (20 %), 16,3 тис. га — на Косівську (16 %), 2,7 тис. га — на Яремчанську (3 %) і 1,5 тис. га — на Надвірнянську (2 %).

З усієї площі сільськогосподарських угідь рілля займає в краї тільки 5 %. В абсолютних величинах найбільша площа рілля у Косівській (1539 га) і Путильській (1478 га) частинах, а найменша — в Яремчанській і Надвірнянській (216 і 455 га відповідно).

На сінокоси і пасовища в структурі сільськогосподарських угідь всієї Гуцульщини припадає 93 %, або 92,5 тис. га. Із них — 35 % на Верховинську, 25 — на Путильську,

21 — на Рахівську, 15 — на Косівську, 3 — на Яремчанську і 1 — на Надвірнянську.

Найвищу питому вагу сінокосів і пасовищ (понад 90 %) у структурі сільськогосподарських угідь мають Верховинська, Рахівська і Путильська Гуцульщина, а найменшу — Надвірнянська (63 %).

Така структура сільськогосподарських угідь Гуцульщини сприяє тваринницькому напрямку господарювання.

Отже, на сільськогосподарські угіддя край дуже бідний. На одного мешканця Гуцульщини їх припадає 0,6 га (рілля — лише 0,03 га, сінокосів — 0,58 га). Присадибні землі в розрахунку на душу населення краю становили в середині 90-х років 0,19 га. Найбільша їхня площа припадає на косівських (0,53 га), верховинських (0,23 га) і путильських (0,20 га) гуцулів. В західній частині Гуцульщини присадибні наділи дуже малі — 0,03 га на одного жителя Рахівської частини краю і 0,12 га — Яремчанської.

Лісові ресурси — головне багатство гуцульського краю. Загальна площа лісових земель Гуцульщини, розрахована станом на 1991 рік (за матеріалами лісовпорядження 1988 – 1990 рр.), становила 406 тис. га. В тому числі покриті лісом землі займали 363,1 тис. га, що становить 70 % території краю і 27 % площі лісів Українських Карпат, або 4 % від лісів України.

Загальні запаси деревини лише у лісах державного лісового фонду досягають 96 млн. м³ (відповідно 30 і 10 % запасів деревини Українських Карпат і України). Середній запас де-

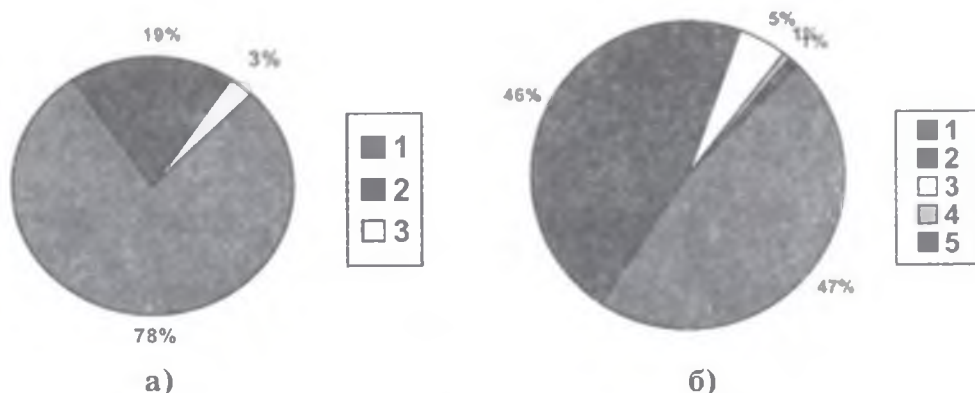

Рис. 3.1. Структура землекористування в межах території Гуцульщини: а) — всі угіддя (1 — лісові, 2 — сільськогосподарські, 3 — інші); б) — у тому числі сільськогосподарські угіддя (1 — сінокоси, 2 — пасовища, 3 — рілля, 4 — багаторічні насадження, 5 — забудова)

ревини на 1 га покритої лісом площі земель держлісфонду в межах Галицької частини Гуцульщини становив 267 м³. Буковинської — 317 м³ і Закарпатської — 403 м³ (в середньому для Українських Карпат — 243 м³).

Із загальної площі лісових земель Гуцульщини 83 % становлять землі держлісфонду, а 14 % — це ліси колишніх колгоспів, які тепер належать новим господарським формуванням: «Облагролісу», «Райагролісу».

Основними лісотвірними породами Гуцульщини є смерека (ялина європейська) — 77 % всіх порід і бук звичайний — 19 % (у межах Українських Карпат — 47 і 38 % відповідно). Решта (4 %) припадає на: ялицю білу — 2 %, сосну звичайну — 1%, со-
сну гірську — 1%.

У віковій структурі лісів Гуцульщини переважають молодняки. На них у лісах держлісфонду припадає 40 % покритих лісом земель, а на середньовікову групу — 33 % (аналогічно як і в Українських Карпатах загалом). Пристигаючі ліси становлять найменшу частку — 12 %, стиглі і перестиглі — дещо більшу, але також незначну — 17 %. Все це свідчить про інтенсивні масові вирубування в минулі десятиліття. Станом на 1990 р. найбільший запас лісових насаджень припадав на середньовікові ліси — 40 % загального запасу. Така ситуація характерна і для інших частин краю, крім Путильської, де найбільшим є запас стиглих і перестиглих порід — 33 %.

Згідно з матеріалами лісовпорядження 1988 – 1990 рр. кореневий запас лісового державного експлуатаційного фонду Гуцульщини становив 10,6 млн м³, 99 % — це ліси II групи, серед яких домінує (67 %) смерека I-го і вище бонітету.

Помітною (13 %) в лісах, особливо Закарпатської Гуцульщини (22 %), є частка бука. Майже повністю переважають запаси хвойних порід у Буковинській частині краю — 97 %, в т. ч. — 88 % — смерека I-го і вище бонітету.

Середня повнота лісових насаджень Гуцульщини, як і в Українських Карпатах загалом, становить 0,75, середній приріст деревини — 5,1 м³/га (в 1,4 рази більше ніж по Україні).

Лісові ресурси Гуцульщини є високоцінними. Крім якісних деревних порід, гуцуль-

ські ліси відзначаються різноманітністю дикорослих ягідних видів рослин: на зрубках поширена малина звичайна, яка при умовному проективному покритті 100 % може дати урожай від 200 до 800 кг/га, ожина сиза, шорстка, змієподібна, складчаста, суниці лісові. Чорничники поширені від нижнього лісового до альпійського поясу, а їхня продуктивність є доволі високою: на ділянках зі 100% проективним покриттям промислова урожайність чорниці сягає 240 — 600 кг/ га [279].

Ліси Гуцульщини мають велику (близько 50 видів) кількість різноманітних їстівних грибів, але населення використовує не більше 10 – 15 видів [250]. В ялиново-ялицевих лісах розповсюджені білі гриби, рижики, масляки, лисички, різні види сироїжок. У букових лісах ростуть «польські» гриби, підберезники, підосичники. Восени на зрубках масово зростають опеньки.

Гори Гуцульщини мають добру кормову базу для бджільництва. Медопродуктивність зрубів віком до 10 років, галявин, узлісь із заростями малини, ожини, медунки, нечуйвітру може досягати 600 кг/ га. Проте бджільництво, яке традиційно займало вагоме місце у гуцульській господарці, зараз не є поширеним.

Проблема земельних ресурсів, які є головним засобом господарювання в краї, стоїть дуже гостро. Незважаючи на значні лісові запаси, які займають основну частину гуцульської землі, ліс фактично вилучений з господарської діяльності гуцулів, оскільки він є власністю держави. На урядовому рівні стоїть питання про передачу у державну власність і тих 14 % лісів, які до примусової колективізації були власністю селян і сільських громад, а зараз перебувають у розпорядженні райдержадміністрацій. Значна частина цих лісів уже вирощена в радянський період на городах, сінокосах, присадибних ділянках тих гуцульських господарів, які були насильно депортовані у східні області України чи й далі, або примусово зселені з хуторів в центри сіл, оскільки їхні садиби підпадали під заліснення.

У разі повного державного володіння гуцульськими лісами мешканцям гірського краю

доведеться вести господарство тільки на мало-продуктивних земельних угіддях, різних видів яких у сукупності на одного жителя, як уже зазначалось, припадає не більше 0,6 га. Принагідно зауважимо, що ще століття тому, Іван Франко, визначаючи кількість гірської землі, необхідної для забезпечення прожиткового мінімуму горян, вважав її не меншою, ніж 20 моргів (11,2 га) на середню селянську сім'ю (цит. за: [209, с. 19]). Незважаючи на те, що за століття людність середньої гуцульської сім'ї скоротилась удвічі, сучасне домашнє господарство все ж немає необхідної кількості землі для економічного розвитку. До того ж, упродовж ХХ століття у гірській сільській місцевості так і не з'явилися альтернативні місця прикладання праці, що разом з безземеллям загострює проблему виживання гуцульського населення.

До енергетичних ресурсів краю, які могли б забезпечити розвиток його господарства і підтримувати чистоту довкілля, належать вітрові і водні. На сьогоднішній день вони зовсім не використовуються, хоч і розроблені конкретні пропозиції щодо їхньої експлуатації.

На території Галицької Гуцульщини найліпші умови для використання вітроенергетичних установок середньої та великої потужності є в долинах басейну р. Женець і р. Погорілець (праві притоки Пруту), а також на полонині Пожижевська. Женецька ВЕС могла б забезпечити дешевою електроенергією населені пункти Микуличин і Татарів [288]. Потужні вітроенергетичні ресурси, які є над поверхнями вододільних хребтів, перспективні для енергозабезпечення найвіддаленіших сіл Верховинського району [233].

Перспективними є і гідроресурси гуцульських річок, мінеральних джерел та інших видів ресурсів, які поки що не мають ефективного використання.

3.1.2. Поселенська мережа як середовище життєдіяльності

Розміщення населення, яке проявляється у мережі поселень, формується відповідно до способу господарювання, суспільно-економічних та природних чинників і в зв'язку з цим, окрім суспільно-природних віддзеркалень, є чіткою етногеографічною ознакою.

Система розселення гуцулів склалась відповідно до рівня комфортності довкілля і багато століть забезпечувала використання основного ресурсу їхнього краю — гірських пасовищ.

Етногеографічному району гуцулів властива значно нижча, ніж в Україні густота заселення. На 2001 рік вона становила 33 особи на 1 км² (по Україні — 81 особа, в Карпатському регіоні — 110 осіб).

Природно-географічні умови гірського краю зумовили наявність тут значних площ незаселеної території. Населених пунктів немає в крутосхилому середньогір'ї, покритому суцільними лісами (за винятком днищ річкових долин), та в субальпійському й альпійському високогір'ях, які становлять загалом 67 % території краю. На території восьми сільських Рад, які становлять 21 % площі Гуцульщини, густота населення не перевищує 10 осіб/км². Найпросторіше живеться мешканцям Бистрецької, Зеленської, Пробійнівської, Стебнівської сільських Рад Верховинського району, Бистрицької Надвірнянського району, Лугівської на Рахівщині, Шепітської на Путильщині. Найгустіше заселені території сільських Рад Косівської Гуцульщини — в середньому 67 осіб/км² (див. дод. 4).

Сітка поселень на Гуцульщині негуста — на 100 км² припадає менше ніж три населених пункти, віддаль між якими становить приблизно шість кілометрів.

Аналіз розміщення поселень Гуцульщини свідчить про приуроченість їх до певних природних територіальних комплексів: фізико-географічних областей, районів (ландшафтів), висотних місцевостей тощо [156]. Найбільшу скупченість населення мають місцевості терасованих днищ річкових долин Пруту, Бистриці Надвірнянської, Черемошу і Тиси. Густота населення тут варіює від 200 до 3000 осіб на 1 км². Висока густота заселення властива і ландшафтам міжгірських улоговин — Ясінянській, Ворохтянській, Микуличинській, Космацькій (від 140 до 500 осіб на 1 км²). Значно заселені й місцевості пологого і крутосхилого низькогір'їв у Покутсько-Буковинських і Ворохта-Путильських горах. Тут виділяються дві широкі смуги

суцільного заселення дисперсного характеру шириною 10 — 15 км з умовними вісями Космач — Розтоки і Кривопілля — Путила. Густота заселення в них становить 50 — 100 осіб на 1 км² (див. картосхему 5).

За особливостями заселення територію Гуцульщини можна поділити на дві частини: східну і західну. Східна являє собою єдиний великий ареал суцільних дисперсних сільських поселень (за винятком двох селищ міського типу) Косівського, Верховинського і Путильського районів, в якому зосереджено 50 % населення краю (див. карту-вкладку).

Західна частина заселена дуже нерівномірно і населення тут концентрується в кількох окремих ареалах на фоні незаселених просторів. Однак у межах цих ареалів, у результаті високої густоти населення (тут знаходяться обидва міста Гуцульщини, три селища міського типу і низка великих сіл), проживає також половина населення етно-географічного району.

Вагомим чинником концентрації населення в західній частині краю є наявність тут залізниці. В населених пунктах, через які вона проходить, зосереджено 28 % населення Гуцульщини.

Господарська територія населених пунктів (вона включає, крім сільськогосподарських земель, якими користується населення, ще й громадські землі — дороги, вулиці і в минулому колгоспні ліси, посеред яких розміщені гуцульські садиби) найгустіше заселена в Яремчанській та Надвірнянській Гуцульщині — 311 і 298 осіб на 1 км² відповідно, а найменше — в Путильській: 55 осіб на 1 км² (див. картосхему 5, дод. 4).

Показник щільності населення на території, де відбувається його повсякденна життєдіяльність, або, іншими словами, на господарській території, як бачимо, є об'єктивнішим у висвітленні умов цієї життєдіяльності. Якщо загальний показник густоти населення на Гуцульщині створює враження просторового комфорту, то показник щільності на господарську, і особливо на поселенську територію, розкриває зовсім іншу картину. Простором (поселенським і господарським) як важливим життєвим ресурсом, забезпе-

ні тільки мешканці східної частини краю. В західній частині Гуцульщини господарський, а надто поселенський простір, є гостродефіцитним ресурсом. У поселеннях над Тисою і Прутом щільність населення досягає 400 — 1700 осіб/км². У Рахові, приміром, через дефіцит землі можна побачити невеликі кладовища безпосередньо між жилими будинками.

Проблема життєвого простору в краї і надалі буде загострюватись, оскільки простежується стійка тенденція зміщення населення вниз, ущільнення і так густозаселених та екологічно небезпечних долин рік.

Сільське розселення. Із 147 населених пунктів Гуцульщини на 2001 р. налічувалось 140 сіл, 5 селищ міського типу і 2 міста. За типом поселень і кількістю жителів в них Гуцульщина є сільським краєм. У присілках і селах проживає 73 % усього її населення.

Однак сільські населені пункти краю не зовсім відповідають визначенню поселення як «територіально цілісного і компактного ареалу концентрації населення з усіма необхідними умовами для життя, праці і відпочинку людей» [3, с. 19].

Відповідно до способу господарювання, при якому тваринництво відігравало провідну роль, у гуцулів традиційно склався хутірський тип розселення. Він здавна був і, значною мірою залишається і тепер, матеріальною основою ведення гуцульського господарства. Через це гуцульські села, особливо в східній частині краю, являють собою поєднання відособлених садиб-хуторів. Об'єднання в сільську громаду віддалених хуторів навіть за наявності компактної центральної частини села не ліквідує специфіки місця проживання їхніх мешканців, які залишаються жителями дисперсних поселень.

Поняття «хутір» і «присілок» на Гуцульщині часто ототожнюють (вони мають подібне походження), позначаючи ними віддалені частини села (традиційні народні назви: «кут», «верх», «поле»). Присілки є характерним для краю типом сільських населених пунктів, які виділились із сіл, але зосереджені на їхній території.

Перетворення присілків в адміністративно окремі села відбувалось і в другій половині ХХ століття. Так, селами в цей час стали колишні присілки Жаб'єго — Красник, Ільці та інші.

Частка присілків і хуторів до загального числа гуцульських сіл напередодні усупільнення землі горян і директивного втручання в їхню систему розселення показана в таблиці 3.4.

Отже, на кожне гуцульське село в середньому припадало більше семи присілків (кутів).

Дотепер найбільше хуторів і присілків на Гуцульщині мають такі села, як Микуличин (40), Космач (32), Яворів (24).

Незважаючи на те, що хутори є історичною формою розселення гуцулів, тоталітарний режим вважав їх негативним явищем, яке підлягало ліквідації. Чимало відокремлених садиб, як основа приватного господарювання, були зліквідовані, але оскільки рельєфні умови краю не давали змоги кардинально змінювати форму розселення, багатьом гуцульським хуторам радянська влада просто надала назву «село». Таких дуже малих сіл-хуторів без будь-яких соціально-виробничих об'єктів особливо багато у Буковинській Гуцульщині.

В українській незалежній державі хутирська форма розселення «реабілітована» і навіть заохочується до відновлення відповідними урядовими розпорядженнями (По-

станова Кабінету Міністрів України від 28 липня 1992 року). З приватизацією землі існування хуторів отримало економічний базис, проте теперішні гуцули, навчені складними соціальними умовами хуторянського життя, отримавши земельні паї, не поспішають селитись на хуторах. З опитаних нами респондентів тільки 6 % хотіли б, щоб їхні діти жили і господарювали на хуторі (присілку), тоді як в селі (поближче до центру) бачать майбутнє своїх дітей 38 % опитаних (див. дод. 22).

Очевидно, для відродження хуторів, як основи фермерського господарювання і, до того ж, такої важливої ознаки складної гірської території, як її освоєність, необхідна комплексна соціально-економічна і правова підтримка держави.

Найближчими до усталеного поняття «село» на Гуцульщині є села — центри сільських Рад і колишніх колгоспів, але таких сіл у краї менше половини (66 із 140).

Особливості гуцульської господарки — відгінно-пасовищне тваринництво та лісозаготівля — зумовили функціонування на Гуцульщині чималої кількості пунктів сезонного проживання: на полонинах і в місцях вирубування лісів. Однак зараз, із зменшенням суцільних вирубувань лісів та згортанням полонинського господарювання, сезонні поселення на Гуцульщині — рідкісне явище.

Найпоширенішим типом розміщення гуцульських сіл є прирічковий, поєднаний з те-

Табл. 3.4.
Населені пункти Гуцульщини в 1946 — 1959 рр. (за [372, 441])

Області і райони	Села	Присілки і хутори
Івано-Франківська область (Галицька Гуцульщина)	42	337
Жаб'ївський район	17	151
Косівський район	8	24
Яблунівський район	2	34
Кутський район	7	26
Надвірнянський район	2	9
Яремчанський район	6	93
Чернівецька область (Буковинська Гуцульщина)	13	124
Путильський район	13	124
Закарпатська область (Закарпатська Гуцульщина)	11	45
Рахівський район	11	45
Разом по всій Гуцульщині	66	506

Табл. 3.5.

Середня людність сільських поселень Гуцульщини в 1970 і 2001 рр.

Частини Гуцульщини	Середня людність (осіб)		Зміна середньої людності в 1970-2001 рр.	Коефіцієнт дисперсії (K)	
	1970 р.	2001 р.		1970 р.	2001 р.
Верховинська	632	715	15,0	0,5	0,6
Косівська	1806	1800	-0,4	1,7	1,7
Яремчанська	1895	1898	0,0	2,2	2,3
Надвірнянська	767	785	1,0	0,6	0,7
Всього по Галицькій Гуцульщині	1016	977	-2,0		
Закарпатська	1411	1696	20,0	1,4	1,5
Буковинська	449	451	0,0	0,6	0,7
Вся Гуцульщина	868	889	2,0		

расним: села вздовж Черемошу, Пруту, Тиси та їхніх приток, а також улоговинний — села Космач, Микуличин та інші. В Покутсько-Буковинських горах та у Ворохта-Путильському низькогір'ї, крім того, характерним є розміщення сіл на пологих пригребневих частинах схилів — села Голови, Перехресне, Замагорів та багато інших.

Основна кількість гуцульських населених пунктів розміщена на висотах 650 – 850 м н. р. м., але верхня межа низки поселень сягає й вище 1000 м н. р. м. Найвище (1200 – 1300 м н. р. м.) знаходяться такі поселення: Випчина і Сарата Путильського району, Бистрець, Гринява Верховинського району.

В соціально-економічному плані життєве середовище населення значною мірою залежить від величини поселення, тому детальніше розглянемо цей параметр гуцульських сіл.

За людністю гуцульські села дуже неоднорідні. В найменших, таких як Буркут, Випчина, Причіл, налічується кілька десятків жителів, а в найбільших — Микуличині, Косівській Полянні, Космачі — 4 – 6 тис., тобто вони більші від попередніх у 100 і більше разів.

Середня людність гуцульського сільського поселення становила в 2001 році 889 осіб (це значно більше, ніж в середньому по Україні — 550 осіб), що відповідає категорії малого за величиною села, але в різних частинах краю вона помітно відрізнялась від середнього значення (див. табл. 3.5).

Найменші за середньою людністю села в Путильській частині (451 особа) і Верховинській (715 осіб), а найбільші — в Яремчанській частині краю (1898 осіб). Великим цей показник є і для сіл Косівської і Рахівської Гуцульщини — понад 1600 осіб.

Коефіцієнт дисперсії, обчислений для різних частин Гуцульщини, свідчить, що найбільш нерівномірною є людність сільських поселень Яремчанської міськради (показник — 2,3), причому ця відмінність за останні 30 років дещо зросла (на 0,1). Значні відміни у людності сільських поселень властиві також Косівській і Рахівській частинам краю. Найнижчі коефіцієнти дисперсії, а отже, найбільш рівномірну величину поселень за кількістю жителів мають на Гуцульщині Верховинська і Путильська її частини.

Згідно з прийнятою в Україні типізацією сіл за людністю, яка застосовується під час соціально-економічного обстеження, гуцульські сільські поселення розподіляються на 8 категорій: від найменших (до 50 осіб) до крупних (понад 5000 осіб) (див. рис. 3.2., дод. 5).

Найменших поселень (до 200 осіб) на Гуцульщині є 28 (19 %), а частка населення в них — 2,8 %. Найбільше таких поселень (16) у Буковинській Гуцульщині.

Найчисленніша на Гуцульщині група дуже малих (200 – 499 осіб) сіл: їх є 37, або чверть від усіх сільських поселень. Однак у них проживає тільки 10 % населення краю.

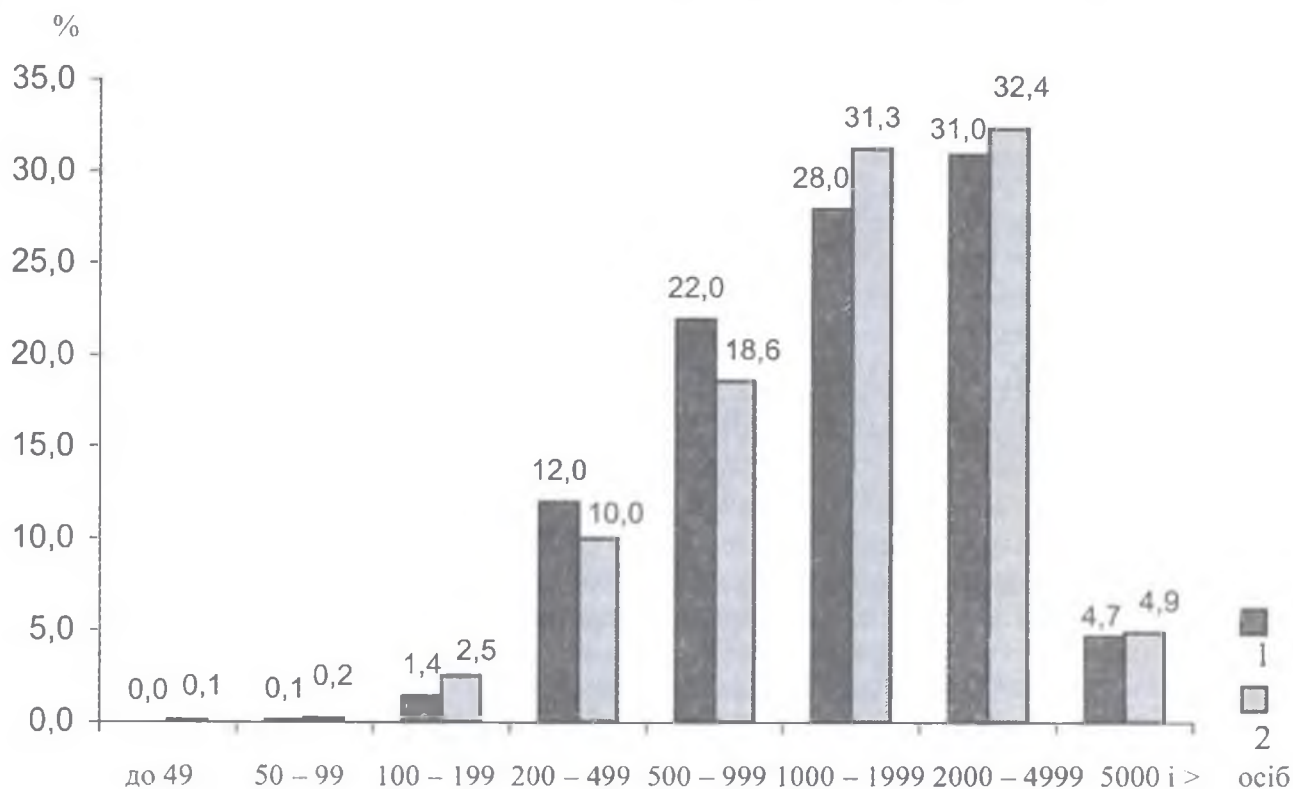

Рис. 3.2. Питома вага жителів сіл з різною кількістю населення (1 – 1970 р., 2 – 2001 р.)

У дуже малих селах, які відповідно мають найменш розвинуту соціально-виробничу інфраструктуру, проживає помітна частка населення Верховинського і Путильського районів (21 – 25 % відповідно).

До групи малих (500 – 999 осіб) сіл належить 32 поселення Гуцульщини, в яких проживає майже 19 % населення. Найвища частка населення (37 %) проживає у малих селах Буковинської Гуцульщини.

У середніх поселеннях (1000 – 1999), число яких 28, мешкає 31 % сільських гуцулів. Найбільша частка населення в таких селах припадає на Верховинську Гуцульщину — 44 %, трохи менше — на Надвірнянську і Яремчанську частини — 39 і 37 %. У Косівській, Рахівській і Путильській частинах у середніх селах мешкає дещо більше, ніж чверть сільського населення.

У великих (2000 – 4999) селах, яких у краї тільки 14 (10 %), проживає майже третина сільського населення. Саме в таких селах живе більше половини населення Яремчанської і Рахівської Гуцульщини.

До групи крупних сіл на Гуцульщині належить тільки одне село — Космач (6054), що на Косівщині. В ньому зосереджено 21 % косівських гуцулів.

З огляду на соціально-економічні умови життєдіяльності відзначимо, що в дуже малих і найменших селах, які фактично не мають комунікацій і соціальних об'єктів, а також у малих селах (до 500 осіб), де соціальна структура недостатньо розвинута, мешкає 28 % сільського населення Гуцульщини.

Зміни людності сільських поселень Гуцульщини за останні 30 років (1970 – 2001 рр.) свідчать про низку тенденцій, які відбулися в системі розселення краю (див. рис. 3.2, дод. 6).

По-перше, в цей період зменшувалась кількість жителів у селах людністю до 500 осіб, через що ці поселення переміщувались вниз по шкалі людності. Так, у результаті зменшення людності сіл з населенням 200 – 499 осіб, дев'ять сіл цієї групи — Греблина, Плита, Поляківське, обидва Біскові, Андрєківське, Верхній Яловець, які належать до Путильського району, зайняли місце в кате-

горії дуже малих (від 100 до 200 жителів). Обезлюдніли й інші дуже малі поселення, які стали найменшими, — Буркут і Сеньківське у Верховинській частині, Згари і Причіл у Надвірнянській, Випчина у Путильській. Таких малих сіл (до 50 жителів) у 70-х роках на Гуцульщині не було.

Переміщення у групи з більшою людністю серед дуже малих сіл простежувалось у тих випадках, коли вони відзначались вигідним географічним положенням (наприклад, Город поблизу Косова), чи в них не зменшувались обсяги лісорозроблень (наприклад, село Поляниця в Яремчанській частині).

По-друге, в групі малих сіл з людністю 500 – 999 осіб відбулось також скорочення кількості і питомої ваги населення. Залежно від сприятливості географічного положення і виробничих функцій ці села при позитивній характеристиці останніх чинників виросли до групи середніх (Красноїлля, Красник у Верховинській частині, Вільховатий, Луги у Рахівській частині, Довгопілля, Дихтинець, Сергії у Путильській частині краю), а при негативній — перейшли у категорію дуже малих (Буковець, Чорна Річка, Голошине, Біла Річка, Грамотне у Верховинській частині, Хмелів у Рахівській, Замогила, Петраші, Руська, Ріпень, Тесницьке у Путильській частині).

По-третє, серед середніх за величиною сіл (1000 – 1999) і великих (2000 – 4999), які майже всі з 70-х років були адміністративними чи сільськогосподарськими центрами (центральною садибою колгоспів), домінувала тенденція зростання питомої ваги їх мешканців (див. рис.3.2).

У категорію великих переросло небагато сіл: Тюдів на Косівщині, яке межує з передгір'ям, Зелена у Надвірнянській і Видричка у Рахівській частинах Гуцульщини, в яких зростали обсяги лісозаготівель і лісоперероблень.

Загалом по Гуцульщині з часу перепису населення 1970 р. кількість населених пунктів не зменшилась, як це характерно для України, а навпаки, збільшилась, через перехід у категорію сіл деяких присілків. Однак у зростанні чи зменшенні людності сільських населених пунктів чітко про-

слідковується детермінованість цих процесів соціально-економічними умовами поселень. Дуже малі і малі села Гуцульщини з 1970 по 2001 рік обезлюднювались.

По-четверте, за період з 1970 р. по 2001 р. загалом по Гуцульщині дещо зросла середня людність сільських поселень (в Україні вона зменшувалась). У Верховинській і Рахівській частинах краю її ріст був найвищим: 15 – 20 %, що свідчить про тенденцію підвищення концентрації населення в краї.

Окрім людності поселення і характеру розселення, які визначають наявність спільноти, що так важливо для життєдіяльності, до людського чинника життєвого середовища необхідно віднести і духовно-культурну, морально-етичну атмосферу поселень.

Як засвідчило опитування, більше 90 % сільських гуцульських респондентів позитивно оцінюють своє людське оточення і це, очевидно, не випадково, адже гуцульські села зберегли атмосферу зичливості, спільноти, взаємодопомоги. Дотепер багато сіл Гуцульщини є осередками живої традиції української народної культури.

Унікальна історична і культурна роль належить селу-музею Криворівні (Верховинський район). Тут відпочивали і творили видатні діячі культури, науки, літератури і мистецтва: І. Франко, М. Грушевський, Л. Українка, В. Шухевич, М. Коцюбинський, І. Хоткевич, В. Гнатюк та інші. В Криворівні на початку 60-х років знято фільм «Тіні забутих предків», у якому Гуцульщина показана світові і який увійшов до шедеврів світового кіномистецтва. В селі збереглось багато пам'ятників культури (дерев'яна церква, хата-гражда, давня кузня тощо), які в поєднанні з пам'ятками природи творять унікальний гуцульський етнокультурний ландшафт.

Село Яворів (Косівська Гуцульщина) — відомий осередок гуцульського декоративно-прикладного мистецтва. В ньому жили і творили основоположники гуцульської плоскої різьби по дереву: родинні династії відомих у світі майстрів Шкрібляків і Корпанюків. В Яворові зберігся своєрідний народний побут, поетичний і музичний фольклор, а також традиційні заняття — різьба по дере-

ву, вишивка, художнє ткацтво, виготовлення ліжників тощо.

Унікальним за декоративно-прикладним мистецтвом є найбільше гуцульське село Космач, відоме також традиціями національно-визвольної боротьби, багатим культурним життям.

У селах Косівської, Верховинської і Путильської Гуцульщини (Брустурові, Річці, Краснолілі, Підзахаричах, Розтоках, Довгополі та багатьох інших), Рахівської Гуцульщини (Косівській Полянці, Росішці, Квасах, Лазещині та інших) збереглися старовинні народні звичаї й обряди, живуть знатні гуцульські родини, передаються традиції народної творчості, що і надає цим селам особливої атмосфери старовини, простоти. Виняткові враження справляють майже безлюдні присілки і хутори у «верхах» з давніми гуцульськими «оседками»: Сарата і Випчина, Згари і Климпуші, Дземброня і Бистрець, Голошине і Плай та ін.

Міста та селища міського типу з'явилися на Гуцульщині[†] в результаті розвитку промислів, ремесел, торгівлі і збільшення людності сіл. Здебільшого села чи присілки переростали в містечка (як форма міського розселення містечка виникли в кінці XV ст. на Прикарпатті) завдяки вигідному географічному положенню. Містечками, де наприкінці XIX — на початку XX століття зосереджувалися торги та ярмарки (особливо активно проходила торгівля худобою) були Рахів та Ясіня, що розміщені на торговому шляху з Галичини в Трансильванію [115]. Однак вони не мали офіційного статусу міст, а в літературі за ними закріпилась назва «сільські міста».

Виділення із сіл містечок Яремча і Ворохта пов'язано із прокладенням в 1894 році залізничної магістралі Станіслав – Сигет для вивезення карпатського лісу в промислові райони Австро-Угорщини та інші країни. З появою залізниці стало можливим освоєння і рекреаційних ресурсів околиць Яремчі і Ворохти, що сприяло швидкому їх зростанню як центрів рекреації.

Статус міст і селищ міського типу гуцульські «сільські міста» і села отримали в радянський період. Завдяки вигідному географічному положенню такі села, як Жаб'є (з

1962 р. Верховина) та Путилів (тепер Путила) стали в цей час центрами адміністративних районів, що надало їм міських ознак.

Надання статусу міст і селищ міського типу низці поселень Гуцульщини, зростання їхнього економічного і соціально-культурного потенціалу — одна із найбільш помітних змін в етносоціальному і господарському житті гуцульського етногеографічного району в другій половині XX століття.

Будучи центрами лісництва, лісгоспів, лісокомбінатів та підприємств легкої і харчової промисловості (смі Ясіня, м.Рахів) з ліпше розвинутою, ніж у селах соціальною інфраструктурою, ці гуцульські міста і селища швидко зростали. Місто Рахів за час існування його як міста збільшилось за людністю на 42 %, смт Путила — на 57 %. Загалом населення гуцульських міст і селищ зросло в 2001 р. порівняно з 1959 р. на 16 відсоткових пунктів. Якщо під час першого повоєнного перепису частка міського населення в краї становила 11 %, то в 2001 р. вже 27 % (наприкінці 80-х років вона була трохи вищою — 30 %) (див.табл. 3.6.).

Чотири із семи міських поселень теперішньої Гуцульщини, в т. ч. обидва міста, розміщені вздовж єдиної трансгуцульської залізниці, яка проходить по долинах Пруту і Тиси і з'єднує Рахів з Івано-Франківськом та Львовом.

Рівень урбанізації (частка міського населення) в різних частинах краю значно відрізняється. Найвищий він у межах Яремчанської — 54 % та Рахівської Гуцульщини — 44 %. У Верховинській і Путильській частинах питома вага жителів містечок невисока: 13 – 18 %. Однак поняття «міське населення» для Гуцульщини досить умовне. Від сільського населення воно відрізняється лише вищою часткою зайнятих у промисловому виробництві і невиробничій сфері, більшою густотою заселення та розвинутішою соціальною і транспортною мережею.

Тільки центральні частини гуцульських містечок мають 3 – 5 поверхові будинки та асфальтне покриття вулиць.

Побут, спосіб життя значної частини населення таких міст мало чим відрізняється від сільського.

Табл. 3.6.

Динаміка чисельності міського населення Гуцульщини в 1959 — 2001 р.
(тис. осіб)

№ п/п	Назва населених пунктів	Рік набуття відповід- ного статусу	Роки					Загальний приріст, %*
			1959	1970	1979	1989	2001	
1	м.Рахів	1958	10,5	12,0	13,4	15,4	14,9	42
2	м.Яремча	1963	-	7,3	8,3	8,3	7,5	3
3	смт Ясіня	1947	6,5	7,2	7,0	7,4	8,0	23
4	смт Верховина	1962	-	5,2	5,7	6,3	5,4	4
5	смт Ворохта	1962	-	4,9	4,8	4,4	3,8	-23
6	смт Путила	1961	-	2,1	2,6	3,4	3,3	57
7	смт Кобилецька Поляна	1971	-	-	2,8	3,0	3,4	21
8	смт Богдан**	1971	-	-	2,9	3,3	-	-
	Всього		17,0	38,8	46,9	51,5	46,4	
	Частка від всього населення Гу- цульщини, %		11,4	24,0	29,5	29,6	27,2	
	Частка поселень з людністю не менше 10 тис. осіб, %		61,7	30,9	28,5	29,9	32,1	

Примітка.

* За 100% прийнято дані найближчого, після набуття населеним пунктом відповідного статусу, перепису;

** З 1992 р. смт Богдан має статус села

Враховуючи, що в Україні містами вважають поселення, де проживають не менше 10 тис. жителів і основна частина самодіяльного населення яких зайнята не в сільському господарстві, то таким параметрам відповідає лише одне поселення Гуцульщини — місто Рахів, питома вага якого в міському населенні краю становить 32 %.

Незважаючи на невеликі розміри гуцульських міст, їхню незначну густоту (13 поселень на 10 тис. км² проти 23 по Україні), все ж у гірському сільському краї їхня роль доволі значна. За функціональними ознаками міста і селища міського типу розподіляють так: м. Рахів — промисловий, адміністративний і туристичний центр; смт Верховина і Путила — адміністративні та агропромислові центри; м. Яремча, смт Ворохта — курортно-спортивно-туристичні центри; смт Ясіня і Кобилецька Поляна — агропромислові центри з розвиненим туризмом.

Особливу функцію, значення якої зростає в період відродження гуцульської культури, виконує смт Верховина. Її можна вважати сьогодні основним етнокультурним центром Гуцульщини. Займаючи внутрішнє, близьке до центрального, географічне положення в межах етнографічної території гуцулів, це містечко разом з адміністративно підпоряд-

кованими йому селами, залишалось протягом другої половини ХХ століття осередком гуцульської культури, яка тут значно ліпше збереглась, порівняно з іншими міськими поселеннями Гуцульщини.

З початку 90-х років, у період національного відродження, у Верховині активно діють громадські організації та державні наукові установи, метою яких є вивчення, збереження і примноження матеріальної і духовної культури гуцулів та захист їхніх життєвих інтересів.

Людність, суспільно-культурні функції і побутові особливості сучасних міських поселень Гуцульщини свідчать про те, що більш адекватною для них назвою є власне «містечко», а не місто. До того ж вона історично органічна. Не можна не погодитись з А. Доценко, який у своїх пропозиціях до законопроекту «Про адміністративно-територіальний поділ України» пропонує узаконити цю форму міського населення і вважати містечком «поселення людністю від 5 до 20 тис. осіб, в якому не менше двох третин самодіяльного населення зайнято в промисловості, будівництві, лісовому і рекреаційному господарстві, на транспорті та в сфері обслуговування, існує житловий фонд державної, комунальної й приватної власності» [85].

Міста і селища міського типу Гуцульщини мають гірсько-долинне місцезоположення. Вони розміщуються на нешироких терасованих днищах гірських долин з крутими високими лісистими схилами. Таке положення створює широкі можливості для їхнього планування як гірських рекреаційних містечок.

Вплив містечок на навколишні сільські поселення можна охарактеризувати через потенціал поля розселення. Досліджувана територія — це поле розселення, в різних місцях

якого через неоднакову людність і віддаленість поселень, потенціал відрізняється. На карті потенціалу поля розселення Гуцульщини рівні значення потенціалу з'єднані еквіпотенціальними лініями (див.рис.3.3.). В загальному рисунку, який утворюють ці лінії, виділяється відносно замкнутий ареал з різко наростаючим значенням потенціалу поля навколо міста Рахова — найбільшого населеного пункту краю. Рахівська місцева система розселення має локальний характер.

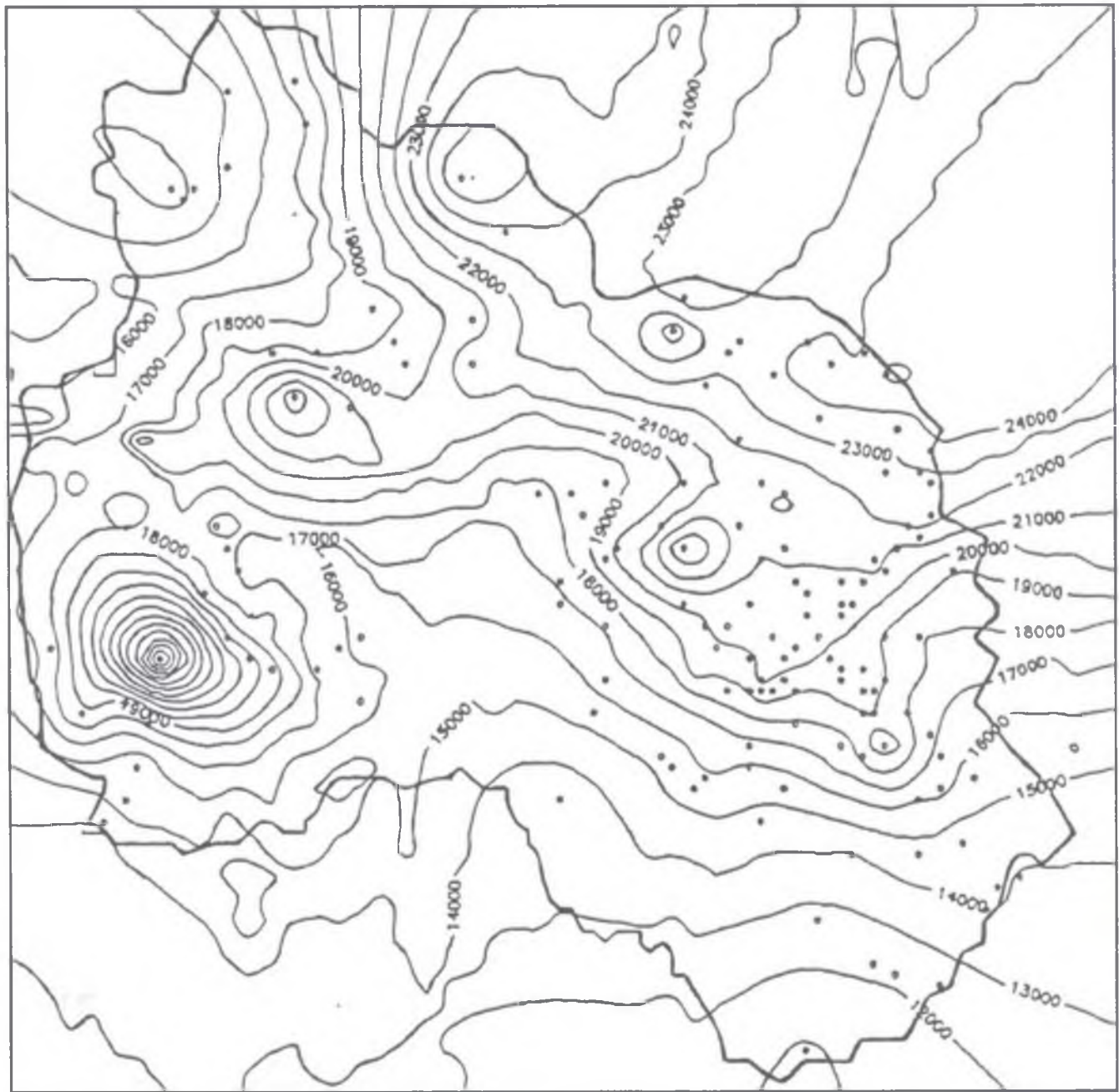

Рис. 3.3. Демографічний потенціал поля розселення Гуцульщини

Менше «притягують» довколишні населені пункти смт Ясіня, м. Яремча, смт Верховина — потенціал поля навколо них наростає плавно і в центрі сягає значно менших значень.

Загалом напрям еквіпотенціальних ліній поля розселення Гуцульщини повернутий до Передкарпаття. В цьому ж напрямку плавно наростає і величина потенціалу поля. Такий характер рисунка розселення свідчить про те, що Гуцульщина, в т. ч. і Закарпатська її частина, тісно пов'язана з Передкарпаттям. Наявність залізничного сполучення між Раховом і прикарпатськими поселеннями, зокрема, містами Надвірною, Коломисю й Івано-Франківськом сприяє торговельним зв'язкам Закарпатської Гуцульщини з Передкарпаттям. З огляду на такий напрям зв'язків входження всієї Гуцульщини в адміністративно-територіальну одиницю найвищого порядку (наприклад, край, як це пропонує у своєму варіанті реформи А. Доценко) з центром на Прикарпатті має об'єктивне підґрунтя.

На розвиток Гуцульщини мають значний вплив прилеглі до неї міста і селища міського типу: насамперед Косів і Надвірна, яким адміністративно підпорядковується частина її території (відповідно 16 і 5 населених пунктів). Ці та інші прилеглі поселення, такі як Вижниця, Кути, Яблунів, Берегомет, Делятин і Великий Бичків, тісно пов'язані з гуцульським краєм господарськими, торговельними і культурними зв'язками. В містах і селищах передгір'їв працює і проживає багато вихідців з Гуцульщини. Ці поселення, а також місто Коломия є центрами здобуття гуцулами спеціальної освіти, місцями акумулювання, збереження і відтворення гуцульської матеріальної і духовної культури. Тут розміщені музеї, художні та інші культурно-освітні заклади, працюють громадські об'єднання, творчі колективи, які популяризують і розвивають культуру й мистецтво Гуцульщини.

За всіма вищезгаданими особливостями можна виділити два типи сучасного розселення гуцулів.

Перший, наближений до традиційного, добре виражений у східній частині краю (49 % її площі). Він являє собою виключно (90 %) сільське розселення з густотою заселення 33

особи на 1 км², для якого характерне переважання дуже малих (до 500 осіб) і малих (500 – 1000 осіб) сіл. У господарській основі останніх лежить відгінно-пасовищне тваринництво, лісове господарство і художні промисли. Йому властиве дисперсне розселення та наявність сезонних поселень; поодиноких невеликих (3 – 5 тис. осіб) селищ міського типу (Верховина і Путила), які виконують адміністративні і виробничо-культурні функції; більш рівномірне, ніж загалом по Гуцульщині, розміщення поселень.

Другий тип розселення сформувався в західній частині етногеографічного району (51 % площі) й охоплює басейни Тиси, Пруту і Бистриці Надвірнянської. Його можна описати так: 45 % населення проживає в селищах міського типу і невеликих містах, виробничою основою яких є промисловість (лісова, легка та інші) і рекреація; переважають великі (2 – 3 тис. осіб) села компактної забудови лісоаграрної спеціалізації; густота заселення — 35 осіб на км²; дуже нерівномірне розміщення населення; наявність значних просторів, зайнятих суцільними лісовими масивами і лінійна витягнутість населених пунктів в днищах долин рік.

3.1.3. Об'єкти життєзабезпечення

До таких об'єктів відносять сферу прикладання праці (виробнича сфера), комунікації та соціальні заклади, які в сукупності характеризують життєве середовище з соціально-економічного боку. Наявність і щільність цих об'єктів дають уявлення не тільки про умови буття, але і про спосіб життя в регіоні.

Сфера виробничих об'єктів Гуцульщини, як середовище трудової життєдіяльності гуцулів, належить переважно до первинного сектору економіки, тобто є аграрно-лісовою. Вторинний сектор економіки — промисловість — навіть у другій половині ХХ століття мав у цьому регіоні один з найнижчих в Україні індексів локалізації.

Згідно з сучасною оцінкою рівня розвитку промисловості України тільки один гуцульський район (Рахівський) належить до індустріалізованих, однак в його галузевій структурі немає сучасних високотехнологічних галузей, які б давали можливість дина-

мічно розвиватись і забезпечувати роботою населення.

Верховинський і Путильський райони належать до низькоіндустріалізованих із слабодиверсифікованою галузевою структурою: тут домінує деревообробна галузь та низькотехнологічна харчова [294].

Якщо до початку 90-х років система промислових виробничих об'єктів разом з державними установами забезпечувала роботою у Рахівській частині 70 %, у Путильській 52 %, у Верховинській 49 % економічно активного населення, а сільське і лісове господарство давало робочі місця відповідно 22, 34 і 44 % працездатних гуцулів, то на початку XXI століття ця сфера прикладання праці значно звузилась. У краї діє не більше десятка підприємств, на яких в середньому працює менше сотні робітників. Кілька сотень малих підприємств, які зареєстровані на Гуцульщині, помітного збільшення робочих місць не дають.

В агропромисловому виробництві сфера прикладання праці під кінець століття також звузилась. В 2001 році за даними державного суцільного обстеження сільської місцевості 86 (61%) сіл Гуцульщини не мали жодних об'єктів господарської діяльності, а їхні мешканці — можливості здобути необхідні засоби для задоволення життєвих потреб.

Згортання сфери прикладання праці є найважливішим проявом і першопричиною руйнування життєвого середовища сільських поселень, адже відсутність сфери економічної діяльності — це не тільки безробіття жителів, але й відсутність фінансових джерел утримання і розвитку інфраструктури. На сьогодні, завдяки сезонним міграціям, гуцули якимось підтримують свою життєздатність, але їм не просто доїхати до своїх сіл через зруйновані дороги, які через брак коштів ніхто не ремонтує.

Характерною складовою життєвого середовища як сільських, так і багатьох міських гуцулів, є особисте підсобне господарство, яке залишається для них осередком трудової і споживчої діяльності.

Особисте господарство гуцулів і в колгоспний період, коли воно мало назву підсобного (вважалось, що основні засоби для жит-

тя дає колгосп), і в пореформенний, коли гуцули одні з перших в Україні приватизували свої бідні земельні наділи, залишається основою продовольчого забезпечення горян (якщо не враховувати зерна, яке їм доводиться купувати).

Про величину особистих господарств гуцулів піде мова далі, однак вже зараз необхідно зауважити, що ці господарства, як основна сфера прикладання праці для 40 % сільських гуцулів (офіційні дані, див. дод. 8), не в змозі забезпечити навіть найелементарніші життєві потреби горян. При наявній ціновій політиці на тваринницьку продукцію (а гуцульські господарства можуть розвиватись тільки в цьому напрямку) і при відсутності державної підтримки сільського господарства, як це притаманно країнам з ринковою економікою, з економічної точки зору умови гуцульського середовища є не життєдайними, а згубними.

Поліпшити економічний аспект життєвого середовища гуцулів через використання таких ресурсів краю, як рекреаційні, освоєння яких створило б доволі об'ємну сферу прикладання праці, а також через створення галузей глибокого перероблення лісу і тваринницької продукції цілком можливе. Проте життєве середовище гуцулів має суттєвий недолік, який не дасть можливості найближчим часом динамічно розвиватись їхньому краю. Відсутність транспортних комунікацій — основне гальмо його прогресивного розвитку, яке не було подолано жодним із пануючих тут суспільних режимів.

На початку XXI століття Гуцульщина має найнижчу в Карпатському регіоні щільність автомобільних шляхів з твердим покриттям. За даними державного обстеження сільської місцевості ми уклали картосхему транспортної доступності гуцульських поселень (див. картосхему 6), з якої видно, що на більшій території Гуцульщини немає доріг з асфальтовим покриттям (в європейських гірських країнах такі дороги обов'язково прокладають навіть серед лісових масивів для їхньої експлуатації). В нормальному як для українців (але в неналежному як для європейців) стані підтримуються тільки чотири автошляхи: один державного значення, що з'єднує При-

карпаття із Закарпаттям через Яблуницький перевал, і три місцевого значення, які з'єднують Прикарпатські міста з Путилою, з Верховиною і Ворохтою через Буковецький перевал, а також з селом Бистриця, що у верхів'ї Бистриці Надвірнянської.

На інших дорогах місцевого значення, якщо вони і мали асфальтове покриття ще в радянський період, до сьогоднішніх днів утворились суцільні вибоїни. До 60 сіл (всі вони у східній частині краю) немає доріг з асфальтовим покриттям. Транспортне сполучення багатьох сіл Гуцульщини з райцентрами і передгірськими містами ускладнене і відсутністю рейсів громадського транспорту. У Рахівській, Яремчанській, Надвірнянській і Косівській частинах краю транспортний зв'язок здебільшого налагоджено через мережу автобусного, а в перших двох і залізничного сполучення. У Верховинській частині дев'ять сіл не мають транспортного сполучення, а відстань до найближчих зупинок громадського транспорту становить у них 3 — 7 км.

Але ще складніша ситуація з транспортним зв'язком у буковинських гуцулів. З 50-ти сіл Путильського району мешканці тільки 18-х, через які проходить шосейна дорога Чернівці — Путила — Шепіт, можуть добратись у районний чи обласний центри, скориставшись громадським транспортом. У решту (32) сіл автобусні рейси не виконуються. Для мешканців 14-ти із цих сіл найближча зупинка громадського транспорту знаходиться на відстані від 2-х до 5-ти км, для 10-х — від 5-ти до 10-ти км, а для 7-ми — від 10-ти до 20-ти кілометрів. З найвіддаленішого путильського (і гуцульського взагалі) села Сарата, в якому мешкає відповідно до останнього перепису майже сотня жителів, до найближчої автобусної зупинки треба подолати 34 км гірського шляху.

В путильські села рейси з Чернівців і Вижниць здійснюють невеликі автобуси моделі ПАЗ, які неймовірно перевантажені пасажирами, особливо в літній період. Аналогічна ситуація і на маршрутах, що з'єднують Верховину з віддаленими селами (Верховина — Буркут, Верховина — Пробійнівка). Здебільшого припиняється транспортний

зв'язок віддалених гуцульських сіл з райцентрами в зимову пору.

Отже, сільським жителям Гуцульщини, особливо Верховинської і Путильської її частин, через транспортний чинник недоступні соціальні заклади районних і, тим паче, обласних центрів. Пасажири з гуцульських районів долають у 2 — 3 рази більші віддалі (а, отже, і дорожчі, що для безробітного краю не менш важливо), ніж пасажирів рівнинних частин відповідних областей. Так, у 90-х роках середня віддаль перевезень одного верховинського пасажирів становила 30,6 км, тоді як по Івано-Франківській області — 13,4 кілометрів.

Про незначну розвинутість транспортних послуг у гуцульських селах свідчить і низький пасажирообіг. У 90-х роках у Верховинському районі він був у 3 — 5 разів нижчим порівняно з районами, які мають вихід до передгір'я (Косівським, Надвірнянським).

Соціальна інфраструктура, як складова життєвого середовища, покликана забезпечувати населення необхідними послугами: освітніми, медичними, торгівельними, побутовими. Від її розвинутості залежить рівень життя населення, але оскільки соціальна сфера значною мірою є дзеркалом розвитку виробничої і комунікаційної складових інфраструктури, то зрозуміло, що і цей бік середовища життєдіяльності гуцулів не може забезпечити їм комфортного життя.

До дуже важливої складової соціальної інфраструктури належить мережа закладів медичного обслуговування. На Гуцульщині, як і в усьому Карпатському регіоні, організація мережі об'єктів медичного обслуговування відбувалась у повоєнний час. З середини 50-х і до кінця 60-х років у краї значно збільшувалась кількість медичних закладів, зростала чисельність медперсоналу. Однак за рівнем забезпечення ліжковим фондом гуцульські райони так і не зрівнялись з передгірськими та рівнинними. Так, на початку 90-х років у Рахівському районі на 1000 жителів припадало 8,4 лікарняних ліжок, тоді як в області 11,2, а у Верховинському районі та Івано-Франківській області цей показник становив відповідно 9,8 і 12,8.

Лікарів у гуцульських районах в розрахунку на 1000 осіб майже удвічі менше, ніж загалом в областях, до яких вони належать.

Рівень розвитку мережі амбулаторно-поліклінічних закладів у селах Гуцульщини, з огляду на характер розселення, має свою специфіку. Амбулаторії в середині 90-х були лише у 16 % сільських населених пунктів, причому для мешканців 45 % сіл ці заклади стаціонарно-профілактичної допомоги віддалені більше ніж на 10 кілометрів. Фельдшерсько-акушерські пункти є в більшості сіл, але станом на 1996 рік все ж 34 села краю не мали навіть цих закладів (15 з них — села Путильщини, 8 — Верховинщини), де можна було б отримати першу медичну допомогу (причому шість із цих сіл — з людністю понад 1000 осіб).

У 90-х роках надзвичайно загострилась у краї проблема функціонування наявних медичних закладів, нестачі лікарів, транспортної недоступності лікарської допомоги.

Згідно з даними сільських Рад, відображених у матеріалах статистики, лікарняні заклади треба відкрити у 17 населених пунктах сільської Гуцульщини, в т. ч. у 10 селах з людністю більше 1000 осіб. Найбільша кількість сіл, яким необхідні заклади лікарняної допомоги, у Рахівській (6) і Путильській Гуцульщині (6).

Особлива роль серед об'єктів соціальної інфраструктури належить закладам освіти. Завдяки функціонуванню освітньої системи формується головний ресурс краю — інтелектуальний, який і визначатиме дальший його розвиток.

На Гуцульщині мережа шкільної освіти створена в радянський період. Вона включає загальноосвітні школи трьох ступенів та спеціальні школи (музичні, художні, мистецькі тощо). На початку ХХІ століття в краї з'явилися і філіали вищих закладів освіти: Прикарпатського технічного університету у Рахові, Бережанського аграрного університету у Криворівні, Прикарпатського педагогічного університету у Верховині та ін.

В селах Гуцульщини на середину 90-х років учні навчались в 124 загальноосвітніх школах, 44 з яких належали до І ступеня

(початкові), 48 — до І — ІІ (неповні середні) і 32 — до І — ІІІ ступеня (середні). Заклади шкільної мережі розміщені відповідно до чисельності населення і його розселення, але їх у селах краю все ж бракує. Із 140 сіл в 1995 році школи мали 98. В селах з людністю менше 100 осіб шкіл немає зовсім. Одниці мають їх із категорії сіл з людністю до 200 осіб і від 200 до 300 осіб.

Середні школи функціонують у деяких селах з людністю 500 — 999 осіб і їх має більшість сіл з людністю понад 1000 осіб.

В середині 90-х років 108 сіл краю (77 % від усіх сільських поселень) не мали середніх (ІІІ ступеня) шкіл, причому 23 із них — це села з людністю понад 1000 осіб.

Щоб навчатися у середній загальноосвітній школі дітям із 50-ти гуцульських сіл треба подолати віддаль від 5-ти до 10-ти км. Крім того, жителям шкільного віку 30-ти сіл до середньої школи більше ніж 10 км гірського шляху. Це значно ускладнює або й робить неможливим здобуття середньої освіти без організації пришкільних інтернатів.

Малодоступною, особливо для мешканців віддалених сіл, є і фахова освіта, оскільки в жодному із гуцульських райцентрів немає навчального закладу 1-го і 2-го рівнів акредитації (до реформи освіти вони називались професійно-технічними училищами, технікумами), які б давали професійну освіту.

В 26-ти сільських населених пунктах Гуцульщини необхідно відкрити шкільні заклади. Їх потреба відчувається у 12 селах краю з людністю понад 1000 осіб, а ще у 12 — з чисельністю від 100 до 1000 осіб. Найбільше число шкіл треба відкрити на Путильщині (11) та Рахівщині (5).

Поряд з освітою не менш важливою сферою відтворення якісного рівня життя населення є його культурний розвиток. І хоча рівень культури неадекватний розвинутості мережі культурних закладів, все ж заклади культурної сфери є осередками культурної просвіти населення і мають відігравати, разом з освітніми та духовними (культовими), провідну роль у відродженні і розвитку культури краю.

Народні доми, будинки «Просвіти» (клуби і будинки культури в радянський період) є на Гуцульщині в 111 селах, в т. ч. є

вони подекуди і в дуже малих селах. Бібліотек, за поданням соціальної статистики, в сільській місцевості є 161, причому в дуже малих селах їх немає, а у великих є більше, ніж одна. Незважаючи на те, що останніми роками книжковий фонд бібліотечних установ майже не поповнюється, все ж вони сприяють вихованню молоді в дусі місцевої культури. За нашими спостереженнями в багатьох бібліотеках середніх і великих сіл створено виставки давніх ужиткових і декоративних гуцульських речей, одягу, записано зразки місцевого фольклору.

Дуже важливою і показовою щодо розвитку соціальної інфраструктури складовою є торгівля і громадське харчування. Переживши кризу у першій половині 90-х років, ця сфера послуг на початку XXI століття розвивається найбільш динамічно. Малі приватні торговельні заклади, в яких пропонують різні товари, з'являються навіть у присілках, але в тих, які мають у більш-менш належному стані дорогу.

Слаборозвинута на Гуцульщині і мережа служби побуту. Формувалась вона за принципом централізації, тому зі 79 підприємств цієї служби, що діяли в 90-х роках у селах краю, 50 зосереджені в центрах сіл з чисельністю понад 1000 осіб, та ще 23 у селах з чисельністю від 500 до 1000 осіб. Менші села, в яких зосереджено 12 % сільського населення Гуцульщини, практично не мають ніяких закладів побутового обслуговування, а якщо вони і є, то не діють, через що більшість сільських гуцулів ведуть побут на тому ж рівні, що і 50 років тому. Особливо складна ситуація з побутовим обслуговуванням на Путильщині, де у малих селах (з чисельністю до 500 осіб) проживає 40 % сільського населення і в яких немає ніяких підприємств служби побуту.

Узагальнені нами статистичні дані для Гуцульщини свідчать про те, що: в 113 селах із 140 ніхто не займається ремонтом радіотелеапаратури, в 115-ти — ремонтом побутової техніки, в 96-ти селах — ремонтом взуття, в 76-ти — шиттям і ремонтом одягу. Забезпечують селян паливом здебільшого сільські Ради, але в десятках підпорядкованих сіл і цим ніхто не займається.

Соціальна інфраструктура Гуцульщини, особливо її сільської місцевості, занедбана і з огляду на стан будівель соціальної сфери. Серед шкіл, Народних домів, лікарняних, торговельних і побутових закладів тут дуже високий відсоток нетипових, пристосованих приміщень. Станом на 1995 рік у таких будинках знаходилось 37 % шкіл, 28 % Народних домів і 76 % бібліотек, 45 % лікарняних і 31 % торговельних закладів.

У половині сіл краю немає відділень зв'язку. Жителям 32-х сіл треба добиратись до найближчого поштового закладу від 5 до 10 км, а 10-х — понад 10 км. У віддалені села пошту доставляють кілька разів на місяць [27]. Та й доставляти майже нічого — в останні роки через подорожчання преси навіть бібліотеки її не виписують. Лінії радіофікації переважно пошкоджені. Лінійне радіо у більшості гуцульських поселень не працює. Є на Гуцульщині і села, які ніколи не були радіофікованими [198].

Соціальні умови краю дуже складні. Це підтверджують як дані статистики, так і його мешканці. В проведеному нами анкетному опитуванні 68 % респондентів дали негативну оцінку соціальним умовам свого проживання.

Серед видів соціальних послуг негативна оцінка була розподілена так: медичним обслуговуванням незадоволені 73 % опитаних, послугами транспорту і зв'язку — 68 % респондентів, закладами торгівлі — 54 %, роботою освітніх закладів — 17 %. (див. дод. 22).

Якщо ж порівняти диференціацію поглядів респондентів на соціальні умови різних частин краю, то з'ясовується парадоксальний, на перший погляд, факт. Найбільший відсоток незадоволених соціальними умовами свого поселення серед рахівських гуцулів — 80 % і це тоді, коли порівняно з іншими частинами краю соціальна інфраструктура у їхніх великих селах розвинута ліпше. Негативних оцінок на Путильщині і Верховинщині менше (66 і 53 % відповідно), хоч умови тут гірші (див. дод. 21). Це дає підстави вважати, що в оцінках жителями краю своїх соціальних умов домінує не стільки відображення рівня розвитку останніх, скільки

уявлення про їхню відповідність чи не відповідність сучасним нормам. Рахівські гуцули, які частіше, ніж їхні краєни, мають можливість ознайомлюватися із соціальними умовами європейських країн, з огляду на це низько оцінюють умови життя в своїх селах.

Одним з найхарактерніших показників розвитку соціальної інфраструктури є рівень забезпеченості населення житлом. У селах гуцульського краю, за незначним (менше 1 %) винятком, населення проживає в індивідуальних будинках. Основна частина житлових будинків зведена в повоєнні роки. Однак 27 % від 40 тис. всіх будинків, в яких мешкають жителі сіл, збудовані ще до 1943 року, тобто експлуатуються понад 60 років і це при тому, що побудовані вони з дерева. На Верховинщині такі будинки становлять 40 % від загальної кількості сільського житла. Найновішим є індивідуальний житловий фонд у Надвірнянській Гуцульщині — 95 % хат збудовано після 1944 року (див. дод. 7).

Найінтенсивніше індивідуальне житлове будівництво велось в краї в 50–60-ті роки: 35 % усіх нинішніх жител збудовані саме в цей час. Це була повоєнна відбудова зруйнованих жител, а також зведення будинків у центрах новоутворених колгоспів, куди зселяли із хуторів колективізованих селян.

Індивідуальне житлове будівництво в наступні роки добре ілюструє соціально-економічний розвиток у різних частинах краю, залежно від їхньої господарської спеціалізації. Колгоспні Верховинська і Путильська, та навіть Рахівська Гуцульщина, в якій в 70-ті роки піднімалось промислове виробництво, збудували в 1971 — 1980 рр. 15 — 17 % від усіх наявних нині на селі жител (див. дод. 7). У Косівській частині краю, в якій в цей час розмаху набули художні промисли, питома вага збудованих жител вища — 20 %, а в Яремчанській і Надвірнянській частинах, де в основі господарювання були лісовирощування і лісоперероблення, добре розвивалися транспортні комунікації, в це десятиліття збудовано 21 — 36 % нині наявних жител. Художні промисли і лісопромислове виробництво дали можливість косівським і надвірнянським гуцулам будова-

ти і у 80-ті роки, коли в решті частин краю цей процес згорнувся. Причому в Косівській Гуцульщині темпи будівництва порівняно з 70-ми роками не збавлялись (див. дод. 7).

В 1991 — 1995 рр. з настанням кризи в усіх сферах виробництва індивідуальний житловий фонд гуцульських сіл поповнювався мало — 5% проти 18 — 15% у 70 — 80-х рр. Дещо більше, ніж в цілому в краї, збудовано в цей час будинків у Рахівській і Яремчанській частині, де основні доходи дають сезонні заробітки і приватна торгівля.

Отже, нові житлові будинки, які побудовані в 1971 — 1995 рр. становлять 45 — 55 % в Косівській і Надвірнянській, 37 — 39 % в Яремчанській і Рахівській та 31 — 34 % у Верховинській і Путильській частинах Гуцульщини.

Про рівень матеріального добробуту населення свідчить і розмір житла та якість матеріалів, з яких воно побудоване. На основі згаданих вище статистичних матеріалів нами розраховано середню величину загальної площі індивідуального житлового будинку на Гуцульщині: 66,1 м². В різних частинах краю вона становить від 60,3 м² — на Путильщині до 70,6 — на Косівщині. На одного сільського жителя Гуцульщини припадає 20,0 м² загальної житлової площі, що згідно з діючим житловим кодексом України є трохи більше за норму (18,42 м².), але в розрізі окремих частин краю тільки в трьох із шести її частин (Рахівській, Косівській і Верховинській) він не нижчий за нормативний.

Найтісніші житлові умови на Яремчанщині (16,9 м² на людину), а найпросторніше живуть косівські гуцули (в середньому на кожного з них припадає 24,5 м² загальної житлової площі).

Гуцульські житла побудовані з найпоширенішого в краї будівельного матеріалу — дерева (89% від усіх будинків). Відсоток цегляних будівель незначний — 9% (вищий він лише на Косівщині (11%) і Рахівщині (14%)). Домінуючий покрівельний матеріал — шифер (72%), який, як відомо, є екологічно небезпечним матеріалом. В Надвірнянській Гуцульщині майже половина дахів зроблена з традиційного ґонту різних видів. Відносно часто дахи з такого матеріалу тра-

пляються і на Путильщині (17 %). Дороге металеве покриття (з оцинкованої бляхи) хужодножно оформлене, має чверть житлових будинків Косівщини. В інших частинах краю їх менше: 16 – 15 % — на Верховинщині і Надвірнянщині, 6 – 2 % — на Путильщині і Яремчанщині.

Гуцульські сільські житла мають низький рівень благоустрою. Лише 1,7 % від загальної кількості будинків на кінець ХХ століття мали центральне опалення (в 110 селах із 140 його немає жоден будинок), 7,4 % — водопостачання (лише в 33 селах є будинки, що мають водопровід), 7,0 % — каналізацію (в 117 селах її немає в жодному будинку), 39,2 — скраплений газ, 12,1 % стаціонарний телефонний зв'язок.

Порівняно вищий рівень благоустрою мають житлові будинки Рахівської Гуцульщини: до 26 % із них надходить вода, 25,8 % мають каналізацію, у 46,4 % підвозять скраплений газ (дані 1996 року). Рівень телефонізації порівняно високий в селах Яремчанської Гуцульщини, де стаціонарний телефон встановлено у 30,3 % осель.

Гуцульський край виділяється низьким розвитком соціальної інфраструктури, але в його межах західна (призалізнична) територія, в якій переважають великі поселення і де в радянський час розвивалась рекреаційна індустрія, має ліпші, ніж загалом у сільській території України, інфраструктурні умови життєвого середовища [320].

Узагальнюючи основні риси середовища життєдіяльності гуцулів, можна виокремити низку його характерних рис, до яких належать:

- одні з найбільш сприятливих в Україні екологічні, природно-естетичні і духовно-етичні властивості;
- висока ймовірність стихійних природних явищ, які дестабілізують ритм життя населення;
- необхідність вищих, порівняно з рівнинними територіями, енергетично-ресурсних і особистісних затрат для забезпечення стабільної життєдіяльності;
- найнижчий у державі рівень забезпечення аграрного краю земельними ресурсами (0,03 га ріллі і 0,58 га сінокосів на

душу населення), коли 40 % сільського населення зайнято тільки в особистому господарстві;

- найвищий в Україні відсоток усуспільнення земельних ресурсів: 78 % території Гуцульщини, зайнятої лісовими землями, належить державі, а, отже, земля вилучена з господарського користування місцевих жителів;
- через дисперсне розселення приблизно п'ята частина сільського населення, яке проживає на хуторах і присілках, перебуває в особливих соціально-побутових умовах — поза селом, тому правове закріплення різних форм сільського розселення, яке б свідчило про людність поселення (наприклад, селище, село, сільце, хутір, хутирець тощо) необхідне як для об'єктивного обліку умов життя населення регіону, так і для конкретної політики його оптимізації;
- один з найнижчих у країні рівень насичення території соціально-виробничими об'єктами: понад 60 % поселень не мають жодних об'єктів господарської діяльності, майже дві третини поселень — доріг з твердим покриттям;
- низький рівень благоустрою житла у більшості населення краю (відсутність каналізації, скрапленого газу, центрального опалення тощо).

3.2. Трудова життєдіяльність

Трудова життєдіяльність як процес, що відбувається між людиною і природою, в етногеографічних районах не опосередкована такою системою засобів виробництва, як в індустріальній частині суспільства, тому має елементи самотності. З працею, яка є продуктивною діяльністю людей, повністю пов'язане господарювання — виробництво предметів споживання, предметів і засобів цієї праці, що здійснюється індивідуально, сім'єю чи у суспільно-організованих формах.

Господарська діяльність, яка склалась відповідно до конкретних природних умов і суспільно-історичного розвитку етногеографічного району і через це є для нього традиційною, накладає відбиток на спосіб життя, особливості культури і побуту його населення.

ня, тому й вважається за певних суспільно-економічних умов етнографічною ознакою.

Окрім господарської, до трудової діяльності необхідно віднести і духовно-культурний різновид праці, в якій також знаходить своє відображення етнографічна специфіка (у цій сфері праця межує з такими дотичними до неї станами, як відпочинок, роздуми, споглядання). Духовно-культурна діяльність, як один з аспектів буття етноспільноти, творить її самобутність, етнокультурну цілісність. Роль духовно-культурної діяльності у відтворенні соціокультурного етнографічного комплексу в умовах прогресивного суспільства вагоміша, порівняно з господарсько-виробничою діяльністю, яка зазнає стандартизації. Головними її видами є освітня, релігійна і мистецька.

Освіта, незважаючи на її суперечливу роль у відтворенні етнографічних рис спільноти, окрім чинника прогресивного розвитку, може бути і засобом цілеспрямованого збереження найяскравіших рис самобутності. Релігійне життя найтісніше пов'язане з народною традицією, через що найповнішою мірою сприяє її відтворенню. Художня діяльність проявляється в народному мистецтві.

Духовно-культурна діяльність разом з господарюванням відображає специфіку власного для досліджуваного субетносу типу життєдіяльності загалом.

Розглянемо основні види трудової життєдіяльності гуцулів.

3.2.1. Зайнятість

Традиційними галузями гуцульського господарювання, які склались відповідно до гірських природних умов і суспільно-історичного розвитку краю, є *тваринництво, лісове господарство і лісозаготівля та, пов'язані з ними переробка деревини і тваринницької продукції, а також художні промисли*. Ці види занять гуцулів протягом тривалого часу були основою їхнього життєзабезпечення, формували спосіб життя, побут, світогляд.

Протягом другої половини ХХ століття економічна основа зайнятості гуцульського населення і її структура зазнали значних змін. Після Другої світової війни господарство Гу-

цульщини, яке в дорадянський період мало приватний характер і складалось переважно із селян-одноосібників, силовими методами було переведене на державну і колективну форми власності (держлісгоспи і колгоспи).

Основна частина гуцулів працездатного віку, як засвідчують дані архівів, у 1946 році ще була зайнята у власних селянських господарствах. Проте вже дані перепису 1959 року дають підстави вважати господарство Гуцульщини майже повністю усупільненим. У сфері усупільненої праці на початку 80-х років було зайнято понад 90 % трудових ресурсів краю. Традиційні форми господарювання гуцулів дуже занепали. В індивідуальному господарстві в період найбільшого усупільнення праці було зайнято тільки 1 – 5 % економічно активного гуцульського населення.

В традиційному для гуцулів сільському і лісовому господарствах частка зайнятих постійно зменшувалась (див. дод. 8). Так, згідно з переписом 1989 року, в цих галузях у Верховинській частині Гуцульщини працювало 44 % від усіх зайнятих (проти 68 % в 1959 р.), в Путильській — 34 % (проти 48 %), у Рахівській — лише 15 %. Натомість зросла зайнятість гуцулів у промисловому виробництві, в закладах соціальної сфери (освітніх, медичних, культурних тощо), яких раніше на Гуцульщині було дуже мало.

Особливо модернізувалась структура зайнятості в Рахівській Гуцульщині, де в 70 – 80-х роках понад 70 % працездатного населення було зайнято в галузях промисловості, в т. ч. — нетрадиційних для краю електронній, паперовій та інших, а також у державних установах. Так, у промисловому виробництві брало участь майже 50 % працездатного сільського населення Рахівської частини краю. Цьому сприяло розміщення філій промислових підприємств з трудомістким виробництвом в селах, які мають залізничне сполучення (наприклад, завод «Катод» у Квасах). На промислових підприємствах навіть сільське гуцульське населення набуло навиків кваліфікованої технічної праці.

Загальна, по суті, примусова зайнятість у радянський період супроводжувалась низькою ефективністю використання трудових ресур-

сів, знищувала господарську ініціативу населення. Це згодом, у період розкладу соціалістичної системи і переходу до ринкової економіки, спричинило гостру кризу, зумовлену непристосуванням населення до самостійного раціонального господарювання через відсутність навиків та підприємливих ініціатив.

Починаючи з кінця 80-х років, спостігається стабільне зниження числа зайнятих гуцулів у суспільному виробництві. А з 1991 року, в результаті утворення Української держави і реформування її економіки на принципах різних форм власності, суттєво змінилися економічні, правові та організаційні основи зайнятості. Поряд із державним сектором рівноправно розвивається зайнятість і в приватному.

Зайняте в суспільному виробництві сільське населення Гуцульщини в 2001 р. становило лише 27 % від економічно активного населення (див. дод. 9). Водночас за часткою зайнятих різні частини Гуцульського регіону значно різняться між собою: від 11 % серед косівських гуцулів до 37 % серед путильських.

У традиційній для краю галузі — сільському господарстві — зайнято тільки 10 % селян Гуцульщини. Суспільний аграрний сектор краю на початку третього тисячоліття давав роботу менше ніж двом тисячам сільських гуцулів. Разом з тим, у Надвірнянській і Яремчанській частинах краю в ньому не було жодного працівника, а в Рахівській частині — тільки 2 % від усіх зайнятих.

У фермерських господарствах Гуцульщини, які з'явилися в Україні зі зміною власності на землю, зайнято лише 1% сільських жителів. Лише серед косівських гуцулів відсоток фермерів помітніший, але в абсолютному вираженні цей вид зайнятості однаково незначний: 47 селян на 16 сіл Косівської Гуцульщини.

В іншій традиційній галузі краю — лісовому господарстві — на початку XXI століття працювало майже 4,5 тисяч селян (23 % від зайнятих). Найвагоміша частка серед працівників лісового господарства належала надвірнянським гуцулам — 69 % від зайнятих (див. дод. 9).

Питома вага працівників промисловості в загальній зайнятості у краї дуже низька —

серед селян вона становить 11 %, що нижче від рівня 1959 року, і коливається від 3 % у Надвірнянській до 15 % в Путильській його частинах. Навіть у найбільш промислово розвинутій Рахівській Гуцульщині в добувній та обробній промисловостях у 2001 році працювало 14 % від усіх зайнятих селян.

Художні промисли, як галузь суспільного виробництва, що пережила період розквіту під кінець радянської епохи, на початку XXI століття практично не мали працівників.

Із загальної кількості зайнятих у суспільному секторі 36 % припадає на соціальну сферу, яка залишається єдиним більш-менш вагомим сегментом ринку праці, що дає сучасним сільським гуцулам роботу. В цій сфері найбільше (за часткою зайнятих) виділяються освіта і культура (50 %), охорона здоров'я і соціальна допомога (38 %). Це єдина сфера, зайнятість в якій порівняно з кінцем 50-х років зросла (у 10 – 20 разів).

З приватизацією землі, яка в цьому краї відбулась найшвидше в Україні, помітно зросла питома вага зайнятих у традиційному для гуцулів індивідуальному сільському господарстві. В 2001 році працездатні гуцули, зайняті в особистому господарстві, становили 145 % щодо зайнятих у суспільному секторі, тоді як в 1979 році серед працездатних, зайнятих лише цим видом діяльності, було 1 – 2 %. Серед верховинських гуцулів працівники сільського індивідуального господарства становлять 272 % щодо зайнятих у суспільному секторі, серед надвірнянських — 212 % (дод. 9).

Зважаючи на те, що в 2003 році особисте газдівство отримало в Україні нову законодавчу базу (прийнято Закон України «Про особисте селянське господарство»), згідно з якою праця в ньому може прирівнюватись до зайнятості в суспільному секторі з усіма відповідними наслідками (отримання субсидій, трудової пенсії тощо), то частка зайнятих гуцулів може зрости. Проте умовою такого прирівнювання є місячний дохід від особистого господарства, що дорівнює мінімальній заробітній платі в країні, а середні розміри теперішніх гуцульських господарств та закупівельні ціни на продукцію тваринництва мало сприяють таким доходам.

Висока зайнятість гуцульського населення в індивідуальному господарстві, а також художніх промислах (східна Гуцульщина) дещо пом'якшують наслідки структурної перебудови економіки в краї, але не вирішують проблем працевлаштування. Із числа сільського гуцульського населення працездатного віку в 2001 році не працювало і не навчалось 54 %. Тобто, якщо врахувати непрацездатних через інвалідність, то майже 37 тисяч сільських гуцулів краю є безробітними, і відповідно без стабільних грошових доходів.

Однак зареєстрованих безробітних у сільській місцевості краю не так уже й багато — 6 % від економічно активного населення. Найвищим цей показник є серед путильських гуцулів, які найпізніше в краї скасували колгоспи (12 %).

Незважаючи на безробіття, на ринку праці Гуцульщини не вистачає медичних працівників, лісорубів, дорожніх робітників. Галузева розбалансованість зайнятих є важливою економічною і соціальною проблемою Гуцульщини.

З середини 90-х років характерною для Гуцульщини є масова поява малих підприємств, фірм, товариств як колективних, так і приватних. У різнопрофільних малих підприємствах, серед яких найвагоміша частка віддана будівництву житла на замовлення, посередницьким послугам і торгівлі, зайняті здебільшого міські жителі краю.

Професійні заняття гуцулів у другій половині XX століття зазнали суттєвих змін. Розвитком промислового виробництва було зумовлено виникнення нових, незнаних раніше на Гуцульщині, професій. У сільській місцевості, з якою пов'язана етнографічна самобутність краю, технічний прогрес в аграрному виробництві зумовив появу таких нових спеціальностей, як водій, тракторист, зоотехнік.

Разом з тим, окремі професії, які були поширені на Гуцульщині раніше, в останні десятиліття XX століття зникли. Так, з припиненням на річках сплаву деревини в 70-х рр. відійшли в історію плотарі (бокараші) — сплавники лісу та інші професії, пов'язані із сплавом лісу — цугарі, штрихарі, а саме це традиційне для гуцулів заняття було симво-

лічним для краю понад сто років. Унікальними в останні 10 років стали і заняття традиційними промислами, особливо на заході Гуцульщини.

На початку XXI століття, із значним занепадом тваринництва, до розряду раритетних можна віднести і весь спектр полонинських занять — пастуха (вівчаря, бовгаря), ватага, депутата. Навіть у найбільших в краї селах їх залишилися одиниці.

Зміна господарської діяльності гуцулів, яка інтенсивно проходила в другій половині XX століття під впливом суспільно-економічних тенденцій, є вагомим чинником трансформації культурно-побутових особливостей цієї етнографічної спільноти у напрямку нівелювання її особливостей у цьому виді життєдіяльності.

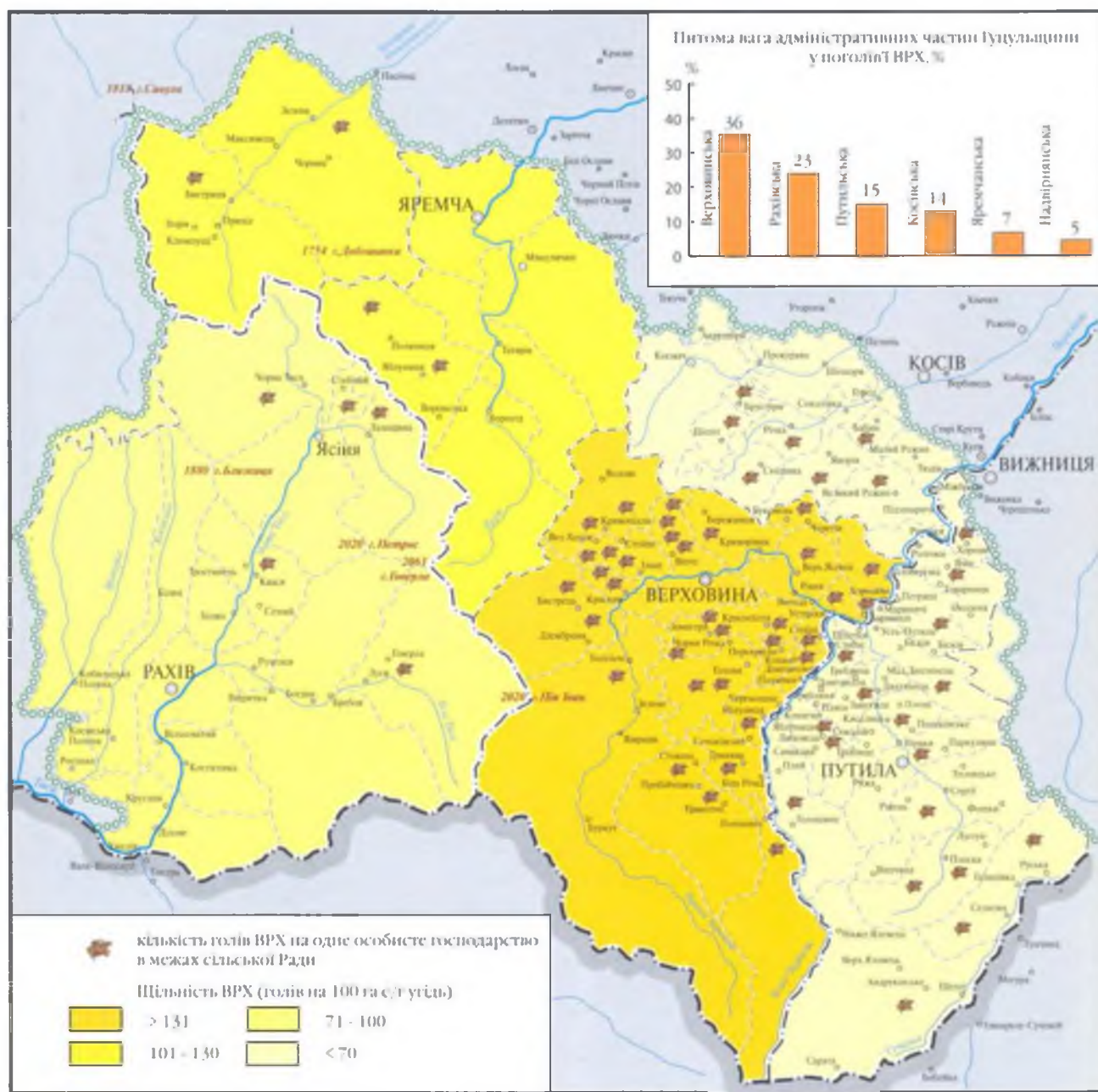
3.2.2. Господарсько-виробнича діяльність

Головним засобом господарювання гуцулів на початку XXI ст. залишається земля — полонини, сінокоси, а також ліси, що й зумовлює аграрно-лісівничий характер виробництва в краї і збереження етнографічних рис його мешканців. Структура земельних ресурсів визначає види господарської діяльності гуцулів у більшості частин їхнього етногеографічного району.

Сільське господарство на Гуцульщині завжди було основою господарської діяльності населення. В другій половині XX століття форми сільського господарювання зазнали значних змін. Однак ця традиційна для гуцулів галузь залишалась провідною в матеріальному виробництві на більшості території краю (крім західної частини, де на Рахівщині переважало промислове виробництво, а в Надвірнянській частині — лісове господарювання і лісоперероблення).

На початку 50-х років крім сіл, розміщених в басейнах Бистриці Надвірнянської і Пруту, в яких було мало сільськогосподарських угідь, колгоспи та їхні бригади були утворені майже у всій Гуцульщині.

Гуцули, які споконвіків мали власне газдівство на відокремлених хуторах, дуже бо-лісно сприйняли примусову колективізацію, нерациональний характер якої був особливо помітний в гірських умовах.

Картосхема 7. Поголів'я великої рогатої худоби в особистих господарствах сільських ґуцулів

Трудова життєдіяльність гуцулів

Стая на полонині Закукул, вдалині – Говерла. 2000 р. Світлина автора

*Випасання отари овець на полонині
Путильського району. 2001 р.
Світлина автора*

*Полонинський «депутат» з Ворохти
Ю. Гереджук. 2003 р. Світлина автора*

Трудова життєдіяльність гуцулів

*Доїння овець у струнці на полонині Гаджіна.
2002 р. Світлина І. Зеленчука*

*Виготовлення бринзи на полонині. 1997 р.
Світлина В. Миронюка*

*Вірний помічник вівчарів – полонинський пес у нашийнику, який захищає від нападу диких звірів.
2003 р. Світлина автора*

*Путера, в якій полонинники виготовляють будз. 2003 р.
Світлина автора*

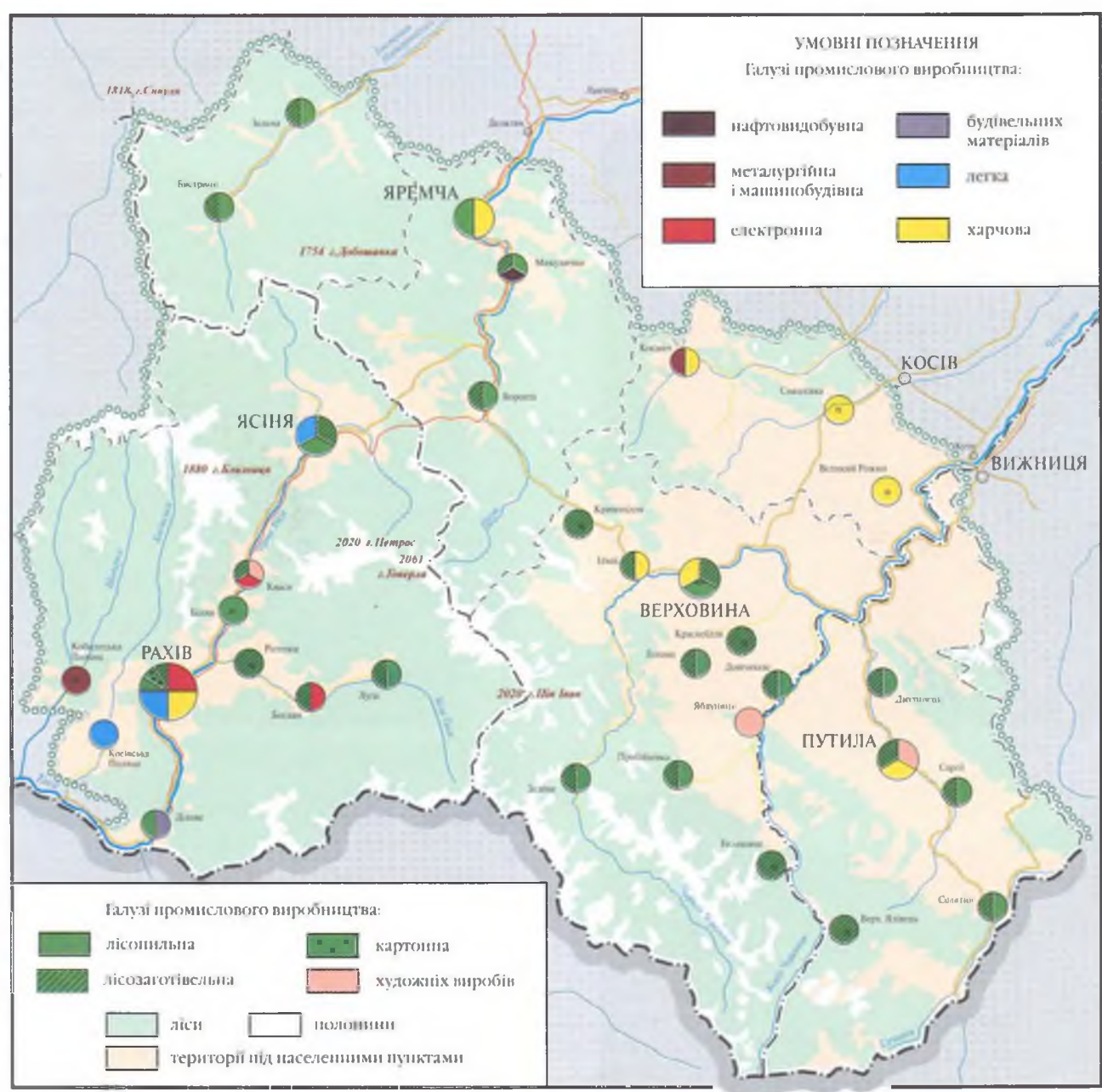
Трудова життєдіяльність гуцулів

*Косар із присілка Згари (Надвірнянський район). На другому плані: так сушать сіно в західній частині Гуцульщини (світлина вгорі ліворуч). 2000 р.
Світлина автора*

*Лісничий Плосківського лісництва на обході (світлина вгорі праворуч). 2002 р.
Світлина В. Дмитрюка*

Пасічник з села Плоска Путильського району. 2003 р. Світлина В. Дмитрюка

Картохема 9. Промисловість Гуцульщини (станом на 2001 р.)

Трудова життєдіяльність гуцулів

Риси лісогосподарювання в Гуцульщині (лісопункт в с. Пробійнівка Верховинського району). 2001 р. Світлина автора

Ліс-кругляк – основний вантаж з Гуцульщини (с. Бистрець Надвірнянського району). 2000 р. Світлина автора

Трудова життєдіяльність гуцулів

Риси лісогосподарювання в Гуцульщині (лісопункт в с. Пробійнівка Верховинського району). 2001 р. Світлина автора

Ліс-кругляк – основний вантаж з Гуцульщини (с. Вистрець Надвірнянського району). 2000 р. Світлина автора

Трудова життєдіяльність гуцулів

Будинок лісництва в с. Яблуниця Верховинського району. 2001 р. Світлина автора

*Сучасний приватний будинок
відпочинку (м. Яремча). 2003 р.
Світлина автора*

*Відпочиваючі лікувально-оздоровчого
комплексу «Верховина»
(сmt. Верховина) [35].*

Колгоспи стали основними в краї користувачами земель сільськогосподарського призначення: на них припадало понад 90 % усіх сільськогосподарських угідь. Проте площа угідь, якою володіли гуцульські колгоспи, була невеликою за розміром. У середньому на одне колективне господарство типового сільськогосподарського району, яким був, наприклад, Путильський, за нашими підрахунками припадало 1700 га землі (по Україні в цей час на один колгосп припадало в середньому 2300 га землі), з яких рілля становила тільки 96 га, а решту — сінокоси (957 га) та пасовища (647 га). Ще менше сільськогосподарської землі мали колгоспи Рахівщини.

Малоземельність гуцульських колективних господарств певною мірою компенсувалась наявністю колгоспних лісів, площа яких наближалась до площі сільськогосподарських угідь. Їхня експлуатація давала значну, а в 90-х роках — основну частину доходів колгоспів.

Обсяг і структура земельних угідь визначили господарську спеціалізацію Гуцульщини. Великі площі лісів і природних луків, незначне навантаження ріллі на одного працездатного (для сільського населення воно становить 0,08 га), а отже, наявність невикористаних в сільському господарстві трудових ресурсів зумовили розвиток у краї м'ясо-молочного скотарства, вівчарства і підсобних промислів з перероблення лісу, а також розвиток багатьох традиційних галузей кустарного виробництва. Розвиток підсобних промислів у гуцульських колгоспах відігравав таку ж важливу роль у працевлаштуванні сільських мешканців і поповненні грошових надходжень в колективні господарства, як і тваринництво [117].

В зміцненні економіки гуцульських колгоспів і в забезпеченні зайнятості населення певна роль належала і збору та переробленню дикорослих ягід (чорниць, малини тощо), грибів і частково бджільництву (на Путильщині).

Загалом більшість гуцульських колгоспів за рівнем розвитку провідних галузей належала до тваринницько-промислового типу. Низка колективних господарств Рахівської і Косівської Гуцульщини спеціалізувалась на виробництві продукції тваринництва і садівництва

(колгоспи тваринницько-садівничого типу).

Рослинництву була відведена другорядна роль у колективному сільському господарстві гуцулів, і воно навіть не могло забезпечити кормами тваринницьку галузь. Експлуатація природних пасовищ та сінокосів за колгоспного періоду мала чисто екстенсивний характер. Дуже низький збір сіна (подекуди 12 цн/га), примусова його заготівля селянами за незначну частку для власного господарства не сприяли створенню належної кормової бази для зимівлі колгоспної худоби. Привізні корми (переважно солома) в обмін на вивезені кубометри круглого лісу і дощок робили непомірно дорогою тваринницьку продукцію, якої отримували значно менше, ніж в одноосібних господарствах. Так, у середині 90-х років центнер приросту тварин в колгоспах Путильського району обходився в один кубометр деревини [187, 188].

Тваринництво — основна галузь у сільському господарстві Гуцульщини, невід'ємна складова їхньої господарської культури.

За способом утримання худоби в умовах краю традиційно сформувалось відгінно-пасовищне тваринництво. Скотарство, якому в галузевій структурі належала провідна роль, поєднується тут з вівчарством. До 60-х років помітну роль в колгоспному господарстві Гуцульщини відігравало і конярство, але некомпетентні директиви партійно-господарських органів були однією з причин знищення поголів'я відомої у Європі породи гуцульських коней, максимально адаптованої до гірських умов. Радянськими спеціалістами нехтувався і той факт, що використання у горах коней ефективніше та екологічно доцільніше порівняно з машинною технікою.

Тоді, як на конезаводах Румунії, Словаччини, Польщі на високому рівні розводили коней гуцульської породи, в гірських радянських колгоспах їх цілими табунами гнали на забій, навіть племінних [276, с. 245]. Заборона на утримання коней у власному користуванні і тотальне їхнє знищення стали ще одним ударом по традиційній господарській культурі гуцулів. Деяким гуцулам через властиву горянам глибоку прив'язаність до своїх знаменитих коней довелося трима-

ти їх у землянках, сподіваючись сприятливіших часів [24].

З часу утворення колгоспів кількість великої рогатої худоби в них з року в рік зростала, аж до кінця 80-х років. У підсобних господарствах мешканців краю після зменшення поголів'я худоби цього виду в 60-х роках, вже в наступне десятиліття воно збільшилось у всіх районах Гуцульщини. А корів, навіть у період колгоспного ладу в індивідуальному секторі було в 1,5 – 3 рази більше, ніж в колгоспах (див. дод. 10).

Щільність поголів'я худоби на 100 га сільськогосподарських угідь у всіх категоріях господарств Гуцульщини в передкризові 90-ті роки була значно вищою, ніж по Україні загалом, і становила 84 голови ВРХ (у т. ч. 34 корови) та 125 овець (по Україні відповідно 61, 21 і 21).

У колгоспах розводили велику рогату худобу бурої карпатської та інших порід. Через те, що продуктивність скотарства висока влітку, коли худоба випасається на природних луках, і значно знижується взимку через відсутність соковитих кормів, які дорого виробляти в умовах краю, скотарство Гуцульщини мало м'ясо-молочний напрям.

Порівняно з відповідними обласними і загальноукраїнськими показниками продуктивності скотарства в краї, навіть у роки його найбільшого розвитку, була значно нижчою. Найвищими показниками виробництва м'яса і молока на 100 га сільськогосподарських угідь відзначалась Путильська Гуцульщина. В 1990 році тут отримували 113 цнт м'яса в живій вазі на 100 га с/г угідь.

Вівчарство Гуцульщини мало вовно-молочно-смушкову спеціалізацію. Як уже було сказано раніше (п.2.4.1.), в 50-х роках на Гуцульщині шляхом схрещування аборигенних цакелів та завезених цигайських баранів вивели гірсько-карпатську породу овець двох видів. Один з них дає грубшу вовну, що має довгу ость і короткий пух, яка найбільш придатна для виготовлення ліжників та виробництва сукна. Вівці з тоншою вовною мають дещо коротше руно з підвищеним вмістом пуху, який використовується для виготовлення вовняних тканин, пряджі [67].

В середньому на вівцю в колгоспах Гуцульщини отримували за рік 1,6 – 1,9 кг вовни. Цей показник був значно нижчим, ніж в Україні (3,0 – 3,1 кг). В окремих господарствах Путильської, Верховинської Гуцульщини показники настригу вовни були вищими: 2,5 – 3,0 кг. Настриг вовни по 3 кг на вівцю і приплід 130 – 140 ягнят на 100 вівцематок в умовах краю вважались дуже високими здобутками, за які присвоювали звання Героя Соціалістичної праці [116].

За кількістю отриманої вовни на 100 га сільськогосподарських угідь виокремлювалась Верховинська Гуцульщина, де цей показник становив 230 – 240 кг. Крім того, за сезон в 90-х роках в полонинах виробляли по 4 кг бринзи на вівцю (це в декілька разів менше, ніж у західнокарпатських країнах).

Втративши в 70 – 80-ті роки інтерес до вівчарства за умов поширення фабричного одягу і привізних продуктів харчування, в період економічної кризи 90-х років гуцули дещо збільшили поголів'я овець в особистих господарствах. В індивідуальному секторі в середині 90-х років овець було стільки, скільки в 60 – 70-х роках в колгоспах (див. дод. 10).

Але з кінця ХХ — початку ХХІ століть тваринницька галузь Гуцульщини загалом і вівчарство зокрема, переживають глибоку кризу, що пов'язано з багатьма чинниками.

Один із них — зміна форм господарювання. Після півстолітнього колгоспного господарювання гуцули повернулись до індивідуального ґаздівства. Про економічний потенціал їхніх господарств свідчать площі сільськогосподарських угідь, якими вони володіють, та кількість утримуваної худоби. Середнє гуцульське господарство наприкінці ХХ століття за нашими підрахунками мало 0,81 га землі, в т. ч. 0,09 га ріллі і 0,71 пасовищ та сінокосів. На 10 таких господарств в 2001 році припадало 10 голів великої рогатої худоби, в тому числі 6 корів, 7 овець, 5 свиней і 1 кінь. Таким чином, в особистому господарстві селян Гуцульщини в кінці століття було менше худоби, ніж перед організацією колгоспів у середині століття. Технічних засобів гуцульські ґаздівства не мають зовсім.

Якщо врахувати, що теперішнім особистим господарствам дістались запущені сінокоси і

полонини, а колективні ліси не включені до фонду розпаювання, то в умовах низькопродуктивної землі, відсутності техніки становище індивідуальних господарств Гуцульщини надзвичайно складне. Піднімати власне господарство, окрім фізичної виснажливої праці, гуцулові немає чим і за що.

Фермерські господарства гуцулів, яких в 1996 році налічувалось 146 на весь край, дуже дрібні. В середньому вони мають 4 – 7 га угідь, на яких утримують по 3 голови ВРХ, 6 овець та 5 свиней. Економічного зиску такі господарства не мають, а документальне оформлення фермерського господарства часто є простим способом одержання в оренду дефіцитної в краї землі.

В усій Гуцульщині в 2001 році селяни утримували 46 тис. голів ВРХ (у 1980 році майже стільки було худоби у Верховинському та Путильському районах разом взятих) та 33 тис. овець, що відповідає поголів'ю 1980 року єдиного Верховинського району (в цей час у трьох районах Гуцульщини — Рахівському, Путильському і Верховинському всі види господарств утримували 88 тис. голів овець) (див. дод. 10 – 11).

У Косівській і Надвірнянській частинах краю на одне індивідуальне господарство не припадає навіть однієї вівці (див. картосхему 8). При цьому для знаменитих косівських ліжників гуцулки купують молдавську вовну. Відсутність овець у цій частині краю помітна і в культурному плані: крім космачан, косівські гуцули вже не виготовляють кептарів з овечих шкур. В їхньому «новому» строї з'явилися чорні сукняні кептарі, зовсім не подібні до автентичних гуцульських.

Та головна причина занепаду гуцульського тваринництва, і особливо вівчарства, не у зміні форми господарювання, а у відсутності будь-якої державної підтримки цієї галузі в Україні.

З початком економічної реформи в країні тваринницька продукція не має ринку збуту та відповідної оплати, це при тому, що на ринках України продається сумнівної якості м'ясо із зарубіжних країн. Нижчі за собівартість ціни на м'ясо і вовну перетворили т. зв. «чисте» скотарство на збиткову галузь. Так, реалізація овець на м'ясо сягає 27,

а вовни — 63 % збитковості. Один кілограм тонкорунної вовни можна збути лише за 3 – 5 грн., а грубої — за 2 – 2,5 грн. [98].

Неефективність цієї галузі на Гуцульщині зумовлена і відсутністю глибокого перероблення сільськогосподарської продукції на місці.

Гуцульські райони за радянської централізованої системи крупного сільськогосподарського виробництва були сировинними придатками в своїх областях. Переробні галузі на місцях майже не розвивались, а в ринкових умовах без інвестицій, перероблення молока чи м'яса, яке б давало можливість підвищити доходи від місцевого господарювання, неможливі. Навіть гуцульські містечка споживають молочні та м'ясні продукти, які привозять з волинських і навіть київських підприємств. На всій сучасній Гуцульщині немає жодного високотехнологічного підприємства з перероблення тваринницької продукції.

Занепад головної галузі господарювання гуцулів — тваринництва — зумовив значне зниження їхніх прибутків, підірвав основу матеріального добробуту, позначився на самотності краю. Зараз у ньому лише зрідка чути характерне телянькання дзвіночків на шиях «маржини», а «свята святих» гуцульського господарства — полонини — стають дикими. Зруйнований і занедбаний вигляд мають і колишні колгоспні полонинські приміщення.

І все ж, у краї є певні спроби відродити традиційне тваринництво. На початку ХХІ століття рахівські гуцули створили Асоціацію вівчарів, яка б мала вирости до Всеукраїнської і відстоювати у найвищих органах державного управління інтереси тваринників, пропагувати продукцію галузі та захищати потенційних покупців і ділових партнерів, вести банк даних щодо тварин, поліпшувати поголів'я, надавати рекомендації щодо субсидювання окремих напрямів вівчарства і козівництва [331].

При підтримці Карпатської агенції регіонального розвитку, Корпорації із сприяння фермерському рухові та агробізнесу АCD/VOCA і товариства «Гуцульщина» рахівські гуцули започаткували проведення щорічного фестивалю-ярмарку «Гуцульська бринза», який має яскраве етнографічне забарвлення і

ставити за мету пропагування та відродження найтрадиційнішого гуцульського заняття.

Надію на відродження вівчарства вселяє і затверджена в 2003 році Кабінетом Міністрів України програма державної підтримки цієї галузі тваринництва на 2003 – 2010 роки, яка передбачає грошову доплату за кожну голову при утримуванні не менше 40 вівцематок та надбавку за виробництво й реалізацію овечого молока [309].

Розпочалось у краї і відродження конярства, зокрема, розведення чистокровних коней гуцульської породи. В селі Ільцях під Верховиною, на базі фермерського господарства створено племінну ферму гуцульських коней, які мають велику перспективу бути використаними не лише в гірській господарстві гуцулів, але й в зеленому туризмі.

Рослинницька галузь, наприклад, заготівля сіна, займає чималу частку у трудовій діяльності гуцулів. Гуцули використовують природні сінокоси, які переважно знаходяться далеко від їхніх поселень (до кількох десятків кілометрів). Після розпаювання колгоспних земель індивідуальні господарства гуцулів мають в середньому по 0,71 га сінокосів.

Урожай сінокісних угідь здебільшого природний — без застосування мінеральних та органічних добрив. Скошування трави, як і сотні років тому, здійснюється косою, зрізка — ручною косаркою. У заготівлі сіна, найтрудомісткішому занятті гуцулів, бере участь вся родина, оскільки доводиться збирати сіно на великій площі, в умовах дуже мінливої погоди.

Городництво у гуцулів незначне за розмірами (на одне господарство припадає 0,09 га орної землі) і представлене такими культурами як картопля і бобові; з овочів — огірки, капуста. Зернові сіють рідко і вони незначні за площею.

Цілком реальним у гірських умовах парниковим господарством поки що займаються поодинокі ентузіасти, які є в селі Киселиці Путильського району (фермер А.Д. Поляк), Верхньому Ясенові Верховинського району.

Лісове господарство, заготівля і перероблення лісу. В структурі земельних ресурсів Гуцульщини лісові землі займають 406 тис. га, тобто 78 % її території. Лісове гос-

подарство, поряд з тваринництвом, є основою життєзабезпечення гуцулів і відповідно — одним з основних видів господарської діяльності населення. В окремих частинах Гуцульщини (приміром в Путильській) лісопромисловий комплекс в період економічної кризи, яка затягнулась, підтримує життєдіяльність всього району [109].

Ліс для гуцулів — основне джерело силовини та енергії: щорічно на один двір необхідно в середньому 2 м³ ділової деревини для ремонту, будівництва житла чи господарських споруд і майже 10 м³ дров для приготування їжі та обігріву житла.

Глибока залежність горян від лісу, який до того ж займає основну частину їхнього життєвого простору, особливо гостро ставить питання про право власності на нього.

За всіх політичних режимів основна частина гуцульських лісів належала державі, але більшість гуцулів мали певну кількість лісу в приватному користуванні. Були ще й громадські ліси для спільного користування.

Завдяки власному лісові, який горяни плекали так само, як худобу, традиційно багатодітні гуцульські сім'ї могли наділити дорослих одружених дітей деревом для створення свого житла. Так розросталась Гуцульщина в просторі.

Приватну власність на ліс повністю скасувала радянська система. У 50-х роках ХХ століття значну частину селянських лісів було передано до державного лісового фонду, а кілька десятків тисяч гектарів (14 % від усієї площі лісів) — колгоспам. Так звані «колгоспні» ліси, об'єднані у міжгосподарські лісгоспи, давали змогу вижити колгоспам і через систему останніх розподілялись на найнеобхідніші потреби населення. Після розпаду колгоспів у 90-х роках, коли відбувалось розпаювання землі, ці ліси як колгоспна власність, не увійшли до фонду розпаювання. Таким чином, українські гуцули, на відміну від гуцулів Румунії, чи жителів інших гірських країн Західної і Північної Європи, залишились жити серед лісу без права на ліс.

Сільські громади, які в дорадянську епоху мали ліси спільного користування, за реформ у незалежній Україні не мають лісових угідь. Лісовий кодекс України 1994 року

не врахував специфіки гуцульського регіону, який єдиний у системі розселення України знаходиться серед гірських лісів у поєднанні з максимально малою часткою орної землі — 0,03 га на пересічного жителя.

З середини 90-х років у лісовому господарстві Гуцульщини мають місце дві форми власності на ліс: приватна (акціонерна) в лісозаготівельній та переробній галузях і державна — в лісогосподарській.

Такий розподіл власності у лісокористуванні сприяє значному вивезенню лісу за межі краю без будь-яких позитивних соціально-економічних наслідків для нього, адже розробляє лісосіки, крім місцевих лісокомбінатів, велика кількість виробничих і комерційних структур з усієї України, які за своєю спеціалізацією часто не мають нічого спільного з лісом [217]. Вони, як правило, не виконують умов договорів, не дбають про упорядкування площ після вирубування деревини, лісу вивозять значно більше, ніж передбачено договором з лісокомбінатом і вказано в лісорубному квитку [169].

Комерційні структури платять місцевим лісівникам за кубометр деревини 25 гривень, а самі реалізують її за 30 – 40 \$, водночас у супровідних документах при вивозі її з краю та України, першосортна деревина проходить як дрова [217]. З тих самих причин держлісгоспи за 50-відсоткового експорту заготовлених ними лісоматеріалів також отримують мізерні прибутки. Наприклад, Путильський держлісгосп, який експлуатує одну з найбагатших на лісову сировину територій Гуцульщини, за рік від експорту деревини заробляє лише 170 тис. гривень [112].

Плата компаній за вирубування лісу не покриває витрат державних лісових господарств на поновлення лісових масивів, через що матеріальне забезпечення догляду за лісом нижче від необхідного рівня. Лише в 2002 році державні збитки в Карпатському регіоні від несанкціонованого вирубування лісів за офіційними даними становили 16 мільйонів гривень [193].

Місцеві бюджети (на рівні сільських, селищних Рад) не отримують з інтенсивного вивезення деревини з краю ніяких надхо-

джень. Гуцулам залишаються розбиті дороги, по яких важкі лісовози щоночі вивозять дешевий ліс (за власними спостереженнями саме вночі, а не вдень, у будь-якому закутку Гуцульщини, навіть взимку, можна побачити на дорозі кілька лісовозів).

Відсторонення селян від лісових ресурсів Гуцульщини, відвертий грабунок їхнього основного багатства, за який отримують доходи лише окремі «ділки», завдає глибокої травми господарським настроям верховинців, спонукає їх до крадіжок лісу, який до колективізації належав батькам, витравлює і так понівечене радянською системою почуття господаря своєї землі.

Через галузеву диспропорцію лісовиробничого комплексу, в якому галузі перероблення деревини мають дуже низьку частку, а вивіз лісу-кругляка (чи в ліпшому випадку — пиломатеріалів) — значну частку, гуцулам у цьому комплексі належить найменш прибуткова і найтрудомісткіша галузь, пов'язана з садінням і доглядом лісу та його поваленням.

Як етногеографічний район, а не господарсько-територіальна одиниця, Гуцульщина не утворює єдиного цілісного лісовиробничого комплексу (ЛВК). Її частини входять до ЛВК обласних рівнів в межах Івано-Франківської, Закарпатської і Чернівецької областей. На території Гуцульщини функціонує низка первинних (лісництво — лісопункт) та елементарних (лісокомбінат, лісгосп) ЛВК.

Основними організаційними формами лісгосподарювання є лісництва і лісгоспи (лісокомбінати).

До економічної кризи на території Гуцульщини більшою або меншою мірою розвивались всі основні підкомплекси лісовиробничого комплексу: лісогосподарський, деревообробний і лісохімічний.

Лісогосподарською діяльністю в межах краю займаються 10 держлісгоспів, Карпатський національний природний парк і Карпатський біосферний заповідник, національний природний парк «Гуцульщина», які об'єднують 96 лісництв загальною площею 406 тис.га (станом на 01.01.2000 р.). Окрім задоволення потреб народного господарства в лісоматеріалах, цей вид господарської діяльності спрямований на забезпечення виконан-

ня лісом природоохоронних, рекреаційних, ґрунтозахисних, водорегулюючих та інших функцій, які в матеріальному еквіваленті є значно вагомішими, ніж деревина, яку він дає (за оцінками німецьких науковців вартість живого лісу у 280 разів вища, від поваленої деревини) [82, с.73].

Згідно з даними лісовпоряджень 1988 – 1990 рр., обсяг *лісокористування* в державних лісах Гуцульщини на той час становив 1054 тис. м³ ліквідної деревини, а середній його розмір на один гектар покритих лісом земель становив від 2 до 5 м³. Прийнята в останні два десятиліття розрахункова лісосіка для державних лісгосподарських підприємств в цілому на території Гуцульщини становить майже 600 тис. м³ ліквідної і 500 тис. м³ ділової деревини (це відповідно 3,5 і 3 м³ на кожного гуцула).

Суцільно-лісосічними вирубуваннями заготовляється трохи більше половини деревини, 43 % припадає на поступові вирубування і 4 % — на вибіркові. При суцільних вирубуваннях лісосіки мають площу від 5-ти до 10-ти гектарів, утворюючи великі пліщини на схилах.

Технологія заготівлі деревини, впроваджена в радянські часи, залишається незмінною і не відповідає ніяким нормам екології: половину зрубаної деревини спускають схилами важкі трелювальні гусеничні трактори (лебідки використовують з цією метою лише у 17 відсотках випадків, гужовий транспорт у 22-х, самоспуск у 12-ти). Місця суцільних вирубувань і прилеглих територій мають чітко виражений характер екологічного лиха: ґрунт пошкоджується до глибини 0,2 – 2 м, до того ж, об'єм знесеного ґрунту на кожний гектар лісосіки становить 250 – 500 м³, на 90 % знищується підріст [12]. Суцільні лісосіки неякісно очищають, через що верхів'я річок захарашені відходами деревини, а це посилює небезпеку утворення селів.

Відповідно до матеріалів лісовпорядження 1988 – 1990 рр. найбільше деревини щорічно заготовляли в Закарпатській Гуцульщині: 446 тис. м³ ліквідної деревини, або 42 % від всіх державних лісозаготівель в краї, стільки ж — у Галицькій (444 тис. м³) і найменше — у Буковинській — 164 тис. м³, або 16 %.

Після проведеного в 1996 – 1997 роках нового лісовпорядкування розміри розрахункових лісосік скоротились. Зменшились і обсяги річного вирубування стиглих насаджень через проблеми з освоєнням виділених лісосік у важкодоступних місцях, адже на Гуцульщині забезпечення лісовими дорогами, які мають переважно незадовільний стан, не перевищує 0,6 кілометрів на 100 га лісової площі (для порівняння: у західнокарпатській Словаччині — відповідно 3,2 км доріг з твердим покриттям) [218, с. 86].

Основна частка — 88 % деревини, яку заготовляють в краї, припадає на хвойні породи.

Державний лісосічний фонд Гуцульщини використовується головню для первинного перероблення деревини на місцях лісопереробними підприємствами як в межах краю (Рахів, Ворохта, Верховина, Путила), так і поза ним (Великий Бичків, Делятин, Надвірна, Кути, Вижиця, Коломия) з дальшим вивезенням для глибокого перероблення, а також для задоволення місцевих потреб у лісоматеріалах і дровах.

У структурі заготовлюваної лісокомбінатами деревини основна частка припадає на круглі лісоматеріали (близько 73 %), решта — на дров'яну деревину для технологічних потреб (10 %) і дрова для опалення (27 %). Вихід ділової деревини, згідно статистичних даних на початку 90-х рр. становив майже 87 % від її загального обсягу. Однак на початку XXI століття з'явилися дещо інші офіційні дані про «ефективність» лісокористування. Так, за офіційними даними Чернівецького обласного управління лісового господарства з рубок *головного користування* держлісгоспи отримують всього 35 % круглих лісоматеріалів і аж 30 % дров! [112].

Лісовідновлення є необхідною умовою і складовою господарської діяльності. Воно здійснюється в Карпатських лісах здебільшого штучним способом — шляхом насадження лісових культур, і практикується на території краю з кінця XIX — початку XX століття. На відновлювальні лісові культури в межах Гуцульщини станом на 01.01.90 р. припадало 156,4 тис. гектарів лісових площ, що становило 53 % від покритих лісом земель. У межах її частин ця частка не однакова і ста-

новить в Закарпатській Гуцульщині — 68, в Галицькій — 45 і в Буковинській — 38 %. Щорічний розмір лісовідновлення в краї становив у 90-х роках 1661 га.

Висока питома вага штучного лісовідновлення пов'язана з тим, що при сучасних способах лісосічних робіт (переважання суцільних вирубувань) і трелювання хлестів (гусеничними тракторами) практично знищується лісовий підріст, еродують верхні горизонти ґрунту і через це природне лісовідновлення цінних порід (ялиці, буку, смереки) стає практично неможливим (ялиця і бук взагалі успішно відновлюються лише під покривом лісу).

Процес насаджування лісу дуже трудомісткий, майже не механізований. Його, за невисоку плату, виконують переважно жінки. До копіткої лісогосподарської праці належить також заготівля насіння різних порід дерев, вирощування садивного матеріалу, заготівля сіна і кормових віників для диких звірів тощо.

Переважає штучного лісовідновлення негативно позначилось на стані лісів Гуцульщини й Українських Карпат загалом. Результатом його є значне поширення нестійких до хвороб, шкідників і стихійних метеорологічних процесів (сильних вітрів, снігопадів) монодомінантних смерекових лісів. Як наслідок, — періодичне виникнення масових вітровалів і буреломів, поширення вогнищ шкідників. Ось чому одним з головних завдань лісогосподарської діяльності на Гуцульщині є відновлення корінних рослинних угруповань шляхом найширшого застосування природного і комбінованого лісовідновлення.

Не останню роль на Гуцульщині, особливо в поліпшенні добробуту її населення, відіграє *побічне користування* лісом. Цей вид лісокористування включає сінокосіння, збирання грибів і ягід.

Заготівля таких цінних продуктів лісу, як грибів, ягід і лікарської сировини (шипшини, горобини, звіробою, арніки та ін.) має місце по всій Гуцульщині, а до лісової реформи цим займалися державні лісогосподарські підприємства. Зараз вона здебільшого немає організованого промислового характеру.

Гриби гуцульських лісів заготовляють на експорт окремі фірми, закупаючи їх у насе-

лення за доволі низькою ціною — 6 грн. за кілограм свіжих білих грибів (ціна 2002 року). У «грибні» роки кмітливі гуцули забезпечують цим білковим продуктом не тільки власну сім'ю, але й виручають за продаж свіжих грибів до кількох сотень, а то і тисяч гривень.

Ще один важливий дикорослий продукт, яким гуцульські сім'ї забезпечують себе на зиму — «афини» (чорниці). Ці чорні цілющі ягоди, які досягають у краї від червня (на низьких луках і в лісі) до вересня (на високих полонинах), для тих верховинців, котрі не виїхали на сезонні заробітки, є важливою статтею грошових доходів. Найвитриваліші збиральники чорниць проводять у безлюдних горах кілька тижнів. За цей час, використовуючи спеціальну гребінку, вони збирають і переносять на спинах у плетених кошиках декілька центнерів ягід, які здають у приватні приймальні пункти.

Такий вид діяльності, пов'язаний з лісом, як відстріл диких тварин (мисливство) вже не має на Гуцульщині значного поширення (для цього потрібні спеціальні ліцензії).

Окремі лісогосподарські підприємства займаються промисловим розведенням цінних видів риб, зокрема, форелі.

Деревообробне виробництво в сучасних умовах здійснюється на малих деревообробних підприємствах, кількість яких зростає (в 2003 році лише у Верховинському районі їх діяло понад 60).

До 1995 року переробленням деревини в краї займалися Верховинський, Путильський, Ворохтянський, Рахівський, Ясінянський лісокомбінати (тепер закриті акціонерні товариства), Верховинський і Путильський міжгосподарські лісгоспи, сільськогосподарські підприємства Косівської, Рахівської, Верховинської і Путильської частин краю (кожне з них мало пилограму) і частково Карпатський національний парк, в якому діє майстерня з виготовлення меблів. У цьому виробництві на той час було зайнято майже 10 тисяч гуцулів.

Продукція деревообробної галузі в межах краю — це пиломатеріали (основний вид), блоки віконні і дверні, садові і жилі будиночки, обопал шахтний, бруски мостові і для нафтових вишок, технологічна тріска (засто-

совують у виробництві целюлози і деревної маси та в гідролізному виробництві), деревні плити — сировина для целюлозно-паперової промисловості, а також хвойно-вітамінне борошно — продукція лісохімічної промисловості (див. дод. 15).

Розвиток деревообробної галузі до 1990 року відзначався відносною стабільністю. Але з 1991 року простежується стійка тенденція щорічного скорочення всіх видів виробництва. Так, за період з 1990 по 1994 рр. випуск продукції лісопильної промисловості, що є однією з провідних галузей, скоротився у Рахівському (найбільш продуктивному) лісокомбінаті на 53, Верховинському — на 46, Ясінянському — на 43 %.

Наприкінці 90-х років, через реформи власності в лісопромисловому комплексі та надмірні податки окремі лісокомбінати (Ворохтянський, Верховинський) — найбільші містечкові підприємства, які переробляли за рік 90 — 120 тис. м³ деревини, збанкрутували. Це тоді, як приміром з Ворохти, лише за першу половину 1999 року за кордон відправлено 360 вагонів (21 тис. м³) деревини [217], звичайно, — не обробленої, і тому дешевої.

Поодинокі приклади нових форм організації деревообробного виробництва на Гуцульщині підтверджують нерозкритий потенціал цієї галузі, яка може мати вагомійшу роль у трудовій діяльності гуцулів.

Так, у 1992 р. Верховинський лісокомбінат і чеська фірма «Ворлд Інвест» створили спільне підприємство «Крона», яке після банкрутства лісокомбінату в 1998 році стало самостійним підприємством. «Крона», на якій зайнято 140 працівників, випускає на сучасному лісопилльному чеському обладнанні пиломатеріали за європейським стандартом, чорнові меблеві заготовки, тару і технологічну тріску.

З 2001 року у Верховині працює ще одне спільне підприємство — українсько-швейцарська «Верховинська лісова компанія», яка здійснює високотехнологічне деревооброблення, даючи роботу більше трьомстам верховинців [83].

Проте деревообробним підприємствам Гуцульщини, які розвиваються в напрямку по-

глибленого перероблення деревини і можуть приносити значну економічну користь гірському краю, не вистачає сировини! Водночас з гуцульського лісу виробляють меблі в Італії, Румунії, Ізраїлі, а українські горяни зі своїми традиційними здібностями до цього виробництва не мають роботи.

Серед галузей лісогосподарського виробництва на Гуцульщині в радянський період розвивався і *картонно-паперовий підкомплекс*, зокрема, випуск картону на Рахівській картонній фабриці, який розпочався в 1952 році. Максимальне виробництво продукції фабрики припало на кінець 80-х років. Так, в 1990 році було випущено 54,6 тис. тонн картону обсягом 109,1 тис. м² і виготовлено 64,6 млн. шт. картонних ящиків. На той час продукція підприємства мала збут майже у всіх республіках Радянського Союзу.

В останні роки, у зв'язку з реформуванням економіки, ВАТ «Рахівська картонна фабрика» переживає кризу, через що відбулося загальне скорочення виробництва (в 1994 році випущено в 4,6 разів картону менше, ніж у 1990) і чисельності промислово-виробничого персоналу. З 1998 року фабрика, після деякої технологічної реорганізації, випускає гофрований картон і гофровану тару.

Загалом лісогосподарський виробничий комплекс в межах Гуцульщини потребує подальшого реформування всіх галузей, поглибленого перероблення деревини за тими напрямками, в яких можна б застосувати традиційні уміння гуцулів: виготовлення меблів, складних дерев'яних будинків у гуцульському стилі та ін.

Промислове виробництво в Гуцульщині, за винятком лісової промисловості і галузей агропромислового комплексу (АПК), у другій половині XX століття розвивалось лише в її Закарпатській частині. Тут було оновлено і розширено випуск конструкційних матеріалів металургійної промисловості — відкрите акціонерне товариство (ВАТ) «Закарпатський арматурний завод» (сmt Кобилецька Поляна), та освоєно виробництво продукції низки інших галузей: промисловості будівельних матеріалів — мармуровий кар'єр «Трибушани» (с. Ділове), електро-

Табл. 3.8.

Структура промисловості Гуцульщини *

Галузі промисловості	Назва підприємства	Рік введення в дію	Чисельність персоналу				
			1970	1980	1990	1993	1994
Металургійна	ВАТ «Закарпатський арматурний завод», смт Кобилецька Поляна	1774	726	943	938	1018	935
Приладобудування	ВАТ «Конденсатор», м. Рахів	1971	0	869	2234	1078	902
	ВАТ «Катод», с. Кваси	1992	0	0	0	776	703
Промисловість будматеріалів	Мармуровий кар'єр «Трибушани», с. Ділове	1967	153	195	180	114	111
Легка	ВАТ «Хутро», смт Ясіня	1976	0	421	661	643	631

Примітка:

* За винятком лісової і галузей промисловості АПК

ного устаткування — ВАТ «Конденсатор» (м. Рахів) і ВАТ «Катод» (с. Кваси) та легкої промисловості — ВАТ «Хутро» (сmt Ясіня) (див. табл.3.8).

Зараз, в умовах економічної реформи, всі галузі промисловості переживають го-стру кризу, з чим пов'язано значне (у 3 – 5 разів), порівняно з 1990 роком, скорочення виробництва й кількості зайнятого персоналу. Однак підприємства не припинили робо-ту і постачають свою продукцію, як свідчать дані статистичної звітності, не тільки спожи-вачам України, але й у Латвію, Росію, Біло-русь, Молдову, Туркменію й Азербайджан.

В 90-ті роки на ВАТ «Закарпатський ар-матурний завод» було зайнято майже 1000 осіб, а його асортимент виробів складався з арматури сірого і кольорового сплавів, ча-вунного, кольорового литва, а також това-рів широкого вжитку — сокир, мотик тощо. Кризові процеси вкрай негативно позначи-лись на діяльності підприємства. Серед осно-вних його проблем — забезпечення сирови-ною, яка раніше надходила зі східних ра-йонів України (Запоріжжя, Кривого Рогу) з одного боку, і вдосконалення технології ви-робництва — з іншого.

Другим важливим видом промислово-го виробництва на Закарпатській Гуцуль-щині є електронна галузь. Ця, зовсім нова для краю, галузь у своєму складі мала два підприємства (в місті Рахів і в селі Кваси) і поряд з випуском деталей для радіотехніч-ної промисловості відігравала чималу роль

у працевлаштуванні населення (ще в 1993 році в ній було зайнято майже 2000 осіб). Однак кризові процеси, що охопили це ви-робництво, зумовили і тут скорочення робо-чих місць.

Серед промислових галузей, які мають багаті місцеві сировинні ресурси, є промис-ловість будівельних матеріалів. Наприклад, мармуровий кар'єр «Трибушани», що знахо-диться на околиці села Ділове. В асортимен-ті його продукції, яка користується попитом в Україні — декоративний щебінь і облицю-вальні вироби (в т. ч. плитка облицювальна зі штучних блоків і вироби з граніту, мар-муру та м'яких порід). Трибушанським мар-муром облицьовані навіть станції столично-го метрополітену.

Економічні проблеми цього гуцульського підприємства в перехідний період зумовлені як сировинним — у результаті зсувних про-цесів ускладнився видобуток каменю, — так і фінансовими труднощами: відкриття ново-го кар'єру потребує інвестицій.

Різногалузеве промислове виробництво в Закарпатській частині Гуцульщини має й легку промисловість: ВАТ «Хутро» в смт Ясіня. Основною його продукцією є штуч-не хутро, а також дитячі шуби, півпальто, швейні вироби і товари широкого вжитку. За двадцятилітній період розвитку цей вид виробництва «прижився» в краї і відзначав-ся до 1994 року стійким розвитком.

Оцінюючи роль промислового виробни-цтва в життєдіяльності населення Закар-

патської Гуцульщини, слід зауважити, що воно відіграло важливу позитивну роль у розвитку цієї частини краю, забезпечуючи людей роботою з гарантованою оплатою. Разом з тим, успадковуючи всі негативні сторони і недоліки соціалістичного господарювання, воно значно загострило в перехідний період проблему зайнятості, ускладнило екологічну ситуацію в цьому районі Карпат.

На території Галицької Гуцульщини з початку ХХІ століття здійснюється промисловий видобуток нафти (на її околицях нафту видобували ще в ХІХ столітті). Стратегічну для України енергетичну сировину дає Микуличинське нафтове родовище.

Дальший розвиток промисловості на територіях Гуцульщини має мати насамперед екологічно спрямований характер, рівномірніше розміщення по всьому краї. Оптимальними є малі підприємства з перероблення лікарської сировини, грибів, деревини, тваринницької продукції, а також високотехнологічні трудові галузі.

Рекреаційне господарство. Використання оздоровчих та естетичних властивостей гуцульського довкілля з метою відпочинку і лікування, як уже згадувалось, бере свій початок від ХVІІ століття. Наприкінці ХІХ століття дачні місцевості були у Жаб'єму, Криворівні, Яремчі, Ворохті, Микуличині, Дорі, Ямні, Буркуті, Яворові. Тодішні багаті дачники винаймали в гуцулів кімнати, купували в них овече і козяче молоко, бринзу, жентицю та харчувались місцевими продуктами [63].

В Чорногорі, яка в Карпатах в Австро-Угорський період за своєрідним туристичним рейтингом посідала друге місце після Татр, окремі колиби пастухів на полонинах були обладнані для потреб туристів. До туристських походів ще в ХІХ столітті часто залучались місцеві жителі, які добре знали гірську місцевість. Місцеві провідники — найчастіше з Ворохти — супроводжували туристів на Говерлу, а з Жаб'єго — на гору Піп Іван. Популярними провідниками того часу були гуцули Іван Житенюк, Онуфрій Савчук, котрі піднімались навіть взимку з туристичними групами на Чорногору та Горгани. Місцеві гуцули входили і до першої в краї рятувальної служби, органі-

зованої у Ворохті 1937 року, і здобували на курсах право працювати гірськими провідниками [202].

Літницарство і туристика — давно відомі гуцулам, котрі з особливим пієтетом ставляться до тих, хто відвідує їхній край, адже літниками на Гуцульщині часто були відомі українські, польські, німецькі інтелігенти.

В радянський період рекреаційна галузь Гуцульщини, як і всяка сфера господарської діяльності, набула рис гігантманії, пропонуючи радянським громадянам не тільки колективні форми праці, але й відпочинку. У мальовничих місцях Гуцульщини, які мали залізничне й автомобільне сполучення, було споруджено великі туристичні бази, будинки відпочинку і санаторії для невибагливих щодо комфорту будівничих комунізму. Навіть при досконалій архітектурі в місцевому стилі, як наприклад відома туристична база «Гуцульщина», вони мали планування на зразок радянських гуртожитків, щоб вмістити якнайбільше відпочивальників.

Через несприйняття нав'язаного радянським рекреаційним комплексом стилю відпочинку, літництво в гуцульських садибах мало місце серед інтелігенції і в радянську добу, але у незначних масштабах. Якби не гіпертрофовано усупільнена радянська економіка, ця форма відпочинку мала б значний розвиток в краї.

До складу радянського рекреаційного комплексу Гуцульщини входили туризм, відпочинок, оздоровлення, санаторно-курортне лікування, спортивна діяльність. Сформувалась відповідна матеріально-технічна база та інфраструктура, яка охоплювала усі міста і селища міського типу краю, — Яремчу, Рахів, Ворохту, Верховину, Кобилецьку Поляну, Ясіню, а також села — Шешори, Косівську Поляну, Кваси, Микуличин, Татарів, Підзахаричі та інші.

Найпотужнішим туристичним центром, який міг прийняти до півтора мільйона туристів на рік, було містечко Яремча. Лише база «Гуцульщина», одна з найліпших в колишньому СРСР, обслуговувала 16 туристичних маршрутів всесоюзного значення.

Масштабний розвиток відпочинкової індустрії стимулював життєдіяльність курорт-

них поселень Гуцульщини, сприяв виробництву продуктів харчування, сувенірної продукції.

На початку 90-х років рекреаційна галузь Гуцульщини фактично призупинила своє функціонування через різке падіння життєвого рівня громадян України і пострадянських республік. На кінець 90-х, з поступовою стабілізацією економіки і зростанням попиту на рекреаційні послуги, конкурентоспроможність рекреаційного комплексу Гуцульщини у наданні комфортних послуг відпочивальникам виявилась доволі низькою. Тому з'явилися нові шанси у не оправдано знехтуваного традиційного гуцульського літництва, яке на приватній основі здатне запропонувати комфортніший відпочинок.

Сільський зелений туризм — ця мала галузь сільського господарства, яка давно набула розвитку у європейських країнах, починає розвиватись як вид трудової діяльності і в Гуцульщині. Створено перші асоціації на підтримку розвитку цієї перспективної галузі, випущено туристичний довідник «Сільські садиби Гуцульщини». Наприкінці 90-х років Яремчанська, Верховинська, Косівська, Рахівська частини краю мали кожна зокрема 50 – 100 селянських господарств, які виявили бажання приймати у себе туристів.

Агротуризмом в краї можуть займатися навіть жителі містечок, оскільки екологічні умови останніх мало чим відрізняються від сільських. Але найоптимальніший потенціал для розвитку сільського зеленого туризму (ландшафти, тип заселення, форма господарювання, збереженість традицій) має східна частина краю, розміщена в басейні Черемошу і приток Пруту — Рибниці і Пістиньки (в адміністративному відношенні це гірські села Косівського і всього Верховинського районів Івано-Франківської та Путильського район Чернівецької області). Тут низька густота населення, чимало вільного від забудови простору у вигляді гірських луків і смерекових лісів, багатих на гриби. З гуцульських садиб, які переважно збудовані на схилах і терасах річкових долин на висотах 650 – 1100 м н. р. м., відкриваються мальовничі краєвиди. Господарську основу косівських, верховинських і путильських гуцулів складає відгінно-пасовищне тваринництво

і художні промисли, що є добрим підґрунтям для агротуризму.

Чимало сіл східної Гуцульщини мають особливі культурно-етнографічні риси: Криворівня Верховинського району — це село-музей, у якому збереглось багато унікальних пам'яток гуцульської культури, що можуть бути використані як об'єкти туризму; село Яворів (косівська частина) — відомий осередок декоративно-прикладного мистецтва. В майстернях яворівських гуцулів, як і в сусідніх брустурівських, річнянських, космацьких, можна не тільки спостерігати за процесом різьблення, ткання, вишивання, розписування писанок, але й самому долучитись до творчості. Своєрідним у культурному та історичному планах є найстаріше село Космач, в якому чимало пам'яток природи, археології, культури. Багатьми на історичні події і мистецькі здобутки є села Путильщини — Підзахаричі, Розтоки, Довгополе та інші.

У селах Косівської, Верховинської та Путильської частин Гуцульщини найліпше у всьому етнографічному регіоні збереглися давні народні звичаї та обряди: гуцульське весілля, гуцульська коляда, багаті храмові свята, які є своєрідними атракційними об'єктами сільського туризму. Загалом майже всі види повсякденної життєдіяльності гуцулів можуть використовуватись господарями для урізноманітнення відпочинку туристів, а особливо, літування на полонині з проживанням у колибі.

У західній частині Гуцульщини найбільш багатими в ландшафтно-етнографічному плані є села Микуличин, Яблуниця (Яремчанська міськрада), Лазещина, Ясіня (сmt), Кваси, Розтоки, Видричка, Росішка, Косівська Поляна (Рахівський район).

Загалом кожне гуцульське село унікальне в природно-культурному плані і може задовільняти ті чи інші вимоги туристів, котрі надають перевагу активному відпочинку в простому зичливому середовищі.

Але хоч Гуцульщина і має виняткові природні й етнокультурні можливості для розвитку сільського туризму, проте є серйозні чинники, які в найближчому майбутньому перешкоджатимуть його масовому поширенню [160].

Якщо навіть не брати до уваги низький рівень благоустрою гуцульських жител, з яким можуть змиритись українські туристи, але який стане на заваді для відвідин іноземців, нерозвинутість соціальної інфраструктури і комунікацій стримуватиме приплив всіх категорій туристів, окрім екстремалів.

Відсутність доріг з асфальтовим покриттям — найголовніша перешкода для сільського туризму у надчеремоській Гуцульщині. З багатьма верховинськими і путильськими селами з неабияким рекреаційним потенціалом (наприклад, село Буркут — в минулому відомий гуцульський курорт) через катастрофічний стан доріг транспортний зв'язок відсутній. На Путильщині, як уже згадувалось, автобусні рейси не здійснюються у 32 села з 50-ти. Про екологічний і комфортний громадський транспорт на Гуцульщині немає й мови.

Не відповідає потребам місцевого населення і не може гарантувати безпечний відпочинок рекреантам слаборозвинута сфера медичного обслуговування, а проблема надання невідкладної медичної допомоги посилюється з огляду на транспортну недоступність багатьох поселень.

В умовах функціонуючої соціальної інфраструктури найбільш придатними для зростання цього виду відпочинку є косівська, яремчанська і рахівська частини Гуцульщини, які до того ж мають найвищий у краї рівень благоустрою помешкань.

Створення відповідної інфраструктури в Гуцульщині, як необхідної передумови розвитку тут будь-якого виду туризму, в т. ч. і сільського, є державним завданням, оскільки місцевим бюджетам депресивного регіону не під силу підняти цю сферу економіки бодай до елементарного рівня.

Пожвавлюється життєдіяльність і курортних поселень Гуцульщини, в яких з'явилися новозбудовані комфортні туристичні комплекси, санаторії, будинки відпочинку. Найшвидшими темпами зростає Яремчанська туристична зона. Містечко Яремча залишається найбільшим центром туристично-рекреаційної сфери Гуцульщини, в якому функціонує 43 заклади відпочинку, серед них 11 приватних пансіонатів, що одночасно можуть при-

йняти 5,2 тис. відпочивальників. В селі Поляниця, що належить Яремчанській міськраді, створено сучасний туристичний комплекс «Буковель», який найближчим часом має стати найбільшим в Українських Карпатах центром гірськолижного туризму та літніх видів гірського відпочинку. Місцеві жителі становлять значну частку обслуговуючого персоналу цього комплексу.

При державній підтримці розвитку транспортної мережі краю діяльність гуцулів у рекреаційній галузі може стати провідною, що найбільше сприятиме іншим їхнім традиційним заняттям і способу життя загалом.

Домашні ремесла і художні промисли. Відокремлення ремесла від домашнього виготовлення побутових, культових, обрядових речей у самостійний товарний вид виробництва, яке називають народними промислами, відбулось на Гуцульщині лише в кінці ХІХ — на початку ХХ століть. Специфіка природних умов краю і особливості його історичного розвитку, наявність сировини, вільного часу, територіальна замкнутість сприяли тому, що на відміну від рівнинних, більш урбанізованих районів України, традиційні народні промисли, як одна із головних ознак культурної самобутності, збереглися тут досить добре. В окремих частинах Гуцульщини (зокрема, Косівській) вони і наприкінці ХХ ст. мали вагому частку в зайнятості і доходах населення.

В першій половині ХХ ст. виробництвом художніх виробів (більшість з яких мали утилітарне призначення) в Карпатському регіоні України займалися окремі ремісники, майстри із селянського середовища, а також невеликі приватні майстерні, в яких працювали спеціалісти високої кваліфікації. Орієнтоване на ринок, художньо-промислове виробництво розміщувалось головним чином за межами Гуцульщини: в передгір'ях, де проходили торговельні шляхи. В галузі народних промислів гірський гуцульський край тісно зімкнувся з передгірськими містечками (Косовом, Вижницею, Кутами), які стали осередками їхнього розвитку. Традиційні ремесла і промисли, що розвивалися тут, несли відбиток як гуцульських домашніх ремесел періоду панування натурально-

Гуцульські релігійні свята

*Храмове свято у Бистреці
(Верховинський район). 1997 р.
Світлина І. Свйонтек*

*Хоругва 1866 р., яка збереглась у гуцуль-
ській церкві на Путильщині (с. Ріпень).
2001 р. Світлина В. Дмитрюка*

*Різдо – найколеритніше свято у гуцулів. Йордан на річці Чорний Черемош
(с. Криворівня). 2002 р. Світлина І. Зеленчука*

Миттєвості щорічних гуцульських фестивалів

Трембітами і ріжками гуцули сповіщають про відкриття 10-го фестивалю в Коломиї. 2000 р.

*На фестивалі у Вижниці. 2003 р.
Світлина В. Дмитрюка*

На фестивалі у Верховині. 2002 р. Світлина автора

го господарства, так і доповнювались здобутками ремісників рівнинних територій, мандрівних майстрів, набуваючи нових форм. Окремі види художніх промислів (зокрема, килимарство) поширювалось з передгір'їв у гори, вбираючи особливості місцевої матеріальної культури [71].

Інтеграція гірської і передгірської території у цьому виді діяльності посилилась в другій половині ХХ століття. Крім того, в цей час значних змін зазнали форми виробничої діяльності народних майстрів — техніка і технологія виготовлення художніх виробів тощо. Художні промисли другої половини ХХ століття, які пов'язані з крупними підприємствами передгірських міст (типу виробничо-художнього об'єднання «Гуцульщина» в Косові), на нашу думку, немає підстав відносити до специфічних гуцульських занять, якими були ремесла, що існували в особливих умовах напівнатурального гуцульського господарства, і які сьогодні значною мірою втрачені.

Найбільші осередки розвитку художніх ремесел і промислів, які зараз вважають гуцульськими, знаходяться в основному, за межами Гуцульщини, що, з одного боку, є закономірною ознакою виробничої інтеграції гірського краю з передгірськими територіями, яка постійно зростає в умовах товарного виробництва. З іншого боку, з втратою багатьох місцевих осередків гуцульських домашніх ремесел (мосяжництва, бондарства, художнього оброблення каменю, рогу тощо) на теренах самої Гуцульщини, які виступали джерелом розвитку художніх промислів, спричинило якісні зміни в цій галузі. Кількість виготовленої на виробничій основі продукції, особливо сувенірної, в другій половині ХХ століття постійно зростала, а художня цінність, оригінальність виробів знижувались.

І все ж, між художніми промислами, головними осередками яких стали передгірські міста, і традиційними гуцульськими ремеслами існує тісний зв'язок, а на укрупнених, технологічно модернізованих художньо-виробничих підприємствах і їхніх філіалах працювала значна частина населення Гуцульщини (особливо Косівської її частини). Тому головні особливості цієї галузі, її тенденції в другій половині ХХ століття нерозривно пов'язані з діяльніс-

тю і культурною спадщиною гуцулів.

Загалом у цей період розвиток виробництва декоративних і ужиткових художніх виробів здійснювався шляхом домашнього кустарного виробництва та на підприємствах народних художніх промислів. Найбільшим осередком художніх народних промислів стало місто Косів. У 1939 р. тут було створено артіль різьбярів «Гуцульщина» та художню килимарсько-ткацьку артіль ім. Тараса Шевченка, на яких працювали майстри з Косова та сіл Косівської Гуцульщини: Яворова, Річки, Брустурова. На початку 60-х років артілі переросли у фабрики художніх виробів, а в 1968 році художньо-промислові фабрики «Гуцульщина», імені Тараса Шевченка та імені Івана Франка утворили виробничо-художнє об'єднання «Гуцульщина» [116, с. 355]. Воно мало п'ять філіалів, два з яких знаходилися у гуцульських селах Річка і Брустурів. У 80-х роках на цьому об'єднанні, що спеціалізувалось на художньому обробленні деревини, декоративному ткацтві, килимарстві, кераміці, працювало понад 3 тис. майстрів.

Продукція виробничого об'єднання «Гуцульщина», асортимент якої складався з понад 500 видів, мала широкий ринок збуту — в усіх республіках колишнього СРСР, а також відправлялась у 20 країн світу.

На початку ХХІ століття різного роду махінації з приватизацією цієї, найпотужнішої в Україні виробничо-художньої фірми, призвели до повного її розвалу [59].

Окрім крупного спеціалізованого виробництва в місті Косові, народні майстри Гуцульщини працювали в допоміжних структурах і підрозділах при колгоспах та радгоспах. В усіх колгоспах і радгоспі «Брустурівський» Косівського району, колгоспах Верховинського району були організовані спеціалізовані бригади, цехи, які виготовляли ліжники, верети, килими, сувеніри тощо. Грошові надходження від сувенірної та промислової продукції становили в 70 – 80-х роках вагомий статтю доходів гуцульських колгоспів.

В інших районах Гуцульщини також формувались осередки художніх промислів з новими формами організації виробництва. У найбільшому селі Яремчанської Гуцульщини — Микулиничі — в 1978 році організовано

філіал Івано-Франківської фабрики художніх виробів імені Рози Люксембург (вишиті вироби) та Коломийської фабрики килимових виробів. У селищі Ясіня в місцевому колгоспі і лісокомбінаті виготовляли художні вироби з дерева.

На Путильщині, в її райцентрі, з 1975 року діяла міжколгоспна фабрика з перероблення вовни. З 1999 року — це сільськогосподарський виробничий кооператив «Гуцульські візерунки», який є своєрідним комбінатом прикладного мистецтва (виготовляють ліжники, килимові вироби, а в сувенірному цеху — дерев'яні вироби). Художні допоміжні промисли були організовані і в багатьох селах району: Конятині, Мариничах, Яблуниці та ін.

У всіх селах Косівської, більшості сіл Верховинської і Путильської Гуцульщини художніми ремеслами і промислами й зараз займається багато відомих майстрів (див. картосхему 10). Але в краї немає систематизованої інформації про їхню діяльність, каталогів виробів тощо.

Художні промисли — різьба по дереву, ткацтво, гончарство, мосяжництво, вишивка, писанкарство та ін., окрім галузі виробництва, є водночас і мистецтвом, хоча деякі фахівці стверджують, що мистецькими у цій сфері гуцульської творчості можна вважати вироби майстрів до XIX століття, тобто до вступу Гуцульщини у систему ринкових відносин (цьому сприяла прокладена в кінці XIX ст. трансгуцульська залізниця Станіслав – Сигет), коли художня система гуцульської творчості зазнала значних змін [272].

У другій половині XX століття гуцульське народне мистецтво трансформувалось ще інтенсивніше, що пов'язано як із зміною соціально-економічних умов життя, так і з політико-ідеологічними чинниками.

Після Другої світової війни в гуцульське народне мистецтво цілеспрямовано впроваджуються естетичні і художні догми соціалістичного реалізму. Кращі майстри у своїх виставкових художніх творах були змушені використовувати комуністичні емблеми і символи. Через заборону не розвивалось притаманне гуцульській творчості сакральне мистецтво (різьблення іконостасів, хрес-

тів, церковного начиння), а ліпші його зразки, виконані відомими майстрами, по-варварськи були знищені або вивезені з краю для приватних колекцій радянських псевдоінтелігентів.

Непоправної шкоди справжньому народному мистецтву завдав сувенірний бум 70-х років. Масове виробництво сувенірної продукції в колгоспних цехах та інших підприємствах, як відгук на відповідну постанову уряду на початку 70-х років, спричинив потік псевдохудожніх виробів. Народні традиції художньої творчості, незахищені фінансово осередки справжнього гуцульського мистецтва, фактично виродились під впливом сувенірної промисловості. Занепади такі традиційні види народного мистецтва, як мосяжництво, яке було відоме на початку XX століття, виготовлення художніх меблів з цінних деревних порід, лозоплетення, бондарство, виготовлення народної іграшки. Майже не залишилось видатних майстрів з художнього оброблення шкіри та хутра [323].

І все ж, у другій половині XX століття серед гуцулів, особливо косівських, уславились своїм мистецтвом визначні народні майстри — члени Спілки художників: різьбярі Юрій і Семен Корпанюки, В. Корпанюк, Д. Шкрібляк (с.Яворів), В. Тонюк, М. Кіщук (с. Річка), В. Копчук (с.Снідавка), мосяжник В. Прощук (с. Снідавка), керамік Н. Кікоть (с.Город), майстриня художнього ткацтва, лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка — Г. Василяшук (с.Шешори), художник І. Доробан (м.Рахів) та десятки інших майстрів, відомих у країні і світі.

Народне декоративно-вжиткове мистецтво Гуцульщини стало засобом естетичного виховання студентів художніх навчальних закладів по всій Україні.

Зараз із традиційних гуцульських промислів найбільш розвинутим є ліжникарство. Його центром на Гуцульщині є косівське село Яворів, де з'явилися найбільш поширені орнаментовані ліжники з ромбічними та зигзагуватими рисунками, які вперше виткала Параска Шкрібляк-Король [280]. Барвисті яворівські ліжники, які мають попит на ринку з 30-х років минулого століття, ви-

готовляють тут майже у кожній хаті. На річці Безульці функціонує валило, в якому витканий ліжник в коловороті чистої води стає м'яким, пухнастим.

Зважаючи на унікальний досвід яворівських ліжникарок, щороку сюди з'їжджаються художники з України та країн близького зарубіжжя на міжнародний пленер. Вони вивчають техніку ткання ліжникової тканини та технологію фарбування ниток рослинними барвниками.

Автентично-оригінальні ліжники (джерги, як їх тут називають) тчуть закарпатські гуцулки в Квасах, Розтоках, Чорній Тисі. Особливо вишуканий вигляд мають білі ліжники з широкими кольоровими смугами, в яких гармонійно поєднуються усі барви карпатського довкілля.

Розвитком усіх традиційних гуцульських промислів відзначається найбільше гуцульське село Космач. У цьому селі народні майстри виготовляють увесь гуцульський чоловічий і жіночий стрій, у т. ч. і весільне вбрання, музичні інструменти, ткані і різьблені вироби, розписують знамениті космацькі писанки.

У Буковинській частині краю мистецькими виробами — вишивкою, герданами, ткацтвом — відомі надчеремоські села — Підзахаричі, Розтоки, Яблуниця. В Підзахаричах починала свою творчу працю відома вишивальниця Ксенія Колотило, музей виробів якої знаходиться в селі.

З-поміж рахівських гуцулів (в Ясіні, Рахові) набирає популярності коренерізьбярство.

Виготовлення художніх виробів є більш розвинутим у східній частині Гуцульщини і вже стало рідкістю в західній, надпрутській і надтисянській частинах краю (див. карту10). Найбагатший вибір гуцульських виробів пропонують ринки у Кутах, Косові, Яремчі, на Яблуницькому перевалі.

Серед проблем відродження і розвитку гуцульських художніх ремесел та промислів до найважливіших належить піднесення їхньої художньо-естетичної цінності, втраченої в роки сувенірної лихоманки, відновлення фактично забутих бондарства, мосяжництва, випалювання на дереві та інших промислів.

Актуальним є повернення до автентичної гуцульської вишивки, оскільки чимало сучасних вишитих виробів часто позбавлені елементарного художнього смаку.

Розвитку цьому виду підприємництва, очевидно, сприятиме Закон України «Про народні художні промисли» (2001). В Галицькій частині краю, до того ж вперше в Україні, прийнято програму регіонального розвитку традиційного народного мистецтва та художніх ремесел у формі кластерної системи. Вже розроблено модель кластера «Ліжникарські та інші народні художні промисли на Прикарпатті» [312].

А тепер спробуємо виділити найістотніші риси господарської життєдіяльності гуцулів наприкінці ХХ століття:

- більшість економічно активних горян (в сільській місцевості 54 %) не мають оплачуваної роботи, а тому трудяться у власному невеликому господарстві або виїжджають на заробітки за межі краю;
- традиційне заняття тваринництвом має дуже вузьку сферу прикладання і не забезпечує горян найнеобхіднішими засобами життя. Згортання полонинського господарювання позначилось і на культурному ландшафті Гуцульщини, який втратив такі виразні етнографічні риси, як звучання оригінальних інструментів: трембіт, рогів, сопілок, наявність овечих отар, характерних колиб і стайок;
- порівняно малу частку у трудовій діяльності гуцулів мають лісогосподарювання і лісоперероблення, особливо якщо врахувати, що ліс є основним ресурсом краю;
- з традиційних промислів помітну роль відіграють тільки ліжникарство і різьбярство, та й то лише в небагатьох селах східної частини регіону;
- перспективне заняття у сфері сільсько-го туризму ще мало поширене серед гуцулів, головню через відсутність шляхів сполучення, необлаштованість осель, брак досвіду;
- основу життєзабезпечення значної частки сучасних гуцулів становлять трудові міграції.

3.2.3. Духовно-культурна діяльність

Освітня діяльність — це один із найважливіших видів культурної діяльності, який окрім здобування освіти, полягає у вихованні національної і крайової свідомості, певних моральних норм, традицій, формуванні громадянської позиції, підготовці населення до трудової діяльності тощо.

Для субетнічної спільноти, яка через об'єктивні природні і суспільно-історичні чинники має гірші соціально-економічні умови, ніж етнос-нація, розвиток освіти, з яким пов'язаний рівень освіченості населення, є важливим показником соціальних зрушень у краї. Водночас освіта є тим вагомим чинником, який залежить від її характеру — національного чи антинаціонального, демократичного чи тоталітарного, — виступає умовою збереження культурного надбання етнографічної спільноти, підтримання кращих традицій, норм і т.д., або ж навпаки, прискорює їхнє виродження, нівелює культурні особливості, прищеплюючи загальні стереотипи культури індустріалізованого суспільства.

Якщо розглядати рівень освіти гуцулів як показник соціального розвитку краю, то прогресивні зміни на Гуцульщині за останні 45 років очевидні. Згідно з даними перепису 1959 року рівень освіти гуцульського населення в середині ХХ ст. залишався низьким. У Верховинській та Рахівській частинах краю освіту мали 450 осіб на 1000 жителів. У Путильській Гуцульщині цей показник був ще нижчий.

Вищу освіту мали одиниці: 5 – 7 осіб на 1000 жителів. Переважно це були не місцеві жителі, а приїжджі спеціалісти. Серед освічених найбільшу частку становили ті, хто мав семирічну чи початкову освіту — від-

повідно 180 і 192 особи на 1000 жителів на Рахівщині та 120 і 278 осіб на 1000 жителів на Верховинщині. У Рахівському районі на кожну 1000 осіб населення віком 10 років і старше припадало 47 неграмотних, у Верховинському — 163, а в Путильському — майже 200. Порівняно вищий рівень освіченості рахівських гуцулів в 50-х роках був пов'язаний із прогресивнішою системою освіти на Рахівщині, яка з 1918 по 1939 рік була в складі Чехословацької республіки. Верховинщина в той час, як і вся Галицька Гуцульщина, була підпорядкована Польщі, а Путильщина — Румунії, в яких шкільництво серед автохтонного населення було слабо розвинутим. У статевій структурі неграмотних і неосвічених, згідно з переписом 1959 року, переважали жінки.

Через 40 років рівень освіти гуцульського населення значно зріс (див. табл. 3.9.)

Проте за кількістю освічених на 1000 осіб цей гірський край поступається перед загальноукраїнським показником. Вищий, ніж загалом в етнографічному районі, освітній рівень мають рахівські гуцули, чому сприяли вищий рівень соціально-економічного розвитку Закарпатської Гуцульщини, наявність залізничного сполучення із крупним освітнім центром — Львовом.

Проте розрив між показниками освіченості рахівських, верховинських і путильських гуцулів, який був помітнішим в 1989 році (під час останнього радянського перепису), на початку ХХІ століття скоротився.

Серед тих, хто мав освіту на час останнього радянського перепису, найбільшу частку становили особи із середньою загальною освітою (37 % (максимум) на Рахівщині і 34 % (мінімум) на Путильщині). Обов'язковість середньої загальної освіти, проголошена радян-

Табл. 3.9.

Освіченість населення Гуцульщини (2001 рік) [418, 420].

Райони	На 1000 осіб населення у віці 15 років і старше припадає осіб, що мають освіту:						
	всього	повну вищу	базову вищу	початкову і незакін. вищу	повну загальну середню	базову загальну середню	початкову загальну
Путильський	925	53	1	127	379	257	108
Верховинський	916	61	1	129	400	206	119
Рахівський	956	51	3	105	417	283	97
Україна	964	129	7	177	349	160	142

Народні промисли гуцулів

Вироби з коріння дерев молодого майстра з Рахова Б. Сийні. 2001 р. Світлина автора

Майстер з Рахівщини за роботою [40. с. 27].

Вовняні нитки прядуть гуцулки з Косівської Поляни (Рахівський район). 2003 р. Світлина автора

Готові ліжники чекають покупців (Яблуницький перевал). 2003 р. Світлина автора

Гуцульські майстри
з Космача. 1993 р.
З фотоархіву
Д. Пожоджука

Картосхема 10. Народні промисли гуцулів

Народні промисли гуцулів

Відома майстриня з виготовлення солом'яних виробів – Світлана Синиця з Путили. 2002 р. Світлина В. Дмитрюка

Продовжувачка династії відомих писанкарів Сумаряків – Інна Сумаряк з Усть-Путили. 2003 р. Світлина В. Дмитрюка

Майстри з Буковинської Гуцульщини: зліва на право: художник М. Дудка з Самакової, різьбяр Т. Ковальчук з Сергіїв, ткаля Я. Фірчук з с. Хорови. 2001 р. Світлина В. Дмитрюка

Заслужений майстер народної творчості України космацький гуцул Дмитро Пожоджук. 1997 р. Світлина Т. Гостя

ським законодавством, сприяла зростанню цього виду освіти серед гуцульського населення, яке здобувало її через систему денних і, значною мірою, вечірніх та заочних середніх шкіл. Менше гуцулів мало змогу здобути фахову освіту і тому частка осіб із середньою спеціальною освітою (за новою класифікацією вона вважається початковою вищою освітою) нижча, ніж по Україні загалом майже на 50 осіб на 1000 жителів.

Частка фахівців з вищою освітою в 2001 році була ще меншою і мала найменшу питому вагу: 51 – 61 особа на 1000 жителів. Це в 2,5 рази нижче, ніж по Україні. Водночас, порівняно з 1989 роком, кількість гуцулів, які мають вищу освіту, зросла. У Верховинському районі цей ріст найбільш помітний — у 1,5 рази (за попереднім переписом тут мали вищу освіту 42 особи на 1000 жителів).

Такий освітній прогрес став можливим завдяки значному розширенню мережі вищих закладів освіти шляхом створення їхніх філіалів у передгірських районах і в самій Гуцульщині, та запровадження платного навчання в них. Філіали вищих навчальних закладів діють не тільки у містечках Гуцульщини, але навіть у селах. Так, у відомому верховинському селі Криворівня у 2003 році відкрито навчально-консультативний філіал Бережанського агротехнічного інституту, який входить до складу Київського національного аграрного університету. Викладачі інституту приїжджають читати лекції для 72 місцевих студентів-заочників безпосередньо в Криворівню.

У Верховині вищу освіту з туристичної спеціальності можна отримати у філіалі Прикарпатського педагогічного університету.

У містечку Рахів діє заочне відділення педагогічного факультету Прикарпатського держуніверситету імені Стефаника, навчально-консультаційний центр Ужгородського державного інституту інформатики, економіки і права, відділення Коломийського коледжу права і бізнесу.

Можливість здобути вищу освіту, не виїжджаючи за межі власного району, зростає в молодих гуцулів з кожним роком.

Освіта, яка належить до сфери послуг, в умовах ринку пропонує цю послугу в регіоні,

в якому значна частка населення їздить на заробітки і може платити за навчання. Сам факт сприятливих умов отримання гуцулами вищої освіти безпосередньо в своєму краї можна було б вважати прогресивним, якщо б ще можна було довести ефективність заочного навчання, яке до того ж дає не загальну освіту, а спеціальну.

На початку XXI століття на Гуцульщині було чимало осіб, які не мали ніякої освіти, а також були неписьменними. Найбільша частка тих, хто не мав на 2001 рік жодної освіти у віці старше 15 років, припадає на Путильщину — 44 особи на 1000 жителів, проте цей показник порівняно з останнім радянським переписом (1989) зменшився втричі.

Є серед гуцулів старших вікових категорій і неписьменні. Найвища питома вага таких жителів у Верховинському районі — 50 осіб на кожну тисячу населення, у Путильській частині краю їх трохи менше — 31 особа на 1000, і серед закарпатських гуцулів цей показник найнижчий — 19 осіб.

Серед суспільних чинників, які в другій половині XX століття сприяли інтенсивній зміні традицій, світогляду, духовної культури гуцулів, освіті належить значна роль. Приблизно 73 % мешканців краю старше 15 років в кінці 80-х років мали освіту вищу від першого (початкового) ступеня. Отже, три чверті населення краю тривалий час навчались української літературної мови. І хоча сам цей факт є прогресивним, однак навчання в системі заідеологізованої радянської освіти супроводжувалось вихованням нігілістичного ставлення до місцевого діалекту та інших елементів традиційної культури, в результаті чого гуцульська говірка і народна топоніміка на сьогодні значною мірою втрачені.

Відсутність місцевого компонента в шкільній освіті, неврахування регіональних особливостей і потреб, робили її відірваною від специфіки життєдіяльності гуцульського населення, не сприяли збереженню традиційної матеріально-духовної культури.

Після Другої світової війни не відновили роботу і ті навчальні заклади краю, в яких раніше можна було здобути фах, необхідний

для життя і діяльності в горах. Серед них — сільськогосподарська школа в Жаб'єму, яка в 30-ті роки минулого століття давала агротехнічну освіту, сприяла запровадженню передового швейцарського методу гірського рільництва і тваринництва та виробництва молочної продукції; деревообробна школа в Ясіні, в якій навчали різьби по дереву, столярству.

В духовно-культурній діяльності етнографічної спільноти, яка сьогодні існує в умовах наростання інтеграційних зв'язків, що об'єктивно супроводжуються процесами нівелювання її культурної самобутності, освіті належить неабияка роль у збереженні індивідуальних рис субетносу, вироблених ним традицій, а також оптимізації усіх видів його традиційної життєдіяльності. В період відродження гуцульської культури освіта в краї розбудовується з урахуванням його етнографічних, господарських і природних особливостей.

Патріоти гуцульського краю, досвідчені педагоги гуцульських районів Івано-Франківської, Чернівецької, Закарпатської областей з ініціативи директора Яворівської середньої школи (Косівський район), члена-кореспондента АПН України, кандидата педагогічних наук, заслуженого вчителя України Петра Лосюка в 1991 році утворили Гуцульську освітянську раду, яка поставила собі за мету перебувати заідеологізовану радянську школу в національну, яка б ураховувала етнографічну і господарську специфіку Гуцульщини.

Радою розроблена і втілюється в шкільну практику програма «Гуцульська школа», яка є засобом реалізації Державної національної освітньої програми. «Гуцульська школа» як регіональна українська національна школа поєднує державний стандарт загальноосвітньої школи з гуцульським за змістом навчально-виховним процесом. Найповніше модель «Гуцульської школи» на сьогодні втілена у відомій в краї Яворівській середній школі, в якій учні займаються художніми ремеслами, вивчають обряди, звичаї і побут гуцулів. Школа ставить своїм завданням навчити учнів, як мінімум, однієї з таких місцевих професій, як різьбяр, ткалі-ліжникарки, вишивальниці, сто-

ляра, бондаря, тракториста, вівчаря, лісівника [173, 213].

Здобутки у реалізації цієї програми мають також середня школа у Підзахаричах (Путильський район), у Дорі (Яремчанська міськрада) та багато інших шкіл краю.

Гуцульщинознавство, як навчальний предмет, впроваджується нині у всі класи загальноосвітніх шкіл етнографічного регіону.

Засобами реалізації регіональної освітньої програми є науково-педагогічний часопис «Гуцульська школа», який з 1994 року виходить у селі Яворів, «Бібліотека гуцульської школи», що складається з десятків навчально-методичних посібників, довідників, словників. Науково-методичну допомогу Гуцульській школі надає науково-дослідна лабораторія «Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство» (співробітники — Н. Крет, П. Лосюк, І. Пелипейко) в Косові.

Релігійна діяльність. Духовно-культурна життєдіяльність етнографічної групи, яка ґрунтується на неперервності традицій, тісно пов'язана з системою релігійних вірувань. Релігія і церква в малоурбанізованих етнографічних районах залишаються провідними формувальними і зберігаючими чинниками духовної, та пов'язаної з ними культурної самобутності. Сакральне мистецтво виступає стержнем народного мистецтва. Так, гуцульські народні майстри відомі насамперед як неперевершені будівничі дерев'яних хрещатих церков, різьбярів вівтарів, церковних атрибутів, малярів ікон тощо.

Більшість традицій народного життя має сакральний зміст і на тлі меншої, ніж в урбанізованих районах, секуляризації підтримується завдяки релігійності населення.

Особливості природного оточення, яке має вплив на світогляд і психологію верховинців (див. п.2.4.2), сприяють їхній глибокій релігійності. Разом з тим, природно-історичні та суспільні властивості життєвого середовища гуцулів зумовили неповторні риси цієї релігійності. Серед них найбільш виразними є живучість (на тлі християнства) язичницьких вірувань, з якими пов'язане надмірне покладання на сили природи, чимало заобонів, які відіграють вагомий роль у поведінці верховинців, вдавання у повсякденному

житті та в екстремальних ситуаціях до чаклунства, знахарства, поряд з ревним дотриманням обрядів і церковних приписів (постів, жертвувань та ін.).

Проте «глибокий язичник» — гуцул, яким він був в епоху Михайла Коцюбинського, котрий так яскраво показав неповторність гуцульської набожності, до кінця XX століття трансформувався у більш канонічного християнина. Цьому сприяла духовно-просвітницька праця духовенства, серед якого було багато таких подвижників, як парох с. Брустурів Петро Ступницький (вів літопис, у якому вперше згадано про гуцулів (1784 р.)), священник з Жаб'єго Софрон Витвицький (написав перший історичний нарис про гуцулів (1863 р.)), священники-просвітителі — парох с. Криворівня о. Олексій Волянський і парох с. Яворова — о. Іван Кобринський, космацький священник, а згодом Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Володимир (Романюк), священник з Космача Омелян Ковч, проголошений Папою Римським блаженним.

Історія Гуцульщини засвідчує, що чимало духовенства цього краю мало справді духовний вплив на горян, було демократичним і користувалось беззастережною повагою серед населення. Очевидно, це сприяло тому, що Гуцульщині вдалось уникнути міжконфесійної боротьби, яка загострилась на початку 90-х років XX століття в Західній Україні.

За конфесійною приналежністю серед гуцулів є і греко-католики, і православні. В дорадянський період в Галицькій і Закарпатській історичних частинах краю гуцульське населення належало до Української Греко-Католицької Церкви, а Буковинської — до Православної. Після Другої світової війни на Гуцульщині офіційною стала Православна Церква, що підпорядковувалась Московському патріархатові (Греко-Католицька перейшла в підпілля).

В результаті атеїстичної ідеології в радянські часи у багатьох селах Гуцульщини церковні споруди були знищені або передані під музеї антирелігійного змісту чи господарські об'єкти. Атеїстична комуністична влада злікувала і характерні для краю придорожні каплиці, релігійні фігури, хрести тощо. Під за-

бороною опинились церковні свята та обряди, які мали яскравий самобутній відтінок. Однак і в той складний час церковно-релігійне життя в гуцульських селах не припинялось, хоч і набуло більш потайного характеру. Показово, що саме в гуцульських парафіях (Космача, Брустурова та інших сіл) формувалась і міцніла духовна постать отця Романюка (владики Володимира), який у час відродження Української Автокефальної Православної Церкви став патріархом Помісної Української Церкви Київського патріархату.

З 1990 року в краї відроджуються греко-католицькі релігійні громади, але вони значно менші за чисельністю, ніж православні. Греко-католицька конфесія переважає в Яремчанській частині краю, в Рахівській, де до того ж незначний відсоток віруючих належить до римо-католицького віросповідання. На Косівщині і Верховинщині основну частку віруючих становлять релігійні громади Української Православної Церкви Київського патріархату. Буковинські гуцули залишаються вірними Українській Православній Церкві Московського патріархату.

Проведені нами анкетні опитування засвідчили, що релігія є міцною традиційною духовною основою життєдіяльності гуцулів. Однак релігійна активність гуцульського населення, яка визначається передусім спільною молитвою й участю в літургійних Богослужіннях, все ж невисока. Серед 429 респондентів, з яких 60 % — були православні, а 17 % — греко-католики, лише 20 % вказали, що відвідують храм щонеділі, а 40 % ходять до нього тільки у великі свята, ще 30 (майже третина!) дуже рідко бувають на Богослужінні. Водночас віддаленість храму, як причину його невідвідування, самі респонденти не вважають вагомою (див. дод. 21).

За деякими аспектами життя практикуючих християн гуцули видаються більш набожними: серед них у п'ять разів більше, порівняно з рівнинними жителями, таких вірних, що постять у всі встановлені церквою дні, вони частіше покладаються на Божу поміч у скрутних ситуаціях (правда, їхня відмінність в цьому від долинян не така вже й велика, і становить тільки 4 %). Горяни дещо частіше, ніж рівнинні мешканці вважають спасіння душі

головним завданням свого життя (16 % проти 13 %) (див. дод. 24).

Але якщо звернути увагу на розподіл життєвих цінностей, який пропонувало здійснити проведене нами опитування, то можна зробити висновок, що гуцулам так само, як і підгор'янам, і, очевидно, українцям загалом, властива релігійність, яка не поєднується з глибоким осмисленням суті християнства, бо, незважаючи на масову набожність, про спасіння душі — мету справжнього християнина, дбає менше, ніж п'ята частина віруючих. У релігійних віруваннях гуцулів усе-таки більше покладання на Бога як на засіб, а не мету життя: покладаються на Бога 42 % опитаних, а дбають про спасіння душі — 16 %.

Гуцульський церковний календар налічує майже 50 святкових днів в році (це окрім тих, які припадають на неділю) в які, згідно з традицією, не можна працювати.

Найбільше сучасні гуцули люблять Різдво, Великдень, Василія (саме так вони часто називають Новий рік за старим стилем), храмові свята, які пишно відзначають у кожному селі, і на які прибувають гуцули з різних куточків краю, а також літні релігійні свята — Юрія, Івана, Івана Купала (у гуцульському календарі це свято припадає на 08.07), Петра й Павла, з якими пов'язані і вихід на полонини, сходження на вершини (див. дод. 22). Саме ці релігійні свята мають багато рис давніх вірувань гуцулів, відблисків їхнього традиційного укладу життя.

Найколеритнішими в гуцулів є Різдвяні свята, які розпочинаються Святою вечерею 6-го січня і закінчуються в останній день Водохрестя — 20 січня. Два тижні від хати до хати ходить гуцульська коляда, яка в різних селах має свою специфіку.

Релігійний сенс коляди полягає в тому, що вона несе звістку про новонародженого Христа, тому здавна і зараз, коли ця традиція відродилась після заборони в радянські часи, гуцульські колядники ставляться до свого двотижневого апостольства доволі вимогливо: більшість з них сповідається і приймає Святе Причастя, оберігається від нерозважливих вчинків під час коляди, щоб не бути від неї відлученим. До коляди гуцули готуються не тільки духовно. Деякі види

одягу — довгі вишиті сорочки у «пастушків», шапки-рогачки у чоловіків, корони у «королів» та інші атрибути колядників, які доповнюють народний одяг, виготовляють спеціально до коляди. Чоловіків, у багато оздоблених сердаках, з барткою у руках, з трембітами і ріжками зараз на Гуцульщині можна побачити саме під час коляди. На обрядовий одяг гуцули здавна витрачали найбільше мистецьких зусиль і сучасна його збереженість навіть там, де народний стрій вийшов з ужитку (в західній частині краю) можлива завдяки цьому релігійному святу.

В коляді беруть участь різні вікові верстви гуцульського населення. Наймолодшими колядниками є вертепнички, яких ще називають ангеликами — через прилаштовані до одягу білі крильця. Вони ходять із зіркою-звздою, символізуючи ангелів, які звістили радісну новину землі.

Наступну групу колядників — пастушків утворюють трохи старші діти. Вони одягнені у довгі вишиті сорочки, підперезані попружками, в руках тримають бартки (топірці), відтворюючи образи полонинських пастухів. Корони на їхніх головах символізують спорідненість з Новонародженим Царем світу, якого вони вітають. Пастушки виконують, окрім традиційних колядок, спеціальні коляди-плеси.

Колядницьку групу «королів» утворюють легіні (юнаки), котрі є прообразами царів-звіздарів, що вітають святе Дитя. Вони, на відміну від пастушків, можуть підперізуватись широкими пасами-чересами, і, крім бартки — символу духовної зброї, мають роги — сурми, якими звіщають добру новину. Колядки королів доповнені новими ролями і плесами, які відповідають їхній місії.

Дорослі колядницькі партії, які в східній частині Гуцульщини складаються переважно з чоловіків (як наслідників апостолів, котрих до того ж чекає фізично важке завдання — ходити по далеких садибах, не повертаючись увесь цей час додому), під керівництвом «берези» здійснюють найширшу програму гуцульської коляди, не оминаючи жодної оселі.

Партії колядників ходять з дзвіночками, якими звіщають добру новину, і зі скрипкою, яка супроводжує коляду, співи і танці. В цьому

Господарські і фольклорні свята

*Свято-ярмарок
гуцульської бринзи, яке
кожної осені проводять
закарпатські гуцули
(м. Рахів). 2003 р.
Світлина автора*

Господарські і фольклорні свята

Вихід на полонини путильські гуцули відзначають кожної весни уже понад 40 років (с.мт. Путила). 1997 р. Світлина В. Дмитрюка

Свято гуцульського гумору «Веселий гарчик» в Підзахаричах (Путильський район). 2002 р. Світлина В. Дмитрюка

особливість гуцульської коляди: окрім молитви і колядкових співів, колядники ще й танцюють, забавляючи господарів та гостей.

У верховинських селах особливо величним дійством є завершення колядування (розпlesi) на Водохреща. Тоді усі партії колядників у яскравих своїх обладунках і з піднятими бартками після Служби Божої йдуть з плесом до Черемошу. Біля Йорданського хреста, вирізаного з льоду, трублячи в роги і трембіти, спільною колядою-плесом на високому духовному піднесенні завершується гуцульська коляда [239].

Феєрична форма колядницького обряду гуцулів та її архаїчний зміст є унікальним святковим витвором народу, радість якого спиралась на духовні цінності і грані власного буття. Жива радість без штучних стимулів, до яких вдаються світські свята без святості, дає насагу до життя, тому й досі гуцули співають:

*Ой, колядо-колядочко, ика ти нам мила,
Шо ти наші гори й села так извеселила
[78].*

Для відродження і розвитку цього оригінального обряду, ознайомлення з ним гостей краю, у Верховині 2004 року започатковано щорічний фестиваль «Гуцульська коляда».

Для релігійно-духовної активності гуцулів наприкінці ХХ — початку ХХІ століття виникла сприятлива атмосфера завдяки співпраці гуцульської інтелігенції і місцевого духовенства. Через релігійність першої духовне життя регіону не вихолощене із суспільної життєдіяльності гуцулів — воно переплітається з освітою, сучасною культурою, соціальними і мистецькими заходами. Духовенство Гуцульщини, незалежно від конфесій, здебільшого дбає про духовне зростання вірних, збереження найліпших християнських традицій і відсторонення від поганських звичаїв, розвиток народного мистецтва.

Яскравим прикладом співпраці духовенства та інтелігенції є духовно-культурний простір Верховини, який творять і письменниця-журналістка Калина Ватаманюк, і парох с. Криворівні о. Іван Рибарук, і поетеса Оксана Зеленчук-Рибарук, і товариство «Гу-

цульщина» та ще десятки інших духовних подвижників. Щотижня в рамках радіопрограми «Дзвони Гуцульщини» виходить радіосторінка «Зустріч з Богом», в районній газеті «Верховинські вісті» та щорічному Гуцульському календарі друкують духовно-повчальні статті, а в Криворівні виходить релігійний часопис «Виноградна лоза».

В Гуцульщині і далеко за межами регіону незмінним попитом користуються книги Калини Ватаманюк «Від лиця Твого, Господи, судьба моя іде...», «Між хрестами і зорями», «Ми — діти світла», «Сад моїх журавликів», в яких духовно-повчальні повісті побудовані на життєвих історіях гуцулів.

Гуцульським Єрусалимом називають Дору — колишнє село в межах теперішнього містечка Яремча, в якому окрім п'яти храмів діють два монастирі, в т. ч. — монахів-студитів, які оселились тут перед війною з благословення митрополита Андрея Шептицького, створивши в більшовицький час катакомбну церкву. В Дорі функціонує своєрідний духовно-освітній центр, до складу якого входить і місцева школа, яка має багаті традиції релігійного виховання [47].

Етнографічний колорит гуцульського Космача, зокрема знаменита космацька вишивка, завдячує своєму збереженню не лише місцевим майстриням, але й настоятелеві храму святих Петра й Павла о. Василю Гунчаку, який заохотив їх до вишивання церковних хоругв узорами з численних космацьких присілків.

Бурхливе релігійне відродження проявило себе на Гуцульщині і в зростанні числа храмів, які тепер є не лише в кожному великому селі, але й в середніх і малих селах, а подекуди і два — через приналежність до різних конфесій. Інтер'єр гуцульських церков має місцевий колорит: різьблені дерев'яні іконостаси, вишиті рушники на іконах, вишиті хоругви. Майже всі гуцульські церкви покриті оцинкованою бляхою з витиснутими візерунками. Традиційне гонтове покриття мають лише декілька церков краю. Дуже багато зведено за останні роки каплиць, переважно дерев'яних.

Народна творчість гуцулів через об'єктивні суспільні процеси — урбанізацію, тех-

нічний прогрес, посилений вплив засобів масової інформації звузила сферу свого побутування. Особливо в останні два-три десятиріччя, коли відійшли з життя його активні носії — люди старшого віку, гуцульський фольклор дуже збіднів, хоча порівняно з рівнинними урбанізованими районами України він зберігся значно краще [106].

Найбільш живучим явищем гуцульського фольклору та й українського загалом, є коломийка — старовинна пісенна форма, яка і в радянський час віддзеркалювала життя горян. Збереглась і співанка-хроніка, яка є суто гуцульським явищем фольклору. Не втрачений і казковий епос Гуцульщини, в якому найліпше збереглися легендарні казки, казки-притчі, демонологічні розповіді. В 2003 році вийшов перший том «Гуцульських казок» із десяти запланованих, записаних мешканцем села Довгополе М.А. Зінчуком.

Безцінним джерелом національної духовної культури гуцулів є народні розповіді-спогади сучасників про свою епоху, які часто можна почути в краї. Вони як результат пережитого, духовний продукт по-особливому осмисленого в ізоляції від цивілізації життя, мають історичну і філософсько-етичну вагу, утворюють живу народну мудрість. Видатними творцями сучасного гуцульського фольклору є Марія Кабалюк-Тисянська і Василь Качурак з Рахівського району, Роман Кумлик з Верховини, Параска Плитка-Горицвіт з Криворівні, Михайло Дідишин з Космача та інші.

Яскравим є пісенне, музичне і танцювальне мистецтво гуцулів, яке в другій половині ХХ століття хоч і зазнало ідеологічного тиску, але повністю не втратило своєї самобутності. Воно збереглося у живій формі як невід'ємна частина усіх видів життєдіяльності гуцулів, а також в сценічному виконанні численних народних творчих колективів краю. Віртуозна гра на традиційних музичних інструментах — трембіті, цимбалах, сопілці, дрибні, скрипці, виконання коломийок відомі широкій публіці як в Україні, так і за її кордонами.

Високомистецьким дійством, яке супроводжується народними танцями, співом, від-

значається і по сьогоднішній день гуцульське весілля, проводи пастухів на полонини і вищезгадана коляда.

У 1988 році втретє за свою історію відкрився відомий самодіяльний Гуцульський театр, заснований в 1910 році Гнатом Хоткевичем в Краснолілі (Верховинський район). Цей колектив має звання народного і його творчість у руслі народних традицій дає можливість побачити в театральних постановках гуцульську вдачу і самобутній стиль життя.

Духовно-культурна діяльність гуцулів з утворенням української держави переживає відродження. Проявом цього є щорічні (починаючи з 1990 р.) Всегуцульські фестивалі, на які збираються гуцули з усіх частин етнографічного району та з-за його меж.

Фактично у кожному гуцульському селі, де є народний дім чи бібліотека, з 90-х років діють міні-музеї народної культурної спадщини.

В краї виходить чотири журнали: всегуцульської єдності і відродження — «Гуцульщина» (сміт Верховина), культурно-мистецький етнографічний — «Писанка» (сміт Верховина), гуцульської освітянської ради — «Гуцульська школа» (с. Яворів), які є органами просвітницької і культурної діяльності та всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати» (м. Рахів).

Культурно-мистецька і національно-крайова активність гуцулів є яскравим проявом феномену цієї етнографічної групи в українському етносі.

3.3. Відтворювальна життєдіяльність

3.3.1. Чисельність гуцулів

Формування людності Гуцульщини, як тривалий природно-історичний процес, несе на собі відбиток особливостей її заселення, демографічного, господарського та соціального розвитку.

Динаміка чисельності гуцулів в другій половині ХХ століття відображена в переписах 1959, 1970, 1979, 1989, 2001 років та поточних матеріалах державної статистики, які використані в нашому дослідженні (див. табл. 3.10.).

Табл. 3.10

Динаміка чисельності населення Гуцульщини в 1959 – 2001 рр.

Частини Гуцульщини	Роки					Приріст (1959 – 2001рр.)	
	1959	1970	1979	1989	2001	осіб	%
Рахівська	45933	50049	53384	57007	60304	14371	31,3
Верховинська	25662	30441	30467	30110	30048	4386	17,1
Косівська	27590	28900	29523	29440	28726	1136	4,1
Путильська	20340	24572	25109	24589	25363	5023	24,7
Яремчанська	23082	21858	22783	22864	20821	-2261	-9,2
Надвірнянська	5985	5470	5372	5474	5510	-475	-8,0
Разом	148582	161290	166638	169484	170772	22190	13,0

Згідно з першим повоєнним переписом (1959 р.) у Гуцульщині (в окреслених нами межах, п.2.6.) проживало понад 148 тис. осіб. В наступні роки в динаміці чисельності гуцулів можна виділити чотири періоди.

Перший — 50 – 60-ті роки, з середньорічними темпами зростання людності 1,0 %, наближався до аналогічних у Карпатському регіоні (1,2 %) та в Україні загалом (1,0 %) (див. табл. 3.11).

Другий період — 70 – 80-ті роки, з дуже низькими темпами приросту населення (0,3 %), які були нижчими порівняно з Карпатським регіоном (0,7 %) та Україною (0,6 %) загалом.

Третій період охоплює першу половину 90-х років і характеризується високими середньорічними темпами зростання населення (1,4 % в рік), які значно вищі порівняно з Карпатським регіоном (0,3 %) та Україною (0,1 %). В ці роки (1991 – 1995 рр.) збільшення людності краю відбувалось за рахунок зростання сільського населення (в середньо-

му на 1010 осіб в рік), разом з тим, на третину — за рахунок механічного приросту.

Четвертий період розпочався наприкінці 90-х років, коли людність Гуцульщини почала зменшуватися (в середньому на 1,4 % на рік) за рахунок скорочення природного приросту, але головно, через дуже високі показники міграції. Темпи скорочення гуцульського населення, яке триває з середини 90-х років, удвічі вищі, ніж в Карпатському регіоні і у півтора рази вищі, ніж в Україні загалом (див. табл. 3.11.).

Отже, з 1959 по 2001 рік чисельність гуцулів у краї зросла на 13 %, що відповідає аналогічному показникові збільшення населення в Україні.

Згідно з першим Всеукраїнським переписом населення 2001 року гуцулів у межах Гуцульщини проживало 170,1 тис. осіб, що становить 0,36 % від усіх жителів України.

В межах історичних частин Гуцульщини, які водночас є і адміністративними одиницями або їхніми частинами, динаміка чисель-

Табл. 3.11

Середньорічні темпи приросту чисельності населення
у 1959 – 2001 рр., %

Територіальні одиниці	Роки				
	1959 – 1970	1971 – 1979	1980 – 1989	1990 – 1995	1996 – 2000
Гуцульщина	1,0	0,3	0,2	1,4	– 1,4
Карпатський регіон України*	1,2	0,7	0,6	0,3	– 0,6
Україна**	1,0	0,6	0,4	0,1	– 0,9

Примітка:

*За [94];

** Для 1996 – 2000 рр. розраховано за [386, с.12 – 15]

**Середньорічні темпи приросту чисельності населення Гуцульщини
в 1959 – 2001 рр. (у відсотках)**

Населення	Роки				
	1959 – 1969	1970 – 1979	1980 – 1989	1990 – 1995	1996 – 2001
Сільське	– 0,7	– 0,3	– 0,2	2,0	– 1,2
Міське	12,8	2,3	1,0	0,0	– 2,0

ності її жителів в другій половині ХХ століття має значні відмінності.

У 50 – 60-х роках найбільшими темпами зростало населення Путильської і Верховинської Гуцульщини. За 1959 – 1970 роки воно збільшилося відповідно на 21 і 26 %. В той же час, кількість гуцулів Яремчанської і Надвірнянської частин зменшилась відповідно на 5 і 8 %, оскільки вже в ті роки міграційні показники в них перевищували природний приріст населення.

У наступні 20 років (1971 – 1990 рр.) темпи зростання людності Гуцульщини практично в усіх її частинах значно сповільнилися. Чисельність косівських і яремчанських гуцулів майже не змінювалась, а кількість путильських і верховинських зменшувалась. Винятком є лише Рахівська Гуцульщина, де після деякого зниження темпів зростання чисельності населення на початку 70-х років в наступних роках спостерігалась стабілізація його чисельності.

У 1989 – 1995 роках закарпатські гуцули чисельно зростали найвищими на Гуцульщині темпами: 2,0 % на рік (проти 1,3 % в Буковинській частині і 0,9 % в Галицькій), через що їхня питома вага у гуцульському населенні постійно збільшується. Так, у 1959 р. частка рахівських гуцулів становила 31 % від усіх мешканців Гуцульщини, а в 1995 р. — 35 %, тобто на чотири відсоткових пункти більше, тоді як частка галицьких зменшилась на шість пунктів (з 56 % до 50 %).

Різними темпами змінювалась чисельність сільського і міського населення краю. В 60 – 80-х роках населення сіл зменшувалось в середньому на 0,7 – 0,2 % щорічно (див. табл. 3.12).

Однак його зменшення пов'язане не лише зі скороченням людності сіл, але й з наданням низці сільських поселень статусу селищ

міського типу. За рахунок цього, у 60-х роках в Гуцульщині міське населення збільшувалось щорічно майже на 13 %.

У 70 – 80-х роках середньорічні темпи зростання кількості жителів міст значно зменшилися (до 1 – 2 %), до середини 90-х років таке зростання припинилось взагалі, а до кінця ХХ століття, окрім містечок закарпатських гуцулів, чисельність міського населення Гуцульщини скоротилась за рахунок міграції жителів.

Чисельність сільського населення Гуцульщини постійно зростала до середини 90-х років, після чого кількість сільських жителів у краї швидкими темпами почала зменшуватись через міграційне перенапруження.

Загалом чисельність населення Гуцульщини в другій половині ХХ століття зростала повільними темпами (в середньому 0,6 % на рік), які були значно нижчі ніж темпи його природного відтворення. Однак з початку 90-х років проявляється стійка тенденція зближення цих показників.

3.3.2. Статеві-вікова структура

Відповідно до даних переписів другої половини ХХ століття, а також статистичних звітів, у статевій структурі населення Гуцульщини більшість становлять жінки. Диспропорції у співвідношенні статей тут засвідчують усі переписи, але найбільшими вони були у 70-х роках і полягали в переважанні жінок старших вікових категорій. Значно менша частка чоловіків у цих вікових групах пов'язана з втратами чоловічого населення в роки Другої світової війни та неспокійні повоєнні часи, а також у зв'язку зі значними міграціями в ці роки гуцульських чоловіків на заробітки за межі краю.

Про те, що Гуцульщина з 60-х і до кінця 80-х років була постачальником чолові-

Табл. 3.13

**Динаміка чисельності населення працездатного віку Верховинського району
в 1959 – 2001 рр.**

Категорії населення	Роки					
	1959	1970	1979	1989	1994	2001
Кількість чоловіків (осіб)	6750	6733	7744	8675	8356	8484
Кількість жінок (осіб)	7789	8200	8783	8334	7706	7898
Разом працездатного населення	14539	14933	16527	17009	16062	16382
Частка чоловіків працездатного віку, %	46,4	45,0	46,8	51,0	52,0	51,7

чої робочої сили в інші регіони колишнього СРСР, свідчить аналіз змін статеві-вікової структури населення в повоєнний час репрезентативного для краю Верховинського району (див. табл. 3.13). Зростання з кінця 80-х років частки чоловічого населення у віковій категорії від 15 до 39 років пов'язано зі скороченням виїзду за межі району молодих чоловіків. Проте значні міграції чоловічого населення в минулому позначаються на диспропорції чоловіків і жінок у вікових категоріях від 40 до 59 років та старше 60 років.

З кінця 80-х років у статеві-віковій структурі Гуцульщини намітились суттєві зміни. Якщо серед дітей і підлітків віком 0 – 14 років зберігалось природне співвідношення хлопчиків та дівчаток (при переважанні перших на 0,5 %), то у віці 15 – 50 років, який включає найбільш генеративну вікову групу 20 – 29 років, переважає чоловіче населення, зокрема, від 0,5 відсоткових пунктів у Рахівській Гуцульщині до 1,5 у Путильській. Характерним є зменшення в цій групі кількості жінок. Так, у Верховинському районі в середині 90-х, порівняно з 1959 роком, жінок у віці 20 – 29 років зменшилось на 15 %, що, звичайно, позначається на рівні народжуваності.

Ще одна тенденція сучасної статеві-вікової структури гуцульського населення — зменшення частки чоловіків у віці понад 60 років. На початку ХХІ століття вона була найнижчою за минулих півтора століття і становила 37 – 40 % (див. табл. 3.14).

З другої половини ХІХ століття і до військових конфліктів ХХ століття Гуцульщині було властиве переважання у віці понад 60 років чоловіків [71], адже у жінок тієї епохи, через багаторазові народжування дітей, важку працю, відсутність медичного обслуговування було менше шансів досягнути старості. Після Другої світової війни загалом у регіоні частка чоловіків старше 60-ти років була і є нижчою. Проте є села, в яких у цій віковій категорії все-таки більше чоловіків. Найбільше таких сіл у Верховинському районі: Верхній Ясенів, Рівня, Голови, Гринява, Біла Річка, Устеріки. Серед буковинських гуцулів старші чоловіки чисельно переважають у Сараті, Дихтинці, а серед закарпатських — у Розтоках. Вороненка над Прутом і Зелена на Бистриці Надвірнянській також мають більше чоловіків старшого віку [352, 355].

Табл. 3.14

**Зміна частки чоловіків у вікових групах сільського населення
Верховинського району в 1959 – 2001рр., %**

Роки	Вікові групи населення			
	0 – 14 р.	15 – 39 р.	40 – 59 р.	60 р. і більше
1959	50,9	44,9	42,8	45,8
1970	50,4	43,7	41,0	45,7
1979	51,1	46,9	41,8	43,8
1989	50,1	51,1	42,4	40,3
1995	49,6	50,4	45,4	40,0
2001	50,7	52,0	47,8	37,3

Важливим чинником, який впливає на шлюбність, а отже, і на демографічну ситуацію в краї, є співвідношення чоловіків і жінок у віці 16 – 28 років, в якому найчастіше укладають шлюби. Загалом на Гуцульщині кількість потенційних наречених обох статей цього віку є в сприятливому співвідношенні (1:1). Однак на рівні поселень картина шлюбного ринку строката: дівчат-наречених особливо бракує у Чорній Річці, Полянках, Барвінкові, Сеньківському Верховинського району, Яблуниці, Поляниці Яремчанської міськради, Розтоках Рахівського району, Гребліні (Дихтинецькій), Біскові (Мариничівському), Підзахаричах, Шепоті, Голошиній Путильського району, де юнаків у віці 16 – 28 років у 1,5 – 2 рази більше, ніж дівчат. Сіл, в яких проблематично вийти заміж на Гуцульщині одиниці: Ільці, Великий Ходак, Стовні у Верховинському районі.

В гуцульських містечках, окрім Яремчі і Ворохти, де трохи більше дівчат у «шлюбному» віці, статеве співвідношення молоді оптимальне.

Загалом у гуцульському регіоні баланс статей у «шлюбній» віковій категорії сприятливіший для дівчат (див. дод. 20).

Суттєвою зміною у статеві-віковій структурі гуцульського населення, яка з'явилась наприкінці 80-х і закріпилась у 90-х роках, є переважання (на 1,0 %) серед працездатного населення чоловіків. У попередні десятиліття їхня частка, через участь у міграціях, була нижчою.

На початку ХХІ століття, згідно із Всеукраїнським переписом населення 2001 року, у містах і сільській місцевості Гуцульщини серед наявного населення працездатного віку переважали чоловіки, що значною

мірою пов'язано зі зміною статевої структури мігрантів і напрямку міграції. Зараз гуцульські жінки частіше, ніж у минулі десятиліття, виїжджають на заробітки, працюючи у країнах Західної Європи у сфері обслуговування.

Порівняно з населенням Карпатського регіону і, тим паче України, сільське і міське населення Гуцульщини вигідно відрізняється значно вищою (на 6 – 7 відсоткових пункти) часткою дітей і підлітків і нижчою (на 4 – 8 відсоткових пункти) часткою людей похилого віку (див. дод. 20, табл. 1). Щодо частки працездатного населення, то у сільській місцевості Гуцульщини вона також є вищою, ніж загалом в Україні, і тільки серед міського населення — дещо нижча, порівняно з державою та Карпатським її регіоном (див. дод. 20, табл. 2).

На початку ХХІ століття (станом на 2001 р.) гуцули-українці за середнім віком (34,4 року) були значно молодшими, ніж українці загалом (38,5 року) [419, 422]. Наймолодші в краї закарпатські гуцули, середній вік яких становить 34,3 року, а найстаріші верховинські — 34,8 року. Жителі міст і селищ міського типу порівняно з попереднім переписом (1989 р.) за цим показником значно постаріли, а крім того, вони ще й стали старшими, порівняно з сільськими. Найбільший середній вік має пересічний мешканець містечка Яремча — 36,9 року, а найменший — мешканці Рахова і Кобилецької Поляни — 33,6 року [419].

Статеві-вікова структура населення Гуцульщини на початку ХХІ століття є сприятливою як для відтворення людності краю, так і для формування його працересурсного потенціалу.

Табл. 3.15

Зміна середньорічного коефіцієнта природного приросту населення Гуцульщини, ‰

Адміністративні райони	Роки				
	1959 – 1969	1979 – 1979	1980 – 1989	1990 – 1995	1996 – 2001
Верховинський	12,0	11,0	10,0	5,9	2,7
Путильський	21,0	15,0	13,0	8,3	6,0
Рахівський	17,0	14,0	12,4	9,4	3,9
В середньому	16,6	13,6	12,0	7,9	4,2

3.3.3. Природний рух

Вид руху населення, основними складовими якого є народжуваність і смертність, має в гуцульському краї свою специфіку. Характерною рисою відтворення в цьому етногеографічному районі ще донедавна була висока народжуваність. Напередодні Другої світової війни в Закарпатській Гуцульщині народжуваність становила 41‰, а в Галицькій і Буковинській її частинах — майже 40 ‰. Ще вищими ці показники були наприкінці XIX століття [140].

За період від першого післявоєнного перепису (1959 р.) до 2001 року середньорічні коефіцієнти природного приросту населення Гуцульщини мають загальну тенденцію до зниження (див. табл. 3.15).

Найвищі темпи природного збільшення гуцульського населення спостерігались у 50 – 60-х роках. Тоді коефіцієнт природного приросту населення в Гуцульщині був на кілька пунктів вищим, ніж в Україні загалом, а в буковинських гуцулів у два рази перевищував його.

У 70 – 80-х роках показник природного приросту поступово знижувався, а до серед-

ини 90-х років він різко зменшився у всіх частинах краю. Водночас найбільший його спад відмічено серед Рахівських та Верховинських гуцулів, де він, порівняно з 60-ми роками, зменшився в чотири рази. А з другої половини 90-х років падіння цього показника серед закарпатських гуцулів лавиноподібне — у 2,4 раза за п'ять років! (див. дод. 17).

Але, незважаючи на значне зниження природного приросту, населення Гуцульщини на початку XXI століття помітно відрізняється за коефіцієнтом природного приросту не лише від усього населення України, але й від населення її Карпатського регіону. Якщо в Україні за 2001 рік спостерігалось значне природне скорочення населення — коефіцієнт зменшення 7,6 ‰, в Карпатському регіоні відповідно (–2,7 ‰), то на Гуцульщині ще був природний приріст, який становив 2,9 ‰. Проте темпи зниження природного приросту гуцульського населення за останні п'ять років (1996 – 2001 рр.) настільки високі, що через наступні п'ять років за існуючої тенденції природний приріст перетвориться у природне зменшення (в середині 90-х років коефіцієнт природного приросту

Табл. 3.16

Зміна середньорічних показників відтворення сільського населення в 1970 – 2000 рр., ‰ *

Територіальні одиниці	Роки				
	1970 – 1978	1979 – 1988	1989 – 1990	1991 – 1995	1996 – 2000
Загальний коефіцієнт народжуваності					
Гуцульщина	21,1	19,5	17,8	17,1	14,3
Карпатський регіон України	19,2	18,1	16,7	15,7	11,8
Україна	14,0	13,9	12,8	12,0	9,8
Загальний коефіцієнт смертності					
Гуцульщина	9,8	10,0	10,5	10,8	11,2
Карпатський регіон України	9,6	10,8	11,1	12,4	13,9
Україна	11,7	14,7	15,7	18,3	18,6
Коефіцієнт природного приросту					
Гуцульщина	11,3	9,5	7,3	6,4	3,1
Карпатський регіон України	9,6	7,3	5,6	3,3	–2,1
Україна	2,3	–1,1	–2,9	–5,4	–8,8

*Примітка:

Для Гуцульщини розраховано за [358], для Карпатського регіону і України загалом у 1970 – 1995 див. [303], для 1996 – 2000 рр. розраховано за [386]

для всієї Гуцульщини становив 6,4 ‰, а в 2000-у році — 2,9, тобто в середньому за рік він зменшувався на 11 %).

Значне зниження коефіцієнта природного приросту за період з 50-х по 90-ті роки відбулось за рахунок скорочення народжуваності при незначних змінах смертності. Так, кількість новонароджених у 1958 році в різних районах Гуцульщини становила в середньому від 22 до 34 осіб на 1000 жителів, а у 2000 — лише 14 – 15 осіб (проте це удвічі більше, ніж в Україні) (див.табл. 3.16.).

Традиційна для гуцулів висока народжуваність збереглась лише в окремих поселеннях. За останні п'ять років ХХ століття коефіцієнт народжуваності 18 – 22 ‰ мали такі села: Бистрець, Топільче, Вигода, Стаїще, Хороцеве, Сеньківське Верховинського району, Яблуниця і Вороненка Яремчанської міськради, Луги Рахівського району, Плита, Конятин, Великий Липовець, Самакова, Площі, Лустун, Околена, Товарниця, Ями, Фошки, Верхній і Нижній Яловець, Голошина і Плай Путильського району.

В гуцульських містечках, які у 70 – 80-х роках мали вищий рівень народжуваності, ніж села (через високу частку у міському населенні жінок фертильного віку: понад 60 %), коефіцієнт народжуваності до кінця 90-х років знизився до 13 – 15 ‰. Тільки у Путилі цей показник дещо вищий — 17 ‰, але тут його спад більш помітний, якщо врахувати, що у 70 – 80-ті роки він становив 37 – 21 ‰.

Причини значного скорочення народжуваності у гуцульських поселеннях зумовлені певними чинниками. Важливими з них

є т. зв. структурні чинники: склад населення за статтю і віком, шлюбним станом, які, безперечно, впливають на величину та інтенсивність дітонародження. В гуцульському краї вони останнім часом погіршилися. З кінця 80-х років в генеративному віці переважає чоловіче населення, а у віковій групі 15 – 29 років, на яку припадає найбільше дітонароджень, кількість жінок порівняно з 50 – 60-ми роками зменшилась на 10 – 15 %. Послабилась, особливо в містах, стабільність шлюбів та знизилась інтенсивність їхнього укладання, що також негативно впливає на рівень народжуваності.

Змінилась і репродуктивна поведінка гуцулів, яка включає мотиви дітонародження. Згідно з висновками демографів, в Україні в середині 70-х років завершився перехід до нового типу репродуктивної поведінки, характерною рисою якої є малодітність, і яка безпосередньо пов'язана з внутрісімейним контролем за народжуваністю.

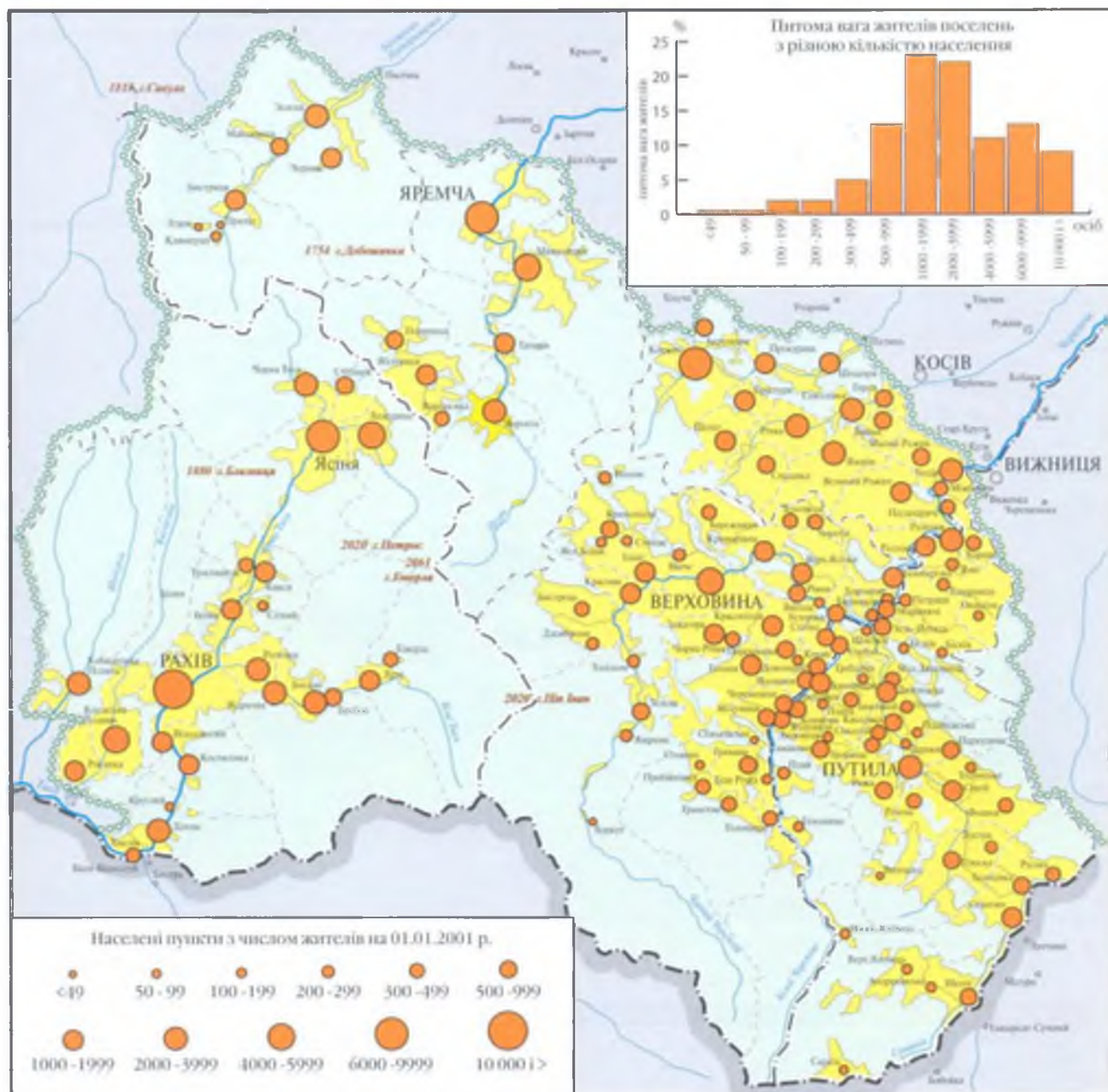
Позначилась на темпах природного зростання населення в краї і економічна криза, яка охопила Україну у 90-х роках минулого століття. Однак зниження народжуваності в Гуцульщині є не лише відповідною реакцією на погіршення соціально-економічних умов (у першій половині століття вони були не ліпшими). Його можна розглядати і як результат руйнування традиційної системи цінностей у жителів краю. Нові цінності інтенсивно проникають в Гуцульщину через засоби масової інформації — телебачення, радіо, пресу, а також через широкомасштабні просторові зв'язки його мешканців з довколишнім світом шляхом міграцій.

Табл. 3.17

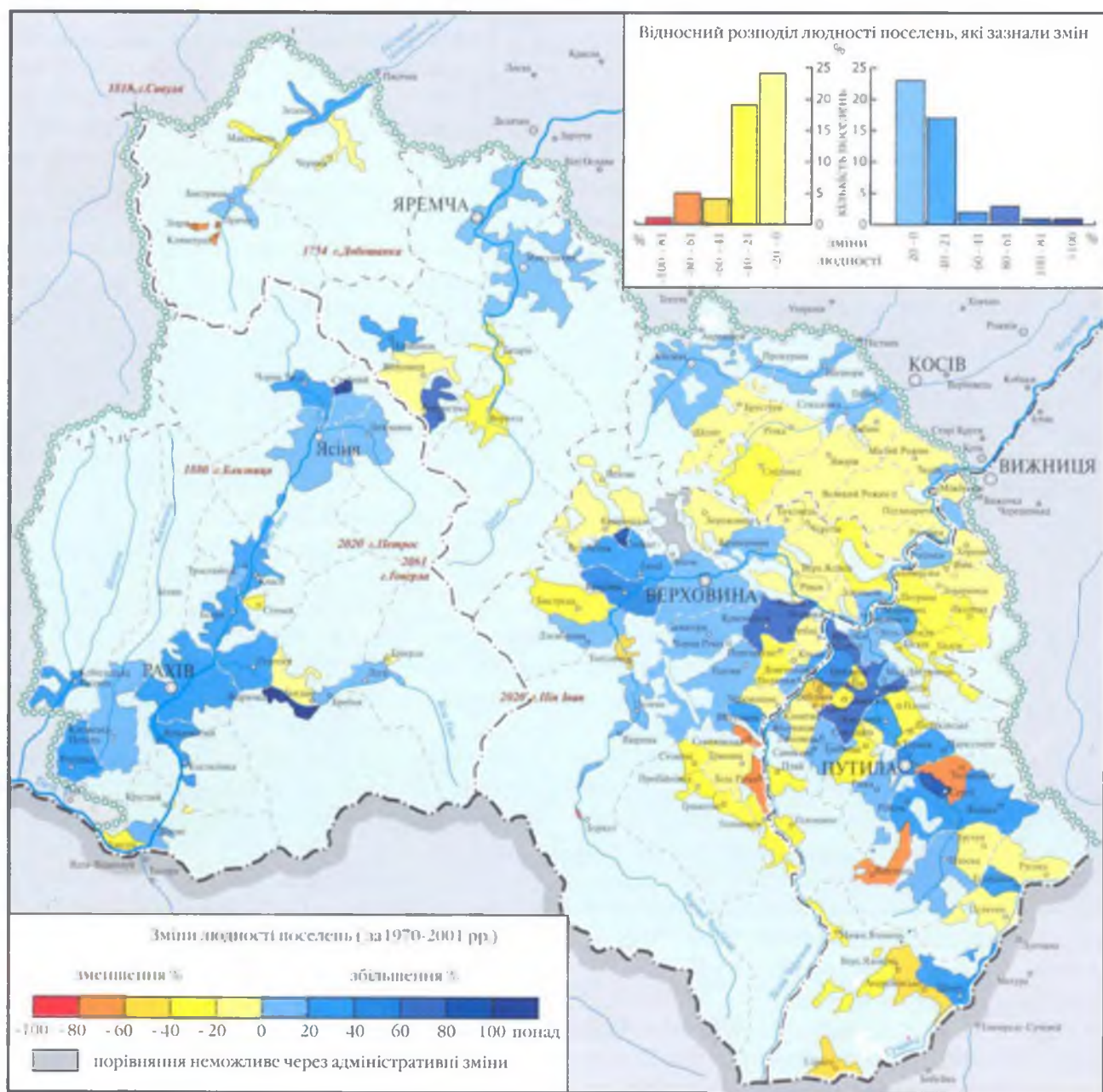
Зміна середньорічного коефіцієнту природного приросту міського населення Гуцульщини, ‰ *

Частини Гуцульщини	Роки				
	1970 – 1978	1979 – 1988	1989 – 1990	1991 – 1995	1996 – 2000
Рахівська	13,9	12,6	9,5	8,4	3,5
Яремчанська	10,0	8,0	8,2	5,8	– 0,8
Верховинська	13,8	12,5	14,2	8,2	2,8
Путильська	33,0	23,3	27,0	13,1	7,4
В середньому	17,6	14,1	14,7	8,9	2,7

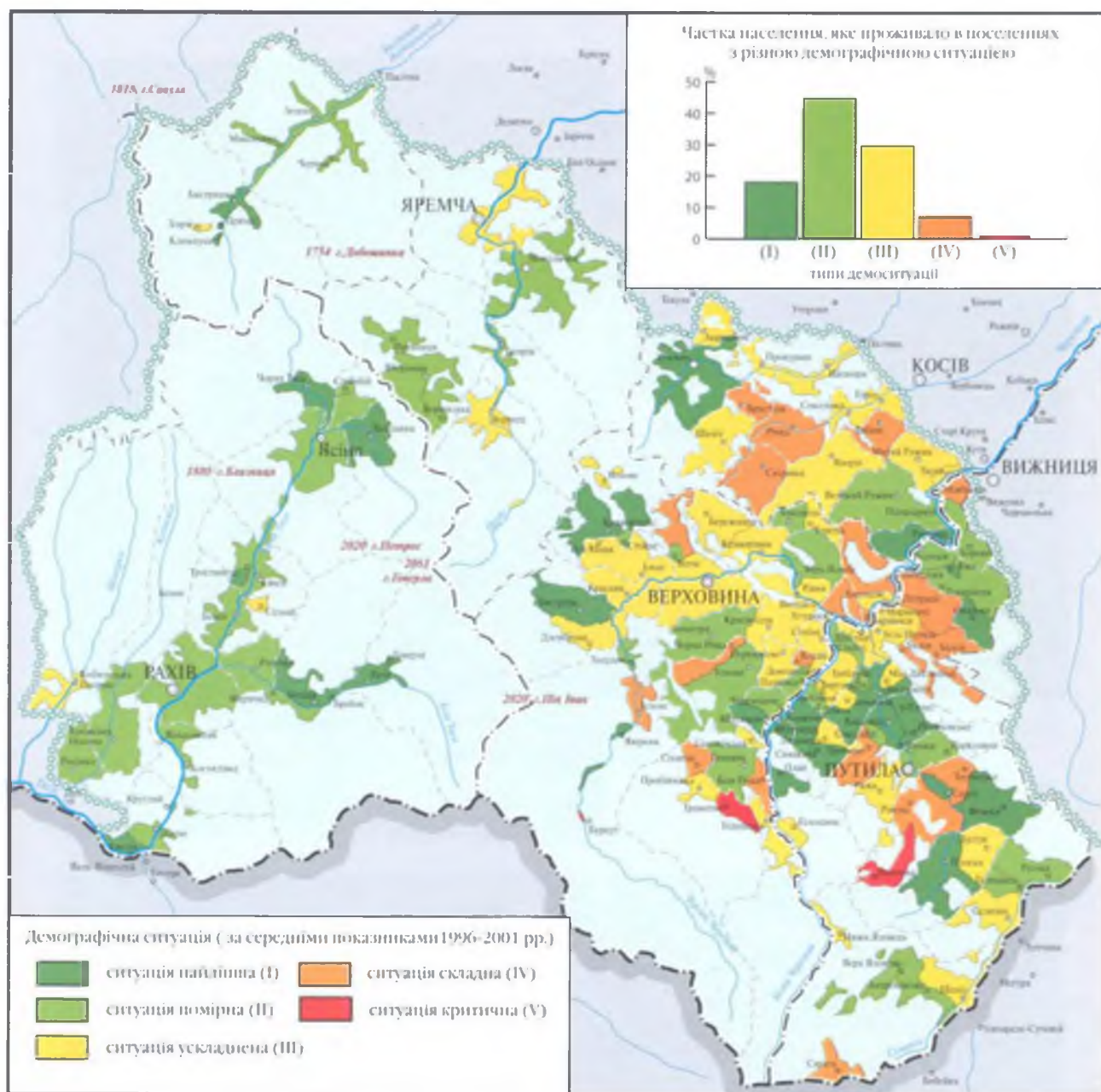
*Примітка: розраховано за [358]

Картосхема 11. Людність поселень Гуцульщини

Картосхема 12. Зміни людності гуцульських поселень

Картосхема 13. Демографічна ситуація в гуцульських поселеннях

Гуцульське весілля

*За звичаєм до шлюбу гуцули їдуть на конях (с. Красноїлля Верховинського району).
1996 р. Світлина І. Свйонтек*

Дружка (с. Красноїлля Верховинського району). 1996 р. Світлина І. Свйонтек

Гуцульське весілля

*Наречені в традиційних
весільних вовняних накидках
– гуглях. Космач. 1997 р.
Світлина І. Свйонтек*

*Прикрашене деревце –
традиційний символ
гуцульського весілля.
Світлина І. Свйонтек*

*Звичай ламання калача «на старшого в сім'ї». Весілля у Верховині. 2001 р.
Світлина В. Дмитрюка*

Гуцульські діти

Набожність, шляхетність і працелюбність у гуцулів виховують з юних літ: на світлині вгорі ліворуч – діти біля каплички у селі Розтоки Путильського району; праворуч – спосіб вшанування дівчат-переможниць в Путильській гімназії (2003 р., світлина В. Дмитрюка); внизу – вантаж з полонини супроводжує юний верховинець (с. Грамотне Верховинського району). 2001 р. Світлина автора

У традиційній системі життєвого укладу головною вартістю було продовження життя, і тому домінувала пасивна репродуктивна поведінка, основа якої — невтручання в природний процес продовження роду. Вона детермінувалась економічними, соціальними і релігійними нормами. З переорієнтацією на нову вартісну систему пріоритет завоюють цінності цивілізованого, матеріально забезпеченого життя, яке батьки намагаються дати своїм дітям. Результати соціологічного опитування засвідчили, що 80 % сучасних гуцулів, плануючи кількість дітей у сім'ї, виходять з установки, що важливо не просто дати життя новій людині, а дати їй забезпечене життя (див. дод. 22). Уявна «якість життя», яка вимірюється в сучасному світі кількістю і вартістю спожитих товарів і послуг, витіснила традиційний погляд на абсолютну вартість життя самого по собі, як початок вічного Буття, дарованого Творцем. Відхід від сакральних цінностей, поєднаний з економічною кризою, що прискорила ці зміни, вплинув на репродуктивну поведінку горян, яка стала активною, тобто супроводжується контрацептивними заходами, що й зумовлює зниження рівня народжуваності.

Потреба у високій народжуваності зникла і через значне зниження на Гуцульщині в другій половині ХХ століття смертності. Але складніші умови, ніж в рівнинних урбанізованих районах, потребують в інтересах збереження роду все ж вищої народжуваності, що, безперечно, впливає на репродуктивну поведінку гірського населення.

Зміни у репродуктивній, статевій і шлюбній поведінці гуцулів, що значною мірою проявились у кінці ХХ століття, свідчать про їхній перехід до нового типу народжуваності, якому властиві низькі її показники. Однак цей перехід має поступовий характер через значний вплив традиційних репродуктивних норм, які сформувались в умовах гірського краю, і які роблять його населення у складний суспільний період життєздатнішим порівняно з рівнинними територіями, де вже багато років гранично низька народжуваність. Гуцульщина уже другий десяток років, — відколи почалась депопуляція в сільській місцевості України, дає країні головний ресурс — людський.

Смертність населення, як один із механізмів його природного відтворення, а також як показник рівня і якості життя, тісно пов'язана із комплексом соціально-економічних, біологічних, екологічних та інших чинників. У другій половині ХХ століття смертність у гуцульському краї значно знизилась, порівняно з першою. В Гуцульщині відбувся перехід від традиційного її типу, який характеризується високою часткою екзогенних причин, до сучасного, в якому переважають ендогенні чинники. В Україні такий перехід, за висновками демографів, відбувся на початку ХХ століття [228]. В гірському краї, з його складнішими природними і соціально-економічними умовами, дія зовнішніх чинників смертності зберігалась довше. До екзогенних чинників смертності відносять епідемії, голод, війни, а у звичайних умовах — хронічне недоїдання, неповноцінне харчування, важку працю, антисанітарний стан житла, відсутність елементарних гігієнічних навиків у побуті. Ці чинники у першій половині ХХ століття, та й в складні повоєнні роки, спричиняли передчасну смерть чималої кількості гуцулів. З впровадженням у краї системи медичного обслуговування, поліпшенням матеріальних і соціальних умов, серед причин смертності першочергового значення набули ендогенні причини, пов'язані зі старінням.

Зважаючи на те, що основна частина населення Гуцульщини є сільською, порівняємо середньорічні коефіцієнти смертності гуцулів з відповідним показником сільської України. Якщо в 70-х роках смертність у гуцульських селах була на 1 – 2 ‰ нижчою, ніж в українських загалом, то наприкінці 90-х, ця різниця становила вже 8 ‰ на користь гуцулів (див. табл. 3.16). Проте, як уже згадувалось, сільське гуцульське населення за віковою структурою є значно «молодшим» за українське. В останні роки смертність сільських гуцулів зростає, головню через недоступність профілактичних заходів і медичних послуг, неповноцінне харчування, надмірне вживання алкоголю.

Особливо високий коефіцієнт смертності у віддалених невеликих селах Гуцульщини, де у віковій структурі переважають осо-

би старшого віку. В таких поселеннях, як Грамотне, Сеньківське Верховинського району, Снідавка Косівського, Площі, Тесницьке, Бісків (Усть-Путильський) Путильського району загальний коефіцієнт смертності значно перевищує середній показник у краї і сягає 18 – 22 ‰.

Серед чотирьох груп чинників, які в нинішній час визначають рівень смертності, на Гуцульщині сприятливою для життя є лише одна група: стан природного довкілля (відносна чистота повітря, питної води, наявність великих зелених просторів тощо). Інші три групи, а саме: рівень життя, що включає величину доходів, якість житлових умов, забезпечення повноцінними продуктами харчування, одягом, взуттям і т.д.; якість охорони здоров'я (доступність кваліфікованої медичної допомоги, поширеність сучасних методів діагностики і лікування, забезпечення ефективними медикаментами тощо); санітарна культура населення (в т. ч. поширеність різних шкідливих звичок) — на Гуцульщині дуже далекі від оптимального рівня.

Аналіз природного руху гуцулів у другій половині ХХ століття свідчить, що протягом цього часу на Гуцульщині зберігався помірно розширений тип відтворення населення. На початку ХХІ століття інтенсивність природного приросту становила в середньому у гуцульських селах 2,8, а в містечках — 2,7 ‰. Порівняно з депопуляцією населення України в цей час, етнографічна група гуцулів відзначається помірним збільшенням своїх членів (див. рис.3.4.).

Стабільне зниження народжуваності (в середньому на 5 – 6 ‰ за останні 30 років) при незначному зростанні смертності (на 1 – 2 ‰) засвідчує тенденцію сповільнення зростання населення в краї. В окремих його частинах, зокрема в Косівській, яка межує з передгірською територією, просте відтворення населення спостерігалось уже в 90-х роках, а в надпрутській частині краю — його природне скорочення. Соціально-економічна криза прискорює перехід гуцульського населення до відтворення сучасного типу з характерною йому невисокою народжуваністю.

Низький рівень урбанізації, збереження певною мірою традиційної системи ціннос-

тей й особливостей репродуктивної поведінки, надають процесу скорочення природного приросту гуцулів більш плавного характеру, порівняно з цілим українським етносом (див. рис. 3.4).

Водночас трансформація темпів народжуваності в етнографічній групі гуцулів свідчить про значну модернізацію їхнього традиційного способу життя (в якому доцільною була багатодітність), а також духовних цінностей і моральних норм.

3.3.4. Міграції і відтворення

На формування чисельності населення гуцульського етнографічного району, його статеву і вікову структуру та культурні властивості у другій половині ХХ століття значний вплив мали міграційні процеси, які відбувалися тут.

Міграційна рухливість мешканців Гуцульщини зумовлена малоземельністю цього гірського краю (на одну людину в різних його районах припадає від 0,03 до 0,08 га ріллі), швидким зростанням його людності через відносно високу народжуваність, надлишком трудових ресурсів, низькими доходами на душу населення в низькооплачуваному сільськогосподарському виробництві.

Реалізації міграційного потенціалу Гуцульщини в повоєнні роки сприяла економічна політика екстенсивного розвитку колишнього СРСР, спрямована на освоєння нових природних ресурсів, передусім Сибіру і Далекого Сходу.

Міграційну взаємодію населення характеризують, як відомо, кількісні показники міграцій. Порівняння сальдо міграцій низки районів Гуцульщини з фактичним зростанням населення за цей період засвідчило, що реальні масштаби міграцій гуцулів є більшими, ніж зафіксовані в даних статистики. Статистичний облік не завжди враховує внутріобласні переміщення населення, а для гірського етнографічного району, населення якого через складні природні і соціальні умови часто мігрує на рівнинні території в межах своїх адміністративних областей, цей потік мігрантів є досить вагомим.

Аналізуючи зміни людності між переписами населення 1959 і 1970 років, ми заува-

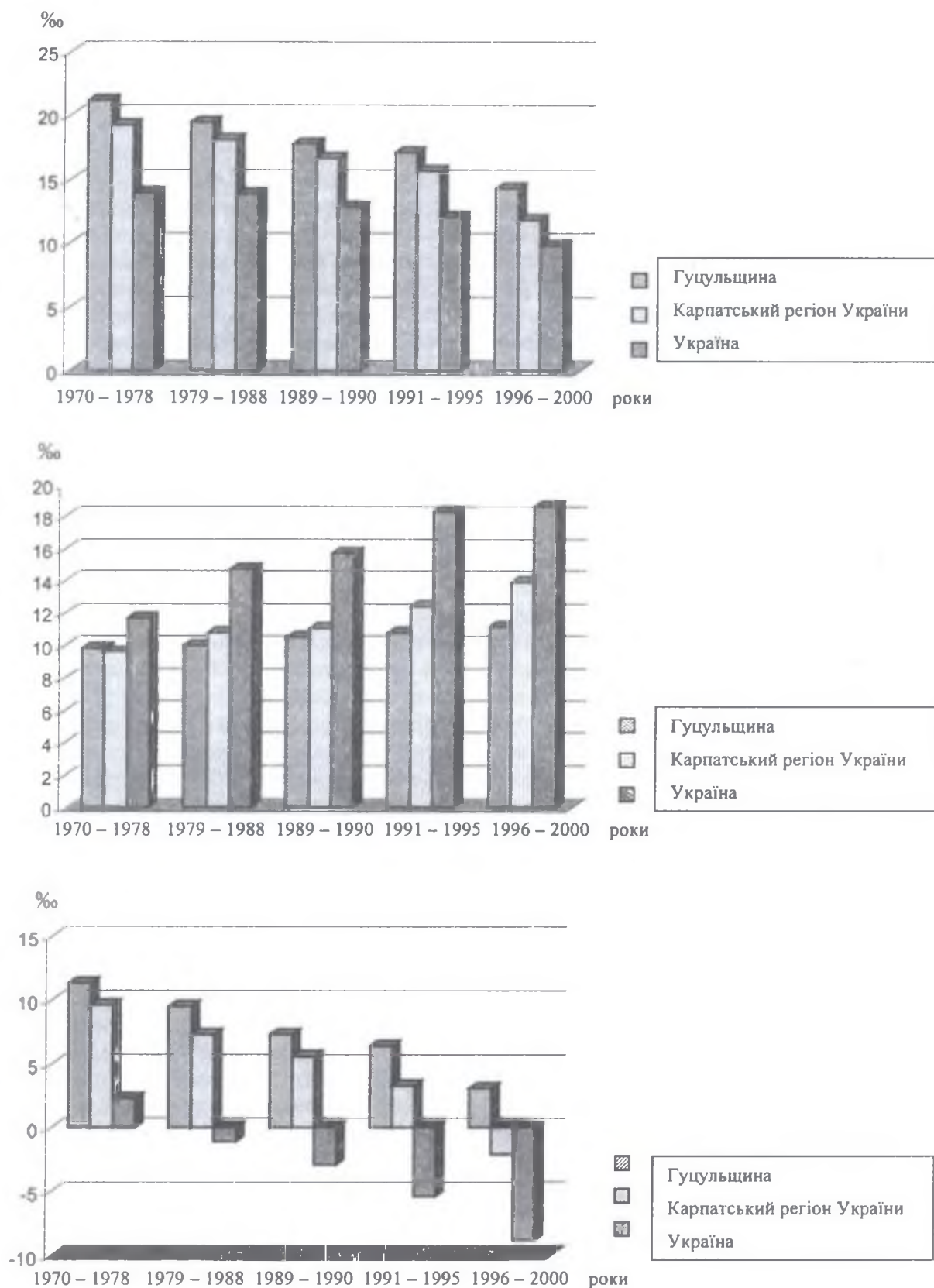

Рис.3.4. Динаміка рівнів народжуваності (а), смертності (б) і природного приросту (в) сільського населення у 1970 – 2000 рр. (кількість осіб на 1000 жителів)

жили, що в тих частинах Гуцульщини, які мали ліпші комунікації з довколишніми територіями (Яремчанська, Надвірнянська, Косівська) вже в 60-х роках виїзд населення за інтенсивністю переважав природний приріст, що і зумовило зменшення людності в цих частинах краю.

Міграційна активність мешканців більш віддалених від передгір'я територій — Путильського, Верховинського районів, в цей час була ще невисокою. На початку 60-х років, згідно з даними статистики, в'їзд в ці «глибинні» райони Гуцульщини навіть переважав над виїздом, що пов'язано з організованою міграцією в гірські райони спеціалістів різного профілю з України. З іншого боку, виїзд гуцулів стримувала відсутність у селян паспортів, яка була своєрідною формою радянського «закріпачення» на селі.

Але вже з кінця 60-х років, коли потреби освоєння безмежних просторів країни змушують «розкріпачувати» селян, масштаби міграцій гуцульського населення значно зростають. В 70-х роках територію Гуцульщини, особливо її села, залишає майже стільки людей, скільки народжується. Середньорічне сальдо міграцій у селах Гуцульщини в ці роки було вищим, ніж в селах Карпатського регіону України загалом: (– 8,8 ‰) проти (– 7,4 ‰), але нижчим, ніж пересічно в селах України, в яких інтенсивність міграцій була значнішою — (– 11,1 ‰) [303, с.178].

Найбільш інтенсивно в 70-ті роки покидали свій край путильські гуцули. Коефіцієнт їхньої міграційної рухливості, розрахований нами за даними державної статистики, становив у 1970 – 1978 роках 4,6 ‰ і був втричі вищим, ніж у сусідніх, косівських, гуцулів. Однак середньорічне значення цього коефіцієнта в українських селах загалом в ці роки було вищим, ніж в міграційно найактивніших путильських гуцулів.

У селах Верховинської і Надвірнянської Гуцульщини в 70-х роках спостерігалось міграційне перенапруження, оскільки відтік населення «забирав» більше людей з цих частин краю, ніж їх народжувалось (див. дод. 18). Найменш напруженою з міграційної точки зору, хоча з від'ємним сальдо, за-

лишалась ситуація в Рахівській Гуцульщині. Більш інтенсивний, порівняно з іншими частинами гуцульського краю, промисловий розвиток Рахівщини стримував відтік населення.

В містах і селищах Гуцульщини через ліпший соціально-економічний розвиток при вищих коефіцієнтах міграційної рухливості сальдо міграцій, будучи від'ємним, за абсолютним значенням було нижчим удвічі, а подекуди і втричі, порівняно з селами. Винятками були тільки міста і селища Рахівщини.

У 80-х роках на Гуцульщині збереглась тенденція значного переважання виїзду над в'їздом, а середньорічна інтенсивність сальдо міграцій, за винятком Верховинської і Надвірнянської її частин, зросла. Міграційне перенапруження охопило ще більше районів Гуцульщини (див. дод. 18). Найвищою в 70 – 80-х роках була середньорічна інтенсивність міграційного сальдо в селах Путильського району — 18 ‰. Загалом в етнографічному районі, за рахунок постійної і тимчасової міграцій, сільське населення зменшувалось щорічно на 1000 – 1300 осіб, а міське — на 200 – 300 осіб.

Географію розселення мігрантів з Гуцульщини, як і місця походження тих, хто вселявся в цей край у 70 – 80-х роках, можна прослідкувати лише приблизно, оскільки вся інформація про вибулих знаходиться в талонах статистичного обліку до листків вибуття і листків прибуття, які не підлягають тривалому зберіганню. Місцями застосування праці гуцулів — майстерних будівельників, спадкоємних лісорубів — були Північно-Західний район СРСР, Західний Сибір і Далекий Схід, республіки Прибалтики, малозаселені південні області України. Саме з цих районів поверталися на батьківщину, після розпаду СРСР, окремі тодішні мігранти.

Як засвідчив аналіз статеві-вікової структури населання 70 – 80-х років, в міграціях брали участь здебільшого чоловіки. У планових міграціях (переселенні в південні області України, Амурську область та інші регіони) були задіяні і гуцульські сім'ї.

На початку 90-х років із зміною політичних і економічних детермінантів суспільного розвитку — розпадом СРСР, загальною

економічною кризою — змінюються зміст і динаміка міграційних процесів як в Україні загалом, так і в гуцульському краї зокрема. Щорічно в цей період сільське населення збільшувалось за рахунок міграційного приросту на 380 осіб, а населення краю загалом — на 310. З усіх частин Гуцульщини єдиним районом із стійкою тенденцією переважання виїзду над в'їздом в середині 90-х залишалась Буковинська Гуцульщина. Міграційний обіг (валова міграція) цього району за 1970 – 1995 роки становив понад 26 тис. осіб, що на 1000 осіб більше, ніж чисельність усього населення району станом на 1995 рік. Таким чином, коефіцієнт інтенсивності міграційного обігу буковинських гуцулів (відношення валової міграції до кількості населення) за 25 років перевищив одиницю, що свідчить про інтенсивний обмін мешканців цього району гуцульського краю з мешканцями інших територій (див. дод. 18). Такий показник одночасно є індикатором невисокого рівня соціально-економічних умов району, які не сприяли закріпленню в ньому населення. Для порівняння: в косівських гуцулів за цей час аналогічний коефіцієнт становив 0,4.

Більш детальні відомості про міграційні зв'язки гуцульського краю з іншими територіями в середині 90-х років, а також демографічні та соціальні параметри мігрантів, отримано нами завдяки аналізу талонів прибуття і вибуття. І хоча нами було проаналізовано лише дані з Буковинської і Галицької Гуцульщини (65 % усього населення краю), виявлені загальні риси мігрантів і міграцій можна вважати властивими для всього етногеографічного району.

Серед тих, хто покидав своє замешкання на постійно, вагому частку становили особи негуцульського походження. На них припадала майже половина переселенців з гуцульських міст та селищ і четверта частина із сіл. Не прижились у складних умовах гуцульського краю скеровані сюди молоді спеціалісти, покидали його і ті, хто допрацював до пенсійного віку, а на старість повертався до місця свого народження. Остання тенденція особливо була помітна на Путильщині.

Та все ж, більша частина переселенців з Гуцульщини — її уродженці. Понад 90 %

із них — це люди працездатного віку. Причому, більше половини з тих, хто покидав гуцульські села, мали 18 – 26 років. У поточі міських гуцульських мігрантів частка молоді дещо нижча. В статевому складі мігрантів як сіл, так і міст переважали чоловіки, хоча на Верховинщині більш активно змінювали місце замешкання сільські жінки. На родинні обставини, як основну причину переселення, вказувала значна частина (73 – 79 %) сільських і міських мігрантів. Це дає підстави вважати шлюби за межі етногеографічного району, як одну із вагомих причин переселення. На це вказує і порівняно високий серед мігрантів відсоток одружених (56 – 57 %).

Регіонами вселення мігрантів з Гуцульщини в середині 90-х найчастіше були західні області України (33 – 34 % від загальної кількості), а також центральні і східні її області (21 – 30 %). На південь України і в Росію виїжджало удвічі менше (16 – 13 %). Не часто переселялись гуцули в межах свого краю: 7 % від усіх мігрантів. Сільські мешканці все ж частіше, ніж міські, змінювали місце проживання в межах свого краю, і в основному — через одруження в сусідній район.

Як уже зазначалось попередньо, в 90-х роках над виїздом переважав в'їзд тих, хто мав намір на постійно вселитися в цей край. У сільську місцевість вселялися переважно колишні мігранти, вихідці з Гуцульщини (81 %). Половина ж мігрантів, які прибували в містечка, мали не гуцульське походження. Майже всі прибулі на постійне проживання — особи працездатного віку, більше половини яких — молодь у віці 18 – 26 років. Географія прибулих менш диференційована, ніж вибулих. Дві третини усіх мігрантів прибувало із західних областей України. З центральних і східних областей України на Гуцульщину в'їжджало 10 – 24 % від усіх прибулих, з Росії і північних областей України частка мігрантів була найнижчою: 6 – 8 %. Одиниці прибували з інших країн СНД (найчастіше з Молдови) та Прибалтики.

Аналіз міграційних зв'язків Гуцульщини з іншими територіями засвідчив, що позитивний міграційний обмін край має із Захід-

ною Україною і Росією. На 100 прибулих із цих територій туди вибувало 28 – 29 осіб. В інших напрямках міграційне сальдо для краю було від’ємним.

Важливими з етнографічної точки зору є міграційні зв’язки (міграційний обмін) мешканців Гуцульщини в межах свого етногеографічного району. Як видно з аналізу міграційних потоків прибулих і вибулих в 1995 році, частка тих, хто переміщувався в межах краю, становила 7 %. Основною причиною внутрішніх міграцій є укладання шлюбів. Внутрігуцульський міграційний обмін відбувається в основному в межах басейнів рік (між верховинськими, косівськими і путильськими гуцулами в басейні Черемошу), уздовж залізничної магістралі (між яремчанськими і закарпатськими гуцулами). Значно слабшим є обмін мігрантами між населенням територій, що належать до басейнів різних рік (наприклад Пруту і Черемошу, Черемошу і Тиси і т.д.).

Загалом у 90-х роках ХХ століття, на відміну від попередніх десятиріч, в механічному русі населення Гуцульщини склались сприятливі тенденції для зростання її людності.

Проте з посиленням економічної кризи, зростанням безробіття перед краєм дуже швидко постала проблема зайнятості надлишкових трудових ресурсів. Тому вже в другій половині 90-х починається «лавиноподібна» міграція з краю. Про її масштаби не дає відповідного уявлення жодна із форм статистичного обліку. Але існує поточний облік природного руху населення, який дає уявлення про темпи природного зростання населення, а також поточний облік чисельності населення. Знаючи величину природного приросту і чисельність населення в 1995 і 2001 роках, неважко підрахувати сальдо міграції за цей період. Так, для Гуцульщини воно становило понад 12 тис. осіб, тобто наприкінці ХХ століття за якихось п’ять років з краю зникло населення, яке за величиною майже рівне населенню міста Рахова.

Сальдо міграції за 1995 – 2001 рр. перевищило відповідний показник за 1979 – 1989 роки — десятиліття, в якому гуцули найактивніше виїжджали з краю — (див. дод. 18).

Коефіцієнт розрахованої, а не зафіксованої міграції з Гуцульщини на початку ХХІ століття в цілому становив понад 14 ‰, а в містечках — більше 20 ‰. Така висока міграція й зумовила значне скорочення населення Гуцульщини за короткий проміжок часу.

Найвищі показники міграції властиві поселенням, які найгірше забезпечені робочими місцями і соціальною та транспортною інфраструктурою. Серед них — села Зелене і Грамотне Верховинського району, в яких коефіцієнти навіть облікованої міграції дуже високі: 18 – 22 ‰, Тораки, Лустун, Випчина, Тесницьке, Шпетки Путильського району з коефіцієнтом міграції — 13 – 18 ‰ (див. дод. 20).

Трудова міграція традиційно займає у гуцулів вагоме місце в системі життєзабезпечення, а на початку ХХІ століття їй належить роль основного способу отримання доходів для більш ніж третини гуцульського населення.

У структурі міграцій населення Гуцульщини сезонні виїзди на 3 – 6 місяців за межі краю на сільськогосподарські, будівельні та інші роботи посідають вагоме місце. Оскільки державні статистичні органи не ведуть обліку сезонних мігрантів, то детально вивчити цей вид міграцій складно.

Загальне уявлення про масштаби і географію сезонних виїздів гуцулів дають результати проведеного нами вибіркового анкетного опитування мешканців краю. Вони свідчать, що третя частина рахівських респондентів самі, або члени їхніх сімей, регулярно виїжджають на сезонні роботи. В інших районах краю, згідно з опитуванням, цей показник дещо нижчий. Однак, якщо врахувати, що в сільській місцевості Гуцульщини 40 % людей працездатного віку зайняті тільки в особистому підсобному господарстві, 54 % ніде не працює і не навчається, а ще 6 % є офіційно зареєстрованими безробітними, то потенційними учасниками сезонних міграцій наприкінці 90-х років була основна частина сільського працездатного населення краю. Серед міських жителів Гуцульщини потенційних мігрантів не менше, оскільки, крім бюджетної сфери і кількох невеликих під-

приємств на увесь край, місць прикладання праці в ньому немає.

Географія місць сезонних робіт мешканців Гуцульщини різноманітна. Серед рахівських гуцулів, відповідно до відповідей респондентів, домінують сезонні міграції в Чехію (38 % від всіх респондентів-мігрантів). Тих, хто працює сезонно в східних і південних областях України серед закарпатських гуцулів значно менше (3 % респондентів). Однак для верховинських мешканців саме ці області є найбільш популярним для сезонних заробітків. Галицькі гуцули не нехтують сезонними роботами і на теренах західних областей України (зокрема, на Поділлі), тоді як закарпатськими гуцулами ці райони не були вказані.

Із розпадом СРСР, економічною кризою, значним зростанням вартості проїзду скоротились масштаби сезонної міграції в Росію, виїзд в яку за часів існування Радянського Союзу був найбільш поширений. В 1996 році Росія, як місце сезонних заробітків, мала вагомому частку лише серед опитаних яремчанських і надвірнянських гуцулів (22 % респондентів). З інших частин Гуцульщини сезонних мігрантів в Росію було значно менше (2 – 10 %).

Отже, на підставі опитування можна зробити висновок, що сезонними міграціями охоплене населення всієї території Гуцульщини, але найбільш поширена вона серед гуцулів Рахівщини, які завдяки прикордонному положенню Закарпатської області, наявності пропускних пунктів мають сприятливі умови виїзду на особливо популярні серед місцевого населення заробітки в країні зарубіжної Європи.

Значні за масштабами та інтенсивністю міграції гуцульського населення в другій половині XX століття мали певні економічні, соціально-психологічні, демографічні та етнографічні наслідки. В результаті інтенсивних міграцій в 70 – 90-х роках Гуцульщину покинуло 35 – 40 тис. осіб (23 % від теперішніх її мешканців), які розселились по різних областях України та інших республіках колишнього СРСР, а також перебувають на тривалих заробітках у Європі.

Переселення, або виїзд на тривалі в часі заробітки, для молодшої гуцульської генерації 70 – 80-х років було найоптимальнішою перспективою в умовах колективізованої, економічно відсталого Гуцульщини. Ті, що не змінювали прописки, вдавались до сезонних міграцій.

Сучасна еміграція до розвинутих країн також дає перспективу поліпшити матеріальне і соціальне становище. Через те, що заробітна плата гуцулів, які перебували на тривалих заробітках, а також сезонних робітників є відносно високою, то в результаті міграційних процесів зростає матеріальний добробут мешканців краю.

Завдяки міграційній активності гуцулів у другій половині XX століття посилились безпосередні зв'язки широкого кола мешканців Гуцульщини з довколишнім світом. Поряд із зміцненням економічного становища гуцулів, з міграціями пов'язані і соціальні переміщення багатьох із них. Виїжджаючи на навчання у великі міста, мешканці краю здобували освіту, фахову кваліфікацію, прилучувались до міського способу життя.

Гуцули-мігранти привозять в край нові стандарти культури. Сучасні просторові міграційні зв'язки за інтенсивністю впливу на традиційну культуру переважають міжпоколінні, які тривалий час підтримували етнографічну самотність Гуцульщини.

Попри високу міграційну активність гуцулів їхня просторова мобільність у повсякденному житті має свою специфіку. У межах села до його центру більшість сучасних гуцулів переміщується доволі часто. До цього їх спонукають необхідність відвідання храму, покупки в крамниці, робота. Проте п'ята частина селян, згідно з опитуванням, бувають у центрі свого поселення доволі рідко: кілька разів на місяць (7 %), один раз в місяць (8 %), рідше, ніж один раз в місяць (6%) (див. дод. 22).

Поїздка до районного центру з частотою від одного разу на тиждень до кількох разів на місяць властива трохи більше, ніж половині сільських мешканців. Найпоширеніша причина переміщення до найближчого міста — потреба зробити покупки (51 %) та отримання медичних послуг (22 %). Проте 28 %

гуцулів-селян бувають у своєму райцентрі лише декілька разів на рік, а ще 12 % — раз на кілька років. Серед причин такої низької частоти відвідин міста можна вважати брак коштів у селян, відсутність транспортного сполучення, а також «нелюбов» до міста, яку засвідчили 23 % опитаних респондентів.

Щодо відвідин обласних центрів і великих міст, то серед сільських гуцулів виділяються дві найчисленніші категорії: ті, що їздять туди раз на кілька років (46 %), і ті, що бувають у них кілька разів на рік (40 %). Майже десята частина селян ніколи не була в обласному центрі чи великому місті.

Ще одним підтвердженням доволі осілого способу життя сільських гуцулів є той факт, що, згідно з результатами опитування, понад 60 % горян не покидають своє поселення надовго. Цей показник ув'язується з іншими кількісними вимірами міграції гуцулів, що дає підставу вважати третину сільського дорослого населення Гуцульщини міграційно-активною, тоді як життєдіяльність 50 – 60 % проходить у межах своїх поселень. Така посидючість сільських гуцулів підтверджує їхній міцний зв'язок зі своїм краєм, сприяє збереженню традиційного укладу життя.

3.3.5. Шлюб і сім'я

Загальні коефіцієнти шлюбності гуцульського населення наприкінці ХХ століття свідчать про дещо нижчу, ніж загалом в Україні, інтенсивність утворення шлюбних пар у цьому краї.

Нижчі на 1 – 2 ‰ від загальноукраїнських коефіцієнти шлюбності гуцулів у 70-х роках були зумовлені несприятливою в той час статевою структурою шлюбоздатного населення краю. В той час ще зберігались і незареєстровані шлюби, про що свідчать численні факти юридичного оформлення шлюбів особами старшого віку на початку 80-х років, коли в СРСР проходив обмін паспортів населення.

З початку 90-х років минулого століття у Гуцульщині, як і в усій країні, за винятком її Рахівської частини, коефіцієнт шлюбності знижувався. Особливо помітно це на території Яремчанської міської Ради, де більше половини населення — міщани. В містах цієї

частини Гуцульщини із зменшенням в'їзду в них молодих людей, коефіцієнти шлюбності на початку і в середині 90-х років стали нижчими, ніж у сільській місцевості. Цей показник в 2001 році в середньому у Гуцульщині дорівнював 7,7 ‰, що не набагато нижче, ніж в Україні. А на Рахівщині та Путильщині він залишався відносно високим (відповідно 9,0 і 8,4 ‰). Серед міського населення найвищими коефіцієнтами шлюбності в 2001 році відзначались Верховина (9,4 ‰) і Путила (10,7 ‰).

Про стабільність гуцульських шлюбів орієнтовно свідчить загальний коефіцієнт розлучуваності. В Путильському і Верховинському районах, в яких основна частина населення проживає в селах, цей показник залишався майже незмінним протягом 60 – 90-х років і становив в середньому 1,3 – 1,5 ‰. Порівняно із загальноукраїнським коефіцієнтом розлучуваності відповідний гуцульський показник нижчий, особливо в селах.

У 90-х роках відчутний вплив на гуцульські шлюби мали дві тенденції: дестабілізуюча, пов'язана із соціально-економічними змінами в суспільстві (демократизацією, лібералізацією шлюбозлучувального процесу, матеріальними труднощами тощо), і стабілізуюча, що випливає із намагань церкви, вплив якої помітний у краї, надати шлюбові через церковне таїнство позитивного характеру.

В етногеографічному районі, який за соціально-економічними умовами є аграрним, сім'я є основною господарською одиницею, а також осередком відтворення традиційно-побутової культури. З огляду на це, важливе значення має величина сім'ї, наявність в ній кількох поколінь кровно споріднених людей.

Величина гуцульських домашніх господарств (поняття «сім'я» і «домашнє господарство» у вітчизняній статистиці збігаються у тому розумінні, що сім'єю вважається сукупність осіб, які ведуть спільне господарство і знаходяться в споріднених зв'язках) у другій половині ХХ століття постійно зменшувалась. Це пов'язано як і з зниженням народжуваності, так і з процесом нуклеаризації сім'ї. Відокремлення молодих шлюбних пар

в окреме господарство було характерним для багатодітної Гуцульщини і в минулому. Водночас людність домашніх господарств краю раніше була значно більшою, ніж на рубежі ХХ – ХХІ століть. Так, в середині 90-х років ХХ століття середня сім'я путильських і верховинських гуцулів складалась з неповних трьох осіб, тоді як у 1959 році — майже з чотирьох. В центральній частині Гуцульщини, в селах Голошине, Стовпні, Пробійнів-ка, Гринява ще в 1970 році на одне домашнє господарство припадало 4,5 – 4,7 осіб, а до 1995 року їхня величина зменшилась удвічі. Найбільшими на кінець ХХ століття були рахівські сім'ї-господарства, середня величина яких становила три особи.

В період повернення до індивідуального господарювання, зменшені чисельно гуцульські сім'ї мають набагато нижчий працере-сурсний потенціал, ніж півстоліття тому, що при незначній механізації посилює інтенсифікацію праці її членів.

Про складність сільських сімей у краї до певної міри можна судити за кількістю господарств, які припадають на один жилий будинок. Так, у путильських гуцулів у середині 90-х років два господарства під одним дахом траплялись частіше, ніж в кінці 50-х років. Цей факт можна пояснити як ускладненням економічних умов, через які мо-лода сім'я матеріально неспроможна відді-лити своє господарство від батьків, так і збільшенням тривалості життя батьків, які ведуть власне господарство. Збільшення тривалос-ті віку старших поколінь, відносно рання шлюбність молодих, нелегкі природні й еко-номічні умови, які накладають на гуцуль-ську сім'ю виробничі функції, утруднюють її нуклеризацію. Збереження в селах Гуцульщини складних сімей, до яких входять пред-ставники кількох поколінь, сприяє передачі молоді традиційної культурної інформації, і, тим самим, живому підтримуванню гуцуль-ських традицій.

Шлюб, як основа сім'ї, є не лише важли-вим чинником відтворення населення тери-торіальної спільноти. В етнічних спільнотах від характеру шлюбів (ендогамних — внутрі-етнічних чи екзогамних — змішаних з пред-ставниками інших етносів) залежить у кін-

цевому результаті модифікація їхньої само-бутності [17].

І хоча етнографічна група не ідентична ет-нічній, все ж збереження її самобутності зна-чною мірою пов'язане із характером шлюбів. Так, високий ступінь шлюбної замкнутості свідчить про значне відокремлення життєді-яльності субетносу від материнського етносу і пов'язане з цим збереження культурної са-мобутності. Розширення шлюбних зв'язків є ознакою інтеграційних процесів, з якими поєднане нівелювання культурних особли-востей, консолідація субетносу (етнографіч-ної групи) з етносом.

Саме в цьому контексті нами вивчались шлюбні процеси, що відбувались упродовж 60 – 90 рр. ХХ століття в окраїнних районах Гуцульщини, які контактують з Передкар-паттям, а також серед тих гуцулів, які про-живають уздовж транскарпатської залізни-ці (як приклад розглянуто шлюби населення території Яремчанської міської Ради).

Серед питань, які, на нашу думку, є ці-кавими з точки зору буття гуцульського су-бетносу, виділимо такі: 1) вплив значного поживавлення інтеграційних процесів між Гуцульщиною і рештою України, яке спо-стерігалось у 60 – 90 роках ХХ століття на замкнутість гуцульських шлюбів; 2) зв'язок між шлюбною замкнутістю (відкритістю) й етнографічною самоідентифікацією жителів Гуцульщини; 3) шлюбні зв'язки гуцулів різ-них частин етнографічного району як чинник їхньої етнографічної згуртованості.

В районних і міських відділах РАГС було розглянуто понад три тисячі шлюбів, заре-єстрованих з 1960 по 1995 роки в Яремчан-ській, Косівській і Путильській частинах Гу-цульщини. Звісно, що вони не дають повної картини щодо кількості осіб негуцульсько-го походження, що оселились у краї за цей період через одруження, адже частина з них (особливо жінки) реєстрували шлюби не на гуцульських теренах. Однак і цих даних до-статньо для з'ясування загальної тенденції шлюбів гуцулів упродовж кількох останніх десятиків років.

Динаміка шлюбних показників свідчить про зростання частки «екзогамних» шлю-бів (у т. ч. з жінками негуцульського похо-

дження) в усіх розглянутих районах (див. дод. 19). Так, у 60 – 70-х роках шлюби серед путильських і косівських гуцулів на 90 – 94 % були внутрігуцульськими, а питома вага жінок-негуцулок у шлюбах з чоловіками, мешканцями цих районів Гуцульщини, становила лише 1 – 5 %.

Проте в 90-х роках ХХ століття мішані шлюби становили уже четверту частину серед косівських гуцулів і майже п'яту частину серед путильських, а в окраїнних селах косівської Гуцульщини, таких, як Город, Брустурів, Акрешори, в цей час майже всі шлюби були мішаними. Порівняно високу «ендогамність» зберегли в ці роки лише окремі села: Бабин, Космач, Прокурава, Яворів на Косівщині, Довгополе, Мариничі, Плоска, Усть-Путила на Путильщині (в них частка внутрігуцульських шлюбів становила понад 90 %), причому залежність «ендогамії» від соціально-демографічних чи географічних чинників (наприклад, статеві-вікової структури жителів цих сіл, міграційного сальдо, географічного положення поселення тощо) не простежувалась (див. табл. 3.18).

Цілком відмінна за рівнем «ендогамності» і її тенденціями шлюбна картина серед жителів Яремчанської Гуцульщини. Завдяки широким контактам через залізничне сполучення із зовнішніми передгірськими територіями, а також інтенсивному розвитку рекреаційної сфери, вже в 60-х роках у місті Яремча, селищі Ворохта та в селі Татарів мішані і «чужі» (обоє наречених немісцевого походження) шлюби становили 50 – 70 %. Із значно вищою питомою вагою внутрігуцульських шлюбів (78 – 79 %) залишались у ті роки тільки села Микуличин та Яблуниця разом з підпорядкованими їй поселеннями. Ця тенденція дещо порушилась у середині 90-х років, коли із зменшенням в'їзду на терени Яремчанської міськради рекреантів та скороченням масштабів міграції місцевого населення, частка «ендогамних» шлюбів в цій частині краю зросла. І все ж, відсоток «екзогамних» шлюбів, у т. ч. з жінками негуцульського походження, в Яремчанській Гуцульщині в цей час залишався високим: 22 – 36 %.

Наречених-негуцулок у питомій вазі мішаних шлюбів виділяємо з огляду на те, що

саме жінка в сім'ї є берегинею традиційної культури та вихователем в її душі дітей. Загалом в «екзогамних» шлюбах частка жінок-негуцулок все ж невелика: 4 – 6 %, що, очевидно, пов'язано, з одного боку, зі складними умовами життя, через що «чужі» жінки не мають наміру оселятися на території Гуцульщини, а тому реєструють шлюб за місцем свого проживання. З іншого боку, існує традиція реєстрування шлюбів за місцем народження (проживання) нареченої, через що відсоток негуцулок у гуцульських РАГСх може бути нижчим. Зате вищою є частка зареєстрованих шлюбів з «привезеними» (переважно з місць сезонних заробітків) чоловіками. Наприклад, у 1980 році у с. Снідавка, що у Косівській Гуцульщині, було укладено п'ять шлюбів з чоловіками-нареченими, які всі походили з одного і того ж села Тернопільської області.

Отже, на кінець ХХ століття субетнічна замкнутість окраїнних і прилеглих до залізниці частин Гуцульщини фактично була зруйнована внаслідок інтеграційних процесів, а внутрігуцульські шлюби становили лише 65 – 88 % (значним порушенням ендогамії вважається перевищення питомої ваги мішаних шлюбів більше, ніж на 10 % від їхньої загальної кількості) [17].

Верховинська частина Гуцульщини гіпотетично має вищу «ендогамність», але виявлені тенденції дають підставу і її вважати порушеною.

У середині 90-х років, порівняно з їх початком, у розглянутих частинах Гуцульщини спостерігалось помітне підвищення (на 5 – 8 %) питомої ваги «ендогамних» шлюбів, яке з огляду на економічні і демографічні зміни — приватизацію землі, відновлену статеву рівновагу у шлюбоздатному віці та ін., — може закріпитись на найближчі роки.

І хоча між рівнем шлюбної замкнутості й етнографічною самоідентифікацією гуцулів кореляційного зв'язку не виявлено, характер шлюбів все-таки має вплив на гуцульську самосвідомість. Найнижчий її рівень (14 – 30 %), виявлений у жителів Яремчанської частини краю, можна пов'язувати, разом з іншими чинниками, з високим відсотком (30 – 52 %) мішаних, а то й повністю

**Динаміка питомої ваги внутрігуцільських шлюбів
та субетнічна самосвідомість гуцулів, %
(розраховано за [382])**

№ п/п	Назва Ради	Частка внутрішніх (гуцільських) шлюбів				Вважали себе гуцулами	
		1960	1970	1980	1990	1995	
Косівська Гуцільщина							
1	Акрешорська	—	—	—	31,2	35,4	53
2	Бабинська	100,0	93,6	94,3	100,0	100,0	57
3	Брустурівська	100,0	—	88,2	84,5	0,0	86
4	В.Рожинська	92,0	93,1	89,8	82,3	66,3	75
5	Городська	50,0	—	50,0	50,0	0,0	20
6	Космацька	89,3	91,2	84,5	67,3	97,0	77
7	М.Рожинська	100,0	100,0	100,0	63,4	80,0	74
8	Прокуравська	100,0	100,0	83,7	90,8	100,0	60
9	Річківська	85,7	93,7	95,0	88,0	78,5	70
10	Розтоківська	90,0	100,0	83,3	84,2	77,2	50
11	Снідавська	100,0	100,0	82,1	66,3	80,0	80
12	Соколівська	88,0	95,6	96,9	72,2	87,5	20
13	Тюдівська	62,5	79,1	95,8	81,8	61,1	10
14	Шепітська	92,8	100,0	80,0	78,5	87,5	80
15	Шешорівська	78,5	97,2	64,2	57,6	88,8	60
16	Яворівська	100,0	95,2	100,0	73,6	93,7	70
Яремчанська Гуцільщина							
17	Яремчанська міськ-рада	48,7	44,2	44,1	—	61,8	22
18	Ворохтянська селищна Рада	24,4	18,1	63,2	—	50,0	14
Сільські Ради							
19	Микуличинська	79,6	70,5	75,0	—	77,2	75
20	Татарівська	30,5	33,3	31,6	—	70,6	17
21	Яблуницька	78,6	76,5	75,0	—	66,7	30
Путильська Гуцільщина							
22	Путильська селищна Рада	—	91,4	84,0	84,6	97,1	88
Сільські Ради:							
23	Довгопільська	—	100,0	90,0	90,5	100,0	100
24	Дихтинецька	—	94,7	76,9	80,9	83,3	60
25	Конятинська	—	100,0	81,8	71,4	91,0	80
26	Киселицька	—	82,6	69,6	77,2	92,3	80
27	Мариничівська	—	9,9	10,0	81,3	100,0	80
28	Підзахарицька	—	100,0	7,0	7,0	77,7	90
29	Плосківська	—	10,0	92,3	83,3	100,0	83
30	Розтоцька	—	92,3	95,2	73,0	80,0	84
31	Селятинська	—	86,4	92,3	90,0	82,3	53
32	Сергіївська	—	81,8	95,4	83,3	82,3	75
33	Усть-Путильська	—	93,8	88,8	81,8	100,0	100
34	Шепітська	—	82,4	100,0	66,7	61,5	40
35	Яблуницька	—	100,0	80,0	90,0	80,0	80

зовнішніх шлюбів, які реєструються тут ще з 60-х років.

Шлюбна інтеграція з рівнинними українцями, поряд із зміною традиційної зайнятості, способу життя, стали вагомим чинником трансформації гуцульської самобутності в призалізничній і окраїнних частинах етнографічного району. Найтісніше шлюбними зв'язками гуцули пов'язані з жителями Прикарпаття, на яких припадає більше половини всіх мішаних шлюбів. Вибірковий аналіз зареєстрованих шлюбів у сусідніх з Гуцульщиною покутських і буковинських селах засвідчив, що 10 – 30 % наречених, які тут були зареєстровані, — вихідці з гір.

Отже, у доволі широкій контактній зоні, якою є Прикарпаття, переплітаються як господарські, соціальні, так і родинні зв'язки горян і долинян, що часто дає підставу як широкому загалу, так і деяким науковцям вважати прикарпатські поселення гуцульськими.

Шлюбні зв'язки між гуцулами різних частин краю, як видно з нашого дослідження, незначні: їхня питома вага становить лише 9 % від усіх зареєстрованих тут шлюбів. Внутрігуцульський шлюбний обмін відбувається в основному в межах басейнів рік (між верховинськими, косівськими і путильськими гуцулами в басейні Черемошу), вздовж залізничної магістралі (між яремчанськими і закарпатськими гуцулами). Дуже рідко одружуються гуцули протилежних частин краю. Наприклад, рахівські з путильськими. Отже, шлюбні зв'язки не є у гуцулів згуртовуючим чинником, а віддзеркалюють слабкі територіально-господарські зв'язки у краї.

3.3.6. Демогеографічна ситуація

Під демографічною ситуацією розуміють співвідношення величин народжуваності, смертності, міграційної рухливості населення і тенденції їхніх змін, які утворилися в конкретній територіальній групі людей та формують у даний час її статеві-вікову структуру, динаміку чисельності й умови дальшого відтворення населення [132].

Для з'ясування демографічної ситуації в населених пунктах Гуцульщини (тобто її демогеографічної ситуації) нами була врахова-

на низка демографічних параметрів, які можна об'єднати у дві групи. До першої увійшли статеві-вікові характеристики, що визначають як теперішні, так і потенційні умови відтворення гуцульського населення та його життєдіяльності загалом. До них ми віднесли частку осіб працездатного, допрацездатного і пенсійного віку, а також співвідношення між чоловіками і жінками у віці 16 – 28 років, коли найчастіше укладаються шлюби.

Друга група параметрів включає кількісні показники інтенсивності демографічних процесів: загальні коефіцієнти народжуваності, смертності, природного і механічного приросту (зменшення) населення. Сукупність і співвідношення цих параметрів у кожному населеному пункті Гуцульщини відображають в основних рисах демографічну ситуацію в цих поселеннях. Одночасне сумарне врахування низки середньорічних (за 1996 – 2001 рр.) демографічних показників дає підстави виділити у гуцульських поселеннях *п'ять різноякісних типів демографічної ситуації* (у якісній оцінці демографічних параметрів ми відштовхувались від середніх показників в краї, які загалом відповідають помірно розширеному відтворенню населення) (див. дод. 20, картосхему 13).

Перший тип (I), якому відповідає *найліпша* демографічна ситуація, характеризується оптимальними величинами показників статеві-вікової структури та інтенсивності демографічних процесів, які забезпечують зростання людності поселення. Таку ситуацію на початку ХХІ століття мало 31 поселення Гуцульщини в т. ч. три містечка рахівської частини краю. Загалом в поселеннях з таким типом демситуації проживає майже 20 % населення регіону.

До демографічної ситуації, яку можна вважати *помірною*, належать ті поселення, в яких кількісні показники демографічних параметрів відповідають помірному природному збільшенню людності, але 1 – 2 показники, прийняті до розгляду, є гіршими від середньокрайових (наприклад, коефіцієнт міграції вищий за коефіцієнт природного приросту, або частка молоді нижча, ніж у регіоні). В поселеннях з помірно демографічною ситуацією проживає 45 % населення Гуцульщини. Це села Ярм-

Гуцульська молодь

Дівчина у чільці й уплітках (с. Чорна Річка Верховинського району). 1996 р.
Світлина І. Свйонтек

Легінь у кресані (с. Голови Верховинського району). 1996 р.
Світлина І. Свйонтек

Дівчина у вишитій сорочці і запасці (с.мт. Верховина). 2001 р.
Світлина Ю. Кречуняка

Юнка у буковинському гуцульському строї. 2002 р. Світлина В. Дмитрюка

Гуцульські жони (жінки)

*Мешканка села Яблуниця Яремчанської міськради. 2000 р.
Світлина І. Свійонтек*

Гуцулка з села Прокурава Косівського району. 2000 р. Світлина І. Свійонтек

*Мешканка села Дземброня Верховинського району. 2000 р.
Світлина І. Свійонтек*

Гуцулка з села Росішка Рахівського району. 2003 р. Світлина автора

Гуцульські чоловіки

*Рахівські чоловіки. 2003 р.
Світлина В. Дмитрюка*

*Гуцул з Микуличина в кресані з
пав'єнкою. Світлина І. Свйонтек*

*Гармоніст з галігонкою (с. Видричка
Рахівського району). 2003 р.
Світлина автора*

*Закарпатський гуцул у сердаці,
підперезаний чересом. Рахів, 2003 р.
Світлина автора*

Гуцульська «стариня» (літні гуцули)

Гуцул з Ясенова Горішнього
(Верховинський район) з уже
рідкісними в краї бесагами (ліворуч).
2001 р. Світлина І. Свйонтєк

Надвірнянська гуцулка з присілка
Згари (с. Бистрець). 2001 р.
Світлина автора

Буковинський гуцул з хутора Гробище.
2002 р. Світлина В. Дмитрюка

Буковинська гуцулка з Путили, 2002 р.
Світлина В. Дмитрюка

чанської, Надвірнянської, Рахівської Гуцульщини. До цього типу демситуації ми відносимо і містечко Путилу, незважаючи на те, що воно має найліпший у краї демографічний потенціал з усіх параметрів, а природний приріст населення Путили у 2001 році був дуже високим, навіть як для Гуцульщини — 7,4 ‰. Проте людність у Путилі все ж таки зменшується через значно вищий, ніж у краї, коефіцієнт міграції (-11 ‰).

Демографічну ситуацію, яку ми розцінюємо як *ускладнену* через наявні відхилення від середньокрайового рівня трьох-чотирьох демографічних параметрів, а головно через зменшення людності (здебільшого через високий коефіцієнт міграції, який нівелює природний приріст), має 41 поселення Гуцульщини, в т. ч. всі містечка її Галицької частини. Загалом у цих поселеннях проживає майже 30 % населення краю.

До четвертого типу (IV) демографічної ситуації, яку можна охарактеризувати як *складну*, ми віднесли села, в яких більшість демографічних показників мають значення значно нижчі від середньокрайових. Деякі з них є навіть екстремальними, а природне чи механічне зменшення населення — досить значне. До сіл з такою демографічною ситуацією належать 18 поселень (переважно у Верховинській, Косівській і Путильській частинах краю), які відзначались наприкінці 90-х років природним скороченням населення (Білоберізка, Бабин, Брустурів, Річка, Гробище, Міжброди, Ріпень, Бісків) або високим коефіцієнтом міграції, який спричинював не тільки зменшення людності, але і порушення статеві-вікової структури у шлюбоздатному віці (Чорна Річка, Біла Річка, Кохан, Зелене, Стівпні, Барвінків, Устеріки, Тораки, Бісків, Тесницьке). У багатьох із вищеназваних сіл природне зменшення населення поєднується із значним його виїздом, що і зумовлює складність демографічної ситуації. Але загалом в краї частка населення, яке живе в таких поселеннях, ще незначна — менше 5 %.

Критична демографічна ситуація склалась у таких віддалених гуцульських селах, як Грамотне (Верховинський район) і Випчина (Путильський район). У Грамотному середній показник народжуваності за 1996 –

2001 роки був удвічі нижчим, ніж коефіцієнт смертності, а конфіцієнт міграції — один з найвищих у регіоні — (-18 ‰). Випчина, що належить до сіл краю, які розміщені найвище (1200 м н. р. м.), за показниками природного і механічного зменшення населення, а також статеві-віковою структурою є фактично зникаючим поселенням.

Загалом, за територіальними частинами Гуцульщини, найліпшу демографічну ситуацію мали наприкінці ХХ століття закарпатські гуцули, що зумовлено оптимальним поєднанням тут чинників, які її детермінують: традиційною для гуцулів репродуктивною поведінкою і найліпшими в Гуцульщині соціально-економічними умовами.

У Путильському, Верховинському і Надвірнянському районах, з точки зору демографічної ситуації, ще зберігаються такі важливі для формування її оптимальних рис чинники, як відносно висока народжуваність і сприятлива статеві-вікова структура. Але складні соціально-економічні умови, які особливо загострились в останні роки, не сприяють реалізації відтворювального потенціалу їх мешканців.

У традиційно благополучній за репродуктивним показником Буковинській Гуцульщині основним чинником дестабілізації демситуації є висока (вища від показників народжуваності) інтенсивність виселення з цих сіл, та пов'язані з ним порушення у віковій і статевій структурі їх мешканців (див. дод. 20).

Як складова частина гірського населення Українських Карпат Гуцульщина на тлі загальної депопуляції українського етносу в середині 90-х років ХХ століття залишалась позитивним репродуктивним районом. Однак у рамках демографічної політики держави вона потребує комплексу соціально-економічних заходів, спрямованих на поліпшення умов життя її мешканців. Це сприяло б збереженню нині рідкісного в Україні феномену розширеного відтворення населення.

3.4. Споживча життєдіяльність

Споживання матеріальних благ (різноманітних товарів і послуг — освітніх, медичних, транспортних, побутових, зв'язку, ре-

креаційних тощо) як вид життєдіяльності має за мету відтворення соціальних властивостей людини, і безпосередньо пов'язане з умовами середовища, а також з видами і результатами трудової життєдіяльності спільноти. Щодо наявності тих чи інших видів послуг, які залежать від рівня розвитку сфери обслуговування в краї, йшла мова вище (див. п.п. 3.1.2, 3.1.3.), а зараз спробуємо з'ясувати, які блага доступні гуцулам, зважаючи на їхні доходи.

Цей вид життєдіяльності субетносу найскладніше вивчити через те, що немає статистичних даних про рівень доходів населення навіть у розрізі адміністративних районів. Через це доводиться використовувати опосередковані дані, а також інформацію, здобуту шляхом опитування.

У проведеному нами опитуванні (1996 р.), жителям Гуцульщини пропонувалось особисто встановити рівень своїх доходів за чотиріступеневою шкалою (див. дод. 21).

Відповіді респондентів були розподілені так: на життя у повному достатку вказало 2 % опитаних (на Косівщині таких осіб виявилось 4 %), 29 % респондентів оцінили свої доходи як достатні для харчування і придбання одягу. У більше, ніж половини опитаних (56 %) доходи такі, що їх вистачало тільки на харчування, а ще 13 % не могли тоді заробити навіть на продукти харчування. Найбільший відсоток цієї групи респондентів у Путильській (17 %), Надвірнянській та Яремчанській частинах краю (по 19 %). А от серед рахівських і косівських гуцулів частка тих, які згідно із самооцінкою мали найменші доходи, виявилась найнижчою в краї (10 і 7 % відповідно).

Серед джерел доходів сільських гуцулів у 1996 році 48 % респондентів вказали на зарплату на постійному місці роботи. Найвища питома вага цього джерела була тоді на Путильщині — 64 %, де ще функціонували колективні господарства, та у Яремчанській і Надвірнянській Гуцульщині, де населення зайняте в лісовому і лісопереробному господарстві і рекреаційній галузі.

На друге місце серед джерел доходів гуцулів у середині 90-х років респонденти поставили особисте господарство (19 %).

Верховинським і косівським гуцулам воно давало відповідно 37 і 23 % усіх доходів. Плата за сезонні роботи мала третє місце в доходах гуцулів, але у рахівських, надвірнянських і яремчанських гуцулів відсоток цієї статті доходів був вищим — відповідно 19 і 14 %.

Плата за роботу на замовлення загалом у краї не давала помітних доходів населенню (4%), але на Косівщині, де розвинуті художні промисли, вона становила 16 %. На два джерела доходів (переважно зарплату і підсобне господарство, чи сезонні роботи і підсобне господарство) в середині 90-х рр. вказало 13 % опитаних респондентів.

На початку ХХІ століття Всеукраїнський перепис населення дав інформацію про джерела доходів українців, у т. ч. гуцулів. Розглянемо їх на прикладі верховинських гуцулів, які живуть у східній частині краю, і яремчанських, які мешкають у західній, призалізничній Гуцульщині. Для виявлення специфіки формування доходів гірського населення порівняємо їх із відповідними обласними показниками (в Івано-Франківській області).

Серед верховинських гуцулів 16 % живуть з плати, яку отримують за роботу на підприємствах, в організаціях (в цій статті доходів є ще й фермерські господарства, але їхня частка в територіальних одиницях, які ми розглядаємо, нижча 1 %, тому це джерело доходів не враховуємо). Гуцули, котрі належать до Яремчанської міськради, завдяки розвинутій тут рекреаційній індустрії більшою мірою користаються із оплачуваної роботи — 24 %, і цей показник є навіть вищим (на один відсотковий пункт) порівняно з середнім для Івано-Франківської області [421].

Однак заробітна плата для цієї категорії гуцулів, які мають роботу, очевидно, є низькою, бо 20 % з них (серед верховинців), і 37 % серед мешканців Яремчанської міськради змушені поєднувати роботу з веденням підсобного господарства (в області частка такого поєднання становить 23 %).

Для 23 % верховинських гуцулів основним джерелом доходів є підсобне господарство. Втричі меншою є ця категорія насе-

лення на території Яремчанської міськради (7 %) і майже вдвічі нижчим є цей показник в області.

Якщо врахувати величину підсобних господарств верховинців, в яких за рік вирощують одну-дві голови ВРХ, та закупівельні ціни на м'ясо у живій вазі (у 2001 р. вони не перевищували 4 – 5 грн за кілограм), то середньорічний дохід від такого господарства не перевищує 1500 – 2000 грн, або 125 – 160 грн на місяць, що нижче від прожиткового рівня в країні.

Приблизно таким є і розмір пенсії гуцулів, на яку у Верховинському районі живе 21, у Яремчанській міськраді 22 % гуцулів (в середньому в області — 23 %). Пенсіонери також змушені мати ще одне джерело доходів. З цією метою вони займаються доступним їм підсобним господарством: так виживають 34 % верховинців і 62 % яремчанських гуцулів пенсійного віку (загалом в області газдує 46 % пенсіонерів).

Державну допомогу з безробіття серед 60 % реально безробітних мають тільки 2 % (у яремчанських гуцулів трохи більше — 6 %), що відповідає середньообласному показникові.

Реальні грошові доходи гуцулів незначні, якщо врахувати, що тут доволі багато утриманців. Так, у Верховинському районі їх 32 %, у Яремчанській міськраді — 35 % (в середньому по області — 33%). В цю частку входять не тільки діти, але й випускники шкіл, які не мають можливості працювати чи навчатись.

Частка інших джерел доходів — робота на особистому підприємстві, у фермерському господарстві, прибуток від власності — серед гуцулів становить десятки відсотка. Тільки серед яремчанських гуцулів робота на індивідуальній основі приносить дохід 3 % населення — це в чотири рази більше, ніж відповідно в області.

Про заробітки поза межами краю, а такої граfi не передбачено в переписному листі, немає відомостей, але навіть у граfi «Інше джерело» гуцули не фіксують цього джерела доходів, у здобуванні якого держава не надає їм жодного сприяння чи правової підтримки.

Такий компонент споживчої життєдіяльності, як харчування, з'ясовувався нами під час опитування гуцулів у 2001 році. Відмінності гуцулів від мешканців прилеглих рівнин у ступені забезпечення продуктами харчування не виявлено. Таких, що весь час недоїдають через нестачу харчів, серед гуцулів, за їхньою самооцінкою, стільки ж як і серед долинян — 1%. А такої категорії, якій не бракує харчів, серед гуцулів навіть більше — 72 % проти 61 %. Однак у цьому випадку певну роль відіграє критерій самооцінки: у гуцулів він нижчий, ніж у долинян, які наявність тільки хліба і картоплі розцінюють як недоїдання. З цієї ж причини серед гуцулів, порівняно з рівнинними мешканцями, більше і тих, що вважають своє харчування різноманітним: 85 проти 71 %.

Найчастіше в щоденному гуцульському раціоні є такі страви (називаємо в порядку спадання вказаної респондентами частоти): картопля і страви з неї, кулеша, молоко і молочні страви, бринза, борщ, вареники. Якщо порівнювати сучасний гуцульський раціон з передгірським, то специфічним у ньому є тільки вагомість традиційної кулеші, а також бринзи, які у долинян є на столі не часто (див. дод. 22). Традиційними стравами, як і сто років тому, гуцули вважають кулешу (мамалігу) і банош (кулешу, варену на сметані), бринзу, гуслінку, буженицю, книглі (страва з картоплі), студенець, росівницю (бульйон), голубці, скомирду, смаженицю. Якщо порівняти їх з передгірськими, то збігаються тільки такі страви, як голубці і бануш, решта — суто гуцульські страви.

Найчастіше не вистачає на гуцульському столі, за оцінкою самих гуцулів, — овочів. Порівняно з овочами, на м'ясо, як дефіцитний продукт, вказало удвічі менше опитаних, хоча у щоденному раціоні м'яса гуцули не називали. Очевидно, як і в минулому столітті, гуцули споживають м'ясо тільки у свята.

Щодо споживання такого продукту цивілізації, як інформація, то 40-ка % горян її бракує (серед долинян таких тільки 17 %). Найчастіше гуцули відчувають нестачу інформації через відсутність радіо (проводове

радіо в краї працює де-не-де) — 65 %, а серед косівських гуцулів таких 100 %. Телебачення гуцулам бракує менше, ніж радіо — 29 %, а нестачу газет помічають тільки 6 % опитаних. Можливо, за той час, коли преса стала дорогою і недоступною, гуцули відучились її читати, бо у передгір'ї аж 57 % респондентів відчують нестачу саме друкованої інформації.

Про споживання гуцулами інших видів послуг можна зробити висновок з рівня вдовolenня ними, яке проявили під час опитування гуцульські респонденти. Найбільше гуцулів задовільняють освітні послуги, через що невдовolenених цим видом споживання найменше — 17 %, а найбільше незадовolenі медичним обслуговуванням — 73 % негативних відповідей. Цей вид споживання цивілізованої людини для гуцулів фактично недоступний через державну занедбаність сфери, дорожнечу ліків, відсутність медичних закладів і лікарів у сільській місцевості.

Після медичного недообслуговування мало користають горяни з транспорту і зв'язку —

68 % негативних оцінок, а також сфери побутового обслуговування (див. дод. 22).

Можна стверджувати, що вищеназваними видами споживання гуцули користуються менше, ніж мешканці передгір'я. Проте це не заважає їм бути задовolenеними своїм життям, причому, серед гуцулів таких, що задовolenі життям — 86 %, що на 26 відсоткових пунктів більше, порівняно з рівнинними мешканцями і на 30 — порівняно з українцями загалом [327, с.12].

Аналізуючи такі аспекти споживання, як житлові умови, забезпеченість закладами соціальної сфери, транспортна доступність послуг, рівень доходів (за оцінкою самого населення), а також масштаби постійних міграцій, які є найбільш узагальненим виразником реакції населення на умови проживання, можна дати відносну оцінку рівню споживання в окремих частинах Гуцульщини. Названі параметри мають вищі показники, ніж загалом у краї, в Рахівській і Косівській частинах. Найнижчий рівень соціального споживання і матеріального добробуту — у путильських гуцулів.

РОЗДІЛ IV

ГУЦУЛЬЩИНА І СУСПІЛЬНИЙ ПРОГРЕС

*Нима на світі бідних країу,
лиш є бідні люде,
шо ни знают ходити и управети
ек си належит свої землі*

Гуцульський календарь, 1935 рік

4.1. Трансформація життєдіяльності гуцулів у другій половині ХХ століття

У другій половині ХХ століття гуцульський субетнос у зв'язку із входженням, після вікової сепарації, до складу материнського етносу, опинився в однакових з усім українським народом суспільно-економічних умовах. На Гуцульщину було привнесено соціальну організацію, спосіб життя, світоглядно-культурні цінності, які сформувались у тодішній радянській Україні. Відповідно до змін соціально-економічних умов склались нові об'єктивні чинники життєдіяльності гуцулів, про які вже йшлося. В цьому підрозділі підсумуємо суспільний вплив на традиційну життєдіяльність гуцулів.

Державна власність на землю і ліс та впровадження на її основі колективного господарювання фактично знищили за короткий час традиційне індивідуальне хутірське (фермерське) господарство гуцулів.

Суттєві зміни відбулись і в структурі господарювання. З'явились і розвивались види промисловості, пов'язані з технічним прогресом, зокрема приладобудування. В них, а також лісопереробній, галузях легкої промисловості та агропромислового комплексу, на кінець 80-х років працювало 20 – 50 % сільського населення краю.

Частка зайнятих у традиційних сільському і лісовому господарствах в передкризові роки знизилась в окремих частинах Гуцульщини до 15 %. Натомість на підприємствах і в державних установах при 90 – відсотковій зайнятості працездатних у 70 – 80-х роках ХХ століття працювало 50 – 70 % самодіяльного населення краю.

Особливо модернізувалась структура зайнятості в Рахівській частині Гуцульщини, де в 70 – 80-х роках понад 70 % працездатного населення було задіяно в галузях промисловості, в т. ч. нетрадиційних для краю — електронній, паперово-целюлозній та ін. В той час у промисловому виробництві брало участь майже 50 % працездатного сільського населення рахівської частини краю. Цьому сприяло розміщення філій промислових підприємств з трудомістким виробництвом у селах, які мають залізничне сполучення (наприклад, завод «Катод» у Квасах), на яких гуцульське населення прилучилося до кваліфікованої технічної праці.

Значні зміни сталися і в системі розселення. Статус міст і селищ міського типу отримали найбільші поселення, розміщені уздовж залізничної колії Івано-Франківськ – Рахів. Вони розвивались як лісопереробні, рекреаційні й адміністративні центри. В найбільших з них — Рахові та Ясіні — виникли підприємства приладобудівної, електронної, целюлозно-паперової та легкої галузей промисловості.

Поява і зростання міст та селищ міського типу, людність яких за півстоліття збільшилась утричі й становила в середині 90-х років минулого століття 28 % від усього населення краю, — одна з найвиразніших ознак трансформації життєдіяльності гуцульського субетносу, основу якого становить сільське населення і сільський спосіб життя. Міста і селища стали центрами соціального й економічного розвитку краю, а також проникнення в нього нових, невласливих гуцулам, видів життєдіяльності.

Входження гірського етногеографічного району гуцулів у господарські комплекси

різних областей, розвиток комунікацій, посилення просторових зв'язків через інтенсивні міграції, сприяли поглибленню процесів уніфікації і нівелювання самотутньої гуцульської культури, орієнтації горян на відповідні стандарти мешканців рівнинних територій.

У другій половині ХХ століття політичні і господарські перетворення змінили напрям просторових зв'язків гуцулів, які в цей час набули спрямування тільки до передгірських територій. Трансгуцульські шляхи занепали через входження частини Гуцульщини до Румунії, зв'язок з якою на півстоліття припинився. Через зміни напрямків господарсько-торгівельних зв'язків фактично «відірвались» від етнографічного масиву гуцули, котрі проживають у басейнах річок Бистриця Надвірнянська, Брустурянка, Серет, що спричинило нівелювання їхньої самотутності.

Одним із наслідків зростання територіальних зв'язків гуцулів з населенням довколишніх рівнинних територій є посилення трансформації їхніх етнокультурних рис, насамперед через мішані шлюби, питома вага яких особливо зросла в останній третині ХХ століття. В містах і селищах, розміщених вздовж залізниці, мішані шлюби становили 20 – 30 % вже у 60-х роках, а на початок 90-х років — 20 – 26 % серед мешканців таких окраїнних частин Гуцульщини, як Косівська, Путильська. Цей факт свідчить про значне наростання інтеграційних зв'язків з материнським етносом.

Інтегруючим показником трансформаційних процесів, що мали місце в основних видах життєдіяльності гуцулів, є зміна їхньої репродуктивної поведінки, зниження (у 2 – 3 рази) народжуваності, переважання на кінець ХХ століття дво-тридідних сімей.

Однією з найвиразніших культурно-поведових змін, які відбулися на Гуцульщині у другій половині ХХ століття, є зникнення із повсякденного вжитку гуцулів традиційного одягу. В проведеному нами анкетному опитуванні гуцулам пропонувалось вказати причини відмови від властивого їм строю, який віками був не тільки доцільним у конкретних природно-географічних умовах і відповідав

гірському типу господарської діяльності, але й за своїми естетичними якостями є одним з найяскравіших серед різновидів українського національного одягу. З'ясувалось, що традиційний одяг гуцули в кінці ХХ століття перестали носити здебільшого через його незручність (29 %) та боязнь виглядати старомодно (23 %). Але 40 % опитаних посиляється на інший чинник — неможливість придбати його через високу вартість (в усі епохи еквівалентом вартості гуцульського строю є вартість майже двох голів ВРХ). Найвагомішою є ця причина серед верховинських гуцулів, які єдині в краї, за нашими спостереженнями, масово носять традиційний стрій у дні релігійних свят. Рахівські респонденти серед інших причин вказують на відсутність майстрів з виготовлення традиційного одягу (15 %).

У заміні гуцулами традиційного одягу на широковживаний сучасний проявилися суттєві зміни в їхній господарській діяльності, а також наростаючі інтеграційні зв'язки з довколишнім світом, які і зумовили «незручність» традиційної ноші. До цих об'єктивних чинників долучилось і насаджене комуністичною ідеологією нігілістичне ставлення до етнографічних особливостей та, пов'язане з ним, відчуження від власної культури, занедбання традиційних ремесел, у т. ч. і виготовлення одягу.

Вагомим рушієм, що вплинув на зміну традицій, світогляду і духовної культури гуцулів була заідеологізована, антинаціональна радянська освіта, через систему якої пройшло більше, ніж три чверті теперішніх мешканців Гуцульщини.

У територіальному плані усі названі трансформаційні процеси відбувалися з різною інтенсивністю (див. табл. 4.1). І хоча зміни торкнулись усього краю, найбільш виражені вони в західній частині Гуцульщини, де вже 100 років функціонує залізниця. Значний розвиток тут промисловості і невиробничої сфери, порівняно висока питома вага населення міст і селищ міського типу (43 % у Рахівській і 54 % у Яремчанській частинах), значна частка мішаних шлюбів (у надпрутській Гуцульщині упродовж останніх 30 років вони становили третю частину) да-

ють підстави вважати основні види життєдіяльності гуцулів Рахівської та Яремчанської частин краю найбільш зміненими.

Своєрідним індикатором трансформаційних змін основних видів життєдіяльності гуцулів є рівень їхньої етнокультурної самосвідомості. І хоча немає змоги простежити розвиток самоусвідомлення мешканців Гуцульщини в історичному розрізі, оскільки відповідні дослідження в минулі десятиліття не проводилися (в розділі 2 наведені опосередковані докази високого рівня самоусвідомлення себе гуцулами на початку ХХ століття), все ж сучасна територіальна диференціація цього інтегрального показника самобутності добре виявляє найбільш глибокі зміни в цьому субетносі.

Значної трансформації зазнала крайова свідомість гуцулів, котрі мешкають у басейні Бистриці Надвірнянської, що пов'язано з їхньою віддаленістю від основної частини етнографічних побратимів, відсутністю господарських і культурно-побутових зв'язків з ними. Цей висновок підтверджують і результати вибіркового опитування. Серед респондентів надвірнянської й яремчанської частин краю частка тих, хто вважає себе гуцулами, найнижча — 24 %.

Гуцули Косівщини через інтеграційні зв'язки з жителями передгір'я, що проявляються у високій питомій частці мішаних шлюбів (26 – 20 % у 90-х роках), також зазнали значних змін в окремих видах життєдіяльності. Рівень їхнього усвідомлення себе гуцулами, згідно з даними етносоціологічного опитування, невисокий — 41 %.

Через внутрішнє гірське положення надчеремоської частини Гуцульщини (Верховинський і Путильський райони), такі об'єктивні риси їхньої самобутності, як традиційна структура господарювання (більше половини самодіяльного населення зайнято в сільському і лісовому господарствах), дисперсне розселення, вищу, ніж будь-де, замкненість шлюбів (90 %), відсутність міст, сприяють збереженню тут властивого гуцулам етнокультурного середовища. Крайова самосвідомість верховинських і путильських гуцулів дещо вища, ніж в інших частинах краю: 62 – 64 % опитаних тут назвали себе гуцулами та гуцулами-українцями.

Незважаючи на об'єктивні зміни у всіх видах життєдіяльності і пов'язане з ними нівелювання традиційно-культурних ознак, наприкінці ХХ століття гуцульський субетнос ще не втратив повністю свої етнографічні риси. Збереження цих рис у сучасних умовах, як і пристосування гуцулів до нових суспільних реалій, є складною соціально-культурною проблемою цього регіону України.

4.2. Збереження самобутності і життєздатний розвиток

Розглядаючи перспективи розвитку гуцульського субетносу, не можна залишити поза увагою одну із найскладніших у цій сфері проблем. Між суспільним прогресом і традиційною культурою існує глибока суперечність. Основні регулятивні принципи індустріальної та постіндустріальної економіки — стандартизація, централізація, спеціаліза-

Табл.4.1.

Територіальні відміни у трансформації життєдіяльності гуцулів (кінець ХХ ст.)

Показники, %	Частини Гуцульщини						Вся Гуцульщина
	Верховинська	Косівська	Яремчанська	Надвірнянська	Путильська	Рахівська	
Рівень урбанізації	15	0	58	0	15	43	28
Частка зайнятих у традиційних галузях:							
- сільськогосподарській	65	65	28	58	34	24	45
- лісогосподарській	9	1	0	11	8	5	12
Частка зовнішніх шлюбів	12	20	34	20	12	34	22
Рівень субетнічної самосвідомості	62	41	24	20	64	43	48

ція, концентрація тощо, які задають поведінку і спосіб життя сучасних людей, несумісні з традиційною етнокультурною самобутністю, яка є залишком замкнутого аграрного господарювання. Такими є об'єктивні чинники суперечності.

В останні десятиліття, із стрімким розвитком комунікацій, до процесів уніфікації всіх сфер життя долучились суб'єктивні чинники, серед яких найбільший вплив мають засоби масової інформації, що активно трансформують свідомість й усталені віками цінності, незалежно від місця проживання соціуму.

Навіть якщо у суспільстві наявні симпатії до живої старовини та переконання у необхідності її «консервації», то у жителів регіонів з традиційною культурою стрімко наростає бажання модернізації свого довкілля і способу життя загалом. Через ці суперечливі прагнення всяке намагання «зберегти» традиційну культуру не матиме успіху, якщо основний її носій не бачитиме в цьому життєвої потреби.

У першому розділі нашого дослідження йшла мова про те, що на відміну від суспільних спільнот етнокультурні спільноти не регулюються ззовні, не піддаються у своєму розвитку директивним корективам, оскільки вони не функціонують, а живуть, тобто саморозвиваються за незбагненими, через свою складність, законами. Зовнішній, «спроектований» вплив на них може бути сприятливим або згубним для етнокультурного життя, причому «позитивні» заходи з боку суспільства можуть виявитись якраз згубними для етнографічної самобутності. Так, цілеспрямована соціальна політика альпійських держав сприяла росту добробуту їхнього гірського населення, але етнографічні ознаки в альпійських горян така ж рідкість, як водопровід у гуцулів.

Суспільні заходи у руслі збереження і розвитку традиційної культури мають мати характер сприяння і заохочування тих її проявів, які підтримуються самим життям етноспільноти.

В етнокультурному плані на сьогодні для гуцулів важливою є суспільно-державна підтримка їхньої традиційної потреби вирощу-

вати худобу і ліс. Підкреслимо, «власну худобу» і «власний ліс», які мають для гуцула глибокий культурний підтекст. Поняття «викохувати маржинку», ліс мають в етнокультурному контексті гуцулів далеко не те саме значення, яке криється за суспільно-економічними термінами «виробляти м'ясо», «заготовляти деревину». Зміст першого формує характер і ментальність, якими твориться самобутність, зміст другого — відчуженого стандартного виробника.

Ці два традиційних заняття можуть зберегти психологію гуцула, яка сформувалась у безпосередньому контакті з природою. Гуцул-офіціант у санаторно-курортній Гуцульщині матиме іншу психологію, яка породить інші культурні наслідки, хоча його поява є об'єктивною прогресивною ознакою.

Якщо у підтримці тваринництва державою вже зроблені перші, хоч і незначні кроки, то в передачі гуцулам лісів, які були у колективній власності і які є таким самим органічним ресурсом їхньої землі, як для степових українців чорноземи, триває багаторічне зволікання. Основні аргументи проти приватизації гуцулами певної частини лісів (14 % від усієї лісової площі краю) — загроза їхнього неконтрольованого вирубування і відсутність кваліфікованого догляду. І перший, і другий аргументи не мають під собою обґрунтованих доказів. Оскільки жодних соціологічних досліджень, які б підтверджували налаштування гуцулів на вирубування приватизованих лісів; в краї не проводилось, то наведемо власний аргумент, який підтверджує ставлення горян до лісів на їхніх землях.

Опитування, про яке вже йшла мова у попередніх розділах, проводилось нами в час розпаду економічної кризи в Україні — у 1996 році. З тезою «Потрібно вирубати частину лісів для підвищення добробуту населення» з 426 респондентів погодилося 0,3 %, з положенням «Я проти вирубування лісів, але задля поліпшення добробуту гуцулів можна рубати» — 4,7 %, а 95 % опитаних респондентів в усіх частинах краю вважають, що ні в якому разі не можна вирубувати ліси понад допустимі норми (див. додаток 21).

Очевидно, що лише психологія власника може захистити гуцульський ліс від його постійних крадіжок: свій ліс гуцул вбереже від заїжджого протекціонованого злодія куди ліпше, ніж нечисленна лісова охорона.

Щодо небезпеки некваліфікованого догляду за приватизованим лісом, то це питання цілком реально вирішується шляхом створення консультаційних пунктів при лісництвах. Підозрювати гуцулів у тому, що вони не можуть навчитись доглядати за лісом, безглуздо, а необхідність фахових консультацій у лісівництві не більш гостра, ніж аналогічна допомога у веденні полонинського господарства, тваринництва, художніх промислах. Без консультативної допомоги спеціалістів неможливий поступ у жодній галузі індивідуального господарювання. Інша справа, що звиклі до централізованих радянських форм господарювання галузевики й органи місцевого управління не поспішають сприяти новим його видам, які ґрунтуються на приватній власності.

Якщо приватні ліси є у Фінляндії (там вони становлять 60 %), в Канаді, в альпійських горцях, у гуцулів сусідньої Румунії, то Українська держава має також сприяти гуцулам у їхній органічній потребі «викохувати» ліс, будувати з нього житло, різьбити побутові речі, відчувати його своєю душею. Формувати ж злодія (необхідну для життєдіяльності деревину горянам часто нема за що купити) і заробітчанина-мігранта, позбавивши гірського жителя засобів до життя, економічно і культурно не вигідно. До того ж, для таких територій, як Гуцульщина, основну частку земель яких становлять власне ліси, у 1992 році під час Всесвітнього форуму у Ріо-де-Жанейро були затверджені міжнародні принципи щодо експлуатації лісових ресурсів, де зазначено: «Політика кожної країни стосовно лісів має ґрунтуватись на захисті економічних прав мешканців лісових територій. Цим людям мають бути запропоновані такі види економічної діяльності і володіння землею, які б забезпечували раціональне використання лісів, а для них самих — відповідний рівень життя і добробуту» [234]. Наразі в Україні нічого не зроблено для реалізації цих принципів, а су-

часне управління лісовими ресурсами навіть виключило статистичну звітність про обсяги виробництва лісових матеріалів, їхній експорт і споживання [112].

Суспільно-державної підтримки у своїй незалежній державі потребують гуцули і для створення власного етносоціального центру, якого вони ніколи не мали через шматування Гуцульщини чужинськими державами. Такий центр уже спонтанно склався у східній частині краю — Верховині, де діє центральна управа Всеукраїнського об'єднаного товариства «Гуцульщина», виходять основні гуцульські часописи, діє наукова установа — філія «Гуцульщина» науково-дослідного Інституту українознавства. Розвинути саме тут репрезентативний для гуцульської культури центр доречно через найліпше збережену традиційну культуру в басейні Чорного і Білого Черемошів, а також потребу путильських і верховинських жителів дисперсних поселень у соціальних закладах, які віддалені від них за гірські перевали.

Внутрігірську Верховину необхідно перетворити в гуцульське містечко з державним музеєм гуцульського мистецтва, якого ніде немає на теренах Гуцульщини, з відродженою школою гірського господарювання, знищеною на самих початках радянської влади, з постійним місцем проведення зимового фестивалю гуцульської коляди. В етнокультурному плані Верховину доповнюють близькі до неї села — Красноїлля з відомим Гуцульським театром та село-музей Криворівня.

У цьому трикутнику міг би з'явитися духовно-культурний центр Гуцульщини, доповнений сучасними закладами соціальної сфери для місцевих жителів.

Єдиний центр з громадською організацією, яка відстоює інтереси гуцулів, та репрезентативними культурними закладами необхідний гуцулам і для утвердження субетнічної самосвідомості як базового компонента збереження їхньої самобутності. А оригінальність культури — це не менш важливий елемент туристичної привабливості території, ніж чисте повітря і мальовничі ландшафти.

Буття Гуцульщини як етнографічного району і її суспільне функціонування як час-

тини держави залежатиме і від ефективності адміністративно-територіальної реформи в Україні, проведення якої заплановано на 2005 – 2011 роки. Якщо деякі критерії утворення нових, укрупнених, адміністративно-територіальних одиниць обговорюються вже зараз, то, зважаючи на умови Гуцульщини, необхідно, на наш погляд, врахувати такі положення: всі сучасні адміністративні райони, в яких проживають гуцули (їх є п'ять плюс одна міськрада), мали б увійти до однієї адміністративної одиниці найвищого порядку. Це дало б змогу через управління з *одного* центру ефективніше вирішувати складні економічні, соціальні, культурні та екологічні проблеми краю.

Серед наявних нині проектів нового адміністративного поділу України на увагу заслуговує проект А. Доценка, котрий пропонує утворити на території держави 12 країв, що мають природно-історичну та господарську єдність. Серед них — Карпатський край у межах гірської, прикарпатської та закарпатської природних зон, які в адміністративному відношенні належать до Закарпатської області, гірських і передгірських районів Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей. Центром краю має стати місто, що знаходиться поблизу Карпат і яке має з ним зручні транспортні комунікації. Таким містом є Івано-Франківськ [85, с.34].

Розглянемо доцільність створення такого краю для Гуцульщини. Для всіх гуцулів (окрім буковинських) це прикарпатське місто є звичним (це доволі важливо) місцем торгівлі, отримання соціальних послуг, оскільки воно адміністративно пов'язане з галицькими гуцулами, а з рахівськими має залізничне сполучення. Останній факт неабияк важливий, якщо врахувати, що із рівнинним Закарпаттям гуцули не мають залізничного зв'язку. Транспортне тяжіння рахівських гуцулів до Прикарпаття (окрім Івано-Франківська, ще й до Коломиї), як і генетичний їхній зв'язок з галицькими гуцулами, мали б сприяти «безболісному» сприйняттю нового адміністративного центру.

Ненабагато зросла б віддаль до головного адміністративного центру (Івано-Фран-

ківська) і для буковинських гуцулів, яким від Путили до Чернівців потрібно добиратися аж 115 км.

Нижчими від країв, і водночас низовими одиницями адміністративно-територіального поділу, А. Доценко пропонує створити повіти. Вони мали б утворитись із сучасних сільських районів шляхом їхнього укрупнення. За схемою майже всі гуцули (крім рахівських) могли б опинитися у повіті з центром у Коломиї. Рахівські ж гуцули — у Хустському повіті [85, с.60]. Таке адміністративне підпорядкування географічно й етнографічно оправдане, адже ці міста тісно пов'язані з гуцульською історією та культурою, а при належному стані доріг транспортно доступні.

Недоліком цієї схеми адміністративного поділу в контексті гірської Гуцульщини є те, що центр повіту, як низової одиниці поділу, розміщений поза гірською територією, що малозабезпечена об'єктами життєдіяльності.

Враховуючи терміни запровадження реформи (найближчі роки), низький рівень соціального розвитку цього гірського краю і відсутність досвіду самоуправління із скасуванням управлінських функцій теперішніх його районних центрів (Верховини, Путили, Рахова), можна очікувати ще інтенсивнішої деградації соціальної сфери, яка триває уже другий десяток років. Тому скасування адміністративно-територіальних одиниць рівня «район» у межах гірських територій, яким властивий депресивний стан економіки, наразі матиме більше негативних наслідків. На відміну від рівнинних регіонів України у адміністративному поділі гірського регіону слід передбачати наявність низової одиниці управління з *центром у горах*. Це можуть бути ті ж повіти, але меншого масштабу. Так, на нашу думку, яку можна підтвердити розрахунковою моделлю-графом, у східній частині Гуцульщини, що належить до басейну Чорного і Білого Черемошу, доцільно утворити Верховинський гірський повіт з центром у містечку Верховина. До нього, крім Верховинського району, можуть належати буковинські села, розміщені південніше Розток, які мають транспортне сполучен-

ня з Верховиною через міст на Білому Черемоші (Усть-Путила). Для 50 тисяч гуцулів, котрі проживають південніше Буковецького перевалу й об'єднані природно-географічним чинником в одну смугу розселення, наявність центру стимулювала б економічний і соціальний розвиток.

Разом з тим, для косівських поселень, як свідчить дослідження, приналежність до повіту з центром у Коломії не мала б якихось негативних наслідків, оскільки це місто входить у радіус повсякденної життєдіяльності косівських гуцулів, котрі вважають його близьким містом (70 % опитаних) (див. додаток 22).

На Черемоші суміжними з косівськими поселеннями є села Розтоцької і Підзахарницької сільських Рад Путильського району, які також територіально тяжіють до передгір'я. Їх, з огляду на етнографічну спорідненість і транспортну «безпроблемність», можна також віднести до Коломийського повіту.

Окремим гірським повітом, в якому проживає майже 90 тис. осіб, у т. ч. понад 60 тис. гуцулів, і який має на сьогодні власну модель еколого-економічного розвитку, має бути і сучасний Рахівський район.

Для Гуцульщини, як гірської території, під час адміністративного районування необхідно виходити з принципу: чим складніша в природно-економічному відношенні територія, тим дрібнішим має бути її поділ. Останній, зважаючи на європейський досвід, ґрунтується на річково-басейновому підході, бо дає можливість враховувати напрям життєвих просторових зв'язків і транспортну доступність об'єктів життєзабезпечення.

На місцевому рівні державні органи управління мали б включити в поле своєї зацікавленості відновлення гуцульських назв поселень та всієї низки топонімів, які іноді перекинуті до абсурдного змісту (єдине на Гуцульщині Грамотне село (на потоці Граматний) і Ділове — тому підтвердження), адже назви, за висловом К. Паустовського, — це народне поетичне оформлення країни, краю. Вони свідчать про характер народу, його історію, схильності й особливості побуту. Назви треба поважати і змінювати їх у випадку

крайньої потреби, але робити це грамотно, бо інакше вони перетворюються у словесне сміття, розсадник поганого смаку і нецтва. Перекинутих, зросійщених, багатозначних назв на Гуцульщині сьогодні чимало (наприклад, з Коломії виїжджаєш до села Пробійна, а приїжджаєш у Пробійнівку).

Уваги місцевої влади потребує й естетичний вигляд сучасних гуцульських поселень, у центрах яких все частіше з'являються громадські заклади без усякого стилю і цілком зникає гуцульський стиль будівель та огорож, що не надає туристичної привабливості краю.

Оптимальний розвиток соціально-етногеографічного комплексу, яким є Гуцульщина, в нових суспільно-політичних й економічних умовах мав би поєднувати в собі соціально-економічний прогрес та збереження його (комплексу) природного і культурного компонентів. Саме такою є суть ідеї сталого розвитку гірських районів планети, концепція якого викладена у «Порядку денному на ХХІ століття» — підсумковому документі Конференції глав держав світу, яка відбулась у Ріо-де-Жанейро в 1992 році.

Еволюція поглядів на гірські території від бачення в них тільки ресурсної бази до усвідомлення екологічної та культурної винятковості гірських систем у сучасному світі проявляє себе у проведенні розвинутих державами відповідної політики. В її основу покладено концепцію, згідно з якою унікальна культура гірських територій є надбанням усього людства і воно має потурбуватися, щоб ця культура не постраждала від впливу сучасних процесів глобалізації.

Європейські гірські держави вступили у ХХІ століття з розробленими законодавчими та економічно-фінансовими аспектами політики щодо гірських регіонів. Гірські регіони Європи організаційно об'єднали зусилля для вирішення своїх проблем. Прикладом такої організації є Асоціація гірських районів (Euromontana), яка керується у своїй діяльності такими критеріями:

- гірські райони мають цінні екологічні та культурні ресурси, які необхідно берегти і розвивати;
- стратегія їхнього розвитку має бути спрямована на те, щоб товари і послуги

ги, які виробляються великою кількістю малих товаровиробників з гірської місцевості, стали доступними для всього суспільства;

- там, де має місце слабка політична воля, пріоритетною має стати солідарність гірських територій у питаннях свого розвитку;
- гірські райони мають координувати свою діяльність, щоб полегшити контакти між виробником та споживачем;
- обмін досвідом та інформацією має бути чинником розвитку;
- необхідною умовою розроблення і реалізації спільної стратегії має бути постійний діалог з європейськими інституціями [252].

У гірських країнах Європи нагромаджено чималий досвід комплексного вирішення економічних і соціально-культурних проблем горян, розробляються конкретні проекти розвитку гірських територій. Так, у Швейцарії проблемами розвитку економічно відсталих гірських районів займаються понад півстоліття, а фінансування державних заходів на підтримку гірського сільського господарства та інфраструктури здійснюється згідно з «Федеральним законом про інвестиційну допомогу гірським областям» [270, с.35].

Незважаючи на обмеження у Швейцарії державного впливу на господарський розвиток, для 50-ти гірських областей концепція загальноекономічного розвитку розробляється і реалізується саме державою. В спектрі державної фінансової допомоги відсталим гірським районам найвищий відсоток (21) належить програмам з водопостачання, каналізації та утилізації відходів; 20,8 % допомоги спрямовано на освітні заходи; 17,2 % — на проекти, пов'язані з відпочинком і спортом.

Щодо напрямів розвитку гірських областей, то у Швейцарії вони мають чітко виражений комплексний характер. Поряд з сільським господарством і туристичною індустрією на місцевих ресурсах розвивається екологічне виробництво «інтелігентної продукції». Малі і середні підприємства мають можливість виробляти високоякісну продукцію завдяки постійній технологічній модер-

нізації, адже в швейцарських кантонах діють державні консультаційні пункти з перспективних технологічних розробок. Художнє ремесла, яким держава надає соціально-культурної значимості, також розвиваються на базі нових технологій, завдяки консультаційній допомозі майстрам, оплачуваній кантонами [270].

Особливо великий досвід державної підтримки соціально-економічного розвитку гірських поселень має альпійська Австрія. Гірські сільськогосподарські товаровиробники цієї країни, окрім пільгових кредитів, отримують «вирівнювальну» доплату за сільськогосподарську продукцію, розмір якої безпосередньо залежить від висоти місцевості, де вироблена продукція, та крутизни схилів [42].

До вступу Австрії в ЄС, окрім прямих доплат, існували ще й такі види підтримки гірських господарств: господарські премії від федеральних земель (підтримка біологічного господарства, премії на корів, овець, інноваційні, лісові премії, премії на національні парки тощо); спеціальні полонинські премії (інвестиційні підтримки спорудження будівель, закупівлі обладнання, впорядкування лісів та полонин, електрифікації, водопостачання тощо).

У Франції головною метою політики допомоги гірським районам є розвиток сільського господарства та його гармонійне поєднання з рекреаційним використанням гір. Французькі Альпи, в яких до Другої світової війни була розбудована система транспортних шляхів, тепер всебічно розвивають своє господарство за підтримки держави. Модернізоване сільське господарство і різногалузеву туристичну індустрію (альпінізм, лікувально-оздоровчий, споглядальний, пішохідний, лижний туризм та ін.) у французьких Альпах доповнює промисловість, яка випускає високоякісну продукцію.

Досвід сталого розвитку гірських територій мають й інші європейські країни. Необхідність державної підтримки проблемних у соціально-економічному відношенні гірських районів, демонструють не тільки високорозвинуті країни. Загальнонаціональне гірське законодавство прийняли і

такі постсоціалістичні європейські держави, як Польща і Румунія, досвід яких у гірському господарюванні на сьогодні багатший за український.

У пострадянській Україні досі немає дієвої державної політики щодо гірських районів, незважаючи на наявність регіональних ініціатив та наукових програм щодо їхнього розвитку.

На законодавчому рівні поки що зроблено тільки перший крок щодо розв'язання проблем депресивних гірських територій: у 1995 році було прийнято Закон України «Про статус гірських населених пунктів в Україні». Відповідно до цього Закону, який діє уже десять років і результативність якого гірське населення, і в т. ч. гуцули, мали б уже відчути, жителям гірських поселень передбачена 20 % доплата до заробітної плати і пенсій. Крім того, законодавчо передбачались і заходи щодо соціально-економічного розвитку карпатських і кримських гірських поселень.

Проте, як засвідчили життєві реалії, надання поселенням статусу гірських не тільки не поліпшило становище їхніх жителів, але до деякої міри ускладнило економічний розвиток гірської економіки. Жодних заходів на гірських теренах, передбачених Законом, виконавча влада України не здійснила. З доплати до зарплати, зокрема на Гуцульщині, змогло скористатись лише 27 % населення, адже в основному горяни не мають оплачуваної роботи. А от вимога Закону про надбавку до зарплати без передбачення пільг для товаровиробників, відразу робить і без того високу собівартість гірської продукції ще вищою, а, отже, і неконкурентоспроможною на ринку.

Пенсіонерам доплата також не принесла якогось суттєвого поліпшення добробуту, оскільки пенсії колгоспників, працівників лісового господарства та соціальної сфери доволі низькі, так що 20 % від малої пенсії в грошовому еквіваленті — незначна сума.

В перші роки незалежної України науковці Карпатського регіону розробили програму розвитку цієї території в нових суспільно-економічних умовах. Програма соці-

ально-економічного розвитку Карпатського регіону на 1996 – 2000 роки мала статус Державної і була схвалена Кабінетом Міністрів України.

Стратегічним напрямом розвитку цього регіону, як зазначалось у програмі, має стати рекреаційно-туристична індустрія. Ефективному її функціонуванню мав би сприяти агропромисловий комплекс регіону, покликаний виробляти екологічно чисті продукти. Комплексна за своїм характером Державна програма розвитку Карпатського регіону передбачала реконструкцію транспортної системи і розвиток соціальної сфери.

Оскільки основні положення цієї програми, через відсутність державного фінансування, так і не були виконані, вони залишаються актуальними для регіону, і зокрема для Гуцульщини, дотепер.

Унікальна модель еколого-економічного розвитку гірського району запропонована науковцями Карпатського біосферного заповідника, очолюваного Ф. Гамором. На її основі розроблена і прийнята спеціальна постанова Кабінету Міністрів «Про державну підтримку комплексної програми еколого-економічного і соціального розвитку гірської Равнинщини». Це перше в Україні узаконення концепції еколого-економічного розвитку території, однак і ця програма, яка охоплює єдиний гірський район, також не діє.

Зрозуміло, що соціально-економічний розвиток Гуцульщини безпосередньо залежить від економічного зростання України загалом, адже тільки при певному рівні свого розвитку держава може інвестувати депресивні гірські райони.

Без реальної державної підтримки гірських товаровиробників, транспортної мережі і соціальної сфери неможлива реалізація жодної програми. Незважаючи на певний потенціал саморозвитку, у світі немає гірських районів, які б дотягнулись до середньодержавного рівня власними зусиллями.

Оскільки поліпшення умов життєдіяльності гуцулів безпосередньо залежить від економічного розвитку гірського краю, найбільш актуальними державними завданнями для поживлення соціально-економічного життя в гуцульському регіоні, враховуючи

світовий досвід гірського господарювання, є (починаємо від найважливіших):

- забезпечення краю транспортною мережею, яка на сьогодні є чинником, який найбільше стримує розвиток рекреації та чистого промислового виробництва. Зважаючи на те, що регіон потребує екологічного транспорту, то в східній частині краю, в якій немає залізниці і транспортна проблема найгостріша, вздовж Черемошу, а далі Чорного і Білого Черемошу необхідно прокласти вузькі колії, якими б курсував гірський трамвай;
- створення централізованої системи водопостачання і водовідведення для жилих будинків великих поселень, особливо гуцульських містечок, а також локальних систем очищення використаної води для дисперсних поселень є ще одним невідкладним заходом, без якого не можна ставити питання про розвиток будь-яких видів туризму в цьому регіоні. Відсутність каналізаційних споруд, нехтування місцевою владою санітарних норм вже зараз створює проблеми з елементарними вигодами під час проведення гуцульських фестивалів та інших масових заходів, а найближчим часом загострить екологічну проблему в краї. З транспорту, каналізації й утилізації відходів починається рекреаційне освоєння території. На ці елементи системи життєзабезпечення мають бути спрямовані кошти державного і місцевого бюджетів, для того, щоб підняти в Гуцульщині найпростіші види туризму, в т. ч. сільський зелений;

- державна фінансова підтримка розвитку аграрного виробництва, як такого, що підтримує в належному стані природне середовище (мова йде насамперед про освоєність середовища, як протизапустінню, що вже зараз спостерігається на гуцульських полонинах), сприяє збереженню сільських поселень і всієї інфраструктури, а отже, є запорукою розвитку туристично-рекреаційних функцій території. Форми такої допомоги доволі різноманітні: надання пільгових кредитів, продаж на пільгових умовах кормів, сільгосптехніки, добрив, породистого молодняка, організація фірм сервісного обслуговування, створення консультативних пунктів ветеринарів, агрономів та інших спеціалістів, які мали б надавати фахову допомогу з традиційних видів господарювання;
- вироблення механізму термінового впровадження екологічних методів лісорозроблень, введення відчутних штрафних санкцій при порушенні природоохоронних технологій заготівлі і транспортування лісу, наведення елементарного порядку в місцях лісорозроблень;
- фінансова підтримка виробників екологічної промислової продукції.

Серед важливих умов розвитку Гуцульського краю, в якому самотні риси додавали б гордості жителям і були привабливими для його відвідувачів, є виховання молоді в дусі традиційної етнокультурної і соціо-екологічної свідомості, християнської етики, розвиток у дітей мистецьких нахилів і здібностей.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Етнолого-географічне дослідження населення Гуцульщини, яке наприкінці ХХ століття відзначалось самобутніми культурою і укладом життя, було спрямоване на пізнання територіальної організації його життєдіяльності, адже у різних її видах відображається взаємозв'язок соціальних і господарських аспектів буття спільноти з її традиційно-культурними особливостями. Етногеографічне дослідження загалом є важливою передумовою для розроблення регіональних програм комплексного розвитку конкретних етногеографічних районів. Так, репрезентування Гуцульщини як цілісного регіону дало змогу об'єктивно оцінити показники природного, виробничого і соціального буття її населення, і як наслідок, — висвітлити проблеми життєдіяльності гуцулів, які «губляться» на тлі адміністративних областей і районів, до яких належить Гуцульщина. Географічний аналіз етнографічної спільноти гуцулів і їхньої території дає підстави зробити певні узагальнення.

Гуцули — гірське українське населення, яке проживає у Східних Карпатах, з географічної точки зору являє собою соціально-етногеографічний комплекс — територіальну спільність людей, що історично склалась в особливих природних і, пов'язаних з ними, соціально-економічних умовах, і яка відзначається серед решти українського етносу добре вираженою самобутністю, зумовленою особливостями життєдіяльності та життєзабезпечення.

Гуцульський соціально-етногеографічний комплекс у просторі проявляє себе як етногеографічний район «Гуцульщина» з властивими йому іманентними ознаками — унікальністю, цілісністю, чітко вираженою межею.

Гуцулів, які є українцями за походженням, і більшість з яких наприкінці ХХ століття самоідентифікувала себе саме українцями, водночас можна вважати субетнічною спільнотою, яка склалась завдяки поєднанню системи чинників: історичних (самоорганізованість полонинських пастухів, опришків), географічних (окраїнне положення і тривала територіальна замкнутість, детерміноване природою полонинське господарювання і система гірських шляхів, ідентичний досвід життя тощо), суспільно-політичних (економічна відсталість, яка сприяла живучості традиційного буття, утиски іноземного панування, що породжували спільний спротив тощо). Свою причетність до гуцульського субетносу проявляє у самоназві майже половина сучасних мешканців краю. Про консолідацію сучасних гуцулів і їхню етнокультурну активність свідчать створена громадська організація, яка репрезентує їхні життєві інтереси — Всеукраїнське товариство «Гуцульщина», щорічні фольклорні фестивалі, низка регіональних часописів і навіть власна освітня програма «Гуцульська школа», яка є адаптованим до потреб краю варіантом національної освітньої програми. Формується і всегуцульський етнокультурний центр у містечку Верховина.

Гуцульська модель життєдіяльності і життєзабезпечення навіть на рубежі ХХ — ХХІ століть значною мірою визначається гірським життєвим середовищем. Серед його рис найсуттєвішими є складний рельєф (амплітуда гіпсометричних рівнів поселення і господарювання гуцулів сягає 1200 м, на подолання якої використовується особиста енергія, в'ючні тварини і зрідка — техніка) і пов'язаний з ним високий руйнівний ефект

гідро-геоморфологічних процесів, що потребує додаткових матеріальних затрат на підтримання життєдіяльності горян. Гірські ландшафти та суспільно-політичні умови в яких розвивалась Гуцульщина, зумовили й особливі соціально-економічні риси гуцульського життєвого середовища, якому властиві: один з найнижчих у країні рівнів насичення території соціально-виробничими об'єктами (понад 60 % поселень не мають жодних об'єктів господарської діяльності, майже дві третини поселень — доріг з твердим покриттям), низький рівень благоустрою житла у більшості населення краю (відсутність каналізації, скрапленого газу, центрального опалення тощо).

Водночас життєве середовище гуцулів є одним з найбільш сприятливих в Україні за екологічними та природно-естетичними властивостями (21% території краю займають природоохоронні об'єкти), що сприятливо впливає на демографічні процеси і навіть ментальність горян.

Сучасна система життєзабезпечення гуцулів склалась відповідно до наявних природних ресурсів і суспільних умов. Гуцульщина — аграрно-лісовий край: 78% її території — це лісові землі, що належать державі, а на сільськогосподарські угіддя припадає лише 19 % (це найнижчий у країні рівень забезпечення аграрного краю земельними ресурсами — 0,03 га ріллі і 0,58 га сінокосів на душу населення). За такого високого рівня усупільнення землі, переважаючою формою господарювання гуцулів є дрібні індивідуальні господарства. Вони виникли на основі приватизованої в 90-х роках ХХ століття землі і спеціалізуються на відгодівлі худоби. Особисті господарства є основним видом зайнятості для 40 % сільського населення Гуцульщини.

В суспільному економічному секторі зайнято тільки 27 % працездатних гуцулів. Частка зайнятих у промисловості дуже низька — 11 %. Малорозвиненою є і невиробнича сфера гуцульського краю.

Господарство гуцулів, у структурі якого частка галузей глибинного перероблення продукції незначна, внаслідок низьких цін на сировинні матеріали і первинну продук-

цію, є малоприбутковим, що зумовлює низький рівень життя гуцульського населення. Перспективна рекреаційна галузь ще слабо-розвинена через незначне її інвестування та депресивну інфраструктуру краю.

В умовах реформування економіки реальне безробіття серед сільських гуцулів становило на початку ХХІ століття 73 %. Через це найвагомішу роль у життєзабезпеченні сучасних гуцулів відіграє трудова міграція, яка має сезонний і багаторічний характер. У міграціях, географія яких включає східні і південні області України, європейські країни (Чехію, Словаччину, Угорщину, Польщу, Німеччину, Італію, Грецію) та Росію, бере участь третина населення краю.

До особливостей життєзабезпечення гуцулів належать і тип та характер розселення. В системі розселення гуцулів домінують села, в яких проживає 73% населення краю. За формою розселення гуцульські села переважно дисперсні з властивими їм хуторами і присілками, через що майже п'ята частина сільського населення перебуває в особливих соціально-побутових умовах — поза селом. Форма розселення зумовлює відповідну просторову поведінку гуцулів у повсякденній життєдіяльності: п'ята частина селян доволі рідко буває у центрі свого поселення, більше ніж чверть гуцулів-селян рідко відвідує свої районні центри, майже десята частина селян ніколи не була в обласному центрі чи великому місті. Отже, життєдіяльність 50 – 60 % сільських гуцулів проходить у межах своїх поселень. Така посидючість сільських гуцулів підтверджує їхній міцний зв'язок зі своїм краєм, сприяє збереженню традиційного укладу життя.

Гуцульські малі міста і селища міського типу виконують здебільшого функції адміністративно-агропромислових (Верховина, Путила) чи рекреаційно-курортних центрів (Яремча, Ворохта). Тільки місто Рахів є адміністративно-промисловим центром.

Гуцульське населення за всіма основними демографічними параметрами вигідно вирізняється на фоні українського загалом. Помірно розширений тип відтворення населення зберігався у гуцулів і наприкінці ХХ століття (природний приріст сільського на-

селення краю становив 3,1 ‰, а міського — 2,3 ‰). Значно нижчими, ніж у країні є показники смертності гуцулів (11,2 проти 18,6 ‰). У віковій структурі населення питома вага дітей і підлітків помітно переважає осіб пенсійного віку (28 проти 20 %). У відтворювальній життєдіяльності гуцулів виразно проявляється їхня емоційно-ціннісна спрямованість на життя у його біологічному й екзистенціальному сенсах. Традиційні цінності віддзеркалюються у позитивному характері як демографічних (біологічне відтворення), так і етнокультурних (відтворення духовної людини) процесів, що дає підставу вважати гуцулів серед сільського населення України особливо життєздатними. На фоні соціально-економічних змін у суспільстві Гуцульщина майже уникнула таких негативних процесів, які охопили українську націю загалом — депопуляції, зникнення т. зв. «неперспективних» сіл, поширення соціопатогенних явищ тощо.

Якщо розглядати гуцульську модель життєдіяльності загалом, то збережений у ній традиціями пріоритет життя як найвищої цінності, задає напрям усім іншим видам життєдіяльності: праці (розміреній, неквапливій, через що ритм життя у гуцулів помірніший, ніж у сусідів-долинян), вихованню дітей (обов'язково релігійному і з раннім залученням до праці), відпочинку (разом з релігійними святами у гуцульському році понад сто неробочих днів), споживанню, яке навіть при незначному своєму рівні не пригнічує горян. Спрямованість на життя виявляється і в самооцінці його гуцулами: 86 % з них задоволені своїм життям. У середовищі традиційної спільноти, відгородженої від динаміки суспільного життя природним бар'єром, гуцули можуть ігнорувати багато викликів суспільства, які стосуються насамперед престижного споживання, позбавленого всякого екзистенціального сенсу. Вони витрачають менше духовно-інтелектуальної енергії на адаптацію до мінливого модерно-

го середовища, тому зберігають оптимізм і духовну рівновагу.

Проте в останні роки ХХ століття традиційна модель життєдіяльності гуцулів почала руйнуватись. Зміна цінностей, пріоритет споживання все більше охоплюють горян, змінюючи їхній уклад життя.

Властиві гуцулам риси життєдіяльності відносно ліпше збереглися в східній частині краю (Косівська, Верховинська і Путильська Гуцульщина).

В другій половині ХХ століття зростання економічних і соціально-культурних зв'язків етнографічної групи гуцулів з рештою українців у рамках господарського комплексу України сприяло процесу їхньої консолідації з материнським етносом. Разом з тим, економічні і суспільно-політичні чинники спричинили інтенсивне нівелювання самобутньої культури. Однак, незважаючи на зміни в усіх видах життєдіяльності гуцулів, на рубежі ХХ — ХХІ століть проявилось усвідомлення ними своєї самобутності, що є вагомим чинником етнокультурного відродження.

Найважливішими умовами дальшого збереження самобутності етнографічної групи гуцулів є гармонізація між соціально-економічним і соціокультурним розвитком краю. Це можливо за умови виховання в його мешканців поваги до своїх етнокультурних традицій та вболівання за національні крайові інтереси, відновлення традиційних методів і форм господарювання, а також використання позитивного досвіду господарювання в горах Центральної і Південної Європи, формування високої екологічної свідомості і поведінки населення.

Маючи виняткове етнокультурне, лісоресурсне, рекреаційне, а в останні роки й екологічне та демографічне значення для розвитку української нації, Гуцульщина потребує загальнодержавної уваги з метою вирішення її соціально-економічних проблем та збереження етнокультурної самобутності.

CONCLUSIONS

The ethnological and geographic investigation of the Hutsul population, marked by authentic culture and way of life, has focused on the territorial organisation of its activities, since different kinds of such an organisation reflect interconnection between social and economic aspects of the community's traditional existence. Ethnogeographic research is an important prerequisite for elaboration of the regional programs of the development of ethnogeographic regions. Thus, the representation of Hutsuls as an integral region has allowed us to objectively estimate the features of their natural, economic and social existence and, as a result, to highlight the problems in the life of this ethnic group and territory, which is not always explicitly identified among administrative regions and districts to which it belongs.

Hutsuls –the mountainous Ukrainian population, which lives in the Eastern Carpathians, can be viewed, from a geographic perspective, as a social and ethnogeographic complex, that is a territorial community, which historically developed under particular natural and connected with them social and economic circumstances, and which is distinguished from the rest of the Ukrainian population by authenticity determined by the peculiarities of its life activities.

The Hutsul social and ethnogeographic complex spatially reveals itself as the ethnogeographic region of Hutsulshchyna with inherent features, such as uniqueness, integrity and distinct boundaries.

Hutsuls, who are Ukrainians according to their ethnic origin and who identified themselves, in most cases, as Ukrainians at the end of the 20th century, at the same time may

be considered as a sub-ethnic community. It evolved due to the combined influence of factors: historical (self-organisation of shepherds or rebels), geographic (location in an outlying district, long-term territorial isolation, economic circumstances and system of connections determined by natural mountainous conditions, identical experience of life, etc.), socio-political (economic backwardness that supported traditional being, pressure of foreign domination that provoked resistance, etc.). Almost a half of Hutsuls identify themselves as belonging to this ethnic group. The consolidation of Hutsuls and their ethnocultural activities have been manifested through the non-governmental organisation – the Ukrainian Society «Hutsulshchyna» that represents the interests of Hutsuls, and also through annual folklore festivals, a series of regional periodicals and even through their own educational program «The Hutsul School,» which is a variant of the national educational program adjusted to the needs of this community. The Hutsul ethnocultural centre is also being developed nowadays in the town of Verkhovyna.

The Hutsul model of life is significantly determined by a mountainous environment even on the verge of the 20th –21st centuries. The characteristic features of this environment are relief (the amplitude of the hypsometric levels of settling and of economic activities reaches 1200m, and coping with it requires energy, pack animals and sometimes technical devices) and high destructive effect of hydro-geomorphological processes that cause additional financial expenses to support the life of mountaineers. The mountain landscapes and socio-political circumstances of the development of Hutsulshchyna have determined special so-

cio-economic features of the Hutsul community life characterised by one of the lowest in the country levels of concentration of facilities and industrial enterprises (more than 60 per cent of settlements do not have any sites of economic activities, and almost two-thirds of settlements do not have quality roads) and by frequent absence of conveniences in the majority of households (absence of the sewerage system, gas, central heating, etc.).

At the same time, the living environment of Hutsuls is one of the most favourable in Ukraine from the perspective of its ecological and natural features (natural reserves occupy 21 per cent of their territory) that positively influences demographic processes and even the mentality of mountaineers.

The current system of their life activities has been formed in accordance with available natural resources and social circumstances. Hutsulshchyna is a rural and forest territory: 78 per cent of it are woods which belong to the state, while rural territories occupy only 19 per cent (its the lowest level of land resources in the country – 0.03 hectares of arable lands and 0.58 hectares of hay-making lands per capita). Due to this high level of state property, Hutsuls are forced to have small farms. They were developed on the basis of the land privatised in the 90-s of the 20th century and specialise in cattle breeding. Private farming is the major type of employment for 40 per cent of rural population of Hutsulshchyna.

Only 27 per cent of Hutsuls are employed in the public economic sector. The number of employed in industry is very low – only 11 per cent. The non-industrial sphere is also weakly developed.

The economic activities of Hutsuls yield low profits, due to the weak development of processing industries and insufficient prices on raw materials that determine low living standards of Hutsuls. The promising recreational industry has not yet been developed enough because of insignificant investments and depressive infrastructure.

In the beginning of the XXI century, real unemployment among rural Hutsuls was 73 per cent. That is why labour migration, which has a seasonal and long-term character, plays

the most important role in the life of Hutsuls. One third of the population takes part in the migration, the geography of which includes eastern and southern regions of Ukraine, European countries (the Czech Republic, Slovakia, Hungary, Poland, Germany, Turkey, Italy and Greece) and Russia.

The type and character of settling of Hutsuls has its own specific features. Villages, in which 73 per cent of the population lives, dominate. As to the form of settling, the Hutsul villages are dispersed with typical for them khutors. Because of this almost one-fifth of rural population lives under special conditions – outside villages. The form of settling determines an appropriate spatial behaviour of Hutsuls in their everyday life: one-fifth of villagers rarely visits the centre of their settlement, more than one-quarter of Hutsuls seldom come to their district centres, almost one-tenth of villagers has never been to a regional centre or a large city. That is why the life activities of 50 or 60 per cent of Hutsuls take place within their settlements. Such a permanent way of life strengthens their connection to the native land and helps to preserve traditions.

The Hutsul small towns and settlements mostly perform the functions of administrative and agro-industrial (Verkhovyna, Putyla) or recreational centres (Yaremcha, Vorokhta). Only the town of Rakhiv is an administrative and industrial centre.

The Hutsul settlement differs from other Ukrainian settlements according to major demographic parameters. Hutsuls had a moderately expanded type of the reproduction of population even at the end of the 20th century (the natural growth of rural population was 3.1 per cent, and of urban population— 2.3 per cent). The death rates of Hutsuls are much lower than in the rest of the country (11.2 versus 18.6 per cent). In the age structure, the specific weight of children and teenagers is noticeably larger than the number of retired people (28 versus 20 per cent). The reproductive activity of Hutsuls explicitly manifests their values and emotional orientation towards life in its biological and existential sense. This can vividly be seen by the example of both demographic (biological reproduction) and ethnocul-

tural processes that allows considering Hutsuls as a particularly viable ethnic group among the rural population of Ukraine.

If we take a holistic perspective on the Hutsul mode of life, we will see that a priority of life as the highest value, reinforced by traditions, guides all other aspects of their activities: everyday work (slow, unhurried, – the rhythm of Hutsul life is less tense than that of their neighbours living on plains), education of children (necessarily religious and with early involvement into everyday work), rest (the Hutsul year has more than 100 days holidays together with religious festivities) and consumption, the low level of which causes no problems for mountaineers. Positive orientation towards life can be traced in self-evaluation: 86 per cent of Hutsuls are satisfied with their life. Within a traditional community, separated from the dynamism of contemporary life by natural barriers, Hutsuls may ignore many challenges of modern society related to prestigious consumption, which is deprived of any existential sense. Hutsuls spend less emotional and intellectual energy on adjustment to modern changeable environment and thus preserve optimism and emotional balance.

However, the traditional model of Hutsul life began to ruin in the last years of the 20th century. The change of values and priority of consumption are becoming more widespread among mountaineers modifying their way of life.

The typical features of Hutsul life have been relatively well preserved in the eastern part of their land (Kosiv, Verkhovyns'ka and Putyl's'ka Hutsulshchyna).

In the second half of the 20th century, the growth of economic, social and cultural ties

of Hutsuls with the rest of Ukrainians within the framework of Ukrainian economy facilitated the process of their consolidation with the nation. At the same time, economic, social and political factors caused the intensive modification of their authentic culture. However, despite all changes in the life of Hutsuls on the verge of the 20th –21st centuries, they preserve their identity, which is an important factor of ethnocultural revival.

The tradition as a factor which determines stability of ethnographic features is a regulator of all life activities of this community, even during political and socio-economic changes. This factor, in particular, has obstructed the development of such negative processes typical for Ukraine as depopulation, disappearance of many villages and the spread of sociopathogenic phenomena.

The harmonisation between socio-economic and sociocultural development of the Hutsul land is the most important prerequisite for preserving the identity of their community. It can be achieved by stimulating the respect of Hutsuls for ethnocultural traditions and interest in their land, by reviving traditional economic methods and forms, and also by using the appropriate positive experience of economic development in the mountains of Central and Southern Europe and of raising ecological consciousness and behaviour of population these regions.

Having exceptional ethnocultural, forestry and recreational resources, and, in recent years, ecological and demographic importance for the Ukrainian nation, Hutsulshchyna needs special attention from the state to solve socio-economic problems of this land and to preserve its ethnocultural identity.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О.М., Рудько Г.І., Ковальчук І.П. Екологічна геоморфологія: Підручник. — Івано-Франківськ: Факел, 2000. — 412 с.
2. Адаменко О.М., Рудько Г.І., Консевич Л.М. Екологічне картування: Підручник. — Івано-Франківськ: ІМЕ, 2003. — 580 с.
3. Алаев Е.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. — М.: Мысль, 1983. — 350 с.
4. Антонович М. Гуцульщина в англійській літературі // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні: Матер. наук. конф. Першого світового конгресу гуцулів. — Івано-Франківськ, 1994. — С. 90.
5. Антосяк В. На пліщинах полонин // Зелені Карпати, 1994. — № 3 – 4. — С. 94.
6. Арсенич П.І. Історіографія етнографічного дослідження Гуцульщини // Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 10 – 22.
7. Арсенич П.І. Гуцульщина у збірках музеїв // Гуцульщина, 1995. — №2. — С. 39.
8. Арутюнян Ю.В. и др. Этносоциология: цели, методы и некоторые результаты исследования. — М.: Наука, 1984. — 255 с.
9. Атаманюк Б., Грабчук М. Психоповедінкові інваріанти гуцулів // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні: Матер. наук. конф. Першого світового конгресу гуцулів. — Івано-Франківськ, 1994. — С. 48.
10. Бабурин В.Л., Мазуров Ю.Л. Географические основы управления. — М.: Дело, 2000. — 287 с.
11. Бернбаум Э. Горы и святая власть // Гуманитарный экологический журнал, 2000. — Т.2. — Вып.1. — С. 57 – 72.
12. Библиук Н. Екологічні проблеми лісокористування в Карпатах // Карпати, 10 червня 1995р. — С. 6.
13. Библиук Н., Глушко М. Лісотранспорт у Гуцульських Карпатах // Історія Гуцульщини. — Львів: Логос, 1999. — Т.4. — С. 256 – 267.
14. Боберський Ю. Культова основа гуцульського орнаменту // Гуцульський календар, 2004. — С. 77.
15. Божук Т. Про назву та районування південно-східної частини Українських Карпат // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Геогр. — 2003. — Вип. 29 — С. 7 – 11.
16. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. — К.: Наук. думка, 1983. — 304 с.
17. Бромлей Ю.В. Этнос и эндогамия // Советская этнография, 1969. — № 6. — С. 84 – 92.
18. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. — М.: Наука, 1973. — 283 с.
19. Бромлей Ю., Подольный Р. Человечество — это народы. — М.: Мысль, 1990. — С. 48.
20. Бучинський І.О. та ін. Клімат Українських Карпат. — К.: Наук. думка, 1971. — 172 с.

21. *Вайнагій І.* Йдемо полонину косити // *Зелені Карпати*, 1995. — № 1 — 2. — С. 120.
22. *Вардзарук Л.* Етнографічні межі Гуцульщини на Прикарпатті // *Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні: Матеріали наук. конф. Першого світового конгресу гуцулів* — Івано-Франківськ, 1994. — С. 34 — 35.
23. *Вардзарук Л.* Відлуння Першого світового конгресу гуцулів // *Гуцульщина*, 1994. — №1 — 2. — С.14 — 15.
24. *Ватаманюк Д.* Кінь, який прославив гуцулів // *Гуцульський календар*, 2002. — С. 90 — 91.
25. *Ватаманюк Д.* Румунські гуцули зблизька // *Гуцульський календар*, 2004. — С. 66 — 71.
26. *Ватаманюк Л.* «Єк гори горами» (до 85-річчя Гуцульського театру) // *Гуцульщина*, 1995. — №3 (45) — С. 28 — 29.
27. *Верховинські вісті*, 1995 — № 35 — 36.
28. *Винниченко І.І.* Етнічна географія України: стан та перспектива // *Проблеми географії України: Матер. наук. конф.* — Львів, 1994. — С. 30 — 31.
29. *Витанович І.* Господарський стан Гуцульщини та можливості розвитку // *Історія Гуцульщини.* — Львів: Логос, 1999. — Т.4. — С. 188 — 196.
30. *Витвицький С.* Історичний нарис про гуцулів. — Коломия: Світ, 1993. — 95 с.
31. *Вишневецький В.І., Косовець О.О.* Гідрологічні характеристики річок України. — К.: Ніка-Центр, 2003. — 324 с.
32. *Вишневецький П.Ф.* Зливи і зливовий стік на Україні. — К.: Наук. думка, 1962. — 291 с.
33. *Вінценз С.* На високій полонині. — Львів: Червона Калина, 1997. — С.48.
34. Вітер з полонин: Зб. тв. чес. письм. / Переклад з чес. — Ужгород: Карпати, 1986. — 341с.
35. В краю Черемоша. Верховинщина: 10 років незалежності. — Коломия, 2001. — 20 с.
36. *Влад М.* Стрітенне: Книга гуцульських звичаїв і вірувань. — К.: Укр. письм., 1992. — 221с.
37. Водне господарство в Україні / За ред. А. В. Яцика, В. М. Хорева. — К.: Генеза, 2000. — 456 с.
38. *Востряков Л.Е. и др.* Этнографический туризм: Междунар. сем. в Швеции (4 — 7 июня 1997) // *Этнографическое обозрение*, 1998. — № 1. — С.148 — 151.
39. Галичина, Буковина, Угорська Русь. — М., 1915.
40. *Гамор Ф.Д., Волощук І.І., Парубочий М.М. та ін.* Місто в географічному центрі Європи. — Рахів: Вид-во Карпат. біосф. заповідн., 1997. — С. 27.
41. *Гамор Ф.Д., Покинйчереда В.Ф.* Карпатський біосферний заповідник. — Рахів: Вид-во Карпат. біосф. заповідн., 1998. — 13 с.
42. *Гамор Ф.Д.* До концепції сталого розвитку гірських територій України // *Гори і люди (у контексті сталого розвитку): Матер. міжнар. конф.* — Рахів, 2002. — Т.1 — С. 26 — 29.
43. *Гвоздецкий Н.А., Голубчиков Ю.Н.* Горы. — М.: Мысль, 1987. — 399 с.
44. *Генсірук С. А.* Ліси України. — К.: Наук. думка, 1992. — 407 с.
45. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / Ред. кол.: О.М. Маринич (відповід. ред.) та ін. — К.: УРЕ ім. М.П. Бажана, 1989. — Т.1 — С. 392.
46. *Герман К.Ф.* Походження етноніма «Гуцул» та топоніма «Гуцульщина» // *Гуцули буковинського краю: реалії, проблеми, перспективи розвитку: Матер. наук.-практ. конф.* — Вижниця, 1994. — С. 11 — 13.

47. *Гладиш Р.* Там, де Говерла усміхається Чорногорі // Галичина, 31 липня 2003р. — С. 9.
48. *Глушко М.С.* Шляхи сполучення і транспортні засоби в Українських Карпатах другої половини ХІХ — поч. ХХ ст.: Моногр. — К.: Наук. думка, 1993. — 226 с.
49. *Гнатюк В.* Причинки до пізнання Гуцульщини // ЗНТШ. — Львів, 1917.
50. *Гнатюк В.* Гуцули // Подкарпатська Русь. 1923. — № 1. — С. 19 – 23.
51. *Гнатюк В.* Гуцули // Подкарпатська Русь. 1923. — № 2. — С. 43 – 50.
52. *Гнатюк В.* Як поставав світ. — Львів, 1926. — С. 19 – 21
53. *Головацкий Я.* Карпатская Русь: Географическо-статистические и историко-этнографические очерки Галичины, северо-восточной Угрии и Буковины // Словянский сб. — СПб., 1885. — Т. 1. — С. 1 – 30.
54. *Голос Гуцульщини*, 2002. — №2. — С. 11.
55. *Горинь Г.* Громадський побут сільського населення Українських Карпат (ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.). — К.: Наук. думка, 1993. — 200 с.
56. *Городенко М.* Стихія не тільки завдала збитків... // Галичина, 25 червня 1999.
57. *Городенко М.* Гори. Вода. Горе. // Галичина, 25 липня 2002.
58. *Городенко М.* Мільйон тонн землі сповзає з гори. Репортаж із Буківця // Галичина, 30 листопада 2002.
59. *Городенко М.* Крах «Гуцульщини» // Галичина, 21 серпня 2003.
60. *Горянин* без лісу, що хлібороб без землі // Тижневик Галичини, 7 вересня 2000 р.
61. *Гошко Ю.Г.* Історико-етнографічна характеристика Гуцульщини. Етнографічна територія // Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 24 – 27.
62. *Грабовецький В.В.* Гуцульщина ХІІІ — ХІХ століть: Історичний нарис. — Львів: Вища шк., Вид-во при Львів. ун-ті, 1982. — 151 с.
63. *Грабовецький В.* Нариси історії Прикарпаття. Гуцульщина в другій половині ХІХ — поч. ХХ століть. — Івано-Франківськ, 1995. — Т.8. — 220 с.
64. *Грацианская Н.Н.* Этнографические группы Моравии. — М.: Наука, 1975. — 176 с.
65. *Гришин-Гришук І.П.* ОУН – УПА на Буковинській Гуцульщині // Гуцули буковинського краю: реалії, проблеми, перспективи розвитку: Матер. наук.-практ. конф. — Вишніця, 1994. — С. 24 – 28.
66. *Громов Г.Г.* Методика полевых этнографических исследований. — М.: Изд.-во Моск. ун-та, 1967. — 119 с.
67. *Гуменюк В.* Золоте руно // Гуцульський календар, 2002. — С. 94 – 95.
68. *Гумилев Л.Н.* География этноса в исторический период. — Л.: Наука, 1990. — 279 с.
69. *Гумилев Л.Н.* Этно-ландшафтные регионы Евразии // Этносфера. История людей и история природы. — М., 1993. — С. 287.
70. *Гуцул за кордоном — на вагу золота* // Гуцулія, 2002. — №131 – 135. — С. 24.
71. *Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження* / За ред. Ю. Г. Гошка. — К.: Наук. думка, 1987. — 417 с.
72. *Гуцуляк В.М.* Медична географія (екологічний аспект). — Чернівці: Рута, 1997. — 72 с.
73. *Гуцуляк В.М.* Ландшафтно-геохімічна екологія: Навч. пос.— Чернівці: Рута, 2001. — 248 с.
74. *Гуцуляк В.М.* Ландшафтна екологія: Геохімічний аспект: Навч. пос. — Чернівці: Рута, 2002. — 272 с.
75. *Гуцуляк Г., Микула О.* Земельні відносини на Гуцульщині // Історія Гуцульщини. — Львів: Логос, 1999. — Т.4. — С. 211 – 241.

76. Давидович В.Г. Территориальные системы расселения в СССР // Научные проблемы географии населения: Матер. междуведом. совещ. по географии населения. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1967. — С.71 – 99.
77. Данилюк А. Шляхами України: Етнографічний нарис.— Львів: Світ, 2003. — 250 с.
78. Дзендзелівський Й. Вівчарські заборони // Карпатський край, 1993. — №4 – 11; 1994. — № 1 – 2; 5 – 6.
79. Дідушко Д. «Ми коледнички з Україночки...» // Гуцульщина, 1992. — №1 (13). — С. 8 – 11.
80. Дністрянський М.С. Вплив природного середовища на територіальну організацію етнонаціональної сфери: історико-методологічні підходи та сучасні інтерпретації // Природничі науки на межі століть: Матер. наук.-практ. конф. — Ніжин, 2004. — С.144 – 145.
81. Довганич О. Марамороський з'їзд // Карпатський край, 1994. — № 1–2. — С. 36 – 37.
82. Довганич Я. У борг розумний не бере... // Зелені Карпати, 1994.— № 3 – 4.
83. Доманський І. «Крона» дивиться в корінь // Галичина, 3 липня 2001.
84. Домашевський М. Історія Гуцульщини: В 3-х т. — Чикаго, 1986. — Т.3. — С. 310.
85. Доценко А.І. Адміністративно-територіальний устрій та розселення в Україні. — К.: РВПС України НАН України, 2003. — 63 с.
86. Дрончук І.І. Гуцульський фольклор...// Гуцули Буковинського краю: реалії, проблеми, перспективи розвитку: Матер. наук.-практ. конф. — Вижниця, 1994. — С. 52.
87. Дубович І. Проблеми соціально-економічної географії північно-східного регіону Румунії (повіти Сучава і Ботошань). Автореф. дис. ... канд. геогр. наук. — Львів, 1997. — 22 с.
88. Екологічна ситуація на північно-східному макросхилі Українських Карпат / За ред. акад. НАН України М.А. Голубця. — Львів: Поллі, 2001. — 162 с.
89. Этническая география и ее место в системе этнографической и географической наук // Проблемы этнической географии и картографии. — М.: Наука, 1978. — С. 7 – 13.
90. Этническая экология: Теория и практика. — М.: Наука, 1991. — 375 с.
91. Етнографія України / За ред. С. А. Макарчука. — Львів: Світ, 1994. — 517 с.
92. Етнопсихологія українців // Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції, перспективи. — К.: МАУП. — 2000. — С. 63 – 69.
93. Етнос і соціум / За ред. Б. В. Попова. — К.: Наук. думка, 1993. — 163 с.
94. Євдокименко В.К., Садова У.Я., Шевчук Л.Т. Соціальна інфраструктура Карпатського регіону: пошук перспектив розвитку. — Чернівці: Прут, 1995. — 80 с.
95. Євтух В., Трощинський В., Попок А. та ін. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії. — К., 2003. — С. 117.
96. Жаворонков В.П. Характеристика стану і розвитку традиційних художніх ремесел у Буковинських Карпатах // Гуцули Буковинського краю: реалії, проблеми, перспективи розвитку: Матер. наук.-практ. конф. — Вижниця, 1994. — С. 53 – 56.
97. Життя етносу: соціокультурні нариси: Навч. пос. — К.: Либідь, 1997 — 240 с.
98. Жирош І. Трембіти знову покличуть отари // Експрес, 13 – 20 листопада 2003. — С. 7.
99. Жуковський А. Історія Буковини. — Чернівці: Час, 1993. — Ч. 2. — 223 с.
100. Закарпатська Гуцульщина. Нариси про народну творчість Рахівщини. — Ужгород, 1993. — 63 с.
101. Закон України «Про статус гірських населених пунктів України» // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 9. — С. 183 – 184.

102. *Закревский В.* Карпаты — это не только горы // *Зеркало недели*, 1999. — №46. — С. 13.
103. *Заставецкий Б.І.* Етногеографічне районування // *Соціально-економічна географія України / За ред. проф. О.І. Шаблія* — Львів: Світ, 1994. — С. 189 – 192.
104. *Заставний Ф.Д.* Українські етнічні землі. — Львів: Світ, 1993. — 176 с.
105. *Зеленін Д.К.* Про київське походження карпатських українців-гуцулів // *Українська етнографія*. — К.: Вид.-во АН УРСР, 1958. — Т. 4. — С. 16 – 31.
106. *Зінчук М.А.* Сучасний стан побутування фольклору на Гуцульщині і завдання фольклористів // *Гуцули Буковинського краю: реалії, проблеми, перспективи розвитку: Матер. наук.-практ. конф.* — Вишніця, 1994. — С. 77 – 80.
107. *Іваночко У.* Етнографічні спостереження Б. Гакета у Галичині // *Бальтазар Гакет — дослідник Південно-Східної і Центральної Європи: Дослідження і матеріали*. — Львів, 2000. — С. 144 – 158.
108. *Івано-Франківська область: Топографічна карта. М. 1 : 200 000.* — К.: ДП «Київська військово-картографічна фабрика», 1997.
109. *Івончі М.* Природоохоронне лісокористування... Буковинської Гуцульщини // *Карпати*, 10 червня 1995.
110. *Ігнатюк Д.* Не ті зараз полонини і не ті літа // *Зоря Рахівщини*, 19 вересня 1998.
111. *Ідзьо В.* Вплив кельтів на розвиток слов'янського етносу і слов'янської державності // *Бойки*. — Дрогобич, 2002. — С. 60 – 67.
112. *Ісаченко С.* Лісозавал // *Дзеркало тижня*, 6 листопада, 2004.
113. *История горских и кочевых народов Северного Кавказа в XIX – начале XX вв.* — Ставрополь: Ставроп. ГПИ, 1980. — 128 с.
114. *Історія гуцульських товариств* // *Гуцульщина*, 1993. — № 4 – 5. — С. 16.
115. *Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область*. — К.: Голов. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1969. — 768 с.
116. *Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область*. — К.: Голов. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1971. — 640 с.
117. *Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область*. — К.: Голов. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1969. — 704 с.
118. *Казьмір Л.П.* Стратегічне планування розвитку сільських територій у гірських районах: Європейський досвід і перспективи для України // *Гори і люди (у контексті сталого розвитку): Матер. міжнар. конф.* — Рахів, 2002. — Т.1 — С. 80 – 85.
119. *Карпати*, 8 жовтня 1994 р.
120. *Карпатська Україна. Географія, історія, культура*. — Львів, 1939. — 159 с.
121. *Карпатський заповідник*. — Ужгород: Карпати, 1982. — 125 с.
122. *Карпатский рекреационный комплекс*. — К.: Наук. думка, 1984. — 106 с.
123. *Карпинець І.* Кептарі Українських Карпат. — Львів: Панорама, 2003. — С. 11.
124. *Катрій Ю.* Пізнай свій обряд. — Нью-Йорк; Торонто, 1979. — С. 27.
125. *Кирилюк М.І.* Водний баланс і якісний стан водних ресурсів Українських Карпат: Навч. пос. — Чернівці: Рута, 2001. — 264 с.
126. *Кирчів Р.Ф.* Світоглядні уявлення і вірування // *Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження*. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 243 – 255.
127. *Кирчів Р., Ровенчак І.* До проблеми етнографо-географічного районування України // *Сучасні проблеми географії населення в Україні: Тези доп. наук. конф.* — Луцьк, 1993. — С. 201 – 202.
128. *Клапчук В.М.* Вишивки гуцульської частини Делятинщини // *Проблеми Гуцульщини: Тези доп. міжнар. наук.-практ. конф.* — Чернівці, 1993. — Ч. 1. — С. 87 – 89.

129. *Клим Р.* Буркут — найстаріший курорт // Гуцульський календар, 1998. — С. 68 – 69.
130. *Кобилянський Б.В.* Діалект і літературна мова // Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови. — К.: Рад. шко-ла, 1960. — С. 148 – 149.
131. *Кобычев В.П.* В поисках прародины славян. — М.: Наука, 1973. — 167 с.
132. *Ковалев С.А., Ковальская Н.Я.* География населения СССР. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. — 287 с.
133. *Ковальов С.А.* Сельское расселение (географическое исследование). — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963. — 371 с.
134. *Ковальчук І.П., Лаврук М.М., Мельник А.В.* Екологічні проблеми Гуцульщини // Історія Гуцульщини. — Львів: Логос, 1999. — Т.4. — С. 89 – 93.
135. *Ковальчук І.П., Лаврук М.М., Сливка Р.Р.* Историко-географические исследования этнографических земель Украины. // Историческая геоэкология, география и природопользование: новые направления и методы исследования: Матер. II междунар. науч. конф. — СПб., 2002. — С. 151 – 153.
136. *Кожоляно Г. К.* Етнографія Буковини. — Чернівці: Золоті литаври, 1999. — Т.1. — 384 с.
137. *Козлов В.И., Покишишевский В.В.* Этнография и география // Советская этнография, 1973. — № 1. — С. 3 – 13.
138. *Козлов В.И.* Основные проблемы этнической экологии // Этнографическое обозре-ние. — 1983 — №1. — С. 8.
139. *Койнов М.М.* Природа Станіславської області. — Львів: В-во Львів. ун-ту, 1960. — 102 с.
140. *Копчак В.П., Копчак С.І.* Про особливості відтворення населення Українських Карпат // Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на ХХІ ст.: Матер. міжн. наук. конф. — Чернівці: Київ, 1996. — С. 248.
141. *Коржик В. П., Стратій В.І.* Катастрофічні повені на Буковині: теоретичні пробле-ми і практичні наслідки // Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви): Матер. міжн. наук.-практ. конф. — Рахів, 1999.— С. 164.
142. *Корчемлюк М.В., Гайдук Л.М., Тимочко В.Б.* Атмосферні опади як фактор еколо-гічного впливу на лісові насадження Карпатського національного природного парку // На-ціональні природні парки: проблеми становлення і розвитку: Матер. міжн. наук.-практ. конфер. — Яремча, 2000. — С. 168 – 169.
143. *Корчемлюк М.В.* Гідрохімічні дослідження поверхневих і стічних вод на території Карпатського національного природного парку // Гори і люди (у контексті сталого розви-тку): Матер. міжн. конф. — Рахів, 2002. — Т.2. — С. 83.
144. *Костащук О., Моргоч О.* Особливості місцевих кліматів Українських Карпат // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. Сер. «Географія». — Чернівці, 2002. — Вип. 167. — С. 67 – 77.
145. *Костючик В.* У нашу справу повірили навіть скептики // Галичина, 3 липня 2001.
146. *Коцюбинський М.* Тіні забутих предків. — Львів: Каменярь, 1988. — С. 26.
147. *Краль Ю.* Історія колонізації Підкарпатської Русі // Подкарпатская Русь, 1924. — № 3.— С. 70.
148. *Крупник И.И.* Арктическая этноэкология: Модели традиционного природопользо-вания морских охотников и оленеводов Северной Евразии. — М.: Наука, 1983. — С. 16.
149. *Крушельницька Л., Бандрівський М.* Солевиробництво на Гуцульщині три тисячо-ліття тому // Історія Гуцульщини. — Львів: Логос, 1999. — Т 4. — С. 196 – 210.

150. *Кубаєвич П.* Образний символізм гуцульського мистецтва // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні: Матер. наук. конфер. Першого світового конгресу гуцулів. — Івано-Франківськ, 1994. — С. 64 – 65.
151. *Кубійович В.* Гуцульщина // Енциклопедія українознавства. — Париж; Нью-Йорк, 1955. — Т.2. — С. 466 – 470.
152. *Кубійович В.* Наукові праці // Упор. і вступ. ст. О. Шаблія. — Париж; Львів: Фе-нікс, 1996. — Т.1. — 800 с.
153. *Купчанко Г.* Некоторые историко-географические сведения о Буковине с приложением сборника песен русского буковинского народа. — Киев, 1875.
154. *Куреляк В.* Українці Румунської Мараморощини: Монографія. — Львів: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. — 184 с.
155. *Кухта В.В.* Гуцульські душі: Поезії, есе. — Ужгород, 1994. — 155 с.
156. *Лаврук М.М.* Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження). Автореф. дис. ... канд. геогр. наук. — Львів, 1997. — 22 с.
157. *Лаврук М.М.* Трансформація життєдіяльності гуцулів у другій половині ХХ ст. // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. — Львів: Простір М, 1998. — Вип. 22. — С. 33 – 40.
158. *Лаврук М.М.* Ландшафт — як фактор формування етногеографічних районів (на прикладі Гуцульщини) // Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя: Зб. наук. праць. — К., 1999. — С. 158 – 162.
159. *Лаврук М.М.* Населення Гуцульщини в другій половині ХХ ст. // Історія Гуцульщини. — Львів: Логос, 1999. — Т.4. — С. 89 – 92.
160. *Лаврук М.М.* Перспективи і проблеми розвитку сільського туризму в етнографічному районі (на прикладі Гуцульщини) // Відпочинок в сільській місцевості в Україні в ХХІ столітті: проблеми та перспективи: Матер. міжн. наук.-практ. конф. — Переяслав-Хмельницький, 2000 — С. 40 – 43.
161. *Лаврук М.М.* Етногеографічний аспект формування крайової самосвідомості у гуцульської молоді: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — Верховина, 2001. — С. 124 – 127.
162. *Лаврук М.М.* Проблеми розвитку етногеографічного регіону Гуцульщина // Україна та глобальні процеси: географічний вимір: Зб. наук. праць: В 4-х т. — К.: Обрії, 2001. — Т.4. — С. 63 – 67.
163. *Лаврук М.М.* Соціально-географічні аспекти способу життя горян (на прикладі гуцулів). // Гори і люди (у контексті сталого розвитку): Матер. міжн. конф. — Рахів, 2002. — Т.1 — С. 112 – 116.
164. *Лаврук М.М.* Гірські ландшафти та їхній вплив на життєздатність горян: етногеографічні аспекти // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Геогр. — Львів, 2004. — Вип. 31. — С. 139 – 145.
165. *Левин М.Г., Чебоксаров Н.Н.* Хозяйственно-культурные типы и историко-этнографические области // Советская этнография. — 1955. — № 4. — С. 3 – 17.
166. *Лендєл М.А., Газуда Л.М.* Сучасні проблеми аграрного виробництва в гірській підзоні Закарпатської області // Гори і люди (у контексті сталого розвитку): Матер. міжн. конф. — Рахів, 2002. — Т.1 — С. 116 – 121.
167. *Лесечко М.Д.* Сільське розселення: соціально-економічні проблеми становлення і розвитку // Економіка України в ХХІ столітті: ретроспектива і перспектива. — Львів, 2002.
168. Лісовий Кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — Київ, 1994. — № 17.
169. Ліс — справа темна? // Верховинські вісті, 5 серпня 1995 р.
170. *Логвинов К.Т. и др.* Опасные гидрометеорологические явления в Украинских Карпатах. — Л.: Гидрометеиздат. — 1973. — 200 с.

171. *Ломацький М.* Заворожений світ. По той бік Чорногори. — Мюнхен;Торонто,1966.
172. *Ломацький М.* 1920 рік у Головах і сусідніх селах // Гуцульщина,1995. — № 2 (44). — С. 23.
173. *Лосюк П.* Гуцульська школа і проблеми відродження Гуцульщини // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні: Матер. наук. конф. Першого світового конгресу гуцулів. — Івано-Франківськ, 1994. — С. 122 – 123.
174. *Лукачук М.* ВАТ «Рахівська картонна фабрика»: аналіз і перспективи розвитку / / Зоря Рахівщини, 4 вересня 1999 р.
175. *Лурье С.В.* Историческая этнология: Учеб. пос. — М.: Аспект-Пресс, 1998. — 448 с.
176. *Лящук Б.Ф.* Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій. — К.: ІСДО,1993. — С. 50 – 51.
177. *Мавродин В.В.* Образование древнерусского государства. —Л., 1945. — С. 89.
178. *Малиновський К.А., Малиновський А.К.* Антропогенні зміни верхньої межі смерекових і букових лісів у Карпатах // Гори і люди (у контексті сталого розвитку): Матер. міжн. конф. — Рахів, 2002. — Т.2. — С. 101 – 104.
179. *Мандибура М.Д.* Полонинське господарство Гуцульщини другої половини ХІХ — 30-х років ХХ ст.: Історико-етнографічний нарис. — К.: Наук. думка, 1978. — 191 с.
180. *Маркарян Э.С.* О генезисе человеческой деятельности и культуры. — Ереван, Изд.-во АН Арм. ССР, 1973. — 146 с.
181. *Маркарян Э.С. и др.* Культура жизнеобеспечения и этнос: Опыт этнокультурного исследования (на примере армянской сельской культуры). — Ереван: Изд.-во АН Арм. ССР, 1983. — С. 27.
182. *Марценюк Р.* Національно-державне відродження українства на Закарпатті (1918 — 1939 рр.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук — К., 2004.
183. *Масляк П.* Карпатський слід у Східній Україні: Матер. міжн. наук.-практ. конф. — Верховина, 2001. — С. 47 – 49.
184. Математические методы географии. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1976. — 352 с.
185. *Мельник А.В.* Українські Карпати: еколого-ландшафтознавче дослідження. — Львів: Вид-во Львів. ун-ту імені Івана Франка, 1999. — 286 с.
186. *Мельник А.В.* Особливості сучасного екологічного стану геокомплексів Українських Карпат // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Геогр. — Львів, 2003. — Вип. 29. — С. 213 – 220.
187. *Мислюк Г.* Колгосп реорганізують у підприємство... // Карпати, 15 липня 1995.
188. *Мислюк Г.* Солом'яний тип замінити власними кормами // Карпати, 15 квітня 1995.
189. *Михайлина П.В., Романець О.С.* Буковинська Гуцульщина: реалії, проблеми і перспективи дослідження // Гуцули Буковинського краю: реалії, проблеми, перспективи розвитку: Матер. наук.-практ. конф. — Вижиця,1994. — С. 9.
190. *Михайлович В.* «Карпати — це козир, який підкинула нам природа» // Високий Замок, 26 березня 1996.
191. *Мікула Н.* Єврорегіони: досвід та перспективи. — Львів, 2003. — 222 с.
192. *Міллер Г.П., Мельник А.В., Федірко О.М.* Природні передумови організації геоекологічного моніторингу Українських Карпат // Геоєкологія України. — К.: Наук. думка, 1993. — С. 29 – 31.
193. Мінагрополітики вирубало трохи карпатського лісу // Галичина, 30 серпня 2003.

194. Мороз В. Есеї, листи і документи. — К.: Сучасність, 1975. — С. 104 – 116.
195. Мороз В. Взяв би я цимбали та й загравав...// Галичина, 1 жовтня 2002 р.
196. Мороз С.А., Онопрієнко В.І., Бортник С.Ю. Методологія географічної науки: Навч. пос. — К.: Заповіт, 1997. — С. 192.
197. Мурель В.И. Показатели для характеристики систем сельского расселения // Вестн. Моск. ун-та, 1969. — № 2. — С. 77 – 83.
198. Населені пункти Косівщини: Довідник / Упор. І. Пелипейко. — Косів: Писаний камінь, 1995. — 111с.
199. Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР. — К.: Наук. думка, 1965. — 136 с.
200. Наулко В.І. Карта сучасного етнічного складу населення Української РСР. — К.: Наук. думка, 1966. — 32 с.
201. Недашковская Н.Ю. Рекреационная система Советских Карпат. — К.: Вища школа, 1983. — 120 с.
202. Нестерук Ю., Рожко І. З історії рекреаційного природокористування у Чорногорі та шляхи його оптимізації в сучасних умовах. // З історії вітчизняного туризму. Зб. наук. стат. — К., 1997. — С. 184 – 185.
203. Нидерле Л. Славянские древности. — М.: Изд.-во иностр. лит., 1956. — 450 с.
204. Об'єдналися гуцули // Гуцульщина, 1997. — № 2. — С. 8.
205. Одинський О.І., Ровенчак І.І., Скрипник Я.П. Етногеографія. М 1: 1 000 000 // Навч.-краєзн. атлас Чернів. обл. / Відп. ред І.В. Дикий. — Львів: ВНТЛ, 2000. — С. 16.
206. Олесевич Л.О. Економічне становище гірського сільського населення Підкарпаття в кінці ХІХ і на початку ХХ століття // З історії західноукраїнських земель. — К., 1957.
207. Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. — Львів, 1909. — Т.Х. — Ч.2. — С. 1 – 139.
208. Осадча Н.Г. Роль ландшафту в житті етносу // Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя: Зб. наук. праць. — К., 1999. — С. 155 – 158.
209. Павлюк С.П. Народна агротехніка українців Карпат другої половини ХІХ — початку ХХ ст.: Історико-етнографічне дослідження. — К.: Наук. думка, 1986. — 171 с.
210. Паламарчук О.М. Теорії суспільно-комплексного територіального утворення і життєдіяльності населення як концептуальні засади ефективної територіальної організації українського суспільства // Проблеми географії України: Матер. наук. конф. — Львів, 1995. — С. 20 – 21.
211. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження. — К.: Наук. думка, 1996. — 232 с.
212. Паньків Н. Населення Українських Карпат. — Львів: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — 248 с.
213. Пелипейко І. Яворів: ще не Гарвард, але вже не провінція // Галичина, 7 грудня 2000.
214. Пелипейко І. Тема Гуцульщини в літературі ХХ століття // Історія Гуцульщини. — Львів: Логос, 2001. — Т.6. — С. 84 – 109.
215. Пелипейко І. З історії дослідження Гуцульщини // Дослідники та краєзнавці Гуцульщини: Довідник. — Косів: Писаний камінь, 2002. — С. 6 – 12.
216. Пелипейко І. Чужинці про наш край // Гуцульський календар, 2004. — С. 95 – 97.
217. Петричук М. Деревину з Івано-Франківщини експортують усі. Що від цього має місцевий бюджет? // Галичина, 17 липня 1999 р.
218. Печер І. В міністерстві панки, а в нас одні пеньки // Зелені Карпати, 1994. — № 3 – 4.
219. Піпаш В. Гуцульська республіка // Гуцульщина, 1991. — №3 — С. 13.

220. *Пістун М.Д.* Суспільна географія: суть і завдання // Проблеми географії України: Матер. наук. конф. — Львів, 1994. — С. 7 – 8.
221. *Плитка-Горицвіт П.* Старовіцьке повісторське. Гуцули. // Гуцульщина, 1994. — № 6 (42). — С. 21.
222. *Повідаш І.* Гуцульські візерунки можуть...потьмяніти // Карпати, 22 липня 2000.
223. *Пожоджук В.* Парк «Гуцульщина» мітить у рекреацію // Галичина, 28 листопада 2002.
224. *Пожоджук Д.* Поезія етноетикету в житті і побуті українців (гуцульський регіоналізм у загальноукраїнському контексті) // Вісн. Львів. ун.-ту. Сер. Філолог. — Львів: Видав. центр. ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — Вип. 31. — С. 140 – 155.
225. *Пожоджук Д.* Косівські гуцули на еміграції // Гуцульський календар, 2002. — С. 72.
226. *Половко Л.* Писанкарство Гуцульщини: Матер. міжн. наук-практ. конф. — Верховина, 2001. — С. 170 – 171.
227. *Пономарьов А.П.* Українська етнографія: Курс лекцій. — К.: Либідь, 1994. — 317 с.
228. *Прибиткова І. М.* Основи демографії. — К.: Артк, 1995. — 256 с.
229. *Прип'ік Є.О.* Демографічна ситуація в селах України // Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на ХХІ ст.: Матер. міжн. наук. конф. — Чернівці; Київ, 1996. — С. 184 – 186.
230. *Природа Українських Карпат* / За ред. К.І. Геренчука. — Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1968. — 265 с.
231. *Природа Івано-Франківської області* / За ред. К.І. Геренчука. — Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1973. — 160 с.
232. *Природний заповідник «Горгани».* — К.: Географіка, 2003 — С. 2 – 3.
233. *Притула І.* Характеристика вітрів на території Гуцульщини та можливості їх використання у вітроенергетиці // Екологічні передумови розвитку рекреації на Гуцульщині: Тези. наук-практ. конф. — Яремча, 1996. — С. 77.
234. *Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття»* / Пер. з англ. — К.: Інтелсфера, 2000. — 360 с.
235. *Прох Л.З. и др.* Некоторые аэрологические характеристики струйных усиленных ветра над Украинскими Карпатами: Тр. Укр. НИГМИ, 1970. — Вып. 96. — С. 53 – 65.
236. *Пунько Б., Відзіля Г.* Деякі соціально-господарські аспекти розвитку Закарпатської Гуцульщини // Історія Гуцульщини. — Львів: Логос, 1999. — Т.4. — С. 314 – 326.
237. *Пустотін В.* Геокультура нації // Життя етносу: соціокультурні нариси: Навч. пос. — К.: Либідь, 1997 — С. 97.
238. *Рагулина М.В.* Географическое понимание этничности // География и природные ресурсы. — М., 2000. — № 1. — С. 21 – 27.
239. *Рибарук І.* Звеселімося колядою // Галичина, 5 січня 2002.
240. *Рыбин Н.Н.* Природные условия и ресурсы Карпат. — Черновцы: Изд-во Черн. ун-та, 1982. — С. 4.
241. *Ровенчак І.І.* Геокультурні принципи та умови етногеографічного районування (на прикладі Українських Карпат) // VII з'їзд Укр. геогр. т-ва: Тези доп. — К., 1995. — С. 66 – 67.
242. *Ровенчак І.І.* Етнокультурні групи Українських Карпат: принципи та умови проведення границь між ними // Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на ХХІ ст.: Матер. міжн. наук. конф. — Чернівці; Київ, 1996. — С. 338 – 340.
243. *Романець О.* До питання про картографію Буковинської Гуцульщини // Гуцули Буковинського краю: реалії, проблеми, перспективи розвитку.: Матер. наук.-практ. конф. — Вижиця, 1994. — С. 107 – 109.

244. *Ромащенко М.І., Савчук Д.П.* Водні стихії. Карпатські повені. — К.: Аграрна наука, 2002. — 303 с.
245. *Ропняк І.* Де ж усе-таки центр Європи? // Галичина, 31 жовтня 2002.
246. *Руденко В.П.* Географія природно-ресурсного потенціалу України: У 3-ох част. — К.: К.-М. Академ.; Чернівці: Зелена Буковина, 1999 — 567 с.
247. *Рудницький С.* Коротка географія України. — К.; Львів, 1910. — 152 с.
248. *Рудницький С.* Основи землезнання України. Антропогеографія України. — Ужгород, 1926. — 202 с.
249. *Рудько Г., Кравчук Я.* Інженерно-геоморфологічний аналіз Карпатського регіону України. — Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. — 172 с.
250. *Рябчук В.П.* Недеревна продукція лісу.— Львів: Світ, 1996. — 312 с.
251. *Савчук М.* Буде ще відплата // Гуцульщина, 1995, — №2 — С. 21 – 23.
252. *Самольотов П.В.* Проблеми розвитку гірських територій Українських Карпат та європейська гірська політика // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України: Зб. наук. праць: В 3-х ч. — Львів, 2003. — Вип. 5 (XLIII) — Ч.3. — С. 108 – 113.
253. Сборник международных Конвенций в области охраны окружающей среды. — Львов: Экоправо, 1999. — С. 246.
254. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Новий Завіт. — United Bible Societies 1991. — С. 7 – 112.
255. *Сегеда С.* Антропологічний склад українського народу: новий погляд // Народна творчість та етнографія, 2001. — №4.— С. 99 – 100.
256. *Сеньків І.* Гуцульська спадщина: Праці з життя і творчості гуцулів. — К.: Українознавство, 1995. — 512 с.
257. *Сенько І.* І ти гуцул, і я гуцул... // Карпатський край, 1994. — №7 – 12.— С. 71–76.
258. *Симчик М.* Президент Гуцульської Республіки // Галичина, 23 вересня 2000.
259. *Сілецький Р.* Сільське поселення та садиба в Українських Карпатах ХІХ — початку ХХ ст. — К.: Наук. думка, 1994. — 140 с.
260. *Сіреджук П.С.* З літопису заселення Галицької Гуцульщини // Народна творчість та етнографія, 1982. — № 5. — С. 61 – 65.
261. *Сіреджук П.* З історії торгівлі Галицької Гуцульщини // Історія Гуцульщини. — Львів: Логос, 1999. — Т.4. — С. 327 – 365.
262. *Скаврон Б.* Попіван і язичницькі вірування // Гуцульський календар, 2004. — С. 68.
263. *Скипетров В.П.* Аэроны и жизнь. — М., 1995.
264. *Сніжко С.І.* Формування якості води гірських річок в умовах нестійкого водного режиму // Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви): Матер. міжн. наук.-практ. конф. — Рахів, 1999. — С. 312.
265. *Сніжко С.І.* Ймовірність появи небезпечних концентрацій забруднюючих речовин у воді гірських річок під час катастрофічних паводків. — Там само. — С. 315 – 316.
266. Соціально-економічна географія України / За ред. О.І. Шаблія. — Львів: Світ, 1994. — 608 с.
267. Социогеографическое исследование образа жизни и его элементов (на примере Эстонской ССР): Методол. пособие. — Таллинн, 1979.
268. Соціологія: Короткий енциклопедичний словник.— К.: Укр. центр духовн. культ., 1998. — 736 с.
269. *Стадницький Ю.І. та ін.* Методологічні засади економічної оцінки піддатливості територій руйнівним природним явищам // Екологічні та соціально-економічні аспекти

ти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви): Матер. міжн. наук.-практ. конф. — Рахів, 1999. — С. 322.

270. *Стадницький Ю.І.* Європейський досвід регіональної політики розвитку гірських територій // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України: Зб. наук. праць: В 3-х ч. — Львів, 2003. — Вип. 5 (XLIII) — Ч.3. — С. 32 – 39.

271. Стан Карпат: Звіт...Ініціативи Карпатського Екорегіону. — WWF, 2001. — 67с.

272. *Станкевич М.Є.* Народне мистецтво Гуцульщини: ілюзії і реальність // Проблеми Гуцульщини: Тези доп. — Косів, 1993. — Ч. 3. — С. 46 – 48.

273. Статут Всеукраїнського об'єднання товариств «Гуцульщина» // Гуцульщина, 1995. — № 1 (43). — С. 23 – 24.

274. Створюються «Гуцульські Альпи» // Галичина, 11 вересня 1999.

275. *Степико М.Т.* Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософ.-метод. аналіз). — К.: Знання, 1998. — 251 с.

276. *Стефурак Ю.* Гуцульський кінь — окраса Карпат і надійний помічник гуцулів / Історія Гуцульщини. — Львів: Логос, 1999. — Т.4. — С. 243.

277. *Стойко С.М., Мілкіна Л.І. та ін.* Раритетні фітоценози західних регіонів України. — Львів: Поллі, 1997. — 190 с.

278. *Стойко С.М., Крук Д.Є.* Роль природно-заповідного фонду Карпат у збереженні етнокультурної спадщини гуцулів, бойків, лемків. // Гори і люди (у контексті сталого розвитку): Матер. міжн. конф. — Рахів, 2002. — Т.1 — С. 179 – 185.

279. *Стрянець Г.В.* Недревна продукція лісів Карпат та перспективи її використання // Гори і люди (у контексті сталого розвитку): Матер. міжнар. конф. — Рахів, 2002. — Т.1 — С. 447 – 450.

280. *Сусак К.* Навчителька ліжникарства // Гуцульський календар, 2004. — С. 86 – 87.

281. *Таралло В.Л.* Здоров'є сільських жителів Северної Буковини в світє «Закона выживания популяции» // Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на ХХІ ст.: Матер. міжн. наук. конф. — Чернівці; Київ, 1996. — С. 229.

282. *Тиводар М.П.* Етнологія : Навч. пос. — Ужгород, 1998. — 577 с.

283. *Тиводар М.* Етноісторичний та етнокультурний розвиток українців Закарпаття / Carpatica — Карпатика. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця ХVІІІ — ХХ ст. — Ужгород, 1999. — Вип.6. — С. 28 – 31.

284. *Тойн П, Ньюби П.* Методы географических исследований: Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1977. — Вып.1. — 270 с.

285. *Тойнби А. Дж.* Постижение истории. — М.: Прогресс, 1991. — 730 с.

286. *Томенчук Б.* Чорногора в історії давніх слов'ян (за ал – Мас'уді Х ст.) // Галичина: Наук. і культ.-просв. краєзн. час. — Івано-Франківськ, 2002. — №8. — С. 25 – 34.

287. Топографическая карта: Надворная, Рахов. М. 1: 100 000. — К.: ГП Киев. военно-картограф. фабр., 2000.

288. *Тороус Б.В., Тимчук Я.Я.* Перспективи використання енергії вітру на території Карпатського НПП // Національні природні парки: проблеми становлення і розвитку: Матер. міжн. наук.-практ. конф. — Яремча, 2000. — С. 318 – 319.

289. *Трибун П.* Відновлення корінних типів деревостанів...// Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку: Матер. міжн. наук.-практ. конф. — Рахів, 1998. — Т.1. — С. 123 – 128.

290. *Трибун П.* Щоб горяни знову мали роботу в лісі // Галичина, 19 січня 1999.

291. Украинские Карпаты. Природа. — Киев: Наук. думка, 1988. — 208 с.

292. Україна: людський розвиток: Звіт. 1999.— К., 2000. — С. 24.

293. Україна: навчальний атлас // Історико-етнографічне районування. — К.:ГУГКК, 1998, — С. 9.

294. Україна: промисловість та інвестиційна діяльність: Атлас.— К.: Картографія, 2003. — С. 34 – 35.

295. Українці Казахстану. — К.: Мистецтво, 2004.— С. 38; 67.

296. *Фальковський Т.* З бойківського-гуцульського пограниччя. Начерк етнічного розміщення // Літопис Бойківщини, 1937. — № 9. — С. 116 – 120.

297. *Фащевський М.І.* Територіальна організація життєдіяльності населення (методол. та наук.-метод. осн. сусп.-географ. дослідж.). Автореф. дис... докт. геогр. наук. — К., 1993.— С. 9.

298. *Фащевский Н.И. и др.* Территориальная организация жизнедеятельности населения. — Киев: Наук. думка, 1992. — 135 с.

299. *Фащевський М.І., Старостенко А.Г., Немченко М.П.* Дослідження з географії населення // Український географічний журнал. — 1996. — № 2. — С. 59 – 65.

300. *Франко І.* Твори в 20-ти томах. — К.: Держлітвидав УРСР, 1952. — Т. 11. — 576 с.

301. *Химинець Ю.* Мої спостереження із Закарпаття. — Нью-Йорк, — 1984. — С. 31.

302. *Ходан М.* Проблеми збереження і розвитку народної архітектури Гуцульщини // Матер. міжн. наук.-практ. конф. «Проблеми відродження та розвитку матеріальної і духовної культури гуцулів». — Верховина, 2001.— С. 173 – 176.

303. *Хомра А.У.* Воспроизводство населения Украинских Карпат: территориально-демографический аспект // Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на ХХІ ст.: Матер. міжн. наук. конф. — Чернівці; Київ, 1996. — С. 176.

304. *Хоткевич Г.* Довбуш: Повість. — К.: Дніпро, 1985 — 466 с.

305. *Хрущ В., Хрущ О.* Почуття власної гідності в гуцульській ментальності // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні: Матер. наук. конф. Першого світового конгресу гуцулів. — Івано-Франківськ, 1994. — С. 126 – 127.

306. *Худаш М.Л.* Походження назви гуцули // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 45 – 51.

307. *Цись П.Н.* Геоморфологические районы Советских Карпат // Геогр. Сб. — Львов, 1956. — Вып. 3.

308. *Цись П.Н.* Геоморфологія УРСР. — Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1962. — 222 с.

309. Чабани вже не тужитимуть // Галичина, 7 серпня 2003.

310. *Черевко І., Демчишин М.* Сучасні екзогенні гравітаційні процеси на території України // Географія та основи економіки в школі. — 2003. — №6. — С. 39.

311. *Чехівський О.* Ментальність гуцулів // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні: Матер. наук. конф. Першого світового конгресу гуцулів.— Івано-Франківськ, 1994. — С. 85.

312. Чи сприятиме розвиткові ліжникарства кластерна модель? // Галичина, 21 листопада 2002.

313. *Шаблій О.І.* Академік Степан Рудницький — фундатор української географії. — Львів: Вид. Львів. держ. ун-ту, 1993. — 223 с.

314. *Шаблій О.І.* Теоретичні і методологічні проблеми розвитку етногеографії України // Сучасні проблеми географії населення в Україні: Тези доп. наук. конф. — Луцьк, 1993. — С. 190 – 200.

315. *Шаблій О.І.* Математичні методи в соціально-економічній географії. — Львів: Світ, 1994. — 304 с.

316. *Шаблій О.І.* Географічне українознавство: сутність і проблеми становлення // Проблеми географії України: Матер. наук. конф. — Львів, 1994. — С. 5 – 7.

317. *Шаблій О.І.* Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення. — Париж; Львів: Фенікс, 1996. — 704 с.

318. Шевченко В. Географічний центр // Краєзнавство. Географія. Туризм, 2003. — №35. — С. 11.
319. Шекерик-Доників П. Календарь (на підставі народних оповідань та вірувань) // Гуцульський календар, 1997. — С. 46 – 63.
320. Шепотько Л.О., Прокопи І.В. та ін. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: У 2-х т. Потенціал сільського сектора. — К.: Інст. екон. НАН України, 2000. — Т.1. — С. 256 – 334.
321. Шкрібляк П.В. Матеріальна і духовна культура гуцулів у загальноукраїнському контексті: підсумки, сучасний стан, перспективи: Матер. міжн. наук.-практ. конф. — Верховина, 2001. — С. 26 – 46.
322. Шкрібляк П.В. Природоекологічна свідомість як важливий чинник збереження природного середовища в умовах Карпат: історія, проблеми і перспективи // Гори і люди (у контексті сталого розвитку). Матер. міжн. конф. — Рахів, 2002.— Т.1 — С. 219 – 227.
323. Шутак М. В. Проблеми вивчення і відродження зниклих і забутих видів традиційного народного мистецтва // Гуцули Буковинського краю: реалії, проблеми, перспективи розвитку. — Вижниця, 1994. — С. 73 – 74.
324. Шухевич В. Гуцульщина. — Львів, 1899. — Ч.1.
325. Шухевич В. Гуцульщина. — Львів, 1901. — Ч.2.
326. Шухевич В. Гуцульщина. — Львів, 1908. — Ч.3.
327. Якість життя в Україні: час жити і час виживати. — К.: ВІРА «Інсайт», 2003. — 112 с.
328. Янковський Г. Гуцули-стрільці у Першій світовій війні // Час, 2003. — №.33. — С. 5.
329. Яновський М. Ватра — мати полонинська // Весільної грали музики. — К.: Рад. письменник, 1979. — С. 54.
330. Яновський М. Гірське серце. — К.: Рад. письменник, 1987. — 359 с.
331. Ясинська Н. «Вівці мої вівці, вівці та отари!» // Галичина, 5 листопада 2002.
332. Choroszy J. Huculszczuzna w literaturze Polski. — Wrocław, 1991.—373 S .
333. Bielowski A. Pokucie. // Czas: Dodatek miesieczny, Kraków, 1857. — Т.6. — S.653 – 734.
334. Fiszer A. Beskidy huculskie // Wierchy. — Lwów, 1926. — S. 67 – 178.
335. Gregorowicz J. O Koni huculskim // Pamietnik Towarystwa Tatranskiego. — Kraków, 1879. — Т.4. — S.88 – 91.
336. Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny. — Kraków, 1882 – 1889. — Т.1. — S.6.
337. Kolberg O. Rus Karpatska. — Wrocław; Poznan, 1970. — Т. 54. — Cz. 1.
338. Pasterstwo na Huculszczynie. — Warszawa, 2001.
339. Witwicki S. Rys historyczny o huculach. — Lwów, 1863.

* * *

340. Всеукраїнський перепис населення, 2001 рік: Розподіл населення за статтю та віком. Табл.2.1. Верховинський район, Путильський район, смт Верховина, смт Ворохта, смт Кобилецька Поляна, смт Путила, м. Рахів, м. Яремча, смт Ясіня.
341. Державна програма соціально-економічного розвитку Карпатського регіону. — Львів: Ін-т регіон. досл. НАН України, 1995.
342. Державний реєстр статистичних одиниць: Списки установ, підприємств, організацій і закладів станом на 01.01.1995 р. — Верховина, Косів, Путила, Рахів: Районне управління статистики, 1995.
343. Державна статистична звітність: Про діяльність кооперативних і малих підприємств за 1994 рік. — Верховина, Путила, Косів, Рахів: Районне управління статистики, 1995.

344. Державна статистична звітність: Звіти про експорт (імпорт) товарів за 1994 р. — Рахів: Райстатуправління, 1995.

345. Державна статистична звітність: Звіти про роботу підсобних промислових виробництв (підприємств), що перебувають на балансі сільськогосподарського підприємства за 1980 – 1994 роки. — Івано-Франківськ, Чернівці, Ужгород: Облстатуправління, 1981 – 1995.

346. Державна статистична звітність: Звіти про стан тваринництва у всіх категоріях господарств за 1980 – 1994 рр. — Івано-Франківськ, Чернівці, Ужгород: Облстатуправління, 1981 – 1995.

347. Державна статистична звітність: Картки вихідної інформації колгоспів (колективних сільськогосподарських підприємств) за 1980 – 1994 рр. Первинні звіти. — Івано-Франківськ, Чернівці, Ужгород: Облстатуправління, 1981 – 1995.

348. Державна статистична звітність: Облік худоби у всіх категоріях господарств за 1980 – 1994 рр. — Івано-Франківськ, Чернівці, Ужгород: Облстатуправління, 1981 – 1995.

349. Державна статистична звітність: Основні показники роботи промислових підприємств у 1994 році. — Івано-Франківськ, Чернівці, Ужгород: Облстатуправління, 1995.

350. Державна статистична звітність: Річні звіти підприємств по продукції за 1994 р. — Івано-Франківськ, Чернівці, Ужгород: Облстатуправління, 1995.

351. Державна статистична звітність: Соціально-економічна характеристика сільського населеного пункту на 01.01.1996 р. — Верховина, Косів, Надвірна, Яремча, Путила, Рахів: Районні і Яремчанське міське управління статистики, 1996.

352. Державна статистична звітність: Соціально-економічна характеристика сільського населеного пункту на 01.01.2001 р. — Верховина, Косів, Надвірна, Яремча, Путила, Рахів: Районні і Яремчанське міське управління статистики, 2001.

353. Державна статистична звітність: Талони статистичного обліку до листка вибуття: для Верховинського, Путильського і Косівського районів та Яремчанської міської Ради. — Івано-Франківськ, Чернівці: Облстатуправління, 1996.

354. Державна статистична звітність: Талони статистичного обліку до листка прибуття: для Верховинського, Путильського і Косівського районів та Яремчанської міської Ради. — Івано-Франківськ, Чернівці: Облстатуправління, 1996.

355. Державна статистична звітність: Звіти про склад сільського населення за статтю та віком. (На 01.01.1995 року для Путильського, Рахівського, Верховинського, Косівського і Надвірнянського районів та Яремчанської міської Ради). — Івано-Франківськ, Чернівці, Ужгород: Облстатуправління, 1995.

356. Державна статистична звітність: Звіти про використання води за 1995 рік водокористувачами. (Верховинський, Путильський і Рахівський райони та Яремчанська міська Рада. За 1995 рік). — Івано-Франківськ, Чернівці: Дністровське басейнове водогосподарське об'єднання. — Ужгород: Облводгосп, 1996.

357. Державна статистична звітність: Звіти про охорону атмосферного повітря за 1994 р. — Верховина, Путила, Рахів, Яремча: Районні і Яремчанське міське управління статистики, 1995.

358. Динамічні ряди основних показників по статистиці населення і охорони здоров'я (1965 – 1994 рр.). — Верховина, Путила, Косів, Надвірна, Рахів: Районні управління статистики, 1995 р.

359. Динамические ряды основных показателей развития сельского хозяйства Черновицкой области: поголовье скота, производство продукции животноводства, продуктивность скота (1965 – 1994 гг.). — Черновцы: Облстатуправление, 1995.

360. Динамические ряды основных показателей развития сельского хозяйства Черновицкой области: валовые сборы и урожайность сельскохозяйственных культур, посевные площади (1964 – 1994 гг.). — Черновцы: Облстатуправление, 1995.

361. Динамічні ряди основних показників розвитку народного господарства Верховинського району (1965 – 1994 рр.). — Верховина: Районне управління статистики, 1996.
362. Динамічні ряди основних показників розвитку народного господарства Путильського району (1965 – 1994 рр.). — Путила: Районне управління статистики, 1996.
363. Динамічні ряди основних показників розвитку народного господарства Рахівського району (1965 – 1994 рр.). — Рахів: Районне управління статистики, 1995.
364. Довідник про наявність земельних ресурсів та розподіл їх за основними категоріями і землекористувачами станом на 01.01.1994 р. — Івано-Франківськ: Обласне управління земельних ресурсів, 1994.
365. Довідник підприємств, організацій, установ і закладів Закарпатської області: Рахівський, Тячівський і Хустський райони. — Ужгород: Статінфо, 1995.
366. Експлікація земель територій місцевих Рад Косівського району в розрізі населених пунктів. — Косів: Відділ земельних ресурсів, 1990; 1996.
367. Експлікація земель територій місцевих Рад Яремчанської міської Ради народних депутатів в розрізі населених пунктів. — Яремча: Відділ земельних ресурсів, 1990; 1996.
368. Зведені відомості надання земель держлісгоспам у районних і міських Радах Івано-Франківської області. — Івано-Франківськ: Обласне управління лісового господарства, 1996.
369. Звіт про землі, що знаходяться у власності і користуванні, та розподіл їх між землекористувачами і угіддями Путильського району станом на 01.01.1996 р. — Путила: Відділ земельних ресурсів, 1996.
370. Звіт про наявність земель та розподіл їх між землекористувачами, власниками землі та угіддями Верховинського району станом на 01.01.1996. — Верховина: Відділ земельних ресурсів, 1996.
371. Звіт про наявність земель та розподіл їх між категоріями, угіддями, власниками землі та землекористувачами Надвірнянського району станом на 01.01.1996. — Надвірна: Відділ земельних ресурсів, 1996.
372. Івано-Франківський облдержархів. — Ф.302. — Оп.3. — Спр.21.
373. Івано-Франківський облдержархів. — Ф.302. — Оп.7. — Спр.190.
374. Івано-Франківський облдержархів. — Ф.302. — Оп.7. — Спр.195.
375. Івано-Франківський облдержархів. — Ф.302. — Оп.16. — Спр.12.
376. Івано-Франківський облдержархів. — Ф.302. — Оп.16. — Спр.16.
377. Івано-Франківський облдержархів. — Ф.302. — Оп.16. — Спр.25.
378. Івано-Франківський облдержархів. — Ф.302. — Оп.16. — Спр.84.
379. Итоги Всесоюзной переписи населения (1959, 1970, 1988 гг.) Закарпатская область. Раховский район. — М., 1960. 1971. 1980. 1990.
380. Итоги Всесоюзной переписи населения (1959, 1970, 1988 гг.) Ивано-Франковская область. Верховинский район. — М., 1960. 1971. 1980. 1990.
381. Итоги Всесоюзной переписи населения (1959, 1970, 1988 гг.) Черновицкая область. Путильский район. — М., 1960. 1971. 1980. 1990.
382. Книги реєстрації актів громадського стану за 1960, 1970, 1980, 1990, 1995 рр.
383. Міграція населення Івано-Франківської області. Річний звіт за 1995 рік. — Івано-Франківськ: Облстатуправління, 1996.
384. Населення Закарпатської області: Статистичний збірник. — Ужгород, 2003.
385. Наявність населення у м. Рахів, м. Яремча, селищах Ясіня, Кобилецька Поляна, Ворохта, Верховина, Путила станом на 01.01.96 р. — Рахів, Яремча, Верховина, Путила: Районні та Яремчанське міське управління статистики, 1996.
386. Населення України, 2002 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2003.— 317 с.

387. Основні показники розвитку господарства і культури Рахівського району Закарпатської області (1985 – 1990 рр.). — Рахів: Районне управління статистики, 1985 – 1990.

388. Основні показники діяльності малих підприємств у Верховинському районі за 1994 рік: Статистичний бюлетень. — Верховина: Районне управління статистики, 1995.

389. Основні показники промислових підприємств, що перебувають на балансі сільськогосподарських підприємств у Верховинському районі за 1994 р. — Верховина: Районне управління статистики, 1995.

390. Пакет документів для створення спеціальної еколого-економічної зони «Рахів». — Рахів, 1996.

391. Перспективный план ведения лесного хозяйства Верховинского межколхозного лесхоза Ивано-Франковской области. — Ирпень, 1988.

392. Перспективный план ведения лесного хозяйства Косовского района Ивано-Франковской области. — Киев, 1988.

393. Перспективный план ведения лесного хозяйства Путильского межколхозного лесхоза Черновицкой области. — Ирпень, 1989.

394. Перспективный план ведения лесного хозяйства Раховского района Закарпатской области. — Львов, 1995.

395. Підсумки виконання держзамовлення (з усіх категорій господарств) закупівель сільськогосподарської продукції за 1994 р.: Статистичний збірник. — Ужгород: Облстатуправління, 1995.

396. Підсумки обліку худоби у Закарпатській області в 1991 — 1995 рр.: Статистичний збірник. — Ужгород: Облстатуправління, 1995.

397. Підсумки обліку худоби у Івано-Франківській області станом на 01.01.1994р.: Статистичний збірник. — Івано-Франківськ: Облстатуправління, 1994.

398. Проект организации Жабьевского лесхоза Станиславской области УССР лесостроительства 1958 г. — Львов, 1959.

399. Проект организации и развития лесного хозяйства Великобычковского лесокombината. — Ирпень, 1988.

400. Проект организации и развития лесного хозяйства Верховинского лесокombината треста «Прикарпатлес». — Львов, 1969.

401. Проект организации и развития лесного хозяйства Верховинского лесокombината. — Ирпень, 1988.

402. Проект организации и развития лесного хозяйства Ворохнянского лесокombината. — Ирпень, 1988.

403. Проект организации и развития лесного хозяйства Кутского лесокombината. — Ирпень, 1988.

404. Проект организации и развития лесного хозяйства Надворнянского лесокombината. — Ирпень, 1988.

405. Проект организации и развития лесного хозяйства Путильского лесокombината. — Ирпень, 1988.

406. Проект организации и развития лесного хозяйства Раховского лесокombината. — Ирпень, 1988.

407. Проект организации и развития лесного хозяйства Ясинянского лесокombината. — Ирпень, 1988.

408. Проект организации территории и охраны природных комплексов Карпатского государственного заповедника Закарпатской области. — Ирпень, 1988.

409. Проект организации территории и охраны природных комплексов Карпатского государственного природного национального парка Ивано-Франковской области. — Ирпень, 1989.

410. Про стан тваринництва в колгоспах, радгоспах і міжгосподарських підприємствах Івано-Франківської області станом на 01.01.1994 р.: Статистичний збірник. — Івано-Франківськ: Облстатуправління, 1994.

411. Рахівський райдержархів. — Ф. 4. — Оп.1. — Спр. 5.

412. Рахівський райдержархів. — Ф. 4. — Оп.1. — Спр. 6.

413. Рахівський райдержархів. — Ф. 4. — Оп.1. — Спр. 7.

414. Рахівський райдержархів. — Ф. 4. — Оп.1. — Спр. 48.

415. Рахівський райдержархів. — Ф. 4. — Оп.1. — Спр. 49.

416. Рахівський райдержархів. — Ф. 4. — Оп.1. — Спр. 200.

417. Рахівський райдержархів. — Ф. 4. — Оп.1. — Спр. 201.

418. Рівень освіти населення України: За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. — К., 2003. — 218 с.

419. Розподіл населення за статтю та віком (табл. 2.1) (Верховинський, Путильський, Рахівський райони, смт Верховина, Ворохта, Кобилецька Поляна, Путила, Ясіня; м. Рахів, Яремча). — Закарпатське, Івано-Франківське, Чернівецьке обласні управління статистики, 2002.

420. Розподіл населення за віком та рівнем освіти (табл. 3.2) (Верховинський, Путильський, Рахівський райони). — Закарпатське, Івано-Франківське, Чернівецьке обласні управління статистики, 2003.

421. Розподіл населення за основними та іншими джерелами засобів існування (табл. 4.2.) (Івано-Франківська область, Верховинський район, м. Яремча). — Івано-Франківське обласне управління статистики, 2003.

422. Склад постійного населення України за статтю та віком станом на 1 січня 2001 року // Державний комітет статистики України. — К., 2001. — 412 с.

423. Сводный проект организации и развития лесного хозяйства Закарпатского производственно-торгового лесозаготовительного объединения «Закарпатлес». — Ирпень, 1988.

424. Сводный проект организации и развития лесного хозяйства Прикарпатского производственного лесозаготовительного объединения «Прикарпатлес». — Ирпень, 1990.

425. Сводный проект организации и развития лесного хозяйства Черновицкого производственно-торгового лесозаготовительного объединения «Черновцилес». — Ирпень, 1990.

426. Соціально-економічна характеристика сільських населених пунктів Верховинського району станом на 01.01.2001 року. — Івано-Франківськ, 2001.

427. Соціально-економічна характеристика сільських населених пунктів Путильського району станом на 01.01.2001 року. — Чернівці, 2001.

428. Технічна документація з графічного встановлення меж територій сільських, селищних і міських Рад народних депутатів Рахівського району Закарпатської області. — Ужгород: УкрНДІземпроект, Закарпатський філіал, 1991.

429. Технічна документація з коректування планового матеріалу сільських і селищних Рад народних депутатів Івано-Франківської області. — Івано-Франківськ: УкрНДІземпроект, Івано-Франківський філіал, 1992.

430. Технічна документація зі складання схем формування територій сільських та селищної Рад народних депутатів Путильського району Чернівецької області. — Чернівці: УкрНДІземпроект, Чернівецький філіал, 1992.

431. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 9. — Спр.6.

432. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 9. — Спр.7.

433. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 9. — Спр.55.

434. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 9. — Спр.444.

435. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 9. — Спр.1111.

436. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 9. — Спр.1124.

437. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 9. — Спр.1138.

-
438. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 12. — Спр.141.
439. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 12. — Спр.142.
440. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 15. — Спр.4.
441. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 15. — Спр.6.
442. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 15. — Спр.9.
443. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 15. — Спр.12.
444. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 15. — Спр.19.
445. Чернівецький облдержархів. — Ф. 19. — Оп. 15. — Спр.26.
446. Чисельність і демографічний стан населення Івано-Франківської області (1986 – 1992): Статистичний збірник. — Івано-Франківськ: Облстатуправління, 1994.
447. Чисельність осіб окремих етнографічних груп українського етносу та їх рідна мова (Всеукраїнський перепис населення 2001 року. Табл. 5.3). Богородчанський, Верховинський, Коломийський, Косівський, Надвірнянський, Путильський, Рахівський, Тячівський райони. — Івано-Франківськ, Ужгород, Чернівці: Облстатуправління, 2003.
448. Чисельність та територіальне розміщення населення Чернівецької області (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). — Чернівці: Чернівецьке обласне управління статистики, 2003. — 57 с.

ДОДАТКИ

**Структура землекористування в межах Гуцульщини
(станом на 01.01.1996 року), %/тис. га**

№ п/п	Частини Гуцульщини	Господарські землі Рад					Землі держліс- фонду	Частка від пло- щі краю	у тому числі		
		Всього	у тому числі						лісові землі	с/г землі	інші землі
			приса- дибні	громад. с/г угіддя	лісові (колек- тивні)	Інші					
1	Верховинська	<u>47</u> 59,5	<u>6</u> 7,8	<u>21</u> 26,0	<u>18</u> 23,1	<u>2</u> 2,6	<u>53</u> 66,0	<u>24</u> 125,5	<u>71</u> 89,1	<u>27</u> 33,8	<u>2</u> 2,6
2	Косівська	<u>76</u> 31,7	<u>38</u> 16,1	<u>0,4</u> 0,2	<u>33</u> 13,6	<u>4,6</u> 1,8	<u>24</u> 10,1	<u>8</u> 41,8	<u>57</u> 23,7	<u>39</u> 16,3	<u>4</u> 1,8
3	Яремчанська*	<u>11</u> 7,2	<u>4,4</u> 2,7	<u>0,0</u> 0,0	<u>0,3</u> 0,2	<u>6,3</u> 4,3	<u>89</u> 57,8	<u>12</u> 65,0	<u>89,3</u> 58,0	<u>4,4</u> 2,7	<u>6,3</u> 4,3
4	Надвірнянська**	<u>4</u> 1,9	<u>3</u> 1,5	<u>0,0</u> 0,0	<u>0,0</u> 0,0	<u>1</u> 0,4	<u>96</u> 43,6	<u>9</u> 45,5	<u>96</u> 43,6	<u>3</u> 1,5	<u>1</u> 0,4
Всього по Галицькій частині		<u>36</u> 100,3	<u>10</u> 28,1	<u>9</u> 26,2	<u>14</u> 36,9	<u>3</u> 9,1	<u>64</u> 177,5	<u>53</u> 277,8	<u>78</u> 214,4	<u>19</u> 54,3	<u>3</u> 9,1
5	Путильська***	<u>55</u> 48,6	<u>6</u> 5,2	<u>23</u> 20,0	<u>24</u> 21,3	<u>2</u> 2,1	<u>45</u> 41,3	<u>17</u> 89,9	<u>69</u> 62,6	<u>29</u> 25,2	<u>2</u> 2,1
6	Рахівська****	<u>25</u> 37,9	<u>1</u> 1,9	<u>12</u> 18,0	<u>8</u> 12,3	<u>4</u> 5,7	<u>75</u> 116,9	<u>30</u> 154,8	<u>83</u> 129,2	<u>13</u> 19,9	<u>4</u> 5,7
Разом по всій Гуцульщині		<u>36</u> 186,8	<u>7</u> 35,2	<u>12</u> 64,2	<u>14</u> 70,5	<u>3</u> 16,9	<u>64</u> 335,7	<u>100</u> 522,5	<u>78</u> 406,2	<u>19</u> 99,4	<u>3</u> 16,9

Примітки:

* Крім того, в межах земель держлісфонду наявні 0,3 тис. га присадибних земель і 4,5 тис. га громадських сільськогосподарських угідь;

**Крім того, в межах земель держлісфонду наявні 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь;

***Буковинська частина Гуцульщини включає всю територію Путильського району площею 87,8 тис. га, а також 0,6 тис. га сільськогосподарських угідь і 1,5 тис. га лісових земель у межах Вишницького району, які належать землекористувачам Путильщини;

****За матеріалами Закарпатського інституту «Укрземпроект» станом на 01.01.1993 р.

**Розподіл земель Гуцульщини за видами використання в розрізі сільських,
селищних, міських і районних Рад (станом на 01.01.1996 р.), га**

№ п/п	Назва Ради	При- садибні землі	Громад- ські сіль- ськогос- подарські землі	Лісові землі (ко- лективні ліси)	Чагарн., зсуви, водо- йми, доро- ги, вулиці, та ін.	Землі сто- ронніх користу- вачів	Загальна площа гос- подарської території (Гр.3 –7)	Землі дер- жавного лі- сового фонду (у т.ч. запов. терит.)	Загальна площа території Ради (Гр.8+9)	у тому числі		
										Лісові землі (Гр.5+9)	Сільсько- господар- ські землі (Гр.3+4)	Інші землі (Гр.6+7)
1	2	3	4			7	8	9	10	11	12	13
1. ГАЛИЦЬКА ГУЦУЛЬЩИНА												
<i>1. Верховинська Гуцульщина</i>												
1	Верховинська селищна Рада	1046,0	1508,6	2351,0	394,4	х	5300,0	922,0	6222,0	3273,0	2554,6	394,4
<i>Сільські Ради</i>												
2	Буковецька	226,0	624,0	575,4	57,6	х	1483,0	52,0	1535,0	627,4	850,0	57,6
3	Бистрецька	265,0	1153,6	1896,8	153,6	х	3469,0	2539,0	6008,0	4435,8	1418,6	153,6
4	Білоберізьківська	312,0	732,4	251,0	50,6	х	1346,0	907,0	2253,0	1158,0	1044,4	50,6
5	Верхньо-Ясенівська	420,0	944,4	1203,0	48,6	х	2616,0	723,0	3339,0	1926,0	1364,4	48,6
6	Голівська	627,0	2144,3	2738,3	118,4	х	5628,0	320,0	5948,0	3058,3	2771,3	118,4
7	Голошинська	159,0	323,9	415,2	46,9	х	945,0	10294,0	11239,0	10709,2	482,9	46,9
8	Гринявська	305,0	777,1	1031,7	69,2	х	2183,0	986,0	3169,0	2017,7	1082,1	69,2
9	Довгопільська	264,0	458,6	415,5	56,9	х	1195,0	0,0	1195,0	415,5	722,6	56,9
10	Замагорівська	398,0	1159,9	896,9	110,2	х	2565,0	0,0	2565,0	896,9	1557,9	110,2
11	Зеленська	315,0	470,5	470,5	51,0	х	1307,0	25520,0	26827,0	25990,5	785,5	51,0
12	Ільцівська	529,0	432,1	620,8	96,1	х	1678,0	323,0	2001,0	943,8	961,1	96,1
13	Красницька	348,0	769,6	686,5	56,9	х	1861,0	518,0	2379,0	1204,5	1117,6	56,9
14	Красноїльська	324,0	456,9	932,2	67,9	х	1781,0	0,0	1781,0	932,2	780,9	67,9
15	Кривопільська	502,0	1055,0	1325,1	129,9	х	3012,0	5853,0	8865,0	7178,1	1557,0	129,9
16	Криворівнянська	550,0	999,2	1555,8	47,0	х	3152,0	480,0	3632,0	2035,8	1549,2	47,0
17	Перехресненська	170,0	351,8	169,4	27,8	х	719,0	0,0	719,0	169,4	521,8	27,8
18	Пробійнівська	148,0	578,4	942,7	60,9	х	1730,0	8326,0	10056,0	9268,7	726,4	60,9
19	Стебнівська	262,0	262,0	220,7	51,3	х	796,0	0,0	796,0	220,7	524,0	51,3
20	Устерікська	158,0	184,9	496,3	59,8	х	899,0	647,0	1546,0	1143,3	342,9	59,8
21	Хороцівська	158,0	254,8	236,2	42,0	х	691,0	275,0	966,0	511,2	412,8	42,0
22	Яблуніцька	302,0	691,0	805,0	63,0	х	1861,0	333,0	2194,0	1138,0	993,0	63,0
	Всього у межах Рад	7788,0	16333,0	20236,0	1860,0	х	46217,0	59018,0	105235,0	79254,0	24121,0	1860,0
	Карпатський національний парк	-	-	-	-	-	-	7001,0	7001,0	7001,0	-	-
	Полонини	0,0	9678,0	2879,0	756,0	-	13313,0	0,0	13313,0	2879,0	9678,0	756,0
	Всього у межах Верховинського району	7788,0	26011,0	23115,0	2616,0	х	59530,0	66019,0	125549,0	89134,0	33799,0	2616,0
<i>2. Косівська Гуцульщина</i>												
<i>Сільські Ради</i>												
23	Акрешорівська	387,2	0,0	31,1	35,9	2,9	457,1	239,0	696,1	270,1	387,2	41,7
24	Бабинська	592,5	0,0	279,4	65,1	2,8	939,8	416,0	1355,8	695,4	592,5	70,7
25	Брустурівська	941,3	0,0	233,0	82,8	9,0	1266,1	0,0	1266,1	233,0	941,3	100,8
26	Велико-Роженська	1360,6	0,0	1593,0	84,5	4,9	3043,0	262,0	3305,0	1855,0	1360,6	94,3
27	Городянська	135,2	0,0	204,9	4,9	9,7	354,7	234,0	588,7	438,9	135,2	24,3
28	Космацька	2858,4	43,2	950,8	252,3	20,2	4124,9	4306,0	8430,9	5256,8	2901,6	292,7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
29	Мало-Роженська	716,3	0,0	1108,4	62,7	3,7	1891,1	0,0	1891,1	1108,4	716,3	70,1
30	Прокурівська	311,2	0,0	488,0	74,0	2,8	876,0	0,0	876,0	488,0	311,2	79,6
31	Річківська	1375,0	0,0	1044,0	66,1	6,5	2491,6	0,0	2491,6	1044,0	1375,0	79,1
32	Розтоцька	857,9	0,0	1132,0	140,0	4,1	2134,0	0,0	2134,0	1132,0	857,9	148,2
33	Снідавська	1124,8	0,0	804,0	71,2	3,4	2003,4	652,0	2655,4	1456,0	1124,8	78,0
34	Соколівська	489,3	179,2	235,8	76,2	4,6	985,1	707,0	1692,1	942,8	668,5	85,4
35	Тюдівська	245,7	0,0	184,6	58,2	3,7	492,2	0,0	492,2	184,6	245,7	65,6
36	Шепітська	1291,2	0,0	2215,0	127,2	8,6	3642,0	0,0	3642,0	2215,0	1291,2	144,4
37	Шешорська	904,4	22,0	565,7	211,5	21,9	1725,5	3315,0	5040,5	3880,7	926,4	255,3
38	Яворівська	2472,8	0,0	2496,2	282,3	17,4	5268,7	0,0	5268,7	2496,2	2472,8	317,1
	Всього у межах Косівського району	16063,8	244,4	13565,9	1694,9	126,2	31695,2	10131,0	41826,2	23696,9	16308,2	1821,1
3. Яремчанська Гуцульщина¹												
39	Міська Рада Яремчі	4,0	492,9	188,6	1448,5	x	2134,0	9334,4	11468,4	9523,0	496,9	1448,5
40	Ворохтянська селищна Рада	-	276,9	8,5	616,2	x	901,6	17003,0	17904,6	17011,5	276,9	616,2
	Сільські Ради											
41	Микуличинська	120,2	219,7	0,0	1914,9	x	2254,8	13586,0	15840,8	13586,0	339,9	1914,9
42	Татарівська	27,0	161,2	0,0	213,8	x	402,0	8451,0	8853,0	8451,0	188,2	213,8
43	Яблуницька	103,0	1246,7	44,6	149,7	x	1544,0	9425,0	10969,0	9469,6	1349,7	149,7
	Всього у межах Яремчанської міської Ради	254,2	2397,4	241,7	4343,1	x	7236,4	57799,4	65035,8	58041,1	2651,6	4343,1
4. Надвірнянська Гуцульщина²												
	Сільські Ради											
44	Бистрицька	441,0	0,0	0,0	62,9	0,0	926,1	19796,2	20722,3	19796,2	441,0	62,9
45	Зеленська	1076,3	0,0	7,4	242,8	74,1	1933,3	23780,8	25714,1	23788,2	1076,3	316,9
	Всього у межах Надвірнянського району	1517,3	0,0	7,4	305,7	74,1	1904,5	43577,0	45481,5	43584,4	1517,3	379,8
	Всього у межах Галицької Гуцульщини	25623,3	28652,8	36930,0	8959,7	200,3	100366,1	177526,4	277892,5	214456,4	54276,1	9160,0
II. ЗАКАРПАТЬСЬКА ГУЦУЛЬЩИНА³												
46	Рахівська міська Рада	108,8	2166,0	1526,4	525,3	411,6	4738,1	3604,0	8342,1	5130,4	2274,8	936,9
	Селищні Ради											
47	Коб. Полянська	91,8	382,4	471,5	64,6	38,4	1048,7	21450,0	22498,7	21921,5	474,2	103,0
48	Ясінянська	263,2	3118,9	1390,6	1176,6	330,8	6280,1	8368,0	14648,1	9758,6	3382,1	1507,4
	Сільські Ради											
49	Білинська	70,2	710,7	823,8	80,7	47,1	1732,5	2259,0	3991,5	3082,8	780,9	127,8
50	Богданська	240,1	1657,2	1133,9	480,4	45,4	3557,0	20860,0	24417,0	21993,9	1897,3	525,8
51	Відричківська ⁴	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
52	Діловецька	148,3	955,5	909,0	218,5	217,0	2448,3	5957,0	8405,3	6866,0	1103,8	435,5
53	Квасівська	128,1	1490,1	535,1	402,1	92,9	2648,3	3820,0	6468,3	4355,1	1618,2	495,0
54	Кос. Полянська	166,4	1564,6	2291,5	722,9	67,0	4812,4	6477,0	11289,4	8768,5	1731,0	789,9
55	Костишівська	58,7	370,9	486,2	32,5	60,8	1009,1	6048,0	7057,1	6534,2	429,6	93,3
56	Лазещинська	159,6	1443,3	325,4	266,5	75,0	2269,8	8508,0	10777,8	8833,4	1602,9	341,5
57	Лугівська	79,6	322,1	504,0	29,1	28,9	963,7	13490,0	14453,7	13994,0	401,7	58,0
58	Розтоківська	139,6	701,1	1104,0	76,4	30,0	2051,1	0,0	2051,1	1104,0	840,7	106,4
59	Росішківська	133,4	372,7	569,6	58,1	10,5	1144,3	0,0	1144,3	569,6	506,1	68,6
60	Чорно-Тисенська	125,4	748,4	202,6	50,9	21,7	1149,0	15029,0	16178,0	15231,6	873,8	72,6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	Лужанське лісництво	-	-	-	-	-	-	1032,0	1032,0	1032,0	-	-
	Всього у межах Рахівського району	1913,2	16003,9	12273,6	4184,6	1477,1	35852,4	116902,0	152754,4	129175,6	17917,1	5661,7
	у т.ч. полонини	0,0	7260,0	-	-	-	7260,0	0,0	7260,0	-	7260,0	-
	Полонини в межах Тячівського району	0,0	2025,0	-	-	-	2025,0	0,0	2025,0	-	2025,0	-
	Всього у межах Закарпатської Гуцульщини	1913,2	18028,9	12273,6	4184,6	1477,1	37877,4	116902,0	154779,4	129175,6	19942,1	5661,7
III. БУКОВИНСЬКА ГУЦУЛЬЩИНА												
61	Путильська селищна Рада	477	1497	876	196	х	3046	3592	6638	4468	1974	196
<i>Сільські Ради</i>												
62	Довгопільська	314	550	1116	70	х	2050	0,0	2050	1116	864	70
63	Дихтинська	366	866	1229	142	х	2603	0,0	2603	1229	1232	142
64	Конятинська	298	865	1095	107	х	2365	473	2838	1568	1163	107
65	Киселицька	398	1590	1198	157	х	3343	1466	4809	2664	1988	157
66	Мариничівська	377	1293	2101	122	х	3893	0,0	3893	2101	1670	122
67	Підзахаричівська	345	758	1197	134	х	2434	0,0	2434	1197	1103	134
68	Плосківська	321	1628	1649	87	х	3685	4026	7711	5675	1949	87
69	Розтоцька	354	1254	2604	177	х	4389	0,0	4389	2604	1608	177
70	Селятинська	441	1940	1622	293	х	4296	4936	9232	6558	2381	293
71	Сергіївська	685	2991	2700	180	х	6556	2565	9121	5265	3676	180
72	Усть-Путильська	190	550	521	66	х	1327	3879	5206	4400	740	66
73	Шепітська	374	3221	2400	289	х	6284	13935	20219	16335	3595	289
74	Яблуницька	273	968	997	70	х	2308	4975	7283	5972	1241	70
	Вижницький р-н	0	0	0	0	0	0	1459	1459	1459	0	0
	Всього у межах Буковинської Гуцульщини⁵	5213	19971	21305	2090	х	48579	41306	89885	62611	25184	2090
	Всього у межах Гуцульщини	32749,5	66652,7	70508,6	15234,3	1677,4	186822,5	335734,4	522557,9	406243,0	99402,2	16911,7
	у т.ч.: східна частина	29064,8	46226,4	57985,9	6400,9	126,2	139804,2	117456,0	257260,2	175441,9	75291,2	6527,1
	західна частина	3684,7	20426,3	12522,7	8833,4	1551,2	47018,3	218278,4	265296,7	230801,1	24111,0	10384,6

Примітки:

¹ Крім того, у межах земель державного лісового фонду наявні 304,5 га присадибних земель (міська Рада м. Яремча - 53,4 га, Ворохтянська селищна Рада - 32 га і сільські Ради: Микуличинська - 160,9 га, Татарівська - 19,6 га, Яблуницька - 38,6 га) і 4451 га громадських сільськогосподарських угідь;

² Крім того, у межах земель держлісфонду площа сільськогосподарських угідь становить 1880 га;

³ За матеріалами Закарпатського філіалу інституту «Укрземпроект» станом на 01.01.1993 р.;

⁴ Село Відричка на той час входило до складу Богданської Ради;

⁵ Буковинська Гуцульщина включає всю територію Путильського району площею 87 786 га і 640 га сільськогосподарських і 1459 га лісових земель в межах Вижницького району, які належать землекористувачам Путильського району

Розподіл сільськогосподарських земель Гуцульщини за угоддями у розрізі сільських, селищних, міських і районних Рад (станом на 01.01.1996 р.), в га

№ п/п	Назва Ради	Громадські сільськогосподарські землі						Забудова	Всього	Присадибні землі	Разом с/г земель
		Рілля	Багаторічні насадж.	Сінок. і пасовища	у тому числі						
					сінокоси	пасовища					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1. ГАЛИЦЬКА ГУЦУЛЬЩИНА											
1. Верховинська Гуцульщина											
1	Верховинська	38,1	20,2	2494,8	1430,0	1064,8	1,5	2554,6	x	2554,6	
2	Білоберізьківська	77,0	8,0	959,4	693,4	266,0	0,0	1044,4	x	1044,4	
3	Буковецька	18,0	0,0	832,0	404,7	427,3	0,0	850,0	x	850,0	
4	Бистрецька	15,2	0,0	1403,4	476,9	926,5	0,0	1418,6	x	1418,6	
5	Верхньо-Ясенівська	50,0	0,0	1312,8	711,1	601,7	1,6	1364,4	x	1364,4	
6	Голівська	110,7	7,4	2651,7	1200,9	1450,8	1,5	2771,3	x	2771,3	
7	Голошинська	10,6	0,0	471,3	258,6	212,7	1,0	482,9	x	482,9	
8	Гринявська	24,0	0,0	1057,1	522,1	535,0	1,0	1082,1	x	1082,1	
9	Довгопільська	52,0	0,0	667,8	419,5	248,3	2,8	722,6	x	722,6	
10	Замагорівська	30,7	6,5	1518,5	741,5	777,0	2,2	1557,9	x	1557,9	
11	Зеленська	20,0	6,8	758,7	347,1	411,6	0,0	785,5	x	785,5	
12	Ільцівська	40,1	11,9	905,4	572,0	333,4	3,8	961,1	x	961,1	
13	Красноільська	49,1	4,0	725,9	402,7	323,2	1,9	780,9	x	780,9	
14	Красницька	23,0	10,3	1078,9	668,9	410,0	5,4	1117,6	x	1117,6	
15	Кривопільська	14,0	1,0	1537,0	831,4	705,6	5,0	1557,0	x	1557,0	
16	Криворівненська	60,1	5,0	1481,9	707,2	774,7	2,2	1555,8	x	1555,8	
17	Перехресненська	36,0	8,0	477,8	276,8	201,0	0,0	521,8	x	521,8	
18	Пробійнівська	18,0	0,0	708,4	353,4	355,0	0,0	726,4	x	726,4	
19	Стебнівська	29,0	0,0	495,0	352,4	142,6	0,0	524,0	x	524,0	
20	Устерікська	31,0	6,0	305,9	238,4	67,5	0,0	342,9	x	342,9	
21	Хороцівська	54,0	2,0	354,9	224,6	130,3	1,9	412,8	x	412,8	
22	Яблуніцька	39,5	10,0	936,4	655,4	281,0	7,1	993,0	x	993,0	
	Всього у межах Рад	840,0	107,1	23135,0	12489,0	10646,0	38,9	24121,0	x	24121,0	
	Полонини	0,0	0,0	9605,0	128,0	9477,0	73,0	9678,0	x	9678,0	
	Всього у межах Верховинської Гуцульщини	840,0	107,1	32740	12617,0	20123,0	112,0	33799,0	x	33799,0	
2. Косівська Гуцульщина											
23	Акрешорівська	30,6	14,9	317,7	249,7	68,0	24,0	387,2	x	387,2	
24	Бабинська	32,1	26,5	516,9	316,9	200,0	17,0	592,5	x	592,5	
25	Брустурівська	68,0	0,0	841,0	841,3	0,0	32,0	941,3	x	941,3	
26	Велико-Роженська	96,9	0,0	1244,7	350,7	894,0	19,0	1360,6	x	1360,6	
27	Городська	24,5	50,4	53,3	53,3	0,0	7,0	135,2	x	135,2	
28	Космацька	177,6	0,0	2607,0	1928,0	679,0	117,0	2901,6	x	2901,6	
29	Мало-Роженська	64,0	0,0	640,3	540,3	100,0	12,0	716,3	x	716,3	
30	Прокуравська	51,0	8,0	221,2	205,7	15,5	31,0	311,2	x	311,2	
31	Річківська	71,0	0,0	1265,0	1230,0	35,0	39,0	1375,0	x	1375,0	
32	Розтоцька	100,0	55,0	682,9	385,2	297,7	20,0	857,9	x	857,9	
33	Снідавська	70,0	0,0	1027,8	532,4	495,4	27,0	1124,8	x	1124,8	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
34	Соколівська	42,6	15,6	590,3	332,1	258,2	20,0	668,5	x	668,5
35	Тюдівська	100,0	12,2	119,5	119,5	0,0	14,0	245,7	x	245,7
36	Шепітська	170,0	0,0	1098,2	419,2	679,0	23,0	1291,2	x	1291,2
37	Шешорська	200,0	15,0	668,4	646,4	22,0	43,0	926,4	x	926,4
38	Яворівська	241,0	0,0	2201,8	1701,8	500,0	30,0	2472,8	x	2472,8
	Всього у межах Косівської Гуцульщини	1539,3	197,6	14096,3	9852,5	4243,8	475,0	16308,2	x	16308,2
3. Яремчанська Гуцульщина*										
39	Яремчанська міськ.Рада	-	-	492,9	276,0	216,9	-	492,9	4,0	496,9
40	Ворохтянська селищ. Рада	-	-	276,9	155,1	121,8	-	276,9	-	276,9
41	Микуличинська	-	-	219,7	123,0	96,7	-	219,7	120,2	339,9
42	Татарівська	-	-	161,2	90,3	70,9	-	161,2	27,0	188,2
43	Яблуніцька	-	-	1246,7	698,2	548,5	-	1246,7	103,0	1349,7
	Всього у межах Яремчанської Гуцульщини	-	-	2397,4	1342,6	1054,8	-	2397,4	254,2	2651,6
4. Надвірнянська Гуцульщина*										
44	Бистрицька	-	-	0,0	0,0	0,0	-	0,0	441,0	441,0
45	Зеленянська	-	-	0,0	0,0	0,0	-	0,0	1076,3	1076,3
	Всього у межах Надвірнянської Гуцульщини	-	-	0,0	0,0	0,0	-	0,0	1517,3	1517,3
	Всього у межах Галицької Гуцульщини	2379,3	304,7	49233,7	23812,1	25421,6	586,9	52504,4	1771,5	54275,9
II. ЗАКАРПАТСЬКА ГУЦУЛЬЩИНА**										
46	Рахівська міськрада	41,2*	-	2124,8	1384,7	740,1	-	2166,0	108,8	2274,8
47	Коб. Полянська сел. Рада	30,2	-	352,2	107,7	244,5	-	382,4	91,8	474,2
48	Ясінянська сел. Рада	32,1	-	3086,8	1965,5	1121,3	-	3118,9	263,2	3382,1
49	Білинська	17,8	-	692,0	390,0	302,0	-	710,7	70,2	780,9
50	Богданська	29,4	-	1627,8	899,7	728,1	-	1657,2	240,1	1897,3
51	Відричківська***	-	-	-	-	-	-	-	-	-
52	Діловецька	23,7	-	931,8	550,9	380,9	-	955,5	148,3	1103,8
53	Квасівська	3,5	-	1486,6	667,0	819,6	-	1490,1	128,1	1618,2
54	Кос. Полянська	24,1	3,0	1537,5	665,3	872,2	-	1564,6	166,4	1731,0
55	Костилівська	-	-	370,9	247,7	123,2	-	370,9	58,7	429,6
56	Лазещинська	13,5	-	1429,9	7,5	462,3	-	1443,3	159,6	1602,9
57	Лугівська	6,2	-	315,9	92,4	223,5	-	322,1	79,6	401,7
58	Розтоцька	9,1	-	692,0	214,7	477,3	-	701,1	139,6	840,7
59	Росішківська	2,2	-	370,5	367,6	2,9	-	372,7	133,4	506,1
60	Чорно-Тисенська	19,3	-	729,1	558,5	170,6	-	748,4	125,4	873,8
	Тячівський район	0,0	0,0	2025,0	0,0	2025,0	0,0	2025,0	0,0	2025,0
	Всього у межах Закарпатської Гуцульщини	252,3	3,0	17773,6	9080,1	8693,5	-	18028,9	1913,2	19942,1
	у т.ч. полонини	0,0	0,0	9285,0	0,0	9285,0	0,0	0,0	0,0	9285,0
III. БУКОВИНСЬКА ГУЦУЛЬЩИНА										
61	Путильська сел. Рада	128	20	1816	1221	595	10	1974	x	1974
62	Довгопільська	110	14	728	410	318	12	864	x	864
63	Дихтинецька	153	36	1034	518	516	9	1232	x	1232

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
64	Конятинська	68	7	1080	609	471	8	1163	х	1163
65	Киселицька	106	16	1854	973	881	12	1988	х	1988
66	Мариничівська	78	25	1561	866	695	6	1670	х	1670
67	Підзахарицька	121	26	949	371	578	7	1103	х	1103
68	Плосківська	73	4	1865	917	948	7	1949	х	1949
69	Розтоцька	120	37	1439	659	780	12	1608	х	1608
70	Селятинська	123	4	2239	1236	1003	15	2381	х	2381
71	Сергіївська	180	41	3443	1884	1559	12	3676	х	3676
72	Усть-Путильська	66	10	658	354	304	6	740	х	740
73	Шепітська	92	4	3488	2002	1486	11	3595	х	3595
74	Яблуницька	60	20	1153	573	580	8	1241	х	1241
	Всього у межах Буковинської Гуцульщини	1478	264	23307,0	12593	10714	135	25184	х	25184
	Всього у межах Гуцульщини	4109,6	571,7	910314,1	45485,2	44829,1	721,9	95717,5	3684,7	99402,2
	у т.ч. східна частина	3857,3	568,7	70143,3	35062,5	35080,8	721,9	75291,2	х	75291,2
	західна частина	252,3	3,0	20171,0	10422,7	9748,3	-	20426,3	3684,7	24111,0

Примітки:

* Присадибні землі за видами угідь не розписані. Крім того, у межах держлісфонду знаходиться 4765,5 га сільськогосподарських земель. Із них 304,5 га – присадибних земель і 4461 га – громадських сільськогосподарських угідь (у тому числі: ріллі – 664 га, багаторічних насаджень – 334 га, сінокосів – 1935 га, пасовищ – 1528 га;

** За матеріалами Закарпатського філіалу інституту «Укрземпроект» станом на 01.01.1993 р. Присадибні землі за видами угідь не розписані;

*** Село Відричка на той час входило до складу Богданської Ради

**Чисельність і густота населення Гуцульщини в розрізі населених пунктів
(станом на 01.01.2001 р.)**

№ п/п	Назва населеного пункту	Площа			Чисельність населення, осіб	Густота населення		
		населеного пункту, км ²	господар. тери- торії, км ^{2***}	території Ради, км ^{***}		в межах насе- лен. пункту, осіб/км ²	в межах госпо- дар. території, осіб/км ²	в межах тери- торії Ради, осіб/км ²
1	2	3	4	5	6	7	8	9
І. ГАЛИЦЬКА ГУЦУЛЬЩИНА								
<i>1. Верховинська Гуцульщина</i>								
1	сmt Верховина	29,200	51,820	62,22	5412	185	104	91
2	Віпче	0,290	1,180		227	783	192	91
3	Білоберізка	2,856	13,460	22,53	1234	432	92	55
4	Буковець	4,600	7,390	15,35	488	106	66	53
5	Черетів	4,180	7,440		325	78	44	53
6	Бистрець	8,060	25,740	60,08	362	45	14	10
7	Дземброня	3,170	8,950		245	77	27	10
8	Верхній Ясенів	4,100	18,700	33,39	1205	293	64	53
9	Рівня	1,900	7,460		556	293	75	53
10	Голови	18,210	43,980	59,48	1599	88	36	33
11	Чорна Річка	4,980	12,300		357	72	29	33
12	Голошина	5,670	9,450	112,39	415	73	44	4
13	Гринява	4,260	7,310	31,69	904	212	124	33
14	Біла Річка	1,500	14,520		157	105	11	33
15	Довгополе	2,157	3,843	11,95	610	282	159	114
16	Кохан	2,406	2,975		147	76	49	114
17	Полянки	2,676	5,132		604	226	118	114
18	Замагора	4,050	25,650	25,65	1185	296	46	46
19	Зелене	3,400	8,163	268,2	815	240	100	5
20	Буркут	0,020	0,493		10	500	20	5
21	Топільче	0,400	3,190		204	510	64	5
22	Явірник	0,400	1,224		294	735	240	5
23	Ільці	4,801	15,717	20,01	1653	344	105	91
24	Великий Ходак	0,548	1,063		181	330	171	91
25	Красноїлля	2,600	17,000	17,81	1282	493	75	81
26	Вигода	0,700	0,810		167	239	206	81
27	Красник	5,583	18,610		1086	195	58	46
28	Кривопілля	2,462	20,615	88,65	959	390	47	16
29	Волова	0,600	6,380		230	383	36	16
30	Стаїше	0,572	3,125		246	430	79	16
31	Криворівня	6,380	14,590	36,32	1498	235	103	50
32	Бережниця	8,030	16,930		309	38	18	50
33	Пережресне	2,876	7,190	7,19	525	183	73	73
34	Пробійнівка	1,304	6,927	100,56	373	287	54	8
35	Грамотне	2,105	6,107		371	177	61	8
36	Стовпні	1,778	4,266		63	36	15	8

1	2	3	4	5	6	7	8	9
37	Стебні	2,760	7,960	7,96	727	263	91	9
38	Устеріки	0,810	8,990	15,469,66	738	922	82	48
39	Хороцеве	2,680	5,360		476	183	90	79
40	Барвінків	0,780	1,550		291	373	187	79
41	Яблунця	1,291	5,491	21,94	853	661	155	70
42	Сеньківське	0,266	3,959		37	139	9	70
43	Черемошна	1,464	9,160		650	444	71	70
	Всього	159,001	462,170		30079	189	65	24
<i>2. Косівська Гуцульщина</i>								
44	Акрешори	2,514	4,571	6,96	838	335	183	120
45	Бабин	5,168	9,398	13,55	855	168	91	63
46	Брустурів	6,963	12,661	12,66	1408	204	111	111
47	Великий Рожин	17,054	30,43	33,05	1571	92	52	48
48	Город	2,387	3,547	5,88	511	214	144	87
49	Космач	22,686	41,249	84,30	6054	267	147	72
50	Малий Рожин	7,827	18,911	18,91	950	122	50	50
51	Прокурава	4,263	8,760	8,76	1196	285	137	137
52	Річка	14,626	24,916	24,91	2075	142	83	83
53	Розтоки	11,737	21,340	21,34	2020	173	95	95
54	Снідавка	12,964	20,034	26,55	929	72	46	35
55	Соколівка	5,418	9,851	16,92	2193	388	224	130
56	Тюдів	2,422	4,922	4,92	2031	846	414	412
57	Шепіт	20,226	36,420	36,42	1752	87	48	48
58	Шешори	1,128	17,255	50,40	1984	180	115	39
59	Яворів	23,261	52,687	52,68	2426	104	46	46
	Всього	160,644	316,952	418,26	28793	179	91	67
<i>3. Яремчанська Гуцульщина</i>								
60	м. Яремча	21,340	21,340	114,68	7543	353	353	66
61	сmt Ворохта	9,016	9,016	179,04	3787	421	421	21
62	Микуличин	22,548	22,548	158,40	4961	220	220	31
63	Татарів	4,020	4,020	88,53	1508	377	377	17
64	Яблунця	3,870	3,870	109,69	1986	513	513	28
65	Воронька	8,380	8,380		421	51	51	28
66	Поляниця	3,190	3,190		615	193	193	28
	Всього	72,364	72,364	650,35	20821	288	288	28
<i>4. Надвірнянська Гуцульщина</i>								
67	Бистриця	7,530	7,530	207,22	1068	142	142	6
68	Згари	1,020	1,020		29	29	29	6
69	Климуші	0,431	0,431		121	281	281	6
70	Причіл	0,280	0,280		18	64	64	6
71	Зелена	9,635	9,635	257,22	2328	243	243	17
72	Максимець	4,431	4,431		878	198	198	17
73	Черник	5,267	5,267		1059	201	201	17
	Всього	19,333	19,333	454,81	5501	285	285	12
	Всього по Галицькій Гуцульщині	411,342	870,819	2778,92	85163	207	98	31

1	2	3	4	5	6	7	8	9
II. ЗАКАРПАТСЬКА ГУЦУЛЬЩИНА								
74	м. Рахів	12,264	47,381	83,42	14969	1220	316	179
75	Білин	2,373	17,325	39,9	1746	736	101	44
76	Богдан	2,008	19,850	244,17	3364	1682	169	17
77	Бребоя	0,518	0,598		710	1371	1187	17
78	Відричка	0,770	15,130		2322	3015	128	17
79	Ділове	1,932	18,113	84,05	2673	1384	148	38
80	Круглий	0,102	0,990		95	93	96	38
81	Хмелів	0,583	5,380		429	736	79	38
82	Кваси	1,560	13,240	64,68	1794	1143	135	36
83	Сітний	0,323	6,882		142	440	21	36
84	Тростянець	0,240	6,351		377	1570	59	36
85	сmt. Кобилецька Поляна	4,398	10,487	224,98	3392	771	323	15
86	Косівська Поляна	5,695	48,124	112,89	4222	741	88	37
87	Костилівка	1,100	5,449	60,48	1890	1718	347	43
88	Вільховатий	0,791	4,642		1112	1407	240	43
89	Лазещина	3,476	22,698	107,77	4174	1201	184	39
90	Луги	1,320	7,481	144,53	1008	764	135	1
91	Говерла	1,800	2,156		380	211	176	10
92	Розтоки	2,017	20,511	20,51	2803	1401	137	137
93	Росішка	2,511	11,443	11,44	1144	458	100	100
94	Чорна Тиса	4,407	11,49	161,78	2746	623	239	17
95	сmt. Ясіня	14,099	54,546	146,48	8043	575	147	60
96	Стебний	8,195	8,255		807	98	97	60
	Всього по Закарпатській Гуцульщині	72,482	358,524	1527,54	60342	833	168	39
III. БУКОВИНСЬКА ГУЦУЛЬЩИНА								
97	сmt Путила	2,96	2,96	66,38	3265	1103	1103	73
98	Рижа	5,29	13,60		682	129	50	73
99	Паркулина	1,37	13,17		716	523	54	73
100	Тораки	0,31	0,73		150	484	205	73
101	Довгопілля	5,22	8,63	20,50	1227	235	142	102
102	Греблина	0,85	1,56		184	216	118	102
103	Плита	1,64	2,95		164	100	56	102
104	Стебні	3,78	7,36		517	137	70	102
105	Дихтинець	4,21	10,21	26,03	1003	238	98	72
106	Греблина	3,25	4,37		295	91	68	72
107	Замогила	3,22	4,91		416	129	85	72
108	Малий Дихтинець	3,08	6,54		330	110	50	72
109	Конятин	3,80	10,63	28,38	677	178	64	51
110	Липовець	1,95	6,99		167	86	24	51
111	Самакова	1,40	6,03		593	423	98	51
112	Киселиці	3,44	7,25	48,09	881	256	122	42
113	Гробнице	7,16	10,86		301	43	28	42
114	Площі	3,75	6,88		283	75	41	42
115	Поляківське	2,92	3,94		174	59	44	42

1	2	3	4	5	6	7	8	9
116	Соколій	3,10	4,50		364	117	81	42
117	Мариничі	2,32	8,40	38,93	543	234	65	30
118	Бісків	4,72	12,36		146	31	12	30
119	Петраші	6,40	18,17		464	73	26	30
120	Підзахаричі	1,68	7,57	24,34	443	263	59	43
121	Міжброди	3,80	6,85		304	80	44	43
122	Хорови	2,46	9,92		304	123	31	43
123	Плоска	11,06	23,33	77,11	827	75	35	14
124	Лустун	9,10	13,52		234	26	17	14
125	Розтоки	1,56	8,66	43,89	1496	959	173	47
126	Околена	0,18	14,77		104	578	7	47
127	Товарниця	0,46	19,78		256	556	13	47
128	Ями	0,39	0,68		210	538	308	47
129	Селятин	6,68	13,31	92,32	1173	177	88	25
130	Галицівка	7,01	10,74		677	97	63	25
131	Руська	6,31	18,91		474	75	25	25
132	Сергії	1,57	2,17	91,21	1097	699	505	25
133	Випчина	0,38	11,76		20	53	2	25
134	Ріпень	3,95	18,59		350	89	19	25
135	Тесницька	1,50	11,43		146	97	13	25
136	Фошки	3,96	21,61		417	105	19	25
137	Усть-Путила	1,13	3,58	52,06	623	551	174	19
138	Бісків	2,80	8,86		191	68	22	19
139	Шпетки	0,26	0,83		187	719	225	19
140	Шепіт	4,36	15,95	202,19	683	157	43	6
141	Андреківське	1,15	8,79		101	88	11	6
142	Верхній Яловець	1,90	14,19		178	94	13	6
143	Нижній Яловець	0,66	7,49		117	177	16	6
144	Сарата	0,95	16,42		93	98	6	6
145	Яблуниця	1,47	7,53	72,83	744	506	99	15
146	Голошина	1,22	6,17		129	106	21	15
147	Плай	1,85	9,38		232	125	25	15
	Всього по Буковинській Гуцульщині	155,94	485,79	898,85	25352	162	52	28
	Всього по Гуцульщині	639,76	1715,133	5225,57	170857	267	100	33

Примітки:

*Абзацом виділено підпорядковані села;

**Господарська територія поселення складається з площі населеного пункту, площі сільськогосподарських угідь та площі, що зайнята лісами (на Гуцульщині до господарської території були включені колишні колгоспні ліси – Л.М.), водоймами, дорогами тощо, яка обслуговується чи має обслуговуватись його мешканцями;

***До території Ради (сільської, селищної, міської) належать також державні лісові землі, до деяких – полонини

Типи сільських поселень Гуцульщини за людністю (1970 – 2001рр.)

Частини Гуцульщини	Групи населених пунктів за чисельністю постійних жителів, осіб																	
	Всього		49 і менше		50 – 90		100 – 199		200 – 499		500 – 999		1000 – 1999		2000 – 4999		більше 5000	
	1970	2001	1970	2001	1970	2001	1970	2001	1970	2001	1970	2001	1970	2001	1970	2001	1970	2001
<i>Верховинська</i>																		
Число всіх поселень	40	42	0	2	0	1	5	4	12	16	15	11	8	8	0	0	0	0
у т.ч. сіл – центрів с/Р	16	21	0	0	0	0	0	0	3	3	6	8	7	8	0	0	0	0
К-сть населення, осіб	25265	24667	0	47	0	63	763	652	4353	5213	9939	7944	10210	107848	0	0	0	0
Частка від усього населення, в %	100,0	100,0	0,0	0,2	0,0	0,3	3,0	2,6	17,3	21,1	39,3	32,2	40,4	43,6	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>Косівська</i>																		
Число всіх поселень	16	16	0	0	0	0	0	0	1	0	3	5	7	5	4	5	1	1
у т.ч. сіл – центрів с/Р	13	16	0	0	0	0	0	0	0	0	2	5	6	5	4	5	1	1
К-сть населення, осіб	28900	28793	0	0	0	0	0	0	443	0	2757	4083	10977	7911	9138	10745	5584	6054
Частка від усього населення, в %	100,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	0,0	9,5	14,2	38,0	27,5	31,6	27,3	19,4	21,0
<i>Яремчанська</i>																		
Число всіх поселень	5	5	0	0	0	0	0	0	2	1	0	1	0	2	3	1	0	0
у т.ч. сіл – центрів с/Р	3	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	3	1	0	0
К-сть населення, осіб	9475	9491	0	0	0	0	0	0	696	421	0	615	0	3494	8779	4961	0	0
Частка від усього населення, в %	100,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	7,3	4,4	0,0	6,5	0,0	36,8	92,7	52,3	0,0	0,0
<i>Надвірнянська</i>																		
Число всіх поселень	7	7	0	2	2	0	1	1	0	0	0	1	4	2	0	1	0	0
у т.ч. сіл – центрів с/Р	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0	1	0	0
К-сть населення, осіб	5470	5501	0	47	152	0	117	121	0	0	0	878	5201	2127	0	2328	0	0
Частка від усього населення, в %	100,0	100,0	0,0	0,9	2,9	0,0	2,1	2,2	0,0	0,0	0,0	16,0	95,0	38,6	0,0	42,3	0,0	0,0
<i>Рахівська</i>																		
Число всіх поселень	21	20	0	0	1	1	0	1	4	3	5	2	4	6	7	7	0	0
у т.ч. сіл – центрів с/Р	12	12	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	3	5	8	7	0	0
К-сть населення, осіб	30687	33938	0	0	96	95	0	142	1329	1186	3926	1517	5289	8694	23048	22304	0	0
Частка від усього населення, в %	100,0	100,0	0,0	0,0	0,3	0,3	0,0	0,4	4,3	3,5	12,8	4,5	17,2	25,6	65,3	65,7	0,0	0,0
<i>Путільська</i>																		
Число всіх поселень	50	50	0	1	1	1	5	14	24	17	18	12	2	5	0	0	0	0
у т.ч. сіл – центрів с/Р	13	13	0	0	0	0	0	0	2	1	9	7	2	5	0	0	0	0
К-сть населення, осіб	22426	22087	0	20	86	93	860	2138	7727	5677	11178	8163	2575	5996	0	0	0	0
Частка від усього населення, в %	100,0	100,0	0,0	0,1	0,3	0,4	3,8	9,7	34,5	25,7	49,8	36,9	11,5	27,1	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>Разом по всій Гуцульщині</i>																		
Число всіх поселень	139	140	0	5	4	3	11	20	43	37	41	32	25	28	14	14	1	1
у т.ч. сіл – центрів с/Р	58	67	0	0	0	0	0	0	5	4	18	19	20	26	14	14	1	1
К-сть населення, осіб	122224	124477	0	114	334	251	1740	3053	14578	12497	27876	23200	34247	38970	17965	40338	5584	6054
Частка від усього населення, в %	100,0	100,0	0,0	0,1	0,1	0,2	1,4	2,5	12,0	10,0	22,8	18,6	28,0	31,3	31,0	32,4	4,7	4,9

Зміна людності гуцульських поселень у 1970 – 2001 рр.

№ п/п	Назва населеного пункту	Постійне населення (осіб)								
		1970	1979	1970 – 1979 приріст (-зменш.), ‰	1989	1979 – 1989 приріст (-зменш.), ‰	1996	2001	1989 – 2001 приріст (-зменш.), ‰	1970 – 2001 приріст (-зменш.), ‰
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
І. ГАЛИЦЬКА ГУЦУЛЬЩИНА										
І. Верховинська Гуцульщина										
1	смт Верховина	5176	5757	11	6343	13	6400	5412	-15	5
2	Віпче	-	-	-	-	-	268	227	-	-
3	Білоберізка	1601	1515	-54	1411	-7	1392	1234	-13	-23
4	Буковець	527	491	-7	605	23	543	488	-19	-7
5	Черетів	331	304	-8	311	2	333	325	4	-2
6	Бистрець	490	412	-16	374	-9	381	362	-3	-26
7	Дземброня	213	291	376	258	-11	284	245	-5	15
8	Верхній Ясенів	1220	1282	5	1290	1	1353	1205	-7	-1
9	Рівня	645	613	-50	552	-10	572	556	1	-14
10	Голови	1539	1035	-33	1334	29	1698	1599	20	3
11	Чорна Річка	737	970	32	602	-38	422	357	-41	-52
12	Голошина	571	679	19	497	-27	481	415	-16	-27
13	Гринява	1026	1034	1	1031	-0	1056	904	-13	-12
14	Біла Річка	511	193	-62	273	41	196	157	-42	-70
15	Довгополс	498	493	-1	587	19	626	610	4	22
16	Кохан	159	158	-0	148	-6	183	147	0	-8
17	Полянки	557	552	-1	543	-2	647	604	11	8
18	Замагора	1181	1194	1	1130	-5	1317	1185	5	0
19	Зелена	723	715	-1	757	6	946	815	8	13
20	Буркут	186	107	-43	81	-24	21	10	-82	-95
21	Топільче	321	324	1	262	-19	248	204	-22	-46
22	Явірник	336	313	-7	351	12	390	294	-16	-4
23	Ільці	1200	1337	11	1484	11	1815	1653	11	24
24	Великий Холак	-	-	-	-	-	179	181	-	-
25	Красноілля	697	795	14	1151	45	1317	1282	11	84
26	Вигода	332	360	8	134	-63	156	167	25	-50
27	Красник	719	825	15	968	17	1128	1086	12	51
28	Кривопілля	1043	893	-14	894	0	1012	959	7	-8
29	Волове	238	178	-25	229	29	256	230	0	-3
30	Стаїще	128	257	101	183	-29	247	246	34	92
31	Криворівня	1400	1338	-5	1468	10	1654	1498	2	7
32	Бережниця	376	356	-5	338	-5	351	309	-9	-18
33	Перехресне	698	648	-7	544	16	619	525	-3	-25
34	Пробійнівка	476	469	-2	386	-18	417	373	-3	-22
35	Грамотне	553	625	13	431	-31	431	371	-14	-33
36	Стовпні	102	116	14	59	-49	61	63	7	-38
37	Стебні	808	754	-7	677	-10	740	727	7	-10
38	Устеріки	847	844	-0	778	-8	879	738	-5	-13
39	Хороцєве	457	460	1	459	-0	501	476	4	4
40	Барвінків	285	255	-11	267	5	328	291	9	2
41	Яблунця	666	805	21	882	10	880	853	3	28
42	Сеньківське	188	88	-53	38	-57	45	37	0	-80
43	Черемошна	680	632	-7	-	-	665	650	-	-4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Всього	30441	30467	0	30110	-1	33438	30079	-0,3	-1
	Середня людність міського поселення	5176	5757	11	6343	10	6400	5412	5	5
	Середня людність сільського поселення	632	618	-2	594	-4	644	715	17	13
<i>2. Косівська Гувульщина</i>										
44	Акрешори	902	976	8	1030	6	885	838	-19	-7
45	Бабин	876	886	1	901	2	865	855	-5	-2
46	Брустурів	1451	1469	1	1506	3	1449	1408	-7	-3
47	Великий Рожин	1635	1655	1	1610	-3	1548	1571	-2	-4
48	Город	443	453	2	451	-1	530	511	13	15
49	Космач	5584	5795	4	5868	1	6266	6054	3	8
50	Малий Рожин	979	972	-1	1022	5	1043	950	-7	-3
51	Прокурава	1168	1190	2	1211	2	1265	1196	-1	2
52	Річка	2353	2433	3	2225	-9	2442	2075	-7	-12
53	Розтоки	2043	1889	-8	1945	3	1973	2020	4	-1
54	Снідавка	1204	1175	-3	1083	-8	1035	929	-14	-23
55	Соколівка	2099	2125	1	2212	4	2246	2193	-1	4
56	Тюдів	1782	1875	5	1973	5	2076	2031	3	14
57	Шепіт	1907	1901	-0	1844	-3	1796	1752	5	-8
58	Шешори	1831	2059	12	2007	-3	2010	1984	-1	8
59	Яворів	2643	2670	1	2552	-5	2675	2426	-5	-8
	Всього	28900	29523	2	29440	-0	30105	28793	-2	-0,4
	Середня людність сільського поселення	1806	1845	2	1840	-0	1881	1800	-2	-0,4
<i>3. Яремчанська Гувульщина</i>										
60	м. Яремча	7430	8394	13	8385	-0	8825	7543	-10	2
61	сmt Ворохта	4953	4897	-1	4465	-9	4875	3787	-16	-24
62	Микуличин	4633	4884	5	5262	8	5445	4961	-6	7
63	Татарів	2066	1800	-13	1765	-2	1648	1508	-15	-27
64	Яблуниця	2080	1874	10	2003	7	1983	1986	-1	-5
65	Воронька	257	387	51	364	-6	375	421	16	64
66	Поляниця	439	547	25	622	14	575	615	-1	40
	Всього	21858	22783	4	22864	0	23626	20821	-9	-5
	Середня людність міського поселення	6192	6645	7	5007	-15	6850	5665	-12	-9
	Середня людність сільського поселення	1895	1898	0	2002	6	2026	1898	-5	0
<i>4. Надвірнянська Гувульщина</i>										
67	Бистриця	1016	1010	-1	1076	7	1095	1068	-1	5
68	Згари	117	65	45	57	12	50	29	-50	-75
69	Климуші	85	102	120	95	-7	113	121	27	42
70	Причіл	67	37	-45	29	-22	31	18	-38	-73
71	Зелена	1923	2343	22	2256	-4	2464	2328	3	21
72	Максimeць	1140	869	-24	824	-5	915	878	7	-23
73	Черник	1122	946	-16	1137	20	1089	1059	-7	-6
	Всього	5470	5372	-2	5474	2	5757	5501	0	1
	Середня людність сільського поселення	781	767	-2	782	2	822	785	0	1
	Всього по Галицькій Гувульщині	86669	88145	2	87888	-0	92926	85163	-3	-2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Середня людність міського поселення	5853	6349	9	6398	1	6700	5580	-13	-5
	Середня людність сільського поселення	1016	1016	0	1010	-1	1055	977	-3	-4
II. ЗАКАРПАТСЬКА ГУЦУЛЬЩИНА										
74	м. Рахів	12093	13448	11	15490	15	16545	14969	-3	24
75	Білин	1403	1555	101	16719	5	1956	1746	8	24
76	Богдан	3601	2993	-17	3373	13	3438	3364	0	-7
77	Бребоя	611	666	9	690	6	756	710	3	16
78	Вилричка	1081	1822	69	1857	2	3051	2322	25	114
79	Ділове	2241	2279	2	2392	5	2841	2673	18	19
80	Круглий	96	102	6	71	-20	73	95	34	-1
81	Хмелів	638	609	-5	552	-9	620	429	-22	-33
82	Кваси	1391	1509	8	1587	5	1812	1794	13	29
83	Сітний	211	193	-9	169	-13	157	142	-16	-33
84	Тростянець	318	360	13	363	1	397	377	4	19
85	смт Кобилецька Поляна	2462	2855	16	3028	6	3280	3392	12	38
86	Косівська Поляна	3511	4083	16	4039	-1	4555	4222	5	20
87	Костилівка	1414	1270	-11	1632	29	1877	1890	16	34
88	Вільховатий	836	1146	37	1019	-11	1152	1112	9	33
89	Лазешина	3827	3485	-9	3570	2	4279	4174	17	9
90	Луги	897	893	-1	939	5	1028	1008	7	12
91	Говерла	387	432	12	338	-22	359	380	12	-2
92	Розтоки	2223	2333	5	2532	9	2822	2803	11	26
93	Росішка	944	925	-2	1013	10	1157	1144	13	21
94	Чорна Тиса	2183	2421	11	2366	-2	2870	2746	16	26
95	смт Ясіня	7268	7069	-3	7491	6	8005	8043	7	11
96	Стебний	413	936	127	877	-7	1038	807	-8	95
	Всього по Закарпатській Гуцульщині	50049	53384	7	57007	7	64068	60342	6	21
	Середня людність міського поселення	7274	7790	7	8670	11	9277	8801	2	21
	Середня людність сільського поселення	1411	1500	6	1550	3	1810	1696	9	20
III. БУКОВИНСЬКА ГУЦУЛЬЩИНА										
97	смт Путила	2146	2655	24	3429	29	3865	3265	-5	52
98	Рижа	590	722	22	655	-9	776	682	4	16
99	Паркулин	536	666	24	660	-1	662	716	8	34
100	Тораки	215	263	22	175	-34	158	150	-14	-30
101	Довгопілля	786	839	7	899	7	1354	1227	36	56
102	Греблина	438	339	-23	247	-27	212	184	-26	-58
103	Плита	292	304	4	370	22	158	164	-56	-44
104	Стебні	311	472	52	494	5	511	517	5	66
105	Дихтинець	595	624	5	825	3	979	1003	22	69
106	Греблина	397	340	-14	357	5	361	295	-17	-26
107	Замогила	675	708	5	402	-43	456	416	3	-38
108	Малий Дихтинець	318	399	26	388	-3	317	330	-15	4
109	Конятин	710	728	3	676	-7	464	677	0	-5
110	Великий Липовець	192	202	5	170	-16	274	167	-2	-13
111	Самакова	577	595	3	517	-13	699	593	15	3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
112	Киселиш	702	637	-9	752	18	884	881	17	25
113	Гробище	497	457	-9	331	-28	331	301	-10	-40
114	Площі	404	374	-8	287	-23	312	283	-1	-30
115	Поляківське	248	214	-14	161	-15	183	174	8	-30
116	Соколий	406	366	-1	359	-2	377	364	1	-10
117	Мариничі	438	418	-5	483	16	569	543	12	24
118	Бісків	213	206	-3	155	-25	141	146	-6	-31
119	Петраші	600	569	-5	492	-14	270	464	-6	-23
120	Підзахаричі	413	407	-2	437	7	331	443	1	7
121	Міжброди	327	316	-3	293	-7	441	304	4	-7
122	Хорови	348	342	-2	339	-9	336	304	-10	-13
123	Плоска	691	734	6	734	0	815	827	13	20
124	Лустун	255	272	7	238	-13	270	234	0	-8
125	Розтоки	1343	1399	4	1368	-2	1524	1496	9	11
126	Околена	160	154	-4	99	-36	104	104	0	-35
127	Товарниця	281	293	4	267	-9	275	256	-7	-9
128	Ями	220	238	8	233	-2	217	210	-4	-5
129	Селятин	1232	1076	-23	1145	6	1193	1173	2	-5
130	Галишівка	531	474	-11	410	-14	623	677	65	-27
131	Руська	652	582	-11	572	-2	446	474	-17	-17
132	Сергії	601	584	-3	884	51	991	1097	24	83
133	Випчина	86	96	12	84	-13	39	20	-77	-77
134	Ріпень	558	548	-2	426	22	476	350	-18	-37
135	Тесницька	579	559	-4	176	-69	185	146	-17	-75
136	Фошки	322	322	0	365	13	391	417	14	30
137	Усть-Путиля	526	504	-4	560	11	628	623	11	18
138	Бісків	273	255	-7	227	11	227	191	16	-30
139	Шпетки	141	138	-2	146	6	180	187	28	33
140	Шепіт	551	556	1	664	19	729	683	3	24
141	Андреківське	238	240	0	98	-59	114	101	3	-58
142	Верхній Яловець	297	305	3	206	-33	226	178	-14	-40
143	Нижній Яловеш	178	179	1	137	-24	154	117	-15	-23
144	Сарата	223	225	1	121	-46	138	93	-23	-58
145	Яблуниця	718	689	-4	698	1	756	744	7	4
146	Голошина	189	186	-2	139	-25	162	129	-7	-32
147	Плай	353	339	-4	239	-30	260	232	-3	-34
	Всього по Буковинській Гуцульщині	24572	25109	2	24589	-2	26543	25352	3	3
	Середня людність міського поселення	2146	2655	24	3429	29	3867	3265	-5	52
	Середня людність сільського поселення	449	449	0	423	-6	448	451	7	0
	Всього по Гуцульщині	161290	166638	3	169484	2	183537	170857	1	6
	Середня людність міського поселення	5900	6371	8	6886	8	7371	6625	-4	12
	Середня людність сільсько- го поселення	868	870	0	879	1	944	889	1	2

Примітка:
Абзацом виділено підпорядковані села

Характеристика житлового фонду у сільських населених пунктах Гуцульщини (станом на 01.01.1996 р.)*

Частини Гуцульщини	Кількість будин- ків	Загальна житлова площа			Час будівництва					Характеристика матеріалів (у % до кількості всіх будинків)							
		всього	одного буд.	на лю- дину	у % до кількості всіх будинків					стіни			покрівля				
		тис. кв.м	кв.м	кв.м	до 1943	1944- 1970	1971- 1980	1981- 1990	1991- 1995	цегла	дерево	змішані, інші	залізо	шифер	череп.	толь	інші, у т.ч. гонт
Верховинська	8694	574,8	66,1	21,2	40	29	17	10	4	5	95	0	16	72	1	0	11
Косівська	10662	752,6	70,6	24,5	24	32	20	20	4	11	85	4	25	58	8	0	9
Яремчанська	2792	171,3	61,3	16,9	17	44	21	12	6	1	97	2	2	96	1	1	1
Надвірнянська	1507	100,1	66,4	17,2	5	40	36	18	1	1	99	0	15	38	0	0	47
Рахівська	9938	664,7	66,8	18,4	25	38	16	15	6	14	83	2	5	82	9	1	3
Путильська	6461	389,5	60,3	17,6	28	39	15	13	5	7	93	0	6	75	2	0	17
Вся Гуцульщина	40084	2653,0	66,1	20,0	27	35	18	15	5	9	89	2	13	72	5	1	9

Примітка:

* Розраховано за [351]

Зайнятість гуцульського населення у 1959 – 1995 рр., у %

Райони	Роки				
	1959	1970	1979	1989	1995*
Частка працездатних, зайнятих у всіх сферах суспільного господарства					
Верховинський	104**	100	94	86	37
Путильський	32	89	90	87	62
Рахівський	–	82	91	86	54
З них зайнято на державних підприємствах і в установах					
Верховинський	27	–	45	49	52
Путильський	34	40	50	52	53
Рахівський	–	73	72	69	67
У сільському і лісовому господарствах					
Верховинський	68	–	49	44	48
Путильський	66	48	41	34	47
Рахівський	–	25	27	15	33
Частка осіб працездатного віку, зайнятих тільки в особистому господарстві					
Верховинський	9	–	2	3	56
Путильський	13	2	1	1	13
Рахівський	–	18	5	10	21

Примітки:

* Дані стосуються лише сільського населення;

** Перевищення частки зайнятих над кількістю працездатних за віком пояснюється значною участю у суспільному секторі економіки осіб пенсійного віку, які заробляли необхідний для пенсії трудовий стаж

Зайнятість сільських гуцулів (станом на 01.01.2001р.)*

Сфери зайнятості сільських гуцулів	Територіальні частини Гуцульщини												Вся Гуцульщина	
	Верховинська		Косівська		Яремчанська		Надвірнянська		Рахівська		Путильська			
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
I. Чисельність економічно активного населення (ЕАН)	14518	100	16145	100	5716	100	2719	100	18700	100	11670	100	69468	100
II. Кількість зайнятих у всіх сферах господарства	3951	100	1836	100	2106	100	829	100	5866	100	4449	100	19037	100
- в % до ЕАН		27		11		37		30		31		38		27
У тому числі														
- сільське господарство	821	21	135	7	2	0	0	0	149	2	784	18	1888	10
- лісове	883	22	130	7	520	25	570	69	1769	30	448	10	4320	23
- рибне	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
- добувна промисловість	2	0	-	-	18	0,1	0	0	131	2	16	0,3	167	0
- обробна промисловість	271	7	168	9	195	9	28	3	705	12	683	15	2050	11
- виробництво електроенергії, газу і води	23	1	4	0,2	16	0,7	21	2	13	0,2	20	0,4	97	0
- будівництво	151	4	25	1	74	4	13	1,5	1052	18	81	2	1398	7
оптова і роздрібна торгівля	276	7	87	5	0	5	37	4	379	6	244	5	1123	6
- готелі і ресторани	2	0	-	-	58	3	0	0	91	0,5	65	1	216	1
транспорт, пошта, зв'язок	162	4	123	7	84	4	13	1,5	257	4	195	4	834	4
- фінансова діяльність	62	1	57	3	80	4	10	1	136	2	37	1	382	2
- операції з нерухомістю	-	0	-	0	-	0	0	0	4	0	0	0	4	0
- державне управління	101	3	68	4	29	104	16	2	77	1,3	200	4	491	2
- освіта, культура	756	15	638	35	334	16	82	10	797	14	799	18	3406	18
- охорона здоров'я і соціальна допомога	281	7	282	15	397	19	25	3	306	5	310	7	2586	14
- колективні, громадські та особисті послуги	160	4	125	7	195	9	5	0,6	60	1	567	13	1112	6
- зайнято у фермерських господарствах	90	2	47	35	0	0	0	0	12	8	91	12	240	1
у працездатному віці зайняті тільки у підсобному господарстві	10764	74	1996	12	3124	55	1757	65	4899	26	5078	44	27918	40
-у % до загальної кількості працюючих		272		190		148		212		84		144		145
- загальна кількість зайнятих у соціальній сфері	1329	34	1136	62	1084	51	107	13	1613	27	1526	34	6795	36
Із числа населення працездатного віку не працює і не навчається	10668	73	10701		3099		1795		9353		2648	23	38264	54
- в т. ч. через інвалідність	179		327		168		33		932		330		1969	3
Кількість зареєстрованих безробітних	956		413		495		-		704		1370		3938	
- у % до загальної кількості працюючих		23,4		22,4		23,5				12,1		30,8		21
- у % до економічно активного населення		7		3		9		1		4		12		6
Із числа зайнятих працюють														
- у містах	557	14	345	19	561	27	35	4	663	11	635	14	2796	15
- за межами своєї області	58	1	-	-	15	0,7	9	1	447	8	30	1	559	3
- за кордоном	11	0	-	-	-	-	-	-	1285	22	197	4	1482	8

Примітка: * Розраховано за [352]

**Динаміка поголів'я худоби у всіх категоріях господарств
Верховинської, Путильської і Рахівської частин Гуцульщини в 1950 - 1995 рр.**

Частини Гуцульщини і категорії господарств	Роки						
	1950	1960	1970	1980	1990	1992	1995
1	2	3	4	5	6	7	8
1. Велика рогата худоба							
Верховинська, всього	10859	13329	16387	19518	17947	14060	18075
у т.ч. колективні	74	6395	7238	8730	7469	2865	925
особисті підсобні	10785	6934	9149	10788	10478	11195	17150
Путильська, всього	7549	-	19138	23707	22701	22155	17228
у т.ч. колективні	1938	6579	11090	15019	14414	12290	6420
особисті підсобні	5611	-	8048	8688	8287	9865	10880
Рахівська, всього	7193	9961	11598	12139	12793	9904	9314 ¹
у т.ч. колективні	668	4206	4564	4945	4436	941	572 ¹
особисті підсобні	6525	5755	7034	7194	8357	8983	8742 ¹
у тому числі корови							
Верховинська, всього	4913	6668	7541	7760	7337	5734	8906
у т.ч. колективні	21	2573	2516	2250	1800	612	224
особисті підсобні	4892	4095	5025	5510	5537	5122	8682
Путильська, всього	3493	-	8167	7370	7617	7747	7694
у т.ч. колективні	230	2762	3720	3102	3107	2374	1060
особисті підсобні	3263	-	4447	4268	4510	5373	6634
Рахівська, всього	-	5844	6643	5605	6244	4796	6837 ¹
у т.ч. колективні	-	1751	1690	710	840	285	134 ¹
особисті підсобні	-	4093	4953	4895	5404	4511	6703 ¹
2. Вівці і кози							
Верховинська, всього	19298	17964	27415	33621	30934	9904	17185
у т.ч. колективні	171	13899	26002	31013	26612	4825	12
особисті підсобні	19122	4065	1413	2608	4322	5079	17173
Путильська, всього	7653	-	22188	27195	24623	20107	16329
у т.ч. колективні	3283	13884	16632	21751	18415	12565	6808
особисті підсобні	4370	-	5556	5444	6208	7542	9521
Рахівська, всього	12631	22625	22751	28459	22077	14556	14513 ¹
у т.ч. колективні	3497	9748	11521	15176	10768	1277	565 ¹
особисті підсобні	9134	12877	11230	13283	11309	13279	13948
3. Свині							
Верховинська, всього	2860	2622	3818	3469	6083	6207	9833
у т.ч. колективні	2	717	9	28	274	172	30
особисті підсобні	2858	1905	3809	3441	5809	6035	9803
Путильська, всього	1633	-	3934	3222	4227	4529	4138
у т.ч. колективні	138	1614	98	76	185	281	171
особисті підсобні	1495	-	3836	3146	4042	4242	3967
Рахівська, всього	-	2577	4994	5236	8374	9053	9248 ¹
у т.ч. колективні	-	216	75	75	93	19	116 ¹
особисті підсобні	-	2361	4919	5161	8281	9034	9132 ¹
4. Коні							
Верховинська, всього	1200	943	704	716	890	508	580
у т.ч. колективні	24	495	521	541	618	251	53
особисті підсобні	1176	448	183	175 ²	272 ²	257	527 ²
Путильська, всього	529	-	1043	1094	1259	1239	1235
у т.ч. колективні	260	698	715	706	771	704	401
особисті підсобні	269	-	328 ³	388 ³	488 ³	535	834 ³
Рахівська, всього	453	355	-	-	479	317	324 ¹
у т.ч. колективні	254	316	-	-	326	105	70 ¹
особисті підсобні	199	39	-	-	153	212	254 ¹

Примітки:

¹ Станом на 01.01.1994 року;² У т. ч.: в 1980 р. 153 голови, а в 1990 р. – 130 були у власності державних і кооперативних господарств;³ У т. ч. в 1970 р. – 323 голови, в 1980 р. – 371, в 1980 р. – 358 і в 1995р. – 271 були у власності державних і кооперативних господарств

Чисельність поголів'я худоби в особистих і фермерських господарствах сільських гуцулів (на 01. 01. 2001 р.)*

№ п/п	Назва сільської Ради	Велика рогата худоба						Коні			Вівці			Кози			Свині		
		Всього	На одне господарство	На 100 га с/г угідь	У тому числі корови			Всього	На одне господарство	На 100 га с/г угідь	Всього	На одне господарство	На 100 га с/г угідь	Всього	На одне господарство	На 100 га с/г угідь	Всього	На одне господарство	На 100 га ріллі
					Всього	На одне господарство	На 100 га с/г угідь												
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
І. ГАЛИЦЬКА ГУЦУЛЬЩИНА																			
<i>І. Верховинська Гуцульщина</i>																			
1	Верховинська (Вінче)	369	4.0	50	123	1.3	17	24	0.3	3	501	5.4	69	2	0.02	0.2	160	1.7	53
2	Білоберізьківська	637	1.2	94	340	0.6	50	38	0.07	6	403	0.7	60	33	0.6	5	357	0.7	575
3	Буковецька	412	1.4	91	270	0.9	59	11	0.04	2	563	1.9	124	0	0.0	0	303	1.0	1683
4	Бистрецька	505	1.9	108	230	0.8	50	20	0.07	4	245	0.9	52	1	0.0	0	250	0.9	1388
5	Верхньо-Ясенівська	523	0.7	82	408	0.5	64	24	0.03	4	530	0.7	83	25	0.0	4	513	0.7	1026
6	Голівська	1768	2.1	144	645	0.8	52	46	0.05	4	887	1.1	72	12	0.0	1	132	0.2	92
7	Голошинська	236	1.2	76	148	0.8	47	14	0.07	5	200	1.0	64	0	0.0	0	219	1.1	3128
8	Гринявська	533	1.3	96	322	0.8	58	33	0.07	6	285	0.7	51	0	0.0	0	400	1.0	1481
9	Довгопільська	740	1.4	231	340	0.6	106	14	0.03	4	1750	3.3	546	8	0.0	2	520	1.0	1040
10	Заматорівська	1657	3.5	215	703	1.5	91	112	0.2	15	1120	2.4	145	3	0.0	0	730	1.6	1973
11	Зеленська	799	1.4	198	441	0.8	109	28	0.05	7	881	1.6	218	2	0.0	0	513	0.9	2137
12	Ільцівська	2045	3.2	375	933	1.5	171	40	0.06	7	1015	1.6	186	24	0.0	4	347	0.5	919
13	Краснодільська	855	1.5	223	380	0.7	99	20	0.04	5	485	0.9	127	3	0.0	0	625	1.1	1136
14	Краснопільська	692	1.9	126	368	1.0	68	77	0.2	14	189	0.5	35	6	0.0	1	328	0.9	1490
15	Кривопільська	1027	1.8	121	571	1.0	67	30	0.05	4	704	1.2	82	6	0.0	0	423	0.7	1626
16	Криворівнянська	1208	1.4	158	496	0.6	65	13	0.01	2	1072	1.3	142	57	0.1	7	794	0.9	1323
17	Перехресненська	367	1.5	108	226	0.9	66	25	0.1	7	352	1.4	55	3	0.0	0	273	1.1	1300
18	Пробинівська	520	1.7	136	270	0.9	71	18	0.06	5	293	0.9	77	8	0.0	2	352	1.1	1760
19	Стебнівська	382	1.2	132	225	0.7	78	32	0.1	11	496	1.5	171	18	0.1	6	315	1.0	1750
20	Устерківська	242	0.7	104	178	0.6	77	10	0.03	4	294	0.9	127	34	0.1	15	244	0.8	1130
21	Хорошівська	243	0.8	103	170	0.6	73	11	0.04	5	156	0.5	66	38	0.1	16	238	0.8	661
22	Яблунівська	808	1.4	148	332	0.6	61	26	0.05	5	545	0.9	100	12	0.0	2	525	0.9	1312
	Всього у Верховинській Гуцульщині	16568	1,7	142	8119	0,8	70	666	0,07	6	12966	1,3	111	295	0,0	2	8561	0,9	968
<i>2. Косівська Гуцульщина</i>																			
23	Акреморська	231	0.6	58	194	0.5	48	6	0.02	2	13	0.0	3	13	0.0	3	162	0.4	600
24	Бабинська	290	0.8	77	223	0.7	60	26	0.08	7	60	0.2	16	20	0.1	5	115	0.3	359
25	Брусгурівська	540	0.9	127	462	0.7	108	49	0.08	11	113	0.2	27	34	0.1	8	553	0.9	813
26	Велико-Роженська	521	0.7	56	424	0.6	45	58	0.08	6	221	0.3	23	42	0.1	4	309	0.4	318
27	Гороянська	52	0.3	48	50	0.3	46	2	0.01	2	28	0.1	26	6	0.0	5	25	0.1	100
28	Космацька	1019	0.4	41	891	0.4	36	47	0.02	2	43	0.0	2	20	0.0	1	897	0.4	503
29	Мало-Роженська	154	0.4	32	147	0.4	30	19	0.05	3	11	0.0	2	50	0.1	10	152	0.4	237
30	Прокуравська	274	0.5	115	265	0.5	111	38	0.08	16	40	0.1	17	14	0.0	6	230	0.5	442
31	Річківська	648	0.7	70	560	0.6	60	20	0.02	2	240	0.3	26	13	0.0	1	542	0.6	763
32	Розтоківська	514	0.7	69	390	0.5	52	47	0.06	6	42	0.1	5	62	0.1	8	253	0.3	234
33	Снідавська	357	0.9	84	282	0.7	67	6	0.01	1	15	0.0	3	3	0.0	0	102	0.2	146
34	Соколівська	334	0.4	69	312	0.4	65	12	0.01	2	61	0.1	12	37	0.0	7	196	0.2	456
35	Тюдівська	154	0.2	73	146	0.2	70	5	0.00	1	35	0.0	16	147	0.2	70	121	0.1	121
36	Шепетівська	578	0.8	71	498	0.7	61	32	0.04	4	45	0.1	5	8	0.0	1	314	0.4	185
37	Шепеторська	347	0.4	62	308	0.4	55	69	0.09	12	10	0.0	1	38	0.0	7	179	0.2	89
38	Яворівська	841	0.8	85	608	0.6	62	35	0.03	4	108	0.1	11	15	0.0	1	268	0.3	111
	Всього у Косівській Гуцульщині	6854	0,6	65	5760	0,5	55	469	0,04	4	1085	0,1	10	522	0,0	5	4418	0,4	286

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
<i>3. Яремчанська Гуцульщина</i>																			
39	Микуличинська	1077	0,5	90	830	0,4	69	26	0,01	2	127	0,1	10	14	0,0	1	623	0,3	494
40	Татарівська	222	0,3	93	201	0,3	84	5	0,01	2	5	0,0	2	5	0,0	2	20	0,0	125
41	Яблунівська	1763	1,7	184	1523	1,4	159	117	0,11	12	601	0,6	62	67	0,1	7	500	0,5	1315
	Всього у Яремчанській Гуцульщині	3062	0,8	128	2554	0,7	107	148	0,04	6	733	0,2	31	86	0,0	4	1143	0,3	635
<i>4. Надвірнянська Гуцульщина</i>																			
42	Бистрицька	702	1,5	146	347	0,7	72	6	0,01	1	40	0,1	8	12	0,0	3	234	0,5	180
43	Зеленська	1639	0,9	103	988	0,6	62	5	0,00	0	36	0,0	2	28	0,0	2	1012	0,6	294
	Всього у Надвірнянській Гуцульщині	2341	1,1	113	1335	0,6	64	11	0,00	0	76	0,0	4	40	0,0	2	1246	0,6	262
	Всього у Галицькій Гуцульщині	28825	1,0	108	17768	0,6	66	1294	0,05	5	14860	0,5	56	943	0,0	4	15368	0,6	498
<i>II. ЗАКАРПАТСЬКА ГУЦУЛЬЩИНА</i>																			
44	Ясінянська (Стебний)	297	0,9	200	244	0,8	165	60	0,2	40	316	1,0	213	7	0,0	58	38	0,1	152
45	Білинська	324	0,5	82	262	0,4	66	9	0,1	2	502	0,7	127	79	0,1	20	91	0,1	227
46	Богданська	563	0,5	83	626	0,5	77	20	0,02	2	1241	0,9	153	136	0,1	17	177	0,1	264
47	Відричанська	674	0,5	205	353	0,5	182	10	0,01	5	912	1,2	470	75	0,1	39	98	0,1	217
48	Діловецька	284	0,2	39	246	0,2	34	10	0,01	1	812	0,7	111	310	0,3	43	330	0,3	942
49	Квасівська	699	0,8	81	534	0,6	62	40	0,05	5	1646	2,0	190	47	0,1	5	412	0,5	1248
50	Кос.-Полянська	768	0,5	208	516	0,4	139	13	0,01	4	1215	0,9	57	210	0,1	57	720	0,5	935
51	Костишівська	259	0,3	69	186	0,2	50	10	0,01	3	665	0,7	177	232	0,2	62	200	0,2	241
52	Лазешинська	1035	0,9	127	872	0,7	107	112	0,1	14	476	0,4	59	48	0,0	6	148	0,2	197
53	Лугівська	362	0,7	68	268	0,5	51	25	0,05	5	421	0,8	80	18	0,0	3	179	0,3	223
54	Розтоківська	456	0,5	54	364	0,4	42	13	0,02	2	2099	2,4	246	94	0,1	11	657	0,8	1059
55	Росішківська	227	0,6	54	160	0,4	38	28	0,1	6	535	1,3	129	106	0,3	25	84	0,2	215
56	Чорно-Тисянська	919	0,9	79	649	0,7	56	59	0,1	5	866	0,9	75	49	0,1	4	698	0,7	1424
	Всього у Закарпатській Гуцульщині	6703	0,6	88	5280	0,5	69	409	0,03	5	11706	1,0	153	1411	0,1	18	3932	0,3	517
<i>III. БУКОВИНСЬКА ГУЦУЛЬЩИНА</i>																			
57	Путильська	819	1,4	71	517	0,9	45	52	0,1	4	569	1,0	49	1	0,0	0	268	0,5	837
58	Ловгопільська	564	0,7	69	461	0,5	56	24	0,02	3	383	0,4	47	2	0,0	0	248	0,3	551
59	Лихтинська	899	1,3	88	555	0,8	54	77	0,1	7	498	0,7	48	14	0,0	1	236	0,3	445
60	Конятинська	917	1,9	62	478	0,9	32	106	0,2	7	693	1,4	47	6	0,0	0	222	0,4	453
61	Киселицька	1071	1,0	63	659	0,6	40	89	0,1	5	426	0,4	25	12	0,0	0	305	0,3	305
61	Мариничівська	443	1,1	34	301	0,8	23	12	0,03	1	110	0,3	8	13	0,0	1	119	0,1	212
62	Підзахаричівська	424	1,2	82	264	0,7	51	47	0,1	9	104	0,3	20	31	0,1	6	125	0,3	204
63	Плосківська	730	2,3	61	368	1,2	31	50	0,2	4	549	1,7	46	8	0,0	0	89	0,3	128
64	Розтоківська	499	0,7	58	415	0,6	48	40	0,1	5	140	0,2	16	30	0,0	3	468	0,6	433
65	Селятинська	1253	1,9	61	725	1,0	35	86	0,1	4	890	1,3	43	7	0,0	0	279	0,4	634
66	Сергіївська	1501	2,4	57	750	1,2	29	107	0,2	4	850	1,4	32	16	0,0	0	136	0,2	332
67	Усть-Путильська	321	1,0	91	354	0,8	72	9	0,0	2	67	0,2	19	11	0,0	3	96	0,3	162
68	Шештська	853	2,0	75	490	1,1	43	105	0,2	9	688	1,6	61	9	0,0	0	89	0,2	118
69	Яблунівська	446	1,1	46	308	0,8	32	26	0,1	3	180	0,4	19	6	0,0	0	166	0,4	448
	Всього у Буковинській Гуцульщині	10740	1,3	63	6552	0,8	38	853	0,1	5	6134	0,8	36	166	0,0	0	2846	0,4	343
	Всього у Гуцульщині	46268	1,0	90	29600	0,6	58	2556	0,1	5	32700	0,7	64	2520	0,1	5	22146	0,5	477

Примітка:
Розраховано за [352]

**Динаміка виробництва продукції тваринництва колективними господарствами
Верховинської, Путильської і Рахівської частин Гуцульщини в 1965 – 1994 рр.**

Частини Гуцульщини	Роки				
	1965	1970	1980	1990	1994
1. Виробництво м'яса у живій вазі, ц					
Верховинська, всього	–	7507	–	21921	602
– на 100 га с/г угідь	17	26	62	87	–
Путильська, всього	8271	12839	18577	25695	9451
– на 100 га с/г угідь	37	60	91	113	–
Рахівська, всього	2904	5230	5725	10027	1251
– на 100 га с/г угідь	17	27	51	72	–
2. Надій молока, ц					
Верховинська, всього	–	45465	–	37907	3151
– на 100 га с/г угідь	203	201	154	176	–
– на фуражну корову, кг	1405	1860	2100	2202	1407
Путильська, всього	60227	73816	52561	69062	17881
– на 100 га с/г угідь	269	335	234	301	–
– на фуражну корову, кг	1663	2153	1959	2223	1311
Рахівська, всього	21552	32329	16524	24477	3102
– на 100 га с/г угідь	117	184	103	170	–
– на фуражну корову, кг	1340	2212	2196	2627	1055
3. Настриг вовни, кг					
Верховинська, всього	–	44908		48000	0
– на 100 га с/г угідь	–	–	245	230	0
– на одну вівцю	–	–	1,7	1,9	0
Путильська, всього	24500	28587	37300	34500	11000
– на 100 га с/г угідь	109	130	163	150	–
– на одну вівцю	1,4	1,7	1,7	1,9	1,5
Рахівська, всього	13196	17400	22500	17700	1130
– на 100 га с/г угідь	83	108	136	142	–
– на одну вівцю	1,6	1,7	1,4	1,5	1,4

Динаміка продажу державі продукції тваринництва господарствами всіх категорій Верховинської, Путильської і Рахівської частин Гуцульщини (1965 - 1994 рр.)

Частини Гуцульщини і категорії господарств	Р о к и				
	1965	1970	1980	1990	1994
1	2	3	4	5	6
1.М'ясо (жива вага,ц)					
Верховинська, всього	9929	8462	18025	35366	13573
у т.ч. с/г підприємства	5509	4790	11133	28369	604
особисті підсобні	4420	3672	6892	6997	12969
Путильська, всього	2548	14940	22898	29863	15680
у т.ч. с/г підприємства	1608	12824	19358	25107	8465
особисті підсобні	940	2116	3540	4756	7215
Рахівська, всього	-	5127	10646	10537	2487
у т.ч. с/г підприємства	3051	4012	6828	9636	1151
особисті підсобні	-	1115	3818	898	1336
2.Молоко (ц)					
Верховинська, всього	43193	40228	31836	-	4666
у т.ч. с/г підприємства і	34703	35412	24332	42674	2212
особисті підсобні	8490	4816	7504	-	2454
Путильська, всього	50131	60146	45309	73075	16936
у т.ч. с/г підприємства	49626	59884	41018	65087	14687
особисті підсобні	505	262	4291	7988	2249
Рахівська, всього	19082	26629	17013	30099	3786
у т.ч. с/г підприємства	18042	25822	15563	26543	2207
особисті підсобні	1040	807	1450	3556	1579
3. Вовна (кг)					
Верховинська,всього	48433	45334	28217	12610	-
у т.ч. с/г підприємства	45700	43507	26623	11633	-
особисті підсобні	2733	1887	1594	977	-
Путильська, всього	34544	38424	6944	6484	-
у т.ч. с/г підприємства	30211	32964	1944	345	-
особисті підсобні	4333	5460	5000	6139	-
Рахівська, всього	26873	28416	17676	14702	621
у т.ч. с/г підприємства	18517	19788	16400	11300	-
особисті підсобні	8356	8628	1276	3402	621

Динаміка валового збору й урожайності сільськогосподарських культур у колективних господарствах Верховинської, Путильської і Рахівської частин Гуцульщини (1965 – 1994 рр.)

Частини Гуцульщини	Роки				
	1965	1970	1980	1990	1994
I. Валовий збір, ц					
1. Картопля					
Верховинська	-	4576	603	315	-
Путильська	18549	1748	398	0	26
Рахівська	32502	31888	16357	5496	257
2. Кормові коренеплоди					
Верховинська	-	17030	48582	56069	-
Путильська	40712	78172	37543	57827	11295
Рахівська	2627	16795	13137	4576	92
3. Кукурудза на силос і зелений корм					
Верховинська	-	25376	7567	16264	-
Путильська	22226	10839	10035	2670	1000
Рахівська	16069	6179	6278	5180	500
4. Силосні культури (без кукурудзи)					
Верховинська	-	-	-	-	-
Путильська	33899	45080	26531	22224	5356
Рахівська	-	-	-	-	-
5. Однорічні трави на сінаж, зелений корм і випас					
Верховинська	-	-	42648	44461	-
Путильська	41100	41610	36528	22961	3956
Рахівська	-	-	-	-	-
6. Багаторічні трави на сінаж, зелений корм і випас					
Верховинська	-	-	36361	37812	-
Путильська	15678	6034	69867	63827	18700
Рахівська	-	-	-	-	-
7. Плоди					
Верховинська	-	-	-	-	-
Путильська	266	372	54	-	-
Рахівська	23	252	200	261	-
II. Урожайність, ц з 1 га					
1. Картопля					
Верховинська	-	68	67	100	-
Путильська	104	66	-	-	77
Рахівська	70	78	48	138	37
2. Кормові коренеплоди					
Верховинська	-	275	248	366	-
Путильська	207	265	199	396	297
Рахівська	155	283	224	304	-
3. Кукурудза на силос і зелений корм					
Верховинська	-	317	270	386	-
Путильська	281	310	257	534	500
Рахівська	243	201	344	406	100
4. Силосні культури (без кукурудзи)					
Верховинська	-	-	-	-	-
Путильська	177	171	140	132	158
Рахівська	-	-	-	-	-
5. Однорічні трави на сінаж, зелений корм і випас					
Верховинська	-	-	143	161	-
Путильська	164	204	131	163	-
Рахівська	-	-	-	-	-
6. Багаторічні трави на сінаж, зелений корм і випас					
Верховинська	-	-	148	161	-
Путильська	201	201	175	171	101
Рахівська	-	-	-	-	-
7. Природні сінокоси на сіно					
Верховинська	-	-	17	18	-
Путильська	19	21	32	27	16
Рахівська	14	15	18	17	14

Динаміка випуску головних видів продукції державними лісогосподарськими підприємствами у межах Гуцульщини в 1966 — 1994 рр

Назва продукції	Одиниця виміру	Р о к и							
		1966	1970	1980	1990	1991	1992	1993	1994
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Рахівський лісокомбінат									
Вивезення лісу, всього	тис. м ³	259,0	156,0	143,8	137,0	120,4	116,3	91,7	71,1
у т.ч. ділової деревини	тис. м ³	205,0	131,0	113,7	-	-	95,6	84,5	57,9
Пиломатеріали	тис. м ³	57,0	56,0	53,3	59,6	53,0	50,7	37,4	28,2
Тара	тис. м ³	2,7	4,4	5,9	6,0	6,2	6,0	2,2	0,3
Чисельність виробничого персоналу	тис.осіб	2,4	1,7	1,7	1,6	1,5	1,4	1,3	1,2
Ясінянський лісокомбінат									
Вивезення лісу, всього	тис. м ³	231,0	104,0	145,5	149,1	105,4	90,7	61,7	60,4
у т.ч. ділової деревини	тис. м ³	184,8	80,0	117,5	-	-	77,8	58,7	56,5
Пиломатеріали	тис. м ³	36,1	38,6	43,5	48,6	36,9	25,6	27,2	27,7
Тара	тис. м ³	3,4	5,8	6,1	7,4	5,8-	-	-	-
Чисельність виробничого персоналу	тис.осіб	2,3	1,5	1,5	1,4	1,3	1,2	1,3	1,3
Верховинський лісокомбінат									
Вивезення лісу, всього	тис. м ³	-	-	-	-	-	-	-	-
у т.ч. ділової деревини	тис. м ³	38,0	91,5	111,0	88,8	84,5	80,5	61	56
Пиломатеріали товарні	тис. м ³	1,9	19,3	-	9,3	7,1	5,5	2,4	4,9
Тара	тис. м ³	-	-	-	3,9	1,6	0,6	0,5	0,2
Хвойно-вітамінне борошно	тис. м ³	0	0	0	178	88	77	-	-
Технологічна тріска	тис. м ³	-	-	-	10,9	4,9	3,0	1,2	0,5
Чисельність виробничого персоналу	тис. осіб	1,6	1,4	1,2	1,3	1,2	1,2	0,8	-
Путильський лісокомбінат									
Вивезення лісу, всього	тис. м ³	-	-	169,5	134,3	-	127,2	93,2	84,8
Рахівська картонна фабрика									
Тарний картон	тис. т	36,4	43,1	52,9	54,6	45,8	34,2	19,3	11,8
Тарний картон	тис. м ²	56,7	85,0	104,0	109,1	91,3	69,0	39,1	24,0
Картонні ящики	млн шт.	20,1	52,5	59,3	64,6	53,8	16,7	-	-
Деревна маса	тис. т	4,0	3,4	-	-	-	-	-	-
Чисельність виробничого персоналу	тис.осіб	0,9	1,3	1,4	1,2	1,2	1,1	0,9	0,8

**Виробництво промислової продукції підприємствами Гуцульщини
(крім підприємств лісо- й агропромислового комплексів)**

Види продукції	Роки		
	1980	1993	1994
1	2	3	4
БАТ «Закарпатський арматурний завод», смт Кобилицька Поляна			
Арматура промислова чавунна, тис. шт.	-	-	340,1
Арматура промислова трубопровідна з кольорових металів, тис. шт.	-	-	6,3
Арматура з сірого чавуну, тис. шт.	1429,5	666,4	95,2
Арматура з кольорових сплавів, тис. шт.	105,5	33,9	5,7
Чавунне литво, тонн	-	49,8	1,9
Кольорове литво, тонн	-	0,1	0,1
Кокільне литво, тонн	-	116,0	36,0
Поковки, тонн	-	327,0	303,0
Сокири, тис. шт.	-	86,0	56,0
Мотики, тис. шт.	-	84,0	45,0
БАТ «Конденсатор», м. Рахів			
Конденсатори, млн. шт.	-	-	7,8
Телевізори, млн. шт.	-	13,4	7,5
Товари народного вжитку, млрд.крб	-	41,2	24,7
БАТ «Катод», с. Кваси			
К 31-11, тис. шт.	-	2537	63
К 31-10, тис. шт.	-	331	212
К 50-35, млн. шт.	-	20,9	5,8
Мармуровий кар'єр «Трибушани», с. Ділове			
Щебінь декоративний, тис. тонн	104,0	27,8	29,9
Облицювальні вироби, тис. м ²	-	11,0	7,1
у тому числі:			
- плитка облицювальна із штучних блоків, тис. м ²	-	10,5	6,7
- вироби із граніту, тис. м ²	-	0,003	-
- вироби із мармуру, тис. м ²	-	0,015	-
- вироби із м'яких порід, тис. м ²	-	0,549	0,421
БАТ «Хутро», смт Ясіня			
Хутро штучне, тис. м ²	1727	1394	407
Шуби дитячі, тис. шт.	-	25	6
Півпальто, тис. шт.	-	42	1
Швейні вироби, тис. шт.	-	67	7
Жилети, тис. шт.	-	0,1	1,0
Накидки для кухонних меблів, тис. шт.	-	11,0	0,6
Пеленки, тис. шт.	-	0	5
Іграшка «Собачка», тис. шт.	-	2	2

**Зміна середньорічних показників відтворення
сільського населення Гуцульщини у 1970 — 1995 рр., % ***

Частини Гуцульщини	Роки				
	1970 - 1978	1979 - 1988	1989 - 1990	1991 - 1995	1995 - 2001
Загальний коефіцієнт народжуваності					
Верховинська	19,8	17,9	17,5	14,5	13,6
Путильська	22,9	21,4	19,0	18,1	15,9
Рахівська	22,9	21,8	20,5	19,8	14,9
Косівська	19,3	18,2	15,9	15,3	13,3
Яремчанська	20,6	18,2	16,2	15,9	13,4
Надвірнянська	-	-	-	19,8	14,7
В цілому по Гуцульщині	21,1	19,5	17,8	17,1	14,3
Загальний коефіцієнт смертності					
Верховинська	10,1	10,2	10,5	10,5	11,4
Путильська	9,2	9,3	10,2	11,2	10,5
Рахівська	8,7	8,9	10,0	9,6	10,0
Косівська	12,0	12,4	12,6	13,1	12,9
Яремчанська	9,1	9,5	9,2	8,8	10,4
Надвірнянська	-	-	-	9,8	11,4
В цілому по Гуцульщині	9,8	10,0	10,5	10,8	11,2
Коефіцієнт природного приросту					
Верховинська	9,7	7,8	7,0	4,0	2,6
Путильська	13,7	12,1	7,8	6,9	5,4
Рахівська	14,2	12,9	9,5	10,2	4,9
Косівська	7,3	5,8	3,3	2,2	0,4
Яремчанська	11,5	9,5	7,0	7,1	3,0
Надвірнянська	-	-	-	10,0	3,3
В цілому по Гуцульщині	11,3	9,5	7,3	6,3	3,1

Примітка:

*Розраховано за [351, 352, 358]

Динаміка показників природного і механічного руху населення Гуцульщини в 1970 - 2000 рр.¹

Частини Гуцульщини	Середньо- річна чисель- ність насе- лення, осіб	Середньорічний коефіцієнт при- родного при- росту, ‰	Природний приріст за період, осіб	Середньо- річний коефі- цієнт сальдо міграції, ‰	Сальдо міграції за період, осіб	Приріст (зменшення) населення за період, осіб
1	2	3	4	5	6	7
1970 — 1978 роки						
1. Верховинська						
Все населення	32500	10,8	3150	-9,9	-2900	250
у т.ч. сільське	28000	9,7	2439	-10,6	-2689	-250*
міське	5500	13,8	711	-4,3	-211	500
2. Путильська						
Все населення	24800	15,4	3458	-13,0	-2921	537
у т.ч. сільське	22500	13,7	2774	-13,5	-2737	37
міське	2300	33,0	684	-8,8	-184	500
3. Рахівська						
Все населення	51600	14,0	6525	-6,8	-3185	3340
у т.ч. сільське	26700	14,2	3411	-5,3	-1271	2140
міське	24900	13,9	3114	-8,5	-1914	1200
4. Косівська						
Сільське насел.	29200	7,3	1917	-4,9	-1294	623
5. Яремчанська						
Все населення	22300	10,7	2142	-6,0	-1217	925
у т.ч. сільське	9700	11,5	1008	-10,1	-883	125
міське	12600	10,0	1134	-2,9	-334	800
6. Надвірнянська						
сільське	5400	11,3	549	-13,3	-649	-100*
Загалом по Гуцульщині						
Все населення	166000	11,9	17741	-8,1	-12161	5580
у т.ч. сільське	120700	11,3	12098	-8,8	-9518	2580
міське	45300	17,6	5643	-6,5	-2643	3000
1979 — 1989 роки						
1. Верховинська						
Все населення	32800	8,6	2812	-7,3	-2408	404
у т.ч. сільське	27400	7,8	2137	-8,5	-2333	-196*
міське	5400	12,5	675	-1,4	-75	600
2. Путильська						
Все населення	24800	13,5	3340	-12,1	-3020	-520
у т.ч. сільське	21800	12,1	2640	-18,1	-3960	-1320*
міське	3000	23,3	700	12,5	100	800
3. Рахівська						
Все населення	55200	12,0	6650	-5,5	-3030	3620
у т.ч. сільське	28200	12,9	3630	-8,3	-2410	1220
міське	27000	12,6	3020	-2,3	-620	2400
4. Косівська						
сільське насел.	29400	5,8	1700	-5,5	-1617	83
5. Яремчанська						
Все населення	22800	8,6	1970	-8,3	-1889	81
у т.ч. сільське	9900	9,5	940	-4,6	-459	481
міське	12900	8,0	1030	-11,1	-1430	-400*
6. Надвірнянська						
сільське	5420	9,8	530	-7,8	-428	102
Загалом по Гуцульщині						
Все населення	170420	10,0	17002	-7,8	-13232	3770
у т.ч. сільське	122120	9,5	11577	-9,2	-11207	370
міське	48300	14,1	5425	-4,2	-2025	3400
1991 — 1995 роки						
1. Верховинська						
Все населення	33000	51	795	3,4	561	1356
у т.ч. сільське	27000	4,0	540	5,3	716	1256
міське	6300	8,2	255	-4,9	-155	100

1	2	3	4	5	6	7
2. Путильська						
Все населення	25500	8,0	1010	-4,5	-581	429
у т.ч. сільське	22000	6,9	780	-4,2	-461	319
міське	3500	13,1	230	-6,8	-120	110
3. Рахівська						
Все населення	61000	9,4	2870	2,4	736	3506
у т.ч. сільське	35000	10,2	1780	3,3	580	2360
міське	26000	8,4	1090	1,2	156	1246
4. Косівська						
Сільське насел.	29800	2,2	330	3,8	570	900
5. Яремчанська						
Все населення	23300	6,4	745	0,2	20	765
у т.ч. сільське	10000	7,1	360	4,6	250	610
міське	13300	5,8	385	-3,4	-230	155
6. Надвірнянська						
сільське	5600	10,0	285	9,5	285	570
Загалом по Гуцульщині						
Все населення	178500	6,8	6035	1,8	1591	7626
в т.ч. сільське	129400	6,3	4075	2,9	1940	6015
міське	49100	8,9	1960	1,4	-349	1611
1996 - 2001 роки						
1. Верховинська						
Все населення		2,7	443	-20,1	-3802*	-3359
на 01.01.1996	33438					
на 03.12.2001	30078					
у т.ч. сільське		2,6	352	-17,3	-2723*	-2371
на 01.01.1996	27038					
на 03.12.2001	24667					
міське		2,8	91	-32,6	-1079*	-988
на 01.01.1996	6400					
на 03.12.2001	5612					
2. Путильська						
Все населення		6,0	898	-14,1	-2089*	-1191
на 01.01.1996	26543					
на 03.12.2001	25352					
у т.ч. сільське		5,4	720	-9,7	-1309*	-589
на 01.01.1996	22676					
на 03.12.2001	22087					
міське		7,4	178	-37,1	-780	-602
на 01.01.1996	3876					
на 03.12.2001	3265					
3. Рахівська						
Все населення		3,9	1465	-13,8	-5191*	-3726
на 01.01.1996	64068					
на 03.12.2001	60342					
у т.ч. сільське		4,9	1013	-15,7	-3313*	-2300
на 01.01.1996	36238					
на 03.12.2001	33938					
міське		2,7	452	-11,5	-1878*	-1426
на 01.01.1996	27830					
на 3.12.2001	26404					
4. Косівська						
Все населення		0,4	77	-7,8	-1389*	-1312
у т.ч. сільське						
на 01.01.1996	30105					
на 03.12.2001	28793					
5. Надвірнянська						
Все населення		3,3	114	-10,6	-370*	-256
у т.ч. сільське						
на 01.01.1996	5757					
на 03.12.2001	5501					

1	2	3	4	5	6	7
6. Яремчанська						
Все населення			112	-22,0	-2917*	-2805
на 01.01.1996	23626					
на 03.12.2001	20821					
у т.ч. сільське		3,0	180	-10,1	-615*	-435
на 01.01.1996	9926					
на 03.12.2001	9491					
міське		-1,0	-68	-31,2	-2302*	-2370
на 01.01.1996	13700					
на 03.12.2001	11330					
Загалом по Гуцульщині						
Все населення		2,9	3109	-14,8	-15758*	-12649
на 01.01.1996	183537					
на 03.12.2001	170888					
у т.ч. сільське		3,2	2456	-12,6	-9719*	-7263
на 01.01.1996	131740					
на 03.12.2001	124477					
міське		2,2	653	-20,5	-6039*	-5386
на 01.01.1996	51797					
на 03.12.2001	46411					

Примітки:

¹Усі показники розраховано на основі звітності «Динамічні ряди основних показників статистики населення» районних управлінь статистики;

²Сальдо і коефіцієнти міграції розраховано на основі показників чисельності населення станом на 01.01.1996 р. і Всеукраїнського перепису 2001 р. з врахуванням абсолютних показників природної динаміки населення в цей період;

* Міграційне перенапруження

Характер гуцульських шлюбів

Таблиця 19.1

Динаміка частки внутрішніх і мішаних шлюбів населення Яремчанської, Косівської і Путильської частин Гуцульщини в 1960 — 1995 рр., все населення, %*

Чащини Гуцульщини	Роки	Характер шлюбів													
		Внутрішні (гуцульські)					Мішані								
							Всього					в т.ч. з жінками негуцульського походження			
		1960	1970	1980	1990	1995	1960	1970	1980	1990	1995	1960	1970	1980	1990
Яремчанська	56,0	48,2	57,1	-	65,7	21,0	33,2	36,5	-	30,1	5,6	12,7	11,6	-	13,3
Косівська	91,0	94,0	88,7	73,2	79,9	9,0	5,0	11,3	26,7	20,1	4,8	1,6	2,4	5,9	6,2
Путильська	-	90,7	87,2	80,3	88,3*	-	9,3	12,8	19,7	11,7*	-	2,1	3,8	10,3	5,6*

Частина Гуцульщини	Роки	Частка у внутрішніх шлюбах одружень з гуцулами інших районів					Частка у мішаних шлюбах одружень з мешканцями передгір'я					Загальна кількість шлюбів				
		1960	1970	1980	1990	1995	1960	1970	1980	1990	1995	1960	1970	1980	1990	1995
Яремчанська		5,6	3,6	2,6	-	2,4	15,0	46,5	39,1	-	64,0	288	220	189	-	166
Косівська		3,1	1,4	3,7	9,1	5,1	77,1	71,0	34,2	40,4	67,3	245	236	364	269	194
Путильська		-	1,3	2,1	3,4	1,9*	-	59,0	66,7	72,0	56,0**	-	237	235	233	221*

Примітка:

* Дані за 1992 р.

Таблиця 19.2

Динаміка питомої ваги внутрішніх і мішаних шлюбів населення Яремчанської Гуцульщини в 1960-1995 рр.,%

№ п/п	Роки Назва Ради	Характер шлюбів															
		Внутрішні (гуцульські)				Мішані								Повністю не гуцульські			
						Всього				у т.ч. з жінками негуцульсько- го походження							
		1960	1970	1980	1995	1960	1970	1980	1995	1960	1970	1980	1995	1960	1970	1980	1995
1	Рада м. Яремча	48,7	44,2	44,1	61,8	23,0	38,9	45,6	33,8	11,0	15,6	11,8	10,3	28,3	16,9	10,3	4,4
2	Ворохтянська селищна Рада	24,4	18,1	63,2	50,0	22,2	27,2	34,2	36,3	11,1	16,0	5,3	18,2	53,4	31,7	2,6	13,7
	Сільські Ради																
3	Микуличинська	79,6	70,5	75,0	77,2	13,2	29,5	22,2	22,8	2,4	9,1	5,6	11,4	7,2	-	2,8	-
4	Татарівська	30,5	33,3	31,6	70,6	30,5	52,3	52,6	29,4	8,3	14,3	21,1	11,8	39,0	14,4	15,8	-
5	Яблуницька	78,6	76,5	75,0	66,7	21,4	20,6	25,0	26,7	9,5	5,9	-	-	-	2,9	-	6,6
	В середньому	56,0	48,2	57,1	65,7	21,0	33,2	36,5	30,1	5,6	12,7	11,6	13,3	23,4	14,1	6,3	4,2

Таблиця 19.3

**Динаміка питомої ваги внутрішніх і мішаних шлюбів населення
Путильської Гуцульщини в 1970-1992 рр., %**

№ п/п	Назва Ради Роки	Характер шлюбів											
		Внутрішні (гуцульські)				Мішані							
						Всього				в т.ч. з жінками негуцульського походження			
		1970	1980	1990	1992	1970	1980	1990	1992	1970	1980	1990	1992
1	Путильська селищна Рада	91,4	84,0	84,6	97,1	8,6	16,0	15,4	2,9	2,2	6,0	12,8	2,8
	<i>Сільські Ради:</i>												
2	Довгопільська	100,0	90,0	90,5	100,0	0,0	10,0	9,5	0,0	0,0	5,0	9,5	0,0
3	Дихтинецька	94,7	76,9	80,9	83,3	5,3	15,1	19,1	16,7	0,0	0,0	4,8	16,7
4	Конятинська	100,0	81,8	71,4	91,0	0,0	18,2	28,6	0,0	0,0	0,0	7,1	0,0
5	Киселицька	82,6	69,6	77,2	92,3	17,4	30,4	22,8	7,7	8,7	13,0	13,6	7,7
6	Мариничівська	92,9	100,0	81,3	100,0	1,1	0,0	18,7	0,0	0,0	0,0	12,5	0,0
7	Підзахарицька	100,0	75,0	70,0	77,7	0,0	25,0	30,0	12,3	0,0	25,0	0,0	11,1
8	Плосківська	100,0	92,3	83,3	100,0	0,0	7,7	16,7	0,0	0,0	0,0	16,7	0,0
9	Розтоцька	92,3	95,2	73,0	80,0	7,7	4,7	27,0	20,0	0,0	0,0	15,4	10,0
10	Селятинська	86,4	92,3	90,0	82,3	13,6	7,7	10,0	17,7	4,5	0,0	10,0	5,9
11	Сергіївська	81,8	95,4	83,3	82,3	18,2	4,6	16,7	17,7	4,5	0,0	16,7	5,9
12	Усть-Путильська	93,8	88,8	81,8	100,0	6,2	11,2	18,2	0,0	0,0	0,0	18,2	0,0
13	Шепітська	82,4	100,0	66,7	61,5	17,6	0,0	33,3	38,5	0,0	0,0	22,2	23,0
14	Яблуницька	100,0	80,0	90,0	80,0	0,0	20,0	10,0	20,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	В середньому	90,7	87,2	80,3	88,3	9,3	12,8	19,7	11,7	2,1	3,8	10,3	5,6

Таблиця 19.4

**Динаміка питомої ваги внутрішніх і мішаних шлюбів населення
Косівської Гуцульщини в 1960 — 1995 рр., %***

№ п/п	Назва Ради Роки	Характер шлюбів														
		Внутрішні (гуцульські)					Мішані									
							Всього					у т. ч. з жінками негуцульського походження				
		1960	1970	1980	1990	1995	1960	1970	1980	1990	1995	1960	1970	1980	1990	1995
1	Акрешорська**	х	х	х	31,2	35,4	х	х	х	68,8	64,6	х	х	х	0,0	28,5
2	Бабинська	100,0	93,6	94,3	100,0	100,0	0,0	6,4	5,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
3	Брустурівська	100,0	-	88,2	84,5	0,0	0,0	-	11,8	15,5	100,0	0,0	-	0,0	0,0	0,0
4	В.Рожинська	92,0	93,1	89,8	82,3	66,3	8,0	6,9	10,2	17,7	33,7	0,0	0,0	3,1	0,0	22,2
5	Городська	50,0	-	50,0	50,0	0,0	50,0	-	50,0	50,0	100,0	0,0	-	16,0	0,0	0,0
6	Космацька	89,3	91,2	84,5	67,3	97,0	10,7	8,8	15,5	32,7	3,0	7,3	8,8	8,3	11,8	0,0
7	М.Рожинська	100,0	100,0	100,0	63,4	80,0	0,0	0,0	0,0	36,7	20,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
8	Прокуравська	100,0	100,0	83,7	90,8	100,0	0,0	0,0	16,3	9,2	0,0	0,0	0,0	4,6	0,0	0,0
9	Річківська	85,7	93,7	95,0	88,0	78,5	13,3	6,3	5,0	12,0	21,5	7,1	0,0	0,0	0,0	0,0
10	Розтоківська	90,0	100,0	83,3	84,2	77,2	10,0	0,0	16,7	15,8	22,8	5,0	0,0	0,0	5,2	9,0
11	Снідавська	100,0	100,0	82,1	66,3	80,0	0,0	0,0	17,9	33,7	20,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
12	Соколівська	88,0	95,6	96,9	72,2	87,5	12,0	4,4	3,1	27,8	12,5	4,0	0,0	0,0	0,0	6,2
13	Тюдівська	62,5	79,1	95,8	81,8	61,1	37,5	21,9	4,2	18,2	38,9	37,5	11,6	4,2	4,8	16,2
14	Шепітська	92,8	100,0	80,0	78,5	87,5	7,2	0,0	20,0	21,5	12,5	7,2	0,0	5,0	6,7	0,0
15	Шешорівська	78,5	97,2	64,2	57,6	88,8	21,5	2,8	35,8	42,4	11,2	14,2	0,0	0,0	15,3	0,0
16	Яворівська	100,0	95,2	100,0	73,6	93,7	0,0	4,8	0,0	26,4	6,3	0,0	0,0	0,0	5,2	0,0
	В середньому по Косівській Гуцульщині	91,0	94,0	88,7	73,2	79,9	9,0	5,0	11,3	26,7	20,1	4,8	1,6	2,4	5,9	6,2

Примітки:

* Розраховано за даними районних відділів РАГС;

** У ті роки с. Акрешори було у складі Текучанської сільської Ради

**Основні показники демографічної ситуації у сільській місцевості Гуцульщини
(середньорічні за 1996—2000 рр.)***

№ п/п	Назва населеного пункту**	Частка осіб (%)			Кількісне відношення осіб чол. статі до жін. у віці 16 – 28 років	Коефіцієнти ‰				Тип демо- графічної ситуа- ції
		праце- здатного віку	молодше праце- здатного віку	пенсій- ного віку		народ- жува- ності	смерт- ності	природно- го прирос- ту (змен- шення)	меха- нічного прирос- ту	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
І. ГАЛИЦЬКА ГУЦУЛЬЩИНА										
<i>І. Верховинська Гуцульщина</i>										
1	Віпче	46	26	28	0,84	12,8	17,4	-4,6	0,0	IV
2	Білоберізка	39	20	41	1,13	11,6	15,0	-3,4	15,2	IV
3	Буковець	57	26	17	0,96	14,6	14,6	0,0	1,6	II
4	Черетів	38	25	37	1,56	13,0	11,8	1,2	-0,6	III
5	Бистрець	53	24	23	0,93	18,1	13,5	4,6	3,1	I
6	Дземброня	55	23	22	1,17	15,6	11,6	4,0	-6,2	III
7	Верх. Ясенів	56	20	24	0,92	13,5	10,8	2,7	-0,6	II
8	Рівня	54	14	34	0,96	15,3	14,2	1,1	0,4	III
9	Голови	56	23	21	0,86	15,7	10,6	5,1	-1,4	II
10	Чорна Річка	53	18	29	1,71	13,1	9,1	4,0	-12,6	IV
11	Голошина	49	28	23	1,15	11,7	10,4	1,3	-2,0	III
12	Гринява	67	22	11	1,03	12,9	10,3	2,6	0,0	II
13	Біла Річка	52	36	12	1,19	12,3	14,5	-2,2	-13,4	IV
14	Довгополе	65	22	13	0,92	13,4	11,5	1,9	-6,2	II
15	Кохан	39	31	30	0,87	12,7	7,4	5,3	-6,3	IV
16	Полянки	65	22	13	1,94	11,2	9,7	1,5	0,3	II
17	Замагора	50	21	29	0,98	13,5	10,8	2,7	1,0	II
18	Зелена	61	21	18	0,73	9,5	10,3	-0,8	-22,3	IV
19	Буркут	82	9	9	0,20	9,0	127,0	-36,0	0,0	V
20	Топільче	38	47	15	1,03	2,5	16,7	5,8	3,9	II
21	Явірник	57	21	22	0,92	16,0	12,5	3,5	4,1	I
22	Ільці	47	33	20	0,50	9,5	8,0	1,5	-1,5	III
23	Вел. Ходак	55	24	21	0,66	10,0	12,2	-2,2	1,1	III
24	Красноїлля	56	25	19	0,98	17,1	9,4	7,7	-14,0	III
25	Вигода	49	30	21	1,15	22,7	9,0	13,7	4,5	I
26	Красник	57	27	16	1,37	12,8	9,8	3,0	-9,6	III
27	Кривопілля	58	25	17	0,95	15,3	10,3	5,0	0,7	I
28	Волове	73	6	21	1,11	13,8	9,9	3,9	-2,3	III
29	Стаїще	75	8	17	1,10	22,4	6,9	15,5	7,7	II
30	Криворівня	52	28	20	0,82	12,6	1,9	0,7	-3,6	III
31	Бережниця	46	28	26	1,31	9,8	14,5	-4,7	2,3	III
32	Перехресне	52	26	22	1,17	11,9	9,2	2,7	-9,9	III
33	Пробійнівка	69	19	12	1,09	15,4	13,4	2,0	-5,1	III
34	Грамотне	60	18	22	1,12	8,1	19,0	-10,9	-17,8	V
35	Стовпні	59	14	27	0,50	3,4	3,4	0,0	-13,5	IV
36	Стебні	35	28	37	0,9	14,0	13,2	0,8	5,2	III
37	Устеріки	57	21	22	0,89	11,1	12,6	-1,5	-4,9	IV
38	Хороцеве	54	27	19	0,77	19,8	9,3	10,5	-13,0	III
39	Барвінків	49	24	27	2,10	10,4	11,0	-0,6	-11,6	IV
40	Яблуниця	50	29	21	0,92	15,8	12,7	3,1	5,5	II
41	Сеньківське	50	26	24	2,00	19,0	23,8	-4,8	9,5	III
42	Черемошна	51	26	23	1,32	17,7	12,2	5,5	3,0	II
	Загалом	56	23	21	1,05	13,6	11,4	2,6	-2,1	
<i>2. Косівська Гуцульщина</i>										
43	Акрешори	50	21	29	1,08	14,3	13,4	0,9	1,4	III
44	Бабин	54	20	26	1,10	10,5	12,8	-2,3	-0,7	IV

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
45	Брустурів	57	19	24	1,06	10,9	11,5	-0,6	-4,9	IV
46	Вел. Рожин	54	23	23	0,81	15,5	13,2	2,3	0,0	II
47	Город	66	19	15	0,81	9,3	12,7	-3,4	2,6	III
48	Космач	54	27	19	1,05	15,9	10,3	5,6	2,6	I
49	Мал. Рожин	55	19	26	1,17	12,0	12,7	-0,7	4,9	III
50	Прокурава	53	23	24	0,99	12,9	14,3	-1,4	6,3	III
51	Річка	64	15	21	0,90	10,4	14,5	-4,1	-0,6	IV
52	Розтоки	53	26	21	0,91	16,6	13,0	3,6	4,0	I
53	Снідавка	55	20	25	1,01	13,7	17,7	-4,0	-1,2	IV
54	Соколівка	56	22	22	0,84	11,5	12,8	-1,3	0,0	III
55	Тюдів	59	22	19	0,92	11,5	13,6	-2,1	1,9	III
56	Шепіт	56	20	24	0,85	15,1	16,3	-2,1	-0,6	III
57	Шешори	56	19	25	1,25	11,6	12,0	-0,4	4,0	III
58	Яворів	54	23	23	0,77	12,4	13,9	-1,5	-2,9	III
	Загалом	57	22	21	0,99	13,3	12,9	0,4	1,4	
3. Яремчанська Гуцульщина										
59	Микуличин	55	23	22	0,99	11,8	10,2	1,6	3,0	II
60	Татарів	64	19	17	0,99	10,0	11,1	-1,1	13,2	II
61	Яблуниця	63	23	14	1,76	19,8	11,5	8,3	5,6	II
62	Воронька	54	26	20	1,46	19,0	16,9	2,1	5,8	II
63	Поляниця	59	34	14	1,73	10,4	2,5	7,9	2,5	II
	Загалом	57	23	20	1,20	13,4	10,4	3,0	4,9	
4. Надвірнянська Гуцульщина										
64	Бистриця	55	29	16	1,00	11,0	8,2	2,8	7,5	I
65	Згари	62	17	21	0,75	7,5	11,3	-3,8	7,5	III
66	Климуші	53	29	18	1,40	15,6	7,8	7,8	12,5	I
67	Причіл	48	33	19	0,60	38,8	0,0	28,8	0,0	I
68	Зелена	48	26	26	0,96	15,6	13,0	2,6	1,3	II
69	Максимець	46	24	30	0,75	16,6	11,9	4,7	6,9	II
70	Черник	37	26	37	0,90	13,9	11,5	2,4	6,1	II
	Загалом	46	27	27	1,94	14,7	11,4	3,3	4,6	
	Загалом по Галицькій Гуцульщині	56	23	21	1,04	13,6	11,9	1,7	0,9	
II. ЗАКАРПАТСЬКА ГУЦУЛЬЩИНА										
71	Білин	57	27	16	0,99	15,6	8,3	7,3	-8,0	II
72	Богдан	56	29	15	1,04	16,6	11,8	4,8	0,9	I
73	Бребоя	54	32	14	1,03	15,8	7,8	8,0	2,3	I
74	Видричка	53	27	20	1,28	17,4	11,8	5,6	-0,2	II
75	Ділове	60	21	19	0,86	11,4	10,1	1,3	-0,9	II
76	Круглий	62	20	18	0,62	15,4	13,4	2,0	0,0	II
77	Хмелів	56	28	16	1,03	17,2	14,5	2,7	0,3	II
78	Кваси	59	27	14	0,89	13,9	10,0	3,9	1,5	II
79	Сітний	56	20	24	1,07	7,0	11,2	-4,2	-3,0	III
80	Тростянець	62	23	15	1,17	15,8	8,8	7,0	0,0	I
81	Косівська Поляна	58	21	21	0,92	11,1	9,9	1,2	1,5	II
82	Костилівка	54	30	16	0,86	16,7	7,1	9,6	-5,5	II
83	Вільховатий	56	29	15	1,04	18,5	9,0	9,5	-3,0	I
84	Лазещина	54	25	21	0,93	14,5	10,4	4,1	-0,8	I
85	Луги	56	28	16	1,09	20,2	9,8	10,4	-0,4	I
86	Говерла	51	32	17	1,02	14,3	9,5	4,8	3,7	I
87	Розтоки	52	21	27	1,87	14,3	10,5	3,8	0,5	II
88	Росішка	58	15	27	1,33	13,1	8,1	5,0	-1,0	II
89	Чорна Тиса	53	25	22	1,13	16,4	8,6	7,8	-0,8	I
90	Стебний	53	28	19	1,04	16,4	14,8	1,6	-4,5	II
	Загалом по Зак. Гуцульщині	56	25	19	1,05	14,9	10,0	4,9	-0,8	
III. БУКОВИНСЬКА ГУЦУЛЬЩИНА										
91	Рижа	55	24	21	1,30	14,7	8,7	6,0	-10,1	III
92	Паркулин	57	26	17	1,32	17,4	6,4	11,0	-5,9	II

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
93	Тораки	78	23	9	1,25	3,8	5,1	-1,3	-18,0	IV
94	Довгопілля	38	25	37	0,94	15,3	9,8	5,5	1,3	III
95	Греблина	63	19	18	0,96	11,0	7,4	3,6	-5,5	III
96	Плита	52	28	20	0,88	20,2	5,6	14,6	-5,6	II
97	Стебні	51	25	24	1,44	12,6	6,3	6,3	0,0	II
98	Дихтинець	58	27	15	1,15	16,2	11,9	4,3	-2,2	I
99	Греблина	58	24	18	1,63	14,4	10,4	4,0	-2,6	II
100	Замогила	50	28	22	1,39	16,3	8,3	8,0	-8,8	III
101	Малий Дихтинець	49	29	22	1,14	15,3	8,0	7,3	-10,4	III
102	Конятин	52	28	20	0,96	18,2	12,0	6,2	8,7	I
103	Великий Липовець	52	16	32	1,15	20,2	12,6	7,6	-10,1	III
104	Самакова	52	29	19	0,90	21,7	12,2	9,5	6,9	I
105	Киселиці	57	28	15	1,16	14,2	7,1	7,1	1,3	I
106	Гробище	50	20	30	1,31	13,6	15,6	-2,0	-5,2	IV
107	Площі	50	28	22	1,07	22,1	16,9	5,2	11,7	I
108	Поляківське	45	31	24	1,29	17,8	8,9	8,9	3,3	II
109	Соколій	55	24	21	1,21	9,8	8,8	1,0	1,6	II
110	Мариничі	53	30	17	1,47	13,1	7,8	5,3	-8,1	III
111	Бісків	47	25	28	1,50	17,0	11,3	5,7	-11,3	IV
112	Петраші	53	26	21	1,36	17,0	15,0	2,0	-11,6	IV
113	Підзахаричі	53	24	23	2,0	16,1	14,3	1,8	3,4	II
114	Міжброди	52	21	27	1,36	8,0	14,6	-6,6	0,0	IV
115	Хорови	56	20	24	1,11	14,7	9,6	5,1	4,5	II
116	Плоска	55	31	14	1,02	18,6	10,4	8,2	1,00	I
117	Лустун	49	33	18	1,22	22,0	9,8	-12,2	-12,9	III
118	Розтоки	70	17	13	0,82	12,6	11,6	1,00	6,3	II
119	Околена	59	24	17	1,15	18,7	13,0	5,7	3,7	I
120	Товарниця	53	22	25	1,27	18,0	10,6	7,4	7,4	II
121	Ями	66	23	11	0,82	18,6	13,1	5,5	5,5	I
122	Селятин	56	26	18	1,24	14,3	11,4	2,9	2,9	III
123	Галицівка	39	46	15	1,00	14,0	5,6	8,4	-4,0	II
124	Руська	43	34	23	1,50	17,2	8,1	9,1	2,7	II
125	Сергії	59	28	13	0,86	17,7	8,3	9,4	5,2	I
126	Випчина	12	26	42	2,00	6,5	13,0	-6,5	-13,0	V
127	Ріпень	50	25	25	0,98	12,7	16,2	-3,5	-5,0	IV
128	Тесницька	45	21	34	1,07	17,0	17,0	0,0	-17,0	IV
129	Фошки	47	36	17	1,19	20,8	10,4	10,4	0,0	I
130	Усть-Путила	50	29	21	1,13	16,2	13,6	2,6	-11,4	III
131	Бісків	54	23	23	0,79	14,3	18,4	-4,1	-8,16	IV
132	Шпетки	55	22	23	1,20	17,5	14,0	3,5	-17,7	III
133	Шепіт	57	30	13	1,40	15,9	10,2	5,7	-9,0	III
134	Андреківське	58	13	13	0,79	27,2	15,5	11,7	-3,9	II
135	Верхній Яловець	52	16	16	1,25	22,1	9,2	12,9	-7,3	II
136	Нижній Яловець	52	32	16	1,25	22,1	9,2	12,9	-7,3	III
137	Сарата	49	25	26	1,00	11,1	14,2	-3,1	-3,2	V
138	Яблуниця	53	25	22	1,45	14,0	10,7	3,3	2,2	II
139	Голошине	58	23	19	2,09	18,6	13,9	4,7	-12,4	III
140	Плай	51	30	19	0,96	22,3	7,7	14,6	-0,8	I
	Загалом по Бук. Гуцульщині	53	27	20	1,12	15,9	10,5	5,4	-2,3	
	Загалом по Гуцуль- щині	56	24	20	1,06	14,3	11,2	3,1	-0,1	

Примітки:

* Розраховано за [352];

** Абзацом виділено підпорядковані села

Таблиця 20.2

**Основні показники демографічної ситуації у міських населених пунктах Гуцульщини
(станом на 01.01.2001 р.)**

№ п/п	Назва населеного пункту	Частка осіб, %			Кількісне відношен- ня осіб чол. статі до жін. у віці 16-28р	Коефіцієнти, ‰				Тип демо- графічної ситуації
		праце- здатного віку	молодше прац. віку	пенсій- ного віку		народ- жува- ності	смерт- ності	Природного приросту (зменш.).	Механічно- го прирос- ту (зменш.)	
1	Рахів	59	25	16	1,06	15,1	11,6	3,5	-2,9	I
2	Ясіня	56	26	18	1,05	14,9	12,4	2,5	-1,2	I
3	Коб. Поляна	58	26	16	1,11	14,4	8,8	5,6	-1,5	I
	Загалом по містеч- ках Закарпатської Гуцульщини	58	26	16	1,07	1,0	11,5	3,5	-2,2	
4	Яремче	55	23	22	0,92	13,4	14,6	-1,2	-*	III
5	Ворохта	54	24	22	0,97	11,9	11,4	0,5	-*	II
6	Верховина	58	25	17	1,04	14,6	11,8	2,8	-*	II
	Загалом по міс- течках Галицької Гуцульщини	56	24	20	0,97	13,5	13,0	0,5		
7	Путила	62	23	15	1,01	17,5	10,1	7,4	-11,3	III
	Загалом по містеч- ках Буковинської Гуцульщини	62	23	15	1,01	17,5	10,1	7,4	-11,3	
	Загалом по містеч- ках Гуцульщини	58	25	17	1,03	14,6	11,9	2,7	-	
	Загалом по міс- тах Карпат. ре- гіону	62	20	18	-	8,9	10,2	-1,3	-	
	Загалом по міс- тах України	61	18	21	-	7,2	13,8	-6,6	-0,2	

Примітка:

*Даних державного статистичного обліку немає

Результати анкетного опитування мешканців Гуцульщини (1996 р.), %

(В опитуванні брало участь 426 респондентів. З них: мешканців Рахівської Гуцульщини — 124, Верховинської — 94, Путильської — 76, Косівської — 75, Надвірнянської і Яремчанської — 57.

Похибка результатів — 1,5 %)

№ п/п	Питання	Вся Гуцуль- щина	Частини Гуцульщини				
			Верховин- ська	Косів- ська	Надвірнян- ська і Ярем- чанська	Рахів- ська	Путиль- ська
1	2	3	4	5	6	7	8
I.	Вік респондентів						
	- 16 - 29 років	20	16	25	19	19	22
	- 30 - 45 років	53	50	48	68	48	55
	- 46 - 60 років	19	22	16	11	23	21
	- понад 60 років	8	12	11	2	10	2
II.	Зайнятість						
	- сільське і лісове господарство	61	65	63	62	51	64
	- державні підприємства й установи	21	18	19	22	25	23
	- інші категорії зайнятості	18	19	18	20	20	17
III.	Походження						
	- місцеве	93	98	96	86	88	97
	- не місцеве	7	2	4	14	12	3
IV.	Мова повсякденного спілкування						
	- українська літературна	9	7	5	16	15	4
	- місцевий діалект	91	93	95	84	85	96
V.	Екзоетнонім (назва за межами краю)						
	- гуцул (-ка)	83	96	87	65	73	93
	- українець (-ка)	2	0	0	4	4	0
	- інакше	11	4	2	26	19	4
	- не відповіли	4	0	11	5	4	3
VI.	Самоназва (етнонім):						
	- гуцул (-ка)	37	41	37	19	38	42
	- українець (-ка)	50	39	59	75	50	35
	-українець-гуцул (українка-гуцулка)	11	19	4	5	5	22
	-верховинець (-ка)	1	1	0	0	4	0
	- інша						
VII.	Чинники збереження самобутності краю:						
	- відродження традиційних форм господа- рювання	35	36	28	37	27	51
	- розвиток гуцульської культури	52	55	64	44	53	38
	- створення сіл-музеїв	2	1,5	4	0	1	4
	- інші	2	1,5	1	0	4	4
	- не відповіли	9	6	3	19	15	3
	Причини, які перешкоджають носити традиційний одяг:						
	- незручність	29	20	27	35	35	26
	- боязнь виглядати несучасним	23	12	23	18	30	28
	- неможливість придбати через високу вартість	40	62	47	33	23	39
	- інші причини	8	6	3	14	12	7
VIII.	Соціальні умови						
1.	Вдоволеність соціальними умовами свого населеного пункту:						
	- так	26	39	25	26	19	24
	- ні	68	53	69	66	80	66
	- не відповіли	6	8	6	8	1	10
	у тому числі:						
	телефонним зв'язком:						
	- так	20	17	24	40	8	26
	- ні	74	78	71	49	89	68

1	2	3	4	5	6	7	8
	- не відповіли	6	5	5	11	3	6
	поштою:						
	- так	55	46	61	51	54	65
	- ні	39	50	37	33	40	30
	- не відповіли	6	4	2	16	6	5
	освітніми закладами:						
	- так	56	68	44	44	56	63
	- ні	31	23	51	39	24	24
	- не відповіли	13	9	5	17	20	13
	закладами культури:						
	- так	26	37	21	16	29	18
	- ні	62	54	71	63	56	74
	- не відповіли	12	9	8	21	15	8
	медичним обслуговуванням:						
	- так	45	61	49	37	39	39
	- ні	49	36	48	53	55	55
	- не відповіли	6	3	3	10	6	6
	транспортним обслуговуванням:						
	- так	23	43	23	28	12	16
	- ні	71	54	75	61	83	79
	- не відповіли	6	3	2	11	5	5
	власними житловими умовами:						
	- так	54	57	53	42	59	53
	- ні	43	39	47	54	39	42
	- не відповіли	3	4	0	4	2	5
2.	Оцінка респондентами рівня своїх доходів:						
	- повний достаток	2	2	4	0	1	1
	- на харчування та одяг вистачає, але не більше	29	17	44	16	30	37
	- вистачає лише на харчування	56	68	43	65	59	45
	- не вистачає навіть на продукти харчування	13	13	9	19	10	17
3.	Основні джерела доходів:						
	- зарплата на постійному місці роботи	48	43	32	56	49	64
	- плата за сезонні роботи	12	7	11	14	19	7
	- особисте господарство	19	37	25	7	8	14
	- плата за роботу на замовлення	4	1	16	0	0	3
	- пенсія (стипендія)	4	3	3	2	6	3
	- інше	0	0	0	2	1	0
	у тому числі:						
	- два джерела доходів	13	10	13	19	17	9
4.	Виїзд респондента або членів його сім'ї на сезонні роботи:						
	- так	18	11	15	16	32	7
	- ні	74	82	73	70	61	89
	- не відповіли	8	7	12	4	7	4
4.1	Частота виїзду:						
	- 1 раз в рік	35	20	36	55	30	60
	- 2 і більше разів на рік	9	20	18	0	8	0
	- працюють круглорічно	5	0	0	0	10	0
	- не вказали частоту виїзду	49	60	46	45	52	40
4.2	Місця сезонних робіт:						
	- Чехія	24	0	0	33	38	0
	- Словаччина	3	0	0	0	4	0
	- Росія	7	10	9	22	2	0
	- Східні, центральні і південні області України	13	40	18	11	8	0
	- Західні області України	5	10	18	11	0	0
	- Інші	0	0	0	0	0	0
	- Не вказали місця	45	40	45	11	48	100

1	2	3	4	5	6	7	8
IX.	Інвайронментальний світогляд						
1.	Чинники, які на думку гуцулів найбільше перешкоджають у господарській діяльності:						
	- відсутність умінь, навиків, досвіду	1	0	1	0	2	0
	- відсутність засібів, коштів	56	66	57	46	52	61
	- діюче законодавство	10	7	5	5	15	13
	- важко сказати	28	21	31	40	28	24
	- інше	2	5	3	2	1	0
	- не відповіли	3	1	3	7	2	2
2.	Наявність власної земельної ділянки:						
	- так	91	100	95	84	87	87
	- ні	9	0	5	16	13	13
2.1	Бажають мати земельну ділянку більших розмірів	27	13	28	30	40	22
3.	Ставлення до колективної власності на ліси:						
	- справедливо було б повернути їх власникам	21	18	55	19	7	13
	- необхідно порівну поділити на кожного члена громади	22	31	20	23	12	26
	- ліси необхідно залишити в колективній власності	8	20	5	0	10	3
	- ліси мають бути державними	49	31	20	58	71	58
4.	Ставлення до лісу, як основного багатства краю:						
	- потрібно вирубати частину лісів для підвищення добробуту населення	0,3	0	3	0	0	0
	- я проти вирубування лісів, але задля поліпшення добробуту гуцулів можна рубати	4,7	0	12	4	6	1
	- в жодному разі не можна вирубувати ліси понад допустимі норми	95	100	85	96	94	99
5	Об'єкти, які негативно впливають на сприйняття природи своєї місцевості:						
	- промислові підприємства	12	9	4	17	17	12
	- рекреаційні об'єкти	4	3	4	3	5	3
	- смітники	36	26	29	34	42	41
	- лінії електропередач	5	4	8	3	3	3
	- важко сказати	43	53	53	40	27	36
	- вказали інше у т. ч.	5	5	2	3	6	5
	- місця рубок і трелювання лісу	65	80	100	0	75	50
	- сліди безгосподарності	35	20	0	100	25	50
6.	На думку населення для піднесення добробуту потрібні:						
	- державні інвестиції	15	20	7	9	19	12
	- приватизація землі та виробничих об'єктів	18	15	16	12	19	25
	- іноземні інвестиції	6	3	9	7	8	4
	- розвиток рекреації і туризму	24	26	16	41	23	22
	- розвиток традиційних промислів	22	26	40	7	13	24
	- важко сказати	15	10	12	24	16	13
	- інше	0	0	0	0	2	0
7.	Актуальність в краї проблеми забруднення природного середовища:						
	- такої проблеми в краї не існує	6	4	19	3	2	2
	- в нас ця проблема не дуже важлива	33	34	41	25	31	32
	- це одна з найважливіших проблем краю	41	36	27	47	48	45
	- важко сказати	20	26	13	25	19	21
8.	Головні причини погіршення здоров'я гуцульського населення:						
	- забруднення навколишнього середовища	33	30	27	46	33	34
	- пияцтво і паління	35	37	32	21	43	34
	- важка праця	17	19	24	18	14	12
	- інше	5	5	4	4	6	8
	- важко сказати	10	9	13	12	4	12

1	2	3	4	5	6	7	8
9.	Наявність бажання змінити місце проживання з гірської місцевості на рівнинну:						
	- так	25	27	31	28	21	26
	- ні	70	66	67	61	76	63
	- не відповіли	5	9	2	11	3	11
X.	Ставлення до релігії						
1.	Релігійна конфесія:						
	- православна	80	93	84	26	82	97
	- греко-католицька	17	6	12	67	15	1,5
	- римо-католицька	1	0	0	0	2	0
	- протестанти	1	0	1	2	1	1,5
	- не вказали	1	1	3	5	1	0
2.	Частота відвідування храму:						
	-тільки у великі свята	40	44	49	44	32	37
	-кожної неділі	20	19	24	21	23	13
	-дуже рідко	30	30	21	32	27	42
	-беруть участь лише в обрядах	6	5	3	1,5	12	4
	-не відвідую взагалі	4	2	3	1,5	6	4
3.	Вплив віддаленості храму на частоту його відвідин	12	13	15	16	9	12
4.	Важливість релігійного виховання дітей:						
	- так	95	96	95	89	96	99
	- ні	5	4	5	11	4	1
XI.	Внутрішні крайові зв'язки						
1.	Наявність і характер зв'язків з гуцулами інших районів краю:	58	78	60	47	56	59
	з них:						
	- родинні	69	80	60	59	64	77
	- господарські	8	4	13	0	6	18
	- торговельні	5	5	6	8	5	0
	- культурні	18	11	21	33	25	5
2.	Частота відвідин гуцулів сусідніх районів:						
	- раз в місяць	27	23	22	22	33	33
	- раз в рік	45	47	62	40	33	46
	- раз на кілька років	28	30	16	38	34	21
3.	Чи існує етнографічний центр Гуцульщини:						
	- так, існує	40	37	56	51	35	24
	- ні	12	14	8	7	14	7
	- важко сказати	48	49	35	42	51	79
4.	Етнографічний центр краю знаходиться в:						
	- Косові	40	17	57	66	25	40
	- Верховині	28	54	26	24	13	20
	- Рахові	7	0	0	0	30	0
	- Ясені	3	0	0	0	13	0
	- Яремчі	3	3	0	0	10	0
	- Космачі	6	6	12	3	0	3
	- Путилі	0	0	2	3	0	3
	- Коломийі	2	3	5	3	0	0
	- таких центрів є кілька	3	3	0	3	5	0

Таблиця 21.2

**Розподіл етнокультурних поглядів гуцульського
населення залежно від соціодемографічних параметрів, %**

№ п/п	Соціодемографічні параметри	Етнографічна та національна свідомість: Назвали себе (%)			Ставлення до традиційної гуцульської культури (%)		
		Гуцулом (-кою)	Гуцулом-українцем	Українцем (-кою)	Байдуже	З повагою	З гордістю
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Вік (років)						
	15 – 29	35	11	54	3	62	35
	30 – 45	38	15	47	1	60	39
	46 – 60	43	14	45	0	59	41
	понад 60	48	12	40	0	45	55
2	Стать						
	- жінки	43	9	48	4	65	31
	- чоловіки	37	17	46	4	53	43
3	Освіта						
	- неповна середня	50	23	27	0	62	38
	- середня	45	10	45	3	60	37
	- середня спеціальна і вища	37	11	52	1	56	43
4	Вид зайнятості						
	- адміністративні працівники	25	19	56	0	43	57
	- працівники освіти і культури	40	13	47	0	51	49
	- працівники сільського і лісового господарства	34	23	43	2	60	38
5	Поселенський статус						
	- селяни	41	13	46	1	59	40
	- мішани	29	13	58	2	66	32

**Результати опитування мешканців Гуцульщини і жителів прилеглих рівнинних сіл
(Косівський район) щодо способу життя (2001 р.)**
(В анкетуванні взяли участь 400 респондентів, які репрезентують соціальну і статеву-вікову
структуру дорослого населення регіону)

Запитання	Відповіді, %		
	Мешканців рівнинних сіл Косівського району	Мешканців гірських сіл Косівського району	Гуцулів загалом
1	2	3	4
I. Праця (основні щоденні заняття)			
1. На який вид діяльності Ви витрачаєте щодня найбільше часу			
а) догляд за худобою, заготівля кормів й обробіток городу	10	21	30
б) догляд за городом і худобою	30	29	21
в) державна робота	26	17	19
г) робота у приватній фірмі	10	2	1
г) продаж товарів («човниковий бізнес»)	11	7	4
д) виготовлення «сувенірної» продукції	11	23	12
е) власний варіант відповіді	2	1	4
2. Чи поширені у Вашому селі повір'я, звичаї, обряди, пов'язані з польовими роботами (посів, вирощування і збір урожаю)			
а) так	18	16	16
б) ні	16	24	24
в) колись були, а зараз їх не дотримуються	40	38	42
г) не знаю	26	22	18
Якщо так, то які?	Часник садити до Дмитрія; землю не рухати до Благовіщення; урожай зібрати до Покрови. Святкування дня урожаю	Роботи на городі розпочинати тільки після Благовіщення. Для лушення кукурудзи влаштовують вечорниці	Сіяти після Благовіщення; завеснувати до обсівного Миколи (22.05); не працювати в городі 7 четвергів від живного четверга (9 четвергів після Пасхи); не садити городину в день настання нового місяця; сіно скосити до Петра; розсадку сіяти на Євдокії
3. Чи поширені у Вашому селі повір'я, звичаї, обряди, пов'язані з доглядом за худобою (вирощуванням, випасом, лікуванням тощо)			
а) так	17	25	34
б) ні	20	11	11
в) були, але фактично зникли	27	42	41
г) не знаю	36	22	13
Якщо так, то які найбільш поширені	Худобу виганяють на пашу (випас) на Юрія (06.05)	Проводи в полонину	Проводи в полонину; вперше худобу виганяють на Юрія; худобу кроплять свяченою водою; примовляють маржині на Власія; міра
4. Які види діяльності Ви б назвали традиційними для Вашого села			
а) вівчарство	0	4	16
б) вирощування ВРХ	7	49	45
в) свинарство	12	2	3
г) гончарство	0	0	0
г) ткацтво	4	14	8
д) садівництво	26	10	8
е) городництво	31	20	13
є) інші	20	14	8
5. Чому саме такою є господарська спеціалізація у Вашому селі?			
Власний варіант відповіді	Вигідно (прибутково), сприятливі умови, джерело існування	Є для цього умови, дає прибуток, це спосіб жити, традиція	Природні умови, відсутність іншої можливості заробити гроші, традиційні уміння

1	2	3	4
II. Харчування. Споживання.			
1. Назвіть, будь ласка, основні страви, якими Ви харчуєтесь щодня			
	Картопля і страви з неї – 39; Молоко і молочні страви – 13; Борщ – 8; Суп («зупа») – 8; Капуста – 5; Квасоля («фасолі») – 4; Кулеша – 1; М'ясо – 1	Картопля і страви з неї – 26; Молоко і молочні страви – 19; М'ясо – 11; Сир – 9; Макарони – 7; Борщ – 7; Солонина – 7; Кулеша – 1	Картопля і страви з неї – 24; Кулеша – 19; Молоко і молочні страви – 16; Бринза – 11; Борщ – 8; Вареники – 8
2. Ваше харчування с:			
а) одноманітним (одні і ті ж страви щодня)	29	11	15
б) різноманітним (протягом дня і з дня в день)	71	89	85
3. Чи доводилось Вам недоїдати через нестачу продуктів?			
а) іноді	36	19	25
б) часто	1	4	2
в) ввесь час	1	0	1
г) ні	61	77	72
4 Яких продуктів Вам найчастіше бракує:			
а) хліба	9	6	4
б) картоплі	1	19	8
в) м'яса	51	23	22
г) овочів	2	26	42
г) крупів	12	6	9
д) борошна	21	12	8
е) всього, вищеперерахованого	4	2	4
5. Чи дотримуєтесь Ви постів, встановлених Церквою:			
а) так, пошу всі визначені дні	6	50	29
б) частково дотримуюсь	64	50	60
в) ніколи не дотримуюсь	30	0	11
6. Чи є такі страви, які можна б назвати традиційними для Вашого села			
	Голубці, бануш з грибами, холодець, ребра фаршировані, «начинка», український борщ, «закуска», риба тушкована в печі	Кулеша зі шкварками, бануш, бринза, гуслінка, червоний борщ, голубці, пироги з сиром (вареники)	Кулеша, бануш, бринза, гуслінка, бужениця, книглі, студенець, роcівниця, голубці, ско-мирда, смажениця
7. Чи не відчуваєте Ви нестачі інформації про події в країні, світі			
а) так	17	39	40
б) ні	83	61	60
Якщо так, то через відсутність у Вас:			
а) телевізора	3	0	29
б) радіо	40	100	65
в) газет	57	0	6
8. Чи задоволені Ви умовами свого життя?			
<i>побутом:</i>			
а) так	58	82	61
б) ні	42	18	39
<i>оточенням (природа, люди):</i>			
а) так	93	90	100
б) ні	7	10	0
<i>сферою обслуговування:</i>			
а) так	54	53	37
б) ні	46	47	63
<i>транспортм:</i>			
а) так	55	42	32
б) ні	45	58	68
<i>закладами торгівлі:</i>			
а) так	52	49	46
б) ні	48	51	54
<i>зв'язку:</i>			
а) так	64	38	32
б) ні	36	66	68

1	2	3	4
<i>освіти:</i>			
а) так	57	92	83
б) ні	43	8	17
<i>медичним обслуговуванням:</i>			
а) так	25	44	27
б) ні	75	56	73
9. Чи задоволені Ви своїм життям загалом?			
а) так	60	85	86
б) ні	40	15	16
III. Відпочинок			
1. Чи вистачає у Вас часу на відпочинок?			
а) тільки на сон	55	50	40
б) маю доволі вільного часу, щоб повноцінно відпочити	25	48	51
в) не маю змоги навіть виспатись	20	2	10
г) маю аж забагато вільного часу.	0	0	0
2. Як Ви відпочиваєте?			
а) дивлюсь телевизор, відео	30	22	20
б) слухаю музику	12	5	7
в) граю на музичному інструменті, співаю	1	2	1
г) читаю газети	13	22	20
г) читаю книги	12	13	17
д) розважаюсь у місцевих закладах відпочинку (барі, ресторани, кафе)	1	2	1
е) мандрую (за межі села)	2	5	3
є) відпочиваю на природі (в околицях села)	9	5	7
ж) беру участь у художній самодіяльності	1	2	2
з) споглядаю, мрію, думаю	5	8	8
и) ходжу до церкви, читаю духовні книги	8	14	8
і) нудьгую (немає куди піти, немає чим зайнятись)	3	2	2
ї) власний варіант відповіді	3	2	3
3. Ваш темп життя Ви б назвали:			
а) прискореним («ніколи глянути вгору»)	37	26	22
б) нормальним («встигаю і попрацювати, і відпочити»)	52	73	62
в) повільним («живу по-маленькому»)	11	1	15
4. Які із традиційних свят, що святкують у Вашому селі, Ви найбільше любите:			
	Різдво, Великдень, Івана Купала, Спаса (Преображення), Новий рік	Різдво, Великдень, храмове, Стрітіння, Спаса (Преображення), Івана Купала, Петра	Різдво, Великдень, Василя, вихід на полонину, храмове, Івана Купала, Петра
5. Чи вдягають у Вашому селі на великі свята одяг ручної роботи (вишиті сорочки, кептарі, записки ...)			
а) молоді люди	0	0	0
б) люди різного віку	46	64	36
в) старі люди	16	16	28
г) рідко хто вдягає	38	20	36
6. Як би Ви оцінили стан традицій, звичаїв у Вашому селі:			
а) живуть	39	30	32
б) відмирають	59	70	66
в) відмерли	2	0	2
IV. Виховання дітей			
1. Визначаючи розміри Вашої сім'ї, Ви виходили з того, що:			
а) важливо дати життя новій людині	16	7	20
б) важливо дати забезпечене життя своїм нащадкам	84	93	80
2. Ваш спосіб виховання дітей:			
а) найліпший вихователь – праця, тому залучаю своїх дітей до всякої праці	66	77	72
б) основне, щоб дитина знала традиції і ходила до церкви	20	20	19
в) виховує школа, оточення, телебачення, я не маю на це часу	3	2	6
г) виховують дід, баба	6	0	0

1	2	3	4
г) власний варіант відповіді	5	1	3
3. Які риси насамперед Ви хотіли б виховати у своїх дітей (вибрати одну відповідь):			
а) порядність, чесність	73	58	54
б) старанність, працелюбство	18	33	29
в) підприємливість, уміння заробляти гроші	3	3	5
г) патріотизм, шанобливе ставлення до свого краю, країни	4	6	10
г) власний варіант відповіді	0	3	6
4. Враховуючи досвід Вашого життя, Ви б хотіли, щоб Ваші діти:			
а) жили і працювали в місті	36	37	35
б) жили в селі, але роботу мали в місті	28	26	21
в) жили і працювали в селі (поближче до його центру)	36	34	38
г) жили і вели господарство на хуторі (присілку)	0	3	6
V. Рухливість населення (просторова поведінка)			
1. Як часто Ви виїжджаєте зі свого села до районного центру?			
а) щодня	9	6	2
б) кілька разів на тиждень	13	10	8
в) один раз на тиждень	6	19	20
г) кілька разів на місяць	30	28	31
г) декілька разів на рік	30	31	28
д) раз на кілька років	12	6	12
2. Як часто Ви буваєте у місті Коломия?			
а) щодня	0	0	0
б) кілька разів на тиждень	3	3	0
в) один раз на тиждень	1	3	3
г) кілька разів на місяць	9	21	10
г) декілька разів на рік	37	50	42
д) майже не буваю	49	23	45
3. Як часто Ви буваєте в обласному центрі та інших містах України?			
а) щодня	1	0	0
б) щотижня	2	0	0
в) щомісяця	16	5	5
г) кілька разів на рік	43	34	40
г) раз на кілька років	34	53	46
д) ніколи не був (була)	4	8	9
4. З якою Ви метою найчастіше здійснюєте поїздку до найближчого міста?			
а) трудовою (на роботу)	18	12	5
б) для закупівлі необхідних товарів	31	57	51
в) для продажу власних виробів, продуктів	12	19	10
г) навчання	4	0	6
г) отримання медичних послуг	21	12	22
д) розважитись, отримати нові враження	7	0	3
е) власний варіант відповіді	7	0	1
5. Як впливають на Вас відвідини міста?			
а) поїздка до міста мене стомлює	37	69	58
б) поїздка до міста для мене свято	17	13	16
в) важко відповісти	39	13	22
г) власна відповідь	7	5	3
6. Оцініть Вашу потребу у відвідинах найближчого міста:			
а) я б частіше бував (-ла) у місті, якби було нормальне транспортне сполучення	8	6	15
б) не можу часто відвідувати місто, оскільки не маю коштів	45	44	46
в) якби було все необхідне в селі, їздив би до міста лише зрідка, «для душі»	24	17	26
г) не люблю їздити до міста	20	30	23
г) власна відповідь	3	3	4

1	2	3	4
7. Як часто Ви буваєте у центрі села?			
а) щодня	63	38	38
б) кілька разів на тиждень	21	24	20
в) один раз на тиждень	8	30	23
г) кілька раз на місяць	6	8	7
г) раз в місяць	0	0	8
д) рідше, ніж раз в місяць	2	0	6
8. Найчастіше причиною Вашого переміщення до центру села є:			
а) придбання чогось у крамниці	45	26	25
б) робота	31	21	32
в) справи у сільській Раді	12	7	9
г) відвідання храму	5	40	30
г) відвідання розважальних закладів (бар, ресторан, корчма)	4	1	0
д) відвідання культурних закладів (народного дому, бібліотеки)	3	5	4
9. Як часто Ви буваєте в сусідніх селах?			
а) щодня	7	5	6
б) раз у тиждень	20	50	33
в) один раз у місяць	13	17	20
г) рідше, ніж раз у місяць	21	8	16
г) раз у рік	3	6	6
д) практично не буваю	36	14	19
10. Причини відвідання сусідніх сіл:			
а) відвідання родичів	29	28	43
б) участь у храмових святах	4	23	20
в) у справах	53	46	33
г) участь у молодіжних забавах	3	0	2
г) власна відповідь	11	3	2
11. Скільки приблизно часу на рік Ви перебуваєте за межами свого села:			
а) місяць	10	24	22
б) кілька місяців	7	8	7
в) півроку і більше	15	3	6
г) увесь рік	1	0	0
д) не покидаю свого села надовго	67	65	65
12. Як Вам здається, м. Коломия:			
а) далеко від Вашого села	38	30	65
б) близько	62	70	35
Для мешканців Косівського району			
13. Чи вважаєте Ви себе гуцулом?			
а) так	62	90	—
б) ні	38	10	—
Чому Ви вважаєте себе гуцулом (кою)? (з варіантів власних відповідей респондентів)			
а) тому, що живу на Косівщині, а це Гуцульщина	55	45	—
б) через спорідненість звичаїв	12	32	—
в) бо живу у горах	0	32	—
г) не змогли пояснити	25	1	—
Чому Ви не вважаєте себе гуцулом (-кою)? (з варіантів власних відповідей респондентів)			
а) бо гуцули – гірські люди, а ми живемо на рівнині	32	0	—
б) бо не відчуваю себе ним (нею)	80	8	—
в) бо така назва мені неприємна	24	0	—
г) я українець (-ка)	8	—	—
г) бо не тут народився (-лась)	20	0	—

Результати анкетного опитування мешканців Гуцульщини (2002 р.)

Запитання	Відповіді респондентів (%)					
	Косівські гуцули	Верховинські гуцули	Яремчанські гуцули	Рахівські гуцули	Путильські гуцули	Гуцули загалом
1	2	3	4	5	6	7
1. На Вашу думку гуцули це (вибрати одну відповідь):						
а) загальна назва тих людей, які живуть в Українських Карпатах, у верхів'ях рік Черемош, Прут, Тиса, і відрізняються від долинян своєю культурою	65	45	60	48	70	54
б) реальна спільнота, котра усвідомлює свою єдність і самобутність, має свій центр і лідерів	23	45	33	35	13	32
в) штучно надумана (вченими, письменниками, чиновниками чи ін.) спільнота	0	0	7	0	7	2
г) важко відповісти	11	10	0	9	7	7
г) власна відповідь	1	0	0	9	10	5
2. Горяни-гуцули відрізняються від долинян насамперед (вибрати одну відповідь):						
а) характером (вдачею)	4	23	21	15	14	18
б) звичаями	46	38	53	27	49	41
в) мовою	38	34	21	39	32	34
г) уже нічим не відрізняються	12	3	5	6	5	5
г) власна відповідь	0	2	0	12	0	2
3. Чи є у Вас почуття спорідненості (духовної близькості) з гуцулами інших регіонів?						
а) так	81	75	67	92	56	74
б) ні	12	7	20	4	40	15
в) важко сказати	7	18	13	4	4	11
<i>Якщо «так», то чим викликане це почуття?</i>						
а) подібністю у звичаях, мові, характері	42	46	42	57	55	48
б) проживанням в одному гірському середовищі	27	36	50	29	33	34
в) просто симпатією;	4	9	0	5	0	5
г) важко сказати, чим викликане, але почуття близькості є	12	7	8	9	12	9
г) власна відповідь	15	2	0	0	0	4
4. Які місця свого краю Ви найбільше любите?						
а) вершини гір	19	29	42	15	24	26
б) полонини	23	29	37	42	35	32
в) ліси	46	19	11	19	29	23
г) річки	8	13	0	8	9	9
г) власна відповідь	4	12	11	19	3	10
5. Чи є такі природні місця в околицях села, які Ви стараетесь обминати?						
а) так	5	40	34	27	17	27
б) ні	95	60	66	73	83	73

1	2	3	4	5	6	7
<i>Якщо «так», то</i>						
а) які це місця?	Мочари (болота)	Скали, Болота, Чагарники, Узвори	Бори, Болота, Забрудненні місця-	Скелі, Свіжі зруби, Зсуви, Болота	Обриви – «Берег змії», «Дітчу вершідь»	Скелі, Болота, Зсуви, Узвори.
б) Чому їх уникають?	Небезпечно	Небезпечно – «Лихе місце»	Небезпечно, Брудно-	Небезпечно	Небезпечно, страшно	Небезпечно
6. Чи можете Ви сказати, що природа місцевості, в якій Ви вирости:						
а) значно вплинула на Ваш духовний світ;	50	65	60	63	58	61
б) залишила незначний слід у душі;	27	20	20	29	19	23
в) ніяк не вплинула;	8	9	0	4	7	6
г) важко відповісти.	15	5	20	4	16	10
7. Чи викликали у Вас сильні емоційні переживання якісь природні явища (об'єкти)?						
а) так	54	55	53	61	45	53
б) ні	46	45	47	39	55	47
<i>Якщо «так», то:</i>						
а) найяскравіші враження пов'язане з	Зривом хмари, Прутом	Веселкою, Повінню, Світанком, Заходом сонця	Сходом сонця, Красою гір, Водоспадом	Снігопадом, Запахом гірсько- го повітря, Зустріччю з ди- кими звірами	Гірським озером, Світанком, Відвідинами по- лонини, Грозою, Повіню	Сходом сонця, Красою гір, Заходом сонця, Зустріччю із лі- совими звірами (риссю, оленем, ведмедем), Снігопадом, Водоспадом
б) найгнітючіше вплинули:	Зсуви–50, Вирубаний ліс –30, Бурелом–20	Повінь, паводок–36, Град, гроза–21 Зсуви–20, Селі–18 Вирубаний ліс–9	Буреломи–20	Паводок, по- вінь–30	Градобій –10, Свіжі зруби –8, Повінь –6 Бурелом –5, Ерозія –2	Повінь, паводки – 20, Буреломи –19, Свіжі зруби –18. Зсуви – 15, Град, гроза – 8,
в) найбільше здивувало:	Затемнення сон- ця – 15	Зсуви – 40, Кари –5	Затемнення сонця – 10, Різка зміна погоди – 9	Затемнення сон- ця – 8, Поведінка змії –9, Форми гір – 2	Різка зміна погоди – 5	Затемнення сонця – 17, Зсуви – 15 Різка зміна пого- ди – 9, Поведінка змії, – 7
8. Ваше природне оточення викликає у Вас:						
а) захоплення своєю загадковістю	38	40	47	16	29	34
б) замилювання красою	50	49	53	64	65	55
в) нічого не викликає	12	6	0	12	6	7
г) власна відповідь	13	2	0	8	0	4

1	2	3	4	5	6	7
Серед власних відповідей найчастіше зустрічались:	«Насолоду»	«Відчуття безсилля перед могутністю природи», «Роздуми»		«Роздуми», «Любов»		«Роздуми»
9. Які природні об'єкти (об'єкт) Ви б назвали: символом Гуцульщини?						
а) не назвали жодного символу	4	35	13	1	2	18
б) назвали символи:	Смереки – 60, Буки – 16, Гори – 12, Смереки і буки – 4, Полонини – 4, Швидкі ріки – 4	Гори – 26, Полонини – 21, Смереки (смерекові ліси) – 13, Едельвейс – 11, Чорногора – 8, Піп Іван – 3	Полонини – 33, Говерла – 36, Смерекові ліси – 15	Едельвейс – 33, Полонини – 21, Говерла – 17, Буркут (мінеральні води) – 8	Гори – 29, Смереки – 25, Полонини – 21, Буки – 16, Говерла – 4	Полонини – 23, Смерека (смерекові ліси) – 23, Гори – 22, Говерла – 8, Буки – 6, Едельвейс – 6, Чорногора – 4
10. Назвіть кілька рис (особливостей) Гуцульщини, за якими Ви б відрізняли цей край з-поміж усіх інших земель:						
а) не вказали особливих рис	15	2	4	2	2	
б) назвали такі риси:	Традиції, звичаї – 41, Гірське повітря – 18, Природа – 14, Одяг – 14, Мова – 4, Музика – 4,	Звичаї і обряди – 23, Гори – 16, Мова – 9, Характер – 9, Повітря – 7, Смереки (смерекові ліси) – 5	Гори – 26, Чисте повітря – 20, Звичаї і обряди – 20	Особливості природи – 23, Особливості людей – 15, Традиції – 15, Гори – 15, Одяг – 8, Музика – 8, Полонини – 8	Полонини – 15, Особливості людей – 10, Мова – 13, Звичаї – 10, Гори – 8, Особливості природи – 8	Традиції, звичаї – 24, Гори – 15, Особливості природи – 11, Мова – 8, Повітря – 8, Полонини – 6, Особливості людей – 6, Музика, танці – 4
11. Чи доводилось Вам відчувати нудьгу, самотність, пов'язаних з особливостями життя в горах?						
а) так	22	25	22	39	48	31
б) ні	78	75	78	61	52	69
<i>Якщо «так», то найчастіше бракує:</i>						
а) спілкування з людьми	0	12	66	40	60	36
б) газет;	20	6	0	0	0	2
в) телебачення	0	24	0	10	13	14
г) яскравих видовищ	80	53	33	20	27	40
г) власний варіант відповіді	0	Всього перераховано – 5	0	Всього перераховано – 30	0	Всього перераховано – 8
<i>Якщо «ні», то чим Ви розважаєтесь у вільний час?</i>	Читають (газету) – 40, Див. телевізор – 30, Відпочивають на лоні природи – 20, Спілкуються – 10	Відпочивають на лоні природи – 14, Подорожують – 10, Плетуть – 10, Читають – 7, Відвідують храм – 7, Співають, грають – 7	Читають – 15, Збирають ягоди і гриби – 12, Відпочивають на лоні природи – 10, Займаються рукоділлям – 10	Див. телевізор – 25, Читають газети і книги – 17, Спілкуються – 17, Відпочивають на лоні природи – 8	Читають – 23, Збирають гриби – 13, Відпочивають на лоні природи – 13, Вишивають – 10	Читають (газети, книги) – 21, Відпочивають на лоні природи – 13, Див. телевізор – 11, Займаються рукоділлям – 6, Спілкуються – 5

1	2	3	4	5	6	7
12. Яких цивілізаційних благ насамперед Вам бракує у повсякденному житті ?						
а) медичних послуг:	4	31	8	29	24	23
б) транспортних послуг:	4	20	25	40	45	27
в) інформаційних послуг (телебачення, радіо, газет)	12	9	0	9	3	5
г) послуг зв'язку (телефонного, електронного)	56	11	25	0	10	19
г) побутових послуг (перукарських, банних, ремонту одягу, взуття тощо)	8	19	8	9	14	14
д) звикли обходитись без усіх цих послуг	8	9	18	9	3	9
е) власний варіант відповіді	8	1	16	3 (всього бракує)	1	3
13. Коли б Вам випала можливість вибрати місце проживання. Ви віддали би перевагу (вибрати один варіант відповіді):						
а) місцевості, забезпеченій цивілізованими благами	48	5	20	39	28	23
б) місцю, в якому легко знайти роботу	17	12	6	13	10	12
в) місцевості з родючими ґрунтами і сприятливим кліматом:	4	26	0	0	23	16
г) місцевості, де практично не буває природних катастроф	0	5	0	9	0	3
г) тому місцю, в якому зараз живу	31	52	73	39	39	46
14. Що для Вас є найважливішим у житті:						
а) родинне благополуччя	8	28	33	14	30	24
б) успіх у справах, кар'єра	4	6	9	0	4	5
в) здоров'я	42	28	34	52	39	36
г) достаток, багатство	0	4	0	0	14	16
г) спасіння душі	15	15	19	17	14	16
д) саме життя	31	19	5	17	7	16
е) власний варіант відповіді	0	0	0	0	2 (щастя)	0
15. Життя в голах не (виберіть одну відповідь, яка найбільше відповідає Вашій точці зору):						
а) звичайне життя з дещо іншими проблемами, ніж на рівнині	52	6	53	26	47	39
б) незахищеність і постійна готовність до боротьби за виживання	0	30	13	20	7	8
в) гартування людського духу, накопичення досвіду і мудрості	8	30	13	8	10	18
г) особливе спілкування з природою і людьми	32	32	13	32	36	30
г) власний варіант відповіді	4	2	6	12	0	5
16. У скрутні хвилини свого життя Ви покладатесь на:						
а) самого себе	48	28	30	33	28	31
б) рідних	4	25	22	13	25	20
в) односельчан	0	1	11	3	3	3
г) місцеву владу	0	0	0	0	0	0
г) громадські організації	0	0	0	0	0	0
д) друзів і знайомих	0	3	4	0	8	3
е) Бога	48	43	33	45	38	42
є) місцеву церкву	0	0	0	0	0	0
ж) власна відповідь	0	0	0	0	0	0

**Результати анкетного опитування сільських мешканців гірських (гуцульських)
і рівнинних поселень Прикарпаття щодо сприйняття довкілля (2002 р.)**

Запитання	Відповіді респондентів	
	Жителі рівнинних сіл	Жителі гірських (гуцульських) сіл
1	2	3
1. Чи можете Ви сказати, що природа місцевості в якій виросли:		
а) значно вплинула на Ваш духовний світ	43	61
б) залишила незначний слід у душі	27	23
в) ніяк не вплинула	7	6
г) важко відповісти	23	10
2. Чи викликали у Вас сильні емоційні переживання якісь природні явища (об'єкти)?		
а) так	49	53
б) ні	51	47
<i>Якщо «так» то:</i>		
а) найяскравіше враження пов'язане з	Веселкою – 17, Грозою, зливою – 14, Відвідинами гір – 11, Сходом сонця – 8, Затемненням сонця – 5	Сходом сонця – 15, Красою гір – 12, Веселкою – 8, Повінню – 7, Зустрічню з дикими звірами – 6, Водоспадом – 5
б) найгнітючіше враження викликали:	Повінь – 22, Грім, гроза – 13, Ураган, смерч – 11, Блискавка – 11, Град – 8	Повінь, паводки – 20, Буреломи – 19, Вирубування лісу – 18, Град – 8, Зсуви – 15
в) найбільше здивували:	Затемнення сонця – 25, Відлига взимку – 15, Грім взимку – 10	Затемнення сонця – 17, Зсуви – 15, Різка зміна погоди – 13, Форма гір – 10, Поведінка змії – 7
3. Ваше природне оточення викликає у Вас:		
а) захоплення своєю загадковістю	28	34
б) милування красою	47	55
в) нічого не викликає	19	7
г) власна відповідь	6	4
4. Яких цивілізаційних благ Вам бракує у повсякденному житті?		
а) медичних послуг	46	23
б) транспортних послуг	16	27
в) інформаційних послуг (телебачення, радіо, газет)	4	5
г) послуг зв'язку (телефонного, електронного)	13	19
г) побутових послуг (перукарських, банних, ремонту одягу, взуття тощо)	14	14
д) звикли обходитися без усіх цих послуг	7	9
5. Якби Вам випала можливість вибрати місце проживання, Ви б надали перевагу (вибрати один варіант відповіді):		
а) місцевості, забезпеченій цивілізаційними благами	24	23
б) місцю, в якому легко знайти роботу	18	12
в) місцевості з родючими ґрунтами і сприятливим кліматом	10	16
г) місцевості, де практично не буває природних катастроф	8	3
г) тому місцю, в якому зараз живу	40	46
6. На Вашу думку життя у горах це:		
а) звичайне життя з дещо іншими проблемами, ніж на рівнині	40	39
б) незахищеність і постійна готовність до боротьби за виживання	18	8
в) гартування людського духу, накопичення досвіду і мудрості	18	18
г) особливе спілкування з природою і людьми	23	30
г) власний варіант відповіді	1	5
1	2	3

7. У скрутні хвилини свого життя Ви покладастесь на :		
а) самого себе	31	31
б) рідних	28	20
в) односельчан	1	3
г) місцеву владу	0	0
г) громадські організації	0	0
д) знайомих	0	3
е) Бога	38	42
є) місцеву церкву	2	0
ж) власна відповідь	0	0
8. Що для Вас є найважливішим у житті?		
а) родинне благополуччя	44	24
б) успіх у справах, кар'єра	5	5
в) здоров'я	29	36
г) достаток, багатство	1	3
г) спасіння душі	13	16
д) саме життя	7	16
е) власний варіант відповіді	1	0

*Видання здійснено завдяки фінансовій підтримці
мецената Петра Івановича Лукащука – уродженця
Острожчини, активіста української діаспори у Моск-
ві, генерального директора закритого акціонерного
товариства «Спецстройбетон – 2000», доктора еко-
номічних наук*

Наукове видання

Лаврук Марія, Миколаївна

Гуцули Українських Карпат
(етногеографічне дослідження)

Монографія

Відповідальний редактор
канд. істор. наук, доц. А. Данилюк

Редактор Л. Макітринська
Технічний редактор С. Сеник
Коректор В. Станкевич-Іванова

Комп'ютерна верстка Г. Беглярова

Комп'ютерний дизайн обкладинки, світлин і виготовлення картосхем І. Дикого

Світлини на обкладинці: І. Свйонтек, В. Дмитрюк, М. Лаврук

Підп. до друку 25.04.2005. Формат 60х84/8.

Папір офсетний. Гарнітура SchoolBook.

Умовн. друк. арк. 32,4+5,4. Обл. вид. арк. 33,2+7,44.

Наклад 500 прим. Зам. № 8.

Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка.
79000 Львів, вул. Дорошенка, 41

Віддруковано в друкарні ЛА «Піраміда»
Свідоцтво державного реєстру: серія ДК № 356

Maria Lavruk

Hutsuls of the Ukrainian Carpathians

